

RACISM: CUT UP WORLD

EDITORIAL

- 7 Mojca Pajnik: In the Name of the People: Contemporary Processes of Racialisation

IDEOLOGIES OF RACISM

- 19 Giovanna Campani: The Blurred Borders of Racism, Neo-Fascism and National Populism
28 Vlasta Jalušič: Racism, Ideology and Hate
44 Gal Kirn: What Does the Name "Pegida" stand for?
54 Egon Pelikan: Conspiracy Theories, the Slovenian Way: Anti-Semitism without the Jews
69 Irena Šumi: Slovenian Anti-Semitism, Buried Alive in the Ideology of Slovenian National Reconciliation

NORMALIZATION OF RACISM IN SLOVENIA

- 89 Ana Frank and Iztok Šori: Normalization of Racism through the Language of Democracy: the Case of the Slovenian Democratic Party
104 Iztok Šori: For the Well-Being of the People: Far-Right Populism in the Discourse of the Party New Slovenia
118 Roman Kuhar: It's the End of the World as we Know it: Populist Strategies of the Family Code Opponents
133 Nina Meh: Evential Time: The Analysis of Media Discourse in Public Debate on Family Code
144 Adin Crnkić: Faceless Fascism: Autonomous Nationalists of Slovenia
153 Veronika Bajt: Nationalism and Racism in the Patriotism of the Group "Here is Slovenia"
167 Boris Vezjak: Erik Valenčič, Harvardi and Question of Racism
171 Facsimile of the Judgment in the Case Valenčič

RACISM IN THE ENTRAILS OF EUROPE

- 179 Zarja Protner: Populist Extreme-Right Parties in the European Parliament – A March on Europe
190 Gabriella Lazaridis and Vasiliki Tsagkroni: 'Modern Day Blackshirts' in Greece and the UK: Hate Strategies and Actions against the 'Other'
203 Edma Ajanovic, Stefanie Mayer and Birgit Sauer: Natural Enemies – Articulations of Racism in Right-Wing Populism in Austria
215 Erik Valenčič: Awakening of Darkness in the East
231 Irina Vinčič Manojlović: Dayton Agreement as Legalization of Ethnic Cleansing

SCHOOL, RACISM AND ANTI-RACISM

- 245 Maša Pavlič: Holocaust Denial among Slovenian Secondary School Pupils
258 Nena Močnik: Performative Pedagogy in Teaching Anti-Racism
272 Ildikó Barna: Teaching about and against Hate in a Challenging Environment in Hungary: a Case Study
284 Živa Humer and Mojca Frelj: E-engagement in Schools

RASIZEM: RAZREZANI SVET

UVODNIK

- 7 **Mojca Pajnik:** V imenu ljudstva: sodobni procesi rasizacije

IDEOLOGIJE RASIZMA

- 19 **Giovanna Campani:** Nejasne meje rasizma, neofašizma in nacionalnega populizma
28 **Vlasta Jalušič:** Rasizem, ideologija in sovražstvo
44 **Gal Kirn:** Ime česa je Pegida?
54 **Egon Pelikan:** Teorije zarote po slovensko: antisemitizem brez Judov
69 **Irena Šumi:** Slovenski antisemitizem, živ pokopan v ideologiji slovenske narodne sprave

NORMALIZACIJA RASIZMA V SLOVENIJI

- 89 **Ana Frank in Iztok Šori:** Normalizacija rasizma z jezikom demokracije: primer Slovenske demokratske stranke
104 **Iztok Šori:** Za narodov blagor: skrajno desni populizem v diskurzu stranke Nova Slovenija
118 **Roman Kuhar:** Konec je sveta, kot ga poznamo: Populistične strategije nasprotnikov Družinskega zakonika
133 **Nina Meh:** Dogodkovni čas: analiza medijskega diskurza v razpravah o družinskem zakoniku
144 **Adin Crnkič:** Fašizem brez obraza: Avtonomni nacionalisti Slovenije
153 **Veronika Bajt:** Nacionalizem in rasizem v patriotizmu »Tukaj je Slovenija«
167 **Boris Vezjak:** Harvardi, Valenčič in vprašanje rasizma
171 **Faksimile sodbe v primeru Valenčič**

RASIZEM V DROBOVJU EVROPE

- 179 **Zarja Protner:** Populistične skrajno desne stranke v Evropskem parlamentu – pohod na Evropo
190 **Gabriella Lazaridis in Vasiliki Tsagkroni:** 'Sodobni črnosrajčniki' v Grčiji in Veliki Britaniji: strategije sovražstva in akcije proti 'drugemu'
203 **Edma Ajanovic, Stefanie Mayer in Birgit Sauer:** Naravni sovražniki: Artikulacije rasizma v desničarskem populizmu v Avstriji
215 **Erik Valenčič:** Prebujanje teme na vzhodu
231 **Irina Vinčič Manojlović:** Dayton kot legalizacija etničnega čiščenja

ŠOLA, RASIZEM IN ANTIRASIZEM

- 245 **Maša Pavlič:** Negacionizem med slovenskimi srednješolci
258 **Nena Močnik:** Performativne prakse v poučevanju o ideologijah izključevanja
272 **Ildikó Barna:** Poučevanje o sovražstvu in proti njemu na Madžarskem: študija primera
284 **Živa Humer in Mojca Frelih:** E-delovanje na šolskem terenu

UVODNIK

V imenu ljudstva: sodobni procesi rasizacije

Razlogov, ki kontekstualizirajo pomembnost številke ČKZ o rasizmu, je veliko oziroma jih je preveč. Rasizem političnih strank in skupin se je iz obskurnosti, kamor so ga postavili zmaga nad nacifašizmom v drugi svetovni vojni, protikolonialna gibanja in gibanja za državljanske pravice, prestavil v samo središče političnega odločanja. Namesto da bi politične elite okrog rasizma zgradile *cordon sanitaire*, je njihova politična tehnologija prav nasprotna; rasizem so ponotranjile in razmere normalizirale do mere, ko so rasistične politične stranke del evropskega parlamenta in drugih institucij odločanja. To so naredile v imenu demokracije, svobode mišljenja in delovanja. V zadnjem desetletju spremljamo krepitev desničarskih in skrajno desničarskih političnih strank, ki se jim volilni rezultati vidno izboljšujejo. To je še zlasti očitno od leta 2008. V tem času so prav tako okrepile članstvo in vidnost v javnosti paramilitaristične, skrajno desničarske skupine na vzhodu, zahodu, severu in jugu Evrope, ki na zaprtih taborih malikujejo fašizem in nacizem, v javnem življenju pa žanjejo odobravanje s sklicevanjem na patriotizem. Menda naj ne bi bilo nič rasističnega v strankah in gibanjih, ki izganjajo migrante, Rome, pozivajo k linču LGBT-oseb, slavijo vojno in holokavst. Kakor da ekstremistične stranke in skupine nimajo ničesar opraviti z rasizmom, kvečjemu z »dobrim nacionalizmom« (tj. zahodnim in liberalnim, v nasprotju s slabim, vzhodnim in neliberalnim),¹ zagotovo pa s patriotizmom, ljubeznijo do domovine. Če že izganjajo migrante, naj bi to vendarle počeli, da bi obvarovali »nas«, ljudstvo, rojeno na svoji zemlji in vrojeno v pravo kri. Doživeli smo ponovno legitimizacijo in z njo preporod rasizma, ob hkratnem izgonu pojma rasizem iz političnega besednjaka, ko nas politične elite prepričujejo, da nič več ni rasizem. V tej številki ČKZ razkrijamo maske rasizma ter opozarjamo na njegovo živost in vseprisotnost.

Če bi politiki z bolj levega konca *mainstream* političnega polja reševali migrante iz Sredozemskega morja in določili kvoto, po kateri naj vsaka država EU nosi enakomerno »breme« (*sic*) in sprejme tolikšno število migrantov, da to ne bo preseгло enega odstotka nacionalnega življa, potem bi tisti z bolj desnega konca še ta odstotek ljudi prepustili valovom morja.² Tako

---

¹ Kritika dualizmov, dobri/slabi nacionalizem je dostopna v Spencer in Wollman, 1998.

² To pišemo v času, ko politične elite EU krepijo nadzor na schengenski meji in snujejo vojaško posredovanje na morju, tudi na kopnem v Libiji, namesto da bi prevzele odgovornost za morijo v Sredozemskem morju, kjer je v zadnjem desetletju zaradi evropskega menedžiranja migracij umrlo več deset tisoč ljudi, o morebitnih kvotah mi-

levi kot desni, zlit v evropski center, zaprti v alienirane institucije, s čedalje bolj dvomljivim mandatom (volilna udeležba upada, predvsem pa državljanska participacija presega štetje volilnih rezultatov) načrtujejo dodatne milijone evrov, ki jih bodo vložili v evropsko agencijo za upravljanje zunanjih meja Frontex, utrdili bodo schengensko mejo, preprečevali migracije na afriški celini in če bo treba, bodo brez večjih pomislov izvedli tudi vojaško operacijo (Libija). Seveda ne bodo pretresli lastnega razumevanja demokracije, po katerem je edina mogoča demokracija »demokracija zahodnega tipa«. Evropski koloni so v imenu te demokracije gradili koncentracijska taborišča v Afriki, zdaj pa licemerno priznavajo človekove pravice v okviru meja EU, ne pa zunaj njih. Zatiskajo si oči, da ne bi videli lastne vpetosti v genezo rasizma. Gluhi so za zahteve, naj omogočijo varno migracijo, pa naj bo zaradi vojne, ekonomske stiske, osebnih razlogov ali »popotovanja«, kar bi lahko pomembno zrahljalo rasistične učinke migracijskega režima. »Zmerni« evropski center bo raje razpravljal o tegobah »lastnega ljudstva«, ker bo moralo »trpeti« »one z juga«. »Oni« so tako drugačni, leni, skorumpirani, kot Grki ali pa Bosanci, v nasprotju s sposobnimi Nemci, Slovenci, Madžari.

V vseh evropskih državah reproducirajo podobno rasistično interpretacijo. Na tukajšnjo različico nas opomni Buden (2015): »Slovenci delamo, tisti na jugu pa tečejo za žogo.« Ritualno se žlobudra *Je sui Charlie*, nikoli pa ni slišati odločnega *Je sui Gaza* (Mastnak, 2015), s čimer se prikriva geneza lastnega fundamentalizma in v tem je *raison d'être* »evropskega rasizma«.

Občutljivost na grozote vojn pri *mainstream* političnih tehnologijah blede. Zlata zora je v evropskem parlamentu, Pegida postaja čedalje glasnejši odgovor velikega dela Nemčije na krizo politike in ekonomije, Severna liga povsem odkrito simpatizira s CasaPound, medtem ko ta v imenu demokracije in svobode izražanja paradiira po ulicah Gorice, slavi preteklo vojno in napoveduje novo.³ Tisti z leve oziroma iz centra se bolj ali manj prepuščajo toku in izberejo pragmatično strategijo (lastnega) preživetja. Slovenski politični vrh širi paniko, ko v kvoti nekaj sto beguncev, kar bi ustrezalo enemu odstotku od pičlega števila 40.000 ljudi, ki bi jim Evropa blagovolila zakonito bivanje, vidi grožnjo za nacionalno varnost. S tem ustvarja podlago za novo sovraštvo in v reprodukciji antipolitike razčlovečenja migrantov ne vidi, da grožnja niso ljudje, temveč politična elita sama, s politikami, ki povečujejo revščino, zmanjšujejo socialne pravice, reproducirajo prekarizacijo in okoljsko degradacijo.

Rasizem, ne zgolj o »rasi«

Naše izhodišče je tega, da rasizma ne moremo razumeti na podlagi proučevanja odnosa med »rasami« ali etnijami; nasprotno, treba ga je locirati v ekonomske, socialne in politične odnose, ki so zaznamovani s hierarhijami. Pri pojasnjevanju rasizma predvsem ne moremo iskati neke unitarne razlage, po kateri bi neko dejanje presojali za rasistično in drugo ne, prav tako rasizem ni nujno povezan z unitarnim subjektom, povzročiteljem, rasistom in njegovo žrtvijo. Nima pomena, da bi sestavljali seznam mogočih rasizmov v smislu njihove izčrpane (empirične) identifikacije; v proučevanju rasizma nam ne gre za to, da bi razkrili neko njegovo esencialistično resnico. Rasizma tudi ne velja obravnavati izključno kot doktrino, dogmo, ki specifikira rasistično tipologijo ali ideologijo (biološki determinizem). Nasprotno, kar pokažejo besedila v pričujoči številki CKZ, rasizem se manifestira skozi procese, prakse, diskurze izključevanja, segregacije, podrejanja, izkoriščanja, dehumanizacije, ki različno učinkujejo glede na

---

grantov pa govoričijo kot o »bremenu«, ki ga bo moralo nositi ubogo evropsko prebivalstvo.

³ V Gorici je 23. maja 2015 potekal zbor skrajno desničarske skupine CasaPound, italijanske različice grške Zlate zore ali nemške Pegide, ob podpori mestnih oblasti in pod zaščito policije. Za obmejni prostor in tudi širše je pomembno, da so se na antifasističnem protestu in maršu proti vojni, kakršnega v fašistični Gorici že dolgo nismo doživeli, zbrali protestniki z obeh strani meje.

kategorije razreda, etničnosti, spola, kot tudi glede na procese, ki so povezani z državo in nacijo [Anthias in Yuval-Davis, 1992: 2–3]. Rasizacija je proces, ki diferencira kolektivitete, posameznike in posameznice in povzroča rasistične posledice, npr. izključevanje skozi politike, nasilje, diskurz. Zadovoljive eksplikacije rasizma torej ne moremo doseči zgolj z referiranjem na fenomene »rase« ali etničnosti; ključna je namreč obravnava izključevanja v hierarhičnih odnosih.

Eno vplivnejših besedil, ki so zaznamovala antirasistično paradigmo v 20. stoletju v Evropi, je knjiga *We Europeans* iz leta 1935 [Huxley idr., 1935], ki je zanikala biološkost »rase« in rasizem predstavila v polje političnega [in pravnega]. Avtorji so zavrnilo znanstvenost genetične teorije in poudarili, da rasizem napačno uporablja »raso« za pojasnjevanje fenomenov v družbi, ki so posledica socialnih, političnih in ekonomskih razlik. Da je nasprotovanje rasizmu pridobilo široko politično in javno podporo, je bilo treba počakati na obdobje po holokavstu. Unesco je leta 1950 izdal odmeven dokument *Statement on Race*, ki je podobno kot *We Europeans* zavrnilo biološki determinizem. »Rasa« je izgubila veljavnost in nekaj časa se je celo zdelo, da tudi legitimnost,⁴ na njeno mesto pa so stopili kultura, kulturna razlika/izkušnja, predvsem pa etnična skupina. »Alternative« »rasi«, torej ideje kulture in etnije, so bile sicer deklarativno vzpostavljene kot antirasistična perspektiva, niso pa imele potenciala, da bi kakorkoli pretrgale z rasistično preteklostjo. Še več, danes vidimo, da so utrdile etničnost [etnične skupine] kot idejo, na podlagi katere se rasizmi naprej reproducirajo.

V povojnem obdobju intenzivnih migracij [1945–1975] je rasizem Jude kot svojo primarno ciljno skupino »prekletih« [Fanon, 1963] zamenjal za migrante. Medtem ko je bil ta čas relativno občutljiv za antisemitizem, pa ni prinesel zatona »barvnega rasizma« – t. i. »temnopoltim« kot ciljni skupini rasizma so se pridružili migranti in etnične manjšine [MacMaster, 2001: 172–173]. Domnevni »obrat« je obenem treba jemati relativno, saj je antisemitizem ostal ključna doktrina številnih skrajnih desničarskih gibanj, kot tudi nacionalnih naracij, kar pokažejo nekateri članki v tej številki ČKZ.

Antirasistična gibanja v 80. letih prejšnjega stoletja na Zahodu so začela opozarjati na institucionalni ali strukturni rasizem. Pomen tega premika je med drugim v zavrnitvi esencializacije »rase« kot mehanizma poustvarjanja »drugega«. »Rasa« kot predvsem družbeni konstrukt [in ne nujno samo biološka kategorija] stopi v središče rasizacije oziroma »novega rasizma«, »neorasizma«, kakor so poimenovali procese kulturalizacije rasizma nekateri avtorji v 80. letih prejšnjega stoletja [Barker, 1981; Balibar, 1988/2004; Taguieff, 1990; cf. Baskar, 2004]. »Rasizem brez ras« [Balibar, 1988/2004: 5], torej ne temelji (več) zgolj na rasni tipologiji in tako zajema različne procese izključevanja, ki denimo migrantov ne konstruirajo kot neželene nujno na podlagi rasne kategorizacije, ampak na podlagi kulture, ekonomije, politike in tudi s sklicevanjem na vrednote in moralo. Prakse asimiliranja in izključevanja se legitimirajo s pojasnjevanjem, da naj bi etnične, spolne idr. manjšine ogrožale prevladujočo identiteto, kulturo, vero, ekonomijo, način življenja. Rasizem v odnosu do migrantov, Romov, muslimanov itn. reproducira »njihovo« domnevno »neciviliziranost«, inferiornost, poudarja [in izumlja] »njihove« prakse in načine življenja, ki naj bi ogrožali večino. Z rasizmom se torej začnejo označevati [institucionalizirane] prakse hierarhiziranja, ki izhajajo iz esencialistične, unitarne kategorizacije ljudi glede na okoliščine, kot so »rasa«, etničnost, spol, vera ali glede na kakšno drugo reafirmirano »razliko« med »nami« in »njimi«. Gre za rasizem, ki na prvi pogled ne predvideva superiornosti določenih skupin v odnosu do drugih, ampak dokazuje nekompatibilnost ljudi, življenjskih stilov, kultur, kar je Taguieff [1990] poimenoval »diferencialistični rasizem«.

Kulturo, etničnost tako pripišejo »drugim« in jih skozi te označevalce poustvarjajo za »druge«, s čimer reproducirajo rasistično prezentacijo skupin, ki domnevno ne ustrezajo vrednotam liberalnega Zahoda [Anthias in Lloyd, 2002: 8]. Problem je, da se rasizma dolgo ni mislilo skupaj s širšimi vprašanji vključevanja/izključevanja; vprašanje socialnega kapitala in

---

⁴ V osnovnošolskem programu geografije še vedno poučujejo o obstoju štirih človeških »ras«.

ekonomskega položaja je bilo potisnjeno na stran. Esencializirali so se dejavniki rasizma, niso pa se tematizirali procesi, prek katerih poteka in učinkuje rasistično izključevanje. Osredinjanje antirasističnega delovanja na »raso« je denimo izzvalo kritike v feminizmu, ko so številne avtorice poudarjale, da se učinki rasizacije pojavljajo na križiščih rase, spola, razreda idr. Kritike so bile tudi, da antirasistična politika konstruira »raso« v pomenu unitarnega subjekta (»črnc«), kot tudi da privilegira »barvni rasizem« pred drugimi oblikami. Pri proučevanju rasizma je torej potreben premik od zgolj empiričnega ugotavljanja, kdo so ciljne skupine rasizacije, k proučevanju procesov, struktur in posledic rasizacije, ki pripeljejo do diskriminacije, podrejanja, izključevanja, odsotnosti pravic (Anthias in Lloyd, 2002: 8–9).

0 rasističnem učinku

Imaginarij pripadanja »zamišljeni skupnosti« (Anderson, 1983) se konstruira okrog heterogenih parametrov, kot npr. rojstvo v neki državi, konformnost do kulturnih, seksualnih norm idr. Umeščanje v okolju, ki vključuje umeščanje v odnosu do drugega, lahko v kontekstu imaginarija zamišljene skupnosti razumemo kot legitimno obliko umeščanja v svet in interpretacijo sveta. Problem nastane, ko umeščanje poteka v neenakih razmerjih, v razmerjih hierarhičnosti in premoči določenih skupin in njihovih naracij, ki segregirajo nedominantne naracije. Poleg tega se procesi pripadanja v rasistični strukturi vzpostavljajo na ekskluzivističnem in absolutnem članstvu/pripadnosti določeni etniji, religiji idr., medtem ko so pripadanja v živeti realnosti heterogena.

Neenaka razmerja moči so središčna za razumevanje rasizma, saj je to ravno tista točka, na kateri npr. antipatija, negativna (ksenofobična) občutja in predsodki dejansko proizvajajo rasistične učinke. V literaturi naletimo na razprave, ki denimo razločujejo individualne rasistične predsodke, tudi rasistično ideologijo, od strukturnega, institucionalnega rasizma. Problem je minimizacija in tudi normalizacija rasizma, ki se reducira izključno na individualno raven. Tudi če ga ali ko ga obravnavamo kot denimo predsodek, je ključno poudariti rasističen učinek na skupine, ki ga lahko povzroči predsodek. Obenem sta individualizacija in ideologizacija rasizma oziroma redukcionistično pojasnjevanje rasizma kot zgolj nepravlega stališča ali občutja sporna, ker vodita k normalizaciji rasizma oziroma se generirata v odsotnosti problematizacije procesov inferiorizacije v določenem položaju in s tem tudi družbi.

Pri obravnavi rasizma velja opozoriti na dvoumen, a tudi veljaven argument, da strukturni procesi lahko učinkujejo izključujoče oziroma povzročajo rasistični učinek, pri čemer vzrok za izključenosť ni nujno rasizem. Po tem argumentu je denimo pomanjkljivo reči zgolj, da so migranti v podrejenem položaju na trgu dela zaradi rasistične politike; vzroki so tako denimo razredna stratifikacija, zatoni države blaginje, selektivne politike itn. Lahko pritrdimo, da so neenakosti denimo na trgu dela rezultat širših strukturnih razrednih, spolnih procesov, ki se dotikajo širših vprašanj delovanja države, njenih politik zaposlovanja, izobraževanja, delovanja sodnega sistema, predvsem pa ekonomije. Toda ključno je poudariti, da formalistični kriteriji, po katerih kategoriziramo ljudi glede na to, ali so upravičeni do zaposlitve, bivanja, izobraževanja idr., pogosto povzročajo rasistične učinke. Torej, rasizma ne moremo vedno omejiti na prepoznavanje določenih struktur in praks za eksplicitno rasistične, čeprav je seveda tudi to relevantno – evropska migracijska politika je rasistična. Z drugimi besedami, rasistične prakse, strukture in diskurzi ne izhajajo nujno iz »rasističnega namena«, producirajo pa rasistične učinke. Na tem mestu torej opredeljujemo rasizem tudi glede na učinke, ki jih povzročijo določene (institucionalne) politike in prakse. Če bi iskali zgolj eksplikacijo rasističnega namena v politikah, bi se zlahka zapletli v ideologem, da rasizmov ni. In ravno v to nas vztrajno prepričujejo politične stranke in skupine, ki jim je uspelo minimizirati rasizem; tako naj ne bi bilo nič rasističnega v migracijskih politikah, politikah trga dela, v nasprotovanju družinskem zakoniku idr. Zato najpogostejše oblike rasizma danes niso tiste, ki eksplicitno zagovarjajo biološko

inferiornost, ampak tiste, ki razčlovečujejo, povečujejo dominantno skupino in reproducirajo »drugega« kot nemogoči subjekt integracije v primordialno skupnost [Pajnik, 2007]. Rasizem, kot pokažejo članki v tej številki, moramo tako iskati v skupku politik, praks, tudi diskurzov in podob, katerih učinek so diferenciacija, dominacija in onemogočanje participacije v ekonomskem, političnem, kulturnem življenju.

Na primer, rasizem evropskega menedžmenta migracij in meja je rezultiral v moriji v Sredozemskem morju, kaže se v zapiranju meja, privilegiranju potnih listov zahodnih držav, zaželenosti »domačega« delavca pred »tujim« itn. Politike integracije migrante in migrantke selektivno pripuščajo na trg dela, selektivno določajo (ne)možnosti pravic s področja socialnega varstva, izobraževanja, kar povzroča rasistične učinke. Hibridnost, liminalnost identitet migrantov, v kateri nekateri [Ong, 1999] [optimistično] vidijo transformativni in transgresivni potencial migracij, pa ne pripomorejo k realnim političnim učinkom, ki so preseganje rasističnih razmer. Kot opozarja Anthias [2001], lahko hibridne, diasporične, transnacionalne identitete, na katere denimo v zadnjem desetletju stavijo teorije postnacionalnega državljanstva, kritično opozorijo na nefiksno, spremenljivost in predvsem neesencialnost položaja manjšinskih skupin in v tem pogledu jih lahko razumemo kot antirasistične pojme. Obenem moramo te pojme nujno povezati s strukturnimi procesi in razumeti njihov antirasistični potencial v navezavi na vprašanja razreda, nacije, pomena demokracije, zgodovine kolonializma ipd.

Rasizem v kapitalizmu

V kritični perspektivi politične ekonomije je izločitev rasizma iz ekonomije ključna zabloda povojnega liberalizma in njegove konstrukcije rasističnih neenakosti kot predsodkov in ne-tolerance. Tako rasizem postane neodvisna spremenljivka v moralistični argumentaciji in ni naključje, da ni več sprejemljivo govoriti o rasizmu, temveč se uvajajo pojmi, kot so kulturni rasizem, neorasizem, institucionalni rasizem, (ne)barvni rasizem, postrasistični rasizem idr. [Reed, 2013: 53]. Antirasistični boji so opozarjali na neenakosti, z gledišča kritične politične ekonomije pa lahko rečemo tudi, da so z identitetnimi boji afirmirali različnost, na kateri se rasizem nato napaja [medtem ko sta različnost in enakost možnosti posrkana v kapitalistična razredna razmerja].

Če na eni strani poudarimo problem kulturalizacije rasizma, moramo biti hkrati pozorni na pasti ekonomskega redukcionalizma. Namreč, medtem ko se je v teorijah rasizma od 80. do 90. let prejšnjega stoletja poudarjal kulturni rasizem [ki je bil pozneje predmet omenjenih kritik], potem, kot opozarjajo nekateri [Pitcher, 2012], danes vse več razlag rasizma prevzema redukcionalistično ekonomsko argumentacijo. V zadnjih dveh desetletjih se zdi, da je ekspanzija neoliberalnega kapitalizma, ki stavi na prosti trg, absorbirala rasizem v kapitalizem, in sicer na način inverzije [ibid.: 1]. Medtem ko so bile od 60. do 80. let prejšnjega stoletja v ospredju sicer redukcionalistične interpretacije, po katerih je kapitalizem glavni krivec za rasizem, je danes prišlo do obrata s trditvijo, da kapitalizmu rasizem ni v interesu, saj je eden od dejavnikov, ki ovirajo prost pretok kapitala, kolonizacijo družbe ter vnašajo »iracionalnost« v tržno »racionalnost« [ibid.: 7]. Po tem argumentu je kapitalizmu uspel velik podvig, ko je namreč integriral kritiko rasizma [in z njo antirasistično delovanje] v ekonomistično formulo rasti in napredka, za katero naj bi bil rasizem ovira.

Razprave, ki rasizem [znova] povezujejo s kapitalizmom, so vsekakor pomembne; rasizem je danes prisoten v razmerah neoliberalnega kapitalizma, vendar bomo tukaj zagovarjali [tudi] distinktivnost ideje, saj menimo, da rasizma ni mogoče preprosto asimilirati v samo definicijo kapitalizma, kar danes počno, kot se zdi, avtorji nekaterih interpretacij. Rasizem ni [bil] nekaj intrinzičnega, generičnega kapitalizmu; ne razumemo ga kot neko notranjo logiko oziroma esencialno značilnost kapitalizma. Nasprotno, rasizem se je vedno manifestiral v odnosu do širših specifičnih družbenih, kulturnih, institucionalnih praks. Ne moremo reči, da je »izšel« iz

kapitalizma, bolj natančno je denimo reči, da je rasna hierarhizacija posledica kolonializma in obdobja suženjstva, ki se ga je pozneje poskušalo preseči s človekovimi pravicami. Seveda se te okoliščine oblikujejo v kapitalizmu ali skozi kapitalizem, ne moremo pa jih preprosto asimilirati s kapitalizmom – ne nazadnje zato, ker za samo logiko produkcije in reprodukcije kapitala okoliščine, v katerih se ta dogaja, niti niso bistvene.

Povedano drugače, z danes aktualno in nujno kritiko neoliberalnega kapitalizma lahko sicer kritično pojasnimo družbene in ekonomske ortodoksosti zgodnjega 21. stoletja, kar pa še ne pomeni, da lahko vse institucije, prakse, odnose ipd. v sodobnih družbah najbolje razložimo z logiko prostega trga neoliberalnega kapitalizma, pa čeprav jih ta vidno zaznamuje (Pitcher, 2012: 8). Na primer, rasizem se reproducira v politikah in diskurzih, ki zadevajo migracije. Migracijski režim deluje v kapitalističnih odnosih, ni pa ga mogoče zreducirati na abstraktno logiko kapitalistične produkcije. Torej, tukaj zagovarjamo kontekstualno in historično senzibilno obravnavo rasizma, ki prepozna vpetost rasizma v aktualne procese produkcije in reprodukcije kapitala, ni pa z njimi preprosto zlita. Oziroma, kot še poudarja Pitcher (ibid.: 10), redukcionistično je razmišljati o rasizmu zgolj kot o epifenomenu kapitalizma oziroma kriviti kapitalizem za rasizem; rasizem velja razumeti v kontekstu specifičnih družbenih, socialnih, kulturnih formacij, ki pa obenem zahtevajo analizo v kontekstu neoliberalnega kapitalizma (kot tudi v zgodovinskem kontekstu kolonializma). Kot še pravi avtor, raje kot se zavezati razumevanju, da je kapitalizem vzrok rasizma, velja analizirati njuno sobivanje, tudi sobivanje kapitalizma in antirasizma, in biti senzibilen do njunih specifičnih manifestacij. Zlasti zadnje, razgradnja številnih manifestativnih oblik rasizma, je v središču analiz v pričujoči številki ČKZ.

K policentričnosti antirasizma

Besedila o rasizmu, fašizmu, populizmu, antisemitizmu idr., objavljena v tej številki ČKZ, prinašajo teoretične analize in empirične raziskave procesov, politik, praks in diskurzov izključevanja. V njihovi analitičnosti in političnosti jih umeščamo tudi v kontekst antirasizma. Ni naš namen, da bi se podrobneje ukvarjali s kontroverzami antirasizma. Opozoriti želimo, da so nekatere kritike, ki prihajajo s strani antirasizma, pogosto kritike zaradi kritike ali kritike »čez palec«, ki prej učinkujejo kot minimizacija rasizma kakor potencial za krepitev antirasizma.

Predvsem zagovarjamo razumevanje antirasističnega delovanja v kontekstu njegovega nastajanja, z upoštevanjem specifik rasizma, proti kateremu se antirasizem oblikuje. Antirasistično delovanje tako vključuje različne »progresivne« prakse, načine delovanja; gre za policentrično delovanje, ki oblikuje vizijo družbe, temelječo na solidarnosti, sobivanju, spoštovanju idr. (Anthias in lloyd, 2002: 16), o čemer je denimo govor v člankih, ki obravnavajo rasizem in šolo.

Medtem ko nekateri antirasizem mislijo zunaj demokracije, ga drugi povežejo z »zahtevo demokracije« (Gould, 2000: 427; Cunningham, 2000). Antirasizem je v tem kontekstu ključno načelo demokratičnega delovanja in je pogosto povezan s tradicijo pravic, načelom enakosti, »pozitivne svobode« in participacije [formalne in neformalne] v zadevah skupnega pomena (ibid.). »Nerasistično demokracijo« nekateri (Gould, 2000) povežejo z idejo multikulture demokracije, temelječe na načelu nediskriminacije in spoštovanja pravic. Ideale, sicer veljavne za tradicijo liberalizma, Gould denimo dopolni z zahtevo po odpravljanju neenakih razmerij moči in ekonomske neenakosti; antirasizem tako poveže z »ekonomsko demokracijo«, kjer produkcijska razmerja težijo k načelom sodelovanja, recipročnosti, »ekonomskega egalitarizma« ipd. in so tako alternativa rasizmu (ibid.: 437–438).

V zadnjem desetletju smo bili priča številnim kritikam multikulturalizma, ki zanikajo njegov demokratični potencial in ga obsodijo na še eno zablodo neoliberalnega kapitalizma, s katero se reproducirajo neenakosti. Številne kritike multikulturalizma so seveda upravičene, zlasti denimo problem kulturizacije (folklorizacije) manjšin, depolitizacija in esencializacija

manjšinskih skupin, kar podrobno obravnavajo številne kritike (cf. Pajnik, 2014). Hkrati pa redukcionistično interpretiranje multikulturalizma kot zablode neoliberalnega kapitalizma ali celo kot rasizma spodjeda možnosti, da ga mislimo kot antirasistični projekt (kar zgodovinsko gledano je) (ibid.). Z drugimi besedami, tukaj smo kritični do rokohitrsk argumentacije, po kateri so nekateri antirasistični projekti predstavljeni kot akcije, ki naj bi zgolj reproducirale logiko novodobnega kapitalizma.

Rokohitrsko zanikanje antirasističnega potenciala določenih projektov učinkuje tako, da oži prostor, v katerem se je rasizmu mogoče legitimno zoperstavljati. Namesto združevanja moči na točki antirasizma označevanje antirasističnih projektov zgolj kot reprodukcije kapitalističnih in rasističnih sistemov ter izdaje »resničnih« (pravih?) antirasističnih bojev drobi moč bojev. Še več, zanikanje pomena antirasističnih projektov s strani antirasističnih akterjev nič manj ne učinkuje na oplajanje kapitalističnih in rasističnih odnosov kot projekti, ki so predmet tovrstne kritike. Teorije rasizma so v zadnjih treh desetletjih prispevale zlasti pomemben odmik od esencialističnega proučevanja kapitalizma kot univerzalnega vzroka rasizma k podrobnejšim analizam, k proučevanju tudi na mikroravni, analizi specifičnih mehanizmov, praks ipd. rasističnega delovanja, kar avtorice in avtorji počnejo v tej številki ČKZ. Zanikanje antirasizma denimo na točki analize skrajnih desničarskih gibanj ali v primeru analize rasističnega diskurza strank, ali v primeru omenjenega multikulturalizma, nas sicer precej neprepičljivo prepričuje o pomembnosti »velikih zgodb«, češ, takšne analize nimajo smisla, ko pa so na delu »večje in prave stvari« (npr. boj proti kapitalizmu). Zdi se, da takšna perspektiva sugerira, naj se »nepravi« antirasizem raje umakne, naj ponikne do časa, ko bodo pravi revolucionarji rekonstituirali družbena razmerja. Taka perspektiva ne drobi samo moči in ne spodjeda samo legitimnosti antirasizma, temveč ji lahko očitamo tudi teoretsko regresijo.

Rasizem na presečišču pojmov

Rasizem, fašizem, nacionalizem, patriotizem, populizem: članki, ki jih objavljamo v tej številki ČKZ, ponujajo analizo rasizma – teoretično in empirično ter na presečišču pojmov/idej. V zadnjih štirih desetletjih, zlasti od »kulturalizacije rasizma« od 80. let, so se razprave o rasizmu razpršile. Sodobnih procesov rasizacije se ne poskuša čedalje bolj pojasnjevati samo z umeščanjem rasizma v širši politični, ekonomski, socialni in kulturni kontekst, temveč smo priče tudi (bolj ali manj upravičenemu) pojasnjevanju rasizma, včasih tudi zamenjavanju rasizma z drugimi pojmi/idejami. Po eni strani ima to početje pojasnjevalno vrednost, ko se denimo tematizira populizem ali patriotizem kot značilnost in primes rasizma, s čimer lahko pojasnimo nekatere novodobne učinke rasizacije. Načrtno sklicevanje na patriotizem lahko razumemo kot populistično strategijo, ki poskuša zakriti in izničiti kakršnokoli sled rasizma; populizem in patriotizem tako »modernizirata«, »demokratizirata« rasizem. Po drugi strani vidimo, da je rasizem zanikan v patriotizmu, tudi »dobrem nacionalizmu«, oziroma je legitimiran kot »normalna reakcija ljudstva«. »Ljudstvo«, narod, postane žrtev, ki naj se brani pred »rasizmom drugih«, s čimer »populistični rasizem« spremeni »drugega« v »rasista«.

Kritični smo lahko tudi denimo do »zmernega patriotizma« (Nathanson, 1989) ali »dobrega nacionalizma«, ki lahko legitimirata rasistične učinke v družbi. »Zmerni« in ne denimo »ekskluzivistični« patriotizem je definiran kot nekaj pozitivnega, kot pozitivno vrednotenje pripadanja izbranemu narodu, tradicijam in institucijam. Pogosto gre za argumentacijo v univerzalističnem kontekstu morale: zmerni patriotizem izkazuje prednost specifičnemu narodu in je zamejen s pogojem, da ne sme kršiti pravic in interesov drugih narodov. Gomberg (1990) je denimo kritičen do tovrstnega upravičevanja »zmernega patriotizma«, ki v središče postavlja narod; še več, enači ga z rasizmom, kot vidimo iz naslova njegovega članka *Patriotism is like racism*, in sicer na točki kritike univerzalistične morale, na katero se sklicuje. »Zmerni patriot« je pripravljen delovati za narodno skupnost, ki ji pripada, daje prednost interesom članov te

skupnosti, ker naj bi bilo to moralno sprejemljivo oziroma celo potrebno. S sklicevanjem na moralo, opozarja Gomberg, je za »zmerni patriotizem/rasizem« povsem opravičljivo diskriminirati migrante, geje in lezbijke idr. –, s čimer naj se ne bi, paradoksalno, kršile njihove pravice. V kontekstu morale namreč ni prostora za pravo in politično razumevanje pravic, ki pomenijo enakopravno obravnavo ne glede na osebne okoliščine. Pravice naj bi v tem kontekstu namreč pomenile preferiranje individuuma pred lastno pripadnostjo narodu, kar je v primeru patriotizma/rasizma nesprejemljivo in nemogoče. Zato preferiranje narodnosti ne more voditi v nič drugega kot v segregacijo in izključevanje.

V zadnjem desetletju je vse več objav, ki rasizem in skrajno desnico povezujejo s populizmom (npr. Mudde, 2007; Wodak idr., 2014). Na točki populizma lahko denimo pojasnimo, kako rasizem skrajno desnih strank in skupin deluje »iz demokratične« perspektive: Pim Fortuyn in Geert Wilders na Nizozemskem, Marine Le Pen v Franciji, Matteo Salvini v Italiji, Janez Janša v Sloveniji idr. zagovarjajo liberalne vrednote, vključno s človekovimi pravicami, vendar proti migrantom, izbrisanim, muslimanom. Populizem torej ostaja uporaben za označevanje sprememb v strankarski politiki, kjer se predstavniki strank, kot so FPÖ v Avstriji, Front National v Franciji, Danske Folskeparti na Danskem, UKIP v Veliki Britaniji idr. zavestno izogibajo eksplisitno rasistični retoriki. Tu vidimo, da se populizem kot slog, retorika, naracija manifestira kot mehanizem obračanja pozornosti od politike, ki je rasistična.

Nekateri rasizem definirajo skupaj s »trdim« populizmom, ki gradi na nativizmu (Wodak idr., 2014). Če ga povežemo z nacionalizmom, potem se vsiljuje ideja »*völkisch* nacionalizma«, ki ga je Hannah Arendt (1951/2003) razlikovala od »državotvornega nacionalizma«. V analizi populizma v nekdanji Jugoslaviji Kuzmanić (2002) poveže populizem z narodnjaštvom, lahko bi rekli tudi z etnoekskluzivizmom, ko se narodu pripisuje nadnaravna moč. Jalušič (po Arendt) (2009: 72) govori o »plemenskem nacionalizmu«; izraza konotirata razraščanje rasizma čez idejo države oziroma povzročata izničenje države v totalitarni antipolitiki. V tem kontekstu lahko denimo razumemo Mastnakovo izjavo, češ da je interpretiranje sedanjega vzpona francoskih nacionalistov kot vzpona nacizma pretirano oziroma da je posledica »intelektualne kome« (Mastnak, 2015), ki (nacionalistično) desnico izenači z nacizmom.

Po drugi strani ostaja vprašanje, do kolikšne mere lahko s pojmom populizem opredelimo rasizem. Mnenja so različna: medtem ko nekateri avtorji vztrajajo pri uporabi (desnega) populizma, češ da pojasni delovanje rasizma danes, drugi opozarjajo, da lahko s tako nedorečenimi pojmi neprimerno legitimiramo rasizme. Mudde in Kaltwasser (2012) denimo v primeru perspektiv iz Latinske Amerike politiko Chaveza v Venezueli in Moralesa v Boliviji poimenujeta za »inkluzivni populizem«, ki se kaže kot manifestacija upora zoper neoliberalizem in je torej čisto nekaj drugega, kot je desni populizem v primeru skrajne desnice v Evropi. S tega gledišča je slednje boljše označiti za rasizem ali fašizem in ne populizem (Pajnik, 2014b).

V tej številki ČKZ postavljamo v ospredje analizo rasizmov, ki jih avtorice in avtorji različno kontekstualizirajo. Ne samo v navezavi na populizem, patriotizem in nacionalizem, nekateri članki postavljajo v ospredje fašizem, drugi antisemitizem, tretji vzpon skrajne desnice. Pristopi v tematski številki združujejo teoretsko refleksijo, terensko delo, mikro- in makroanalizo, primerjalno analizo. Rasizem razkrivamo na presečišču različnih pristopov k obravnavi, različnih manifestacij in učinkov, ki jih besedila obravnavajo kontekstualizirano, tudi s potrebno historično analizo.

Literatura

- ANDERSON, BENEDICT (2007): *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- ANTHIAS, FLOYA (2001): New hybridities, Old Concepts: The Limits of "Culture". *Ethnic and Racial Studies* 24(4): 619–641.
- ANTHIAS, FLOYA in NIRA YUVAL-DAVIS (1992): *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*. London: Routledge.
- ANTHIAS, FLOYA in CATHIE LLOYD (2002): Introduction: Fighting racism, defining the territory. V *Rethinking Anti-Racisms from Theory to Practice*, F. Anthias in C. Lloyd (ur.), 1–21. London: Routledge.
- ARENDT, HANNAH (1951/2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- BALIBAR, ÉTIENNE (1988/2004): Ali obstaja »neorasizem«? *Časopis za kritiko znanosti* 217/218(3): 115–125.
- BARKER, MARTIN (1981): *The New Racism*. London: Junction books.
- BASKAR, BOJAN (2004): Rasizem, neorasizem, antirasizem: Dvojni esej o tranzitivnosti navidezno protislovnih pojmov. *Časopis za kritiko znanosti* 217/218(32): 126–149.
- BUDEN, BORIS (2015): Intervju. *Mladina*, 13. februar. Dostopno na: <http://www.mladina.si/164161/dr-boris-buden/> (25. maj 2015).
- CUNNINGHAM, FRANK (2000): Democratic theory and racist ontology. *Social Identities* 6(4): 463–482.
- FANON, FRANTZ (1963). *Upor prekletih*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- GOMBERG, PAUL (1990): Patriotism is like racism. *Ethics* 101(1): 144–150.
- GOULD, CAROL (2000): Racism and democracy reconsidered. *Social Identities* 6(4): 425–439.
- HUXLEY, JULIAN, ALFRED C. HADDON in ALEXANDER M. CARR-SAUDERS (1935): *We Europeans*. Harmondsworth: Penguin.
- JALUŠIČ, VLASTA (2009): *Zlo nemišljenja: Arendtovski vaje v razumevanju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUZMANIČ, TONČI (2002): Post-socialism, Racism and the Reinvention of Politics. V *Xenophobia and Post-socialism*, M. Pajnik (ur.), 17–36. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MACMASTER, NEIL (2001): *Racism in Europe 1870-2000*. Houndsmills: Palgrave.
- MASTNAK, TOMAŽ (2015): Intervju. *Mladina*, 16. januar. Dostopno na: <http://www.mladina.si/163555/dr-tomaz-mastnak/> (25. maj 2015).
- NATHANSON, STEPHEN (1989): In defense of moderate patriotism. *Ethics* 99: 535–552.
- ONG, AIHWA (1999): *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham, N. C.: Duke University Press.
- MUDDE, CAS (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- MUDDE, CAS in CRISTOBAL R. KALTWASSER (ur.) (2012): *Populism in Europe and the America: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge: Cambridge University Press.
- PAJNIK, MOJCA (2007): Integration Policies in Migration Between Nationalizing States and Transnational Citizenship with Reference to the Slovenian case. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33(5): 849–865.
- PAJNIK, MOJCA (2014a): Multikulturalizem pro et contra: kritika liberalne perspektive in populistično-demagoške denunciacije. *Dve domovini / Two Homelands* 39: 19–30.
- PAJNIK, MOJCA (2014b): Populizem: med demagoško retoriko in etnoekskluzivizmom. V *Osnovni pojmi in dileme državljske vzgoje*, I. Bijuklič in M. Sardoč (ur.), 117–122. Ljubljana: i2.
- PITCHER, BEN (2012): Race and capitalism redux. *Patterns and Prejudice* 46(1): 1–15.
- REED, ADOLPH (2013): Marx, race, and neoliberalism. *New Labour Forum* 22(1): 49–57.
- SPENCER, PHILIP in HOWARD WOLLMAN (1998): Good and bad Nationalism: A Critique of Dualism. *Journal of Political ideologies* 3(3): 255–275.
- TAGUIEFF, PIERRE-ANDRÉ (1990): The new cultural racism in France. *Telos* 83: 109–122.
- WODAK, RUTH, MAJID KHOSRAVINIK in BRIGITTE MRAL (ur.) (2014): *Right-wing Populism in Europe*. London: Bloomsbury Publishing.

IDEOLOGIJE RASIZMA

The Blurred Borders of Racism, Neo-Fascism and National Populism

Povzetek

Nejasne meje rasizma, neofašizma in nacionalnega populizma

Današnji evropski prostor zaznamujejo naraščajoči nacionalizem, rasizem, ksenofobija in islamofobija. Te pojave *de facto* podpirajo osrednje politične stranke, kot je nemška CDU-CSU, britanska Konservativna stranka, francoska UMP in tudi Socialistična stranka (kar je mogoče ponazoriti z izjavo sedanjega predsednika vlade Manuela Vallisa o Romih). Toda še odkritejše jih podpirajo različne stranke in gibanja, ki jih na splošno označujemo za desno populistične. Pojem »populističen« je v resnici postopoma izpodrinil pojem »fašističen« in z njim označujemo skrajna ali radikalna desničarska gibanja in stranke, kot je npr. Nacionalna fronta v Franciji, ki zagovarja »bolj prikrite« oblike rasizma, ki jih lahko splošneje opredelimo kot »kulturni rasizem«. Fašizem, ali natančneje neofašizem, pa zato ni izginil: v zadnjih letih je ponovno prilagodil svojo ideologijo in simbole in ostaja minortaren element evropske politične arene. Članek obravnava razlike in podobnosti med neofašizmom in desničarskimi »populističnimi« gibanji. Osredinja se na italijanski primer, ki je lahko poučen zaradi tradicije fašizma in neofašizma, ki sega v 40. leta prejšnjega stoletja (čas po koncu 2. svetovne vojne), in desničarske populistične sile, Severno ligo, ki ima v jedru svojega programa protimigracijsko sporočilo (v zadnjem času ga kombinira z odločnim zavzemanjem proti evru in EU).

Ključne besede: rasizem, islamofobija, populistična gibanja, (neo)fašizem, skrajna desnica, Italija

Giovanna Campani je profesorica medkulturne komunikacije in antropologije spola na Univerzi Firenze (Italija). Vodja različnih podiplomskih programov na temo medkulturne komunikacije in magistrskih programov na temo družbenega spola, enakih možnosti in kulturnega pluralizma. (giovanna.campani@unifi.it)

Abstract

Today's European context is characterised by growing nationalism, racism, xenophobia, and Islamophobia. These manifestations are *de facto* supported by mainstream parties such as the German CDU-CSU, the British Conservative Party, the French UMP and also Socialist Party (by way of example, we can quote the declarations of current Prime Minister Manuel Valls on the Roma people). However, they are more openly promoted by different parties and movements that are generally defined as right-wing populists. The term "populist" has in fact progressively replaced "fascist" to define far or radical right-wing movements and parties such as, for example, the Front National in France, expressing the "more covert" forms of racism, which can be broadly defined as "cultural racism". Fascism—or, more precisely neo-fascism—has not disappeared in the meantime: having over the years readapted its ideology and its symbols, it is still a minoritarian component in the European political arena. This paper considers the differences and similarities between neo-fascism and right-wing "populist" movements, focusing on the Italian case, which can be instructive due to the old tradition of fascism and neo-fascism, dating back to the forties (the years immediately following World War II), and the presence of a right-wing populist force, the Northern League, whose anti-immigration message (more recently combined with strong anti-euro and anti-EU positions) is at the core of its programme.

Keywords: racism, Islamophobia, populist movements, neo-fascism, far right, Italy

Giovanna Campani is Professor of Intercultural Communication and Gender Anthropology at the University of Florence (Italy). Director of different post-graduate courses on the topics of Intercultural Education and a Masters in Gender, Equal Opportunities and Cultural Pluralism. (giovanna.campani@unifi.it)

Introduction

Reeling from the horrors of Nazism and Fascism, and pushed by the world community gathered in the United Nations,¹ Europe in the post-World War II era has seen the demise of overt forms of racism based on the idea of biological inferiority. Racial inequalities have nevertheless persisted, while immigration and race relations have progressively occupied a growing space in the political debates about many aspects of social and economic policy (Solomos and Back, 1996). *Cultural racism* is one of several terms that scholars have coined to describe and explain the new ideologies and practices at the interconnection of race and nationhood, patriotism and nationalism, which have emerged in practically all European countries since World War II, presenting a number of varied permutations in different historical, national, and local settings. The broad approach to these more covert forms of racism has ensured that questions about race are closely linked to issues such as ethnicity and nationalism.

In the frame of this broad approach, neo-fascism occupies a specific place. Today's European context is characterised by a growing number of manifestations of nationalism, combined or not with racism, xenophobia, and Islamophobia. These manifestations are *de facto* supported by mainstream parties, such as the German CDU-CSU, the British Conservative Party, the French UMP and also the Socialist Party (by way of example we can quote the declarations of current

Vir: <http://www.ilfascioetrusco.org/web/?p=440>

Prime Minister Manuel Valls on the Roma people). However, they are more openly promoted by different parties and movements that are generally defined as right-wing populists. The term “populist” has in fact progressively replaced “fascist” to define far or radical right-wing movements and parties such as, for example, the Front National in France. During the 1980s, the French scholar Pierre André Taguieff (1984) incorporated the concept of populism from the Anglo-Saxon and Latin American literature, and applied it to the French context in order to analyse the growth of the Front National, which, until then, had been defined as a party of the extreme right or, generically, “fascist”, and placed at the edge of the political Republican game.

P. A. Taguieff proposes the term “national-populist” in order to overcome the ambiguity of the definition of “fascist” and to highlight the process of adaptation that the Front National has gone through in order to attract electoral support—distancing itself from strongly ideological fascist parties such as, for example, the MSI (Italian Social Movement) in Italy, the Nationaldemokratische Partei Deutschlands NPD (National Democratic Party) and Deutsche Volkunion – DVU (Union of German People) in Germany or the National Front in Britain. The refusal of the “national-populists” to associate themselves with the “neo-fascists” clearly appeared after the European elections in May 2014.

In order to understand the blurred borders between neo-fascism and national populism, and their specific relations to what we have called the “more covert” forms of racism, which can be broadly defined as “cultural racism”, the study of the Italian case can be instructive, due to the tradition of neo-fascism dating back to the 1940a (the years immediately following World War II), and the presence of a right-wing populist force, the Northern League, whose anti-immigration message (more recently combined with strong anti-euro and anti-EU positions) is at the core of its programme.

¹ See the 1966 United Nations International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.

The Neo-Fascist Experience in Italy from World War II to the 1990s

In spite of the universal condemnation of this movement after World War II, fascism or “neo-fascism” has played an important role in the Italian political arena since the foundation of the Italian Social Movement (MSI, *Movimento Sociale Italiano*) in 1946.

With the clear aim to be the home for all those who recognised themselves in fascism, the MSI collected the “scattered souls” of Italian Fascism’s legacy. Or, right from the start, two souls coexisted in the party: the “fascism as movement” and the “fascism as regime” (Renzo De Felice, 1996; 1997; 2002): on one side, the intransigent, revolutionary, anti-capitalist, anti-American, anti-Semitic wing, which represented the initial period (1922–1928) and the end of fascism (1943–1945), the Republic of Salò, allied with the Nazis; on the other, a right-minded, anti-communist, authoritarian, traditionalist component, ready to integrate the parliamentary system in order to push the political axis of the country towards the right, and ready to become pro-Atlantic, accepting even NATO, in order to counter the main enemy, communism.²

Over the years, the two wings found it difficult to compromise: in 1956, the choice of a moderate line by the majority of the MSI pushed some opponents out of the party, who gave life to a *Centro Studi Ordine Nuovo* (New Order), a future point of reference for neo-fascist extremism.³ This was the first division of a long series that progressively transformed Italian neo-fascism in an “archipelago” of movements, groups and organisations. The autonomy of the extremist wing represented the beginning of a season of assaults and provocations to the “enemies”, justified by Mussolini’s statement about the primacy of direct action.

In 1960, a new division inside New Order led to the birth of *Avanguardia Nazionale*, National Vanguard, which chose as its symbol an Odal, a letter of the ancient Runic alphabet, positioned at the centre of a white circle surrounded by red, exactly like the flag of the Third Reich. Together with the Odal, the Celtic cross, the symbol of a division of the Waffen-SS, began to penetrate in Italy. These symbols represented a detachment from Italian fascism in favour of an interest in Nazism and Eastern European fascism, especially the Romanian Iron Guard of Codreanu, who became a point of reference for neo-fascist groups. Young neo-fascists took theoretical inspiration from the philosopher Julius Evola, whose vision of “Tradition” as a timeless entity that runs through the history of ancient times⁴ led them to view with favour the Nordic sagas (including Tolkien’s *Lord of the Rings*) and mysticism. With this new ideological background, they advocated a renewal in the ranks of neo-fascism, going beyond the Italian Mussolinian tradition.

Avanguardia Nazionale (National Vanguard) established links with other European neo-fascist movements, such as “*Jeune Europe*” founded by the former SS Belgian Jean Thiriart. These movements were abandoning individual nationalisms to promote a “European nationalism”, able to release the old continent from the Cold War logic between the United States and the USSR in order to pursue a re-foundation of fascist Europe, according to the design of the Nazis’ New European Order.

---

² It must be stressed that, beyond the fears of the intransigent wing, NATO membership remained for the MSI just a tactic to fight communism and did not represent an adherence to the values of consumerism and of the American way of life. The party remained faithful to the idea of fascism as a “third way” between communism and Anglo-Saxon capitalism (Germinario, 2002: 691).

³ Ordine Nuovo/New Order enhanced the antiparliamentarian tone, launched a process of redefinition of the fascist doctrine under the inspiration of Julius Evola and his theory of “Tradition” and supported militant activities, which materialised in assaults and provocations against organised opponents.

⁴ Giulio Cesare Andrea Evola (1898–1974) also known as Julius Evola, was an *Italian philosopher*: extremely critical of modernity, Evola saw in tradition the only possibility for rebirth. Evola’s works are *Revolt Against the Modern World*, *Men Among the Ruins* and *Ride the Tiger*. In fact, he was never a member of the Italian National Fascist Party or the Italian Social Republic. He regarded his position as that of a sympathetic right-wing intellectual.

During the 1970s, neo-fascism, divided in different groups, became part of the battle that took place in the country as part of the Cold War, in order to prevent the Communist Party from achieving political power. Violence spread, and the Left also used a heavy hand, often murderous. In this context, some neo-fascist leaders and groups attempted to take power through subversion:

The neo-fascist groups launched against the Republic the most serious offensive ever attempted, with different actors and different connections: militants of the Italian Social Movement (MSI), of the nebula of clandestine or semi-clandestine groups, and even men who were variously present inside the army, the services, the most diverse state apparatus. Next to the subversive projects, there was the daily violence in the streets, in schools, against left-oriented political and cultural centres, militants. As at the time of the first squads in the 1920s, in the 1970s violence for the neo-fascists was a political tool and weapon at the same time, violence was politics: the share of the right wing in the violence [...] was equal to 95 per cent between 1969 and 1973, to 85 per cent in 1974 and 78 per cent in 1975. (Bartolini, 2002: 4)

In the current neo-fascist imaginary, this period has replaced the older generation's memory of the civil war in 1943–1945: this is no way surprising, considering the fact that the political leaders of that season are still in place – such as Roberto Fiore, founder of the present neo-fascist party *Forza Nuova* (New Force). On the basis of the experience of these years, “the violence finds its place as a dynamic that responds to the logic of the political action that founds the neo-fascist paradigm” (Bartolini, 2002: 6).

During the 1980s, with the end of the season of terrorism, a few activists linked to the MSI such as Marco Tarchi (who later became an expert in populism) tried to revitalise neo-fascist Italian culture. This new trend was called the “*New Right*” and combined a closer attention to social issues, especially in relation to young people (denouncing drug addiction and youth marginalisation, dealing with urbanisation, hardship, etc.) and a change in cultural references and expressions, influenced by a current of thought born within French neo-fascism, the *Groupement de recherche et d'étude pour la civilisation européenne*, GRECE, which finds its point of reference in Alain de Benoist (see GRECE). In order to empower the youth of the MSI to communicate and express themselves with the same language and gestures of their peers, the instruments were the organisation of music festivals, entertainment and graphics. The symbol of the renewal were the *Hobbit Camps*, which represented a turning point for Italian neo-fascism. The name was inspired by the works of Tolkien, whose world for the young neo-fascists represented the contrast between materialism and the values of the spirit of camaraderie, a reaffirmation of a community based on ideals – as the “*Country*” of the *Hobbits*.

Throughout this period, neither racism nor immigration were issues in the neo-fascist movement or in general in Italy. Antisemitism – and an ambiguous attitude towards the Shoah, which tended to be minimised, if not denied – remained, in contrast, a characteristic of the neo-fascist groups.

The years 1993–1994 were marked by the collapse of the so-called first Italian Republic, under the weight of international changes (the fall of the Berlin Wall) and the corruption scandals involving the Christian Democrats and the Socialists. The Communist Party changed its name and modified its strategy. The MSI was also touched by the crisis of communism and split into two groups: *Alleanza Nazionale* – National Alliance, which abandoned the references to fascism, and *Movimento Sociale Fiamma Tricolore* – Social Movement, Tricolour Flame, which wanted to keep the fascist legacy.

Neo-Fascism or Post-Fascism of the Third Millennium. Immigration and Racism in Neo-Fascist Political Discourse

From the 1990s on, Italy became a country of immigration, as the transformation of the society towards a growing multiculturalism raised new challenges in the world context of globalisation. A new political party created from scratch, the Northern League, represented better than any other a response to these new challenges in line with the “populism” that had appeared in many European countries since the 1980s, where a range of political actors on the extreme right, united by xenophobic speech and an anti-globalisation as well as anti-European stance, were having great electoral success.

In this new context, where racism appeared as a new issue, neo-fascism went through a new division. With the emergence of Silvio Berlusconi as a political leader, the MSI finally gained the possibility to reach power through an alliance with him, but “modernisation” was necessary. Leader Gianfranco Fini was the main actor in this process: after having changed the acronym into MSI-AN (National Alliance) for the general election of 1994, he launched an internal debate over fascism and neo-fascism that culminated with the Congress of Fiuggi in 1995, where the rejection of fascism, totalitarianism and the condemnation of the racial laws of 1938 were approved.

Gianfranco Fini’s move to cut Alleanza Nazionale’s fascist roots, however, failed to appeal to all the members of the MSI. In Fiuggi, the first division took place with the foundation of MSI – Fiamma Tricolore (Tricolour Flame) by Pino Rauti and others who placed themselves on the left side of the party, insisting on social topics. In 2004, it was Alessandra Mussolini, granddaughter of Benito Mussolini, who left and created the new group Alternativa Sociale, Social Alternative. In 2007, it was the group of Francesco Storace that left Alleanza Nazionale to form La Destra, which became a political party and ran in the elections in 2008.

In 2012, a group of former members of Alleanza Nazionale, which had been dissolved into the Popolo della Libertà, The People of Freedom of Silvio Berlusconi in 2008, created another neo-fascist party, Fratelli d’Italia (Brothers of Italy), which is active in the political arena and follows the political positions of Marine Le Pen.⁵

As in the earlier history of neo-fascism, different souls continue to exist in the 21st century. La Fiamma, La Destra, Alternativa Sociale and now Fratelli d’Italia represent “parliamentary oriented” groups, but there are other groups – namely Forza Nuova and CasaPound – that focus more on anti-parliamentary activity, social action on the ground and/or clandestine activities. These two groups have profited from the advent of social media, and they are adept at using new technology to amplify their message, recruit, and organise (Fasanella and Grippo, 2009).

Forza Nuova’s roots go back to the 1970s – the years of terrorism –, their leader, Roberto Fiore, having escaped to London to avoid jail. Back in Italy in 1997, Roberto Fiore founded the movement/party Forza Nuova, whose symbolic paraphernalia are the same as of the European neo-fascist groups, from the runes to the Celtic Cross. Extremely nationalist and traditionalist, Forza Nuova, especially since the crisis broke out, has undertaken social campaigns on the right to housing (“housing right”), unemployment, and the high cost of living. While the opposition to immigration is justified in name of the rights of the people to live in their own place, anti-Semitism and Holocaust denial are rooted in the cultural politics of Forza Nuova.

Roberto Fiore expanded his party base, recruiting especially among radical soccer clubs. Forza Nuova rapidly took over right-wing clubs such as Lazio F. C., but also such traditionally left-wing clubs such as Roma A. C., applying tactics learned in Britain. Today, Forza Nuova controls most of Italy’s hooligan clubs, through front organisations.

---

⁵ All these small neo-fascist parties have, at one time or another, made an alliance with Silvio Berlusconi in some local or national elections.

Forza Nuova, and even more, CasaPound emphasise modes of direct activism (for example, organising street protests, demonstrations, political campaigns, and marches) over more formal methods of political engagement in continuity with neo-fascist movements of the 1970s, covering a range of economic and social areas with its primary concern being the “housing right” for Italian citizens. CasaPound was in fact founded as occupation for residential purposes in 2003 in Rome, in the Esquilino area. After having passed within the Fiamma Tricolore, the leading group, headed by Iannone, founded the National Association of Casa Pound Italy. Engaged in social issues, CasaPound focuses on communication, producing magazines, newsletters, alternative music, the Zetazeroalfa, and also a streaming radio, Radio Black Flag, whose slogan is “free beautiful rebels”. CasaPound has numerous websites on the servers that are fashionable and frequented by young people, such as like Myspace or Facebook, but also a film club. It has launched new types of actions defined as futurist or squads media, such as the assault on the home of the popular TV show Big Brother and some motorised events on the streets of Rome.

CasaPound symbols are innovative, referred to the imagery of piracy with iconic cartoon characters familiar to young people. CasaPound clearly represents a “left-wing” neo-fascism, a sort of return to the origins of fascism, as a revolutionary movement attentive to social problems.

To conclude, we can say that neo-fascist groups found in their own traditions the political answers to the new context: rejection of globalisation destroying the identity of peoples (in some neo-fascist texts, globalisation is seen as a sort of USA-Jewish plot – to assure their domination of the world financial system); migration as another means of destroying the cultural traditions of peoples; defence of cultural traditions (including Catholicism) and of national identity: giving priority to nationals in every sector; strong rejection of the right of the soil; and the unification of the “people” by a “common blood” according to the fascist imaginary.

Fascism, Neo-Fascism and Populism: Similarities and Differences in the Italian Socio-Political Literature

The question of the similarities and differences between fascism and populism has been of interest in international academic debate over the years. In spite of the different approaches, most Italian scholars have rejected the overlapping of fascism and populism. In most Italian works, neo-fascism is seen in its specificities, and is not labelled under the “populist” umbrella.

In books published in the late 1960s and the 1970s (*Politica y Sociedad en una epoca de transicion*, 1968 and *Authoritarianism, Fascism and National Populism*, 1978), the Italo-Argentinian sociologist Gino Germani deals with the pathways leading to the breakdown of a democratic system and a shift to authoritarianism. Germani’s main argument is that fascism proper should be seen as primarily a middle class reactionary movement while lower class authoritarianism in the Argentinian case (the Peron government) demands a separate category, which he calls *national populism* (Celarent, 2013). Analysing the specificity of the Argentinian context through empirical data (demography and institutions), Germani (1968; 1978) can better define the characteristics of populism, which was in fact a multiclass movement expressed in some sort of left/right heterogeneous ideology based on three conditions: the difference between middle class and upper class, the recent formation of the urban middle class, and the spread of egalitarian patterns in society. Given these differences, fascism ends up in totalitarianism, while populism ends up in authoritarianism. Germani is especially attentive to the attempt of fascism to indoctrinate youth, in order to build “a new man”, the final aim of totalitarianism.

According to Tarchi (2003), both the national populist parties, such as the Northern League, and the ones bound to the neo-fascist tradition, such as MSI, present themselves as offering answers to the electorate’s common concerns: fear of losing codes of recognition and membership, including national identity, because of globalisation; fear of the mingling of diffe-

rent cultures and races; the threat of a drop in the levels of consumption and wealth of the less “protected”; and risk of unemployment, exacerbated by the possible competition of immigrant labour. From this point of view, the axis joining national populist and neo-fascist parties also serves to separate them: what is missing in national populism is a nostalgic ideological background.

According to Tarchi, even if we are not in the presence of two incompatible types of political aggregation, we must at least record the existence of two distinct forms, born from the same strain. It remains to be determined whether “the latter is only the result of an adaptation of the first model to the times, or a competitor, now emancipated from the political culture of origin.” Moreover, Tarchi analyses the political and social dynamics at the moment when populism appeared in Western Europe, in front of the traditional neo-fascist parties. The latter suffered damages from the crisis of communism instead of advantages: the vanishing of the spectre of Soviet military invasion or of collectivist expropriation deprived them of the most solid argument with which they used to attract sectors of the middle classes, sensitive to the echoes of the Cold War.

National populism was, in contrast, ready to offer a new narrative, which responded to the uncertainties linked to globalisation, Europeanisation, economic transformations, loss of security, and changes in the welfare system, and was able to identify two crucial elements to persuade: revolting against taxes and, at the same time, taking immigration as a scapegoat. Tarchi makes interesting observations about “*scapegoatism*”; right-wing radicalism, even before the appearance of neo-fascist movements, always targeted different scapegoats: the “caste” of professional politicians, high finance, the Freemasons, the central international subversive, the Jews (e.g. the Dreyfus affair). After vanishing in the years after World War II and the tragedy of Nazism, the figure of the scapegoat once again reached the level of effectiveness in the early decades of the 21st century, through a new incarnation: the immigrant from the Third World, a stranger to the indigenous peoples and instantly recognisable by their characteristic facial features. The concentration and the discharge of the social and cultural tensions provoked by globalisation and Europeanisation on a single alleged perpetrator (the immigrant) created a new political rift, with respect to cleavages expressed in previous political conflicts. The rising populism was supported by strong xenophobia, while the issue of national identity was declined primarily as a reason for the exclusion of the “foreigner” and not, as was the case in the neo-fascist version, as a factor of aggregation of a community torn apart by class conflicts. This shift explains, among other things, why the votes received by the populist movements often come from lower classes rather than from those that have traditionally provided consent to the neo-fascist parties. Pushed by the populists, neo-fascist groups have also made immigrants the main target of their propaganda, but immigration is rarely the core of their ideology – as it is, in contrast, for some populist movements.

Piero Ignazi (1994) defines the extreme right as a political entity that adopts the ideology of fascism – as a “palingenetic form of populist ultra-nationalism”, according to the interpretation proposed by the British historian Roger Griffin – occupying “the space where political-ideological fascism is the basic reference”, located to the right of the range of the conservative parties, and which takes the attitudes of opposition to the democratic system, expressed in the form of anti-parliamentarism, antipluralism and antiparties.

Ignazi divides the extreme right in two variants: the traditional extreme right, which in his time has found its most typical incarnation in the MSI, and the post-industrial one, whose more relevant representative is the French Front National. This second variant, today more and more clearly predominant, is not a masked neo-fascism, but rather the result of new conflicts, no longer centred only around material interests as at the time when the political competition had at its centre the clash of class, but extended to the whole spectrum of values “post-materialist” that had crept into European societies after 1968, namely cultural matters and identity issues.

It must also be stressed that both national populists and neo-fascists are nationalist. What

characterises both national populists and neo-fascists is a vision of the nation linked to ethnicity. This is the aspect that brings them to cultural racism.

Neo-Fascism and Nationalism: The Present Issue of Sovereignty in Post-Democratic Europe

It should, however, be noted that nationalism is still one of the most powerful forces in the modern world and it does not concern only neo-fascists or national populists. In the present euro-crisis, scholars analyse the role of Germany and its “economic nationalism”. Hans Kundnani (2012) speaks of export nationalism as a sort of economic nationalism:

As everyone knows, Germany is proud of being an *Exportweltmeister*. But in the last couple of years I've been struck by how much Germans seem to talk about their country as an Exportnation. The term suggests that exports are not just increasingly central to the German economy but also to German national identity itself. What might be called export nationalism is part of why Germany finds it so difficult to solve the euro crisis: in order to correct the economic imbalances within Europe, it must become less competitive in relation to the rest of the eurozone; but its export-dependent economic model success depends on maintaining competitiveness as German manufacturers face increasing competition from emerging economies outside Europe.

Moreover, nationalism is also difficult to be grasped in its political content: “... like a chameleon it changes its complexion to blend with very different political environments” (Anderson, 1986: 115). Often used by autocrats, Napoleon, the Russian Tsars, and by fascist regimes (Mussolini, Franco), nationalism's development has been closely bound up with the democratisation of the political sovereignty, most notably in France and in the Italian Risorgimento. The idea of a democratic popular sovereignty is today playing an important role in the opposition to the EU austerity policies in the progressive forces' programmes, such as Syriza in Greece or Podemos in Spain.

These forces mobilise people not only around the “social question”, important as it is, but also around the issue of national sovereignty. The refusal to submit to the injunctions of the European Commission, whose President Juncker had tried to influence the Greek electorate during the electoral campaign, of the BCE, which is trying to pressure the new Greek government, and of Germany as the most powerful country in the EU is a very important dimension of the victory of Syriza. As in Syriza, the sovereign component is not negligible in Podemos, or in the Irish party that will run for victory at the beginning of 2016, the Sinn Féin, and even in the Italian Five Stars Movement, which is in favour of the abandonment of the euro and the return to the lira.⁶

---

⁶ From Beppe Grillo's blog (2015): “... the latest Greek elections revealed a clear popular will. We could summarise the 36.34 per cent obtained by Tsipras as a scream: The Troika must go ... The peoples of Europe want her sovereignty, for us Italians we have to get out of the euro as soon as possible! Our collection of signatures for popular law index the referendum to leave the euro and that it will be brought to Parliament continues throughout Italy.”

CONCLUSIONS

As Gino Germani (1968; 1978) points out in his study of fascism and populism, the factors that lead to one model or another are multiple: the conjunctural dimension is extremely important. The present development of national populism is a result of a specific conjuncture in Europe, while neo-fascism, with its continuity with the past, remains a minority force. Neo-fascism and national populisms have closely similar discourses on migration (threat to cultural identity, priority for the nationals) and they produce the same cultural racism in strong defence of national identity, but they are quite different with respect to ideological references to various forms of fascism (from Mussolini to Codreanu) and the use of its symbols.

The components of neo-fascism that have gone through a process of change have progressively abandoned these ideological positions, and are trying to enter mainstream politics as national populists do. In contrast, openly neo-fascist groups in Italy have little capacity of creating a narrative that can sway a large number of voters, and remain a minority force with a strong extremist component (that does not reject violence).

Bibliography

- ANDERSON, JAMES (ED.) (1986): *The Rise of the Modern State*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press International.
- BARTOLINI, STEFANO (2002): I "nipoti del Duce" tra eredità, novità, persistenze e sviluppi all'alba del nuovo secolo. *Quaderni di Fare storia dell'Istituto Storico della Resistenza e della Società Contemporanea di Pistoia* X(2–3): 4–20.
- CELARENT, BARBARA (2013): Authoritarianism, Fascism and National Populism, Review. *American Journal of Sociology* 119(2): 590–596.
- GRILLO, BEPPE (2015): *Greece must exit*. Retrieved from <http://www.beppegrillo.it/en/2015/02/> (February 2, 2015).
- DE FELICE, RENZO (1996): *Fascismo, antifascismo, nazione. Note e ricerche*. Rome: Bonacci.
- DE FELICE, RENZO (1997): *Mussolini l'alleato, II, La guerra civile. 1943-1945*. Turin: Einaudi.
- DE FELICE, RENZO (2002): *Breve storia del Fascismo*. Milan: Mondadori.
- FASANELLA, GIOVANNI and ANTONELLA GRIPPO (2009): *L'orda nera*. Rome: Chiarelettere.
- GERMANI, GINO (1968): *Politica y Sociedad en una epoca de transicion*. Buenos Aires: Paidós.
- GERMANI, GINO (1978): *Authoritarianism, Fascism and National Populism*. New Brunswick [NJ]: Transaction Books.
- GERMINARIO, FRANCESCO (2002): Destre radicali e nuove destre. Neofascismo, neonazismo e movimenti populistici. In *Dizionario dei fascismi*, P. Milza, S. Berstein, N. Tranfaglia and B. Mantelli (eds.), 691. Milan: Bompiani.
- GRECE. Retrieved from <http://grece-fr.com> (January 12, 2015).
- IGNAZI, PIERO (1994): *L'estrema destra in Europa*. Bologna: Bologna, Il Mulino.
- KUNDNANI, HANS (2012): *Export nationalism*. Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/blog/export-nationalism-by-hans-kundnani> (January 10, 2015).
- SOLOMOS, JOHN and LES BACK (1996): *Racism and Society*. London: Palgrave Macmillan.
- TAGUIEFF, PIERRE ANDRÉ (1984): La Rhétorique du National-Populisme. *Mots* 9: 113–139.
- TARCHI, MARCO (2003): *L'Italia populista. Dal qualunqueismo ai girotondi*. Bologna: Il Mulino.

Rasizem, ideologija in sovraštvo

Poskus razumevanja sodobnega rasizma in EU antirasističnih politik v luči teze o rasizmu brez rase

Abstract

Racism, Ideology and Hate: An Attempt of Understanding Contemporary Racism in EU Anti-Racist Policies, through a Thesis on Racism without Race

The article focuses on the question of today's role of racism and racist discrimination, and attempts to discuss the relationship between ideology and act (deed) in cases of individual and collective violent deeds. The main question is whether racism represents above all an ideology, and if so, what kind of ideology this is and to which end it serves. Is racism in the first place an ideology of hatred that changes ideas and words into deeds, into violence, i.e. is racism above all an ideological blueprint for violence that emerges from hatred? On the basis of the thesis on neoracisms as cultural racisms, the article first drafts the contemporary understanding of racism as racism without the race. The second part is dedicated to the analysis of racist ideological features that emerged in the preparation of collective violence in cases of former Yugoslavia and Rwanda, and to the question how those experiences could help understand today's role of racism(s). The main observation is that violence did not emerge from the ideological/racist constructions of (elusive) enemies, but that racist constructions represented complex constructs of inequality that served as buffers against (political) responsibility. In the contemporary global world, such constructs above all justify racist institutions and deeds. In the conclusion, the EU anti-racist policy, which focuses on racist ideology like hate speech and hate crime and leaves the inconvenient questions of systematic structural racism of EU laws and institutions aside, is questioned.

Keywords: racism, ideology, hate speech, hate crime, (collective) violence, EU anti-racist policy

Vlasta Jalušič is a political scientist, researcher at the Peace Institute in Ljubljana and lecturer at the University of Primorska. (vlasta.jalusic@mirouni-institut.si)

Povzetek

V članku postavljam v ospredje vprašanje današnje vloge rasizma in rasnega razlikovanja in se sprašujem o razmerju med ideologijo in dejanjem oziroma analiziram njun medsebojni odnos v primeru individualnih in kolektivnih nasilnih dejanj. Pri tem me zanima predvsem, ali gre pri rasizmu predvsem za ideologijo in če je tako, za kakšno ideologijo gre, katere so njene karakteristike in čemu je ta ideologija namenjena. Ali je rasizem predvsem ideologija sovraštva, ki besede spreminja v dejanja, v nasilje, oziroma, ali gre pri rasizmu predvsem za ideološki »blueprint«, za nasilje iz sovraštva? V prvem delu članka razpravljam o tem, kakšno je sodobno razumevanje rasizma oziroma rasizmov na podlagi teze o neorasizmih kot kulturnih rasizmih. V drugem delu analiziram nekatere poteze rasističnih ideoloških korpusov, ki so se oblikovali v pripravi na kolektivno nasilje v primerih nekdanje Jugoslavije in Ruande v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Sprašujem se, kako so ti korpusi nastali iz posttotalitarnega izkustva, kako se je v tem kontekstu ustvarjalo razmerje med rasizmom, kulturo in etno/nacionalizmom ter sodobnim političnim sistemom in kakšne posledice ima to za razumevanje vloge rasizma/rasizmov danes. V sklepnem delu članka razmišljam o rasizmih brez rase (oziroma kulturnih rasizmih) kot kompleksnih konstruktih neenakosti, ki v sodobnem globaliziranem svetu učinkujejo kot blažilec (politične) odgovornosti, preprečujejo mišljenje ter z omogočanjem preprostih in hkrati vseobsežnih kulturalističnih razlag ustvarjajo ločnice, ki perpetuirajo rasistične institucije in ravnanja. Obenem podajam kritičen odgovor na vprašanje, zakaj je današnja antirasistična politika EU osredotoča na ideologijo kot sovražni govor in na »zločine iz sovraštva« (*hate crime*).

Ključne besede: rasizem, ideologija, sovražni govor, zločin iz sovraštva, (kolektivno) nasilje, antirasistična politika EU

Vlasta Jalušič je politologinja, raziskovalka na Mirovnem inštitutu v Ljubljani in predavateljica na Univerzi na Primorskem. (vlasta.jalusic@mirouni-institut.si)

Uvod

Eden od problemov pri opredeljevanju, ugotavljanju in analizi rasizma je v tem, da se diskurzivno povezuje z drugimi vrstami neenakosti in diskriminacije ter učinkuje skupaj z njimi, tako da se takrat, ko ga poskusimo izolirati, pogosto izmuzne. Zaradi tega, pa tudi zaradi osrednje sodobne ideološke formule rasizma, ki se reprezentira predvsem kot zanikanje, ter momenta samoviktimizacije, ki je druga plat konstrukta raso opredeljenega drugega, ga je včasih težko identificirati, konceptualizirati in misliti.

Rasizem je največkrat še vedno pojmovan predvsem kot verjetje ali doktrina, ki se domnevno opira na določene karakteristike posameznikov oziroma skupin, ki jim posamezniki »pripadajo«. Večina slovarjev in definicij rasizem opredeljuje torej predvsem kot razdiralno ideologijo, ki zbujata sovraštvo in ljudi pripravi do tega, da sovražijo in diskriminirajo ter nad tistimi, ki so pripadniki domnevno manj vrednih skupin, izvajajo nasilje.¹ Rasizem je dojet kot (iracionalno) prepričanje oziroma ideologija, kot svetovni nazor, ki izhaja iz predsodkov, stereotipov ter sovraštva in kot tak vsebuje določen mobilizacijski potencial, tako da mu ljudje sledijo. Kljub številnim analizam rasizma kot fenomena, ki obstaja »brez rase« ter poudarjanju dejstva, da gre za strukturni fenomen in za institucionalizirano obliko diskriminacije, ki se ne manifestira nujno kot sovražno izražanje,² večina sodobnih strategij nasprotovanja rasizmu in boja proti rasizmu poskuša identificirati rasistična prepričanja in ravnanja ter vplivati ali spreminjati prepričanja, (»iracionalne«) predsodke, stereotipe in ideologije, ki zbujajo sovraštvo do drugih in drugačnih. To implicira posebno opozarjanje na govor in na dejanja, pri katerih je za motiv spoznan rasizem kot sovraštvo do neke posebne skupine, ter njihovo kaznovanje. Takšno prevladujoče pojmovanje rasizma in antirasistične strategije so me zaradi izkušenj, ki so ob množičnih zločinih in genocidu v zadnjih vojnah v Jugoslaviji in v Ruandi, napeljali k razmisleku o vprašanju razmerja med rasizmom, ideologijo in povzročanjem diskriminacije in nasilja. Pri omenjenih zločinih je namreč pomembno vlogo igral rasizem, vendar pa je bil zaradi navidezne odsotnosti vidne rase najprej spregledan in zanikan (prim. Mertus, 1999a; Jalušič, 2009).

Tudi nekatere novejšje empirične raziskave in uradna poročila EU ugotavljajo, da je današnji tipični rasistični govor v javnosti in politiki zavil v žargon zanikanja ter v »dostojno« sklicevanje na kulturo, patriotizem in enake pravice vseh in da rasističnih ali homofobnih napadov ne spremlja nujno ekstremistični govor oziroma pripadnost ekstremistični skupini.³ Medtem pa se antirasistični govor v politiki opira predvsem na moralno sklicevanje na splošne človekove pravice in argumente *ad hominem*, torej na očitek, da so določeni govorniki ekstremisti oziroma rasisti (Van Dijk, 2000),⁴ in na razkrivanje rasističnega govora. Toda študije o individualnih motivih

---

¹ Rasizem je definiran denimo kot: »Verjetje, da imajo vsi člani določene rase značilnosti, sposobnosti ali lastnosti, ki so specifične za to raso, še posebej zato, da bi jo imeli za manjvredno ali večvredno glede na drugo raso ali rase.« (Oxforddictionaries) Ali pa: »Predsodek, diskriminacija, ali antagonizem, ki je usmerjen proti nekemu, ki je drugačne rase in ki temelji na verjetju, da je njegova rasa večvredna: verjetje, da na lastnosti ljudi vpliva njihova rasa in da pripadniki drugih ras niso tako dobri kot pripadniki lastne rase, ali pa izhaja iz krivične obravnave pripadnikov drugih ras.« (Cambridge Dictionaries Online) Druga citirana opredelitev deloma odstopa od predpostavke o rasizmu kot verjetju, saj dodaja diskriminacijo in pa »krivično obravnavo pripadnikov drugih ras«.

² Nekatera ključna dela na tem področju, na katera se je mogoče sklicevati pri tem, so Allen, 1994; Goldberg, 1993; Miles, 1993; Gilroy, 2000; Friedrickson, 2002.

³ »Označevanje rasističnih, ksenofobičnih, homofobičnih ali antisemitskih kaznivih dejanj organiziranih skupin ali omrežij kot »skrajno desnih« lahko zakrije element diskriminacije in prikrije specifično viktimizacijo, ki so jo doživlele žrtve zločina iz sovraštva. Raziskave tudi kažejo, da je desničarski ekstremizem relativno redke pojav.« (European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2013: 13–14)

⁴ Theun van Dijk (2000) v analizi nekaterih evropskih parlamentarnih razprav ugotavlja, da je za rasistični diskurz tipično, da se ukvarja s posploševanjem posameznih negativnih primerov imigrantov, ki kršijo »Naš zakon« ali »Naše norme« ali vrednote. Nasprotno pa antirasistični govorniki pogosto posežejo po argumentu *ad hominem* s tem, ko napadejo

zločincev, ki so sodelovali v množičnih pobojih in genocidu, kažejo, da pri njih večinoma ni prevladovala rasistična ideologija kot motiv (o čemer bo več govora v nadaljevanju). Kakšno funkcijo ima potemtakem rasizem v odnosu do povzročanja nasilja in (množičnih) zločinov, če ni glavna (ideološka) motivacija za nasilje? Ali nam lahko uvid v to funkcijo posreduje kakšne lekcije za današnje dominantno ukvarjanje z rasizmom kot s sovraštvom in sovražno ideologijo?

Rasizem, rasizmi: kultura

Raziskovalci glede rasizma čedalje bolj poudarjajo, da ta ni le izjemno trdovraten fenomen, temveč da se tudi kot zelo spremenljiv in prilagodljiv po svoji obliki in vsebini upira definiciji. Rasizem se je med drugim močno transformiral tudi zaradi vztrajnega kritičnega pisanja in ukvarjanja z njim (Goldberg, 1990: IX). Že od začetka osemdesetih let se pozornost preusmerja na nove oblike rasizma, ki zahtevajo nove analitične pojme. Napačno je, če iščemo neko občo in nadzgodovinsko razlago rasizma, saj so rasizmi (v množini) vedno rezultanta specifičnih zgodovinskih okoliščin in so povezani z ekonomskimi in sociokulturnimi elementi (Goldberg, 1990: XXI; Gilroy, 1990). Rasistične kategorizacije so v fenomenalnem pogledu precej fluidne in včasih nestabilne, tako da se razlikujejo glede na kontekst, hkrati pa obstajajo razlike tudi v različnih skupnostih, družbah, državah in naddržavnih povezavah.

Eden ključnih prispevkov novejših analiz rasizma je, da sta se od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje kot analitična termina uveljavila novi rasizem oz. neorasizem, ki so ju vpeljali avtorji Barker (1981) ter Balibar in Wallerstein (1991). Novi rasizem naj bi se od »starega«, ki je bil v znanstvenem in političnem pogledu diskreditiran, razlikoval predvsem po tem, da se ne opira več na domnevno dane biološke razlikovalne temelje oziroma na pojem rase, temveč predvsem na kulturne dimenzije različnih skupin in lastnosti, ki so pripisane »pripadnikom« le-teh: denimo narodnost, običaji, religija, prehranske navade, način oblačenja in kultura (vsakdanjega) življenja. S tem je domnevno fiksna in nespremenljiva biološka osnova rasizma potisnjena v ozadje, v ospredje pa se pomakne dejansko relativno izmuzljiv in fluiden korpus kulturno utemeljenih »lastnosti«, ki jih je posameznikom in skupinam mogoče precej poljubno pripisovati.

Pomemben moment definicije novega rasizma je razkritje dejstva, da se za rasizmom največkrat skriva daljši proces rasizacije neke skupine in da se skozi proces rasizacije rasa in skupina šele konstituirata. Sam pojem rase je proti koncu dvajsetega stoletja čedalje bolj izginjal, nadomestil pa ga pojem kulture, tako da se je problematični rasno drugi začel utelešati predvsem kot kulturno drugi. Kulturalizem novega rasizma je prišel v ospredje takrat, ko se je rasa začela definirati predvsem kot razlika sama in ko odločilno vprašanje ni bilo več hierarhija (Gilroy, 1990: 266). Kulturalizem drugega ne postavlja kot manjvrednega zaradi njegovega domnevnega manka kulture oziroma zato, ker da je nekulturen, tako kot je veljalo v »starem« rasizmu, ampak je v ospredju ravno (druga) kultura in domnevno drugačne vrednote, ki so same po sebi problematične in moteče, ali pa je poudarek celo na »preveč« kulture, preveč druge, drugačne, »njihove« kulture. Kultura je percipirana v pojmih etničnosti in predstavljena kot nekaj homogenega, trdnega in nespremenljivega, kot fiksna lastnost določenih skupin (ibid.). Tako so denimo Bosanci v Slovenji »moteči« zaradi glasbe, ki jo poslušajo, zaradi hrane, ki jo uživajo, ali zaradi religije, ki jo prakticirajo (prim. Baskar, 2004). Potem ko se kulturno utemeljena razlika vzpostavi kot rasna, se po navadi tudi naturalizira in domnevnim pripadnikom rase se pripisujejo tudi biološke in fenotipske lastnosti, ki pred tem procesom niso obstajale oziroma niso bile videne kot »rasne« lastnosti. Takšen primer je bila denimo rasizacija skupin

---

govorce kot rasiste, namesto da bi argumentirali proti njihovim pozicijam. Menim, da je ravno iz tega razvidna ujetost borcev proti rasizmu v ideološke predstave o rasizmu.

Tutsi in Hutu v Ruandi na začetku 20. stoletja, ki je najprej potekala s pomočjo katoliških misijonarjev in nemških antropologov, ki so domnevno »belske« poteze Tutsijev in »negroidne« poteze Hutujev izmerili in klasificirali kot fenotipske razlike med skupinama, nato pa so bile te raso označene identitete, ki so bile pripete na družbeno-ekonomske realnosti in klansko organizacijo, v času belgijske kolonialne vladavine utrjene in dodatno hierarhizirane še v političnih in pravnih statusnih definicijah ter dodeljene kolonialnim podložnikom (prim. Jalušič, 2009).

Nekateri razloge za kulturizacijo rasizma iščejo predvsem v postkolonialni krizi in posledični situaciji v nekdanjih metropolah ter na novo vzpostavljenih povezavah med etnijo, kulturo in nacionalno državo (Gilroy, 1990: 268). Drugi poudarjajo tudi vlogo akademskih tradicij, predvsem antropologije in kulturnega relativizma ter njegovo razširitev tudi čez meje antropologije. Poudarjajo, da so kulturizacijo rasizma sprožila tudi antirasistična politična gibanja ter stigmatizacija in kriminalizacija rasizma v postholokavstni Evropi (Baskar, 2004: 128–129). Kulturizacija seveda ne pomeni rahljanja rasizma ali celo njegovega zmanjševanja. Nadomestitev pojma rase s kulturo (in/ali etničnostjo) tako ni rezultat kakšnega razsvetljenega uvida o neobstoju ras kot biološke predpostavke rasizma. Biološka rasa kot osnova rasizma je bila namreč ravno tako psevdoznanstveni konstrukt. Avtorji, kot je denimo Allen (1994), so z zgodovinskimi dejstvi opisali izum »bele rase« kot rezultat izvoza socialnega konflikta notranjega evropskega (britanskega) kolonializma v ameriško situacijo (»irski« problem) in pokazali, da je bila rasna hierarhija v ZDA posledica suženjstva (torej določene vrste ekonomskega izkoriščanja in ekspropriacije) in ne nasprotno.

Vstop kulture v orbito rasizma ne kaže samo na to, da je rasizem nekaj izjemno vztrajnega in da za svoj obstoj ne potrebuje nikakršne trdne biološke podlage rase, ampak tudi na to, da najbrž ne gre za predsodek ali zmotno prepričanje o drugih, ki bi ga bilo mogoče odpraviti s kampanjami, prepričevanjem in privzgojo antirasističnih vrednot. Rasizem ima očitno globlje korenine, saj pri nadomestitvi biologije s kulturo tudi kulturne razlike kot osnova rasizma začno učinkovati tako, kot da bi bile večne in nepremostljive. Dejstvo, da v neorasizmu pojem rase nadomesti pojem kulture in/ali etničnosti, zadeve seveda zaplete. Problematičen pojem (v okviru antirasističnega razmišljanja) namreč ni več samo rasa, ampak tudi kultura in etničnost. Pojmi postanejo medsebojno prehodni in tudi zamenljivi, rasa je kulturalizirana/etničnizirana, kultura in etnija se rasizirata (Baskar, 2004: 131).

Etničnost

Drugi moment transformacije in spreminjanja rasizma je njegova novejša povezava z etničnostjo. Tudi pojem etničnosti lahko (tako kot pojem rase) razumemo kot rezultat kategoričnih dodelitev osebnih in kolektivnih značilnosti na podlagi domnevnega izvora in družbeno diskriminirajočih kulturnih oznak za posameznika oz. posameznico kot pripadnika skupine. Etničnost je problematičen, kompleksen koncept in kulturološko ter raso obremenjena kategorija. Uporablja se kot vsakdanji, politični in tehnični, analitični pojem hkrati. V običajni rabi zelo pogosto pomeni evfemizem za raso. V slovenski jezikovni rabi je termin etničnost novejšega izvora in pomeni potujoči koncept,⁵ v tem smislu, da je bil prenesen iz zahodne običajne, politične in teoretske rabe ter da je ponekod nadomestil ali pa dvoumno dopolnil pojem »narodnost«. Hkrati je koncept dobil poseben pomen v povezavi z dogajanjem in interpretacijo razpada, vojn in kolektivnega nasilja na območju nekdanje Jugoslavije: bodisi kot etnonacionalizem bodisi kot etnično čiščenje.

Etničnost navadno pridobi rasizirane značilnosti ravno v povezavi s kulturo, če ni bila že

---

⁵ Glede problema potujočih teorij in konceptov prim. Said, 1983.

prej del procesov rasizacije.⁶ Seveda lahko etnično identiteto razumemo tudi v povsem političnem pomenu, namreč kot rezultat politizacije – kar pomeni, da postane neka skupina, ki je bila od zunaj definirana kot etnična (etničnost ji je bila pripisana), tudi zavestno etnična in začne voditi zavestno identitetno politiko (takšen bi bil denimo novejši primer jugoslovanskih Muslimanov, danes Bošnjakov).

Hechter (1975; 1999) je v tezi o »notranji kolonizaciji« Velike Britanije na primeru Irske razvil tezo o »reaktivni etničnosti«, do katere pride zaradi pomembnosti kulturnih razlikovanj v sistemu ekonomske stratifikacije v neki skupnosti. Pri tem je ključno, da se med deli prebivalstva, med skupinami vzpostavi nekakšna notranja kolonialna »kulturna delitev dela«, ki je po navadi zgodovinsko konstruirana. Če se ta notranja kolonialna delitev dela ohranja, potem vzpostavlja tudi kulturno (etnično) solidarnost, identifikacijo in temu ustrezne kategorične delitve (t. i. identitete). Etnija se tu konstruira skozi pripisana opravila (denimo delitve med poljedelci in živinorejci, tistimi, ki opravljajo »više« ali »niže« vrednotena dela, denimo gradbenimi delavci, smetarji, snažilkami in drugimi) in s tem povezanimi življenjskimi običaji, načinom ali slogom življenja. Koncept »reaktivne etničnosti« nam pomaga dekonstruirati razumevanje etničnih identitet kot globoko zasidranih družbenih, kulturnih ali celo naravnih značilnosti posameznikov in skupnosti, ki da obstajajo od vekomaj. Lahko pa nam pomaga razumeti tudi nastanek t. i. nove etničnosti ter položaj in politizacijo t. i. novih manjšin in etničnih identitet v zahodnih družbah oz. nam pokaže na kompleksnost same kategorije novih manjšin in migrantov.

Etničnost je tesno povezana z ekonomsko-kulturno kategorizacijo (kot specifično obliko razredne ali socialne strukture) in zato zvečine ustreza procesom rasizacije ali pa je celo njen proizvod (etničnost je včasih evfemizem za rasno razlikovanje). Na ta sklep nas navajajo predvsem procesi vzpostavljanja kategorij etničnosti in njihove posledice v primerih nedavnih domnevno prevladujočih »etničnih« spopadov na območju nekdanje Jugoslavije in Ruande.⁷ V obeh primerih je šlo namreč za rasizacijo identitet, ki so se prikazovale in nato ponovno učinkovale, kot da bi šlo za starodavna etnična in plemenska nasprotovanja.

Kultura je lahko (tudi skozi pojem etničnosti) nadomestila raso tudi zaradi izjemne pozornosti, ki so jo v nedavni preteklosti kulturni razliki/razlikam naklonili antropologi in zgodovinarji. Pri tem ne smemo zanemariti, da je tudi med njimi dolgo veljalo mnenje (in pogosto velja še danes), da so kulturne posebnosti in razlike nekakšen prežitek iz daljne preteklosti, pri čemer stopi v ospredje razlikovanje med tradicionalnim in modernim, med tradicionalno in moderno kulturo. Četudi je tem kulturnim posebnostim skupno ravno to, da se jih projicira v daljno preteklost in da se jih »odeva v oblačila običajev, primordialnih vezi, naturaliziranih in arhaičnih naborov simbolov in pravadnih ritualov« (O'Brian in Roseberry, 1991: 1), pa so številne kulturne razlike, ki so postale vidne ravno zaradi te pozornosti in razlikovanja, prej na novo konstruirane kot pa najdene stare razlike in v resnici pomenijo bodisi transformacijo starih kulturnih in političnih tradicij ali iznajdbo novih.

Kultura manjšin ali priseljencev je v skladu s tem predstavljena kot nekaj nespremenljivega,

⁶ Tudi tukaj je relevanten ruandski primer, kjer je v sedemdesetih letih 20. stoletja prišlo do etnizacije rasnih identitet, kar pa ni pripomoglo k zmanjšanju rasizma ali k večji prehodnosti med formiranimi skupinskimi identitetami.

⁷ Na takšen sklep bi lahko napeljevala tudi definicija romske skupnosti v zakonodaji v Sloveniji, ki te skupnosti ne opredeljuje kot »narodnost«, temveč kot »posebno etnično« skupnost. V zakonu ta posebnost ni nikjer definirana. Največkrat navedena definicija, ki jo najdemo v javnosti, pa se veže predvsem na etničnost/kulturo: »Romska skupnost v Republiki Sloveniji nima položaja narodne manjšine, pač pa gre za posebno etnično skupnost ali skupino s posebnimi etničnimi značilnostmi (lastni jezik, kultura, druge etnične posebnosti).« Do leta 2011 je bila ta opredelitev zapisana na spletni strani Urada za narodnosti, zdaj jo najdemo na spletnih straneh Romskega sveta (romsvet.si), hkrati pa se pojavlja v številnih pravnih in drugih besedilih. Ta definicija pripadnike romske skupnosti že v osnovi definira kot »druge« in znotraj politične definicije omogoča rasno/kulturno razliko, glede na način življenja in običaje.

kot nekaj, kar izhaja iz tradicije in je regresivno, medtem ko je moderna (evropska) kultura dojeta kot nekaj progresivnega, povezanega s civilizacijo, napredkom in (celo) demokracijo. Ideja napredka, zlepljena s pojmom kulture, tukaj deluje kot prvi gibalec serije ekvivalenc, in je odločilen epistemološki nastavek ustvarjanja navidezne homogenosti nacij in nadnacionalne homogenizacije Zahoda kot domnevno enotne moderne kulture glede na preostali svet.

Kolonialna razlika

Kot so ugotavljali tisti avtorji, ki so se ukvarjali s problematiko kolonialne razlike, se izkaže razmišljanje znotraj dualizma tradicionalno-moderno za precej problematično, še zlasti zato, ker so kulturne razlike v času globalizacije aplicirane na svet kot celoto, tako da začne učinkovati koncept »zahodne« (okcidentalne) kulture kot nerazlikovane in enotne nasproti drugim (orientalnim) kulturam (prim. Said, 1996; Mignolo, 2000). Razlika, ki se v rezultatu reprezentira predvsem kot konflikt vrednot, subsumira delitev med civiliziranimi in neciviliziranimi, več in manj vrednimi, in v končni instanci, med višjimi in nižjimi rasami. Globalizirano kulturno razliko in njeno učinkovanje je najbrž mogoče najbolje razložiti ravno s pomočjo perspektive (post)kolonialnih študij, ki konceptualizirajo kolonializem kot nekaj, kar ima globlje korenine kot to, da bi bil zgolj nasledek neposrednega kolonialnega izkoriščanja in dominacije. Te študije problematizirajo historicistični pogled, ki je povezan z idejo modernizacije in napredka ter z idejo o Evropi kot izvirov svetovne zgodovine, ki jih le-ta z razvojem prinaša v druge dele sveta, ki preprosto sledijo poti modernizacije (Barnett, 2006: 3). Poudarjajo, da kontinuum kulturnih preostankov in posledic kolonializma obstaja tako v nekdanih kolonijah kot tudi v metropolah, tako da so vrednote kolonializma veliko globlji in veliko bolj razširjeni del splošne in akademske kulture, kot se po navadi domneva (Young, 2001: 5). Ravno zato uporabljajo koncept »kolonialne razlike« (Chatterjee, 1993) kot rasne razlike, ki sega v postkolonialne čase in v prostore, ki niso bili neposredno zajeti v medkontinentalno kolonialno preteklost. Skratka, ustvarjanje »drugega« kot manjvrednega in radikalno drugačnega koincidira s kolonialno razliko in z okcidentalizmom, ki pomeni »samokonstrukcijo« Zahoda glede na »preostalo« (*the West and the rest*). Ta perspektiva pa ni vgrajena samo v temelje (post)kolonialne politične dominacije in ekonomske eksploatacije ter svetovne dihotomije in globalne »kolonialnosti oblasti«, ki se na podlagi tega vzpostavi, temveč je vpisana tudi v simbolne in epistemološke prakse političnih in intelektualnih elit. Zato zahodna (okcidentalna) kultura (kot napredna zahodna demokratična civilizacija) deluje kot temeljni pogoj orientalizma (Mignolo, 2000: 59), saj ponuja epistemološko perspektivo, ki omogoča diskurzivno proizvodnjo »drugega« na svetovni ravni. Tako se glede na obseg »modernizacije/vesternizacije« organizirata mentalni geografski zemljevid in klasifikacija regij in populacij (ibid.).

Koncept enotne (zahodne) kulture igra odločilno vlogo pri tem, ali bodo skupine in regije, ki reprezentirajo kulturno razliko, uvrščene na bolj ali manj liberalno in progresivno, razvito in torej tudi civilizirano stran. Obenem učinek kolonialne razlike bistveno pripomore k različnim definicijam tega, kdo bodo ljudje, ki so upravičeni do človekovih pravic – oziroma do pravice imeti pravice (Arendt, 2003) in posledično tudi do različnih oblik državljanstva (statusa) tako v kolonijah kot tudi v (nekdanih) metropolah. Z drugimi besedami, ali so migranti in manjšine, ki začnejo funkcionirati v okviru »zahodnih« nacionalnih držav kot posebne, manjšinske Kulture, del diskurzivnega ustvarjanja kolonialnih hierarhij znotraj novih evropskih delitev.

Avtorji, ki se ukvarjajo s kolonialno razliko, kot na primer že omenjeni Mignolo, so sicer predlagali, da se obnovi pojem internega kolonializma, ki sem ga omenila že zgoraj (Hechter, 1975/1999), da bi »razumeli, kako kolonialnost oblasti in kolonialna razlika delujeta v procesih nastajanja nacije same« in da bi razložili, da ti procesi niso neodvisni od kolonialnega sistema (Mignolo in Schiwy, 2003: 23), tudi če niso bili neposredno povezani z njim. Zato bi Hechterjev pojem lahko razložil tudi sodobne notranje evropske relacije in vzpostavljanje hie-

rarihij kot zadevo kolonialne dominacije, ki proizvaja drugega skozi raso in etničnost na sami evropski celini. Za tak primer formiranja notranje evropske kolonialne razlike lahko štejemo tudi proces priprave vojn v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja v nekdanji Jugoslaviji.

Tudi Hannah Arendt je v svojem delu *Izvori totalitarizma* (Arendt, 2003, poglavje *Propad nacionalne države in konec človekovih pravic*) sugerirala, da je (bila) graditev evropskih nacionalnih držav izrazito odvisna od kolonializma in imperializma in da je moderni sistem nacijskih držav nova oblika globalne oblasti, ki jo odločilno zaznamuje kolonialno in imperialistično podjetje, v katerih igra rasna diskriminacija odločilno vlogo. Posebej se je posvetila »kontinentalnemu imperializmu« na evropskih tleh v primeru Nemčije in Rusije na začetku 20. stoletja in razvila tezo o t. i. bumerang učinku imperializma iz kolonij nazaj v metropole. Sodobna nacionalna država se je z ekspanzijo oblastnih mehanizmov, ki so varovali ekonomske interese bogatih manjšin in pustolovcev, spremenila v birokratski stroj, v katerem je lahko odmrla vsakršna politična in etična odgovornost. Ta proces je odločilno definiral status evropskih manjšin in migrantov ter zakoličil ravnanje z njihovimi pravicami, hkrati pa je tudi v Evropi ustvaril skupine odvečnih prebivalcev brez državljanstva in statusa, ki jih ni varovala nobena država, ter tako pripomogel k vzponu totalitarizma kot novi obliki dominacije.

Mignolo trdi nekaj podobnega kot Hannah Arendt, ko pravi, da so se moderne nacionalne države pri svojem oblikovanju opirale na kolonialno ekspanzijo in nasprotno: »Moderne nacionalne države so na svojem ozemlju reproducirale strukturo oblasti, ki jo je ustvaril kolonialni model.« (Mignolo in Schiwy, 2008: 29) Ustvarjanje kolonialnih razlik je vzpostavljalo novo, postkolonialno in posttotalitarno obliko oblasti, ki vsebuje elemente totalitarizma. Ravnanje z manjšinami in migranti, njihovo definiranje, priznavanje ali nepriznavanje kot skupin ali »kultur«, njihovo etnizacijo in/ali rasizacijo ter njihove pravice (manjšinske politike, migracijska zakonodaja, vizumske politike itd.) je mogoče razumeti predvsem v okviru vzpostavitve notranjih kolonialnih razlik v strukturi samega sistema, zakonodaje in politik, tudi če niso neposredno izvirale iz transkontinentalne kolonialne razlike. V tem kontekstu sta se oblikovali tudi bolj ali manj problematični ideji integracije in multikulturalizma. Medtem ko prva implicira socialno neintegriranost migrantov ravno na podlagi predpostavljene kulturne razlike in nacionalno-socialne homogenosti in pušča sam koncept nedefiniran (prim. Miles, 1993: 173 in nasl.), pa druga politizira kulture kot manjšinske skupinske pripadnosti, na podlagi katerih se oblikujejo sistemi posebnih in pogosto tudi konfliktnih pravic.

Antisemitizem kot rasizem brez rase, plemenski nacionalizem in zmuzljivi sovražnik⁸

Nastanek rasizma brez rase kot evropskega fenomena je mogoče še dodatno razložiti v povezavi z dvema drugima proizvodoma evropske moderne dobe, z antisemitizmom in nacionalizmom. Analiza, ki jo je opravila Hannah Arendt v *Izvorih totalitarizma* (2003) in nekaterih drugih delih, namreč eksplicira te povezave. Antisemitizem, ki se pojavi na prehodu v 20. stoletje, se konstituira kot pomemben element totalitarne dominacije. Ne izvira iz kakšnega od zdavnaj obstoječega religiozenga sovraštva do Judov, ampak se napaja iz pozicije, ki jo Judi kot evropsko ljudstvo brez države zavzemajo v socialnem in političnem sistemu evropskih nacionalnih držav 19. stoletja in v svoji totalitarni različici vznikne skupaj z vzponom (in zatonom) nacionalne države in njenih oblastnih mehanizmov.

Tako antisemitizem kot nacionalizem je mogoče razumeti kot ideologiji zamišljenih skupnosti, ki nastaneta v 19. stoletju, vendar se na prehodu v 20. stoletje transformirata. Vsak od

⁸ V tem delu se opiram na poglavje iz svoje knjige *Zlo nemišljenja* (Jalušič, 2009: 71 in nasl.)

obeh fenomenov uteleša neki komplet naravnosti, verovanj in dejavnosti, ki ustvarjajo in upravičujejo vključevanje v zamišljene rasne skupnosti in nacionalne države in izključevanje iz njih, tako da so v resnici povezane z vzpostavljanjem meja med zamišljenimi skupnostmi in Drugimi. Kot je pripomnil Balibar, se ideji rase in naroda sicer lahko medsebojno prekrivata, vendar pa nacionalizem in rasizem nista fenomena, ki bi ju bilo mogoče izpeljati iz drugega. Sta v dvoumnem razmerju: na nacionalizem je mogoče gledati kot na določen pogoj za ustvarjanje rasizma, hkrati pa lahko rasizem postane parameter opredelitve nacionalizma (Balibar in Wallerstein, 1991: 37–38; Miles, 1993: 59). Ne gre za to, da bi bil rasizem neizogibna posledica nacionalizma ali da nacionalizem ne bi bil mogoč brez latentnega rasizma (Balibar in Wallerstein, 1991: 37–38). Ne razlikujeta se namreč po stopnji in razlika med njima ni razlika med »normalnim« in »skrajnim«. Oba sta izključevalna mehanizma človeškega vedenja, toda vsak implicira drugačen tip politične organizacije: medtem ko se nacionalizem še izraža v državnih ciljih (kot izgradnja države ali kot samoodločba), skuša rasizem okvir države preseči ali ga celo uničiti.⁹

Ta medsebojna povezanost in nasprotnost – namreč, da rasizma ni mogoče obravnavati preprosto kot okrepljeni nacionalizem – sta se jasno pokazali v nekaterih primerih interakcij med rasizmom in nacionalizmom, v katerih je rasizem presegel in dejansko uničil nacionalni projekt ter postal sam sebi namen. Takšna primera sta bili denimo interakciji nacističnega rasizma in nemškega nacionalizma za časa Hitlerja ter srbskega rasizma in nacionalizma za časa Miloševića. V primeru Nemčije ter drugih pannacionalizmov in gibanj so stičišča med rasizmom in nacionalizmom oblikovala nov, lahko bi rekli »razvitejši« tip nacionalizma. Hannah Arendt ga je imenovala »plemnski nacionalizem«, danes bi ga mnogi imenovali etnonacionalizem. V njegovi strukturi rasa ni le nepogrešljiv sestavni del, ampak tudi končni cilj. Ta tip nacionalizma ne pomeni ekscesivnega ali ultra nacionalizma, temveč kaže razcep med tradicionalnim nacionalizmom, ki si prizadeva za lastno državo, ter plemenskim nacionalizmom – ali narodnjaštvom, katerega cilj je nekakšen organski, rasni narod, ki vedno presega okvire nacionalne države in za katerega je država vedno le sredstvo in nikdar cilj. Plemenski nacionalizmi so dodatek k nacionalizmu in hkrati njegova prilagoditev. Kot ideologije so jih ustvarila ljudstva, ki so se videla kot izkoreninjena, hkrati pa predstavljajo »organska« narodna telesa, obkrožena s svetom, polnim sovražnikov, in ki so razpršena onkraj meja domačih držav, kakršni sta bili Nemčija in Rusija. Plemenski nacionalizmi so učili o izbrani usodi svoje rase ali ljudstva nasproti drugim, iz rasizma so naredili ideologijo narodne enotnosti, medcelinskemu imperializmu pa so bili podobni po nezadovoljstvu s svojimi pretesnimi nacionalnimi državami (Arendt, 2003: 299–317).¹⁰ Preobrazba nacionalizma z vzpostavitvijo skupnih tal med rasizmom in nacionalizmom, ki se kaže v fenomenu plemenskih nacionalizmov, je postala idealna podlaga za totalitarno politiko. Skupaj z antisemitizmom kot rasizmom brez rase je oblikovala njen osrednji sestavni del (Bernstein, 1996: 67) in delovala kot odlično sredstvo za uničenje realnosti (ali, kakor je temu dejala Hannah Arendt, uničenje samega sveta) in s tem za spodkopavanje skupnih temeljev mišljenja in razsojanja.

Rasno-nacionalna gibanja z začetka 20. stoletja so ustvarila idealnega D drugega v splošni podobi mednarodnega Juda, »zmuzljivega sovražnika« (Bartov, 1998: 771–816), ki je paradigmatični primer proizvoda neorasizma, rasizma brez rase. Ni se mu namreč treba poslužiti psevdobioloških pojmovanj rase ali narave, saj jih lahko povsem zadovoljivo nadomesti s kulturo ali s kakšnim drugim elementom ideološke produkcije, pripisane skupinske karakteristike pa

---

⁹ Rasizem torej ni »izraz« nacionalizma, temveč njegovo *dopolnilo ali, točneje, dopolnilo znotraj nacionalizma*, ki ga vedno presega, a je vedno nepogrešljivo za njegov nastanek, pa vendar nezadostno, da bi izpolnilo njegov projekt, enako kakor je nacionalizem tako nepogrešljiv kakor večno nezadosten, da bi dosegel oblikovanje naroda in dovršil projekt 'nacionalizacije' družbe.« (Balibar in Wallerstein, 1991: 54)

¹⁰ Vse te karakteristike plemenskih nacionalizmov so se pokazale tudi v pripravi vojne v Jugoslaviji 1991–1995.

se nato vzpostavijo kot serija ekvivalenc, ki jih je mogoče dopolnjevati z različnimi značajskimi lastnostmi (pohlep, zvitost, lenost, nepoštenost, kriminalnost itd.). Kaže na to, da je fabrikacija rase v rasizmu na delu od samega začetka in da gre pri rasizmu za izrazito *produkcijo* drugega, ne pa za predsodke in napačne predstave o neki dani objektivnosti. Zmuzljivi sovražnik kot ključna konstrukcija antisemitskega rasnega diskurza deluje kot osrednji motiv totalitarne ideologije, ki pa se ne opira na indoktrinacijo.

V nekdanji Jugoslaviji je že pred kolektivnimi spopadi kot priprava na njihovo upravičevanje vzniknil rasizem brez rase in ustvaril podobo zmuzljivega sovražnika. Rasa je bila proizvedena skozi esencializacijo lastnosti, ki so bile pripisane eni ali več skupinam, hkrati pa so skozi primordIALIZACIJO začele učinkovati, kot da so naravne in nespremenljive, in so se dobesedno utelesile. Razmerja so se prvič rasizirala na Kosovu, kjer so ravno Albanci dobili podobo nevarnih, prebrisanih, kulturno in civilizacijsko drugačnih vsiljivcev, ki ogrožajo srbske družine, ženske, lastnino, čast in tradicijo. Podoba Drugega je bila združena s predstavo o vsiljivcu ali naseljencu, ki zaseda »našo« (sveto) zemljo in ki ga je treba preventivno odstraniti. Pozneje je tovrstna podoba zlahko prešla na muslimanske prebivalce Bosne, ki so bili še iz časa Jugoslavije definirani kot kulturna skupina in torej etnicizirani. Tudi priprava na ruandski genocid je subsumirala formiranje Tutsijev kot izmuzljivih sovražnikov, ki so bili upodobljeni kot (kolonizatorski, z belci sodelujoči) naseljenci in vsiljivci, ki se jih je treba preventivno znebiti.

Pri jugoslovanskem primeru rasiziranja skupin in ustvarjanja izmuzljivega sovražnika je pomembno poudariti, da so prototip rasiziranega drugega postali Albanci, vendar pa niso bili edini objekti rasizacije – v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja so se v Jugoslaviji oblikovale podobe problematičnega Balkana in neciviliziranih sovražnikov, pri čemer so bili »Balkanci« kot celota homogenizirani kot leni, brezbržni in nasilni – v nasprotju s pridnimi, marljivimi, poštenimi in civiliziranimi Nebalkanci (Slovenci, Hrvati, Zahodnjaki). V tem zarisovanju meja in delitev na Sever in Jug, Zahod in Vzhod se je oblikovala ločnica med Evropo in Balkanom, ki je bila konstitutivna za preoblikovanje jugoslovanske in evropske mentalne in dejanske geografije. S tem so se okrepili že obstoječi kulturno-rasistični diskurzi, ki so pozneje informirali problematične odzive na vojno in kolektivne zločine (politike neinterveniranja, toleriranja in relativizacije zločinov, denimo Srebrenice) in pripomogli k ustvarjanju podobe novega svetovnega zmuzljivega sovražnika, ki ga v današnjem globalnem kontekstu predstavlja »islam«.

Diskurz o islamu, kakor dominira danes, se tako ni razvil šele po 11. septembru 2001, ampak je, kot so pokazali nekateri raziskovalci (denimo Brown, 2006), obstajal že veliko prej, čeprav se je po tem datumu transformiral in namesto eksotičnega, orientalističnega stereotipa islama prikazuje predvsem nasilno podobo novega izmuzljivega sovražnika. Temu je sledil val institucionaliziranih varnostnih ukrepov, ki se je v zahodni Evropi sicer začel že po letu 1989, po padcu berlinskega zidu, vendar pa se je posebej okrepil po 11. septembru 2001, ko je tudi Evropska unija uvedla vrsto selektivnih migracijskih politik in zaprla meje za iskalce azila. Pregledi imigracijskih, azilnih, rasnih in varnostnih politik Evropske unije ter novejšje migracijske in antiteroristične zakonodaje (prim. Fekete, 2009; Fekete in Sivandan, 2004) kažejo, kako se v Evropski uniji krepi varnostna država nasproti državi enakosti in pravic, zapira meje za »nezaželene« migrante, ki jih selekcionirajo predvsem na podlagi zgornjih meril kulturne in kolonialne razlike. Nova zakonodaja prizadeva predvsem muslimane, ki so s stališča Zahoda definirani kot nov, »primeren (*suitable*)« sovražnik, ki je ravno tako izmuzljive narave in ki obstaja tako v Evropi kot zunaj nje. A hkrati omogoča veliko širše in poprej nepredstavljivo kratenje pravic, saj dovoljuje različne oblike politik deportacije, ki normalizirajo dehumaniziranje že tako ranljivih migrantov. Te politike nastajajo kot nova oblika rasizma, spremlja pa jih t. i. *islamofobija*. Liz Fekete v tej povezavi govori o novi obliki rasizma brez rase, o ksenorasizmu, ki je institucionaliziran v samih politikah zahodnih držav oziroma ki ga izvajajo neposredno same državne institucije.

O vlogi ideologije

Ideologija (in v okviru tega rasistični govor) je samo del problema rasizma, zato osredotočenost na njo zapostavi problem strukturnega in institucionalnega rasizma in zavajajoče vodi v to, da se državne politike označujejo z drugo terminologijo (prim. Goldberg, 1993: 95). In kot sem že omenila, tudi novejša študije genocida in množičnega nasilja ne podpirajo hipoteze o etničnem sovraštvu ter rasistični in ideološki indoktrinaciji ali slepoti kot glavnem vzroku za nasilje.¹¹ Rasno ali »etnično«¹¹ sovraštvo kot ideologija v teh primerih naj ne bi bilo »motiv sam po sebi«¹¹ ali posledica prevare množic s strani elit: »V resnici ... je [to] lahko krinka za druge motivacije, na primer za krajo osebne lastnine, prisvajanje zemlje in osebno maščevanje ter za dejavnosti nasilnežev, ki so jim dali proste roke politiki.«¹² (Fearon in Laitin, 2000: 874)¹² Osebni nagibi, ki ležijo v ozadju (pogosto) midsosedskega genocidnega nasilja, imajo z ideologijo kot virom motivacije morda le malo opraviti. Na to so opozorile že študije vojskovanja, kjer je za vojake glavni motiv boja tovarišstvo in ne sovraštvo, glavni akterji pa so »strahotno normalni možje«, katerih ubijanje je »bolj ali manj proizvod sodobne kulture«¹² (Gray, 1998: xviii). Seveda se mora za to najprej zgoditi sprevrnitev reda in pravil, saj v vojni ubijanje ni več apriori pojmovano kot zločin oziroma je celo zaželeno. Ob tej inverziji, ki jamči nekaznovanost za ubijanje, pa si je mogoče obetati tudi določene »vojne užitke«, ki jih tradicija vojskovanja vceplja, spodbuja in ohranja, da bi vojskovanje naredila privlačno in psihološko vzdržno (glej Bourke, 1999: 13 in nasl.).

Glede mobilizacije storilcev in njihovih sodelavcev za genocid trdi J. Mueller za nekdanjo Jugoslavijo, da je bil mehanizem nasilja dejansko »izjemno banalen«¹² in da ni izhajal iz globokega (starodavnega) sovraštva do drugih. Neposredno nasilje je bilo »posledica položaja, v katerem so politične oblasti rekrutirale navadne, koristolovske, sadistične in pogosto izredno neideološke plenilce ter jim dale proste roke«¹² (Mueller, 2000: 43). Sodni procesi v Haagu so to trditev podkrepili, hkrati pa so tudi obtoženci ponavadi izjavljali, da »niso krivi«, saj niso imeli nikakršnega izrecnega »namena«¹² povzročiti množične umore. Zato so nekateri avtorji o storilcih teh zločinov vse bolj razmišljali kot o »banalnežih«¹² v terminih Hannah Arendt iz *Eichmanna v Jeruzalemu* (npr. Judah, 1997: 228–238; Mueller, 2000). Slavenka Drakulić je analizirala profile več storilcev, obtoženih genocida in vojnih zločinov v jugoslovanski vojni ter množičnih umorov v Srebrenici. Tako kot že prej Christopher Browning tudi ona na storilcih samih ni našla nič pošastnega. Ugotovila je, da so le »navadni ljudje«, ki so se s poklicnimi in drugimi odločitvami zapletli v nasilje in organizirane usmrtitve ter v življenju delali majhne, nepremišljene korake. »Navadni človek«¹² ni bil nujno ne ekstremni nacionalist ne norec ali rasist, temveč zgolj nekdo, ki tedaj, »ko je dobil priložnost ubijati z navidezno legitimnim razlogom in se poleg tega okoristiti z ropanjem svojih žrtev (...), ni pomislil dvakrat«¹² (Drakulić, 2004: 167). Ne le da storilci niso bili nujno indoktrinirani fanatiki, njihovi motivi preprosto niso štel. Podobne značilnosti kažejo tudi drugi primeri kolektivnega nasilja.

Takšni storilci obstajajo v vseh družbah, zato bi se lahko podobni dogodki v pravih okoliščinah zgodili skoraj povsod, tudi v zahodnih družbah. Poleg tega lahko, če se tega dejstva zavedamo (in ne demoniziramo storilcev ali njihove domnevne ideološke motivacije), zatrdimo, da bi se bilo tragedijam, ki so zajele nekdanjo Jugoslavijo in Ruando, mogoče izogniti. Če ne bi menili, da nujno in avtomatično izvirajo iz enega samega vzroka ali vira (sovráštvu, ideologija), temveč da so morda povezani s strukturnimi elementi sistema, z institucionalizirano diskriminacijo in drugimi neenakostmi, bi jih morda lahko zajezili z »različnimi mehanizmi

¹¹ Razpravo o vprašanju ideologije kot motiva za množične zločine je sprožila razprava Hannah Arendt o procesu proti Adolfu Eichmannu (Arendt, 2007), saj je njena teza o »banalnosti zla«¹¹ merila na zločince brez ideološke motivacije. S tem je anticipirala vrsto razprav o tem, ali smemo pritrditi strukturno-funkcionalističnim ali ideološkim interpretacijam holokavsta.

¹² Na naslednjih dveh straneh se spet opiram na ugotovitve iz svoje knjige (Jalušič, 2009).

kontrole in upravljanja» (Mueller, 2000: 67 in nasl.).

Seveda se tu samo po sebi postavlja vprašanje, kakšna je vloga obče razširjenega in na prvi pogled neustavljivega etničnega sovraštva, rasističnih podob in ideologij plemenskega nacionalizma, če pa je mehanizem povzročanja nasilja banalen in racionalen in storilcev ne žene sovraštvo. Če torej rasistično prepričanje/ideologija ni neposredni sprožilec procesa množičnega pobijanja in zločinov proti človeštvu, kakšno vlogo igra v njem?

Preliminarni odgovor bi se morda glasil, da ideologije in rasistične reprezentacije sovražnikov ustvarijo predvsem okvir racionalizacije oziroma opravičevanja dejanj (kot je bilo rečeno zgoraj) in dajejo nek navidezno legitimen razlog za nasilje, četudi ne dajejo neposredne motivacije in nazgiba za nasilno delovanje. V tem smislu so (za nasilje samo) izjemno funkcionalne in potrebne. Razvijejo podobo izmuzljivega sovražnika, tudi idejo o »potrebni« ali celo nujni diskriminaciji, neenakosti, nadzorovanju ali odvečnosti »drugega«, vendar je ta podoba vedno zavita v spodoben plašč samoobrambe, nacionalizma, utilitarizma in/ali patriotizma, tako da korespondira s samoviktimizacijo lastne skupine, saj rasističnih rešitev ni mogoče naravnost zagovarjati. Za rasizme brez rase (oziroma kulturno utemeljene rasizme) bi lahko rekli, da učinkujejo kot kompleksni sistemi zanikanja temeljne enakosti ljudi oziroma kot diskurzivni okviri, ki v sodobnem globaliziranem svetu postanejo blažilec (politične) odgovornosti: preperečujejo premislek dejanskosti oziroma presojo ter na podlagi preprostih, pogosto samoumevnih in hkrati vseobsežnih kulturalističnih razlag ustvarjajo na prvi pogled nedolžne ločnice, ki naturalizirajo rasistične institucije in ravnanja.

Kakšne implikacije lahko ima to za naše razumevanje rasizma in ideologije oziroma rasizma kot ideologije? Zgornje ugotovitve glede kolektivnih zločinov seveda ne veljajo avtomatično za vse storilce, najbrž pa jih tudi ne moremo neposredno aplicirati na posamezne primere. Zato vprašanje, kakšno in kolikšno vlogo (lahko) igra rasistična ideologija kot neposredni motiv za nasilna dejanja, ostaja odprto. Vendar se nam dejansko najbrž ni treba odločiti med zlimi nameni, fanatičnimi verovanji ter banalnimi, brezumnimi storilci. Morda bi raje razmislili o dejstvu, da si sodobne globalizirane elite z množicami delijo neko skupno »ontološko podlago«, ki je v resnici banalna in tudi banalno proizvedena (Fearon in Laitin, 2000: 86). Pri tej ontološki podlagi pa ne gre za kakšno utrjeno in nespremenljivo kulturo ali starodavno sovraštvo. Nasprotno, gre za zgrajeno realnost, fabriciran okvir, sestavljen iz diskurzivno zgrajenih scenarijev, mitov o skupnem izvoru in kulturi ter preprostih zgodovinskih razlag o Nas in Njih – drugačnih, tujcih, hudodelcih, torej naših sovražnikih –, ki jih v sedanosti ni mogoče uporabljati le za zbujanje občutkov strahu in ogroženosti, temveč tudi kot učinkovit ščit pred katero koli drugo realnostjo.

Ta okvir pa je proizveden, kot bi lahko na kratko povzeli po Foucaultu, kot »politika resnice«. ¹³ Kaže nam na to, da rasistične ideologije ne moremo razumeti kot indoktrinacijo, še manj pa jo smemo preprosto reducirati na sovražni govor ali prepričanje, saj so njeni okviri veliko širši. ¹⁴ Govorica seveda spada v te okvire, vendar se ne artikulira nujno (ali pa sploh ne) kot

---

¹³ Foucault, ki sicer sam pojem ideologije zavrača, postavi pod vprašaj ločevanje (znanstvene) resnice in ideologije ter postavi v ospredje razmerje med oblastjo in »proizvodnjo resnice«, tako da tisto, kar pride v žarišče (kot ideologija), ni več ekonomija neresnice oziroma politika laganja, temveč ravno problematična proizvodnja in »politika resnice«. Način, kako deluje oblast diskurza v Foucaultovi razlagi, tako ni več indoktrinacija, ampak gre pri diskurzu oblasti (kolikor ga razumemo kot ideologijo) za proizvodnjo vednosti, ki se strukturira kot resnica in ki temelji na tem, da ravno skozi izrekanje »resnice« nekatere predpostavke vedno strukturno izključuje iz mišljenja in definira meje tistega, kar je mogoče izreči. Za izčrpno elaboracijo prim. Barrett, 1992.

¹⁴ Van Dijk (2000: 92) denimo pravi: »Rasizem ima ideološko bazo, vendar ga ni mogoče reducirati samo nanjo. Kot obliko dominacije in družbene neenakosti ga je treba definirati kot različne tipe družbenih praks, kot so denimo diskriminatorni diskurzi in druga dejanja interakcije na mikroravni. Po drugi strani zahteva analizo na makroravni, torej analizo institucionalnih ureditev, organizacijskih struktur in skupinskih odnosov zlorabe oblasti.«

sovrážni govor, ampak kot vrsta »resnic«, ki začno okupirati celotno simbolno mrežo in postanejo tako rekoč neopazne, tako da se zdi, da jim ustreza realnost sama.¹⁵ Ideologije posttotalitarnega sveta so procesi fabrikacije resnic v situaciji, ko se je svoboda iz domene političnega delovanja (ki je zaradi globalnih birokratskih oblastnih struktur čedalje manj pomembno) preselila na področje ekonomije in ustvarjanja oziroma iz politične v znanstvene in umetniške sfere. Ravno zato ideologijam ni treba indoktrinirati ali ustvarjati globokih prepričanj ali verovanj. Bolj se zdi, da so skupki površnih, fabriciranih in pogosto psevdoznanstvenih trditve, vsakdanjih, preprostih in »očitnih« resnic, ki se širijo skozi mediatizirano družbo in postanejo nevprašljive: denimo, »islam je religija terorizma«. Ne oblikuje jih nekakšen esencialistični stvarnik, temveč ga reproducirajo in manipulirajo sami akterji skozi vsakdanjo govorico, obnašanje in institucije – so tako rekoč prepuščene njihovi osebni rabi.

Posamezniki sčasoma zasedejo to »skupno ontološko podlago«, v njej se »naselijo« ter jo urejajo in preoblikujejo s svojim delovanjem in nedelovanjem. Če k ideologiji pristopimo na ta način, nas začne spominjati na fenomen banalnega zla: v njem namreč ni prav nič globokega in radikalnega, temveč se (kot se je izrazila Hannah Arendt, potem ko si je premislila glede svoje trditve o radikalnem zlu v totalitarizmu) »kakor plesen širi po površini« (Arendt, 1978b: 150). Je plitko, prav zato se upira in kljubuje mišljenju in omogoča specifično samoprevaro. V takšni banalni realnosti postanejo rasizirana razmerja povsem nedolžna, saj sploh ne kažejo rasističnega značaja, ampak se izgovarajo in nastopajo kot nevprašljive trditve, spodobne in cenejene kulturne razlike, patriotizem, demokracija, »naš« način življenja, ali kot obramba vrednot takšne »normalne« kolektivitete, kot je denimo »Zahod«.

Sklep: EU antirasizem in osredinjenost na sovraštvo

Spričo navedenega se je treba nedvomno posebej vprašati, kako to, da se je Evropska unija v svojih antirasističnih politikah osredinila na to, kar se imenuje zločin iz sovraštva. Oziroma, kako to, da je v ospredju domnevno ideološka nota v rasizmu, ki se razume kot sovraštvo, in kakšne so posledice tega? Potem ko bom nekoliko strnila nekatere od glavnih ugotovitev zgornje razprave, bom poskusila podati preliminaren odgovor na to vprašanje, ki morda lahko vsaj malo pojasni tudi sodobnejši politični kontekst analize rasizmov.

Rasizem je nedvomno treba razumeti kot historično umeščen in neenoten fenomen, ki se uspešno transformira. Rasistične kategorizacije se razlikujejo glede na kontekste, tako da ne moremo govoriti o rasizmu, ampak o rasizmih v množini. Novi rasizmi nastopajo »brez rase« in se povezujejo s pojmom kulture in etničnosti. Kulturne razlike, ki so nadomestile predpostavljeno raso, učinkujejo kot globalizirane kulturne razlike in skozi orientalistično perspektivo reproducirajo koncept kolonialne razlike v postkolonialne čase in prostore ter tako omogočajo proizvodnjo drugega na svetovni ravni. Migranti in manjšine v zahodnih nacionalnih in nadnacionalnih povezavah, kot je denimo Evropska unija, postajajo manjšinske Kulture, ki pogosto vidno reproducirajo kolonialne hierarhije v okviru novih evropskih delitev. Ravnanje z manjšinami in migranti oziroma njihovo definiranje, priznavanje ali nepriznavanje kot skupin ali kultur, njihovo etnizacijo ali rasizacijo ter pravice (to pomeni manjšinske politike, migracijska zakonodaja, politika vizumov ter zakoni o državljanstvu) je treba razumeti v tem okviru, ki bi ga lahko poimenovali tudi notranji (evropski) kolonializem.

Za novi rasizem je poleg kulturizacije značilno še to, da nastopa v obliki vsakdanjih, razširjenih prepričanj, praks in institucij ter da v tem smislu pomeni diskurz, ki je banalen in ki prežema vse strukture neke družbe kot družbeni konsenz oziroma zgoraj nakazana »ontološka podlaga«. Nastopa v različnih oblikah, njegova srčika pa niso ekstremni in izjemni fenomeni,

¹⁵ O tem, kako se vzpostavi tovrstna govorica kot dominantna, prim. Klemperer, 2014.

kot je sovražni govor, ampak kontinuirana proizvodnja identitet in politika resnice, ki v neoliberalnem kontekstu poudarja vprašanja napredka, ekonomije in varnosti ter vrednot zahodne družbe ter nekakšnega z njo povezanega zahodnjaškega »patriotizma«. Ta rasizem je strukturiran kot vsakdanja in strokovna govorica ali kot simboli, ki v mediatizirani družbi uokvirjajo celoto družbenega početja in nikakor ne eksistira zgolj kot prepričanje oziroma celo iracionalno prepričanje, ki izhaja iz ideologije v smislu sprejete zavesti.

Ceprav se v javnosti kaže, da narašča predvsem rasistično nasilje ekstremističnih skupin – denimo vzpon neonacističnih skupin, njihovi podporniki in simpatizerji – pa so nove oblike rasizmov in diskriminacije, ki so povezane z njimi, čedalje bolj kompleksne in se povezujejo z drugimi neenakostmi, kot so denimo spolne neenakosti ali globalne ekonomske neenakosti (prim. International Council on Human Rights Policy, 2000). Te povezave je v okviru ustaljenih domnev o kulturnih razlikah in zahodnih vrednotah kaj lahko zabrisati ali zanikati, še zlasti če je rasizem razumljen predvsem kot rasistično izražanje ali pa če je poudarek predvsem na ekstremnih in sovražnih rasističnih dejanjih. Ob takšnem poudarku se zabrisuje predvsem dejstvo, da je sodobni evropski rasizem povezan z (nacionalno) državo, evropskimi integracijami in njihovimi politikami oziroma da je sodobnim migracijskim politikam in čedalje večjemu poudarku na varnosti inherenten kulturni rasizem.¹⁶

Koncentracija na zločin iz sovraštva in na sovražni govor torej usmeri pozornost na posamezna rasistična dejanja, na prepričanja ter na sovražni govor kot kriminalna dejanja ter pušča ob strani vprašanje strukturnega rasizma, ki je vgrajen v same institucije in ideologije sistema, ter s tem v vladajoči diskurz, ki (morebiti) ni neposredno sovražen. Rasizem je kljub vsem prizadevanjem, da bi dokazali njegovo strukturno pogojenost, v osnovi opisan kot nekakšna oblika iracionalne »netolerance«, proti kateri se je treba bojevati z moralnim opozarjanjem, ozaveščanjem in kaznovanjem. Problem ni samo v tem, da je dojet kot iracionalno prepričanje v ozadju netolerance, temveč tudi v tem, da toleranca še zdaleč ne predpostavlja enakosti. Ravno nasprotno, temelji na strukturni neenakosti tistega, za katerega se predvideva, da ga je treba tolerirati. Nič čudnega torej, če Agencija EU za temeljne pravice (FRA) ugotavlja, da se v Evropski uniji kljub »številnim pravnim instrumentom, ki dajejo zaščito proti rasizmu in z njim povezanim oblikam nestrpnosti (netolerance), etnične in religiozne manjšine še naprej soočajo z rasizmom, diskriminacijo, verbalnim in fizičnim nasiljem in z izključevanjem« (European Union Agency for Fundamental Rights, 2000, poudarek V. J.). A dejansko soočenje s tem zahteva osredinjenost na vprašanja o drugih oblikah diskriminacije in njihovo prepletanje z rasizmom/rasizmi ter prepričevanje strukture Evropske unije kot proizvoda »liberalne modernosti« in njegovega notranjega kolonializma.

Dominantno razumevanje rasizma predvsem kot ideologije oziroma rasistične ideologije kot sovraštva, ki se izraža skozi govorico in simbole sovraštva, je eden ključnih razlogov za osredinjenost na zločine iz sovraštva. Njegovo zgodovinsko ozadje je: a) interpretacija nacističnega totalitarizma in holokavsta kot fenomenov, ki so izšli neposredno iz nacistične ideologije (antisemitizma in rasizma ter Hitlerja kot ekstremnega iracionalnega fanatika), ne pa iz posebne, nove strukture oblasti (in oblike države), ki se je vzpostavila v Evropi v 20. stoletju; in b) teza o »zmagi« nad fašizmom v 2. svetovni vojni. Tudi sodobne evropske politike spomina s svojo osredinjenostjo na holokavst še vedno perpetuirajo to isto zgodbo. Če rasizem ni dojet kot nekaj strukturnega, kot del oblike obstoječe oblasti, potem ga je zlahka na splošno povnanjiti in reducirati na rasistično izražanje ter na osebne predsodke posameznikov, ki so povrhu vsega še iracionalni. Če povzamem Goldberga, je odgovor liberalne modernosti na rasizem (ki pravi, da rasa

---

¹⁶ To najbolj neposredno in nazorno dokazuje nešteto mrtvih afriških migrantov v Sredozemskem morju in »politike« EU, ki nihajo med humanitarizmom in policijskim nadzorom – hkrati pa se ne postavi niti enega resnega vprašanja o dejanskem izvoru problema, ki je v osnovi rasistična migracijska politika, temelječa na šengenskem režimu (prim. Perugini, 2015).

ni več relevantna, hkrati pa vse postane normalizirana »rasa«, prim. Goldberg, 1993: 6–7) ravno redukcija rasizma na posamezni pojav, predmoderni predsodek, ki ga je treba preseči z močjo razuma. V ospredje stopi zavzemanje za toleranco in tako v politikah kot v akademski sferi je rasizem reduciran na iracionalne predsodke »zločinov iz sovraštva« in sovražnega govora.

Toda to, da se politike z rasizmom ukvarjajo predvsem kot z vprašanjem sovražne ideologije in lovijo tiste, ki so producenti in izvajalci te sovražne ideologije, je le ena plat zadeve. Ne gre namreč samo za to, da koncentracija na *hate crime*, ki razume rasizem kot ideologijo, njegovo izražanje pa kot »sovražni govor« in nasilje z motivom sovraštva, ki torej predpostavlja, da v osnovi diskriminacije mora biti neko rasistično sovraštvo, zamegli strukturni, diskurzivni in epistemološki okvir za eksploatacijo, dominacijo, rasizem, ustvarjanje manjšin, razlik in neenakosti v globalnem smislu. Sestavni del istega problema je stvaritev novega izmuzljivega sovražnika, islamskega terorista, zaščita pred katerim opravičuje vsa mogoča dejanja in politike »Zahoda«, tako preventivne politike nadzorovanja in kaznovanja kot tudi odpravljanje cele vrste pravic in svoboščin, na katere se sicer sklicuje. Novi izmuzljivi sovražnik je uokvirjen z večino zgornjih elementov kulturnega rasizma, s kulturnimi vrednotami, sovraštvom, ideologijo, ekstremizmom in fanatizmom: predpostavka je, da gre za zaslepljenega, ideološko usmerjenega, religioznega fanatika, ki ga je treba preventivno odstraniti. Osredinjenost nanj predvideva, da je pri terorju in terorizmu osrednji problem ideologija (kot motiv) in ne dejanje samo (denimo množični umor).¹⁷ Pri podobi domnevno indoktriniranih (potencialnih) ideoloških storilcev se liberalna modernost seveda lahko osredini na (menda izrazito tradicionalno) religijo islama kot osnovo ekstremizma: religija je s stališča znanosti dojeta kot iracionalno, kot predsodek in kot zaslepitev. Skratka, ponovi se okcidentalna projekcija religioznih fanatikov v Orient, medtem ko je Zahod viden kot moderen, sekularističen in strukturno »nedolžen«, saj je njegovo jedro menda demokratično in neideološko. Z njo se je mogoče zlahka izogniti obravnavi vsakdanjega institucionaliziranega in uzakonjenega rasizma, ki je vsebovan v zakonih o državljanstvu, imigracijskih politikah in v čedalje večjem nadzorovanju celotnega prebivalstva, ter prikriti dejstvo dominantnega kulturnega rasizma, ki ustvarja okvir in opravičilo za tovrstne politike.¹⁸ Ali povedano drugače: očitno je, da je večinska ali vsaj zelo pogosta definicija rasizma v pojmih (rasističnih) ideologij simptom veliko bolj kompleksnega fenomena, ki kot vektor kaže zanikanje družbene in politične neenakosti in dominacije ter na problem, da Evropa (»Zahod«) svojega systemskega rasizma, vpisanega v zakone, uredbe in politike, nikakor ne namerava odpraviti.

Literatura

- ALLEN, THEODOR W. (1994): *The Invention of the White Race. Volume I in II*. London, New York: Verso.
- ARENDRT, HANNAH (1978): Letter to Gershom Scholem. V *The Jew as Pariah*, R. H. Feldman (ur.). New York: Grove Press.
- ARENDRT, HANNAH (2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.

---

¹⁷ Zato je denimo sojenje teroristu evropskega, norveškega porekla, kot je Andreas Breivik, pokazalo silne kontradikcije in močno nagnjenje k temu, da bi ga razglasili za duševno bolnega. To se sicer ni zgodilo, vendar so psihiatrični izvedenci vseeno ocenili, da gre pri njem za »narcisistično osebnostno motnjo«. Odvetnik, ki je zastopal žrtve pokola, je po razsodbi, v kateri sodniki niso sprejeli ocene o psihotičnem storilcu, menil, da je strašljivo, da je lahko storil takšno dejanje »priseben, racionalen možik«. Po drugi strani pa je dejal naslednje: »Na Norveškem nam je uspelo proizvesti terorista, ki ga je navdihnil splet. Za nas je zdaj velik izziv, da se posvetimo njegovi ideologiji in analiziramo, kaj ga je motiviralo. Veliko ljudi podpira njegove poglede, vendar je velik nerešen problem, kaj je tisto, kar ga je napeljalo, da je uporabil vojaška sredstva.« (Sandbu, 2015)

¹⁸ T. i. etnično profiliranje, ki je evfemizem za rasizem, je ena najpogostejših praks, ki je čedalje bolj vpeta v institucionalne postopke upravnih organov in nadzorovanja (prim. Open Society Foundations, 2013).

- ARENDR, HANNAH (2007): *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba.
- BALIBAR, ETIENNE (2004): *Strah pred množicami. Politika in filozofija pred Marxom in po njem*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- BALIBAR, ETIENNE (2004a): Ali obstaja »neorasizem«? *Časopis za kritiko znanosti* 32(217/218): 115–125.
- BALIBAR, ETIENNE in IMMANUEL WALLERSTEIN (1993): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- BARKER, MARTIN (1981): *The New Racism*. London: Junction Books.
- BARNETT, CLIVE (2006): Postcolonialism: space, textuality and power. V *Approaches to Human Geography*, S. Aitken in G. Valentine (ur.): 147–159. London UK: Sage.
- BARRET, MICHELE (1992): *The Politics of Truth: From Marx to Foucault*. London: Polity Press.
- BASKAR, BOJAN (2004): Rasizem, neorasizem, antirasizem. *Časopis za kritiko znanosti* 32(217/218): 126–149.
- BELL, MARK (2008): *Racism and Equality in the European Union*. Oxford University Press: Oxford.
- BARTOV, OMER (1998): Defining Enemies, Making Victims: Germans, Jews, and the Holocaust. *American Historical Review* 10(3): 771–816.
- BERNSTEIN, RICHARD (1996): *Hannah Arendt and the Jewish Question*. Cambridge MA: The MIT Press.
- BOURKE, JOANNA (1999): *An Intimate History of Killing. Face-to-face Killing in Twentieth-Century Warfare*. London: Basic Books.
- CAMBRIDGE DICTIONARIES ONLINE. Dostopno na: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/racism> (12. maj 2015).
- CHATERJEE, PHARTA (1993): *The Nation and Its Fragments. Colonial and Post-colonial Histories*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- DRAKULIĆ, SLAVENKA (2004): *They Would Never Hurt a Fly. War Criminals on Trial in The Hague*. London: Abacus.
- EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (FRA) (2000): *Racism eġ related Intolerances*. Dostopno na: <http://fra.europa.eu/en/theme/racism-related-intolerances> (21. februar 2015).
- EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (FRA) (2012): *Making hate crime visible in the european union: acknowledging victims' rights*. Dostopno na: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012_hate-crime.pdf (12. februar 2015)
- EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (FRA) (2013): *Opinion of the European Union Agency for Fundamental Rights on the Framework Decision on Racism and Xenophobia – with Special Attention to the Rights of Victims of Crime*. Dunaj: European Agency for Fundamental Rights. Dostopno na: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-opinion-2-2013-framework-decision-racism-xenophobia_en.pdf (21. februar 2015).
- FEARON, JAMES D. in DAVID D. LAITIN (2000): Violence and the Social Construction of Ethnic Identity. *International Organization* 54(4): 845–878.
- FEKETE, LIZ (2004): »Anti-Muslim racism and the European security state«. *Race eġ Class* 46(1): 3–29.
- FEKETE, LIZ in SIVANDAN, A. (2009): *A suitable enemy: racism, migration and Islamophobia in Europe*. London: Pluto Press.
- FRIEDRICKSON, GEORGE M. (2002): *Racism. A Short History*. New Jersey: Princeton.
- GILROY, PAUL (1990): One Nation under a Groove. The Cultural Politics of 'Race' and Racism in Britain. V *Anatomy of Racism*, D. T. Goldberg (ur.), 263–282. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GILROY, PAUL (2000): *Against Race. Imagining Political Culture beyond the Color Line*. Cambridge MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- GOLDBERG, DAVID THEO (ur.) (1990): *Anatomy of Racism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GOLDBERG, DAVID THEO (1993): *Racist Culture. Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell.
- GRAY, GLENN (1998/1970): *The Warriors: Reflections on Men in Battle*. Lincoln, London: Bison Books.
- HECHTER, M. (1999/1975): *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- INTERNATIONAL COUNCIL OF HUMAN RIGHTS POLICY (2000): *The Persistence and Mutation Of Racism*.

- Versoix, Switzerland. Dostopno na: http://www.ichrp.org/files/reports/26/112_report_en.pdf (21. februar 2015).
- JACOBS, JAMES B. in KIMBERLY POTTER (1998): *Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics*. New York: Oxford University Press.
- JALUŠIČ, VLASTA (2009): *Zlo nemišljenja. Arendtovski vaje v mišljenju post-totalitarne dobe in kolektivnih zločinov*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- JUDAH, TIM (1997): *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. New Haven: Yale University Press.
- KLEMPERER, VICTOR (2014): *LTI-Lingua Tertii Imperii (Govorica tretjega rajha)*. Ljubljana: Založba *cf.
- MERTUS, JULIE A. (1999): *Kosovo. How Myths and Truths Started a War*. Berkeley: University of California Press.
- MERTUS, JULIE A. (1999a): The Role of Racism as a Cause or Factor in Wars and Civil Conflict. *International Council on Human Rights Policy: Consultation on Racism and Human Rights*: Geneva, (December 3–4). Dostopno na: http://www.ichrp.org/files/papers/167/112_-_The_Role_of_Racism_as_a_Cause_of_or_Factor_in_Wars_and_Civil_Conflict_Mertus_Julie__1999.pdf#search=%27Mertus%20%27 (20. februar 2015).
- MIGNOLO, WALTER (2000): *Local Histories, Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges, and border Thinking*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- MIGNOLO, WALTER, D. in FREYA SCHIWY (2008): Double Translation. Transculturation and the Colonial Difference. *Información y Comunicación. Revista Científica 4*: 12–34. Dostopno na: <http://institucional.us.es/revistas/comunicacion/4/SECCION%201%20CLAVES/CLAVES%201.pdf> (20. februar 2015).
- MILES, ROBERT (1993): *Racism after 'race relations'*. London, New York: Routledge.
- MUELLER, JOHN (2000): The Banality of 'Ethnic War'. *International Security 25*(1): 42–70.
- O'BRIAN, JAY in WILLIAM ROSEBERRY (1991): Introduction. V *Golden Ages, Dark Ages: Imagining the Past in Anthropology and History*, J. O'Brian in W. Roseberry (ur.), 1–18. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- OXFORD DICTIONARIES. Dostopno na: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/racism> (12. maj 2015).
- OPEN SOCIETY FOUNDATIONS (2013): *Ethnic Profiling. What Is It and Why It Must End?* Dostopno na: <http://www.opensocietyfoundations.org/explainers/ethnic-profiling-what-it-and-why-it-must-end> (21. februar 2015).
- PERUGINI, NICOLA (2015): Death in the Mediterranean. *Al Jazeera International*, 21. april 2015. Dostopno na: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/04/death-mediterranean-150421070335871.html> (27. april 2015).
- ROMSVET. Ustava. Dostopno na: www.romsvet.si/sl-si/ustava (12. maj 2015).
- SANDBU, MARTIN (2012): Breivik given 21 years for Norway killings. *Financial Times*, 24. avgust. Dostop na: <http://www.ft.com/cms/s/0/118e4bbc-edc3-11e1-8d72-00144feab49a.html#axzz3SSoYcceu> (21. februar 2015).
- SAID, EDWARD (1983): *'Traveling Theory', The World, the Text and the Critic*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SAID, EDWARD (1996): *Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- VAN DIJK, TEUN A. (2000): Ideologies, Racism, Discourse: Debates on Immigration and Ethnic Issues. V *Comparative Perspectives on Racism*, J. Ter Wal in M. Verkuyten (ur.), 91–115. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney: Ashgate.
- YOUNG, ROBERT J. C. (2001): *Postcolonialism. Historical introduction*. Malden, Massachusetts: Blackwell publishers.

Ime česa je Pegida?

Abstract

What Does the Name “Pegida” stand for?

The text analyzes the emergence of the extreme right-wing movement Pegida in Germany; on the one hand, the author takes a look at Pegida through the strategy of culturalisation, i.e., the displacement of class antagonism that predominantly takes form in Islamophobia and hatred of immigrants, while simultaneously obfuscating the long-term effects of a class compromise after 2002 with which the German context saw the introduction of gradual regime of neoliberal austerity. The analysis of neoliberal regime can be useful also to understand the relative “success” of the German economy in the current crisis. It is argued that Pegida is not simply an aberration from the official politics, and it is not simply a name that stands for unreflected and “concerned citizens” as the dominant politicians and media defined them. Rather, Pegida should be understood as a symptom of the austerity regime that intensified exploitation of working classes and deepened social inequalities across Germany; also, Pegida is a right-wing political response to a higher economic insecurity within the EU crisis, and that at least to some degree took shape in the new political party AfD (Alternative for Germany).

Keywords: Pegida, extreme right-wing and extreme center, right populism, neoliberal austerity, culturalisation by Islamophobia

Gal Kirn currently works as a Humboldt research fellow at the Humboldt University, Berlin. He holds a PhD in political philosophy on Louis Althusser and the history of socialist Yugoslavia. (galkirn@gmail.com)

Povzetek

Prispevek analizira vzpon skrajno desnega gibanja Pegida v Nemčiji na eni strani skozi strategijo kulturalizacije, premestitve razrednega antagonizma, ki večinoma poteka na način islamofobije in sovražstva do migrantov, hkrati pa zamegljuje dolgoročne učinke razrednega kompromisa po letu 2002, ki je v Nemčijo že takrat postopoma uvajal model neoliberalnega varčevanja in ki delno že razloži »uspešnost« Nemčije v času sedanje kapitalistične krize. Pegida tako ni le odklon od uradne politike, prav tako pa ni zgolj ime, ki stoji na mestu nereflktiranih, zmedenih in »zaskrbljenih državljanov«, kot so jih poimenovali glavni nemški politiki in mediji. Pegido moramo razumeti raje kot simptom varčevalne politike, povečanega izkoriščanja delavskih razredov in družbenih neenakosti v Nemčiji in kot desni politični odgovor na povečano negotovost v sedanjih krizi EU, ki tudi v uradni nemški politiki dobiva nove obrise v stranki AfD (Alternativa za Nemčijo).

Ključne besede: Pegida, skrajno desno gibanje, skrajni center, neoliberalizem po nemško, varčevalne politike, kulturalizacija z islamofobijo

Gal Kirn trenutno dela kot raziskovalec na Humboldtovi univerzi v Berlinu. Doktoriral je iz politične filozofije na temo Louisa Althusserja in zgodovine socialistične Jugoslavije. (galkirn@gmail.com)

Pegida je skrajšano ime skrajno desne politične organizacije Patriotski Evropejci proti islamizaciji Okcidenta (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes*). Pegida je nastala oktobra 2014 s serijo ponedeljkovih protestov v Dresdnu, decembra pa so jo ustanovili tudi formalno – kot neprofitno društvo. Njen vodja Lutz Bachmann, sicer direktor oglaševalskega podjetja, je decembra 2014 intervjuju za visokonakladni tabloid *Bild* (Fischer, 2014) izjavil, da je bila povod za ustanovitev organizacije reakcija na protest Kurdiv konec septembra 2014. Ti so v Nemčiji protestirali za pomoč mestu Kobane, ki so ga takrat obstreljevale sile IS z odkrito pomočjo turške vlade. Kurdski protestniki so zahtevali, da Nemčija oboroži Kurdsko delavsko stranko (PKK in njeno sirsko sestrsko organizacijo PYD), ki pa je bila razglašena za »teroristično organizacijo«. Bachmann in njegovi privrženci so se odločili, da je treba neustavnim zahtevam za oboroževanje »teroristov« narediti konec. Seveda je to glede na samo ime Pegida – ki naj bi se borila proti islamizaciji – in glede na današnjo konstelacijo sil na Bližnjem vzhodu neverjetno bizarna trditev. Danes je vsakomur z nekaj znanja geopolitike bržkone jasno, da se prav Kurdi, združeni okoli Kurdske delavske stranke v Turčiji (PKK) in njene sestrške organizacije Stranke demokratične unije (PYD) v Siriji, edini borijo proti vojaškim silam, ki predstavljajo radikalno islamistično državo ISIS. Kobane pa je postal simptomatična točka, na kateri sta se jasno izkristalizirali geopolitična hipokrizija Zahoda in beckettovsko čakanje vseh strani na kurdski poraz, ki ga sicer (za zdaj) ni bilo.

Zagovorniki Pegide tega ne vedo, ali pa tega nočejo vedeti.¹ Že bežen pogled na osnovno argumentacijo voditelja Pegide in drugih ustanoviteljev, Reneja Jahna in Kathrin Oertel, pokaže na številne neresnice, manipulacije in protislovnosti. A ne glede na vse neresnice so njihove izjave sprožile močne učinke v političnem življenju. Tu mi zato ne gre toliko za obsežno in natančno analizo diskurza Pegide in njenih glavnih oratorjev, prav tako pa ne za smešenje gibanja zaradi bizarnosti začetnega povoda, temveč bom poskusil odgovoriti na vprašanje, kaj Pegida pomeni oziroma *simptom in ime česa je Pegida*. Namesto splošne oznake »populizma« ali celo odprtega relativiziranja s strani uradne politike (CDU in SDP), da so pripadniki Pegide zgolj »zaskrbljeni državljani«, bo moja teza skušala pokazati, da vznika skrajno desne in populistične Pegide ni mogoče razumeti brez »strukturnih reform«, ki kažejo na nov razredni kompromis po letu 2002 ter brez kulturalizacije kot premestitve (teh) razrednih antagonizmov, ki radikalizirajo islamofobijo skrajne sredine.

Kulturalizacija z islamofobijo po nemško

Pegida nikakor ni padla z neba in četudi se je konec januarja 2015 razcepila na dve različni struji, to skrajno desno gibanje ne bo kar izpuhtelo. Gibanje namreč artikulira nekatere prevladujoče strahove brez politične korektnosti. Kot pove samo ime, Pegida odkrito zagovarja rasistično ideološko podmeno, ki vzpostavlja fronto za obrambo Zahoda in njegovih vrednot. Pegida poudarja predvsem nevarnost islama, zelo odkrito širi islamofobijo in izkorišča čedalje večjo represijo nad migranti in begunci v Nemčiji (število desničarskih napadov na mošeje in migrante se je v zadnjem letu skokovito povečevalo)². A ne pozabimo, Pegida le radikalizira diskriminatorski diskurz nujnosti »integracije« v »večinsko kulturo« (*Leitkultur*); islamofobiji

¹ Obenem je treba omeniti, da se kurdske sile ne borijo samo proti radikalnim islamistom (novim »teroristom«), temveč so to tudi revolucionarne sile, ki gradijo avtonomno in konfederativno socialistično politično oblast, ki je sekularna in kjer so ženske pomemben del vojaške in politične organizacije, ki ostaja avtonomna. Za dober pregled graditve avtonomije sirske Kurdiv v Rohavi glej odličen članek Saadi, 2014.

² Leta 2014 je bilo v Nemčiji več kot 150 napadov na begunce in imigrante, od fizičnih napadov do poskusov požiga ali požigov zbirnih in drugih centrov; prav tako pa je bilo 256 protestov, ki so bili sovražni do migrantov-beguncev. Za statistične podatke in poročilo glej Mut gegen rechte Gewalt, 2014.

sta namreč na široko odprla vrata tako dolgo trajajoča »vojna proti terorizmu« kot vladajoča uradna politika zadnjih let. Pred časom sem v ČKZ (2013: 77–80) že pisal o tem, kako je Thilo Sarazzin, pomemben član nemške Socialdemokratske stranke (SPD) in dolgoletni član predsedstva Zvezne banke Nemčije, objavil knjigo *Deutschland schafft sich ab* (*Nemčija odpravlja sama sebe*), ki je postala *uspešnica* leta 2010. Sarazzin je med drugim kvaziznanstveno dokazoval, da imajo muslimanske deklice nižji IQ, ter na splošno, da so migranti krivi za slabše znanje in slabši šolski uspeh v Nemčiji. V istem času se je oglasila tudi železna Angela Merkel ter razglasila, da je multikulturalizem v Nemčiji »mrtev projekt«. ³ Tako se skrajno netolerantne in odkrito rasistične izjave niso več znašle na ustih pripadnikov desnih neonacističnih gibanj, temveč kar na sredini uradne politike, se pravi tega, kar Tariq Ali (2015) sicer v britanskem kontekstu odlično definira kot »skrajno sredino«. A tudi v skrajni sredini se kdaj najde glas »razuma«: tako si je leta 2010, ob 20. obletnici združitve Nemčije, zdaj že nekdanji predsednik Nemčije in član Krščansko-demokratske unije CDU Christian Wolff upal izjaviti, da je islam del nemške zgodovine in sedanosti. Wolff je bil zaradi te izjave na tnalu in je bil izpostavljen ostri kritiki, tako Merklova kot sedanji predsednik Gauck sta se od te izjave strogo distancirala, pozneje pa je moral Wolff zaradi finančnega škandala odstopiti.

Tovrstne alergične reakcije glede islama v Nemčiji v diskurzu vladajočih politikov in mnenjskih voditeljev pričajo o vzpostavljanju ideološke fronte s *strategijo* – naj bo ta že del ozaveščene islamofobije ali političnega nezavednega –, ki premešča in zamegljuje razredne antagonizme. Ta strategija, ki sta jo že Wallerstein in Balibar poimenovala »kulturalizacija«, premešča razredna vprašanja na področje nacionalnih in verskih nasprotij, kratka v fetišizacijo identitetnih politik in razlik. Nacionalna in verska nasprotja naj bi bila večna, vzpostavljala naj bi (nove) stare ideološke delitve, ki naj bi nas pripeljale v varno zavetje substance »evropske civilizacije« na temeljih »krščansko-židovske« verske tradicije. Na drugi strani naj bi stale barbarske horde, ki kot že tolikokrat v zgodovini le čakajo na vdor v zibelko civilizacije. Pustimo tu ob strani tragično zgodovino evropskih barbarstev vojn in kolonializma, omenimo pa lahko le tisto tragično zgodovinsko dejstvo, ko je prav nemškemu nacizmu in splošnemu evropskemu fašizmu v sredini 20. stoletja Evropo uspelo temeljito »očistiti« židovske tradicije, na katero se danes s ponosom sklicujejo ravno skrajno desni populist, na primer Geert Wilders na Nizozemskem ali Silvio Berlusconi v Italiji. A raje kot na te »slavne« dosežke evropske civilizacije bi tu morali opozoriti na krepitev nevarne težnje, ki na mesto lika notranjega in zunanjega sovražnika *Žida* v novih razmerah, kjer židovske populacije v Nemčiji skoraj ni, čedalje bolj vzpostavlja lik *migranta-muslimana*. Premeščanje razrednih vprašanj ni nekaj novega, saj ga lahko lociramo že v čas vzpona neoliberalizma in razpada socializma od 80. let naprej. Konkretnje se v Nemčiji ta kulturalizacijski zasuk v desno in v reaktivacijo nemškega »ponosa« locira v kontroverzi zgodovinarjev leta 1986, ko je izšel članek Ernsta Nolteja (1986), ki vodi v delno relativiziranje holokavsta ter enačenje fašizma in komunizma v nenatančnem pojmu »totalitarizem« in slavnem koncu zgodovine s padcem berlinskega zidu in podreditvijo Vzhoda.⁴ Danes se strategija kulturalizacije vzpostavlja predvsem prek islamofobije in ponovnega branja vsega političnega skozi huntingtonovske leče »spopada civilizacij«. Ta je pomembno ideološko vezivo za okvir nove hladne vojne, pripomore pa tudi h krepitvi nacionalistične ideologije pri neoliberalnem premagovanju kapitalistične krize v Evropi. Pričujoči prispevek bo pokazal na

³ Za komentar njenega takratnega govora glej Weaver, 2010.

⁴ Nekateri konservativni ideologi se sklicujejo na delo Hannah Arendt *Izvori totalitarizma* (2003), v katerem je bila sama zelo zadržana do zgodovinsko neresnične ugotovitve, ki bi v isti koš zmetala kar vse realne socializme in fašizme. V nasprotju s tem je za Hannah Arendt le del stalinističnega obdobja in nacionalsocializma ustrezal pojmu totalitaristične oblasti. Pomemben teoretski prispevek k razlikovanju med fašizmom in komunizmom je dal Slavoj Žižek, 2001; na umetniškem področju pa je označevalec totalitarizem dobro razmontiral Miklavž Komelj, 2011.

nekatero povezave med neoliberalno politiko varčevanja, kjer je ideologija obstoječe »skrajne sredine« (SDP in CDU) odprla vrata skrajno desnemu gibanju Pegide.

Neoliberalna politika varčevanja v Nemčiji: z vami že od leta 2002

Da bi bolje razumeli, zakaj in v katerem kontekstu je eskaliral in postal bolj množičen desni ekstremizem v Nemčiji, je prav, da se vrnimo v leto 2002. Takrat se namreč začne obdobje neoliberalnega varčevanja, ki danes pustoši predvsem na periferiji Evrope, medtem ko se že veliko daljši čas, sicer na manj dramatičen in manj brutalen način, odvija v Nemčiji ter siromaši veliko del delovnih množic. Po raziskavah *Zveznega statističnega urada* (Destatis) se je število ljudi, ki živijo pod pragom revščine, leta 2013 vzpelo že nad 16 odstotkov, in to v državi, ki je imela v zadnjih letih kljub krizi največjo gospodarsko rast v EU. Podatek izraža popolno prevlado kapitalističnega razreda in neposredne posledice uvajanja neoliberalnih politik, ki se danes realno kažejo v povečanju revščine in razredne razslojenosti (pavperizacije srednjega razreda). Neoliberalne politike je v Nemčiji že leta 2002 začela uvajati vlada Gerharda Schröderja (SPD in Zeleni). Na socialnem področju velja omeniti predvsem načrt *Harz IV*, ki je oklestil socialne transferje ter pozneje vnesel strožjo zakonodajo za nemške, še bolj pa seveda za nenemške državljane. Na ravni politike plač in kolektivnih dogovorov je treba poudariti tudi dolgoročen trend ohranjanja enake višine plač v javnem sektorju, kar kaže na relativno šibkost oziroma določeno stopnjo razredne kolaboracije glavnih sindikatov. Tako so plače v nekaterih poklicih, na primer pri učiteljih, vzgojiteljih, medicinskih sestrah, v zadnjih desetih letih ostale na enaki ravni kljub gospodarski rasti in inflaciji. Nemški sindikati so v veliki meri privolili v reforme kapitala in vladajoče Schröderjeve politike, ki jih je pozneje prevzela in zaostрила Angela Merkel. Namesto klasičnega sindikalnega boja za zviševanje plač oziroma izboljšanja delovnih razmer je prišlo do razrednega kompromisa v prid večji zaposlenosti. Stopnja zaposlenosti pa je zaradi nizkih plač pomenila oster pritisk na nižje srednje sloje in mlade ter seveda na migrante, ki so se začeli množičneje seliti v Nemčijo. Varčevalni ukrepi so pripeljali do počasne demontaže socialne države in večanja revščine (na strani dela), medtem ko so za kapital pomenili izboljšanje konkurenčnosti celotne nemške ekonomije v primerjavi z drugim gospodarstvom v EU. Zaradi svojih industrijskih zmogljivosti in izvozne naravnosti je Nemčija unovčila socialni dumping na svoj, in posledično, na druge delavske razrede. Kriza delavske politike (na strani dela) se je v Nemčiji začela že leta 2002, čeprav prave ekonomske krize takrat še ni bilo.

Pozneje, po realnem zaostrovanju kapitalistične krize v EU, so se vsi spraševali, kako je mogoče, da nemško gospodarstvo kljubuje krizi. Razlog je v tem, da je sama že prej zaostрила kapitalistično eksploatacijo, prav tako pa je prek svojega finančnega sistema (bank) podelila vrsto poceni posojil, ki so jih periferne države v času krize morale vračati z višjimi obrestnimi merami ne glede na izjemno slab ekonomski položaj (dolžniška kriza). Pomembno je dodati, da je bila Nemčija vse do letos ena redkih držav v EU, ki ni zagotavljala minimalne plače, kar je tudi razlog, da je brezposelnost v Nemčiji z osmih odstotkov leta 2010 padla na letno povprečje pet odstotkov (2014).⁵ Minimalno plačo so šele zaradi dolgoletnega pritiska stranke Die Linke (predlagala je 11 evrov na uro) in SPD – ki je leta 2014 vstopila v vladajočo koalicijsko s CDU Merklove – leta 2015 začeli uvajati v tiste poklice, v katerih imajo delavci pogodbe za redno zaposlitev. Vladni načrt postavlja leto 2017 kot ciljno leto, ko naj bi se večina panog z rednimi zaposlitvami priključila tarifi 8,50 evra na uro, kar pa v nemških razmerah – zlasti v bogatejših predelih – komaj zadošča za uvrstitev nad prag revščine. Prav tako režim minimalne plače ne velja za samozaposlene, prekerne ali vse tiste delavce, ki imajo pogodbe za določen čas. Še več, kratkoročna pripravništva in še nekatere zakonske luknje napovedujejo možnosti ovinka mimo

⁵ Nekaj osnovnih podatkov o novem zakonu o minimalni plači glej O&W Rechtsanwälte, 2015.

zajamčene minimalne plače. Nemška vladajoča politika tako še naprej znižuje »stroške dela«, ki se kapitalistični strani kaže kot najlažji način za povečevanje dobička, medtem ko se na strani dela kaže kot žuganje s kazalcem (če ne boste pridno in tiho delali, vas čaka večje zategovanje pasu) in čedalje ostrejšo tekmovalnost med delavci, kjer so po kopitu krepitev desnega populizma oziroma recimo raje skrajne desnice tudi drugod posebno mesto »razrednega sovraštva« dobili migranti in islam.

Zaostrovanje ekonomske krize na periferiji EU in številne vojne proti terorizmu na obrobju meja Evrope (Libija), Bližnjega vzhoda (Palestina, Sirija; Zahod je dolgo podpiral džihadiste proti Assadu) in Srednjega vzhoda (okupacija Afganistana, Iraka) so v zadnjih letih sprožile milijonski val beguncev in migrantov.⁶ Leta 2014 je v Nemčijo prišlo okoli 1,2 milijona priseljencev, 2013. leta 1,1 milijona, leta 2012 pa skoraj milijon,⁷ kar je na eni strani povečalo pritisk na socialne razmere in proračun. Dodatna obremenitev je tudi zakonska omejitev za begunce in vse iskalce azila, ki čakajo na administrativne odločitve mesece oziroma leta in v tem času ne smejo stopiti v delovno razmerje, temveč morajo ostati v zbirnih centrih. Zaradi velike rasti števila migrantov so domnevno morala oživetiti celo nekdanja koncentracijska taborišča!⁸ Medtem pa večino ekonomskih in visoko kvalificiranih migrantov s periferije EU z vrhano mero entuziazma izkorišča kapital, periferne države pa izgublajo svoje intelektualne zmogljivosti.

Kapitalistične krize večina ljudi v Nemčiji ne občuti v akutni obliki zato, ker so varčevalne ukrepe uvajali in testirali postopoma. Lahko bi rekli, da so ta nemški model izvozili po vsej Evropi po krizi, a ta recept – kot vidimo na periferiji – zaradi različnih strukturnih razlogov ni najbolje deloval: druga gospodarstva v Evropi namreč niso niti izvozno naravnana niti nimajo industrijskih zmogljivosti Nemčije. Če temu prištejemo še demokratični primanjkljaj Trojke in ustroja EU, je jasno, da se je ena stran v krizi dobro okoristila. A človek bi pomislil, da se bodo presežne vrednosti in gospodarska rast Nemčije kazala v povečani socialni varnosti in materialni izboljšavi položaja delovnega razreda, a ravno nasprotno je kljub preboju nemškega gospodarstva prišlo na eni strani do bogatenja maloštevilnih, ter do relativno nizkih socialnih transferjev, kar je povečalo strah pred ekonomsko negotovostjo, ki se realno izraža v materialni stiski 16 odstotkov ljudi pod pragom revščine in čedalje večjim številom zadolženih. V letu 2015 skokovito narašča število stavk v javnem sektorju (šolstvo, javni promet ...).

---

⁶ Ob vseh tragičnih vojnih situacijah ne smemo pozabiti, da je nemška vojna industrija tretji največji izvoznik orožja (11 odstotkov svetovne trgovine). O tem jasno govori podatek, da Nemčija izvaža orožje že v 141 držav na svetu, kar pomeni, da oborožuje tudi nedemokratske države, na primer Savdsko Arabijo, Izrael, Irak ... Za podrobnosti glej uradno poročilo Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2013.

⁷ Podatki vsebujejo tako imigracijo v kot emigracijo iz Nemčije; če upoštevamo razliko, je prirast prebivalstva na letni ravni okoli 400.000 (glej Destatis, 2013). V Nemčiji je daleč največ prosilcev za azil v Evropi, leta 2013 jih je bilo že 110.000, medtem ko jih je bilo v Franciji 60.000.

⁸ Zaradi obremenjenosti zmogljivosti begunce zdaj premeščajo v nekdanja koncentracijska taborišča, kjer so begunci, ironija mobilnosti, nastanjeni v tistih delih, kjer so med 2. svetovno vojno živeli nacistični pazniki. Ta primer je dobra ilustracija Agambenovega političnega koncepta *homo sacer*, tj. tiste entitete, ki se znajde na poziciji izključnosti iz suverenega reda, a je hkrati tudi njen najbolj notranji del. Prek svojega statusa kaže na najbolj intimen in nevaren del ogrođa (bio)političnega reda. Seveda se lokalne oblasti v Dachau sklicujejo na pomanjkanje nastanitev, a hkrati nas zgodovinska kontinuiteta določenih prostorov in rasističnih praks navdaja z dobršno mero *Unheimlichkeit*; za podrobnosti glej Noack, 2015.

Pegida kot odgovor na neoliberalizem in novo vlogo Nemčije v novi islamofobni Evropi

V razmerah dolgoročnega varčevanja in strahu pred širjenjem krize v središče Evrope je kulturalizacija razrednega boja skozi krepitev verskih in etničnih identitet naletela na plodna tla zlasti na periferiji Nemčije, to je v nekaterih delih Vzhodne Nemčije in Porurja. Dresden je središče zvezne dežele Saška, kjer so že dve desetletji prisotne skrajno desne skupine; tu je bila ustanovljena tudi NSU (podzemna nacistična organizacija), ki je med letoma 2000 in 2006 po vsej Nemčiji sredi belega dne izvajala politične likvidacije: umrlo je devet Turkov in en Grk, vsem je bilo skupno to, da so delali v manjših trgovinah ali prodajali kebab.⁹ V saškem deželnem parlamentu prav tako že dve desetletji prevladuje konservativna CDU, na lanskih volitvah pa se je položaj še dodatno zasukal v desno: po ponovni zmagi CDU (40 odstotkov) sta dobili politično zastopstvo še nova skrajno desna AfD (*Alternativa za Nemčijo* z 10 odstotki), ki se zavzema za močno neoliberalno in nacionalno čisto Nemčijo, in deklarirana nacistična stranka NDP (Nacionaldemokratska stranka s šestimi odstotki), medtem ko je postala stranka Die Linke največja opozicijska stranka z 19 odstotki. Prav tako je pomenljivo dejstvo, da je bil ravno v Dresdnu zgodovinski konservativni revizionizem še kako prisoten. Na primeru Dresdena so se lahko celo nacistične grozote relativizirale: zavezniki naj bi nad nedolžnim nemškim prebivalstvom z intenzivnim bombardiranjem tako rekoč izbrisali mesto. Tako se je diskurz »denacifikacije« in kritike obdobja NSDAP (1933–1945) prek Dresdena zasukal v posebno »mesto spomina«, ki je aktiviralo lik nemških žrtev za časa 2. svetovne vojne. Za desne zgodovinarje in politike je postal Dresden mitološko mesto, kjer lahko nacistične zločine izenačimo z zavezniškim bombardiranjem, kar ni daleč od raznih enačenj fašizma in antifašizma iz našega konteksta.

Skratka, Pegida se je v svojih političnih nagovorih spretno navezala na ideološki obrazec ranjenega ponosa-žrtve nemškega naroda ter svojo jezo usmerila na migrante in muslimane ter bodočo izgubo lastnega doma. Kot zanimivost naj pripomnim, da je Saška dežela, ki ima registrirano nekaj več kot 10-odstotno brezposelnost in je ena revnejših zveznih dežel, hkrati pa ima enega najmanjših deležev migrantske delovne sile v Nemčiji, saj je tam 2,8 odstotka migrantov, medtem ko muslimani predstavljajo zgolj 0,1 odstotka prebivalstva!¹⁰ Podobno kot so kritiki antisemitizma dokazovali obstoj diskurza antisemitizma brez Židov (ki so iz Evrope skoraj izginili), je tu na delu islamofobija brez islama-muslimanov. Tako se jasneje izriše fantazmatski okvir Pegide, ki pa je bil še kako učinkovit v sami realnosti.

Medtem ko so oktobra 2014 Pegidini protesti šteli še nekaj sto ljudi, je bilo konec novembra na »ponedeljkovem« protestu že več kot 10.000 ljudi. Formalno združenje, ki je pozivalo in organiziralo ulične proteste, pa je dobilo odlično organizacijsko podporo na socialnih omrežjih. Tako so v dveh mesecih organizirali dobro medijsko kampanjo z reklamnimi spoti in kvazidokumentarci, ki prikazujejo predvsem strah pred izbrisom nemške kulture, ko naj bi

---

⁹ Po večletnih preiskovanjih jim je končno prišla na sled policija in je aretirala tri glavne osumljence NSU, ki so sodelovali pri umorih migrantov. Pred sojenjem je prišlo do večjega škandala, saj so za premike in naklepe NSU dobro vedeli v tajni policiji, ki se je med nacistične organizacije pomešala z razlogom, da jih »nadzoruje«. A kako razložiti vednost in celo impliciranost tajne policije v dolgoletnem načrtovanju umorov? Pred začetkom sojenja so nato »izginili« še vsi dokumenti, medtem ko sta dva od treh osumljencev umrla v nenavadnih okoliščinah. Seveda se o teh izrazito nevarnih težnjah v Nemčiji dolgo ni govorilo, te umore so rasistično poimenovali »Döner-umori« in ker je šlo za priseljence, ti umori nemške javnosti niso preveč šokirali, prav tako pa dolgo let ni prišlo do resnejše raziskave, dokler NSU ni ubila policistke. Pozneje so na policijski raciji ene od celic NSU odkrili seznam za usmritev 88 uglednih politikov, no, takrat pa so se stvari začele končno premikati. Za zdaj je sodni proces še brez epiloga, čeprav se je začel že leta 2013; več o tem glej Pidd in Harding, 2011.

¹⁰ Za dodatne podatke in opise glej tudi Curry, 2014.

izginil celo običaj božiča. Izvorna skupina Pegide na FB zdaj šteje okoli 160.000 ljudi, počasi so začele vznikat nemške deželne sekcije, nato tudi nacionalne sekcije Pegide po Skandinaviji, v Švici in Avstriji, po novem letu pa tudi v Veliki Britaniji, Španiji, Franciji in drugod. Pegidin mrežni pristop skozi podtalne in poljavne kanale združuje organizacije nogometnih huliganov, neonacističnih političnih skupin in tudi nekaterih predstavnikov NDP in AfD.¹¹ Kljub dobri medijski pokritosti dogodkov je vodstvo Pegide na prevladujoče medije – od *Bilda* do *Sterna*, ki so v preteklosti odkrito razpihovali sovraštvo proti islamu –, nalepilo skovanko *Lügenpresse* (lažnivi mediji). Spomnimo se, to skovanko je v zgodnjih 30. letih 20. stoletja uporabljala nacistična propaganda in je od takrat v javnem diskurzu ni bilo slišati. V času, ko se je odvijala čedalje bolj množična mobilizacija – v sredini decembra je bilo na protestih že skoraj 20.000 udeležencev, širili so se tudi na druga nemška mesta¹² –, pa se vladajoča koalicija ne na Saškem (CDU-SPD) ne na zvezni ravni nanje ni posebej odzvala. Leve politične skupine so sicer organizirale proteste proti Pegidi, vrstile so se tudi kritike s strani stranke Die Linke in kritičnih novinarjev, ki so opozarjali, da gre pri Pegidi za nevaren vzpon protonacističnega gibanja, ki ni skrival morja nemških zastav, islamofobičnih motivov, nacističnih vzklikov ter tudi fizičnega nasilja nad migranti, risanja svastik po mošejah. A tudi po vrsti protiprotestov in kritik iz uradnih medijev, je bilo iz ust Merkel (CDU) in Gabriela (SPD) slišati bolj zaskrbljenost nad tem, da bi vse državljane s shodov Pegide uvrstili med (skrajne) nacionaliste ali celo neonaciste. Uradna linija vladajoče koalicije je govorila, da moramo »zaskrbljenim državljanom« prisluhiniti in jih razumeti, kar kaže na izjemno oportunistično, celo cinično držo.¹³

Januarja 2015 je sledil dodaten šok s terorističnim napadom na tednik *Charlie Hebdo*, ki pa ga je dominantni politični razred Evrope spretno izkoristil za lastno promocijo in graditev »nacionalne enotnosti«. V Nemčiji ni bilo nič drugače, še več, uradna desnica, ki je pred leti že odprla vrata skrajni desnici, zdaj skuša zahteve in popularno energijo Pegide začasno nevtralizirati ali celo reopopriirati za lasten politični projekt. Ne pozabimo, v Dresdnu se je prvi ponedeljek (12. januarja) po napadu v Parizu zbralo rekordno število, več kot 25.000 protestnikov, ki so se solidarizirali z žrtvami in znova pozvali k preprečevanju migracij in islamizacije Zahoda. Pegida je do takrat že izdelala svoje zahteve, ki, kot pravijo, niso »politično korektne«, a pozivajo k drugačni prihodnosti Nemčije: nujnost uvedbe švicarskega ali nizozemskega modela, ki sta bolj striktna glede azilne in migrantske politike, povečanje proračuna za policijo, ničelna toleranca do »kriminalnih beguncev in migrantov«, izgon prosilcev za azil, prav tako se zavzemajo za judovsko-krščansko civilizacijo, neoboroževanje PKK in Kurdov itd.¹⁴ Januarja so se na te zahteve odzvali tudi nekateri ugledni desni politiki; na primer v *Spiegeln* je Hans-Peter Friedrich (podpredsednik CDU-CSU) govoril, da bi program Pegide morali vzeti resno in ga sprejeti, saj gre za »ljudsko željo po kulturni identiteti«, in da ta naslavlja »legitimna vprašanja, ... s katerimi se v preteklosti nismo ustrezno in dovolj vztrajno ukvarjali«. Medtem

---

¹¹ V AfD je sicer pred kratkim prišlo do razkola, ali in v kolikšni meri bi Pegido podprli. Nekaj članov, ki so odkrito podprli huligane ali Pegido, je pozneje zapustilo AfD.

¹² V večini drugih nemških mest so se leve politične sile in številni prebivalci hitro organizirali. Tako je recimo protest Pegide v Münchnu, na katerega je prišlo nekaj več kot 200 skrajnih desničarjev, »pozdravila« množica 20.000 protestnikov. V nekaterih krajih Porurja so bili Pegidini protesti malce uspešnejši, medtem ko so jih ponekod lokalne deželne oblasti prepovedale.

¹³ Georg Diez, novinar *Spiegla* (liberalnega časopisa), odlično analizira, kako so nemški mediji v istem času na eni strani nekritično povzemali ideologem »zaskrbljenih državljanov« Pegide, katerim je treba prisluhiniti, medtem ko so na drugi strani o pripadnikih Sirize pred (in po) volitvah govorili kot »neodgovornih populistih«, ki bodo uničili našo (evropsko) skupnost in katerim seveda ne bomo prisluhnili. Glej Diez, 2015.

¹⁴ Njihove zahteve so zbrane v opisu njihove FB skupine, dostopne na: https://www.facebook.com/pages/PEGIDA/790669100971515?sk=info&tab=page_info (2. januar 2015).

je generalni sekretar saške CDU Michael Kretschmer celo zatrdil, da bodo implementirali del zahtev Pegide ter pospešili deportacije prosilcev za azil, zlasti pa bodo morali begunci »pokazati več prizadevnosti pri integraciji«. ¹⁵ V istem času je vladajoči CSU na Bavarskem celo predlagal zakon, po katerem bi morali vsi migranti na svojem lastnem domu govoriti nemško. Tu ne gre le za rasizem nemške asimilacijske politike in bizarnosti zahteve – kako naj bi jezikovno rabo preverjali na domu? – temveč le za kazalec, kako uradna politika neonacistične tendence z ulic izrabi za svojo agendo, kar posledično prestavi diskurzivno-legalni prostor v bolj skrajno desni prostor. Tako se zdaj dogaja, da tisto, česar si prej ne bi upale uradno zastopati »normalne« stranke, postaja naša realnost: *počasna normalizacija rasizma*. Torej, ne gre za neposredno transparentno ali vzročno povezavo, da bi bili na primer člani Pegide tudi člani uradnih strank ali da bi bili člani uradnih strank (razen skrajno desnih strank) aktivni v Pegidi, temveč se potrjuje

teza, da ti skupaj ustvarjajo strategijo kulturalizacije, ki širi islamofobna in protimigrantska prepričanja, kar ne nazadnje kaže na sokrivdo med uradno konservativno in skrajno desnico. ¹⁶

Proti koncu januarja je prišlo do prvih večjih nesoglasij v Pegidi: Ali nadaljevati s protestnim gibanjem ali razvijati druge načine političnih intervencij? Vsa ta nesoglasja so se kristalizirala po tem, ko je voditelj

Slika 1: Voditelj Pegide Lutz Bachmann (Foto: FB Lutz Bachmann)

Pegide, Lutz Bachmann, na spletnem socialnem omrežju Facebook objavil svojo fotografijo, na kateri pozira kot Hitler, hkrati pa je priobčil sovražni govor o migrantih kot o »golazni«. Na tej točki se je nanj usul medijski stampedo, celo predsednik SPD, Gabriel, je začel govoriti o motenem osebkju itd. Sam tu največje bizarnosti ne bi pripisal Bachmannovemu psihološkemu liku, temveč politično-medijskemu stampedu. Pred samo objavo Bachmannovega portreta so s predstavniki Pegide ravnali kot z zaskrbljenimi državljani, katerih strahove moramo poslušati in jim odpreti medijski prostor, v trenutku, ko pa je nastavljal hitlerjanski obraz, ki izraža resnico Pegide, pa je bilo vse narobe. Kot da si njegovo politično delovanje prej ni zaslužilo odločnejšega odgovora in kritike? Na tem simptomatičnem mestu se kaže dejanski politični in moralni bankrot vladajočega razreda ter konstelacije skrajne sredine, pa tudi nekatere omejitve diskurza antifašizma, ki vse prepogosto ostaja na ravni simbolne in »reaktivne« politike. Problem reaktivnega in nereflektiranega antifašizma je, da koncentrira svojo energijo na preganjanje »posledic«, na primer na preprečevanje uličnega-protestnega organiziranja neonacističnih skupin. S tem sicer ni nič narobe, a obenem se ta pozicija prehitro zadovolji z začasno zaustavitvijo fašizma, medtem ko v večjem delu ne afirmira alternativne politične platforme.

Po peripetiji z označevalcem Hitlerja je Bachmann vsaj začasno odstopil iz vodstva Pegide, medtem ko se je sama skupina razcepila na dve struji: ena naj bi delovanje prestavila v »središče« družbe, kjer naj bi svojo zaskrbljenost skušala pretovoriti v kontinuiran diskurz »prezrtih tem« in v novo zakonodajo, medtem ko druga struja vztraja pri ljudski mobilizaciji in bolj

¹⁵ O prilaščanju Pegidinega diskurza s strani CD več Dreier, 2015.

¹⁶ Ta strategija ni tako daleč od ugotovitev raziskave, ki jo je pri nas naredil Erik Valenčič v svojem dokumentarcu *Koalicija souvažstva*.

skrajno desnem profilu. Na zadnjem februarškem ponedeljkovem protestu 9. februarja, kamor se je kot govorec vrnil tudi Bachmann,¹⁷ so poudarili neonacistično ost s slogani in plakati »Islam kot samomor Evrope«. Kot slavnostni govorec je nastopil tudi znani publicist in založnik Götz Kubitschek, ki je oznanil najpomembnejšo delitveno črto sedanje Nemčije: na eni strani imamo »prave Nemce«, na drugi pa ljudi »drugega kulturnega porekla« ter vse tiste na levi, ki gojijo sovraštvo do lastnega naroda: »Prenehati moramo s tem prezirom do našega lastnega (aplavz) in pripravljeni smo, da svoje tudi branimo.«

Sklep: Pegida kot skrajno desni odgovor na neoliberalno krizo

Pregled glavnih teženj nam omogoča povzeti, da četudi Pegida morebiti na kratki rok ne bo rasla iz okvirov Dresdna in nekaterih manjših mest, četudi ne bo postala močna politična platforma, pa to ne pomeni, da bo izginil materialni okvir, ki je pripeljal do nastanka te desničarske organizacije. Pegida ni, kot so prepričani optimisti, izolirano in začasno gibanje »zaskrbljenih državljanov«, temveč je ključni del procesa radikalizacije *diskurza integracije*, vseprisotne islamofobije in strahu pred migranti, ki je bil že prej – morebiti bolj sramežljivo – ideološki del »skrajne sredine«. Ta proces ponovne revitalizacije skrajne desnice je še posebej značilen za države centra EU, kjer desni populizem in skrajno desne platforme celo dosegajo velike uspehe na volitvah (Gert Wilders, True Fins, Marie Le Pen ...). Pegida je treba prav tako razumeti kot *skrajno desni dogovor na varčevanje in neoliberalne politike*, ki se izvajajo že od leta 2002, hkrati pa kot posledico in vzrok *strategije kulturalizacije*, ki premešča razredni boj. Zato Pegide – kljub bizarnostim in protislovnostim – ne smemo podcenjevati, temveč zahteva takojšnje politične odgovore in nadaljevanje antifašistične mobilizacije, ki pa ne bi smela ostati zgolj reaktivna. Antifašistična pozicija mora izvajati nove afirmativne emancipatorne politike ter razširiti fokus na razumevanje in angažma znotraj krize tako v Nemčiji kot EU. Odpor proti kapitalističnemu preoblikovanju družbenih razmerij z neoliberalno deregulacijo se bo moral združiti z naporji tako proti skrajni sredini kot proti revitalizirani skrajni desnici.

Literatura

- ALI, TARIQ (2015): *The Extreme Center: A Warning*. London: Verso.
- ARENDET, HANNAH (2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- BUNDESMINISTERIUM FÜR WIRTSCHAFT UND ENERGIE (2013): *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2013*. Dostopno na: <http://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/PDF/Publikationen/ruestingsexportbericht-2013,property=pdf,bereich=bmwi2012,sprache=de,rwb=true.pdf> / (30. marec 2015).
- CURRY, ANDREW (2014): *Pegida in Dresden: New German anti-immigrant movement gathers steam*. Dostopno na: <http://america.aljazeera.com/articles/2014/12/26/dresden-pegida-politics.html> (15. marec 2015).
- DESTATIS. Dostopno na: <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/IncomeConsumptionLivingConditions/LivingConditionsRiskPoverty/LivingConditionsRiskPoverty.html> (12. januar 2015).
- DESTATIS (2013): *Migration between Germany and foreign countries 1991 to 2013*. Dostopno na: www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/Population/Migration/Tables/MigrationTotal.html (30. marec 2015).
- DIETZ, GEORG (2015): *S. P. O. N. – Der Kritiker: Immer voll auf Merkel-Linie*. Dostopno na: <http://>

¹⁷ Za daljše poročilo glej Lasch, 2015.

- www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/georg-diez-schuldenschnitt-fuer-griechenland-und-mediale-rhetorik-a-1015864.html (20. marec 2015).
- DREIER, CHRISTOPH (2015): *Pegida and the rightward shift in German politics*. Dostopno na: <http://www.wsws.org/en/articles/2015/01/03/pegi-j03.html> (20. marec 2015).
- FISCHER, CHRISTIAN (2014): *Wir hören erst auf, wenn die Asyl-Politik sich ändert!* Dostopno na: <http://www.bild.de/regional/dresden/demonstrationen/pegida-erfinder-im-interview-38780422.bild.html> (15. februar 2015).
- KIRN, GAL (2014): Fašizem v osrčju Nemčije. *Časopis za kritiko znanosti* XL(251): 77–80. Ljubljana: Študentska založba.
- KOMELJ, MIKLAVŽ (2011): The Function of the Signifier 'Totalitarianism' in the Constitution of the 'East Art' Field. V *Reading Images in the post-Yugoslav context*, S. Karamanić in D. Šuber (ur.), 55–79. Leiden: Brill Publishers.
- LASCH, VON HENDRIK (2015): *Pegida wird nach Spaltung rechtsradikaler*. Dostopno na: <http://www.neues-deutschland.de/artikel/961329.pegida-wird-nach-spaltung-rechtsradikaler.html> (15. marec 2015).
- MUT GEGEN RECHTE GEWALT (2014): *Rechte Hetze gegen Flüchtlinge - Eine Chronik der Gewalt 2014*. Dostopno na: <http://mut-gegen-rechte-gewalt.de/news/meldung/rechte-hetze-gegen-fluechtlinge-eine-chronik-der-gewalt-2014-03> (31. december 2014).
- NOACK, RICK (2015): *Germany is housing refugees within Holocaust-era concentration camps*. Dostopno na: <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2015/01/30/germany-is-housing-refugees-within-holocaust-era-concentration-camps/> (28. marec 2015).
- NOLTE, ERNST (1986): Vergangenheit, die nicht vergehen will: Eine Rede, die geschrieben, aber nicht mehr gehalten werden konnte. *FAZ*, 6. junij 1986.
- O&W RECHTSANWÄLTE (2015): *Minimum Wage Act in Germany applies for all employees from 2015 on*. Dostopno na: <http://www.owlaw.com/general/3206-minimum-wage-act-in-germany-applies-for-all-employees-from-2015-on/> (15. april 2015).
- PIDD, HELEN in LUKE HARDING (2011): *German neo-Nazi terrorists had 'hitlist' of 88 political targets*. Dostopno na: <http://www.theguardian.com/world/2011/nov/16/german-neo-nazi-terror-hitlist?newsfeed=true> (2. april 2015).
- SAADI, SARDAR (2014): *Rojava revolution: building autonomy in the Middle East*. Dostopno na: <http://roarmag.org/2014/07/rojava-autonomy-syrian-kurds/> (25. julij 2014).
- SARAZZIN, THILO (2010): *Deutschland schafft sich ab*. München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- WEAVER, MATTHEW (2010): *Angela Merkel: German multiculturalism has 'utterly failed'*. Dostopno na: www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-german-multiculturalism-failed (15. marec 2015).
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2001): *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)Use of a Notation*. London: Verso.

Teorije zarote po slovensko: anti-semitizem brez Judov

Abstract

Conspiracy Theories, the Slovenian Way: Anti-Semitism without the Jews

The author discusses the "conspiracy theories" that were asserted in Slovenia with the onset of modernisation at the end of the 19th century. The basic idea of the paper is that "conspiracy theories" were built on the very creation of modern political thought in Slovenia, and that they hitherto remain intrinsic to the Slovenian political life as a concept of political mobilisation. The article brings a short history of the Jews in Slovenia and the forms of anti-Semitism in Slovenia. Rather distinctively, the Jews in this area historically never played an important social, economic, cultural or political role. In different historic periods, Jewish population was very low or even non-existent. The "case of Slovenia" thus confirms the thesis that throughout the European history anti-Semitism has never really been in balance with the number of Jews and their influence within a society. Otherwise, the Slovenian anti-Semitism had been taken over from elsewhere, mainly from the cultural areas of Central Europe; in the Slovenian case, we can also find different kinds of anti-Semitic influences, and the stigmatized image of Judaism played an important role in various ideologies.

Keywords: conspiracy, anti-Semitism, Jews, homosexuals, Freemasons

Egon Pelikan is Associate Professor of 19th and 20th century history at the Faculty of Humanities, University of Primorska. (egon.pelikan@zrs.upr.si)

Povzetek

V prispevku obravnavam »teorije zarot«, ki so se na Slovenskem uveljavile z nastopom modernizacije ob koncu 19. stoletja. Osnovna misel prispevka je, da je bila »teorija zarote« vgrajena v izhodišče nastajanja moderne politične misli na Slovenskem in kot koncept politične mobilizacije deluje v političnem življenju zelo podobno vse do danes. V prispevku so na tem primeru najprej na kratko predstavljene zgodovina Judov na Slovenskem in oblike antisemitizma v zgodovini Slovencev. Posebnost zgodovine judovstva in posledično antisemitizma na Slovenskem je, da Judi v zgodovini tega prostora nikoli niso imeli pomembnejše družbene, gospodarske, kulturne ali politične vloge. Tudi judovska populacija je bila na Slovenskem v različnih zgodovinskih obdobjih majhna, ali pa je sploh ni bilo. »Slovenski primer« do skrajnosti potrjuje tezo, da v evropski zgodovini antisemitizem nikoli ni bil v realnem sorazmerju s številom Judov in njihovim vplivom v neki družbeni skupnosti. Sicer so Slovenci antisemitizem prevzemali od drugod, predvsem iz kulturnih prostorov srednje Evrope; in na slovenskem primeru lahko spremljamo prepletanje vrste antisemitskih vplivov, pri katerih je imela stigmatizirana podoba judovstva pomembno vlogo v različnih ideologijah.

Ključne besede: zarota, antisemitizem, Judi, homoseksualci, masoni

Egon Pelikan je izredni profesor zgodovine 19. in 20. stoletja na Fakulteti za humanistične študije, Univerza na Primorskem. (egon.pelikan@zrs.upr.si)

V prispevku obravnavam »teorije zarot«, ki so se na Slovenskem uveljavile z nastopom modernizacije ob koncu 19. stoletja. Osnovna misel prispevka je, da je bila »teorija zarote« vgrajena v izhodišče nastajanja moderne politične misli na Slovenskem in kot koncept politične mobilizacije deluje v političnem življenju zelo podobno vse do danes. Najprej na kratko predstavim zgodovino Judov na Slovenskem in oblike antisemitizma v zgodovini Slovencev. Posebnost zgodovine judovstva in posledično antisemitizma na Slovenskem je dejstvo, da Judi v zgodovini tega prostora nikoli niso imeli pomembnejše družbene, gospodarske, kulturne ali politične vloge (Pančur, 2013: 107). Tudi judovska populacija je bila na Slovenskem v različnih zgodovinskih obdobjih maloštevilna, ali pa je sploh ni bilo. »Slovenski primer« do skrajnosti potrjuje tezo, da v evropski zgodovini antisemitizem nikoli ni bil v realnem sorazmerju s številom Judov in njihovim vplivom v neki družbeni skupnosti (Pelikan, 1997).

Sicer so Slovenci antisemitizem prevzemali od drugod, predvsem iz kulturnih prostorov srednje Evrope; in prav na slovenskem primeru lahko spremljamo prepletanje vrste antisemitiskih vplivov, pri katerih je imela stigmatizirana podoba judovstva pomembno vlogo v različnih ideologijah.

Predmoderni antisemitizem

Poseben pomen ima v tem pogledu pomembna vloga katolicizma na Slovenskem, ki je, tako kot drugod v srednji Evropi, skozi večstoletno tradicijo prikazovala Jude v obče razširjeni vlogi »Kristusovih morilcev«.

Novo obdobje v zgodovini slovenskega antisemitizma je čas ob koncu 19. stoletja, ko se na Slovenskem oblikujejo moderna politična gibanja. V ideologijah slovenskega političnega katolicizma, liberalizma, ideologiji socialne demokracije itd. naletimo na večino t. i. »srednjeevropskih« oblik antisemitizma. Na splošno lahko rečemo, da je na Slovenskem v tem času zaznati vse tiste oblike antisemitizma, ki so značilne za provincialne predele avstroogrske monarhije in imajo svoje korenine v soočanju družbe z modernizacijo.¹

V skladu s poznim nastankom politično-nacionalnih elit na Slovenskem in tudi poznim razvojem političnega življenja v Avstro-Ogrski so se politične dileme Slovencev v 19. stoletju – vsaj splošnega in bolj kot drugod – reševale v slovenski literaturi. Reševanje političnih dilem na

---

¹ Najpomembnejši modernizacijski procesi, na izzive katerih so ideologije 20. stoletja »dajale odgovore«, so bili:

1. Industrializacija z množično proletarizacijo kot posledico.
  2. To je povzročilo naraščanje mestnega prebivalstva, ki časovno sovpa da z veliko demografsko rastjo v 19. stoletju.
  3. Vdor kapitalističnih procesov na vsa področja družbenega življenja.
  4. Liberalizem kot ideologija »razkrajajočega« se industrijskega kapitalizma.
  5. Nacionalizem, ki naj bi ogrožal katoliški univerzalizem in je kot element politične mobilizacije pomenil politično prednost za liberalni tabor,.
  6. Nastanek strank, kar naj bi spet bilo posledica liberalistične »izrojenosti« družbe.
  7. Parlamentarizem kot liberalističen, racionalističen, mehanicističen itd. instrument, ki naj bi bil orodje posameznih družbenih interesnih skupin, politična konkurenca pa naj bi vodila v razkroj in anarhijo, saj naj bi bila (že demokracija kot taka) posledica »odpada od vere« in (francoske) revolucije.
  8. Nastanek tiska in javnega mnjenja, ki naj bi bila v službi zastopanja, propagiranja in obrambe prej omenjenih »kvarnih« procesov.
  9. Brezbožni šolski sistem, ki naj bi odtuževal otroka Cerkvi, družini, nrvnosti, itd.
- Naštel sem nekaj »modernizmov«, seveda pa spadajo k takim »novostim« vsi družbeni trendi in pojavi, ki so kakorkoli (dejansko ali domnevno) ogrožali interese Cerkve in političnega katolicizma. Sem so spadali še »žensko vprašanje«, »izrojena umetnost«, kinematografi, šport, vse do literarnih zvrsti, načinov prehrane in različnih plesov itd. Na vsa ta vprašanja se je politični katolicizem odzval z ideološkimi in političnimi programom, ki naj bi oživil »staro družbeno harmonijo«, in v tem kontekstu so bili za konsistenco ideologije političnega katolicizma ključnega pomena Judi, masoni, liberalci itd., ki naj bi bili tak razvoj sploh zakrivali.

literarnem področju je bila sicer značilnost t. i. »nezgodovinskih narodov«, tj. tistih evropskih narodov, ki niso imeli lastnih političnih elit (Slovaki, Slovenci itd.). V skladu s tem dejstvom, ob katerem je značilno tudi, da je v zgodovini Slovencev v 19. stoletju najti veliko politikov med pisatelji (in nasprotno), so antisemitski stereotipi našli odsev tudi v slovenski literaturi (Rupel, 1987: 261–291; Virk, 1993).

Iz verske, literarne, politične in ideološke antisemitske tradicije je na Slovenskem nastala prav posebna oblika antisemitizma – antisemitizem brez Judov. Ta tradicija najbrž na poseben način opredeljuje odnos Slovencev do judovstva in Judov vse do danes.

Zgodovinski pregled do druge vojne

Arheološke najdbe delno potrjujejo, da so bili Judi že v antiki naseljeni tudi v večini večjih mest na Slovenskem. Prav tako je za srednji vek dokazana prisotnost Judov v Mariboru leta 1274 (Jelinčič, 2009: 21). Za Ljubljano imamo na voljo listine šele iz prve polovice 14. stoletja, v njih pa se omenjajo Judi, ki so se v Ljubljani ukvarjali s posojanjem denarja (Jelinčič, 2009: 26). Judi so se na slovensko ozemlje naseljevali iz nemškega prostora. Iz listin, ki obravnavajo ukvarjanje z denarnimi posojili, je razvidno, da je bila vloga Judov v mestih na današnjih slovenskih tleh do 15. stoletja povezana predvsem s financiranjem pomembnih fevdalnih družin in s trgovino na večje razdalje. Ta je potekala med Hrvaško, Madžarsko in severnoitalijanskimi mesti (Valenčič, 1992: 94). Najmočnejši središči judovske skupnosti na Slovenskem sta bili mesti Maribor in Gorica. Pravni status Judov v habsburških deželah je enotno urejal poseben pravni red, t. i. *Judenordnung*, ki ga je leta 1244 izdal Friedrich II. Habsburški. Štajerski, koroški in kranjski Židi so bili tudi enotno (tj. skupno) obdavčeni (Valenčič, 1992: 5).

V ta čas segajo tudi prva poročila o pogromih nad Judi. Leta 1290 je bil povod/vzrok pogroma v Ljubljani izgubljeni otrok, leta 1337 naj bi Judi v Ljubljani zastupili vodnjake, leta 1408 pa je bila vzrok antisemitskih nemirov obsodba pripadnika judovske skupnosti v Ljubljani, ki je bil obglavljen, ker se je telesno združil s kristjanko (Valenčič, 1992: 16).

Pritiski deželnih stanov na cesarja, naj judovsko prebivalstvo izseli, so bili posledica zadolženosti fevdalnih rodbin pri judovskih izposojevalcih, pa tudi odpora trgovskih cehov v mestih, ki so nasprotovali judovski trgovini. Na pritisk deželnih stanov je marca 1496 cesar Maksimilijan izdal edikt o izgonu Judov iz Štajerske in Koroške. Edikt sprva ni zajel območja Kranjske, saj so se tam živeči Judi odkupili tako, da so cesarju ponudili večjo vsoto kakor stanovi za izgon. Ne glede na to je leta 1515 sledil izgon vseh Judov tudi iz dežele Kranjske. Židovske skupnosti so ostale le še v obalnih mestih v slovenski Istri pod beneško oblastjo in v Prekmurju (Valenčič, 1992: 94).

Ob koncu 18. stoletja, pod vladavino Jožefa II. Habsburškega, je zakonodaja znova dopuščala nemoteno trgovsko dejavnost Judov v slovenskih deželah v času letnih sejmov (Toš, 2013: 38). Z ustanovitvijo Napoleonovih Ilirskih provinc v letih 1809–1813 se je za kratek čas uveljavila popolna svoboda v gospodarski dejavnosti in s tem tudi možnost naselitve za Jude (Podberšič, 2013: 123). Po odhodu Francozov in restavraciji so spet obveljali stari zakoni izpred časa Ilirskih provinc. Enako se je ponovilo tudi v obdobju po revoluciji leta 1848 (Toš, 2013: 41). Šele po avstrijsko-pruski vojni leta 1866 in uvedbi dualizma je ustava, sprejeta 21. decembra 1867, uvedla popolno enakopravnost za vse državljane, ne glede na veroizpoved (Toš, 2013: 41).

Toda tudi pred 1. svetovno vojno je bilo priseljevanje Judov v slovenska mesta zelo maloštevilno. Denimo, po podatkih statistike prebivalstva na podlagi desetletnih ljudskih štetij je v rubriki o religiozni pripadnosti navedeno, da je v Ljubljani prebivalo leta 1880 74 meščanov judovske vere, leta 1890 jih je bilo 76, 95 leta 1900 in 116 Judov leta 1910 (Valenčič, 1992: 64).

Večinoma so bili zastopniki tujih družb z družinami, trgovci in obrtniki ter člani nemškega gledališča in opere v Ljubljani, ki pa so praviloma gostovali samo kakšno sezono. Eno največjih

judovskih središč na slovenskih tleh se je v 19. stoletju oblikovalo v Prekmurju, ki pa je bilo šele po I. svetovni vojni in trianonski mirovni pogodbi leta 1920 priključeno Kraljevini SHS.

Sredi tridesetih let je začelo naraščati število Judov zaradi priseljavanja, kar je bilo posledica nacistične politike v Nemčiji in v srednji Evropi sploh. V Ljubljani, denimo, se je zaradi tega število Judov podvojilo – a je bilo še vedno ostalo sorazmerno majhno, četudi je bil strah nekaterih politikov zaradi naraščanja judovskega prebivalstva v Dravski banovini očitno velik, saj je oktobra leta 1940 vlada Kraljevine Jugoslavije izdala zakon, s katerim je odredila *numerus clausus* pri vpisu Judov na strokovne šole, gimnazije in univerzo v Ljubljani (Pelikan, 1998). Kljub temu pa lahko tudi za ves čas med vojnama nesporno trdimo, da je bilo judovske populacije v slovenskih mestih tako malo, da to ni bila družbena skupina, ki bi imela vidnejši vpliv na gospodarsko, kulturno ali politično življenje Slovencev (Valenčič, 1992: 103).

Pred letom 1941 je v Kraljevini Jugoslavije živel 64.159 Judov, na vsem slovenskem ozemlju v Kraljevini Jugoslaviji pa okoli 800 (Toš, 2013: 10). Večina je bila pozneje umorjena v nacističnih taboriščih, predvsem v Auschwitzu, kamor so bili deportirani tudi prekmurški Judi, predstavniki najštevilnejše judovske skupnosti na slovenskem ozemlju (Toš, 2013: 10). Judi iz italijanske okupacijske cone so bili deportirani v italijansko koncentracijsko taborišče na otoku Rabu (Levental, 1994), goriški Judi pa so bili v celoti deportirani v letih 1943–1944 potem, ko so Goriško zasedle nacistične oblasti (Podberšič, 2013: 129). (Usodo judovske skupnosti na Goriškem tematizira npr. roman *Sonnenschein* (2009) hrvaške pisateljice Daše Drndić. Roman temelji na vodilih ustne zgodovine, prostorsko središče romana pa obvladuje dokumentarni diskurz, saj v poglavju *Za vsakim imenom se skriva zgodba* navaja seznam imen Judov, ki so bili ubiti ali deportirani med letoma 1943–1945 (Matajc, 2011).

Antisemitizem v slovenski literaturi

V slovenski literaturi je uporaba antisemitskih stereotipov sicer značilna že za prevode svetopisemskih zgodb, v zgodovini pa lahko antisemitsko tradicijo na območju večinsko katoliške Slovenije v široki paleti spremljamo tudi skozi druge medije: od cerkvenih fresk in pridig do prvih katekizmov ali veronauka za otroke (Grdina, 1989: 267). Dvig slovenščine na evropskim jezikom enakovredno raven so spremljali tudi antisemitski stereotipi (Grdina, 1989: 267).² V literarnih zvrsteh, od poezije, večernih povesti, mladinske literature (Murnik, 1984) do zgodovinskega romana, zgodovinskih dram (Novačan, 1925; Župančič, 1972) itd., lahko spremljamo stereotipe o »judovskih trgovcih«, »judovskih časnikarjih«, »judovskih kapitalistih«, »judovskem pohlepu, nemoralnosti in sebičnosti« itd. (Peršič, 1985: 22).

Vse do časa po I. svetovni vojni na slovenskem etničnem ozemlju ni bilo univerze³ in slovenski študenti, ki so predstavljali tedanjo in poznejšo elito (v času med obema vojnama), so se praviloma šolali na Dunaju, v Gradcu in Pragi, kjer so prevzemali tudi antisemitizem. Josip Vošnjak, Janez Evangelist Krek, Ivan Šušteršič in številni drugi slovenski pisatelji, politiki in ideologi slovenskih političnih strank so odobraval antisemitizem. Tudi socialdemokrat in

---

² Prikazovanje Judov se v slovenski literaturi in v slovenščini torej začne s Prešernom v pesmi :

»Jud'nja je ko satan zvita,
kadar boš z njo zavozlan,
privoščila skoporita
komaj ti bo sok neslan.«

³ Univerza v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1919 kot prva univerza na slovenskem ozemlju; če zanemarimo obdobje Ilirskih provinc, ko je v Ljubljani štiri leta delovala akademija s francoskim učnim jezikom.

pisatelj Ivan Cankar je bil v svojem antisemitizmu blizu Luegerjevim predstavam o judovstvu.⁴ Seveda je antisemitizmu na Slovenskem, ko je bil ta enkrat uvožen iz središč cesarsko-kraljeve monarhije, manjkal objekt, kar pa ni oviralo razvoja v smeri strastnega antisemitizma – »antisemitizma brez Judov«. Posebno razširjen je bil v tisku, političnih programih in ideologiji tedaj najpomembnejše in najmočnejše politične stranke na Slovenskem, Slovenske ljudske stranke, ki je bila stranka slovenskega političnega katolicizma.

Antisemitizem je ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja sicer značilen za vse tri glavne politične tabore na Slovenskem: slovenske liberalce, socialdemokrate in stranko slovenskega političnega katolicizma.

V ideologijah slovenskega liberalizma in političnega katolicizma sprva nastopa Jud kot sovražnik slovenstva – kot zaveznik nemštva in Nemcev na Slovenskem.

Kmalu po razcepu slovenske politike na liberalno in katoliško stranko konec 19. stoletja so se – po ekskluzivistični definiciji naroda v ideologiji političnega katolicizma naj bi bil le »katoliški Slovenec pravi Slovenec« (Ušenčnik, 1912: 380) – hitro v istem košu z Judi in Nemci znašli še slovenski liberalci ... pravzaprav so drug drugim v ideološko-programskih tekstih stranke političnega katolicizma pogosto pomenili sinonim.

Socialdemokrati se v svojem antisemitizmu idejno bistveno ne oddaljujejo od antisemitizma, ki ga lahko izpeljemo iz Marxovega dela *Zur Judenfrage* (1843). Judi so bili za socialdemokrate predvsem sinonim za kapitalizem, zato so bili kot taki predmet stereotipiziranja tudi v socialdemokratskem časopisu (Sperber, 2014).

Posledica demokratizacije v habsburški monarhiji v začetku 20. stoletja sta bila na Slovenskem triumfalistični pohod slovenskega političnega katolicizma in absolutna politična prevlada katoliškega političnega tabora. Zmaga konservativnih strank je bila sicer značilna za provincialna okolja habsburške monarhije, kjer so imele družbe težave z modernizacijo. Na drugi strani je prevlado političnega katolicizma in njegov veliki vpliv na slabo urbanizirano okolje omogočala tudi mreža, ki jo je zagotavljala organizacijska struktura Katoliške cerkve. Ta prevlada je na Slovenskem trajala do 2. svetovne vojne in ker je bil konstitutivni element ideologije slovenskega političnega katolicizma antisemitizem, se je zdaj širil toliko laže in hitreje.

Judi, liberalci, prostozidarji, protestanti – in drugi

Ideološko-mobilizacijska funkcija Judov v ideoloških kontekstih se nam kaže kot uveljavljanje »teorije zarote v družbi«, ki se modernizira. V okviru ideologije političnega katolicizma so bili Judi/judi⁵ postavljeni na najvišje mesto med domnevnimi »ideološkimi nasprotniki«. Vse od nastanka ideologije slovenskega političnega katolicizma so bili antipod »katoliški resnici«, bili so nevarni t. i. »drugi« oz. »tujec« v funkciji operacionalizacije in legitimizacije ideologije oziroma t. i. »mi – diskurza« (»mi katoličani« in »drugi«). Postavljeni so bili v vrh piramide družbenih skupin, verskih manjšin, rasnih skupin, ljudi z drugačnim svetovnim nazorom itd., ki naj bi se združili v »zaroti« proti Cerkvi in njeni vlogi v družbi in državi. Tako so jih vedno znova uporabili kot sredstvo za notranjo »sousmeritev« (*die Gleichschaltung*) in zunanjo operacionalizacijo ideologije.

Pri analizi antisemitizma v ideologiji političnega katolicizma se osredinjamo na stališča glavnih ideologov v zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem: Antona Mahniča, Janeza Evangelista Kreka, Aleša Ušeničnika in še nekaterih. Zaradi ostro vertikalno oz. hierarhično strukturiranega organizacijskega sistema političnega katolicizma na Slovenskem so kot glavni

⁴ Za Karla Luegerja je bilo »judovstvo« sinonim za vse slabosti kapitalizma. Znan je bil po izreku: »Jaz določam, kdo je Jud.«

⁵ Velika začetnica se nanaša na narodnostno pripadnost, mala začetnica pa na religiozno opredeljenost.

»dobavitelji ideologije« (*die Ideologielieferanten*) bistveno oblikovali idejno (in politično) vzdušje v katoliškem taboru na Slovenskem od konca 19. stoletja do konca 2. svetovne vojne.

V spopadu (in akomodaciji) z »resničnostjo« zavzemajo »judovski zarotniki« v delih vodilnih katoliških ideologov pomembno mesto. So pravzaprav element, ki na svojevrsten način omogoča političnemu katolicizmu diskurz z realnim življenjem. Če npr. stanovski družbeni model v posameznih državah (še!) »ne deluje«, naj bi bile za to krive take zarotniške združbe. Če pa Judov, kot npr. na Slovenskem, sploh ni bilo, pa naj bi uvedbo take »nove stanovske ureditve« onemogočal npr. »judovsko liberalni duh«, ki naj bi na Slovensko vdiral iz »pojudene« Evrope. Krog ideološke imunizacijske strategije je bil tako sklenjen tudi po smrti ali odsotnosti ideološkega sovražnika.⁶

V skladu s tradicijo, ki jo je v monarhiji v ideološkem pogledu zastopal npr. Karl von Vogelsang (Hanisch, 1975: 78),⁷ avstrijska krščansko-socialna stranka v večini primerov ni zastopala verskega ali rasnega antisemitizma, temveč predvsem t. i. ekonomski antisemitizem, v skladu z možnostjo njegove uporabe za politično mobilizacijo. Ta je bil v večini primerov izpeljan iz t. i. »judovskega duha«, ki naj bi s svojo »individualistično, materialistično, egoistično« itd. naravo pahnil družbo na pot brezbožnega razvoja (Hellwing, 1972: 24).

V vseh vprašanih o vlogi Cerkve v državi in družbi je politični katolicizem tudi na Slovenskem prepoznaval iste nasprotnike, ki naj bi bili (posledično) krivi tudi za vse negativne procese v družbi (tj. modernizacijo v najširšem pomenu). Ta vprašanja so bila sicer odločilna za nastanek vseh konservativnih ali t. i. »desnih« ideologij v Evropi in – tudi na Slovenskem. V tem kontekstu so bili za konsistenco ideologije političnega katolicizma ključnega pomena Judi, masoni itd., ki naj bi bili tak razvoj povzročili. Te zarotniške skupine naj bi se medsebojno tudi povezovala in tesno prepletale, najpomembnejše mesto v teorijah zarote pa je pripadalo prav Judom/judom.

V nadaljevanju bom navedel nekaj primerov. *Industrializacija* naj bi bila posledica »pojude-nja«, »individualizma-liberalizma« itd. V tem primeru Judi nastopajo kot nosilci industrijskega kapitala. Pred 1. svetovno vojno se je politični katolicizem zavzemal za organizacijo združništva kot alternative industrializaciji, ker naj bi omogočilo obstanek kmeta kot »najbolj zdravega temelja« družbe. Šlo je za idealizacijo kmečkega življenja, lepote kmečkega jezika, njegove npravnosti itd., za nekakšen »*Blut und Boden*«, ki ga na Slovenskem lahko spremljamo vse do konca 2. svetovne vojne (Ušeničnik, 1910: 674–697).

Podobno vlogo oziroma kot sinonim za nasprotje *mesto–vas* je imelo tudi nasprotje med fizičnim in umskim delom. Mesto naj bi bilo v rokah Judov, liberalcev, masonov, ki manipulirajo, špekulirajo (simbol špekulacij je borza) itd., medtem ko »pošteni katoliški Slovenci« delajo, »se potijo« itd. Šlo je za nekakšen kult fizičnega dela in predstave, da blaginjo družbe ustvarja samo fizični napor. V značilnih alegoričnih zgodbicah, ki jih je v zanj značilnem duhovitem in zajedljivem slogu pisal Anton Mahnič, beremo, kako je Jud prišel na Slovensko, a žalosten ugotovil, da v slovenskem časopisju ni borznih napovedi, na Slovenskem pa ne menjalnic in borznih papirjev. Jud je poleg tega k Slovincem prihajal z vlakom (z železnico, ki je pomenila vdor v »slovenski način življenja«). V fiktivnem pogovoru z Judom »pravi Slovenec« (tj. Mahnič sam) podaja definicije:

⁶ Ko sem leta 1987 v Münchnu spraševal ddr. Heinricha Heima, kaj pravi danes, ko Judov v Nemčiji ni več (ker so jih on in njegovi pomorili – misel, ki sem jo takrat obdržal zase), »turbokapitalizem« pa kljub temu deluje še bolje kot pred vojno, mi je začuden nad mojo nevednostjo odgovoril: »Sie verstehen gar nichts – der Geist ist verjudelt.« [»Popolnoma nič ne razumete – duh je pojuden.«] (ddr. Heinrich Heim, roj. l. 1900. S Hitlerjem se je seznanil junija 1920 in to zgodnje poznanstvo je bilo razlog, da ga je Hitler izbral v svojo najožjo skupino. V neposredni bližini je zapisoval Hitlerjeve izjave in monologe, ki so praviloma trajali pozno v noč in jih pozneje objavil v *Monologe im Führerhauptquartier*. Glej Heinrich Heim, 1982.)

⁷ Karl von Vogelsang je bil kot ideolog katoliškega gibanja (t. i. *Ideologielieferant*) povezan z dunajskim županom Karlom Luegrom, vodilnim politikom dunajskih krščanske socialne stranke.

»Zaslužiti.« (...)»

»Npr. čevljar mi je naredil nove čevlje in jaz mu plačam, kar je zaslužil.« (...)»

»Si kaj pridelati,« npr. kmet si je z delom, s potom svojega obraza, s kopanjem pridelal lepo premoženjce (...). Tedaj pri Slovencih ni zaslužka brez pota, brez kopanja. (Mahnič, 1890: 226)

Vdoru kapitalističnih odnosov na vsa področja družbenega življenja, kar naj bi bilo zgolj posledica »zarote« Judov, liberalcev, masonov itd., se kot nasprotje postavljajo »dobri stari odnosi« (stanovski princip ordonatura, ki naj bi nadomestil razredna in sploh vsa druga nasprotja, ki so bila posledica modernizacije).

Poseben problem sta bila *nacionalizem in nacionalna ideja sploh*, ki sta v Sloveniji sprva pomenila prednost za liberalno politično konkurenco. Po prvotni strategiji političnega katolicizma naj bi »nacionalizem premagali z versko idejo« V tem kontekstu je imel antisemitizem (npr. pri vodilnem slovenskem katoliškem ideologu Antonu Mahničju) mesto tudi v konkretnih, politično-aplikativnih zamislih. V zamisli o »premagovanju« nacionalnega partikularizma s »katoliškim univerzalizmom« se je Anton Mahnič na podlagi antisemitizma zavzemal tudi za formiranje skupnega katoliškega »Centruma« za celotno habsburško monarhijo. Leta 1896 je npr. zapisal:

Isto tako priznavajo vse stranke, da glavni zaveznik, glavna podpora liberalizma in kapitalizma je Judovstvo. (...) Zatorej so pa krščanski socialisti in katoliška ljudska stranka sprejeli v svoj program antisemitizem. (...) Evo tedaj točke k skupnemu programu! Antisemitizem nam je neobhodno potreben; in tu mi vsi, ki krščansko in avstrijsko mislimo, podajamo antisemitom roko v prijateljsko zvezo: naj vstrajno, naj krepko nadaljujejo vojsko proti židovstvu. (Mahnič, 1896: 340)

Šele ko je katoliška stranka nazadnje nacionalizem umestila v sistem ideoloških norm in mu odredila natančno določen prostor (zajet v že omenjenem ekskluzivističnem geslu: »Samo katoliški Slovenec je pravi Slovenec«), se je začela politična mobilizacija z nacionalističnimi izhodišči, v katere pa so ponovno vključili antisemitizem.

Tudi *parlamentarizem* naj bi bil končno rezultat iste »zarote«. Spet po vodilnem ideologu slovenskega političnega katolicizma tistega časa, Antonu Mahničju:

Po nesrečni vojski leta 1866 je masonstvo pod imenom liberalizma imelo v starodavno katoliško Avstrijo slovesen vhod; postavnim potom modernega konstitucionalizma se je vgnezdilo v šoli, v javnem časopisju, v sodstvu, osmelilo se skruniti sveti zakon, strlo konkordat! (Mahnič, 1896: 340)

Nasproti t. i. »judovskemu parlamentarizmu« je znotraj ideologije slovenskega političnega katolicizma kot optimalna družbena ureditev veljala stanovska družba (*Ancien Régime*), pozneje monarhija (Mahnič, 1888: 155).

Tisk in javno mnenje naj bi bila (kolikor sta bila usmerjena proti interesom političnega katolicizma) tudi v rokah omenjenih zarotnikov. Spet navajam Antona Mahničja iz leta 1888:

Javno mnenje, katero je revolucija (francoska, op. E. P.) za vodilo namesto nezmotne katoliške cerkve, vstvarja in določuje časopisje v katerem imajo spet Židovi odločivno besedo. Slovstvo, ki ima v omikanih, cerkvi izneverših se krogih, nadomeščati vero, navdihneno je

isto tako od duha Izraelovega, ki po svojih sinovih, Spinozi in Heineji, malo da ne samo oblastno nadvladuje moderno filozofijo, romanopisje in pesništvo. Nedavno je nekdo na Francoskem spisal delo, katero je naslovil: »La France juive«. Menimo, da ravno tako bi se dala spisati velika velika knjiga ter z isto pravico nasloviti: la Europe juive! (Mahnič, 1888: 99)

Podobna krivda je šla Judom v zvezi s t. i. *brezversko šolo*, ki da jo je treba znova iztrgati iz rok države in brezbožnega (liberalnega) šolskega ministrstva.

V ideoloških stališčih političnega katolicizma na Slovenskem do nekaterih bistvenih vprašanj »modernizacije« se v času pred 1. svetovno vojno v navedenih in še drugih, podobnih oblikah pojavlja antisemitizem in domnevna »vloga« Judov. Seveda so spadali k takim »novostim« vsi družbeni trendi in pojavi, ki so kakorkoli (dejansko ali domnevno) ogrožali interese političnega katolicizma. Sem so spadali t. i. »žensko vprašanje«, »izrojena umetnost«, šport, vse do literarnih zvrsti, kinematografa, načina prehrane, različni plesi itd.

Za probleme z modernizacijo in prav tako za pojav novih, konkurenčnih ideoloških in političnih gibanj naj bi bil po definiciji ideologije političnega katolicizma kriv t. i. »odpad od Boga« Ta naj bi bil sploh vzrok propadanja kultur in civilizacij v zgodovini človeštva. Po tej ideološki premisi se (kakor npr. pri Arthurju Gobineauju (1855) »rasno mešanje« ali pri Marxu (1848) razredni boj), propad ali katastrofe narodov pojavijo vedno (in samo) po t. i. »odpadu od vere«:

Priznajmo si vendar odkrito: Evropa je začela propadati, ker je začela zapuščati Boga! Ruski mislec Berdjajev je to jasno povedal tudi modernemu človeku. Moderna kultura je izšla iz humanizma. Humanizem je pa osamosvojil človeka od Boga. Sam naj bi človek ustvarjal vse vrednote in z vednim napredkom naj bi oplemenitil človeka in človečnost do najvišje usovršenosti. Zato in le zato je pa moral dovesti humanizem moderno kulturo in moderno človeštvo do katastrofe. (Ušeničnik, 1927: 150–151)

Tako se v ideologiji političnega katolicizma na Slovenskem razmerje med religijo in družbo postavlja v vlogo t. i. »gibala zgodovine«. Za vse motnje na tej zvezi pa naj bi bili spet krivi predvsem Judi ... Ker jih na Slovenskem tako rekoč ni bilo, je bil za vse kriv t. i. »judovski duh«, ki je prihajal iz Evrope, kjer naj bi Judi že povsem zavlادali ... Z antisemitsko demagogijo, ki je bila na Slovensko prišla prav iz srednje Evrope, pa naj bi zdaj preprečili prihod modernizacije iz te iste srednje Evrope ...

Obravnava omenjenih vprašanj in argumentacija stališč sta bili za politični katolicizem tako rekoč nemogoči brez nenehnega opozarjanja na omenjene »nosilce kvarnih novosti in vrednot«. Seveda se stališča pri posameznih ideoloških vprašanjih po 1. svetovni vojni spreminjajo in si postajajo lahko celo diametralno nasprotna, vloga in pomen t. i. »judovskih elementov« pa ostaneta enaka, čeprav je tako nujno prihajalo do paradoksa, ko so bili isti »Judi« večkrat krivi – npr. za dva nasprotujoča si procesa, kar je bilo odvisno od zornega kota oziroma od trenutnih »potreb« po antisemitizmu. Za revščino proletariata npr. naj bi bili po mnenju vodilnih ideologov katoliškega gibanja v Sloveniji krivi judovski kapitalisti, judovski borzni špekulanti itd., za revolucijo v Rusiji pa spet Judi, ki naj bi se postavili na čelo socialne demokracije in komunizma.⁸

V vsej avstro-ogrski monarhiji je ob koncu 19. stoletja v antisemitizmu katoliških strank mogoče prepoznati pravzaprav spopad Katoliške cerkve in političnega katolicizma s sodobnim

---

⁸ Tezo nazadnje razvije do absurda Adolf Hitler v delu *Mein Kampf* (1933), kjer jo predstavlja kot dogovorjeno/fin-girano igro oziroma spopad med Judi kapitalisti in Judi komunisti. Glej o tem poglavje *Volk und Rase* v *Mein Kampf*.

svetom. Judi so eden ključnih konstitutivnih elementov politične mobilizacije v obdobju formiranja ideologije političnega katolicizma in njegove politične organizacije.

Podobno vlogo kot pri omenjenem katoliškem ideologu Antonu Mahničju je imela »teorija o zaroti« tudi pri J. Evangelistu Kreku, drugem najpomembnejšem ideologu slovenskega katoliškega gibanja pred I. svetovno vojno. Tudi zanj je spopad z liberalizmom pomenil spopad z »razkrajajočim Judovskim duhom« (Krek, 1901: 350).

Krek je propagiral antisemitizem, ki ga je utemeljeval podobno kakor npr. časnikar Wilhelm Marr, ki je leta 1873 izdal brošuro z naslovom *Der Sieg des Judentums über das Germanentum*. Judov naj ne bi več napadali zaradi njihove religije in iz nje izhajajoče etike (kot sta to počela npr. Ernest Renan ali Ludwig Feuerbach), ampak zaradi »njihovega razkrajajočega duha« Z njim naj bi bili Judi »razkrojili arijsko kulturo in družbo in jima zavladali« (Hellwing, 1972: 24).

V Krekovih stališčih prav tako prepoznamo vpetost v širši (ideološki in politični) prostor monarhije, saj je bil tudi njegov najpomembnejši konkretni politični vzor prav dunajski katoliški politik Karl Lueger. Luegerjev, na antisemitizmu temelječ politični populizem na Dunaju, njegovi govorniški antisemitski izpadi in njegovo besedišče so se po monarhiji hitro širili in »bogatili« politično-retorični slovar provincialnih politikov, med katere so spadali tudi vodilni ideologi slovenskega političnega katolicizma. Liberalci so postali »judeoliberalci«, neantisemitski tisk »judovski tisk«, vladajoči sloji na Madžarskem »Judeomadžari«, italijanski iredentisti »judeolahoni« in nazadnje so celo dunajski zagovorniki rasnega antisemitizma (npr. Georg Schönerer) označeni za »judeoradikalce« itn. Pri tem je šlo za različne oblike operacionalizacije ideologije in za politično mobilizacijo, ne nazadnje tudi zgolj retorično (Hellwing, 1972: 52). Tudi Janeza Evangelista Kreka je (kakor npr. mladega Hitlerja) prevzela Luegerjeva govorniška in politična spretnost (Hitler, 1933: 107).

Novo ideološko-politično vlogo dobi antisemitizem na prelomu stoletja, takoj po nastanku nove konkurenčne politične sile – socialne demokracije. Ker vidi Janez Evangelist Krek – ki je sebe imenoval krščanski socialist – v socialni demokraciji največjo konkurenco za prihodnost političnega katolicizma, ima zanj judovstvo (tako kot prej, v primeru liberalizma) znova vlogo glavnega pobudnika novega političnega gibanja.

Že v predstavitenem zapisu o nemški socialni demokraciji je Krek v svojem najbolj zrelem delu z zgovornim naslovom *Socializem* zapisal: »Ne rečemo preveč, če pravimo, da brez Lassalla bi sploh socialne demokracije ne bilo.« (Krek, 1901: 347) Pri opisu Lassalla je potem ta najprej Jud (!), potem šele (in prav zato) je tudi: »... pederzen, ohol, razposajen in len« (Krek, 1901: 347). Krek končuje opis Juda Lassalla s »splošno« oceno judovstva:

Kjer gospodujejo Judje, polni takega duha, tam je pozebla sreča krščanskega ljudstva. Žal, da moramo reči: ne samo v socialni demokraciji, marveč tudi drugod: v umetnosti, v časnikarstvu, v politiki imajo Judje že dolgo vodstvo v rokah. Revolucijska gibanja od l. 1848. so njihovo delo; surovo liberalstvo, gmotni pravni in politični razpad naših držav je njihov plod. (Krek, 1901: 350)

Krek tako brez ovinkarjenja pove, da so kar za »vse skupaj« (t j. za omenjene elemente »modernizacije evropske družbe«) krivi Judi in ker v konkretnem besedilu govori o politični konkurenci (tj. socialni demokraciji), so krivi še posebno zato: »Razkrajajoči Judovski element je sicer posredno tudi pri nas že pokazal svoj vpliv. Žalostne razmere: razdor, socialna demokracija, gnilo slovetvo so posledica tega vpliva ... Toda Judov ni med nami, in zato se čutimo tudi še toliko krepke, da premagamo svojo bolezen.« (Krek, 1901: 350)

Po I. svetovni vojni, zlasti v tridesetih letih, se ideologizirana podoba Judov in antisemitizma delno transformira, saj antisemitizem zdaj nastopi tudi v vlogi antikomunizma. V dvajsetih letih antisemitizem kot antiliberalizem slabi zaradi (ideološkega) prehajanja iz antisemitizma

kot antiliberalizma/antikapitalizma v antisemitizmu kot antisocializem/antikomunizem, potem ko je kot antiliberalizem svojo vlogo pri ideološki in politično-retorični mobilizaciji, vsaj na Slovenskem, v veliki meri že opravil. V tem času je antisemitizem (mišljen kot antikapitalizem/antiliberalizem) temeljil predvsem na Marxovem »obratu«, po katerem je »družba kriva za svoje judovstvo« in ne več toliko Jud (mišljen fizično) za njeno »pojudenje«, saj »Jud je pri tem le pridno pomagal« (Marx, 1979: 183). Ko se v tridesetih letih izenačevanju Judi = liberalci (masoni, protestanti itd.) pridruži še izenačevanje Judi = socialdemokrati/komunisti, je tudi – paradoksalno – argumentacija antisemitizma (v odnosu do liberalizma/kapitalizma) prevzeta (v skladu z akomodacijsko logiko) prav iz marksizma. To velja za večino avtorjev v katoliškem taboru (Janežič, 1933: 149–157).

V času oblikovanja političnega katolicizma pripade Judu vodilna vloga v »liberalno-kapitalistični zaroti«. V tridesetih letih je antisemitizem kot antikapitalizem/antiliberalizem že veliko bolj metaforičen, saj je za razvoj liberalizma in kapitalizma kriv predvsem »judovski duh«. Jud »zarotnik« pa se zdaj (mišljen dobesedno, tj. »fizično«) (pre)seli v vrste komunistov.

V času zgodnjemeščanskega antisemitizma so Judi – kot smo videli pri Mahničju – lahko *bourgeois* in ne morejo postati *citoyens*, ker da so preveč zavezani svoji partikularnosti in ker da »preveč držijo skupaj«. So »premalo kozmopoliti«, ker dajejo svojim interesom prednost pred narodno-državnimi. V času poznomeščanskega antisemitizma pa so isti Judi preveč kozmopoliti in pomenijo kozmopolitski abstraktni univerzalizem (v gospodarstvu npr. kot internacionalna judovska borzna zarota na eni strani ali kot agentje komunistične internacionale na drugi) in so zdaj premalo zakoreninjeni v »tleh in krvi« (Žižek, 1987: 52). Za novega vodilnega ideologa slovenskega katoliškega gibanja v času med obema vojnama, Aleša Ušeničnika, pa so bili Judi lahko tudi kar vse to skupaj, kot je zapisal: »Marx je po krvi jud, po krstu protestant, po načinu mišljenja hegeljanec – evolucionist, po prepričanju materialist, torej pravi internacionallec, brez čuta za verstvo in npravne ideje.« (Ušeničnik, 1920: 110)

V antisocialistični/antikomunistični različici antisemitizma je tako Jud (tudi fizično) spet glavni protagonist. Ko govorim o dveh »vrhuncih« antisemitizma v ideologiji političnega katolicizma, velja omeniti, da ju je težko natančno časovno opredeliti, saj v istem času, ko npr. Janez Evangelist Krek uporablja svoj antisemitizem kot antikomunizem/antisocializem, uporabljajo drugi vodilni ideologi slovenskega političnega katolicizma (npr. Aleš Ušeničnik) antisemitizem (še vedno) tudi kot antiliberalizem/antikapitalizem ali kar kot oba hkrati.

V tridesetih letih je Žitomir Janežič v katoliški znanstveni reviji *Čas* »prehod« na antisemitizem/antikomunizem v skladu z zgoraj povedanim celo »znanstveno pojasnil« s »prehajanjem judovske eshatološke volje in mesijanske misli« z individualne ravni (posameznik/narod) na raven kolektiva/razreda. Tako Janežič na Slovenskem opravi nekakšno kontinuiteto med obema »oblikama« antisemitizma. Po Janežičju naj bi »Mesija« postal zdaj »socialna klasa«, tj. razred, ki bo realiziral judovsko socialno kraljestvo na zemlji. Janežič judovsko »eshatološko usmerjenost volje« razlaga iz domnevnih judovskih »rasnih prirojenosti«:

Judovska večina in službena sinagoga sta danes liberalni, ne ortodoksni. Mesija ni sodobnemu ljudstvu več oseba, ampak kolektiv, razred. Mesija je tista »socialna klasa«, ki bo realizirala judovsko socialno kraljestvo na zemlji. Jud Marx je ta kolektiv kot realizacijo mesije postavil teoretično v proletarski razred. Judi, Trocki, Lenin, Stalin in dr. pa so hoteli in še hočejo to misel napraviti za dejanje. Ni samo slučaj, da vodijo današnji proletariat Judje. (Janežič, 1933: 151)

Kako je katoliški antisemitizem pripravljaj pot rasmu in ga nekako sploh omogočil, je videti tudi iz Janežičevega besedila, v katerem so Judi stalni generator omenjenega »brezbožnega razvoja družbe«:

Socialni položaj Judov se je začel že v 18. stoletju spreminjati. Jud ni bil več samo trgovec ali obrtnik, ampak povzpel se je tudi do najvišjih služb in začel se je polaščevati vodilnih mest v gospodarstvu, politiki, znanosti in sploh v vseh področjih javnega življenja v družbi. (...) Kmalu se je večina kapitala po raznih državah znašla v judovskih rokah. Judje so postali gospodarsko najvišje stoječi socialni razred. V tem položaju Judje niso bili samo neusmiljeni izkoriščevalci kmeta in meščana, ampak znali so pod svojo odvisnost spraviti tudi ministrstva in vlade celih držav – kar delajo tudi danes. Izrael se je pričel polaščevati gospodstva nad – gentes. (Janežič, 1933: 151)

Če odstavek primerjamo z ustreznim odstavkom v poglavju *Volk und Rasse* v Hitlerjevem *Mein Kampf*, lahko ugotovimo, da je zgornji citat skoraj dobeseden slovenski prevod (Hitler, 1933: 334–335).

V tem pogledu kaže antisemitizem pri vodilnih ideologih slovenskega političnega katolicizma v tridesetih letih tudi na Slovenskem že precej rasistično podobo (Grafenauer, 1988: 43). V tridesetih letih je v osrednjem katoliškem dnevniku *Slovenec* v skladu z že omenjeno (fizično) »premestitvijo« Judov zarotnikov v vrste komunistov izhajal (značilen) podlistek o revoluciji v Rusiji (ki je bil samo eden od nešteto primerov):

Judje so imeli svoj lasten obračun s carsko Rusijo in ta obračun so opravili z gesli marksizma na hrbtu ljudstva, ki niti slutilo ni, kaj se dogaja okrog njega in kaj vse prihaja. (...) Na zapadu vlada Jud v kapitalističnih trdnjavah, v Rusiji bo vladal na čelu zgaranega proletarijata. (...) Nad sto milijonov ruskega prebivalstva je »predstavljalo in zastopalo« par zakletih Judovskih časnikarjev! (Slovenec, 1934)

Če podlistek (tedanjega) najštevilnejšega slovenskega dnevnika (!), ki je bil (obenem) glasnik ideologije političnega katolicizma (omenjeni članki izhajajo takoj na drugi strani, za najbolj aktualnimi dnevopolitičnimi novicami), spet primerjamo s pasusi iz Hitlerjevega *Mein Kampf*, najbrž lahko domnevamo njegov neposreden vpliv na ideologijo političnega katolicizma na Slovenskem.

V resnici pa se nam te t. i. »različne vrste antisemitizma« (religiozni, politični, duhovni, rasni itd.) tudi v njihovih slovenskih različicah kažejo kot prepleten in zapleten sistem medsebojnih in vzajemnih antisemitskih predsodkov in izpadov, ki jih je pravzaprav nemogoče jasno ločevati, saj so v medsebojni odvisnosti in vplivajo drug na drugega. S tem postaja tudi vse bolj dvomljivo razločevanje oziroma presojanje o tem, kateri antisemitizem »naj bi bil bolj ali manj nedolžen« (Lehr, 1874: 227–238).

Pri (sicer) najbolj radikalnih katoliških političnih skupinah na Slovenskem ob koncu tridesetih let – mladinskih organizacijah Katoliške Akcije, pri t. i. »Mladcih« Ernsta Tomca in »Stražarjih« Lamberta Ehrliča – gre sicer za radikalizirane oblike antisemitizma, ki smo ga do zdaj že srečali. »Katoliški Mladci« so tudi prvi, ki objavljajo kratke antisemitske citate iz Hitlerjevega *Mein Kampf* (Mi mladi borci, 1939: 39). Podobno v glasilu *Straža v viharju* tako rekoč ni številke brez antisemitskih izpadov. V njem je antisemitizem pogostejši in bolj radikalen, še zlasti v svoji rasistični obliki:

V svetu veje vihar, mogočen kot še nikdar. Kot prah dviga in odnaša Judovsko pajčevino, ki je prepregla vso zemeljsko kroglo. (...) V mali Sloveniji se je razvijalo nekoliko drugače. Jud se pri nas razen v Prekmurju, ni mogel vzdržati. Živeli smo stoletja zase in v Bogu. (...) Odkar je zadnji Turek zapustil slovenska tla, nas življenje ni vzgajalo več k pravi odpornosti. (...) Prostrani svet, večji narodi in države kot smo mi, so končno doumeli, da jih utegne

Judovski satanizem s sredstvi velekapitalizma in boljševizma – če se mu brezobzirno ne upro – razorožiti vere, narodnosti, kulture, svobode in jim izropati vse zaklade narodnega bogastva. (...) In mi naj zaradi lastne brezbržnosti pademo kot nepotrebna žrtev proklete Judovske religije, ki fanatično dere za blaznim ciljem: doseči za vsako ceno popolno vlado nad svetom. (Straža, 1936: 1)

Članki v omenjenem časopisu so na številnih mestih zelo podobni antisemitizmu, npr. v Hitlerjevemu *Mein Kampf*, Rosenbergovemu *Mitu dvajsetega stoletja* idr. Očitno je šlo za t. i. ideološki »beg naprej« in s tem povezano povzemanje antisemitizma iz nacionalsocialističnega ideološkega konteksta.

Analizi vloge in tradicije antisemitizma v zgodovini ideologije slovenskega političnega katolicizma sem namenil poseben prostor iz dveh razlogov: na eni strani se je v tem političnem taboru antisemitizem teoretsko in propagandno (ideološko in politično) najbolj razvil, na drugi pa je imela stranka na Slovenskem od konca 19. stoletja vse do 2. svetovne vojne absolutno politično večino. Popolno politično oblast in vpliv so ji zagotavljali tisk, društva, politična in cerkvena organizacija. Zato je imela stranka tudi ključno vlogo in največji vpliv pri zakoreninjenju antisemitskih predsodkov in stereotipov v slovenski družbi.

Kljub vsemu lahko rečemo, da se rasizem v eshatološki dimenziji rasnega spopada med arijetvom in judovstvom v Sloveniji ne pojavi v množični obliki, četudi so meje med t. i. različnimi antisemitizmi – kot rečeno – velikokrat močno nejasne (Wodak, 1990: 2). Katoliška antisemitska politična propaganda (v srednji Evropi) je v tem pogledu soustvarjala razmere za t. i. *Endlösung* vsaj toliko kot npr. bogata antisemitska tradicija v nemški leposlovni literaturi, ki se sicer pogosteje omenja (Silberman, 1981, 16–20). Zgodovina Judov, antisemitizma in zgodovina holokavsta na Slovenskem je v tem pogledu sestavni del tragičnega srednjeevropskega mozaika.

Judi v Sloveniji po 2. svetovni vojni in danes

Kmalu po vojni se je znova oblikovala Judovska skupnost Slovenije, ki je bila do leta 1991 del Zveze jugoslovanskih judovskih skupnosti. Mednarodna politika socialistične Jugoslavije v odnosu do Izraela na eni strani in kot ateistična družba na drugi ni dopuščala razvoja judovske skupnosti, pa tudi antisemitizma ne. Tako v »uradni« *Zgodovini Slovencev*, ki je izšla leta 1979 na tisoč straneh, ne najdemo ne Judov in ne antisemitizma. Tudi zgodovina prekmurskih in drugih s slovenskega ozemlja deportiranih Judov je bila po letu 1945 zamolčana. Kakor druga medetnična vprašanja ali npr. nacionalizme, šovinizme itd., sta komunistična ideologija in jugoslovanska socialistična politika za pol stoletja »zamrznili« in formalno niso obstajala.

Podobno bi lahko trdili za slovensko historiografijo in slovensko zgodovinopisje. Zgodovina holokavsta v Sloveniji, ki je sestavni del zgodovine srednjeevropskega antisemitizma in kot taka sestavni del rezultante evropske judovske tragedije, še ni popolnoma raziskana, se pa raziskuje.⁹

---

⁹ Z zgodovino Judov na našem ozemlju se danes ukvarja vrsta raziskovalcev. Naj naštejemo le nekatere: dr. Marjan Toš, ki raziskuje zgodovino Judov na Štajerskem in v Prekmurju do holokavsta; dr. Klemen Jelinčič Boeta, ki poleg pregledne zgodovine Judov raziskuje predvsem zgodovino Judov v našem prostoru v srednjem veku; Boris Hajdinjak, ki proučuje zgodovino judovskih skupnosti v srednjeveških mestih na Štajerskem (Ptuj, Maribor); dr. Marta Verginella, ki proučuje holokavst in zgodovino tržaške judovske skupnosti; dr. Irena Šumi, ki se ukvarja z interdisciplinarnimi študijami o judovstvu; dr. Andrej Pančur, ki proučuje predvsem zgodovino Judov v Kraljevini SHS/Jugoslaviji; dr. Oto Luthar, ki obravnava teoretske vidike holokavsta in zgodovinopisja o judovstvu; mag. Renato Podberšič pripravlja doktorsko disertacijo o zgodovini Judov na Goriškem.

Sklep – Judi v Sloveniji danes

Zaradi nenehnih migracij v jugoslovanskih republikah je judovska skupnost v Sloveniji danes kulturno precej mešana skupnost. Največ Judov živi v večjih mestih, predvsem v Ljubljani, kjer jih je več kot polovica od približno petsto slovenskih Judov. Skupnost ima v Ljubljani sinagogo in na novo ustanovljen Center za judovske in hebrejske študije.

Od zgodovinskih objektov sta se ohranili sinagogi v Mariboru in Lendavi. Ohranjenih je tudi več judovskih pokopališč – v Lendavi, Murski Soboti, Mariboru, Novi Gorici in Ljubljani. Položaj judovske skupnosti v sodobni Sloveniji naj bi bil leta 2003 po besedah njenega glavnega rabina Ariela Haddada »zgleden«, kar lahko razumemo kot stanje, s katerim je zadovoljen (Aleksić, 2003). Po ocenah Judovske skupnosti živi v Sloveniji petsto Judov, čeprav je članov Judovske skupnosti manj in variira pri številki okoli sto petdeset vključenih članov (Jelinčič, 2009: 109).

Tradicija opisanega »antisemitizma brez Judov« v Sloveniji še danes očitno pogojuje tudi družbeno prikrito držo slovenske judovske populacije. V deželi s tako razvito antisemitsko tradicijo je najbrž težko biti Jud. Slovenski primer kaže tudi, kako vztrajen je lahko družbeno razširjen stereotip oziroma predsodek, ko se enkrat zakorenini v prevladujoči religiji, literaturi in politični tradiciji. Še leta 2000 bi po anketi¹⁰ četrtina Slovencev za svojega soseda nikakor ne hotela imeti Juda (Žerdin, 2002), in to ob dejstvu, da je (po mojem mnenju) 99 odstotkov Slovencev v svojem življenju, človeka, ki se javno deklarira za Juda, videlo najbrž samo na televiziji ...

Bolj zanimiva in problematična pa je logika delovanja antisemitizma, ki vse do danes ostaja in deluje podobno v vseh družbah, ki se soočajo z novimi družbenimi problemi, ki jih prinaša modernizacija. Prenaša, deluje in širi se praviloma na enak način, le da so zdaj »nosilci zarot« različne nove »zarotniške« skupine: »udbomafija«, »homoseksualni lobi«, »Murgle« itd. V resnici gre za enako razumevanje »modernizacije« družbe, ki ne deluje, za kar so hitro krivi »strici iz ozadja«, različni »prikriti zarotniki«, ki naj bi skrivaj »iz ozadja vlekli svoje niti ...«.

Seveda ne trdim, da interesna združenja, lobiji in tudi različne neformalno povezane družbene skupine ne obstajajo – kakor so vedno tudi v zgodovini –, a težava je v tem, da se poenostavljene vloge »zarotniških skupin« praviloma namenijo povsem napačnim skupinam in posameznikom, ki se jih nato v vlogi »grešnega kozla« izkoristi za ideološke in politične manipulacije v družbah, ki so imele in imajo težave z modernizacijo – ali npr. s tranzicijo.

Ker smo danes v Sloveniji v družbenem in političnem pogledu v zelo podobno težavnem položaju, kakor je bila slovenska družba ob koncu 19. stoletja, v času zgodnje akumulacije kapitala, se tudi vzorci in obrzci ponavljajo pri skupinah in posameznikih, ki so družbeno dovolj prepoznavni, da je nanje mogoče aplicirati poenostavljene predstave in teorije o »zarotah«: le da so vloge nosilcev »zarot« zdaj v primerjavi s koncem 19. stoletja nekoliko drugače porazdeljene.

Literatura

- ALEKSIĆ, JURE (2003): Ne pastir, rabin! Ariel Haddad: glavni rabin slovenske židovske skupnosti. *Mladina*, 8. december. Dostopno na: <http://www.mladina.si/93265/ne-pastir-rabin/> (3. maj 2015).
- DE GOBINEAU, ARTHUR JOSEPH (1855): *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Paris: Librairie de Firmin Didot Freres.
- GRAFENAUER, BOGO (1988): Razprava. *Revija 2000* (40/41): 42–44.
- GRDINA, IGOR (1989): Podoba Žida v slovenski literaturi. *Kronika* 37(3): 267–277.

---

¹⁰ Gre za anketo Slovensko javno mnenje iz leta 2000 in vprašanje »Katere od spodnjih skupin ljudi ne bi imeli za sosede«.

- HEIM, HEINRICH (1982): *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944*. München: Wilhelm Heyne Verlag.
- HITLER, ADOLF, (1933): *Mein Kampf*. München: Franz Eher Nachfolger Verlag.
- HANISCH, ERNST (1975): *Konservatives und revolutionäres Denken*. Wien-Salzburg: Geyer Edition.
- HELLWIG, ARIE (1972): *Der konfessionelle Antisemitismus im 19. Jahrhundert in Österreich*. Wien, Freiburg, Basel: Herder Verlag.
- JANEŽIČ, ŽITOMIR (1934): Judovstvo in antisemitizem. *Čas, revija Leonove družbe v Ljubljani* (28): 149–157.
- JELINČIČ BOETA, KLEMEN (2009): *Judje na Slovenskem*. Celovec: Mohorjeva družba v Celovcu.
- KREK, JANEZ EVANGELIST (1901): *Socializem*. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza.
- LEHR, STEFAN: (1974): *Antisemitismus – religiöse Motive im sozialen Vorurteil*. München: Verlag Kaiser.
- LEVENTAL, ZDENKO (1994): *Auf glühendem Boden*. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag.
- MAHNIČ, ANTON (1888a): Rimski papež in prostost. *Rimski katolik* I(2): 97–107.
- MAHNIČ, ANTON (1888b): Židovstvo in framonstvo. *Rimski katolik* I(4): 205–214.
- MAHNIČ, ANTON (1890): Ahasverus, večni Jud. *Rimski katolik* II(2): 220–226.
- MAHNIČ, ANTON (1891): Še enkrat Lavigerie pa njegova republika. *Rimski katolik* III (4): 153–168.
- MAHNIČ, ANTON (1896): Cerkev in država. *Rimski katolik* VIII(4): 317–340.
- MARX, KARL (1848): *Manifest der Kommunistischen Partei*. London: Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter.
- MARX, KARL (1979): Prispevek k židovskemu vprašanju. V *Izbrana dela*, B. Zihel (ur.), 149–188. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MATAJČ, VANESA (2011): Medbesedilna razmerja med ustno zgodovino in literaturo v pričevanju. *Acta Histriae* 19(1-2): 301–318.
- MI MLADI BORCI (1939). Letnik 4, številka 10. Ljubljana: Konzorcij.
- MURNIK, RADO (1984): *Lepi Janičar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NOVAČAN, ANTON (1925): Celjska kronika. Dramatski mozaik v treh delih. Herman Celjski. *Ljubljanski zvon* 45(1): 6–7.
- NOVAČAN, ANTON (1927): Celjska kronika. Dramatski mozaik v treh delih. Herman Celjski. *Ljubljanski zvon* 47(7).
- NOVAČAN, ANTON (1928): Celjska kronika. Dramatski mozaik v treh delih. Herman Celjski. *Ljubljanski zvon* 48(1-2).
- PELIKAN, EGON (1997): *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor: Obzorja.
- PELIKAN, EGON (1998): Enciklopedija Slovenije. *Rasizem*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- PERŠIČ, JANEZ (1985): Problem Cankarjevega antisemitizma. *Problemi* XXIII(1-2): 21–22.
- PANČUR, ANDREJ (2013): Slovenski antisemitizem in protijudovski nemiri na Spodnjem Štajerskem v letu 1883. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust)*, I. Šumi in H. Starman (ur.), 91–109. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- PODBERŠIČ, RENATO (2013): Pregarjanje Judov na Goriškem med drugo svetovno vojno. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust)*, I. Šumi in H. Starman (ur.), 123–134. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- RUPEL, DIMITRIJ (1987): *Besede božje in božanske*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SILBERMANN, ALPHONS (1981): *Der ungeliebte Jude*. Zürich: Interform.
- SLOVENEK (1934). Letnik 6, številke 253–259, 7. – 14. november. Ljubljana.
- SPERBER, JONATHAN (2014): *Karl Marx – Revolucionar in njegov čas*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- STRAŽA V VIHARJU (1936): Narodi vstajajo: Svet terja tudi naš delež. *Straža v viharju* 3(1): 1.
- TOŠ, MARJAN (2013): Holokavst in zgodovinski spomin na slovenske Jude. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust II.)*, N. Lešnik in M. Toš (ur.), 9–22. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- TOŠ, MAJA (2013): Judje na Štajerskem do druge svetovne vojne. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust)*, I. Šumi in H. Starman (ur.), 31–51. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1910): *Sociologija*. Ljubljana: Leonova družba.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1912): Vera in narodnost. *Čas* 6(5): 379–380.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1920): *Uvod v krščansko sociologijo*. Ljubljana: Založba Slovenske krščansko-socialne zveze.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1927/1928): Nova renesanca. *Čas*, 22(1): 137–151.

- VALENCIČ, VLADO (1992): *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park.
- VIRK, TOMO (1993): Slovenska nacija in slovenska literatura. *Nova revija* 12(134/135): 254–260.
- ZGODOVINA SLOVENCEV (1979). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ŽERDIN, ALI H. (2002): Najmanj zaželeni sosed. *Mladina* 12. marec. Dostopno na: <http://www.mladina.si/93840/najmanj-zazelen-sosed/> (3. maj 2015).
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1987): *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- ŽUPANČIČ, OTON (1972): Veronika Deseniška. V *Zbrano delo* 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- WODAK, RUTH (1990): *Wir sind alle unschuldige Täter!* Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

Slovenski antisemitizem, živ pokopan v ideologiji slovenske narodne sprave¹

Abstract

Slovenian Anti-Semitism, Buried Alive in the Ideology of Slovenian National Reconciliation

Following 1991, the ideology of national reconciliation as formulated by philosopher Spomenka Hribar during the 1980s became part and parcel of the Slovenian postsocialism transition. The interpretation of the confessional clash on the occupied Slovenian soil during WWII that the ideology adopts had, and still has, numerous legal, political, cultural and social consequences. In accord with the historical essence of the Slovenian biopolitics that insists on pseudo-biological understandings of social continuities, the reconciliation ideology affirms a specific type of historic revisionism whose central point is a total silence on pre-war confessional and ideological anti-Semitism on the part of the then-Slovenian Catholic Church and its close ally, the Slovenian People's Party. The ideology of reconciliation likewise totally suppresses the wartime persecution of Slovenian Jews in the hands of collaborationist authorities, as well as post-war programmatic anti-Semitism of the revolutionary authorities. With this complete omission, the reconciliation idea not only entirely missed its declared goal, to "accept our history," but decontextualised the history itself, and with it, distorted it. Although the idea of reconciliation in this ideational framework is a glaring political failure, it has, paradoxically, successfully established itself as the diacritic between the closely complementary transition political left and right even as both are, since 1991, entirely devoted to neoliberal ideologies and politics.

Keywords: national reconciliation, biopolitics, antisemitism, negationism, Holocaust denial

Irena Šumi, Ph.D. in anthropology, is a researcher at Alma Mater Europaea, Maribor, and a professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her fields of research are history and contemporaneity of Slovenian Jewry, ethnicity, nationalism, boundaries, racisms and antisemitism. (irena.sumi@guest.arnes.si)

Povzetek

Po letu 1991 je ideologija narodne sprave, kot jo je formulirala filozofinja Spomenka Hribar že v 80. letih prejšnjega stoletja, postala nerazločljiv del slovenske postsocialistične tranzicije. Interpretacija konfesionalnega spopada med drugo svetovno vojno na okupiranih slovenskih tleh, ki jo ideologija posvaja, ima vrsto pravnih, političnih in kulturnih ter družbenih posledic. V skladu z zgodovinskim jedrom slovenske biopolitike, ki jo določa vztrajno psevdobiologistično razumevanje družbenih kontinuitet, ideologija sprave uveljavlja specifičen zgodovinski revizionizem, katerega konstitutivni del je tudi popolno premolčanje predvojnega konfesionalnega in ideološkega antisemitizma tedanje slovenske Rimskokatoliške cerkve in z njo tesno povezane največje politične stranke, Slovenske ljudske stranke. Zato ideologija sprave povsem izbrše tudi medvojno preganjanje slovenskih Judov v rokah kolaboracionističnih oblasti, kakor tudi povojni programski antisemitizem revolucionarnih oblasti. Ideologija sprave s tem premolčanjem ni zgrešila le svojega deklariranega cilja 'sprejetja naše zgodovine', temveč je zgodovino povsem dekontekstualizirala, zanikala cela poglavja in jo s tem potvorila. Čeprav je sprava v teh idejnih okvirih razviden politični polom, je paradoksalno, ideološko tembolj uspešen diakritik obeh tesno kompatibilnih polov slovenske tranzicijske politike, t. i. levega in desnega političnega bloka, ki sta sicer oba od leta 1991 povsem zavezana neoliberalnim ideologijam in politikam.

Ključne besede: narodna sprava, biopolitika, antisemitizem, negacionizem, zanikanje holokavsta

Irena Šumi, doktorica antropologije, je raziskovalka v Alma Mater Europaea, Maribor, in zunanja predavateljica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z zgodovino in sodobnostjo slovenskih Judov, z etničnostjo, mejnostjo, nacionalizmom, rasizmi in antisemitizmom. (irena.sumi@guest.arnes.si)

---

¹ Za kritično branje osnutkov tega članka in številne sijajne pripombe se zahvaljujem kolegom in kolegicam Duški Knežević Hočevar, Otu Lutherju, Marjanu Tošu in Darji Zaviršek, kakor tudi anonimnemu recenzentu revije ČKZ.

O ideji, akterjih, načelih in smislu spravni procesov

Ko sem se ovedela globine narodove tragedije ob povojnih likvidacijah in radikalnosti tega zločina, sem se ustrašila, kako se bo to končalo, ko bo pritajeno sovraštvo terjalo 'obračun'. Maščevanje? Tedaj mi je prišla na misel ideja sprave: ničesar ne smemo pozabiti, toda sovraštvu se moramo odpovedati kot posamezniki in kot nacija. Sicer bomo šli v pogubo.

Spomenka Hribar (Trampuš, 2012)

Ideja sprave ni slovenski izum, niti kakšna izvorna osebna domislica. Med letoma 1974 in 2007 je bilo po svetu ustanovljenih več kot 30 tovrstnih komisij (Stan, 2009; Corntassel in Holder, 2008), katerih namen je bil z ugotavljanjem zgodovinske resnice, opolnomočenjem žrtev ter javnimi priznanji in kesanjem storilcev preseči posledice množičnega nasilja in kršitev človekovih pravic, ki so posamezne družbe globoko razdvajale, ali pa so pomenile bistveno oviro v dvostranskih odnosih med državami. Zgodovinsko je mogoče idejam sprave slediti zlasti v procese postkolonializma, od katerih številne s svojimi socialnimi in političnimi rezidui še dandanes določajo polje globalne človeške medskupinske konfliktnosti; še več, celotno krvavo 20. stoletje z obema svetovnjima spopadoma, znotraj njiju pa tudi vznik fašizma in nacizma, je mogoče gledati v optiki razvoja in nasledkov poznega kolonializma (Fitzmaurice, 2008; Langheben in Salama, 2011). Prepletenost procesov postkolonializma in postsocializma se je v drugi polovici 20. stoletja izšla tudi v akademsko disciplino o teoretskih in praktičnih pristopih k razreševanju konfliktov in posledic množičnega nasilja vsake vrste, ki že ima obsežno zgodovino in razvejene teoretizacije (prim. npr. Kriesberg, 1973; 2015; Menkel-Meadow, 2013); vse od leta 1975 torej globalno živimo tudi v »dobi opravičevanja« (Corntassel in Holder, 2008), ki je podprto skozi politično, državljsko in teoretsko prakso.

Po neverjetnem uničenju, ki ga je v Evropi pustila 2. svetovna vojna, je bila ena od naslednic poglavitne agresorice, Zvezna republika Nemčija, izpostavljena bolj ali manj prisilnemu procesu denacifikacije (Taylor, 2011),² hkrati pa tudi procesom spravljanja z državami in posamezniki, žrtvami nemške agresije. Že kmalu po vojni so se sprajale med seboj (zahodna) Nemčija in Francija ter Nemčija in Velika Britanija, z začetkom v zgodnjih 50. letih pa tudi zahodna Nemčija in Izrael; spravljanje oz. ponovljeno spravljanje Nemčije na revalviranih osnovah z državami nekdanjega socialističnega bloka in evropskega juga je večinoma počakalo na zgodnja 90. leta in še ni končano, saj se vprašanje nepoplačanih povojnih nemških reparacij in odškodnin znova postavlja. Vendar so vsi ti spravni procesi temeljili in še temeljijo na jasnem in nedvoumnem nemškem priznanju krivde za agresijo in genocid, še zlasti za holokavst kot načrten, industrializiran del genocida, in za nezaslišano materialno škodo. Kljub nekaterim dilemam o epizodalni ekscesnosti in domnevno nepotrebni zavezniškega množičnega nasilja nad civilnim prebivalstvom v državah agresoricah ob koncu vojne³ prevladujoči (zahodni) diskurz o storilcih in žrtvah v 2. svetovni vojni kategorično ne dopušča moralne relativizacije,

² V intervalu med koncem vojne in ustanovitvijo Nemške demokratične republike se je zlasti z reformo šolstva, imenovano Nova šola, oblikovala antifašistična vzgoja, vendar se je zadeva kmalu preobrnila iz kritičnega preiskovanja nedavne preteklosti v sovjetsko navdihnjeno »prevzgojeno« zavest, ki je zgodovino, krivdo in odgovornost potisnila v nerelevanco (Blessing, 2006).

³ Zlasti gre za tri znamenite epizode zavezniškega množičnega nasilja nad civilnim prebivalstvom, bombardiranje Dresdna med 13. in 15. februarjem 1945, ki je zahtevalo 25.000 smrtnih žrtev, ter nuklearno bombardiranje Hirošime in Nagasakija med 6. in 9. avgustom 1945, ki je povzročilo 130.000 smrtnih žrtev (Ham, 2011). Vprašanja, o katerih se razpravlja že desetletja, so, ali je bilo to nasilje tik pred koncem in po koncu vojne sploh potrebno za zmago zaveznikov; kakšna je razumna logika za poboj tolikšnega števila civilnega prebivalstva in materialnega uničenja; in kakšno je breme krivde na strani zaveznikov. Morda ni ravno presenetljivo, da to etično razpravo nenehno oživljajo konservativni pisci in komentatorji, pa tudi razpiti zanikovalci holokavsta, npr. britanski zgodovinar David Irving, ki se je pred leti sodno zapletel s proučevalko holokavsta Deborah Lipstadt in tožbo izgubil (Weber, 2000; Lipstadt, 1994).

kakor tudi ne enačenja škode, ki jo je pretrpel agresor, s škodo na strani agresorja; relativizacije in t. i. zgodovinski revizionizem, ki so značilni za evropske postsocializme, so tako poseben tip protokoliranja vzhodnoevropske memorije, ki je z zahodnim v bistvenem, izhodiščnem nasprotju (Assmann, 2006), še zlasti v delu, ki zadeva holokavst (prim. npr. Himka in Michlic, 2013; zlasti Kranjc v Himka in Michlic, 2013).

Konec evropskih socialističnih režimov in postkolonialna refleksija sta se v spravni procesih sinhronizirala skozi t. i. tranzicijsko pravičnost (prim. npr. Rotberg, 2000). Morda eden najodmevnejših in po prevladujočih ocenah (prim. npr. Verdoolaege, 2008; Haynes, 2010) najuspešnejših ter v svojih procedurah najbolj referenčen primer postkolonialnih nacionalnih spravni procesov se je odvil v Južni Afriki sredi 90. let, potem ko je bil legalno odpravljen apartheid (1994). Ustanovljena je bila Komisija za resnico in spravo (*Truth and Reconciliation Commission*, TRC), ki je vodila javno razpravo, organizirano po načelu sodnih zaslišanj. Ta dogajanja so bila javnosti povsem odprta, zelo natančno pa so jih spremljali tudi mediji, zlasti elektronski. Pričali so tako žrtve kot storilci, pri čemer so zadnji lahko javno prosili za amnestijo. Čeprav je imel proces TRC v Južni Afriki to posebno omejitev, da na »zatožni klopi« ni bila ustanova apartheida kot taka, ki je bila z vidika mednarodnega prava zločinska, temveč zgolj tista dejanja, ki so tudi v notranjem pravnem redu Južne Afrike v času apartheida veljala za zločinska, s čimer se je razjasnjevalni namen procesa po mnenju mnogih škodljivo samoomejil (Sitze, 2013),⁴ je bil poudarek na razkrivanju osebnih zgodovin trpljenja in zatiranja ter ozaveščanju o osebnem, skupinskem in medgeneracijskem trpljenju in travmi vendarle zdravilen:

Komisije za resnico povežejo kompleksne ideje o trpljenju, pravičnosti, človekovih pravicah, odgovornosti, zgodovini in pričevanju. Ob legalnih praksah vpletajo in priklicujejo spominske in pripovedne prakse, ki imajo pomembne učinke na rast razumevanja in graditev novih socialnih možnosti. Južnoafriška Komisija za resnico in spravo [...], ki jo dostikrat opisujejo kot alternativo tako 'amneziji' kot tudi 'nürnberškim procesom', je pritegnila pozornost mednarodne skupnosti. Načini njenega delovanja ponujajo razmisleke o tem, da je treba trpljenju dati javen glas, in ga sprejeti. (Ross, 2002: 1)

Po zgledu južnoafriškega procesa javnega razgrinjanja zgodovinskih resnic o množičnem nasilju je bila v Kanadi leta 1998 ustanovljena Komisija za resnico in spravo o indijanskih prisilnih internatskih šolah (*Indian residential schools truth and reconciliation commission*), ki se je posebej nanašala na zgodovino večdesetletnega (od 1870. leta naprej) prisilnega šolanja staroselcev, zelo radikalnega in nasilnega procesa asimilacije, v katerem je zaradi totalne izolacije od bližnjih, prepovedi vseh domačinskih kulturnih praks, fizičnega in psihičnega nasilja, tuberkuloze in domotožja pomrlo na tisoče staroselskih otrok, in katerega medgeneracijske posledice so bile označene kot oblika kulturocida.⁵ Kanadska komisija si je za svoja vodilna načela dela naložila:

[...] dostopnost; osredinjenost na žrtve; zaupnost (če jo nekdanji gojenec zahteva); izogibanje povzročanju škode; zdravje in varnost udeležencev; reprezentativnost; javnost/transparenčnost; odgovornost; odkrit in časten postopek; razumljivost; inkluzivnost, ozaveščanje, celostnost, pravičnost; spoštljivost; prostovoljnost; fleksibilnost; in zazrtost v prihodnost,

⁴ O tem glej tudi intervju z avtorjem na Connecting Point, 2013.

⁵ Kanadi za zgled je bila zgodovina tovrstnih prisilnih izobraževalnih ustanov v ZDA, kjer so upokojeni oficirski kadri iz državljanske vojne in »pacifikacijskih« vojn s staroselci leta 1879 ustanovili prvi tovrstni internat, Carlisle v Pennsylvaniji (več v Šumi, 1999).

v smislu ponovne graditve in prenove staroselskih odnosov in odnosov med staroselci in nestaroselci v Kanadi. (Truth and Reconciliation Commission of Canada)

Leta 2008 se je svojemu staroselskemu prebivalstvu za izvršeni kolonialni genocid in sistematičen rasizem opravičila avstralska vlada (Australian Government, 2008), leta 2010 je Kongres ZDA sprejel resolucijo o opravičilu staroselcem v ZDA zaradi genocidnih, kulturocidnih in rasističnih politik zvezne vlade, s pozivom predsedniku ZDA, naj »prizna krivice, ki so jih Združene države v svoji zgodovini povzročile indijanskim plemenom, da bi se v deželi začel proces ozdravitve« (The Library of Congress Thomas, 2009). V državah evropskega post-socializma so bile po letu 2000 ustanovljene večinoma vladne organizacije, bodisi uradi bodisi inštituti, ki obravnavajo zgodovino komunističnih režimov na svojih tleh, na Poljskem celo z lustracijskimi pooblastili,⁶ na Češkem pa se s to tematiko ukvarja urad v sestavu kriminalistične policije.⁷ V Ukrajini je bil leta 2007 ustanovljen inštitut, ki se ukvarja z zločinsko preteklostjo sovjetskega režima;⁸ tu je seveda še Slovenija, kjer je bil leta 2008 ustanovljen Študijski center za narodno spravo, v katerega izjavi o poslanstvu so v sintagmo »totalitarni sistemi« močno kontroverzno zajeti tako fašizem in nacizem kot tudi povojni komunistični režim.⁹

Vlada RS je Zavod ustanovila zaradi uresničevanja javnega interesa na področju znanosti, izobraževanja, kulture ter za opravljanje raziskovalnih, organizacijskih, razvojnih, svetovalnih, koordinacijskih in izobraževalnih nalog na področju narodne sprave in proučevanja totalitarnih sistemov na Slovenskem v 20. stoletju. Na ta način je želela Vlada RS slediti srednje- in vzhodnoevropskim državam (npr. Nemčija, Poljska, Češka, Litva, Latvija, Estonija, Slovaška, Madžarska), ki so imele podobno zgodovinsko izkušnjo kot Slovenija, a so na področju zgodovinskih raziskav naredile že korak naprej v smeri ugotavljanja zgodovinskih dejstev, tudi z ustanavljanjem samostojnih in neodvisnih raziskovalnih institucij. Študijski center s svojim delovanjem ustvarja in širi pogoje za uresničevanje narodne sprave med Slovenci. (Študijski center za narodno spravo)

Če povzamemo, komisije za resnico in spravo torej praviloma nimajo sodiščem primerljivih pristojnosti in nasledkov svojega dela, čeprav pogosto uporabljajo pričevalne in dokazne postopke, ki so sodnim podobni,¹⁰ in se omejujejo na konkretno, dokumentirano družbeno dogajanje, ki je razpoznano kot množično nasilje in/ali sistematično kršenje človekovih pravic, ki je povzročilo hude, dolgotrajne, medgeneracijske družbene travme, spodletelost političnega in državnega sistema in vztrajne, sovražne ali medsebojno izključujoče se razklanosti. Kot povzro-

⁶ Več o tem glej na <http://ipn.gov.pl/portal/en> (19. marec 2015).

⁷ Več o tem glej na <http://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-zlocinu-komunizmu-679905.aspx> (19. marec 2015).

⁸ Več o tem glej na <http://www.memory.gov.ua> (19. marec 2015).

⁹ Ustanovitev Centra pod desno vlado, njegova kadrovska zasedba, osebne in strankarske vezi zaposlenih z desno politiko, način financiranja, razpored tematik in dognanja so viri nenehnih kontroverz v politični areni vzdolž ločnice levo-desno v politiki, akademskih krogih, v javnosti in v medijih. Glej npr. Valič, 2011; Horvat, 2011.

¹⁰ V literaturi o sodnih procesih je kot zgodovinski zgled in navdih po krivici zelo redko omenjen prelomni sodni proces proti Adolfu Eichmannu, operativnem izvrševalcu holokavsta pod nacističnim režimom, ki se je začel 11. aprila 1961 v Izraelu, in ki je prenovil in v svetovno zavest spravil vso grozotnost in razčlovečenje nacističnih koncentracijskih taborišč. Za celosten pregled glej npr. Lipstadt, 2011.

čitelji so lahko razpoznani državni režimi, ali pa tudi akterske skupine, ki niso imele formalnega oblastnega statusa. Ponovno, ni naključje, da so bile komisije za resnico vse po vrsti imenovane v državah, ki so bile nekdanje kolonije, v državah, ki imajo zgodovino notranje kolonizacije, in v evropskih ter nekaterih azijskih postsocializmih.

O slovenski udomačitvi ideje sprave

Obema stranema, skrajnim na desnici in skrajni levici, vseskozi ustreza, da ni bilo izrečeno tisto, kar bi moralo biti. Da ni bilo izrečeno opravičilo.

Spomenka Hribar (Trampuš, 2012)

Če torej slovenska ideja sprave ni izvorna, so pa zato izvorni tako njena idejna dispozicija, kakršno je oblikovala Spomenka Hribar kot najzgodnejša in najvidnejša tvorica slovenske različice sprave, njen predvideni cilj, in njena implementacija, najprej na način tipične slovenske udomačitve uvoženih idej (Šumi, 2012). Glede na zgoraj povedano lahko zdaj poudarimo naslednje:

Prvič, ideja slovenske sprave nikoli ni operirala na podlagi jasno določene načelne zgodovinske resnice o tem, kdo je primarni krivec, temveč jo je, v konstitutivni maniri slovenskega srenjskega moralnega univerzuma (Šumi, 2011), razpršila med storilce in žrtve na natančno recipročen način, ki je ustanovil zgolj iztek v vzajemno opravičilo kot cilj pravnega procesa, ta pa ni hkrati razumljen tudi kot brezpogojno priznanje krivde, kar je *conditio sine qua non* vseh smiselnih pravnih procesov. Tako ohlapna moralna podlaga, ki nenehno insinuira, da je vzajemno opravičilo vse, kar je potrebno, da lahko neko zgodovino odkljukamo kot razrešeno, je kajpada na široko odprla pot zlorabam.

Drugič, ideja sprave je aksiomatično postavila, da sta subjekta sprave dve nasproti stoječi si strani, ki ju ustrezno reprezentirata dve polovici poosamosvojitvene politične klike. Nikoli v pravnem postopku in njegovi akterski dispoziciji niso nastopali živeči, ki so nosilci izvorne in medgeneracijsko prenesene, nerazrešene travme. Travma živečih je potisnjena čez rob pravnega horizonta. Bistvena posledica instalacije takšnih posrednikov na mesto, ki bi ga morali zasedati nosilci travme sami, je, da je kot nosilec travme v resnici instalirano slovenstvo, ta predmet domačijske, psevdobiološke, rodingrudovske ideologije kolektivnega sebstva,¹¹ ki da je zaradi zgodovinskega razkola ranjeno, oropano enotnosti, harmoničnosti, pa tudi sreče, uspešnosti in še česa; utelesitev tega slovenstva-žrtve, ki ga vsa pravna dejanja nenehno naslavljajo in predstavlajo kot smisel svojega početja, pa so postali mrtvi, ne živi.

Tretjič, slovenstvo je v optiki spravljanja postalo nerazločljivo od slovenskega državlanskega in prebivalstvenega korpusa in si je zadnjega podredilo. Slovenska teorija sprave implicitno in eksplicitno postavlja, da je slovenstvo edino avtentično jedro tako rodingrudovskega objekta svojega pogleda in hkrati celotnega državlanskega in prebivalstvenega korpusa, s čimer uzurpira tisto mesto, ki v modernih državah gre pojmu državljan: biti subjekt slovenstva je več kot biti državljan slovenske države, ker je država samo najnovejši okvir bivanja slovenstva.¹² Ključna ubeseditev Spomenke Hribar (1987: 102), ki privede še alegorijo matere in dveh sinov kot metafore za slovenstvo, namreč zatrjuje:

¹¹ Seminalno historiografsko analizo geneze in dispozitivov slovenskega rodingrudovstva je opravil Drago Braco Rotar (2007).

¹² To optiko lahko označimo za matrično, saj jo je po letu 1991 v celoti privzela tudi slovenska ustava: čeprav je država v 3. členu označena za last svojih državljanov, že naslednja formulacija privede »slovenski narod«, enovitost države in slovenstva pa je v ustavi izvedena skozi kategorijo avtohtonosti, čeprav niti Ustavno sodišče v svojih judikatih avtohtonije ne zna pojasniti (več o tem glej Šumi in Spreizer, 2011).

Sprava pomeni tudi 'pristanek' na našo zgodovino. Omogoča nam, da v revolucionarjih kakor v kontrarevolucionarjih vidimo konec koncev nesrečne 'sinove svoje matere', se pravi, da jih primarno vidimo in priznamo kot ljudi (neke epohe).¹³

Četrtič, značilna odrinjenost dejanskih zgodovinskih akterjev in nosilcev travme v obnemelost in anonimnost in še bolj značilen vstop političnih reprezentanc na njihovo mesto je eden od simptomov postsocializma, ki ga zadnji deli s postkolonializmom. Primerljiva neslišnost večinskega akterja, namreč prebivalcev, je med drugim npr. tudi konstitutivna za uradno zgodovino slovenske osamosvojitve: ob množici memoarov in hagiografij posameznih političnih osebnosti in ob t. i. zaslugarstvu kot političnem natezanju na osi levo-desno namreč po četrtoletja nimamo še niti ene zgodovine ali etnografije osamosvajanja, ki bi osvetlila, dokumentirala, ohranila socialni spomin prebivalstva na ta čas in procese. V postkolonialni analizi klasičnega avtorja Achilleja Mbembeja (2006/1992) gre za prisilno državljansko utišanost, politično izločitev prebivalstva, ki pa hkrati »oblasti« ne gleda kot svojega legitimnega reprezentanta, temveč kot teater absurda in predmet vulgarnega smešenja, v katerem ta oblast nastopa kot karikatura kolonialnega gospodarja in/ali »prave«, »idealne«, »resne« države (več v Šumi, 2011). Na videz paradoksalno ta postsocialistični prepad med politično kasto in državljanskim korpusom izvira iz radikalne slojevske in razredne izenačenosti, ne pa morda iz kake velike slojne različnosti: tako kolonialni kot socialistični sistem sta namreč za jedrni proces oblikovanja podložniškega korpusa uporabila radikalno, prisilno slojevsko izenačenje vseh državljanov. Pri vzpostavljanju svoje avtoritete imata postkolonialna in postsocialistična politična kasta, za kateri so pravila formalne demokracije vendarle obvezna, ta bistveni problem, da izvira »iz ljudstva«; kolonialne vladajoče kaste in socialistične »avantgarde« so se vzpostavili skozi monopoliziranje ideološkega in fizičnega nasilja kot zunanje nadrejene strukture. Postsocialistična in postkolonialna elitna klika pa izvira iz »ljudstva« in sta zato zagledani kot nelegitimni; v ta manko morata vstaviti kreacionističen, rodingrudovski nacionalizem, ki živeče presega, in svoje politične interese etimizirati (npr. z variantami ideologije »nacionalnega interesa«; več o tem glej Šumi, 2011; 2012; Šumi in Spreizer, 2011).

Petič, uveljavljeno je bilo institucionalizirano politično zastopanje žrtev na obeh straneh, »revolucionarni« in »kontrarevolucionarni«, pri čemer je prve najprej in najdlje zastopal predsednik (predsedstva) republike Milan Kučan,¹⁴ druge pa najbolj konsistentno Rimskokatoliška cerkev. S tem se je tudi javno afirmirala v splošnem dojemanju samoumevna razločnica med strankami – ki so bile sicer vse po vrsti po osamosvojitvi neoliberalne –, ki je celotno dotedanjo povojno zgodovino Slovenije zreducirala v »levico« kot istovetno s sestopljeno Komunistično partijo, in »desnico« kot istovetno s poosamosvojitvenimi političnimi protežiranci Rimskokatoliške cerkve. Pri tem so prvi brez ostanka sprejeli reprezentiranje žrtev med-

---

¹³ Očitno proti vsem intencam ključne avtorice slovenske spravne ideje so avtorji nedavno v javnost in zgodovino izročene spomenika žrtvam v Grahovem (6. aprila 2014) v resnici postavili spomenik ideji Spomenke Hribar: v dizajnersko uboren spomenik so vklesali njen stilsko sicer tudi uboren, a pomensko zelo natančen povzetek: »Bratje po krvi, tujci po misli.«

¹⁴ Pri zgodnjem nastopanju Milana Kučana kot predsednika predsedstva Republike Slovenije (10. 4. 1990 – 23. 12. 1991) v javnih spravnih dogodkih ostaja pravnoformalno nejasno, ali je bil tam prisoten kot predstavnik celotnega državnega korpusa ali kot dedič/reprezentant nekdanje komunistične stranke na oblasti, katere zadnji predsednik je v Sloveniji bil. Vsekakor je na zgoraj opisan način postkolonialnega/postsocialističnega reprezentiranja utišane javnosti posebil oboje, kar je temelj njegove vztrajne javne podobe kot utelešenja političnega nasprotnika v besednjaku »desnice«, prav tako kakor je Janez Janša postal tovrstno poosebljen v besednjaku »levice«, oboje kajpak v kontekstu variant teorij zarote. Bistven analitski uvid teorije postkolonializma, aplicirane na postsocializem, je v tem, da v takem poosebljanju in nastopanju v teorijah zarote ne gledamo klasičnega totalitarnega kulta osebnosti, temveč nasprotno, enega od konstitutivnih tranzicijskih elementov mimikrije »prave države«, ker obstoječa nima slojno in interesno razvejene oblastne strukture (več glej Šumi, 2011; 2012).

vojne kolaboracije, drugi pa reprezentiranje žrtev povojnih pobojev. Odgovornosti in krivde ni sprejela nobena stran prav zato, ker je vsaka zastopala žrtve, ne storilcev, in ker je bilo dodano še bizarno naziranje, da so se zločini obeh strani medsebojno magično izničili prav zaradi domnevno natančno prilegajoče se vzajemnosti, tako da na koncu priznavanje krivde, tisti bistveni, temeljni pogoj za vsak spraven proces, ni bilo niti potrebno: potrebno je bilo zgolj medsebojno opravičilo. Tako je celotno spravno dogajanje v resnici stvar dveh grupacij apologetov medvojnih in povojnih množičnih morilcev, ki sta se spravljali med seboj, namesto s svojimi preživelim žrtvami in nosilci travme.

Šestič in tudi navidezno paradoksalno, tako jasno zastopstvo žrtev je imelo natančno nasprotno učinke od tistih, ki so si jih ideologi sprave nemara obetali: šele s polarizacijo brez ostanka se je namreč lahko uveljavilo zamegljevanje, ki je, kot v vsaki ljudski teoriji, privzelo značaj in formo moralizacije: obe »strani« sta »svoje« žrtve razlagali kot tako rekoč zgodovinsko nujnost, prisilo, nehotnost in neobhodnost. Domobranci so bili v kolaboracijo z nacisti prisiljeni, partizani, ki da so bili tudi večinoma kmečki, verni fantje, pa v podrejanje boljševiški ideologiji in Komunistični partiji tudi. Še več: moralka je zavzela teritorij od apologije ideologij samih pa dol do posameznikove psihologije; ponarodela je moralka, da so bili tako med domobranci in partizani dobri in slabi ljudje,¹⁵ ki je pač odpoved vsakemu analitskemu principu, na primer tistemu, ki prevprašuje očitno univerzalno zmožnost navadnih, povsem »dobrih« ljudi, da postanejo množični morilci (glej npr. Rotberg, 2010; Goldhagen, 1997). Zaradi povedanega je slovenska varianta ideologije sprave množične zločince normalizirala, namesto da bi jih inkriminirala: v nobenem trenutku namreč ni pozivala k nujnosti sodnega kaznovanja storilcev,¹⁶ prav nasprotno: opustitev sodnega sankcioniranja je bila dojeta in predstavljena kot preprečevanje »maščevanja«, kar je za pravno državo prav gotovo nenavadno naziranje, »seganje v roke« in sploh medsebojno odpuščanje pa je bilo predstavljeno kot predpogoj za dosego normalnosti na sebi, ki je pač odvisna od dobre volje institucionalnih in političnih zastopnikov storilcev in žrtev. Ti so, kot meni Spomenka Hribar, vsi načelno »enakopravni in enakovredni« in imajo ne glede na zločinske epizode v preteklosti, ki jo zastopajo, »pravico do svojega mišljenja«. Razkritje in saniranje travmatizacije preživelih pa tudi ni cilj sprave, temveč sta to »toleranca« in »živeti normalno«:

Nekateri pravijo: ne sprave, ampak toleranco potrebujemo. In to je to! Zakaj potem ne sprava? Prav nič posebnega ni v tej ideji, le želja, da bi živeli normalno, skupaj, da ne bi kar naprej pogrevali in poglabljali sovraštev, ki destruirajo Slovenijo. Če rečem pavšalno: levica je idejo zavračala, desnica pa jo je v prejšnjem sistemu sprejela z veseljem, saj ji je, ljudem te usmeritve, priznala pravico do svojega mišljenja ter enakopravnost in

---

¹⁵ Ta govor je tako splošno razširjen in prevladujoč, pa tudi obilno objavljan, da zadostuje referenca zgolj na nedavna tovrstna izrekanja: na primer nastop predsednika republike Boruta Pahorja na škofijski gimnaziji v Ljubljani, kjer je vodil razpravo med zastopnikoma obeh »strani«, glej članek *Sprava: Vseh krivic ne bo mogoče popraviti, se pa da žalovati, oprostiti in živeti naprej* (MMC RTV SLO, 14. 4. 2015).

¹⁶ Spomenka Hribar je, na primer, o nujnosti sodnega kaznovanja storilcev množičnih zločinov spregovorila šele v kontekstu vojne v BiH: »Pravičnost se izkazuje z obsodbami krivcev. Če krivci niso kaznovani, je sploh nemogoče misliti na pomirjanje in na spravljivo življenje ljudi. Ne le zato, ker se v primeru nekaznovanja krivcev ne da utišati strahu, da se bo morija nadaljevala ali da bo žrtev še naprej v nevarnosti, da bo šikanirana ali celo ubita, če bo postavljal neprijetna vprašanja ali zahtevala kazen za krivca, temveč zato, ker ne bi bil zadoščen temeljni občutek ljudi za krivico ... Najslabše, kar onemogoča nov začetek in mirno prihodnost, je nedoločnost in nedoločnost odgovornih za vojno. Kjer se krivci – ki jih ljudje poznajo – takole mimogrede pomešajo med zmagovalce, med nedolžne in potem še ustrahujejo nedolžne in žrtve, zavlada med prizadetimi molk. Molk je najboljše gojišče prihodnjih spopadov! Storiti je treba vse, da ljudje lahko govorijo o svojih travmah in da se ne bojijo identificirati in ovaditi krivcev! Če do te svobode in sprostitev ljudi ne bo prišlo, se bo začela kuhati nova vojna. O tem ste lahko prepričani!« (Mekina, 2013)

enakovrednost. Takoj po volitvah pa ji je bilo to premalo. Levica se je sektaštvu načelno odpovedala s privolitvijo v svobodne volitve, s čimer je dejansko privolila v enakopravnost vseh političnih opcij, ne le ene same, svoje. (Hribar v Trampuš, 2012)

Sedmič, ne le, da o kakih pričevanjih žrtev prve generacije in naslednjih, javnem izpovedovanju osebnih zgodovin travme, ozaveščanju o osebni in medgeneracijski travmatizaciji, okrevanju skozi izpovedovanje ... ni bilo ne duha ne sluha. Travmatizirani so bili vztrajno prisotni le kot nemo občinstvo domnevnih spravnih dejanj, ob tem pa so se nagovor, vsebina, namen in cilj sprave obrnili, kot rečeno, k mrtvim namesto k živim: gre za dejanja in razprave, ki prav v času tega zapisa kulminirajo v morbidno vztrajanje, da mora biti na novo zakonsko kodirana »pravica do dostojnega pokopa, groba in spomina«. ¹⁷ S tem so potomci in preživeli svojci teh mrtvih dokončno ideološko instrumentalizirani; z besedami Katherine Verdery (1999) so bila mrtva telesa obujena v novo politično življenje, pervertiranje storilstva, krivde in statusa žrtve pa prignano do »popolnega spregleda zgodovinskih dejstev«, kakor Oto Luthar (2014) komentira postavitev spominske plošče na ograji stavbe ameriškega veleposlaništva v Ljubljani:

Kako drugače si je namreč sploh še mogoče razlagati dejstvo, da so na ameriško-slovenskem spravnem spomeniku lokalni podporniki nacistov in fašistov prevedeni v 'Slovence, ki so iskali mir', a se 'niso mogli izogniti vojni', falsifikatorji zgodovine pa v 'pogumne Slovence, ki se trudijo za narodno spravo'? In to po tem, ko ta ista opredelitev opisuje tiste politično sponzorirane posameznice in posameznike, ki so brez pomišljanja instrumentalizirali čustva potomcev po vojni pobitih domobrancev, med katerimi je bilo gotovo tudi veliko takih, ki niso zapirali, izseljevali in pobijali.

Osmič, zgodovinsko dogajanje, ki je bilo pobuda za spraven proces, ni bilo predstavljeno le kot recipročno brez ostanka tako, da so bili žrtve in storilci v obeh zločinskih epizodah, medvojni kolaboraciji in povojnih pobojih, predstavljeni kot eni in isti akterji, ki so v drugi epizodi zgolj zamenjali vloge, temveč je bila celotna zgodovina teh množičnih zločinov, od medvojne kolaboracije z nacisti, veleizdaje, sodelovanja v genocidu, do povojnih zunajsodnih pobojev, predstavljena v obliki t. i. etnografskega sedanjika, torej tako, kot da se je celotna zgodovina, predmet sprave, odvijala v izoliranem, homogenem kulturnem univerzumu, katerega akterji so bili sami »naši«, ki niso imeli ne širšega socialnega in zgodovinskega konteksta ne socialnogeografskega habitata. Z drugimi besedami, v zgodovini, ki jo je najprej Spomenka Hribar vzpostavila kot relevantno za spravo, ni nobenih »tujcev« (npr. Judov, Romov, Madžarov, Italijanov, Nemcev, folksdojčerjev ...), nobenega širšega zgodovinskega konteksta, nobene relevantne, kaj šele referenčne realnosti zunaj dveh formacij, partizanov in domobrancev, ki se po vojni prelevita v totalitarnega oblastnika in njegovo žrtev, po osamosvojitvi pa v edino obstoječi »politični opciji«; v terminologiji Spomenke Hribar bi lahko rekli, gre za dogajanja med dvema »avantgardama« znotraj rodingrudovsko razumljene, hermetično zaprte čistokrvne skupnosti slovenstva, kjer so množice sledilcev ene in druge zgolj statisti v drami znotraj enovitega moralnega univerzuma, in kjer se za relevantno zgodovino priznavajo samo tista dejanja, ki so si jih ti akterji prizadejali vzajemno. Vse drugo je postransko, kulisa, mizanscena: celo nacizem in vojna sama.

Devetič, v takšni tunelni viziji zgodovine so tudi in zlasti povsem izbrisana osrednja dogajanja in cilji agresorske ideologije, na primer antisemitizem in holokavst, ki v zgodbi o slovenski spravi kratkomalo ne obstajata. Osrednji množični zločin nacističnega zavojevanja celotne Evrope in sveta, skoraj v celoti uresničeno načrtno, industrializirano iztrebljenje evropskih

---

¹⁷ O tem glej ekspeze Ljudmile Novak, 2014.

Judov, v slovenski spravnih ideologiji, s tem pa v zgodovini 2. svetovne vojne na slovenskih tleh sploh ne nastopa, še manj pa je v razpravah o spravi zaznati omembe dejstva, da so slovenski kolaboracionisti v holokavstu na slovenskih tleh dejavno sodelovali; prav tako seveda ni nobene govora o usodi preživelih slovenskih Judov v povojnem komunističnem režimu, kjer so bili preganjani kot hkrati etnizirani in razredni sovražniki (prim. Šumi in Luthar, 2012). Prav zadnji vidik ideologije slovenske sprave si velja v nadaljevanju podrobneje ogledati, saj vse druge vidike udomačevanja upravne ideje ključno osvetljuje.

Ideologija sprave kot ekskluziva v rodingrudovskem moralnem univerzumu

Danes smo manj spravljeni, kot smo bili pred tridesetimi leti. Morda je razumljivo goreče sovraštvo ponižane in razžaljene domobranske strani, veliko je pretrpela, a desničarska politika namerno pogloblja sovraštvo do funkcionarjev prejšnjega sistema, pravzaprav do vseh, ki se ne strinjajo z njeno politiko izključevanja.

Spomenka Hribar (Trampuš, 2012)

Poznana in stokrat razglašena je teza, da so se »domobranci« (s čimer je sumarno mišljena kolaboracionistična lokalna oblast med okupacijo, ključno sodelovanje Rimskokatoliške cerkve v tej oblasti, pripadajoče vojaške in policijske formacije, t. i. Slovenska narodna vojska, ustanovljena 21. 1. 1945, in vse njene konstitutivne predhodnice, zlasti Slovensko domobranstvo, ustanovljeno 24. septembra 1943, in medijski aparat, ki je to lokalno oblast promoviral in populariziral) borili proti partizanskemu odporniškemu gibanju s pregovorno »figo v žepu«. Ta domnevni argument je bil tolikokrat ponovljen, da je ponarodel. Niso se torej borili proti anti-fašističnim in antinacističnim borcev, temveč proti komunizmu, ki so ga gledali kot poglavitno bodočo »civilizacijsko« nevarnost, pri čemer da so se oportunistično, ker pač druge možnosti ni bilo, povezali z okupatorjevo oblastjo.

Ta teza implicitno vključuje tudi domnevo, da se domobranske formacije navznoter niso strinjale z nacistično ideologijo in početjem, in so torej imele v tem pogledu zelo daljnosežno perspektivo, saj v končno zmago nacizma torej niso mogli zares verjeti ali je celo prepričano podpirati, hkrati pa je implicirano tudi, da še leta 1944 prav nič niso vedeli o potekajočem holokavstu. Vendar tako pojmovanje naleti na celo vrsto resnih ovir: najprej, domnevno vrhovno, čeprav konspirativno, motivacijsko vodilo domobranstva v luči virulentnega, obsesivnega antisemitizma slovenske krščanske desnice pred vojno in med njo zastavlja dilemo o tem, koliko kritične distance do svoje domnevno prisilne zveze z nacisti so domobranci sploh lahko imeli. Ker ideologija slovenske sprave nikoli ni obdelala idejnih osnov in političnih motivov medvojnega domobranstva na vsaj enako temeljit način, kot je to Spomenka Hribar naredila za komunistično »avantgardo« v svojem klasičnem tekstu iz leta 1987, je ponarodeli evfemizem o figi v žepu vse, kar imamo v rokah; ne povsem naključno, kajti šele z izostankom kritične analize je bilo mogoče domobranstvo pojmovno na silo izolirati od nacizma.

Politične stranke v Sloveniji, ki se razglašajo za dedinje predvojnih desničarskih strank, se namreč prav nikoli v 25 letih slovenske državnosti niso opravičile za antisemitizem in medvojno preganjanje slovenskih Judov in judovskih beguncev na slovenskih tleh, tudi zato ne, ker se jim pač ni bilo treba: kot rečeno, ideologija sprave tega zločinskega delovanja »kontrarevolucije« ne invocira niti z besedico, pač zato, ker je dojeto kot nerelevantno za slovenstvo in zunaj slovenskega moralnega univerzuma. Današnjih samozjavnih dedičev predvojnih in medvojnih desničarskih strank prav nič ne moti dejstvo, da tako obsesivnega antisemita, kot je bil dr. Anton Korošec, katoliški duhovnik in minister v več jugoslovanskih predvojnih vladah ter osrednji avtor jugoslovanske antisemitske zakonodaje v letu 1940 (prim. Godeša, 2011), še

danes obhajajo kot svojega velikega idola.¹⁸

Desničarski in katoliško usmerjeni tisk, zlasti osrednji dnevnik *Slovenec*, je v desetletjih pred vojno, zlasti pa med vojno obsesivno¹⁹ širil antisemitsko propagando v znanem paradoksalnem vsebinskem loku, v katerem so bili Judi pred vojno izkoriščevalci, kapitalisti, oderuhi, izmečki brez domovine in narodne zavesti, ki se zato zlahka zlohotno infiltrirajo v vsak zdrav narod, in med vojno nato boljševiki, prostozidarji, anarhisti in sploh svetovni zarotniki, ki se borijo za svetovno oblast in prevlado: ta ideologem se je v teoriji zarote, ki ji rečemo zanikanje holokavsta in je npr. v sodobni Nemčiji kazensko pregonljiva, nato po vojni prevesil v osrednje antisemitsko (in antiizraelsko) prepričanje, da so Judi sami inscenirali in izpeljali, ali pa si izmislili holokavst zato, da so si izbrili lastno državo, Izrael, in zato, da lahko v statusu nedotakljive množične žrtve naprej izvajajo svoj pohod na svetovno oblast (Atkins, 2009; Lipstadt, 1994).

V resnici je bila propagandna gonja proti Judom v domobranstvu tako osrednja za argumentacijo njihovega političnega programa, da npr. »prezident« Rupnik v prav nobenem objavljenem govoru ni mogel prebiti brez nje, saj je bil celoten smisel političnega in vojaškega zaveznitva z Nemčijo, velikim Tretjim rajhom in njegovim še večjim firerjem dosledno ubeseden kot za preživetje Slovencev edini mogoč, komajda še pravočasen način boja proti judovskim zatiralcem, krvosesom in svetovnim zarotnikom. Zavezniške politike, stališča in vojaška dejanja so bili dosledno predmet podcenjevanja in smešenja zlasti kot nasadanje cionistični zaroti, katere razkritje in uničenje je sveti cilj boja Tretjega rajha in njegovih zaveznikov, slovensko partizanstvo pa je dosledno izrisano kot tragično zavedeno, smešno rokovnjaštvo peščice izdajalcev slovenstva in katoliške vere, ki so proustodušno nasledli judovski propagandi in judovski svetovni zaroti, ki jih je oslepila s svojo pravljico o komunizmu. Domobranci so se na strani Nemčije prepričano borili za zmago zdrave arijske rase proti degeneriranemu judovskemu uničevalcu Evrope in slovenstva. V javnem govoru v letih 1943–1945 je pač zelo težko zagledati kak izenačen, titanski boj med domačima »revolucijo« in »kontrarevolucijo«, ki ju spravna ideologija ustanavlja kot nosilki zgodovinskega procesa, kajti vsaj domobranski kolaboracionistični oblasti in njenim trobilom se je zdelo, da so privilegirani udeleženci v epohalni, odločilni vojni proti Judom in sionistom in njihovi svetovni zaroti, Adolf Hitler in Tretji rajh pa sta bila dojeta kot prav edina, prav zadnja zgodovinska možnost, da se Evropa, arijci in med njimi Slovenci, civilizacija in čista krščanska vera ubranijo pred kataklizmo judovskega peklenskega načrta.

Tako je tudi razvidno, da usoda Judov po vsej Evropi v javnem govoru kolaborantske oblasti v Sloveniji vsaj leta 1944 ni bila prav nobena skrivnost več, pa tudi ne, da se je ta oblast v celoti istovetila z nujo čimprejšnjega dokončnega fizičnega uničenja slovenskih Judov. Na dan po prvih aretacijah in deportacijah prekmurskih Judov v Murski Soboti in Lendavi, 27. aprila 1944, je *Slovenec* v kratki novici z naslovom *Madžarski židje internirani*, objavil:

Budimpešta, 26. aprila. V severovzhodnih predelih države, ki so, kakor je znano, že na gosto naseljeni od židov, ter na vzhodnih madžarskih ozemljih, ki so bila proglašena kot vojno operacijsko področje, so bili židje internirani v taboriščih. Gre za nad 300.000 židov, ki se nahajajo sedaj v več taboriščih. Stanovanja židov so madžarske oblasti zapečatile in za sleherni neupravičeni poskus prilastitve židovskega premoženja je predvidena smrtna kazen. Interniranje židov se nanaša na žide obeh spolov in vsake starosti. Izvzeti

¹⁸ O tem glej npr. hvalnico dr. Janezu Evangelistu Kreku in dr. Antonu Korošču na spletni strani Slovenske ljudske stranke iz leta 2008 (SLS, 2008).

¹⁹ V resnici je v vseh številkah tega dnevnika (in ne le tega) vsaj med obema vojnoma in med drugo svetovno vojno pa vse tja do prvih dni maja 1945, ko je bil ukinjen, težko najti številko, ki ne prinaša kakega napada na Jude in judovstvo. Gradivo je tako obilno in notranje žanrsko in sporočilno razslojeno, da kliče po samostojni analizi.

so zgolj zdravniki, lekarnarji in delavci, ki so zaposleni v vojnih in oborožitvenih obratih.
(Slovenec, 1944: 1)

Na tretji strani istega časopisa, pod člankom, ki komemorira smrt dveh domobranskih stotnikov, ki sta »žrtvovala svoje življenje na oltar domovine«, pa je prinesen sestavek, naslovljen *Večna beseda našemu času*, ki skozi pridigarško moralko prinaša zgodovinsko in versko upravičenje dogodka dneva, ki je bil uvertura v uničenje skoraj milijona madžarskih Judov, z njimi pa tudi slovenskih prekmurskih Judov:

Ljubezen do domovine je velika krščanska krepost. Mnogi vidijo v tej kreposti le preveč snovnih nagibov, prezirajo pa njen nadnaravni pomen. In vendar je to nekaj tako pristno krščanskega, nekaj tako vzvišenega in duhovno tako poglobljenega! Ne moremo si misliti kristjana, ki ne bi moral biti z vsem srcem predan svoji domovini in jo iskreno ljubiti. Ni treba spominjati, da je dal sam Kristus najlepši zgled ljubezni do svojega naroda, ko se je ob pogledu nad Jeruzalem zjokal nad usodo lastne domovine, tožil nad zakrknjenostjo judovskega naroda, ko je s svojo božjo mislijo gledal bodočo žalostno vlogo judovskega ljudstva. Če smemo delati kakšne očitke glede naše preteklosti, jih smemo prav glede ljubezni do domovine. Premalo smo jo pojmovali v nadnaravnem pomenu, premalo smo se zavedali, da je to naša krščanska dolžnost in ne le kak političen nagib. Grenke izkušnje zadnjih let so nas pa prepričale, da je treba iti globlje in da moramo videti v ljubezni do domovine odsev božjega hotenja. (ibid.: 3)

Ker spravna ideologija antisemitizma in domobranskega dejavnega uničevanja slovenskih Judov – istega leta, 1944, je domobranska policija v Ljubljani okupacijskim oblastem izdala in aretirala še preostanek Judov, ki niso bili deportirani med italijansko okupacijo in v letu 1943 – kratkomalo ne omenja, ni le ideologija eksplicitnega zanikanja holokavsta, temveč je med njenimi političnimi posledicami tudi dejstvo, da se desničarske stranke našega časa v svoji javni propagandi in komentarjih svojih političnih tenzij z »levico« na način, ki pomeni skrajno zlorabo in perverzijo resnice o holokavstu, dostikrat eksplicitno istovetijo z medvojnimi Judi, žrtvami holokavsta, in posebej radi na spomenike padlim domobrancem vrezujejo verze iz judovske Tore (prim. Luthar in Luthar, 2003). V javni izjavi 8. februarja 2013 je Janez Janša, tedaj premier v odstopu, nekatere akcije tedanjih vstajnikov v Mariboru primerjal s preganjanjem Judov v Berlinu v 30. letih. Z javnim pismom se je odzvala Judovska skupnost Slovenije, ki je premierja in politike pozvala, naj se v komentiranju aktualnih dogodkov »izogibajo ... primerjavam« z žrtvami holokavsta in sploh analogijam na holokavst (Mladina, 2013).

Sklep

Kajti ni šlo za 'napake', 'ekscese,' šlo je za sistemski zločin, moralno in politično bi bilo treba obsoditi revolucijo, njeno medvojno in povojno nasilje, in jasno povedati, da je bila revolucija stranpot v naši zgodovini. Kakor seveda tudi kolaboracija z okupatorji.

Spomenka Hribar (Trampuš, 2012)

Ko je v letu 2012 izšla knjiga britanskega publicista Keitha Loweja z naslovom *Divjaška celina* (od nedavna je na voljo tudi v slovenskem prevodu), ki je s poljudno, sumarno, napeto pripovedjo o maščevanjih nad Nemci in nemškimi vojaki, množičnih etničnih čiščenjih, tudi še povojnih pokolih Judov, preseljevanjih celih populacij in zunajsodnih pobojih po vojni postala uspešnica, je šlo pravzaprav za populariziranje dejstev, ki so sicer že dolgo poznana, in

o katerih obstajajo tudi zgodnejše raziskave in razprave (npr. Ahonen, 2008; de Zayas, 1994; Deák, Gross in Judt, 2000; Judt, 2005; in pred kratkim, Deák, 2015).

Tudi v luči teh dejstev in raziskav je slovenska ideologija sprave kuriozno nenaklonjena resnemu iskanju interelacijske resnice, ki je v vsakem spravnem procesu poleg ozaveščanja in zdravljenja travme temeljni namen. Slovenska pravna ideologija ima namreč še to smolo, da je tudi na svojem »levem«, ne zgolj na »desnem« polju povsem ujeta v rodingrudovski univerzum slovenstva: je torej, kot rečeno, v celoti znotraj moralnega parametra slovenstvene srenje. V nekem drugem kontekstu, ko je pisala, da Italijani domnevno množično, sovražno kupujejo slovensko zemljo v Primorju (v resnici pa je šlo za obroben lokalni nepremičninarski balon), je npr. Spomenka Hribar (2011) zelo koncizno razložila svoje vzorno primordialistično in kreacionistično stališče do slovenstva:

Poenostavljeno lahko rečemo, da (vsak!) narod predstavljajo ljudje ene kulture, izhajajoče iz njemu samosvojega jezika, in ozemlja, na katerem (večinsko) bivajo ti ljudje. Čeprav seveda brez ljudi, ki govorijo svoj jezik in se čutijo pripadniki enega naroda, tega naroda kot naroda ni, pa je po drugi strani tudi res, da ljudje ostanejo – narodi pa lahko pominejo. In tudi danes izginevajo ne le v narod še ne izoblikovana ljudstva, temveč prav narodi, se pravi neke samosvoje kulture. Narodi so narodi po svoji kulturi, so torej zgodovinski pojava, obstanejo ali pa ne. Če bi delali genetske raziskave, bi najbrž odkrili potomce Ilirov, Langobardov in drugih ljudstev, ki živijo med nami kot (»čistokrvni«) Slovenci – toda njih kot naroda, kot kulture svojega jezika ni več. Če ali ko neka narodna skupnost izgubi (kakor koli že) svoje ozemlje in ljudje na tej zemlji ne govorijo več izvirnega jezika, ta narod na tem ozemlju pač izgine. Ali izgineva počasi – nekega dne je to povsem drug svet!

Slovensko pravno enačenje načrtnega nacističnega genocida, holokavsta, nacistične ideologije in komunističnih revolucij kaže na še na to, da je princip iznečenja v postsocialistični srenji tako rekoč nedotakljivo pravilo: vendar vse to pač niso epizode v evropski in svetovni zgodovini, ki jih je mogoče odpraviti s presojo, da je šlo za »stranpota«, pomote ali fige v žepu, ker s svojo fenomenologijo takšno presojo kratkomalo enormno presejajo. V slovenski različici pravne ideologije je zanikanje holokavsta tistih razsežnosti, ki jim Michael Shafir (osebna komunikacija z avtorico, april 2015) reče negacionizem: prav tako kakor se Judov v slovenski nacionalni zgodovini sploh ne obravnava in njihova zgodovina ni pojmovana kot njen del, tako je tudi splošen vtis, da sta antisemitizem in holokavst na eni strani, in slovenska sprava na drugi dve popolnoma različni, tako rekoč povsem nepovezani tematiki. Vendar je ta srenjski izenačevalni in izločevalni mehanizem tukaj bos tudi zato, ker je kolaboracija z okupatorjem, kot navaja Tony Judt (2006), zločin, ki ga pred letom 1939 ni poznala nobena nacionalna zakonodaja, še manj pa mednarodno pravo: še najbližja mu je bila obtožba veleizdaje. Druga svetovna vojna je prinesla tako radikalne redefinicije politike in vojskovanja, pa tudi procesov pacifikacije vključno s pravnimi postopki, da je v tem pogledu s konstitutivnimi procesi vsaj evropske zgodovine, na primer revolucijami, sploh neprimerljiva. Kolaboracija z nacisti torej v kontekstu 2. svetovne vojne ni le veleizdaja, temveč dejavna soudeležba v enem od ideološko in tehnološko najbolj dovršenih genocidov v znani zgodovini, v organiziranem, naklepnem množičnem umoru šestih milijonov evropskih Judov, ki bi mu ob drugačnem poteku vojne gotovo sledila še programatična iztrebitev Romov in Slovanov, ob hkratnem splošnem »očiščevanju« narodnih teles arijskih ljudstev vseh evgenično »inferiornih«.

Preostaja še sklepana ugotovitev, zapovrstjo deseta spodletelost slovenske udomačitve pravne ideologije: ne le, da gre za zanikanje holokavsta, temveč tudi za odpoved analitski presoji sistemskega povojnega preganjanja in razlaščenja preživelih slovenskih Judov (Šumi in Luthar, 2012; Luthar in Šumi, 2013). Analogno ne gre le za enačenje agresorskega in kolaborantskega

množičnega nasilja s povojnimi zunajsodnimi poboji, temveč glede slednjih umanjka natančno tisto, kar bi jih najbolj osvetlilo, na primer naslednja ključna vprašanja: koliko zunajsoдно pomorjenih je bilo ljudi, žrtev povojnih etničnih čiščenj in prisilnih preseljevanj, ki niso izvirali s slovenskega ozemlja? Koliko žrtev teh pobojev se je znašlo na likvidacijskih seznamih zaradi medosebnih sporov, pridobitniških motivov, zasebno sovražnih odnosov morda še izpred vojne na rodbinskih, lokalnih, medosebnih, sploh srenjskih ravneh? Kateri srenjski odnosi so našli svoje pokritje v epizodah lokaliziranega množičnega nasilja med vojno in po njej? Kako je po vojni slovenska oblast sama izvajala etnizirane čistke na razredni in ideološki podlagi?

Zadnji namen vsakega spravnega procesa je namreč tudi v prihodnost zazrt pogled: razpoznati procese, ki vodijo v uničevalne odnose in se, nerazpoznani, zgodovinsko venomer ponavljajo; prav prisilno ponavljanje izvirnega scenarija travmatizacije je ključni klinični in socialni znak nerazrešene travme tako na osebni kot kolektivni ravni (Herman, 1992). V tem delu se Spomenka Hribar, odlikovana tvorka slovenske različice sprave, nemara še posebej moti: ni namreč res, da je bila njena ideja sprave dosledno narobe razumljena in da je (politični) akterji nočejo izvajati, ker jo raje pervertirajo in zlorablajo. Prav nasprotno: kadar kaka zamisel s svojo strukturo in sporočili pokaže tolikšno zmožnost akomodacije nerazumevanj, zlorab in pervertiranj vsebine, nosilcev in ciljev, potem je več kot razumna domneva, da je najbrž vse narobe z zamisljivo samo, ne z njenimi naslovljenci, izvajalci, sledilci in uporabniki.

Zato je bila bistvena pravna posledica spravljanja po slovensko temeljna relativizacija pravnega reda, kajti v družbi, ki politično razliko utemelji tako, da se politična kasta razglasi za dediče množičnih zločincev in se med seboj spravlja v imenu mrtvih in v imenu rodingrudovske utvare, ki kot travmatiziranega razpozna ideologijo slovenstva namesto dejanskih preživelih žrtev in nosilcev travme, in zahteva zgolj medsebojno opravičilo med »čistokrvnimi«, namesto da bi dejanske storilce sodno kaznovala, nosilcem travme pa omogočila proces okrevanja, padejo vsa merila vsebine in smisla obstoja pravnega reda, kar je bil po drugi strani natančno tisti mehanizem, pakt o nenapadanju, ki ga je poosamosvojitvena politična kasta nujno potrebovala, da je uresničila svoj postsocialistični neoliberalni program; ideologija sprave po slovensko je (bila) namreč uspešna samo v tem pogledu.

Literatura

- AHONEN, PERTTI, GUSTAVO CORNI, JERZI KOCHANOWSKI, RAINER SCHULZE, TIMAS STARK in BARBARA STELZL MARX (2008): *People on the move. Forced population movements in the Second World War and its aftermath*. Oxford, New York: Berg.
- ASSMANN, ALEIDA (2006): *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Munchen: Verlag C. H. Beck.
- ATKINS, STEPHEN E. (2009): *Holocaust denial as an international movement*. Westport, Conn., London: Praeger.
- AUSTRALIAN GOVERNMENT (2008): *Apology to Australia's Indigenous peoples*. Dostopno na: <http://www.australia.gov.au/about-australia/our-country/our-people/apology-to-australias-indigenous-peoples> (19. marec 2015).
- BLESSING, BENITA (2006): *The antifascist classroom. Denazification in Soviet-occupied Germany, 1945–1949*. London: Palgrave Macmillan.
- CONNECTING POINT (2013): *Adam Sitze on Rethinking South Africa's TRC*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=0n4oDN94zLg> (19. marec 2015).
- CORNTASSEL, JEFF in CINDY HOLDER (2008): *Who's sorry now? Government apologies, truth commissions, and indigenous self-determination in Australia, Canada, Guatemala and Peru*. *Human Rights Review* 9: 465–489. Dostopno na: <http://www.corntassel.net/CorntasselHolder.pdf> (19. marec 2015).
- CORRADETTI, CLAUDIO, NIR EISKOVITS in JACK VOLPE ROTONDI (ur.) (2015): *Theorizing transitional justice*. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing.

- DE ZAYAS, ALFRED-MAURICE (1994): *A terrible revenge. The ethnic cleansing of the East European Germans, 1944–1950*. New York: St. Martin's Press.
- DEÁK, ISTVÁN, JAN T. GROSS in TONY JUDT (2000): *The politics of retribution in Europe. World War II and its aftermath*. Princeton: Princeton University Press.
- DEÁK, ISTVÁN (2015): *Europe on trial. The story of collaboration, resistance, and retribution during World War II*. Boulder, Co.: Westview Press.
- FITZMAURICE, ANREW (2008): Anticolonialism in Western Political Thought. V *Empire, Colony, Genocide*, D. Moses (ur.), 55–80. New York: Berghahn Books.
- GOLDHAGEN, DANIEL JONAH (1997): *Hitler's willing executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage (ebook edition).
- HAM, PAUL (2011): *Hiroshima Nagasaki*. New York: Harper Collins.
- HAYNES, PRISCILLA B. (2010): *Unspeakable truths. Transitional justice and the challenge of truth commissions*. London: Routledge.
- HERMAN, JUDITH LEWIS (1992): *Trauma and recovery. The aftermath of violence: from domestic abuse to political terror*. New York: Basic books.
- HIMKA, JOHN-PAUL in JOANNA BEATA MICHLIC (ur.) (2013): *Bringing the dark past to light: the reception of the Holocaust in postcommunist Europe*. Lincoln NE: Nebraska University Press.
- HRIBAR, SPOMENKA (1987): Avantgardno sovraštvo in sprava. *Nova revija* 6(57): 74–103.
- HRIBAR, SPOMENKA (2011): *Skrbi in boli me, da tujci, predvsem Italijani, use bolj »lastninijo« našo zemljo*. Dostopno na: <http://www.delo.si/clanek/141922> (18. april 2015).
- HORVAT, MARJAN (2011): *Dr. Božo Repe: »Slovensko zgodovinopisje je pluralistično, a med zgodovinarji je malo razprav o različnih pogledih«*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/52832/dr-bozo-repe-slovensko-zgodovinopisje-je-pluralisticko-a-med-zgodovinarji-je-premalo-razprav-o-r/> (19. marec 2015).
- HUDSON, ROBERT in GLENN BOWMAN (ur.) (2012): *After Yugoslavia: identities and politics within the successor states*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.
- JUDT, TONY (2006): *Postwar. A history of Europe since 1945*. New York, London: Penguin (Kindle edition).
- KRANJC, GREGOR JOSEPH (2013): On the periphery: Jews, Slovenes, and the memory of the Holocaust. V *Bringing the dark past to light: the reception of the Holocaust in postcommunist Europe*, J. P. Himka in J. B. Michlic (ur.), 591–625. Lincoln NE: Nebraska University Press.
- KRIESBERG, LOUIS (1973): *The sociology of social conflicts*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- KRIESBERG, LOUIS (2015): *Realizing peace: a constructive conflict approach*. Oxford: Oxford University Press.
- LANGBEHN VOLKER in MOHAMMAD SALAMA (ur.) (2011): *German colonialism: race, the Holocaust, and postwar Germany*. New York: Columbia University Press.
- LIBRARY OF CONGRESS THOMAS (2009): *To acknowledge a long history of official depredations and ill-conceived policies by the Federal Government regarding Indian tribes and offer an apology to all Native Peoples on behalf ...* Dostopno na: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c111:S.J.RES.14.IS> (19. marec 2015).
- LIPSTADT, DEBORAH (1994): *Denying the Holocaust. The growing assault on truth and memory*. New York: Plume.
- LIPSTADT, DEBORAH (2011): *The Eichmann trial*. New York: Schocken.
- LOWE, KEITH (2011): *Savage continent. Europe and the aftermath of World War II*. New York: St. Martin's Press (lbook edition).
- LUTHAR, OTO in BREDI LUTHAR (2003): Monopolization of memory: the politics and textuality of war memorials in Slovenia after 1991. *East European Perspectives* 5(18). Dostopno na: <http://www.rferl.org/reports/eepreport/2003/09/18-030903.asp> (19. marec 2015).
- LUTHAR, OTO in IRENA ŠUMI (2004): Living in metaphor: Jews and anti-Semitism in Slovenia. V *Jews and anti-Semitism in the Balkans, (Jews and Slavs vol. 12)*, W. Moskovich, O. Luthar in I. Šumi (ur.), 29–48. Ljubljana, Jerusalem: Scientific Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Hebrew University.
- LUTHAR, OTO in IRENA ŠUMI (2013): Mapping the decline : multicultural coexistence in North-East Slovenia before and after the destruction of the Jewish community. V *Galicija, Bukovina and other borderlands*

- in *Eastern and Central Europe : essays on interethnic contacts and multiculturalism, (Jews and Slavs, vol. 23)*, W. Moskovich, R. Mnich in R. Tarasiuk (ur.), 287–306. Jerusalem, Siedlce: Hebrew University, University of Natural Sciences and Humanities.
- LUTHAR, OTO (2014): Razumevanje preteklosti: Presenetljivo? Ne. Nedopustno? Da. *Delo, Sobotna priloga*. Dostopno na: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/razumevanje-preteklosti-presenetljivo-nedopustno-da.html> (19. marec 2015).
- MENKEL-MEADOW, CARRIE (2013): The historical contingencies of conflict resolution. *International Journal of Conflict Engagement and Resolution* 1(1): 32–55.
- MBEMBE, ACHILLE (2006 /1992/): The banality of power and the aesthetics of vulgarity in the postcolony. V *The anthropology of the state: a reader*, A. Sharma in A. Gupta (ur.), 211–240. US, UK, Australia, India: Blackwell Publishing. Kindle izdaja.
- MMC RTV SLO (2015): *Sprava: Vseh krivic ne bo mogoče popraviti, se pa da žalovati, oprostiti in živeti naprej*. Dostopno na: <http://www.rtvlo.si/slovenija/sprava-vseh-krivic-ne-bo-mogoce-popraviti-se-pa-da-zalovati-oprostiti-in-ziveti-naprej/362857> (18. april 2015).
- MEKINA, IGOR (2013): Z iskanjem resnice do miru in sprave. Dostopno na: <http://www.mladina.si/144419/z-iskanjem-resnice-do-miru-in-sprave/> (19. april 2015).
- MOSES, DIRK A. (2008): *Empire, Colony, Genocide*. New York: Berghahn Books.
- MOSKOVICH, WOLF, OTO LUTHAR in IRENA ŠUMI (ur.) (2004): *Jews and anti-Semitism in the Balkans, (Jews and Slavs, vol. 12)*. Ljubljana, Jerusalem: Scientific Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Hebrew University.
- MOSKOVICH, WOLF, ROMAN MNICH in RENATA TARASIUK (ur.) (2013): *Galicija, Bukovina and other borderlands in Eastern and Central Europe : essays on interethnic contacts and multiculturalism, (Jews and Slavs, vol. 23)*. Jerusalem, Siedlce: Hebrew University, University of Natural Sciences and Humanities.
- MLADINA (2013): *Janšev govor žaljiv do žrtev holokavsta. Člani judovske skupnosti pozivajo politike k izogibanju primerjav s holokavstom*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/141584/jansev-govor-zaljiv-do-zrtev-holokavsta/> (11. maj 2015).
- NOVAK, LJUDMILA (2014): *Vsak človek ima pravico do dostojnega pokopa, do groba in spomina*. Dostopno na: <http://nsi.si/ljudmila-novak-vsak-clovek-ima-pravico-do-dostojnega-pokopa-do-groba-in-spomina/> (19. marec 2015).
- ROSS, FIONA C. (2002): *Bearing witness: women and the Truth and reconciliation commission*. London: Pluto Press.
- ROTAR, DRAGO B. (2007): *Odbiranje iz preteklosti : okviri, mreže, orientirji, časi kulturnega življenja v dolgem 19. stoletju*. Koper: Založba Annales.
- ROTBURG, ROBERT I. in DENNIS THOMPSON (ur.) (2000): *Truth v. justice. The morality of truth commissions*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- ROTBURG, ROBERT I. (ur.) (2010): *Mass atrocity crimes. Preventing future outrages*. Cambridge, Mass.: World Peace Foundation.
- SHARMA, ARADHANA in AKHIL GUPTA (2006): *The anthropology of the state: a reader*. US, UK, Australia, India: Blackwell Publishing. Kindle izdaja.
- SITZE, ADAM (2013): *The impossible machine: A genealogy of South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. Ann Arbor: Michigan University Press.
- SLOVENEK (1944): Madžarski judje internirani. *Slovenec*, 27. 4. 1944.
- SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA (2008): *Mestni odbor SLS Ljubljana se je danes poklonil dr. Janezu Evangelistu Kreku in dr. Antonu Korošču*. Dostopno na: <http://www.sls.si/4166/mestni-odbor-slovenske-ljudske-stranke-ljubljana-se-je-danes-poklonil-dr-janezu-evangelistu-kreku-in-dr-antonu-koroscu/> (19. marec 2015).
- STAN, LAVINIA (2009): Truth commissions in post-communism: the overlooked solution? *The Open Political Science Journal* 2: 1–13. Dostopno na: https://www.academia.edu/183362/Truth_Commissions_in_Post-Communism_The_Overlooked_Solution (19. marec 2015).
- ŠTUDIJSKI CENTER ZA NARODNO SPRAVO. *Poslanstvo in cilji*. Dostopno na: <http://www.scnr.si/sl/o-centru/predstavitev/> (19. marec 2015).

- ŠUMI, IRENA (1999): *Blizu polnega kroga tega sveta: ameriški Indijanci med preteklostjo in sedanjostjo*. Ljubljana: INV.
- ŠUMI, IRENA in ALENKA JANKO SPREIZER (2011): That which soils the nation's body: discriminatory discourse of Slovenian academics on the Romany, foreigners and women. *Anthropological notebooks* 17(3): 101–121.
- ŠUMI, IRENA (2011): Znanost v Butalah: prigradna vektorizacija slovenske postkolonije. V *Prihodnost znanosti: neoliberalizem, univerza in politika sodobnega znanstvenega raziskovanja*, K. Kolšek in T. Gregorc (ur.), 194–231. Novo mesto: Goga.
- ŠUMI, IRENA in OTO LUTHAR (2012): Holokavst kot osebna in skupinska izkušnja: pričevanja iz Prekmurja. V *Slovenski Judje, zgodovina in holokavst: pregled raziskovalnih tematik*, I. Šumi in H. Starman (ur.), 241–280. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- ŠUMI, IRENA in HANNAH STARMAN (ur.) (2012): *Slovenski Judje, zgodovina in holokavst: pregled raziskovalnih tematik*. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- ŠUMI, IRENA (2012): Unable to heal: debate on the national self in post-socialist Slovenia. V *After Yugoslavia: identities and politics within the successor states*, R. Hudson in G. Bowman (ur.), 153–181. Houndmillss, New York: Palgrave Macmillan.
- TAYLOR, FREDERICK (2011): *Exorcising Hitler: The occupation and denazification of Germany*. London, New York: Bloomsbury Press.
- TRAMPUŠ, JURE (2012): Spomenka Hribar: 'Obema stranema, skrajnim na desnici in skrajni levisi, vseskozi ustreza, da ni bilo izrečeno tisto, kar bi moralo biti. Da ni bilo izrečeno opravičilo.' Borka za spravo. Intervju. *Mladina* (29), 20. 7. 2012.
- TRUTH AND RECONCILIATION COMMISSION OF CANADA. Dostopno na: <http://www.trc.ca/websites/trcinstitution/index.php?p=7>. (19. marec 2015).
- VALIČ, ANDREJA (2011): *Pismo predsedniku vlade in ministroma*. Dostopno na: <http://www.scnr.si/sl/sporocila-za-javnost/pismo-predsedniku-vlade-rs-in-ministroma/> (19. marec 2015).
- VERDERY, KATHERINE (1999): *The political lives of dead bodies. Reburial and postsocialist change*. New York: Columbia University Press.
- VERDOOLAEGE, ANNELIES (2008): *Reconciliation discourse: the case of the Truth and reconciliation commission*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- WEBER, MARK (2000): After the Irving-Lipstadt trial: new dangers and challenges. *The Journal of Historical Review* 19(2). Dostopno na: <http://www.ihr.org/content/after-irving-lipstadt-trial-new-dangers-and-challenges> (20. marec 2015).

NORMALIZACIJA RASIZMA V SLOVENIJI

Normalizacija rasizma z jezikom demokracije: primer Slovenske demokratske stranke

Abstract

Normalization of Racism through the Language of Democracy: the Case of the Slovenian Democratic Party

The article addresses the question of what kind of discursive strategies enable political parties the proliferation of racist and xenophobic ideas, in terms of a democratic society and within established politics. Theoretically, it is based on studies of racism, populism and the radical right. In the empirical part, elements of racism and (radical-right) populism in the discourse of the Slovenian Democratic Party (SDS) are analysed, with particular focus on the othering discourse. The discourse analysis includes interviews of party representatives and texts published on party's websites. The SDS discourse analysis shows that the party articulates social problems through the use of nationalist, nativist and essentialist arguments, and proliferates and normalizes xenophobic and racist ideas by reproducing minorities and political opponents as threats to the Slovenian culture, values and lifestyle, as well as threats to the party itself.

Keywords: racism, populism, radical right, political discourse, Internet, Slovenian Democratic Party

Ana Frank is a researcher at the Peace Institute in Ljubljana, where she is engaged in research projects addressing racism, discrimination, human rights and gender. Her research interests include also studies of Islam, orientalism, and europeanisation. (ana.frank@mirouni.institut.si)

Iztok Šori, PhD, is researcher at the Peace Institute in Ljubljana, where among other things he cooperates in research projects on contemporary populism in connection to racism and othering. (iztok.sori@mirouni-institut.si)

Povzetek

Članek obravnava vprašanje, kakšne diskurzivne strategije omogočajo političnim strankam širjenje rasističnih in ksenofobnih idej v razmerah parlamentarne demokracije in v etablirani politiki. Teoretsko avtorja izhajata iz študij rasizma, populizma in radikalne desnice. V empiričnem delu analizirata elemente rasizma in (radikalno desnega) populizma v diskurzu Slovenske demokratske stranke, pri čemer se osredinjata zlasti na diskurz poustvarjanja »drugega«. V analizo diskurza so vključeni intervjuji s predstavniki in predstavnicami stranke in besedila, ki jih je stranka objavila na svojih spletnih straneh. Analiza je pokazala, da stranka SDS družbene probleme artikulira skozi rabo nacionalističnih, nativističnih in esencialističnih argumentov ter širi in normalizira ksenofobne in rasistične ideje tako, da poustvarja manjšine in politične nasprotnike kot grožnjo slovenski kulturi, vrednotam in življenjskemu slogu ter stranki sami.

Ključne besede: rasizem, populizem, radikalna desnica, politični diskurz, internet, Slovenska demokratska stranka

Ana Frank je raziskovalka na Mirounem inštitutu v Ljubljani, kjer deluje v okviru raziskovalnih projektov, ki naslavljajo rasizem, diskriminacijo, človekove pravice in spol. Ukvarja se tudi s študijami islama, orientalizma in europeizacije. (ana.frank@mirouni.institut.si)

Iztok Šori je raziskovalec na Mirounem inštitutu v Ljubljani, kjer med drugim sodeluje pri raziskovalnih projektih, ki tematizirajo sodobni populizem v povezavi z rasizmom in ustvarjanjem »drugega«. (iztok.sori@mirouni-institut.si)

»Zagotovo med 180 in 200.000 glasov je Janković dobil od novih državljanov. /.../ Kako je Janković to dosegel oziroma kako so to ljudje iz ozadja njegove volilne kampanje to dosegli? Po moji oceni in informacijah /.../ je bilo mogoče opaziti: 1. množično udeležbo volivcev s tujim naglasom ali volivcev, ki sploh niso odprli ust, na volišča pa so prihajali v skupinah po 10 ali večjih, 2. udeležbo volivcev v športnih oblačilih (trenirkah), ki so imeli na roki s kemičnim svinčnikom napisano številko, ki jo morajo obkrožiti na glasovnici, 3. opazovalce udeležbe na voliščih, ki so v skupinicah po dva ali trije postavali pred ljubljanskimi volišči in stalno telefonirali; večina je govorila v srbskem jeziku.«

(Jankovića sta dvignila umetno ustvarjen strah in slovenska radodarnost z državljanstvi, zapis s spletne strani Slovenske demokratske stranke (Majer, 2011))

Rasizem in ksenofobija v političnem diskurzu etabliranih strank

V sodobnem kontekstu evropskih parlamentarnih demokracij zahteva obravnavanje rasizma, ksenofobije in diskriminacije nove pristope, saj so ti pojavi postali del političnega diskurza etabliranih političnih strank, četudi živimo v političnem sistemu, ki je v temeljnih dokumentih zavezan idejam demokracije in človekovih pravic. Najbolj je sicer opazen vzpon »nove« populistične radikalne desnice, ki jo poosebljajo (ali so jo poosebljali) Jörg Haider v Avstriji, Marine Le Pen v Franciji, Pim Fortuyn na Nizozemskem, Viktor Orbán na Madžarskem, brata Kaczyński na Poljskem in drugi. Analiza vsebine spletnih strani pa je pokazala, da so izključujoče diskurzivne strategije razen za radikalno desne stranke značilne tudi za desne in desnosredinske stranke (ideološko so to v glavnem nacionalistične in krščansko konservativne stranke) (cf. Pajnik idr., 2014b). Podobni so bili rezultati analize spletnega delovanja političnih strank v Sloveniji (cf. Frank idr., 2014). Če upoštevamo tudi rezultate politik, ki jih zagovarjajo in uveljavljajo levo usmerjene stranke, ugotovimo, da le-te rasizma in ksenofobije sicer ne izražajo tako glasno in artikulirano kot desne in skrajno desne stranke, vendar so tudi njihove politike rasistične in ksenofobne. Pri tem so zgovorni primeri več tisoč migrantk in migrantov, ki umirajo na evropskih mejah, in njihov zapostavljeni položaj v evropskih družbah, v Sloveniji pa predvsem položaj izbrisanih, gejev in lezbijk, romske, muslimanske in drugih manjšinskih skupnosti.

Izhajamo iz teze, da so od preteklih političnih praks sodobne diskurzivne strategije izključevanja drugačne predvsem zato, ker rasizem subtilno prenašajo in filtrirajo skozi jezik demokracije. Sklicujejo se na »človekove pravice«, »enakost«, »svobodo« in tudi »zdravorazumsko domoljubje«, hkrati pa označujejo tujce in tujke, migrante in migrantke, manjšine, ženske in vse »druge« in drugačne za nevarne, nesprijemljive, grozeče, neprimerne, skratka za »manjvredne« kategorije ljudi, ki si ne zaslužijo prostora v okviru tistega, kar je sprejeto oziroma skonstruirano kot norma/-lna družbena skupnost. Za Slovenijo sta od osamosvojitve naprej značilna dva okvira izražanja rasizma: debalkanizacija in retradicionalizacija (cf. Pajnik idr., 2013). Vzpostavljanje nove nacionalne države je bilo povezano s poskusi, da bi slovensko nacionalno identiteto očistili in ločili od vsega, kar je razumljeno kot balkansko, vključno s priseljenci iz te regije. Kot piše Rizman (1999: 158), gre za dolgo prisoten sindrom, nekakšno samoskonstruirano podobo Slovencev kot predstavnikov civilizirane Evrope: urbani in civilizirani Evropejci proti lenim, umazanim in primitivnim družbam Balkana. Z demokratizacijo so začele v politični prostor vstopati tudi skupine, ki so se zavemale za retradicionalizacijo slovenske družbe. Te so zagovarjale diskriminacijske politike v imenu demokracije in svobode govora (npr. zavze-manje za prepoved splava, diskriminacijo gejev in lezbijk, samskih žensk).

V članku se osredinjamo na vprašanje, kakšne diskurzivne strategije političnim strankam omogočajo širjenje in normalizacijo rasizma in ksenofobije v razmerah parlamentarne demokracije. Proces normalizacije rasizma analiziramo na primeru desnosredinske Slovenske demokratske stranke, ki je nedvomno del nacionalne in evropske etablirane politike, hkrati pa opazno

uporablja populistične strategije, s katerimi ustvarja sovražnike (predvsem so to leve politične elite in »drugi«, zatorej izraža antielitizem in neorasizem), obenem pa sebe postavlja v vlogo žrtve ter borke za demokracijo in človekove pravice. S kvalitativnimi metodami analize diskurza in okvirjanja bomo analizirali spletne članke in intervjuje s predstavniki in predstavnicami stranke. Zanima nas, kako stranka definira oziroma okvirja družbene probleme, koga ali kaj postavlja v vlogo odgovornega zanje, koga postavlja v vlogo žrtve, kakšna je ideološka podstat argumentov in kakšne rešitve ponuja. Pri tem se zlasti osredinjamo na diskurzivne strategije poustvarjanja »drugega«.

Kratka zgodovina Slovenske demokratske stranke

Slovenska demokratska stranka (SDS) je na slovenski politični sceni prisotna od začetkov države, doslej je sodelovala v štirih vladah, od katerih je dve vodila. Čeprav je bila leta 1989 ustanovljena pod imenom Socialdemokratska zveza Slovenije, kmalu preimenovana v Socialdemokratsko stranko Slovenije in bila do sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja članica Socialistične internacionale, se v sedanji slovenski politični geografiji umešča med desnosedinske in konservativne stranke. Glede na to je nenavadno tudi ime Slovenska demokratska stranka, ki ga je stranka prevzela leta 2003. Podobno transformativna kot zgodovina stranke je tudi pot njenega dolgoletnega voditelja Janeza Janše, ki ga je bilo doslej mogoče videti v vlogi funkcionarja Zveze socialistične mladine Slovenije, političnega disidenta, mirovnika, obrambnega ministra, predsednika vlade. Janša stranko vodi od leta 1993, kar je dlje kot katerikoli politik v Sloveniji. Tako kot v stranki uživa stabilno podporo v delu volilnega telesa, pri čemer ni nepomembno, da je stranka po članstvu največja v Sloveniji. Janševo podporno mrežo tvori tudi del civilne družbe ter posamezniki in posameznice, ki delujejo na področju visokega šolstva, kulture in gospodarstva. Značilna oblika delovanja podpornikov in podpornic so civilne pobude (od Odbora za varstvo človekovih pravic v osemdesetih letih 20. stoletja, do Zbora za republiko, Odbora 2014 in drugih), ki se postavljajo v bran Janezu Janši, pogosto z uličnimi demonstracijami, in legitimizirajo njegovo politiko.

Kot dokazujejo dogodki iz strankine zgodovine, SDS širi tudi rasistične in ksenofobne ideje. Že leta 1995 so predstavniki in predstavnice SDS (takrat SDSS) javno zagovarjali stališče, da bi bila potrebna revizija državljanstev, podeljenih po osamosvojitvi Slovenije (Rizman, 1999: 158). Pozneje se je strankina protipriseljska politika zgostila okrog boja proti izbrisanim, med drugim tako, da je kljub odločbi Ustavnega sodišča iz dne 8. februarja 1999, ki je v primeru izbrisa potrdilo kršenje človekovih pravic, neuspešno predlagala več referendumov o tem vprašanju, leta 2004 pa je dejansko uspela s svojo pobudo in prek referenduma preprečila uveljavitev zakona, ki bi popravil krivice, nastale z izbrisom. Janez Janša je v tistem času izbrisane povezoval z »agresijo jugoslovanske ljudske armade na Slovenijo« v času osamosvojitve, jih obtoževal, da hočejo prek odškodnin izkoristiti slovensko državo, levici pa očital, da se za njihove pravice zavzema zato, ker računa na njihove glasove na volitvah (Čuček, 2006). V stranki so sicer trdili, da niso proti izbrisanim, temveč da nasprotujejo le načinu reševanja tega vprašanja (vsak primer bi morali obravnavati »individualno«), a v času, ko so vodili vlado, ustrezne rešitve niso ponudili. Prav tako leta 2006 notranji minister Dragutin Mate (SDS) ni zaščitil romske družine Strojan, ki so jo sokrajani pregnali z njenega doma, temveč nasilni množici, ki je preprečevala njeno vrnitev domov, obljubil, da se Strojani ne bodo več vrnili v ta zaselek (24ur, 2006). Omeniti velja tudi nasprotovanje strankinega lokalnega odbora v Ljubljani gradnji džamije, ki je ob zatrijevanju, da ima vsaka verska skupnost pravico do gradnje lastnih objektov, leta 2004 glasoval proti aktu, ki bi omogočil uresničitev te pravice. Zavzeli so se za referendum o lokaciji islamskega verskega in kulturnega centra, ker se niso strinjali z »lokacijo, vsebino in obsegom objekta« in se pri tem sklicevali tudi na razpoloženje ljudstva: »Velik kulturni center, kakršen je zdaj predviden z džamijo, bi gotovo nekako vznemiril avtohtono prebivalstvo do te

mere, da bi bil dosedanji pozitiven odnos do slovenskih muslimanov porušen.« (Bručan, 2004)

Zagovarjanje diskriminacije pri SDS ne temelji le na etničnih in verskih merilih, temveč zajema tudi diskriminacijo spolnih manjšin in seksizem. Leta 2001 je stranka na referendumu nasprotovala pravici samskih žensk do umetne oploditve z darovanim semenom, leta 2005 pa je poslanec Pavel Rupar za dve poslanki predlagal »obvezni zakonski pregled mednožja, da bi ugotovil, katerega spola sploh sta«, ker govorita »take grdobije« (Antić Gaber, 2006). Čeprav je leta 2005 vlada pod vodstvom SDS sprejela prvi zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti v Sloveniji, je stranka pozneje ostro nasprotovala izenačevanju pravic istospolnih parov z raznospolnimi ter med referendumsko kampanjo o Družinskem zakoniku leta 2012 homoseksualnost enačila z boleznijo. Opazno je, da je SDS zlasti prek referendumov večkrat pripomogla k temu, da je »volja ljudstva« prevladala nad človekovimi pravicami in ustavnimi zagotovili.

SDS se loteva tudi političnih nasprotnikov, saj predvsem leve stranke povezuje s privilegiranimi elitami in s »komunistično diktaturo« iz časov Jugoslavije. Ker naj bi levica oz. njene elite obvladovale vse državne podsisteme, stranka med svoje sovražnike šteje tudi nekatere državne in civilnodružbene institucije ter medije, ki so razumljeni kot ostanki prejšnjega (osovražene in korumpiranega) komunističnega režima, ki naj bi se sedimentiral v institucijah in družbenopolitičnih elitah samostojne slovenske države. Skozi

to prizmo stranka nenehno kritizira predstavnike in predstavnice sodstva, Komisijo za preprečevanje korupcije, Urad informacijskega pooblaščenca, medije ipd. V članku se lotevamo analize strankinega rasističnega in populističnega diskurza in strategije izključevanja osovražanih »drugih«.

Čeprav smo doslej omenili le primere izključevanja in diskriminacije pri stranki SDS, ne moremo spregledati dejstva, da podobna stališča zagovarjajo tudi druge desno usmerjene stranke, kakor tudi, da levo usmerjene stranke človekove pravice pogosto zagovarjajo zgolj na deklarativni ravni. Politični prostor je torej zaznamovan z aktivnim zagovarjanjem diskriminacije na eni strani in njenim dopuščanjem na drugi. Čeprav so od osamosvojitve naprej vlade vodile predvsem levo usmerjene stranke, se je vprašanje izbrisa začelo dejansko razreševati šele s sodbjo Evropskega sodišča za človekove pravice leta 2014. Številni Romi še danes nimajo dostopa do osnovnih dobrin, kot je voda. Muslimanska skupnost si za gradnjo džamije v Ljubljani prizadeva že od 60. let 20. stoletja, vendar je občina ustrezen prostorski akt sprejela šele leta 2008. Prav tako v začetku leta 2015 geji in lezbijke ne uživajo popolne enakopravnosti.

Slika 1: Janez Janša v Rovtanh ob 20. obletnici postavitve farne plošče in 70. obletnici domobranstva. (Foto: Arhiv Mladine)

Presečišča neorasizma, populizma in radikalne desnice

Rasizem je v Evropi – predvsem zaradi pobojev med 2. svetovno vojno – postal v političnem diskurzu deklarativno nesprejemljiv. Države so se v okviru Združenih narodov (ZN) in Evropske unije (EU), kakor tudi na državni ravni, zavezale k prepovedi izražanja rasizma in odpravi diskriminacije. Koncept rase so zavrgli tudi v različnih vejah znanosti, ki so ga prej velikokrat legitimirale (Baskar, 2004). Vendar rasistični diskurz in prakse izključevanja s tem niso zamrle. Kakor še zlasti od 80. let 20. stoletja naprej ugotavljajo raziskave, smo priča širjenju

družbenemu kontekstu prilagojenega rasizma, ki je pojem rase (biologije, narave) nadomestil s pojmom kulture (Balibar, 1991; Kuzmanič, 2002; Ule, 2005; Rener, 2008). Sodobni rasizem, ki ga Balibar po P. A. Taguieffu imenuje *diferencialistični rasizem*, največkrat pa je poimenovan kot neorasizem, (na prvi pogled) ne vzpostavlja superiornosti ene rase in inferiornosti druge, temveč predvideva »zgolj« škodljivost mešanja in odpravljanja meja med različnimi kulturami (etnijskimi ali narodi), nekompatibilnost življenjskih slogov, vrednot ipd., in na tej podlagi legitimizira izključevanje, nestrpnost in diskriminacijo (Balibar, 1991).

Asimilacija »drugih« je v tem kontekstu razumljena kot napredek, emancipacija in priznanje pravic večine. Diferencialistični rasizem pogosto deluje z utemeljevanjem, da npr. evropsko oz. zahodno kulturo in evropski način življenja ter evropske vrednote varuje pred drugimi kulturami, drugačnim načinom življenja in drugačnimi vrednotami (Balibar, 1991: 17–28). Sodobni rasistični diskurz tako prevzema subtilnejše, prodornejše in bolj difuzne oblike, celo do te mere, da je izražen kot »zanikanje rasizma« (Van Dijk, 1989). Predvsem ga zaznamuje diskurzivna praksa poustvarjanja »drugega«, ki temelji na številnih latentnih diskurzivnih pomenih, skozi katere se konstruirajo člani in nečlani posameznih skupin (Wodak, 2010: 1, 4). Zato Wodak (2010: 3) sodobni rasizem označi za *sincretični rasizem* in ga razume kot »konstrukcijo 'razlik', ki so namenjene ideološki, politični in/ali praktični diskriminaciji na vseh ravneh družbe.« Neorasizem se na primer skriva za idejo psihologije množic, saj »tolerančni prag« navadnih ljudi naj ne bi mogel prenesti priseljevanja tujcev (Baskar, 2004: 146). Še več, zaradi vztrajanja pri svojih kulturah in posebnih zahtevah po priznanju njihovega načina življenja so ravno »drugi« tisti, ki naj bi povzročali neenako obravnavo in rasizem. Še zlasti pomembna pa je ugotovitev, da je neorasizem vključen v demokratični diskurz, saj se sklicuje na pravice do (varstva) razlik in drugačnosti, na človekove pravice, enakost, svobodo, demokracijo, evropske vrednote ipd. Ker se naštetimi politični koncepti protislovno uporabljajo za opravičevanje izključujočih praks, jih moramo obravnavati kot prazne označevalce, ki se v diskurzivnem polju napolnijo z novimi pomeni (cf. Jalušič, 2009: 54). Ne moremo jih misliti neodvisno od njihovih specifičnih pogojev diskurzivne formacije in kontestacije znotraj političnih in institucionalnih diskurzov; le-ti namreč določajo prevladujoči referenčni okvir, ki vpliva na to, kako nekdo interpretira politične zadeve in ustavna načela (tj. kako jih okvirja).

Izražanje rasizma oziroma sovraštva do drugačnosti je najbolj značilno za stranke radikalne desnice. Sabrina Ramet (1999) je radikalno desnico v srednji in vzhodni Evropi definirala skozi organizirano nestrpnost, antidemokratska stališča (avtoritarizem, nasprotovanje demokratičnim procesom in institucijam), sovražen odnos do razuma (pedsodki, antiintelektualizem, obsedenost z zarotami) in retroizumljene tradicionalne vrednote. Upoštevajoč to definicijo je Rizman (1999: 170) za Slovenijo poudaril dva najmočnejša politična akterja: Janševe socialdemokrate (zdaj Slovenska demokratska stranka) in vladajočo hierarhijo Katoliške cerkve. Podobno Kuzmanič (2005) Janševo politiko zajame s konceptom »narodnjaštva«, ki ga definira kot politiko izključevanja, ksenofobije in rasističnega poustvarjanja »drugega«, značilno za slovenski in (post)jugoslovanski politični kontekst. Argumentira namreč, da v tem prostoru »narodnjaška populistična gibanja« dominirajo nad klasičnim nacionalizmom, saj njihov cilj ni nacija ali država, temveč ljudstvo. Zato smo lahko v 90. letih 20. stoletja v regiji opazovali vzpostavljanje »kvazi parlamentarnih demokracij«, ki niso ali ne delujejo po načelih državljanstva, enakosti pred zakonom in človekovih pravic. Produkt narodnjaštva je država, ki nenehno diskriminira, nadleguje, segregira, izloča, onemogoča, briše, sovraži in če je treba tudi ubija (ibid.: 18). Kot reprezentacije tovrstne politike Kuzmanič navede janšizem, tudmanizem in miloševićizem (Kuzmanič, 2003: 113). Mudde (2005; 2007) pa radikalno desnico obravnava v kontekstu populizma, ki ga definira kot ideološki koncept, ki družbo konstruira kot razdeljeno na dve homogeni in antagonistični skupini: »čiste ljudi« nasproti »korumpiranim elitam«. Pri tem ideologija »populistične radikalne desnice« vključuje tudi nativizem in avtoritarizem. Pri nativizmu gre za kombinacijo nacionalizma in ksenofobije, ki se kaže skozi stališče, da bi morali v državi prebivati izključno »avtohtoni« prebivalci in prebivalke (nacija) in da neavtohtoni

elementi (osebe in ideje) ogrožajo homogeno nacionalno državo, medtem ko se avtoritarizem kaže kot vera v strogo urejeno družbo, kjer je kršenje avtoritete striktno kaznovano (Mudde, 2005: 22–23).

Znanstveni diskurz o populizmu in rasizmu med drugim prevprašuje, v kakšnih razmerah se pojavljata in uspevata, še zlasti pa se ukvarja z vprašanjem, kako se pri tem obnaša radikalna desnica, kako razume demokracijo in v kolikšni meri s svojo antipolitiko pripomore k njeni eroziji. Radikalna desnica namreč v nasprotju z levico aktivneje posega v preobrazbo razumevanja demokracije skozi odkrite populistične prakse poustvarjanja »drugega« in s sklicevanjem na »ljudsko voljo« (cf. Pajnik idr., 2013; Pajnik idr., 2014b). Rizman (1999: 166) tako na primer ugotavlja, da je za »slovensko avtoritarno desnico« značilna hiperprodukcija konfliktov, s katerimi slabo razvite demokratične institucije niso sposobne učinkovito upravljati. Mudde (2005) sklene, da populistična radikalna desnica ni sama po sebi antidemokratična. Ne nasprotuje predstavniki demokraciji, temveč se zavzema za »etnokratski« režim z močnimi elementi avtoritarizma in plebiscitarizma (Mudde, 2005: 155), kjer so pravice odvisne od etnične pripadnosti in volje večinskega prebivalstva. Populistične stranke in njihovi podporniki podpirajo neposredno demokracijo, predvsem referendum, saj v njih vidijo edino možnost, da premagajo moč »elit« in zagotovijo, da bo »volja ljudstva« upoštevana v vladnih politikah (Mudde, 2005: 559; Stanley, 2008: 95).¹

Razen kot politično prakso in ideološki koncept lahko populizem obravnavamo tudi kot komunikacijsko strategijo. Pri populistični radikalni desnici je to še zlasti pomembno, ker so njeni politiki in političarke pogosto zelo dobri komunikatorji in komunikatorke, ki svoje komunikacijske strategije uspešno prilagajajo trendom mediatizacije in digitalizacije (cf. Pajnik idr., 2013; 2014a; 2014b). Tudi na internetu so populistični politiki in političarke zelo priljubljeni, še posebno njihovi profili na družbenih omrežjih. V Sloveniji je daleč najbolj priljubljen politik na družbenih omrežjih Janez Janša, ki je imel v začetku decembra 2014 na Twitterju več kot 25.000 sledilcev. Primer Janše in Slovenske demokratske stranke ob tem zelo nazorno kaže, kako je nove medije mogoče učinkovito uporabljati za širjenje neorasističnih idej in se pri tem izogniti odgovornosti za širjenje sovražnega govora. Prava identiteta pisca besedila iz uvoda, ki je bilo objavljeno na strankini spletni strani, nikoli ni bila ugotovljena, medtem ko tožilstvo v vsebini ni prepoznalo sovražnega govora.²

Analiza populističnih in rasističnih elementov v diskurzu stranke SDS

Teorija, raziskave in dogodki iz zgodovine Slovenske demokratske stranke potrjujejo, da je za stranko značilno populistično širjenje neorasizma. Zato smo si zastavili raziskovalni cilj, da empirično preverimo širjenje in normalizacijo neorasizma skozi strankino ubesedovanje družbenih problemov. Na podlagi intervjujev in spletnih besedil smo analizirali strankin diskurz.

---

¹ Sicer Mudde (2007) med stranke »populistične radikalne desnice« v Sloveniji ne uvršča Slovenske demokratske stranke, navaja pa Republikance Slovenije, Slovensko nacionalno desnico, Slovensko nacionalno stranko in Stranko slovenskega naroda.

² Janez Janša je sicer zanikal, da bi objavljeni komentar vseboval elemente sovražnega govora: »Če mene nekdo imenuje Slovenec, to zame ni sovražni govor. Če nekoga, ki je Srb, nekdo imenuje za Srba, to ni sovražni govor.« Obenem je tudi zanikal, da gre za uradno stališče stranke: »Mislim, da imajo do svojega mnenja pravico tako Tomaž, kot Zoran ali Danilo in da je to pravico do izražanja različnih mnenj treba braniti in zaradi tega Slovenska demokratska stranka tega komentarja tudi ni umaknila s spletne strani, čeprav to ni njeno stališče.« (SDS, 2011)

Metodologija

Ker so nas še posebej zanimale diskurzivne prakse v spletnem okolju, smo izbrali 13 besedil, ki jih je stranka objavila na svoji spletni strani in blogu enega njenih funkcionarjev med letoma 2011 in 2013 in ki so vključevala populistično poustvarjanje »drugega«. Želeli smo zajeti čim več različnih oblik te diskurzivne prakse, tako da so izbrana besedila tematsko zajela populistično poustvarjanje »drugega« na podlagi etnične pripadnosti in nacionalnosti, spolne usmerjenosti in religije, kakor tudi nacionalne politične boje in Evropsko unijo.³ Spletna besedila smo analizirali z metodama okvirjanja in analize diskurza. V analizo vključujemo tudi strukturirane intervjuje s štirimi predstavniki in predstavnicami stranke o zdajšnjem družbeno-političnem položaju, migracijah, enakosti spolov, homoseksualnosti, populizmu, rasizmu, medijih in komunikacijskih strategijah. Pridobljene rezultate analize besedil s spletnih strani in intervjujev predstavljamo integralno.

Naša analiza temelji na predpostavki, da se sodobne (neo)rasistične populistične prakse poustvarjanja »drugega« formirajo na polju diskurzivnega. Najpreprosteje lahko diskurz definiramo kot »specifičen način govora in razumevanja družbenega sveta ali vidika tega sveta« (Jorgensen in Phillips, 2002: 1). Z metodo analize diskurza tako analiziramo diskurzivno konstrukcijo ali reprezentacijo realnosti, to je produkcijo pomenov in izjav, ki opisujejo realnost. Metoda omogoča analizo vzrokov in načinov, zakaj so nekatere izjave in pomeni družbeno sprejeti kot normalni (so torej naturalizirani), drugi pa ne, kakor tudi analizo učinkov in posledic diskurzivnih reprezentacij realnosti (ibid.: 21). To pomeni, da analiza diskurza ni omejena le na jezik in lingvistične analize, temveč upošteva širšo družbeno strukturo in odnose, ki vplivajo na reprezentacijo realnosti (Bacchi, 1999: 40; cf. Waever, 2009). Analiza diskurza pogosto nastopa v kombinaciji z analizo okvirjanja, pri čemer so med obema metodama tako stične točke kot pomembne razlike. Analiza okvirjanja temelji na lingvistični in tekstualni analizi besedil in deli s teoretičnimi koncepti diskurza predvsem razumevanje pomena kot konstruiranega in razumevanje diskurza kot učinkujočega skozi besedilo. Bistvena predpostavka metode analize okvirjanja je, da je v vsakem besedilu mogoče identificirati okvire. Okviri so definirani kot oblike pojasnjevanja (*forms of explanation*) v smislu specifičnega definiranja konceptov in problemov, s katerimi se oblikujejo politični argumenti, namen pa je vpliv ali pritisk pri doseganju določenih ciljev ali interesov (Benford in Snow, 2000; Triandafyllidou in Fotiou, 1998: 2). Okvirjanje je torej specifičen proces argumentacije določene zadeve ali pojava; ukvarja se z načinom upomenjanja in argumentiranja, medtem ko s pomočjo koncepta diskurza odgovarjamo na vprašanje, katera znanja, vednosti in ideologije omogočajo obstoj določenega argumenta (okvirjanja). Ker okvirjanje zajema definicijo nekega problema in temu primerno tudi iskanje oziroma predstavitev rešitve, smo v naši analizi okvire v besedilih določali ločeno na strani identifikacije problemov (diagnoza) in na strani iskanja rešitev (prognoza). V nadaljevanju predstavljamo glavne značilnosti populističnega in rasističnega diskurza stranke SDS.

Uporaba diskurzov grožnje in žrtve

Analiza besedil, objavljenih na spletu, je pokazala, da SDS probleme v glavnem okvirja kot grožnje. Pri identifikaciji problemov (diagnoza) so kot grožnja konstruirani levica, socialistična dediščina, establishment in elite, mediji, homoseksualnost in istospolne poroke, islam in muslimani, migranti in ekonomska kriza. Med problemi zasledimo tudi ogroženost stranke in krščanskih vrednot. Grožnje so v diskurzu interrelacijsko povezane v konglomerat »drugih«, ki

---

³ Predstavljene raziskovalne rezultate smo pridobili v okviru evropskega raziskovalnega projekta *Souražni govor in populistično poustvarjanje 'drugega' v Evropi skozi prizmo rasizma, starosti in spola – RAGE*. Projekt, pri katerem je sodelovalo osem partnerskih organizacij, je vodila Univerza v Leicesteru, v Sloveniji je bila partnerska organizacija Mirovni inštitut. Projekt je finančno podprla Evropska komisija preko programa Temeljne pravice in državljanstvo.

naj bi v kolaboraciji delovali proti interesom Slovenije in slovenskega naroda. Diskurz viktimizacije naroda se pri tem dopolnjuje z diskurzom viktimizacije stranke in njenega predsednika. Ker so vsi izpostavljeni enakim grožnjam, norma ni le »nacionalna identiteta«, temveč tudi predsednik SDS in stranka sama. Ta preplet je močno opazen v strankinih naracijah in reinterpretacijah zgodovine, ki vključujejo povojne poboje, komunistično represijo, proces proti četverici, osamosvojitveno vojno, afero Depala vas, proces v primeru Patria in druge dogodke.

Okviri, ki smo jih v strankinih besedilih identificirali na strani rešitev (prognoza), dokaj konsistentno sledijo identificiranim problemom; in sicer nacionalizem, poudarjanje pomena demokracije, boj proti levici, boj proti establišmentu in elitam, mobilizacija, Evropska unija, boj proti pravicam homoseksualcev in nasprotovanje islamu. Tudi na strani rešitev so okviri prepleteni med seboj. Zavzemanje za varstvo nacionalne identitete in krepitev patriotizma, tradicij in vrednot je na primer povezano s problemom izbrisanih, ki so razumljeni kot grožnja nacionalnim vrednotam, levica pa tega problema ne rešuje ustrezno. Ker je levica hkrati konstruirana kot grožnja demokraciji, saj naj bi še iz časa komunizma obvladovala družbene podсистeme, SDS svoje politične cilje okvirja kot prizadevanje za demokratizacijo slovenske družbe in rušenje moči elit.

Slika 2: Identificirani okviri v spletnih besedilih stranke SDS in število njihovih pojavljanj (v oklepaju).

Dominacija antikomunističnega diskurza in boj proti elitam

Bistven del strankine identitete je njen antikomunistični diskurz, ki je generično sredstvo za naslavljanje najrazličnejših tem, še posebno pa boja proti političnim nasprotnikom, predvsem levim strankam in z njimi povezanimi elitami, ki so po mnenju SDS dediči komunistične diktature. Stranka levo ideologijo primerja z ideologijami totalitarizma, nacizma in fašizma. To se kaže tudi skozi različna poimenovanja, ki jih uporablja za levico in njene predstavnike in predstavnice: »skrajna levica«, »tranzicijska levica«, »strici iz ozadja«, »levi fašizem«, »totalitarna ideologija« ipd. Poigravanje z ideološkimi etiketami in koncepti je v funkciji rabe praznih označevalcev ter zamegljevanja strankine ideologije in ciljev. Stranka, ki sama izraža ksenofobna in rasistična stališča, delovanje svojih političnih nasprotnikov primerja z delovanjem nacistov in fašistov med 2. svetovno vojno ter jih obtožuje, da ogrožajo demokracijo. Tako je Janez Janša nagovoril zbrane ljudi na demonstracijah, ki jih je v njegovo podporo organiziral Zbor za republiko 8. marca 2013, potem, ko so protestniki in protestnice na vstajah zahtevali Janšev odstop z mesta predsednika vlade:

Slovinci smo doslej večkrat dokazali, da le nismo tako naivni. Tudi tokrat se vse bolj zavedamo, da so nas potisnili v čas, ko je treba odločno nastopiti proti levemu fašizmu, proti grožnjam, nasilju in kaosu, ki sta največja sovražnika svobode in pravičnosti. (SDS, 2013d)

Levica naj bi bila, sodeč po diskurzu SDS, vpeta v delovanje »Udbomafije«, podtalne organizacije, ki izvira iz jugoslovanskih tajnih služb in ki naj bi dejansko vodila državo. V diskurzu se to kaže skozi prepletanje antikomunističnega oz. protilevega diskurza z bojem proti elitam, medijem, državnim institucijam in celotnemu političnemu okolju (glej npr. SDS, 2013g). »Javno znano je, da kolaboratorji nekdanje tajne policije danes delajo v uredništvih medijev, prisotni so med sodniki, tožilci, parlamentarci, univerzitetnimi profesorji itd.« (SDS, 2013a)

V SDS-ovih teorijah zarote je osrednja žrtev komunizma (in levice) Janez Janša, medtem ko sovražnika poseeblja nekdanji predsednik države Milan Kučan, ki je bil nekoč tudi visok partijski funkcionar. Ko je leta 2013 Komisija za preprečevanje korupcije pri Janši ugotovila večkratno kršitev zakonske obveznosti poročanja o premoženjskem stanju in da se je njegovo premoženje nesorazmerno in nepojasnjeno povečalo (KPK, 2013), je SDS na »institucije v tujini« naslovila pismo, v katerem pojasnjuje »politične razmere v Sloveniji« kot komunistično zaroto:

Komunisti in njihovi politični nasledniki so poskušali onemogočiti sedanjega predsednika vlade in predsednika SDS od leta 1983 dalje [tega leta so Janšo izključili iz Komunistične partije, op. a.]. V času komunizma, pred demokratičnimi spremembami in pred osamosvojitvijo Slovenije, v času, ko je državi vladal Milan Kučan, so Janšo zaradi njegovih člankov in izjav večkrat aretirali, pridržali, ga obsodili pred vojaškim sodiščem in poslali v zapor. Iz zapora je bil izpuščen leta 1989 v zadnji skupini zadnjih političnih zapornikov pred padcem režima. (SDS, 2013a)

V diskurzu SDS ima antikomunistični diskurz dominantno vlogo, kar kaže na populistično »prevlado političnega« nad ekonomskimi temami (Mudde, 2005: 154). Poleg tega se antikomunistični diskurz z definicijami populizma prekriva v antielitističnih pozicijah, kritiziranju medijev in odrekanju legitimnosti državnim institucijam.

Populistično in rasistično poustvarjanje »drugega« prek etnonacionalizma, antikomunizma in konservativizma

Diskurz poustvarjanja »drugega« je bistven prenašalec neorasizma v diskurzih populistične radikalne desnice in je zelo jasno zastopan tudi v diskurzu SDS. Stranka migrante, izbrisane, muslimane ter tudi geje in lezbijke konstruira kot esencialno drugačne od »slovenske identitete« in kot grožnja obstoju slovenskega naroda. SDS ne poudarja etnične ali verske pripadnosti ter spolne usmerjenosti pripadnikov in pripadnic manjšin, temveč njihovo (inferiorno) kulturo, vrednote in način življenja. Zelo indikativen primer neorasističnega poustvarjanja »drugega« je pismo »Tomaža Majerja«, v katerem je SDS migrante iz nekdanje Jugoslavije in njihove potomce zajela s terminom »novi državljani« in jih obtožila, da so stranki z organiziranim odhodom na volišča preprečili zmago na parlamentarnih volitvah. Prepoznani so bili po trenirkah, tujem naglasu, prihajali so v skupinah in imeli ime pravega kandidata napisano na rokah (glej uvodni citat).

SDS manjšinske skupine dodatno konstruira kot sovražnike tako, da jih predstavlja kot kolaborante levice, ki naj bi računala na njihove volilne glasove in jim želi zato podeliti »privilegi-

je«. Odgovor na te diagnoze oziroma probleme je zaščita nacionalne identitete prek boja proti levi in diskriminacija »drugih«. Takšen je denimo diskurz o izbrisanih, pri čemer stranka uporablja poimenovanje »tako imenovani izbrisani«, s čimer namiguje, da izbriše in množične kršitve človekovih pravic sploh ni bilo. Na eni od parlamentarnih razprav so poslanci in poslanke SDS zatrjevali, da so si vedno prizadevali za rešitev vprašanja statusa izbrisanih, vendar naj bi politična levica s tem vprašanjem »kalkulirala« in »manipulirala« ter zato ni želela sprejeti predloga, s katerim bi izbrisane obravnavali selektivno (SDS, 2013f). SDS je diskurz o izbrisanih uspešno (še posebej, če sklepamo po rezultatih referenduma leta 2004) usmerjala proč od vprašanja kršenja človekovih pravic k vprašanju političnega boja med desnico in levico, zadnjo pa skupaj z izbrisanimi obtoževala protislovenskega delovanja. Predstavniki in predstavnice stranke so večkrat postavili »naše« interese proti interesom izbrisanih, kot na primeru odškodnin. Tako je Vinko Gorenak izjavil: »To so naši državljani, ki od leta 1945 čakajo pravično zadoščenje. Če bi mi bili dosledni, potem bi šli po vrstnem redu in bi rekli, naprej so oni, materialni oškodovanci 2. svetovne vojne, zaradi tega, ker najdlje čakajo na popravo krivic.« (SDS, 2013f)

V skladu s teorijami neorasizma stranka izbrisane konstruira kot »druge« s tem, da jim pripiše lastnosti, kot so izdajstvo, izkoriščanje, kalkuliranje in klevetanje. V procesu razčlovečevanja in rasizacije so zelo pomembni okviri, v katerih stranka naslavlja izbrisane (boj proti levi, komunizmu, za samostojno Slovenijo ...), saj prav ti omogočajo videz strpnega diskurza. Navidezno demokratičnost takšnega diskurza pa razkrivajo njegovi rezultati, v konkretnem primeru dolgoletno oviranje rešitve pravnega statusa izbrisanih in s tem nadaljevanje kršenja njihovih pravic.

V intervjujih s predstavniki in predstavnicami stranke so bili migranti oz. »tisti na ić« stereotipizirani tudi kot izkoriščevalci socialne države in kriminalci, kar se uporablja kot argument za omejevanje podeljevanja državljanstev.

Jaz nimam s priseljenci problem, čeprav bi pa si morali priznat, da imamo nekaj težav na različnih področjih. Med drugim tudi na področju kriminalitete, zato, dokler nismo ... bi morali biti malo bolj strogi pri podeljevanju delovnih dovoljenj in potem državljanstva. [...] In če se jaz dobro spomnim, so ravno na Danskem imeli tudi tak problem, da so ti tuji in novi državljani povzročili 90 % kaznivih dejanj. (političarka SDS 2)

Stranka v svojih uradnih sporočilih redko naslavlja muslimane, na blogu enega od poslancev pa lahko beremo tekst, v katerem je islam predstavljen kot v temelju drugačna vrednotna struktura od krščanstva in kot grožnja varnosti (glej Erlah, 2012). Tekst vzpostavlja binarno opozicijo med civiliziranim Zahodom in barbarskim Orientom, ki ne pozna človekovih pravic in svobode, rešitev problema pa vidi v tem, da »bi moral islam predvsem opustiti vsakršno obliko patološkosti in ideološkosti« (ibid.).

Na Zahodu poznamo človekove pravice, svobodo govora, ločenost države in verskih skupnosti, kar je zasluga krščanske miselnosti o svobodi posameznika in njegove osebne odgovornosti pred Bogom. Islam na drugi strani tega ne pozna. Ne pozna človekovih pravic, ne pozna svobode govora, še manj pa pozna ločitev verskih skupnosti od države. Še več, islam ureja državo, zato jo dela teokratsko oz. totalitarno. (Erlah, 2012)

Podobno kot pri izbrisanih, migrantih in muslimanih za SDS slovensko identiteto ogrožajo tudi v geji in lezbijke oz. natančneje priznanje njihovih pravic. Ob esencialističnem sklicevanju na »naravno skupnost moškega in ženske« so med razpravo o Družinskem zakoniku člani in članice argumentirali, da bo njegova zavrnitev na referendumu zagotovila ohranitev

slovenskega naroda. Poslanec France Cukjati je tako izjavil, »da Družinski zakonik nikomur nič ne daje, naravni skupnosti moškega in ženske pa odvzema poseben družbeni pomen, ki je namenjen tako otrokovemu polnemu življenju, kot tudi ohranitvi slovenskega naroda.« (SDS, 2012) Konstruiranje drugega je v tem primeru potekalo prek označevalcev pedofilija, zoofilija, bolezni; geje in lezbijke se je povezovalo z neodgovornim življenjskim slogom in sebičnostjo. V vlogo žrtve pa je stranka postavila »naravne družine« oziroma skupnost moškega in ženske z otroki.

Konstrukcija »drugih« kot groženj je, kot smo videli, vedno povezana s konstrukcijo ogroženega ljudstva. V primeru SDS je to slovenski narod, homogen konstrukt, ki poleg etnične pripadnosti temelji tudi na krščanski tradiciji in heteroseksualnih družinah. SDS rasistično poustvarjanje »drugega« normalizira tako, da ga integrira v antikomunistični, nacionalistični in konservativni diskurz.

Razumevanje in uporaba pojma demokracija in demokratične politične ureditve

Diskurz, ki »druge« objektivizira v grožnje, legitimizira njihovo nedemokratično obravnavo, kar je v nasprotju z vrednotami, na katere deklarativno prisega SDS v svojem programu. To so: svoboda, človekovo dostojanstvo, pravičnost, solidarnost in domoljubnost ter pozitiven odnos do okolja. Stranka v svojem programu tudi deklarativno prisega na demokracijo, ki pomeni: »... enakopraven in srpen dialog na podlagi racionalnih argumentov ter varstvo pravic in interesov različnih manjšin.« (SDS program, b. d.)

Glede na močno prisotnost diskurza poustvarjanja »drugega« smo priča zelo opazni disonanci med programskimi cilji stranke in njenim uveljavljanjem konkretnih politik. SDS neenakosti ne zagovarja samo s sklicevanjem na demokracijo, temveč samo sebe predstavlja v vlogi njenega ključnega branika v Sloveniji. Kadarkoli stranka ali njen predsednik zaideta v težave, sta predstavljena kot žrtev nedemokratičnega sistema, nepravičnih sojenj in teorij zarot. Janša med drugim na posebni spletni strani, ki je dosegljiva le v angleščini, sebe predstavlja kot bivšega premierja in borca za človekove pravice (glej The Official Webpage of Janez Janša, 2015). V tem kontekstu je sprožil tudi pobudo »za svet brez genocida«.

Tako kot druge teme SDS tudi svoje oz. »slovenske« vrednote umešča v širše okvire nacionalistične in nativistične ideologije, saj naj bi Slovenijo uvrščale med družbe »istega kulturno-civilizacijskega kroga Evrope in zahodne civilizacije« (SDS program, b. d.). SDS ponovno pozicionira tako narod kot samo stranko z opisom svojih vrednot, ki so v nasprotju z »balkanskimi« vrednotami. Kot je dejal eden od predstavnikov stranke v intervjuju, si stranka prizadeva, da bi v Slovenijo vnesla »vrednote, ki so značilne za zahodne demokracije«, pri tem pa sedanje probleme Slovenije povezuje z »miselnimi vzorci, ki se prenašajo tudi izpred leta 1990« (politik SDS 2), medtem ko je druga intervjuvanka govorila o »balkanskem duhu«, ki kot ovira stoji na poti uspeha Slovenije (političarka SDS 1). EU je tako razumljena kot porok ohranjanja slovenske kulture in demokracije oz. branik pred ponovitvijo Jugoslavije in komunizma. V tej povezavi je tudi lažje razumeti, zakaj je – v nasprotju z večino desnih populističnih strank v Evropi – SDS izrazito naklonjena Evropski uniji in njenim politikam, leve stranke pa obtožuje »evroskepticizma« in »jugonostalgije« (glej npr. SDS, 2013c). Vendar pa tako kot druge populistične stranke Evropsko unijo nativistično razume kot varuha nacionalnih identitet in evropske identitete pred grožnjo »drugih«.

Tako demokratične vrednote kot Evropsko unijo stranka uporablja za legitimizacijo svojih ksenofobnih in rasističnih stališč,⁴ kar znova potrjuje, da sta za populistični diskurz značilna

⁴ Ob tem ni nepomembno, da stranka legitimizacijo dobiva tudi iz »Evrope«. Glej na primer SDS, 2013b.

ustvarjanje in raba praznih označevalcev.⁵ Ti imajo pomembno vlogo tudi na strani rešitev, ki jih v odgovor na grožnje levice, migrantov, izbrisanih, muslimanov ter gejev in lezbijk zagovarjajo v stranki SDS; rešitve so uokvirjene v krepitev patriotizma in nacionalne identitete,⁶ za čimer se skriva nasprotovanje pravicam manjšinskih skupin. Prek praznih označevalcev (demokracija, človekove pravice, fašizem itd.) populistični diskurz konstruira uveljavljanje rasizma, nacionalizma in ksenofobije kot boj za demokracijo.

Sklep

Analiza diskurza SDS je pokazala, da stranka izpolnjuje vsa merila za umestitev v skupino evropskih populističnih skrajno desnih strank. Antielitizem se kaže skozi vzpostavljanje dihotomije med (levimi) elitami in ljudstvom. Neorasizem se kaže predvsem skozi rabo diskurzivne prakse poustvarjanja »drugega«, ki izhaja iz nepremostljivih kulturnih razlik med »nami« in različnimi marginaliziranimi in manjšinskimi skupinami, tj. »drugimi«. Antidemokratičnost se kaže skozi nativistično razumevanje demokracije kot neposrednega uveljavljanja volje večine ne glede na ustavno zagotovljene človekove pravice manjšin, skozi znikanje legitimnosti državnim institucijam ter s personaliziranim delovanjem stranke same. Diskurz SDS je soroden diskurzu evropskih populističnih skrajno desnih strank tudi zato, ker racionalne argumente nadomešča s širjenjem zarat, strahu in groženj, poustvarjanjem žrtev in herojev, kakor tudi z izpostavljenim sklicevanjem na vrednote in kulturo.

Diskurzivna analiza besedil na spletu ter intervjujev s predstavniki in predstavnicami stranke je pokazala skrajno dualistično razumevanje sveta, s poustvarjanjem groženj na eni strani in žrtev na drugi. Grožnjo pomenijo pripadniki in pripadnice različnih manjšinskih skupin (migranti, izbrisani, geji in lezbijke, muslimani, samske ženske, Romi), politični nasprotniki (komunisti oz. levičarji in njihove elite), mediji in državne institucije, ki naj bi v kolaboraciji (so)delovali proti interesom slovenskega naroda in ogrožali njegov obstoj, njegovo državo in identiteto. SDS kot žrtev identificiranih groženj ne poustvarja le »Slovencev«, ampak tudi samo sebe in svojega predsednika, s čimer populistično vzpostavlja enačaje med ljudstvom, stranko in njenim voditeljem. Ti argumenti se nato uporabijo pri opravičevanju izločanja posameznih skupin iz družbene skupnosti in uveljavljanju diskriminacijskih politik. Tako manjšinske skupine kot politični nasprotniki, mediji in institucije so rasizirani na podoben način, to je s sklicevanjem na njihove vrednote, kulturo in slog življenja, ki so esencialno drugačni od »slovenskih«. Za razumevanje, kako se znotraj diskurza groženj in žrtev prenašajo ksenofobne in rasistične ideje, je bistveno, da SDS nasprotovanje uveljavljanju človekovih pravic uokvirja v aktualne strankarske politične boje, boj proti komunizmu in boj za demokratizacijo, manjšinske skupine pa obravnava enako kot druge politične nasprotnike.

V diskurzu SDS smo identificirali in podrobneje analizirali antikomunistični diskurz, diskurz poustvarjanja »drugega« in diskurz demokratizacije. Vsi trije so med seboj močno prepleteni in temeljijo na nacionalističnih, nativističnih in esencialističnih argumentacijah. To pomeni, da so v diskurzu SDS ksenofobne in rasistične ideje vključene v okvire sprejemljivejših ideologij (nacionalizem, konservativizem) in boja proti komunizmu oz. za demokracijo, kar ponovno prispeva k njihovi normalizaciji. Pri tem je pomembno, da stranka ideološke

---

⁵ Kot prazni označevalec deluje tudi rasizem. Leta 2013 se je na napoved nove predsednice vlade Alenke Bratušek, da bo vlada kritično prevetrila zaposlitve v javnem sektorju v času vlade SDS, Zvonko Černač odzval, da gre za rasistično izjavo! (Ministrstvo za pravosodje, 2013)

⁶ Ko je stranka vodila vlado, je dosegla dopolnitev imena šolskega predmeta Državljanstva vzgoja in etika s pojmom »domovinska vzgoja«; navdilo izobraževalnim institucijam, da morajo imeti izobešeno zastavo vse dni v letu; in navdilo, da morajo vse osnovne šole ob zaključku šolskega leta organizirati proslavo z »domoljubno vsebino«.

koncepte, koncept demokracije in koncept človekovih pravic uporablja kot prazne označevalce in njihove pomene sprevača in prireja, s čimer zakriva lastno ideološko podstat, vključno s ksenofobijo in rasizmom. Naša analiza je pokazala, da je razumevanje demokracije pri stranki SDS nativistično in v praksi vodi v etnokratico, to je politično tvorbo »države Slovencev«, kjer so pravice pogojene s »slovensko« etnično, nacionalno, versko in spolno pripadnostjo. Demokracija pa je omejena na odločanje večine o pravicah manjšin oziroma »volja ljudstva« je postavljena nad človekove pravice, posledica tega pa so diskriminacija manjšin in avtoritarni odnosi. Pot do takšne politične ureditve si SDS in druge populistične radikalno desne stranke utirajo, ironično, z učinkovito rabe demokratičnih instrumentov, kot so referendumi, volitve in civilne pobude.

Literatura

- ANTIĆ GABER, MILICA (2006): »Gospod predsednik, ali sem jaz slišal iste besede kot vi?« V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 5*, R. Kuhar in S. Autor (ur.), 136–146. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- BACCHI, LEE CAROL (1999): *Women, Policy and Politics. The Construction of Policy Problems*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- BALIBAR, ÉTIENNE (1991): Is There a "Neo-Racism"? V *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, E. Balibar in I. Wallerstein (ur.), 17–28. London: Verso.
- BASKAR, BOJAN (2004): Rasizem, neorasizem, antirasizem. Dvojni esej o tranzitivnosti navidezno protislovnih pojmov. *Časopis za kritiko znanosti* 32(217/218): 126–149.
- BENFORD, D. ROBERT in DAVID A. SNOW (2000): Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology* 26: 611–639.
- ČUČEK, TINA (2006): Slovenski poslanci o izbrisanih: analiza parlamentarnih razprav. V *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti 5*, R. Kuhar in S. Autor (ur.), 190–211. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- FRANK, ANA, ROMAN KUCHAR in MOJCA PAJNIK (2014): *RAGE WS2 National Report. Populism in Slovenian Context Online: Quantitative and Qualitative Frame Analysis of Practices and Discourses*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- FRANK, ANA, IZTOK ŠORI in MOJCA PAJNIK (2013): *Slovenian Democratic Party (SDP) – Slovenska demokratska stranka (SDS)*. Case Study Report. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- JALUŠIČ, VLASTA (2009): Stretching and bending the meanings of gender equality policies. V *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*, E. Lombardo, P. Meier in M. Verloo (ur.), 52–67. New York in London: Routledge.
- JORGENSEN, MARIANNE in LOUISE PHILLIPS (2002): *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- KOMISIJA ZA PREPREČEVANJE KORUPCIJE (2013): *Poročilo o nadzoru premoženjskega stanja predsednikov parlamentarnih strank Karla Viktorja Erjavca (Desus), Zorana Jankovića (PS), Ivana Janeza Janše (SDS), Ljudmile Novak (NSi), Boruta Pahorja (SD), Gregorja Viranta (DL) in Radovana Žerjava (SLS)*. Dostopno na: https://www.kpk-rs.si/upload/datoteke/Ugotovitve_nadzora_nad_PS_predsednikov_parlamentarnih_strank.pdf (17. februar 2015).
- KUZMANIĆ, TONČI (2002): Post-socialism, Racism and the Reinvention of Politics. V *Xenophobia and Post-socialism*, M. Pajnik (ur.), 17–36. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUZMANIĆ, TONČI (2003): Tuđmanizem in janšizem: Nacije-države in post-socializmi. V *Nova desnica*, C. Oberstar in T. Kuzmanić (ur.), 91–131. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUZMANIĆ, TONČI (2005): An attempt to distinguish nationalist from volkish populist movements, practices and ideologies – the Yugoslav case. V *Nation-states and xenophobias: in the ruins of former Yugoslavia*, M. Pajnik in T. Kuzmanić (ur.), 9–22. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/data/tiny_mce/Publicacije/politike_simp_ruins_final.pdf (3. april 2013).
- MAGNETOGRAM 14. REDNE SEJE DRŽAVNEGA ZBORA. 2. marec 2010.
- MUDDE, CAS (2007): *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

- MUDDE, CAS (ur.) (2005): *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. Milton Part: Routledge.
- PAJNIK, MOJCA, ROMAN KUCHAR, MOJCA FRELIH in IZTOK ŠORI (2013): *RAGE State of the Art Report for Slovenia: Populism in the Slovenian Context*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA, ROMAN KUCHAR, ANA FRANK in IZTOK ŠORI (2014a): *RAGE (WP2) Literature Review: Political Participation and Digital Media*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA, IZTOK ŠORI, BIRGIT SAUER in EDMA AJANOVIC (2014b): *RAGE (WP2) Synthesis Report: Populism Online: Quantitative and Qualitative Frame Analysis of Populist Practices and Discourses across European Societies*. Neobjavljeno poročilo raziskave. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- RAMET, SABRINA (1999): Defining the Radical Right: the Values and Behaviours of Organized Intolerance. V *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*, S. Ramet (ur.), 3–27. University Park: Pennsylvania State University Press.
- RENER, TANJA (2008): O življenju med filozofi in plemenskim govedom. *Narobe* 2 (7): 24–25.
- RIZMAN, RUDI (1999): Radical Right politics in Slovenia. V *The radical right in Central and Eastern Europe since 1989*, S. Ramet (ur.), 147–170. University Park: Pennsylvania State University Press.
- STANLEY, BEN (2008): The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies* 13(1): 95–110.
- SVET EVROPE (2006): *The situation of the Roma community in Ambrus, Letter addressed to Mr. Janez Janša, Prime Minister of the Republic of Slovenia by Mr Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights*. Dostopno na: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1100865&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679> (11. januar 2015).
- TRIANDAFY LLIDOU, ANNA in FOTIOU ANASTASIOS (1998): Sustainability and Modernity in the European Union: A Frame Theory Approach to Policy-Making. *Sociological Research Online* 3(1). Dostopno na: <http://www.socresonline.org.uk/3/1/2.html> (2. december 2014).
- ULE, MIRJANA (2005): Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *Mi in oni: o nestrpnosti na Slovenskem*, V. Leskošek (ur.), 21–40. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- VAN DIJK, TEUN A. (1989): The denial of racism. V *Language, Power and Ideology*, R. Wodak (ur.), 199–226. Amsterdam: John Benjamins.
- WAEVER, OLE (2009): Discursive Approaches. V *European Integration Theory*, A. Wiener in T. Diez (ur.), 163–181. Oxford: Oxford University Press.
- WODAK, RUTH (2010): *Rightwing populist rhetoric – a European »glocal« phenomenon?* Javno predavanje na Orebro University, 6. februar. Dostopno na: <http://www.forum-europa.org/documents/CCCB-Wodak.pdf> (25. november 2010).

Analizirana besedila

- BRUČAN, ANDREJ (2004): SDS za "švicarski model" verske oskrbe muslimanov. *Dnevnik*, 12. januar. Dostopno na: <http://www.dnevnik.si/clanek/70743> (5. januar 2015).
- ERLAH, SEBASTJAN (2012): *Allahu Akbar*. Dostopno na: <http://www.grims.si/allahu-akbar/> (5. januar 2015).
- MAJER, TOMAŽ (2011). *Jankovića sta dvignila umetno ustvarjen strah in slovenska radodarnost z državljanstvi*. Dostopno na: <http://www.sds.si/news/10328> (5. januar 2015).
- MINISTRSTVO ZA PRAVOSODJE (2013): *Izjava Alenke Bratušek je grožnja demokratični družbi*. Dostopno na: http://www.mp.gov.si/si/novinarsko_sredisce/novica/article/12447/6452/b4461e82e64f4451fa0ab9af0e639aa7/ (10. januar 2015).
- SDS (2011). *Janez Janša: Pravič do izražanja različnih mnenj je treba braniti*. Dostopno na: <http://www.sds.si/news/10334> (5. januar 2015).
- SDS (2012). *France Cukjati: "Družinski zakonik nikomur nič ne daje, naravni skupnosti moškega in ženske pa oduzema poseben družbeni pomen."* Dostopno na <http://www.sds.si/news/10603> (5. januar 2015).
- SDS (2013a). *A political situation in Slovenia*. Dostopno na: http://www.sds-online.org/content/articles/SDS_A_political_situation_in_Slovenia.pdf (5. januar 2015).
- SDS (2013b). *Anca Boagiu: "Rezolucija je signal socialistom, naj ne uporabljajo pravosodnega sistema kot orodje za politično preganjanje."* Dostopno na: <http://www.sds.si/news/13066> (5. januar 2015).
- SDS (2013c). *Euroskepticizem kot politična doktrina*. Dostopno na: <http://www.sds.si/news/12348> (5. januar 2015).

2015).

SDS (2013d). *Janez Janša: nagovor na javnem shodu Zbora za republiko*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=IKeMOvBj-c> (5. januar 2015).

SDS (2013e). *Nič o Sloveniji brez mladih*. Dostopno na: <http://www.sds.si/menu/6402> (5. januar 2015).

SDS (2013f). *Politična levica je z vprašanjem reševanja t. i. izbranih politično kalkulirala*. Dostopno na: <http://www.sds.si/news/12779> (5. januar 2015).

SDS (2013g). *Predsednik Janez Janša: "Bo Slovenija druga ali socialistična republika?"*. Dostopno na: <http://www.sds.si/news/12679> (5. januar 2015).

SDS (b. d.). *Program SDS*. Dostopno na <http://www.sds.si/menu/5> (5. januar 2015).

ŠTUHEC, IVAN (2013). *Kriminalizacija osamosvojitve*. Dostopno na: <http://www.sds.si/news/12406> (5. januar 2015).

THE OFFICIAL WEBPAGE OF JANEZ JANŠA. Dostopno na: <http://www.janezjansa.com> (5. januar 2015).

24UR (2006). *Romi zelo nezadovoljni*. Dostopno na: http://24ur.com/bin/article.php?article_id=3083122&show_media=16143152 (11. januar 2015).

Za narodov blagor: skrajno desni populizem v diskurzu stranke Nova Slovenija

Abstract

For the Well-Being of the People: Far-Right Populism in the Discourse of the Party New Slovenia

The paper explores how populism functions in combination with Christian Democratic ideology in the case of the political party New Slovenia (*Nova Slovenija*). We analyze party's discourse and thereby focus on the questions on what arguments, ideas and ideologies it is based, how the party frames social problems and solutions, and how the party enforces discrimination of minority groups. The analysis includes interviews with the representatives of the party and texts the party published on its webpages. As a research method, we use critical frame analysis and discourse analysis. Forms of action against minorities, reproductions of antagonisms between the people and "others" and nativist understanding of the state and citizenship show partly overlapping of actions and discourse of New Slovenia with radical right populism.

Keywords: New Slovenia, Young Slovenia, Christian Democracy, populism, racism, political discourse

Iztok Šori is researcher at the Peace Institute in Ljubljana. His research interests include contemporary populism in connection to racism and othering, gender equality, prostitution, trafficking in persons, migration, political representation, reconciliation of private and professional life. (iztok.sori@mirouni-institut.si)

Povzetek

V članku na primeru stranke Nova Slovenija raziskujemo, kako deluje populizem v kombinaciji s krščansko demokrasko ideologijo. Analiziramo strankin diskurz in se pri tem osredinjamo na njihove argumente, ideje in ideologije, kako stranka okvirja družbene probleme in rešitve ter kako uveljavlja diskriminacijo manjšinskih skupin. V analizo smo zajeli intervjuje s predstavniki in predstavnicami stranke ter besedila, ki jih je stranka objavila na svojih spletnih straneh. Kot raziskovalni metodi smo uporabili kritično analizo okvirjanja in analizo diskurza. Oblike delovanja proti manjšinam, poustvarjanje antagonizmov med ljudstvom in »drugimi« ter nativistično razumevanje države in državljanstva kažejo, da delovanje in diskurz Nove Slovenije deloma sovpadajo s skrajno desnim populizmom.

Ključne besede: Nova Slovenija, Mlada Slovenija, krščanska demokracija, populizem, rasizem, politični diskurz

Iztok Šori je raziskovalec na Miroumem inštitutu v Ljubljani. Proučuje sodobni populizem v povezavi z rasizmom in konstrukcijo »drugega«, enakost spolov, prostitucijo, trgovanje z ljudmi, migracije, politično reprezentacijo, usklajevanje zasebnega in poklicnega življenja. (iztok.sori@mirouni-institut.si)

Populizem in neoliberalizem pod okriljem krščanske demokracije

Nova Slovenija (NSi) se samoopredeljuje kot krščanskodemokratska stranka, vendar njeno sistematično delovanje proti pravicam manjšinskih skupin in uporaba instrumentov večinske demokracije (zlasti referendumov) za uveljavljanje diskriminacije kaže, da njeno ideološko podstat tvori tudi (skrajno desni) populizem. Kot namreč definira Cas Mudde (2004), je populizem ideologija, ki družbo razume kot razdeljeno na dve homogeni in antagonistični skupini: »čiste ljudi« (oz. ljudstvo) proti »skorumpiranim elitam« in ki si prizadeva, da bi bila politika izraz »splošne ljudske volje«. Delovanje proti manjšinam je pri tem značilno predvsem za populistične skrajno desne stranke, ki populizem združujejo z nativizmom in avtoritarizmom (npr. Avstrijski svobodnjaki ali Nacionalna fronta v Franciji) (Mudde, 2007). Dodatno podporo naši predpostavki daje ugotovitev, da je populizem »tanka« ideologija, ki jo v praksi pogosto najdemo v kombinaciji s »polnimi« ideologijami, saj sama ne more preživeti, ker ni sposobna predstaviti širokega in koherentnega programa za reševanje ključnih političnih vprašanj (Mudde, 2004; Stanley, 2008). V tem prispevku bomo na primeru stranke Nova Slovenija analizirali, kako populizem deluje v kombinaciji s krščanskodemokratsko ideologijo. Zlasti se osredinjamo na diskurzivne strategije, s katerimi stranka zagovarja diskriminacijo manjšinskih skupin, in na njihova presečišča s skrajno desnim populističnim diskurzom.

Uvodoma predstavljeno ogrođe populizma odpira možnost, da kot populistične označimo večino strank v današnjem političnem habitusu, zato je, kot argumentira Mudde (2004), pomembno ločevati, kdaj ima populizem vlogo ideologije in kdaj je »le« v funkciji rabe demagogije in oportunitizma pri pridobivanju volilnih glasov. Mudde (2007) tudi ugotavlja, da prihaja do prekrivanja med ideologijo populističnih skrajno desnih strank in konservativno ideologijo, ki jo konstituirajo avtoritarizem, tradicionalizem, religioznost in nacionalizem. V obeh primerih gre za širšo skupino nacionalističnih strank, vendar konservativne in krščanskodemokratske stranke uporabljajo bolj »sprejemljive« oblike nacionalizma, ki je sprejet kot patriotizem, medtem ko je pri populističnih skrajno desnih strankah koncept nacionalizma nativističen, lahko vključuje rasizem in je usmerjen proti ustavni zaščiti manjšin (ibid.).

Kljub Muddovim prizadevanjem, da bi populizem iztrgal iz območja nedefiniranega, politična praksa kaže, da so meje vendarle zabrisane. Različne konservativne in krščanskodemokratske stranke uporabljajo diskurz, ki je zelo podoben diskurzu populističnih skrajno desnih strank, pri nekaterih pa populizem prehaja v ideologijo.¹ Nizozemski Krščanski demokrati so leta 2003 zmagali na volitvah tudi zato, ker so s kritiko multikulturalizma prevzemali volivce razpadajoče skrajno desne populistične stranke umorjenega Pima Fortuyna, ki je agitiral zlasti proti islamu in muslimanski skupnosti. Pravi preporod konservativne politike doživljajo v ZDA, kjer se je v zadnjih letih na politični sceni opazno utrdilo Čajankarsko gibanje, ki v svojem populističnem diskurzu prepleta tradicionalizem, lokalizem in rasizem s politično ekonomijo in finančno krizo (Kumar, 2011: 56). Kot ljudstvo so v čajankarskem populističnem diskurzu konstruirani člani in članice gibanja oziroma »patrioti«, kot se sami imenujejo. Njihove cilje lahko strnemo v prizadevanje za »vrnitev« bele, krščanske in angleško govoreče Amerike. Med drugim ostro nasprotujejo splavu, priseljevanju in socialni državi. Tako kakor v ZDA lahko tudi v vzhodni Evropi najdemo povezave med skrajno desnim populizmom in religijo. Mudde (2005) v tem kontekstu posebej poudarja Ligo poljskih družin, ki združuje nativizem z ortodoksnim katolicizmom. Liga pa je le ena od strank, ki na Poljskem spada med zastopnice »postkmečkega populizma«, to je tipa moderne populistične kulture, ki je pod vplivom religije in temelji na ruralnih strukturah, ideologijah in naracijah (Buzalka, 2008). Te stranke se na volivce in volivke obračajo z idealiziranjem kmečkega življenja, »tradicionalno« kmečko ikonografijo in ne nazadnje s sklicevanjem na »kmečko logiko« – vse to je mogoče opaziti tudi v politični strategiji NSi.

¹ O širini »populističnega *Zeitgeista*« (Mudde, 2004) priča ugotovitev, da se je tudi veliko socialdemokratskih strank na uspehe skrajno desnega populizma odzvalo z zaostrovanjem stališč do migracijskih politik (Bale idr., 2010).

Ob populizmu je v konservativni in krščanskodemokratski skupini strank opazen tudi premik k neoliberalnim ekonomskim politikam (npr. Republikanska stranka v ZDA, Konservativci v Veliki Britaniji, Krščanskodemokratska unija v Nemčiji, Nova Slovenija pri nas). Do 80. let 20. stoletja je ta politična skupina tradicionalno ohranjala skeptičen odnos do kapitalizma in prostega trga, saj so v njiju videli predvsem grožnjo morali (npr. zaradi ekscesnega potrošništva). Sele z vzponom Ronalda Reagana in Margaret Thatcher so konservativne stranke začele družbeni konservativizem čedalje bolj kombinirati z ekonomskim neoliberalizmom (Mudde, 2007: 27–28). Premik k neoliberalizmu je opazen tudi v Evropski ljudski stranki (njena članica je tudi NSi), predvsem zaradi pristopanja strank iz vzhodne Evrope (Hanley, 2002). Hkrati se »neoliberalizira« koncept »socialno-tržnega gospodarstva«, ki ga v glavnem zagovarjajo krščanskodemokratske stranke in ki temelji na podpori kapitalistični ekonomiji in dopuščanju intervencij države pri blaženju njenih družbenih posledic (Mudde, 2007: 124). Da je tak model kompatibilen z neoliberalno ideologijo, dokazuje stranka, ki ga pooseblja – nemška Krščanskodemokratska unija, ki v času ekonomske krize na evropski ravni zagovarja restriktivne varčevalne politike, krčenje socialne države, javnega sektorja in privatizacijo.

V kontekstu ekonomije se distinkcija med krščanskodemokratskimi in skrajno desnimi populističnimi strankami vzpostavlja tako, da prvi vključevanje države v tržno gospodarstvo razumejo predvsem kot obliko krščanske dobrodelnosti, medtem ko želijo populistični skrajno desnice nativistično vzpostaviti ločene socialne sisteme za »nas« in »druge« (Mudde, 2007: 125). Kot kaže primer avstrijske Svobodnjaške stranke, ima populistično zagovarjanje neoliberalnih ukrepov, še zlasti privatizacije, dodatne nagibe tudi v tem, da bi razbili monopole, ki so jih druge stranke ustvarile v državnih (pod)sistemih (ibid.: 131). Politična praksa v nekaterih vzhodnoevropskih državah (npr. Poljska, Slovaška) pa je pokazala, da je populistični diskurz odločilno pripomogel k uveljavljanju neoliberalnih politik (Makovicky, 2013; Shields, 2007), medtem ko »alpski populistični« (Severna liga v Italiji, Svobodnjaška stranka v Avstriji, Ljudska stranka v Švici in tudi Krščansko socialna unija, ki že desetletja vlada Bavarski) prek tovrstne retorike pridobivajo čedalje več podpore med bogatimi in privilegiranimi, ki tradicionalno niso sodili v »populistično« volilno telo (Hall in Perrault, 2000).

Zgodovina in delovanje Nove Slovenije

Nova Slovenija je relativno mlada stranka, nastala je leta 2000, vendar ni *novum* v slovenskem političnem prostoru, temveč se umešča v kontinuum delovanja katoliške in nacionalistične politike od konca 80. let 20. stoletja naprej. Na prvih demokratičnih volitvah leta 1990 sta se v parlament uvrstili dve krščanskodemokratski stranki: Slovenska kmečka zveza in Slovenski krščanski demokrati. Član zadnjih je bil tudi mandatar prve demokratične vlade Lojze Peterle. Slovenska kmečka zveza je bila ustanovljena leta 1988 in pozneje preimenovana v Slovensko ljudsko stranko, Slovenski krščanski demokrati pa so izhajali iz Slovenskega krščansko-socialnega gibanja, ki je bilo uradno konstituirano leta 1989. Obe stranki sta v 90. letih sodelovali v različnih vladah in se leta 2000 združili v SLS+SKD Slovensko ljudsko stranko, vendar je že nekaj mesecev po tem prišlo do razkola in ustanovitve stranke Nova Slovenija, ki je na državni ravni trenutno najmočnejša krščanskodemokratska stranka, saj je na volitvah leta 2014 Slovenska ljudska stranka izpadla iz parlamenta.²

Skozi svojo relativno kratko zgodovino je NSi aktivno delovala in še vedno deluje proti pravicam gejev in lezbijk ter njihovih otrok, izbrisanih, samskih žensk, migrantk in migran-

---

² Nova Slovenija je na parlamentarnih volitvah leta 2000 dobila 8,66 odstotka glasov, 2004. leta 9,09 odstotka, leta 2008 pa se ni uvrstila v parlament. Leta 2011 se je vrnila v parlament s 4,88 odstotka glasov in leta 2014 dobila 5,59-odstotno podporo.

tov ter drugih manjšinskih skupin. Stranka je diskurz do manjšinskih skupin zaostri la zlasti med letoma 2008 in 2011, ko se je borila za ponovni vstop v parlament. Leta 2009 je denimo takratni predsednik Mlade Slovenije Jernej Vrtovec ministrici za notranje zadeve pred mediji izročil prazno denarnico in sporočil, da »denar bolj potrebujejo študentje kot t. i. izbrisani, ki so izdali državo« (Mlada Slovenija, 2009a). Strankin podmladek je bil v tistem času glavni protagonist populističnega širjenja strahu pred »drugimi«, s čimer je matična stranka preložila odgovornost za širjenje ksenofobije, nestrpnosti in stereotipov na »mlade«, ki pa v strankini organizacijski strukturi nimajo marginalnega položaja. Nasprotno, v veliki meri so prav ljudje iz Mlade Slovenije skupaj z Ljudmi lo Novak prevzeli stranko po porazu na volitvah leta 2008 in jo ob intenzivni rabi populističnega diskurza pripeljali nazaj v parlament. Prav gotovo je stranki koristilo, da je predvolilni čas sovpadal z intenzivnimi razpravami o Družinskem zakoniku in družinah istospolnih parov, saj je z nasprotovanjem pravicam gejev in lezbijk pridobila veliko medijskega prostora. Na parlamentarnih volitvah leta 2014 se je NSi uspešno umestila tudi kot kredibilna sogovornica na področju ekonomije, pri čemer neposredno zagovarja neoliberalno ekonomsko ideologijo in v tem okviru »ekološko socialno-tržno gospodarstvo«, »racionalizacijo javnega sektorja« in »umik države iz gospodarstva«.

Ne glede na to, da je stranka po deležu volilnih glasov majhna, je doslej svoja politična stališča uspešno uveljavljala s sodelovanjem v dveh vladah ter formalnih in neformalnih koalicijah z drugimi desnimi strankami, civilnimi pobudami, Katoliško cerkvijo in nekaterimi mediji. Te koalicije so diskriminacijo uveljavljale predvsem prek referendumov oz. »ljudske volje«. Ob tem velja omeniti tudi strankino profesionalno komunikacijsko strategijo, ki vključuje tako nenehne stike z ljudmi na terenu kot intenzivno rabo novih medijev pri nagovarjanju javnosti. NSi je bila prva stranka v Sloveniji, ki je za svojo spletno stran ponudila aplikacijo za mobilne telefone, s čimer se je verjetno želela približati mladim, saj ima pretežno starejše volilno telo.

Analiza diskurza stranke Nova Slovenija

Metodologija

V prvi fazi naše empirične raziskave³ smo opravili šest strukturiranih intervjujev s pomembnimi predstavniki in predstavnicami Nove in Mlade Slovenije. Spraševali smo jih o političnih idejah stranke, razumevanju politike in družbe, zlasti položaja mladih in manjšinskih skupin, kakor tudi o medijskih in komunikacijskih praksah. Intervjuje smo analizirali z metodo analize diskurza s ciljem, da pridobimo širši vpogled v strukturo diskurza pri stranki Nova Slovenija ter teme, ideologije in probleme, ki jih obravnava.

V drugem delu empirične raziskave smo se usmerili na strankino nagovarjanje javnosti s populističnim diskurzom. V analizo smo zajeli 12 besedil, ki so bila dostopna na spletnih straneh stranke in njenega podmladka v času od 19. do 22. novembra 2013. Izbor je zajel besedila, v katerih smo prepoznali diskurz poustvarjanja »drugega« (v povezavi s spolom, spolno usmerjenostjo, etnično pripadnostjo, nacionalno pripadnostjo, religijo ipd.), ki pripadnike in pripadnice manjšin masificira in ločuje od ljudstva. Med argumentativnimi strategijami, ki jih uporablja, je sprožanje občutkov »presežne enakosti« (ženske, Romi, geji, lezbijke in druge marginalizirane skupine so že dosegli enakost in želijo dodatne pravice), izbor in selekcija drugih in drugačnih namesto generalizacije (delitev na »dobre« in »slabe« pripadnike in pri-

---

³ Predstavljene rezultate smo pridobili v okviru projekta E-delovanje proti nasilju, v katerem so pod vodstvom Univerze v Firencah sodelovale partnerske organizacije iz sedmih evropskih držav, med njimi Mirovni inštitut. Projekt je finančno podprla Evropska komisija prek programa Daphne.

padnice manjšin) ter zagovarjanje diskriminacije s sklicevanjem na argumente reda in varnosti (»drugi« ogrožajo tradicionalno družino, vrednost nepremičnin, pitno vodo itd.) (Rener, 2008). Poleg tega smo vključili tudi besedila, ki so tematizirala Evropsko unijo, mlade, izobraževanje in medije, ki po programu NSi sodeč spadajo med ključna področja delovanja stranke. Večina besedil so uradne izjave za javnost, vključili smo tudi dele strankinega programa, govor predsednice in en komentar. Skupaj smo analizirali 15 tipkanih strani besedila in kot metodi analize uporabili kritično analizo okvirjanja in analizo diskurza (glej Pajnik, 2013).

Pri predstavitvi rezultatov izhajamo iz strukture okvirov, ki smo jih identificirali v strankinih spletnih besedilih. Okvir lahko definiramo kot »organizacijski princip, ki preobraža fragmentarne ali naključne informacije v strukturiran in smiseln problem, ki implicitno ali eksplicitno vsebuje rešitve« (Verloo, 2005: 20). Okvirjanje problemov lahko poteka nenamerno ali nezavedno, nanj lahko vplivajo drugi močni diskurzi v posamezni politični entiteti ali družbi; avtorice in avtorji pa lahko probleme okvirjajo tudi strateško in zavestno in namenoma uporabljajo določen jezik in koncepte, da bi tako vplivali na javno razpravo ali proces odločanja (Bacchi, 2009). Izhajajoč iz teh definicij smo v vsakem besedilu določali po največ dva okvira na strani razkrivanja problemov (diagnoza) in prav tako na strani ponujanja rešitev (prognoza). Proces opomenjanja realnosti, ki smo ga zajeli z analizo okvirjanja, smo postavili v družbeni kontekst z analizo diskurza. Diskurz razumemo kot nabor idej, konceptov in kategorij, prek katerih akterji in akterke konstruirajo družbene in fizične fenomene in ki ga (re)producirajo prek nabora praks, ki jih je mogoče identificirati (Hajer, 2005: 300).

Od poustvarjanja groženj do drugačnega režima pravic za »druge«

V besedilih, ki sta jih Nova in Mlada Slovenija objavili na spletu, na strani diagnoze oz. identificiranih problemov dominirata dva okvira: grožnja migracij in grožnja homoseksualnosti, vsak od njiju se v bazi pojavi petkrat. Preostali okviri se združujejo v grozde okrog obeh dominantnih okvirov, kar pomeni, da v besedilih nastopajo skupaj z njima. Grožnja migracij je tematizirana skupaj z grožnjo upadanja rojstev, grožnjo multikulturalizma, kritiko politik Evropske unije in zapostavljanjem krščanskih vrednot. Z grožnjo homoseksualnosti pa se prepletajo grožnja leve ideologije in zapostavljanje patriotizma. Kot generični argument pri naslavljanju različnih družbenih problemov se pojavlja grožnja komunizma, prek katerega stranka napada politične nasprotnike in predlagane protidiskriminacijske zakone. Poustvarjanje groženj je v funkciji legitimizacije strankinih političnih ciljev, ki se na strani ponujenih rešitev stekajo v neenako obravnavo in diskriminacijo »drugih«. Okvir proti migracijam (pet primerov) zajema diskriminacijo izbrisanih, omejevanje migracij in podeljevanja državljanstev ter diskriminacijo in asimilacijo priseljencev in priseljenk. Z okvirom vrednotna reorientacija (pet) pa stranka zajema diskriminacijo gejev in lezbijk ter njihovih družin, kakor tudi nasprotovanje poučevanju o homoseksualnosti v šolah.

V diskurzu o migrantih in migracijah prepoznamo dva argumentacijska vzorca: migranti in migrantke so predstavljeni kot grožnja slovenski in evropski kulturni identiteti, demokraciji in pravnemu redu ter kot privilegirani in tisti, ki povzročajo nestrpnost in ksenofobijo. Homoseksualnost je najbolj vidno predstavljena kot grožnja družini in otrokom, v kontinuumu s protimigracijskim diskurzom, pa tudi narodu in državi. Stranka z grožnjami nagovarja predvsem »Slovence« in interese »ljudstva«, ki jih konstruira kot diametralno drugačne od interesov »drugih«. Zato je sporočila Nove Slovenije pogosto mogoče zaobjeti s paradigmo »najprej mi«, ki jo stranka implicitno širi prek sporočil, da zagovarja »naše interese«, »našo lokalno skupnost«, »našo domovino«, »naš narod«, »našo državo«, »naše družine« itd. Izrazit fokus na lastno skupnost pri tem kaže na zoženo razumevanje politike in položaja državljana in državljanke v globalnem svetu. Zagovarjanje diskriminacije tako v primeru migrantov in migrantk kot gejev in lezbijk temelji na nacionalističnem in nativističnem razumevanju

države in državljskih pravic in je podprto s sklicevanjem na zločine komunizma, krščanske vrednote in kulturo, Evropsko unijo in Angelo Merkel osebno, upadanje rojstev, kakor tudi na demokracijo in človekove pravice. Prav tako stranka predlaga krepitev nacionalne identitete in patriotizma (tudi) z zagovarjanjem reform medijev in javnega šolstva. Ta na prvi pogled konfuzna mešanica argumentov stranki omogoča, da na eni strani manjšinskim skupinam odreka človekove pravice, na drugi pa uživa ugled demokratične desne politične stranke. Takšno podobo stranka zavestno utrjuje s priseganjem na dialoškost in povezovalnost, kar člani in članice stranke na ravni gestikulacije in tona glasu po navadi tudi izražajo.

Slika 1: Identificirani okviri v diskurzu Nove Slovenije

Diskriminacija iz ljubezni do domovine in naroda

Za NSi so migranti in migrantke grožnja predvsem zato, ker naj se ne bi bili pripravljene integrirati v slovensko družbo oz. narod, kar stranka ob sklicevanju na znani govor Angele Merkel »*multi-kulti ist tot*« uporabi kot argument proti multikulturalizmu. Multikulturalizem je bil v zadnjih dveh desetletjih deležen tudi številnih znanstvenih kritik, pogosto prav zaradi slabega položaja migrantk in migrantov v zahodnih družbah (glej Pajnik, 2014). Toda odgovor Nove Slovenije prinaša še več izključevanja in diskriminacije, saj navaja vrsto etno-nacionalističnih pogojev, ki naj bi jih migranti in migrantke morali izpolniti, da bi lahko postali polno-pravni člani in članice »civilizirane skupnosti«.

Tujci, ki živijo v Sloveniji, morajo sprejeti in spoštovati slovensko kulturo, slovenski jezik in slovenske zakone. Ne smejo iskati in se izgovarjati zgolj na pravice, zavedati se morajo tudi dolžnosti do Slovenije. [...] In od tujcev v Sloveniji se pričakuje, da se naučijo govoriti slovenski jezik ter s tem pokažejo, da spoštujejo državo, v kateri živijo. V podmladku NSi podpiramo integracijo tujcev v Sloveniji in podeljevanje državljanstva, toda pod pogojem, da znajo slovensko, priznavajo našo ustavo in družbeno ureditev. In vsak tuji priseljenc, ki sprejme slovensko državljanstvo, je dolžan uporabljati slovenski jezik za uradno in drugo javno sporazumevanje. (Mlada Slovenija, 2010)

Medtem ko se protimigrantska retorika v citatu iz uradnega sporočila spretno giblje znotraj kulturnega rasizma, je eden od intervjuvancev pravico do državljanstva neposredno definiral skladno z »biološkim rasizmom«; bil je tudi edini, ki je imel zadržke do multietničnih porok, saj naj bi bilo boljše, če se »mešajo« ljudje, ki so si kulturno blizu. Takole je povedal:

Oseбно mislim, da bi moralo biti državljanstvo vezano na kri. Torej kdor je sin ali vnuk Slovenca, je Slovenec. To, da sem jaz rojen na ladji sredi Pacifika, a to pomeni, da sem Pacifičan? Sem Slovenec, ker sem po izgledu Slovenec, po navadah Slovenec. Mislim pač, da zemlja je pač zemlja in mi smo, kar smo, ne glede na to, kje se rodimo. (Politik NSi4)

NSi grožnjo migrantov in migrantk povezuje z napačnimi družinskimi politikami in politikami integracije. Migranti in migrantke tako pomenijo tudi demografsko grožnjo »evropski kulturi in demokratičnim vrednotam«, kot lahko beremo v enem od sporočil javnosti:

Novakova je izrazila nestrinjanje, da bi Evropa svoje demografske izzive reševala samo s priseljevalno politiko. Opozorila je, da »izkušnje kažejo, da večina priseljencev žal ne prevzame kulture in navad lokalnega okolja in se na splošno zelo težko ali pa sploh ne integrira v evropsko okolje. Če bo Evropa nadaljevala s takšno politiko, se mora zavedati, da se bo zato postopoma bistveno spremenila tudi evropska kultura in njene demokratične vrednote«. (Nova Slovenija, 2009a)

Diskurz, ki je osredinjen okrog ideje, da je enotno nacionalno telo ogroženo in ga je zato treba zaščititi, dodatno potrjuje okvirjanje Evropske unije kot zaščitnice nacionalnih in regionalnih identitet. Posledično naj se zavrnejo prošnje za članstvo tistim državam, ki jih stranka dojema kot preveč »kulturno oddaljene« (Turčija). V tem primeru je zanimiv argumentacijski obrat, da je v interesu »drugih«, da ostanejo izključeni:

Evropa ima poleg zemljepisnih tudi svoje zgodovinske in kulturne meje. [...] Ne podpiramo članstva Turčije v EU, zavzemamo pa se za privilegirano partnerstvo. To omogoča dobro sodelovanje EZ in Turčije, hkrati pa zagotavlja ohranjanje kulturne identitete tako EZ kot tudi Turčiji. Ker je Turčija pomembna sosedja, mora Evropska zveza pri sodelovanju s Turčijo to tudi upoštevati. (Nova Slovenija, 2009c)

V intervjujih so kot grožnjo člani in članice stranke poustvarjali tudi muslimane in ljudi z Bližnjega vzhoda ter jih na več mestih enačili z migranti, čeprav je njihov delež med migranti in migrantkami v Sloveniji majhen. Tako se je eden od predstavnikov stranke izrekel »za« gradnjo džamije v Ljubljani:

Jaz nimam absolutno ničesar proti muslimanom, sem za to, da lahko svoje verske dolžnosti opravljajo, sem pa proti, da bi kar naenkrat začela Slovenija drvet v smislu, zdaj bom zelo trdo pa tako rekel, šeriatskega prava. (Politik NSi2)

Podobno kot migranti in migrantke obstoj naroda in države ogrožajo tudi geji in lezbijke, o čemer na primer priča kombinacija okvirov grožnja homoseksualnosti in zapostavljeni patriotizem. Družina je pri tem povsem jasno instrumentalizirana za širjenje nacionalizma.

Družina in otroci so prihodnost naroda. Brez nje ni delavcev, ni delodajalcev in ne potrošnikov, brez nje ni državljanov in ni naroda. Družina je naša prioriteta, ker ljubimo domovino in slovenski narod. (Nova Slovenija, 2009b)

V nasprotju s protimigracijskim diskurzom je protihomoseksualni diskurz veliko bolj jasno zasnovan na katoliškem konservativizmu. Stranka na primer svoje nasprotovanje Družinskemu

zakoniku, ki bi izenačil nekatere pravice heteroseksualnih in istospolnih parov, utemeljuje z argumentacijo, da homoseksualnost ni naravna. Tako pravi »zdrav razum«:

Za nas je nedopustno, da zakonodajalec želi izenačiti istospolno partnerstvo z zakonsko zvezo med možem in ženo, ki je edina lahko plodna in poraja nova življenja, ker naravno ne moreta biti enakovredni. Otrok tudi potrebuje zgled matere in očeta. To so nas učili stoletja vsi pedagogi in učitelji, to dokazuje življenje. Čeprav se način življenja res spremeni, pa lahko ugotovimo, da razpad družine ni sprememba na bolje, pač pa prinaša s seboj mnogo bolečin, zlomljenih oseb in nesrečnih otrok. Ali so to pridobitve nove družbe in napredka? (Nova Slovenija, 2009b)

Populistični diskurz pogosto vključuje tudi moralno diskvalifikacijo »drugega« s ciljem, da se vsaj na simbolni ravni »čistim ljudem« prizna večvrednost (Mudde, 2005). Kot vidimo, stranka nasprotovanje pravicam gejev in lezbijk utemeljuje s skrbjo za dobrobit otrok, družine in družbe. Moralna diskvalifikacija gejev in lezbijk je še posebej razvidna na strani prognoze, kjer stranka zavzemanje za diskriminacijo okvirja znotraj vrednotnega diskurza. Kar stoji nasproti grožnji homoseksualnosti, so vrednote družine, pravičnosti, resnicoljubnosti, solidarnosti in osamosvojitve. Če upoštevamo pojavljanje okvirov v parih, so kot nemoralni konstruirani tudi vsi, ki zagovarjajo pravice LGBT-oseb (in migrantk ter migrantov):

Mlada Slovenija – podmladek NSi podpira matično stranko pri prizadevanjih, da se predloga družinskega zakonika ne sprejme v obstoječi obliki, saj le-ta uničuje osnovno družbeno celico – družino. [...] Zbor za vrednote je odgovor tistim, ki rušijo osnovne človeške vrednote – poštenost, solidarnost, resnicoljubnost in tudi družino. Prav zaradi pomanjkanja teh vrednot je danes Slovenija v takšni krizi, iz katere nas, kot kaže, ta vlada ne bo izpeljala. (Mlada Slovenija, 2012)

Kaj imajo manjšine opraviti s komunisti?

Ob poustvarjanju »drugega« je za populistični diskurz NSi značilno tudi, da človekove pravice manjšin predstavlja kot »ideološka vprašanja« in jih instrumentalizira za aktualne strankarsko-politične boje. V enem od besedil je npr. Mlada Slovenija objavila zgodbo o družini dveh očetov v otroški reviji označila za »politično propagando«. Boj proti političnim nasprotnikom je v glavnem okvirjan kot boj proti komunizmu in zajema boj proti levici, liberalni ideologiji in multikulturalizmu, pri čemer posega po nacionalističnih argumentacijah:

Žalosti nas, da je danes tradicionalna družina talec ostrih in ozko usmerjenih liberalnih idej, ki nastajajo pod taktirko stranke LDS [...], stranke, ki želi porušiti vse vrednote in vso tradicijo, ki jo Slovenija in slovenski narod premore. Žalosti nas, da del slovenske politike, tudi podmladek LDS, ne pozna tistih vrednot, ki so potrebne za obstoj slovenskega naroda. Prevečkrat pozabljajo na osnovno vrednoto – osamosvojitve Slovenije! (Mlada Slovenija, 2012)

Nasprotovanje pravicam manjšin stranka pogosto predstavlja kot legalistično nasprotovanje slabemu zakonu, ki so ga predlagale leve vlade, s čimer zamegljuje dejstvo, da se dejansko zavzema za izključevanje in diskriminacijo:

V Novi Sloveniji pa bomo naredili vse, da ne bo veljal 6. člen novega zakona, po katerem bo morala RTVS poleg programa za Slovence v zamejstvu in po svetu ter za pripadnike italijanske, madžarske in romske skupnosti, vključevati tudi vsebine, namenjene predstavljanju družbenega položaja ter kulturnih in drugih dosežkov pripadnikov narodnih skupnosti republik nekdanje Jugoslavije. To je ustavno sporno in NSi bo vložila pobudo za oceno ustavnosti tega člena. Narodi nekdanje Jugoslavije niso narodna manjšina, zato ni primerno in potrebno, da se takšna zaveza vključi v zakon o RTVS. Ta dodatek je dokaz, da vlado navdaja nostalgija po nekdanji Jugoslaviji in komunističnih časih. Skrb zbujaajoče je tudi, da se pod to vlado nenehno povečuje vpliv nekaterih lobijev iz tujine, ki so blizu vladnim strankam, in tako le-ti korak za korakom prikrito osvajajo Slovenijo. (Nova Slovenija, 2010b)

Nacionalizem, ki mestoma prehaja v nativizem⁴ ter esencializem, torej ne pomeni le ideološke podstati boja proti manjšinam, ampak tudi političnim nasprotnikom. Federico Victor Potočnik iz Mlade Slovenije argumentira, da je komunizem uničil »narodovo bistvo«, in poziva k izničenju komunizma tako, da »postanimo najboljše, kar kot narod lahko smo«.

Danes lahko sklepam, da smo še vsaj do druge svetovne vojne Slovenci bili poštene ljudje. Zakaj so danes Slovenci v tujini drugačni od večine tistih v domovini? V tujini niso izkusili komunizma. [...] Dolga leta enoumja so pustila globoke posledice, ki se jih danes dodobra niti ne zavedamo. Globoko so posegli v narodovo bistvo in ga razkrojili, slovensko dušo pa stalili v kotlu »bratstva i jedinstva«, dokler ne bi od nje ostalo nič. (Nova Slovenija, 2013)

NSi leve stranke povezuje s komunistično diktaturo in zločini, storjenimi po 2. svetovni vojni, in si prizadeva za izenačeno obravnavo fašizma, nacizma in komunizma. Pri tem revizionističnem pogledu na zgodovino se opira tudi na Resolucijo Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu. Na presečiščih diskurza poustvarjanja »drugega« in protikomunističnega diskurza NSi samo sebe poustvarja kot branilko demokracije, leve stranke (oz. komuniste) pa enači z nacisti:

Mlada Slovenija – podmladek Nove Slovenije je zavezan demokraciji in svobodi, zaradi česar nenehno opozarja na zločine fašizma, nacizma in komunizma, treh totalitarnih režimov, ki so pohabili Evropo v dvajsetem stoletju. Vsi trije totalitarizmi se v svojem bistvu ne razlikujejo, zato so za zdravje demokracije izredno nevarna prizadevanja nekaterih, ki želijo omiliti ali namerno spregledati zločine slovenskega komunizma, ki je v slovenskem narodu pustil globoko rano. (Mlada Slovenija, 2009b)

Nekateri intervjuvanci in intervjuvanke so poudarjali, da Nova Slovenija temelji na ideologiji (krščanski demokraciji), v nasprotju z nekaterimi drugimi strankami, ki so nastale okrog posameznih oseb. Zanimivo ideološko umeščanje stranke je pri tem podal eden od poslancev, ki je krščansko demokracijo postavil na sredino, med socialno in liberalno demokracijo. Ne le diskurz, temveč tudi preostalo politično delovanje in povezovanje pa razkrivajo naklonjenost

---

⁴ O nativizmu priča tudi dogodek iz leta 2013. Ob imenovanju ministrice za Slovence v zamejstvu in po svetu, ki je pripadnica italijanske manjšine, je predsednica NSi Ljudmila Novak namreč dejala, da bi »... urad moral voditi nekdo, ki nosi slovenstvo v srcu in, ob vsem spoštovanju do tega, ne nekdo, ki se opredeljuje za pripadnika italijanske narodne skupnosti.« (STA, 2013)

skrajno desnim ideologijam in organizacijam. Aleš Hojs, eden najvidnejših članov NSi, je hkrati predsednik Združenja za vrednote osamosvojitve, ki je izdelalo priročnik za pouk domoljubja, v katerem je kot gradivo naveden tudi video »patriotskega« gibanja Tukaj je Slovenija, ki ob rokovski glasbi stilizira vojno za Slovenijo (Tukaj je Slovenija, 2009).

Populistična ekonomika človekovih pravic

Protimigrantski in protihomoseksualni diskurz stranka nenehno kombinira z deklarativnim zatrjevanjem, da je strpna in da spoštuje drugačnost in človekove pravice. »Ne gre za nestrpnost, ampak za domoljubje,« na primer zatrjuje strankin podmladek v članku o multikulturalizmu, ki migrante poustvarja kot grožnjo slovenskemu obstoju. V strankinem programu pa v poglavju »Tujci« beremo: »Spoštujemo pripadnike drugih narodov in narodnosti, ver, manjšin in ras ter obsojamo vsakršno obliko nestrpnosti.« (Nova Slovenija, 2009c)

Svojo vizijo človekovih pravic skuša stranka še posebej uveljavljati v šolstvu, kjer nasprotuje izobraževanju o diskriminaciji in se zavzema za več »patriotske vzgoje«, ki jo razume predvsem kot učenje o dogodkih slovenske osamosvojitve. Takšna stališča so v nasprotju z Ustavo, ki zagotavlja človekove pravice vsem, ne glede na osebne okoliščine. Leta 2010 je NSi nasprotovala delavnicam o homoseksualnosti v osnovnih šolah z argumenti, da omenjene vsebine nimajo nič opraviti z nastankom in osamosvojitvijo Slovenije in zato ne spadajo v predmet Državljska vzgoja in etika, v okviru katerega so bile obravnavane. Ljudmila Novak je pozvala, naj se delavnice prenehajo izvajati oz. da morajo starši privoliti v njihovo izvajanje. Tako je nasproti postavila obravnavanje diskriminacije in človekovih pravic v javni šoli ter pravico staršev do vzgoje svojih otrok. Diskurz o pravicah pa postane naravnost absurden, ko stranka v zvezi s tem napove, da se bo pridružila »tednu protesta za spoštovanje človekovih pravic v šoli« (Nova Slovenija, 2010a).

Priseganje na človekove pravice lahko pri NSi torej nedvomno označimo za populistično demagogijo. Še več, diskurz človekovih pravic je le še eno od orodij, s katerimi stranka poustvarja »druge« kot grožnjo. Stranka človekove pravice ekonomistično predstavlja kot redke resurse in namiguje, da manjšinske skupine ogrožajo pravice večine. »Različnost bogati, vendar ne na račun zmanjševanja pravic večinskega naroda in neupravičenih privilegijev manjšin.« (Nova Slovenija, 2009c)

Nativistično razumevanje (socialne) države se potrjuje skozi intervjuje, kjer eden od sogovornikov izraža skrb, da bi »preveč« pomoči migrantom in migrantkam lahko pri »avtohtonem prebivalstvu« zbudilo skrb, »prišlekom dajejo pomoč, mi smo pa tukaj že stoletja, pa nam nobeden ne pomaga« (Politik NSi3). Še bolj neposreden je bil njegov strankarski kolega, ki je krivdo za slabši družbeni položaj pripisal socialni državi in migrantom in migrantkam samim:

Tudi sam sem videl, ko sem se seznanil za socialna stanovanja, da je večina teh prosilcev – tukaj sem lahko krivičen – večina teh priimkov ni bilo slovenskih, pa tudi imen ni bilo slovenskih, ni bilo tako, da je Jože na íc ampak se vidi, da je nekdo, ki je verjetno prišel od nekje drugje. [...] Vsa ta stanovanja stanejo veliko denarja in denar gre iz davkoplačevalskega denarja. In to je spet problem, ker jih mi ne spodbujamo, da bi bili oni zase produktivni. Kar mi delamo, je, da imej socialna stanovanja, imej socialno pomoč, imej vse, bodi tak. (Politik NSi4)

Slika 2: »V podmladku NSi spoštujemo istospolno usmerjene, nikakor pa ne bomo privolili, da se izenači zveza istospolnih parov s heterospolnimi,« so zapisali v Mladi Sloveniji v enem od sporočil, ki so ga opremili s sliko, ki družine istospolnih parov prikazuje kot nevarnost (Mlada Slovenija, 2012).

Podobno je zagotavljanje enakih pravic gejem in lesbijkam predstavljeno kot poseg v pravice »tradicionalnih družin«. Družino, ki je zasnovana na zakonski zvezi moškega in ženske, ogrožajo tudi »privilegiran status« neporočenih staršev, kakor tudi enočlanskih družin. Skladno s tem so vsi, ki ne izpolnjujejo kriterijev »tradicionalne družine«, poustvarjani kot »drugi« in naj bodo zato deležni drugačnega režima pravic:

Ker menimo, da je urejen zakon najboljša podlaga za vsestransko varno življenje vseh članov družine, dajemo urejeni zakonski skupnosti prednost pri uveljavljanju olajšav za otroke. Samohranilstvo se mora reševati glede na dejansko stanje, ne pa z dopuščanjem špekulacij o večjih ugodnostih pri socialnih transferjih ali otroških dodatkih. Oba od staršev imata dolžnost skrbeti za svoje otroke, zato je treba boljše urediti obveznosti obeh pri vzgoji in skrbi za otroke, še posebno v primeru ločenega življenja staršev. (Nova Slovenija, 2009c)

Za migrantke in migrante, ki prihajajo v Slovenijo, so predstavniki in predstavnice NSi menili, da niso tako »kvalitetni« kot v preteklosti in so zato breme za socialno državo. Kot sami poudarjajo, je njihova prva skrb vračanje izseljencev v Slovenijo. Ekonomsko naj bi bilo za državo najbolje, če v Slovenijo migrirajo izobraženi ljudje ali pa če opravljajo dela, ki jih slovenski državljani in državljanke ne želijo. Populistična ekonomika človekovih pravic tako vključuje tudi ločevanje med dobrimi in slabimi predstavnicami in predstavniki manjšin, kakor kaže stališče enega od intervjuvancev o izbrisanih:

Tisti, ki ni verjel v našo državo in zato ni hotel nič sam storiti, sem jaz absolutno proti, da dobi kakršnokoli odškodnino in da mu država karkoli, v smislu denarja, da. Tisti, ki pa so bili krivično ali zaradi svojega neznanja, nezmožnosti, bolezni, karkoli, krivično oškodovani, da se jim je to zgodilo zaradi tega, pa sem za to, da jim država v nekem smislu da neko odškodnino. (Politik NSi2)

Z navidezno neideološkimi argumentacijami se stranka izogiba obtožbam o širjenju sovražnega govora ob hkratnem prizadevanju za ohranjanje statusa quo oz. diskriminacije manjšinskih skupin.

Takoj ko se boriš za enakost žensk, takoj s tem stavkom priznaš, da niso enake. In to je problem, ker so enake. Isto je z Romi. Morajo imeti enake pravice in dolžnosti kot preostali in preprosto je to to. (Politik NSi4)

Na tem mestu se srečata populistični diskurz in neoliberalni ekonomski program, ki ga je stranka uradno sprejela leta 2014. Stranka poudarja interese delavcev (»pošteno plačilo za pošteno delo«) in delodajalcev, medtem ko do socialne države vzpostavlja šovinistični odnos, socialno šibke pa poustvarja kot »druge«: »Smo sicer za socialno pravičnost, vendar razumemo socialo kot pomoč tistim, ki si ne morejo sami pomagati, tistim, ki so je potrebni, ne pa, da jo izkoriščajo.« (Političarka NSi1)

V času izvajanja intervjujev s predstavniki in predstavnicami stranke je v slovenski javnosti naraščala skrb, da bo v državi posredovala Troika. Upoštevač izkušnje iz Grčije, Cipra, Portugalske in Irske je javnost temu v glavnem nasprotovala, nasprotno pa je Nova Slovenija tak scenarij pozdravljala, najverjetneje tudi zato, da bi oslabila »komunistične monopole« v državi. Tako je ena od intervjuvank dejala: »Ampak Evropa nam nič ne vsiljuje, pomoči, jo bomo sami zaprosili, potem bomo pa seveda morali tudi upoštevati navodila, kako ta denar vrniti.

Torej bomo morali narediti strukturne spremembe, sicer grozi propad države, in to se nam je že enkrat zgodilo.« (Političarka NSi1) Drug intervjuvanec pa je v zvezi s tem izražal skrb nad »evroskepticizmom« in »sovražnim odnosom do Evropske unije« (Politik NSi1). »Ekonomski populizem« Nove Slovenije tako prevzema meritokratska načela, po katerih so razlogi za revščino, ekonomsko in socialno izključenost stvar posameznika oz. posameznice, njegove oz. njene osebne motivacije, da se izkoplje iz slabega ekonomskega položaja in se dobro vključuje v uradne politike Evropske unije (Pajnik in Šori, 2014).

Sklep

Stranka Nova Slovenija navidezno evfemistično prisega na vrednote, družino in človekove pravice, da bi dosegla neposredno diskriminacijo migrantk, migrantov, gejev, lezbijk in vseh »drugih«. Da bi se izognila obtožbam o širjenju nestrpnosti in sovražnega govora, NSi boj proti pravicam »drugih« okvirja s politično sprejemljivimi argumentacijami in načini boja: legalistično z nasprotovanjem zakonom, ki bi odpravili diskriminacijo, ideološko z bojem proti komunizmu, ekonomistično s predstavljanjem pravic kot redkih resursov, ki se delijo med »nas« in »druge«, moralistično z izpostavljanjem lastnih vrednot ter tako, da demagoško prisega na človekove pravice in spoštovanje drugačnosti. Diskurz Nove Slovenije naturalizira družbeno konstruirane distinkcije ter namesto naslavljanja strukturnih razlogov ponuja nacionalistične, nativistične in esencialistične razlage neenakosti.

Analiza diskurza Nove Slovenije razkriva kombinirano rabo krščansko demokratske ideologije in skrajno desnega populizma. Tega potrjujejo referendumске oblike delovanja proti manjšinam, nativistično razumevanje države in državljanstva ter poustvarjanje antagonizmov med »ljudstvom« in »drugimi« na podlagi etničnosti, verske pripadnosti, spolne usmerjenosti in drugih osebnih okoliščin. V primeru Nove Slovenije se prek skrajno desnega populističnega diskurza v politike in vsakdanje življenje prenašajo tudi norme Rimskokatoliške cerkve, iz katerih izhaja krščanskodemokratska ideologija. Pod črto si NSi prizadeva za diskriminacijo oz. kaznovanje vseh, ki ne ustrezajo konstruktivnemu »ljudstvu« oz. za vzpostavljanje avtoritarnih odnosov v družbi. Ena bistvenih novosti populističnega duha časa tako je, da lahko volivci in volivke podpirajo skrajno desna stališča, ne da bi jim bilo treba voliti skrajno desne stranke (Kersbergen, 2008). S tem ko *mainstream* politične stranke zasedajo skrajno desne teme, tudi puščajo malo prostora za delovanje skrajno desnih strank (Mudde, 2014), kar vsaj deloma pojasni, zakaj v trenutni konstelaciji slovenskega parlamenta ni stranke, ki bi bila večinsko prepoznana kot skrajno desna. Obenem pa stroge delitve med skrajno desnimi in drugimi populističnimi strankami niso vedno koristne, ker relativizirajo skrajnosti in protidemokratični potencial v stališčih *mainstream* strank, kakršna je Nova Slovenija.

Literatura

- BACCHI, LEE CAROL (2009): The issue of intentionality in frame theory: the need for reflexive framing. V *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*, E. Lombardo, P. Meier in M. Verloo (ur.), 19–35. New York, London: Routledge.
- BALE, TIM, CHRISTOFFER GREEN-PEDERSEN, ANDRÉ KROUWEL, KURT RICHARD LUTHER in NICK SITTER (2010): If You Can't Beat Them, Join Them? Explaining Social Democratic Responses to the Challenge from the Populist Radical Right in Western Europe. *Political Studies* 58(3): 410–426.
- BUZALKA, JURAJ (2008): Europeanisation and Post-Peasant Populism in Eastern Europe. *Europe-Asia Studies* 60(5): 757–771.
- HAJER, MARTEN (2005): Coalitions, Practices, and Meaning in Environmental Politics: From Acid Rain to BSE. V *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, D. Howarth in J. Torfing (ur.),

- 297–315. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- HALL, IAN in PERRAULT MAGALI (2000): The re-Austrianisation of Central Europe? Assessing the potential of the "New" far right after Haider. *Central Europe Review* 2(16). Dostopno na: <http://www.ce-review.org/00/16/essay16.html> (12. januar 2015).
- HANLEY, DAVID (2002): Christian Democracy and the Paradoxes of Europeanization: Flexibility, Competition and Collusion. *Party Politics* 8(4): 463–481.
- KERSBERGEN, KEES VAN (2008): The Christian Democratic Phoenix and Modern Unsecular Politics. *Party Politics* 14(3): 259–279.
- KUMAR, ANUP (2011): The Tea Party Movement: The Problem of Populism as a Discursive Political Practice. *Javnost – The Public* 18(4): 55–72.
- MAKOVICKY, NICOLETTE (2013): "Work pays". Slovak neoliberalism as "authoritarian populism". *Focaal–Journal of Global and Historical Anthropology* 67: 77–90.
- MUDDE, CAS (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39(4): 542–563.
- MUDDE, CAS (ur.) (2005): *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. Milton Part: Routledge.
- MUDDE, CAS (2007): *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- MUDDE, CAS (2014): Krajnja desnica na evropskih izborih 2014. godine: nešto novoga, mnogo staroga. *Političke analize* 5(18): 13–19.
- PAJNIK, MOJCA (2013): *Methodological Guidelines for Online Populism Research: Critical Frame Analysis and Connotation-Denotation Analysis of Populism*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA (2014): Multikulturalizem pro et contra: kritika liberalne perspektive in populistično-demagoške denunciacije. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 39: 19–30.
- PAJNIK, MOJCA in IZTOK ŠORI (2014): Ekonomski populizem: meritokracija za zaton države blaginje (prispevek na Slovenskem sociološkem srečanju 2014). V *Ekonomija in družba: zbornik povzetkov*, L. Vrečko in T. Kogovšek (ur.), 20–21. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- RENER, TANJA (2008): O življenju med filozofi in plemenskim govedom. *Narobe* 2(7): 24–25.
- SHIELDS, STUART (2007): From socialist Solidarity to neo-populist neoliberalisation? The paradoxes of Poland's post-communist transition. *Capital & Class*, 31(3): 159–178.
- STA (2013): *PS obsoja besede Ljudmile Novak glede Tine Komel*. Dostopno na: <http://www.sta.si/vest.php?id=1866120> (20. februar 2015).
- STANLEY, BEN (2008): The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies* 13(1): 95–110.
- TUKAJ JE SLOVENIJA (2009): *Vojna za Slovenijo 1991 – Tukaj je Slovenija*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=oRnxPzF3Puc> (20. februar 2015).
- VERLOO, MIEKE (2005): Mainstreaming gender equality in Europe. A critical frame analysis. *The Greek Review of Social Research* 117 (B): 11–35.

Analizirana besedila

- MLADA SLOVENIJA (2009a): *Denar bolj potrebujejo študentje kot t. i. izbrisani, ki so izdali državo*. Dostopno na: <http://nsi.si/denar-bolj-potrebujejo-tudentje-kot-t-i-izbrisani-ki-so-izdali-dravo/> (12. oktober 2014).
- MLADA SLOVENIJA (2009b): *MSi: Če smo zavezani demokraciji, ne smemo zmanjševati zločinov fašizma, nacizma in komunizma*. Dostopno na: <http://www.nsi.si/msi-ce-smo-zavezani-demokraciji-ne-smemo-zmanjevati-zlocinov-faizma-nacizma-in-komunizma.html> (12. oktober 2014).
- MLADA SLOVENIJA (2010): *Resnica iz Potsdama – Multikulturalnost propadla tudi v Sloveniji?* Dostopno na: <http://nsi.si/resnica-iz-potsdama-multikulturalnost-propadla-tudi-v-sloveniji.html> (12. oktober 2014).
- MLADA SLOVENIJA (2012): *V MLD imajo bujno domišljijo*. Dostopno na: <http://www.mladaslovenija.si/v-mld-imajo-bujno-domi%C3%85%C2%A1ljijo.html> (12. oktober 2014).
- MLADA SLOVENIJA (2013): *Zagovorniki družinskega zakonika pritlehno izrabili otroško revijo*. Dostopno na: <http://www.mladaslovenija.si/zagovorniki-dru%C3%85%C2%BEinskega-zakonika-pritlehno-izrabili-otro%C3%85%C2%A1ko-revijo.html> (12. oktober 2014).

- NOVA SLOVENIJA (2009a): »Družina« naš skupni in prioritetni projekt. Dostopno na: <http://www.nsi.si/druina-na-skupni-in-prioritetni-projekt.html> (12. oktober 2014).
- NOVA SLOVENIJA (2009b): Kongresni govor predsednice stranke NSi Ljudmile Novak. Dostopno na: http://www.nsi.si/print.html&p_docid=2220 (12. oktober 2014).
- NOVA SLOVENIJA (2009c): Temeljni program. Blizu ljudem. Dostopno na: <http://www.nsi.si/assets/files/Temeljniprogram%20Blizuljudem.pdf> (12. oktober 2014).
- NOVA SLOVENIJA (2010a): V NSi zaskrbljeni zaradi spornih delavnic AIS in Društva Legebitra v šolah. Dostopno na: http://nsi.si/print.html&p_docid=4626 (12. oktober 2014).
- NOVA SLOVENIJA (2010b): Predlog zakona o RTV je neustrezen in ustavno sporen. Dostopno na: http://www.nsi.si/print.html&p_docid=3660 (12. oktober 2014).
- NOVA SLOVENIJA (2013): Bodimo sprememba, ki jo želimo videti. Dostopno na: <http://www.nsi.si/bodimo-sprememba-ki-jo-zelimo-videti.html> (12. oktober 2014).

Konec je sveta, kakršnega poznamo: Populistične strategije nasprotnikov Družinskega zakonika

Abstract

It's the End of the World as we Know it: Populist Strategies of the Family Code Opponents

The starting hypothesis is connected to the new role of the Roman Catholic Church (RCC) in policy discussions on issues related to sexual citizenship: RCC is secularizing its image and discourse by establishing satellite organizations working on its behalf, in order to clericalize society. One of such satellite organizations is the Civil Initiative for the Family and Rights of Children (CIFRC), which was the main opponent of the new Family Code. In this paper we use critical frame analysis in order to analyze CIFRC's discourse, placing it in the context of political homophobia and populist action. The central framework of CIFRC's discourse was a creation of homosexuality as a threat — first in relation to the “innocent” children, but also in relation to the “real” family. Their discourse contains simple problem-solution binaries, in which the problem can be solved by (legal, symbolic, physical) removal of those who are constituted as a problem in the first place (homosexuals). In the concluding part of the article, we contextualize the results of the study by introducing a broader European dimension of conservative mass movements against so-called theory or ideology of gender. This is a new chapter in the battle against human rights of LGBT-persons, in which language and concepts, which were until recently used by the proponents of gender equality and human rights of LGBT-persons, are now (ab)used by conservative forces.

Keywords: sexual citizenship, populism, Family Code, political homophobia

Roman Kuhar is a researcher at the Peace Institute and Associate Professor at the Department of Sociology, Faculty of Arts, at the University of Ljubljana. (roman.kuhar1@guest.arnes.si)

Povzetek

Izhodiščna teza besedila je povezana z novo vlogo RKC v razpravah o temah, povezanih s seksualnim državljanstvom: prek vzpostavljanja satelitskih organizacij, ki delujejo v njenem imenu, sekularizira svojo podobo in diskurz z namenom klerikalizacije družbe. Ena tovrstnih satelitskih organizacij je Civilna iniciativa za družino in pravice otrok (CIDPO), ki je bila osrednji nasprotnik novega Družinskega zakonika. V članku z metodo kritične analize okvirov analiziramo njen diskurz in ga umeščamo v kontekst politične homofobije in populističnega delovanja. Ugotovljamo, da je bilo osrednji okvir diskurza CIDPO vzpostavljanje homoseksualnosti kot grožnje – najprej v odnosu do »nedolžnih« otrok, pa tudi v odnosu do »prave« družine. Analizirana besedila vsebujejo jasne in preproste dvojice problem-rešitev, kjer je problem rešljiv z odstranitvijo (pravno, simbolno, fizično) tistih, ki so konstituirani kot problem (homoseksualci). Rezultate analize v sklepnem delu postavljamo v širši evropski kontekst množičnih konservativnih gibanj proti t. i. teoriji oziroma ideologiji spola. Pri tem gre za novo poglavje v boju konservativnih sil proti človekovim pravicam LGBT-oseb. Označuje ga prevzem jezika in konceptov, ki so bili še pred kratkim značilni za zagovornike enakosti spolov in človekovih pravic LGBT-oseb.

Ključne besede: seksualno državljanstvo, populizem, Družinski zakonik, politična homofobija

Roman Kuhar je raziskovalec na Miroumem inštitutu in izredni profesor na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. (roman.kuhar1@guest.arnes.si)

Septembra 2009 je Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti javnosti predstavilo nov Družinski zakonik, ki naj bi nadomestil več kot trideset let star (in zato tudi že nekoliko zastarel) Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Čeprav je Družinski zakonik z nekaj več kot 300 členi urejal zelo široko področje družinskega in partnerskega življenja, so v javnosti odmevali predvsem trije člani, ki so vpeljevali novo, inkluzivno definicijo družin,¹ istospolne partnerske zveze pravno in simbolno izenačili z raznospolnimi zvezami² in istospolnim parom dali možnost posvojitve otrok³ (Rajgelj, 2010; Kogovšek, 2010).

Triletna javna razprava o predlogu Družinskega zakonika in njeni poznejši »kompromisni« različici⁴ je pripeljala do nove vloge Rimskokatoliške cerkve (RKC), ki po rehabilitaciji v devetdesetih postaja čedalje pomembnejši in čedalje glasnejši »civilno-družbeni« akter v razpravah o vprašanih seksualnega državljanstva. Njena nova vloga se kaže v ustanavljanju satelitskih organizacij, ki pogosto prevzemajo plašč civilnih pobud in delujejo pod njenim okriljem, v njenem imenu ali v tesnem sodelovanju z njo. RKC strateško ostaja v ozadju, saj je njen moralni ugled marsikje načet zaradi spolnih in drugih škandalov, v ospredju pa nastopajo njene marionetne organizacije. V pričujočem članku analiziramo delovanje ene takih organizacij – Civilno iniciativo za družino in pravice otrok (v nadaljevanju CIDPO) – ki je bila eden osrednjih nasprotnikov novega Družinskega zakonika.

Povezanost med RKC in CIDPO se kaže v dejstvu, da je spletna stran CIDPO 24kul.si sprva gostovala na uradnem strežniku slovenske RKC. Poleg tega je ustanovitelj Zavoda 24kul, v okviru katerega deluje spletna stran 24kul.si, Tadej Strehovec, tajnik Komisije za pravičnost in mir pri slovenski škofovski konferenci (Blažič, 2010). Strehovec je v imenu RKC v javnosti komentiral Družinski zakonik in se kot predstavnik RKC udeleževal druge obravnave Družinskega zakonika v parlamentarnem odboru za delo, družino, socialne zadeve in invalide. Povezanost med RKC in CIDPO se kaže tudi v dejstvu, da je vodja CIDPO Aleš Primc kot predavatelj gostoval po cerkvah in župniščih in nagovarjal vernike, naj na referendumu glasujejo proti Družinskemu zakoniku. Podobne povezave med RKC in civilnimi pobudami odkrivajo tudi drugod po Evropi (prim. Hodžić in Bijelić, 2014).

---

¹ Prvi odstavek 2. člena predloga Družinskega zakonika je določal, da je družina »življenjska skupnost otroka z enim ali obema staršema ali z drugo odraslo osebo, če ta trajno skrbi za otroka in ima po tem zakoniku do otroka določene dolžnosti in pravice«. Tovrstna definicija, ki je pomembna predvsem v simbolnem smislu, izenačuje različne oblike družin in poleg biološkega upošteva tudi socialno starševstvo. Premika se od »krvi« k »skrbi«: tisto, kar ustvarja družinsko razmerje, je skrbstveni odnos med otrokom in odraslo osebo, ki za otroka skrbi, pri tem pa ni pomembno, ali sta med seboj biološko povezana ali ne, ali gre za eno ali dve odrasli osebi in katerega spola sta ti osebi. Nasprotniki Družinskega zakonika so nasprotovali tovrstni definiciji družine, ker menijo, da je edina prava in za otroka najboljša družina nuklearna družina očeta, matere in otrok.

² Tretji člen predloga Družinskega zakonika je določal, da je zakonska zveza »življenjska skupnost dveh oseb« ne glede na spol. To je pomenilo vpeljavo t. i. istospolnih porok.

³ Predlog Družinskega zakonika je v 213. členu določal, da otroka lahko skupaj posvojita »zakonca ali zunajzakonska partnerja« (kar, upoštevajoč tretji člen, pomeni tudi istospolne partnerje oziroma zakonce), »razen če eden od njiju posvoji otroka svojega zakonca ali zunajzakonskega partnerja.«

⁴ Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti je februarja 2011 predstavilo kompromisno različico Družinskega zakonika, po kateri je bil institut zakonske zveze rezerviran zgolj za raznospolne pare, za istospolne pare pa je kompromisna različica vpeljala poseben institut (partnerska skupnost), ki ima sicer iste pravne posledice kot zakonska zveza z izjemo možnosti za skupno posvojitvev otrok, ki istospolnim parom ni bila priznana. Čeprav je kompromisna različica Družinskega zakonika najpogosteje predstavljena kot odziv na glasno nasprotovanje konservativnih skupin polni različici Družinskega zakonika, je dejstvo, da takratna vladna koalicija v svojih vrstah ni imela zadostne podpore za sprejem polne različice Družinskega zakonika v parlamentu (tj. 46 glasov). V vsaki od strank, ki so sestavljale koalicijo – z izjemo LDS – je bilo nekaj poslancev oziroma poslank, ki niso želeli podpreti polne različice Družinskega zakonika.

Javna razprava o novem Družinskem zakoniku, ki je potekala v letih 2009–2012, je bila, z redkimi izjemami, skorajda »cirkuška« predstava prepričanih, zato je bil besedni spodrseljaj, ki ga je ob prvi predstavitvi Družinskega zakonika v parlamentu 12. oktobra 2009 izrekla predsednica odbora za delo, družino, socialne zadeve in invalide dr. Andreja Črnak Meglič – rekla je, da smo na *predstavi* (namesto predstavitvi) Družinskega zakonika –, pravzaprav resnica. Takratna javna predstavitev Družinskega zakonika v parlamentu je bila namreč bolj ali manj orkestrirana predstava sovraštva proti določeni skupini ljudi v družbi, skrita pod krinko skrbi za otroke in prihodnosti slovenskega naroda. Tako sta se vzpostavila epizoda moralne panike in diskurz *ogroženosti*, ki je bil, kot bomo videli v nadaljevanju, osnovni okvir delovanja nasprotnikov Družinskega zakonika. Najbolje ga bržkone povzame uvodna izjava vodje CIDPO Aleša Primca na omenjeni predstavitvi Družinskega zakonika v parlamentu, ko je dejal, da si nikoli ni mislil, da bo v državnem zboru prvič govoril »s tako častno nalogo: braniti družino in temelje naše kulture« (Magnetogram, 2009: 19). V nadaljevanju je navedel nekaj tez, ki so bile v naslednjih treh letih (do referendumu marca 2012⁵) okvir, v katerem so nasprotniki Družinskega zakonika utemeljevali svoje nasprotovanje zakonu:

Nikoli si pa tudi ne bi mislil, da bomo imeli tako nečastno oblast, ki se bo drznila napasti družino, našo največjo svetinjo. Organizacije istospolnih hočejo otroke, hočejo to, kar narava dvema moškima ali dvema ženskama ne daje. Otrok ni njihova pravica, ampak je dar, sad ljubezni med možem in ženo, otrok potrebuje očeta in mamo. Ima pravico do očeta in mame. To je hkrati tudi njegova največja korist. Otrok za svoj razvoj potrebuje moško in žensko vzgojno dimenzijo. (...) Sedaj smo tukaj, da rešimo družino in zavarujemo koristi otrok. To moramo narediti zaradi naše prihodnosti, če hočemo, da kot narod, družba, kultura, da, tudi civilizacija, preživimo. Še nekomu smo dolžni ta boj, našim prednikom. Če bi oni tako razmišljali, kot razmišljajo predlagatelji spornega družinskega zakonika in organizacije istospolno usmerjenih, danes nobenega od nas ne bi bilo tukaj. (ibid.)

Vodja CIDPO ni neznanec v t. i. civilnih pobudah, ki so usmerjene v odrekanje pravic določenim skupinam v družbi. Leta 2001 je sodeloval v kampanji glede oploditve z biomedicinsko pomočjo (Hrženjak, 2001), leta 2003 pa je zbiral podpise za referendum o prepovedi dekriminizacije prostitucije (Pajnik, 2003). Tudi prizadevanja za pravno regulacijo istospolnih partnerskih zvez in družin imajo daljšo zgodovino, vendar se tu omejujemo zgolj na razpravo o Družinskem zakoniku. Ta je bila med drugim plod predhodnega dvajsetletnega prizadevanja za ureditev tega področja, saj je prva pobuda za pravno priznanje istospolnih partnerskih zvez v Sloveniji nastala že leta 1989 (več o tem glej v Greif, 2004; 2005; Kuhar, 2004; 2006; Mencin-Čeplak in Kuhar, 2010; Velikonja, 2011), v času pisanja pričujočega besedila pa zaradi padca Družinskega zakonika na referendumu marca 2012 poteka že nova razprava o istospolnih porokah. Združena levica je namreč decembra 2014 v parlamentarni postopek vložila predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah ZZZDR, v katerem je predlagala spremembo tretjega člena. Ta določa, da je »zakonska zveza z zakonom urejena življenjska skupnost moža in žene«, po novem pa naj bi bila to življenjska skupnost »dveh oseb«. Tako bi bile istospolnim in raznospolnim parom priznane iste pravice in dolžnosti. Sprememba je bila spomladi 2015 potrjena v parlamentu, nova civilna pobuda *Za otroke gre*, v kateri delujejo isti akterji kot v CIDPO in ki je tesno povezana z RKC, pa je že zahtevala razpis referendumu. O ustavnosti razpisa tovrstnega referendumu trenutno (maj 2015) razpravlja Ustavno sodišče.

⁵ Septembra 2011 je bila kompromisna različica Družinskega zakonika potrjena v parlamentu. CIDPO je nato zbrala dovolj podpisov za razpis referendumu, ki ga je Ustavno sodišče dovolilo. Na referendumu marca 2012 je 45% volivcev glasovalo za Družinski zakonik, 55% pa proti. Referenduma se je udeležilo 30% volilnih upravičencev.

V pričujočem članku se osredinjamo na kritično analizo okvirov (Verloo, 2005), ki se pojavljajo v besedilih CIDPO, objavljenih na njihovi spletni strani,⁶ in izbranih govorov predstavnikov CIDPO v parlamentarni razpravi o Družinskem zakoniku. Empirična baza analize je gradivo, zbrano v okviru raziskovalnega projekta RAGE.⁷

Naša osnovna teza je, da smo priča sekularizaciji diskurza in podobe konservativnih in religiozних akterjev z namenom klerikalizacije družbe: RKC deluje prek satelitskih organizacij (sekularizacija podobe), ki ne uporabljajo »cerkvenega« diskurza, temveč (navidezno) zdravorazumski, racionalni diskurz oziroma protidiskurz (sekularizacija diskurza), ta pa pod površjem skriva preiščeno strukturo populističnega delovanja.

Načrt razprave je naslednji: v prvem delu naslavljamo vprašanje homofobije in za razumevanje omenjenih protidiskurzov predlagamo koncept *politične homofobije* kot oblike populističnega delovanja in vzpostavljanja epizod moralne panike. V drugem delu sledi predstavitev empiričnih rezultatov raziskave. V sklepnem delu analizirane diskurze kontekstualiziramo skozi širšo evropsko optiko razumevanja populističnega delovanja na področju seksualnega državljanstva. Čeprav je analiziran protidiskurz »domačijiški«, pa vendarle ni specifično slovenski, saj je del širšega evropskega (in tudi širše) populističnega gibanja, ki se osredinja okrog boja proti t. i. »teoriji spola« ali »ideologiji spola« (Patternotte, 2014), pri čemer je RKC njen glavni promotor, ki delovanje organizira prek civilnih pobud, temelječih na populističnem govoru in vzpostavljanju epizod moralne panike.

Politična homofobija in populizem

Nasprotniki Družinskega zakonika, še zlasti vodja CIDPO Aleš Primc, so bili v javni razpravi, pa tudi v tistih, ki so se dogajale na ravni gostilniških debat, pogosto obtoženi nestrpnosti, populističnega delovanja in homofobije. Zadnja je bila razumljena kot del njihove osebnosti, celo kot del njihovih značajskih lastnosti, bila je znak njihovih osebnih težav s homoseksualnostjo, potlačenih (seksualnih) občutij in tako naprej. V odlični analizi sovražnega govora nasprotnikov Družinskega zakonika skozi psihoanalitično perspektivo Lešnik (2010) na primer ugotavlja, da za ljudi, ki na tako agresiven način zavračajo homoseksualnost, kot se je dogajalo med razpravo o Družinskem zakoniku, ne drži, da jim »te seksualne aktivnosti pač 'niso všeč', niso njihov *cup of tea*«. Resnica je ravno nasprotna: »Preveč so jim všeč. 'Homoseksualnost', ki jo zavračajo, sestavljajo njihovi lastni, a nesprejemljivi pasivni vzgibi.« (Lešnik, 2010: 302) Čeprav je tovrstno razumevanje homofobije pomembno in povedno – ne nazadnje so vsi, ko so bili obtoženi homofobije, le-to zavračali z »ampak-trditvijo«, da nimajo nič proti homoseksualcem, ampak ...⁸ – tovrstne interpretacije homofobije lahko tudi depolitizirajo in personalizirajo: problem so nestrpni, homofobični posamezniki, ki so konstruirani kot »bolniki«, homofobija pa je razumljena zgolj kot javna manifestacija zasebnih stališč. Tu smo tako soočeni z zanimivim obratom: medtem ko je bil konec 19. stoletja prek psihiatričnega diskurza homoseksualec kon-

⁶ Analizirana besedila niso več dostopna na spletni strani 24kul.si, saj so jih po koncu referendum o Družinskem zakoniku umaknili. Dostopna so v arhivu projekta RAGE na Mirovnem inštitutu.

⁷ Projekt RAGE (Sovražni govor in populistično poustvarjanje 'drugega' v Evropi skozi prizmo rasizma, starosti in spola, 2013–2015) je financirala Evropska komisija. Projekt je vodila University of Leicester (VB), projektni partnerji pa so bili: University of Aalborg (Danska), University of Helsinki (Finska), University of Florence (Italija), New Bulgarian University (Bolgarija), University of Paris 8 (Francija), University of Vienna (Avstrija) in Mirovni inštitut, kjer je projekt vodila dr. Mojca Pajnik.

⁸ Pri tem je bržkone šel najdlje prav vodja CIDPO, ki je na novinarsko vprašanje, kaj bi naredil, če bi bil eden njegovih otrok homoseksualec, odgovoril, da bi temu otroku dal le minimalni delež dediščine, da ti bi ta lahko preživel, vse drugo pa bi dal preostalim otrokom, ki bi njegov rod peljali naprej (glej Štamcar, 2011).

stituiran kot duševni bolnik (Foucault, 2010), je konec 20. stoletja »bolnik« postal tisti, ki homoseksualnost še naprej razume kot bolezen (ali temu sorodne izpeljave). Vendar pa so tovrstne interpretacije lahko zavajajoče, poudarjata Rothblum in Bond (1996), saj problematiko omejujejo na vprašanje fobije kot individualnega pojava, ob tem pa zakrijejo širše družbene implikacije homofobije. Kitzinger (1996) dodaja, da je psihologija (in s tem tudi poenostavljene psihološke razlage, ki jih srečujemo v množičnih medijih in javnosti) pravzaprav sistematično zamenjala politične razlage (homofobija kot strukturno in institucionalno zatiranje) z osebnimi.

V pričujočem besedilu predlagamo drugačno razumevanje homofobije, ki se odmika od interpretacij, ki homofobijo razumejo kot globoko zakoreninjeno čustvo. Namesto tega rezultate, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, postavljamo v kontekst politične homofobije, ki jo Bosia in Weiss (2013) definirata kot zavestno politično strategijo države ali določenega političnega gibanja, kakršno je bilo CIDPO, ki tako strukturira izkušnje seksualnih manjšin. Homofobija kot politična strategija se pojavlja v najrazličnejših oblikah – od procesov marginalizacije, znotraj katerih so človekove pravice LGBT, podobno kot pravice žensk ali etničnih in verskih manjšin, konstituirane kot »posebne pravice«, urejanje katerih ni politična prioriteta, do interpretacij, da urejanje tega področja pomeni grožnjo narodu in prihodnosti človeštva, kar je v prvem nagovoru v parlamentu ob predstavitvi Družinskega zakonika jasno dejal tudi vodja CIDPO. Politično homofobijo lahko razumemo kot sorodno nacionalizmu, kot nekaj, kar se predstavlja kot sestavni, »naravni« del procesa oblikovanja in ohranjanja naroda oziroma države: gre torej za vprašanje, kdo pripada (kdo je polnopravni državljani) in kakšen je »dober državljani«. V tem smislu je politična homofobija pravzaprav ena od manifestacij sodobnega populizma, ki temelji na etnonacionalizmu in konstrukciji Drugega, notranjega sovražnika, ki bodisi s kulturnega, religioznega, spolnega, seksualnega, etničnega ali kakšnega drugega vidika ogroža naš narod. »To, da je nekdo del ljudstva in nekdo drug ni,« pojasnjuje Pajnik, »je za populizem samoumevno. Vključenost in izključenost je naturalizirana, predstavljena kot naravna danost in ne kot posledica družbenih procesov.« (Pajnik, 2013: 118)

Politična homofobija je »modularna strategija«, kar pomeni, da se konsistentno pojavlja v najrazličnejših kontekstih, celo tam, kjer zahteve po enakih pravicah LGBT sploh še niso javno oziroma politično oblikovane. Kot priročna »oblika družbenega razlikovanja in privilegijev« (Bosia in Weiss, 2013: 7) se pojavlja celo v kontekstih, kjer je enakopravnost LGBT-oseb že zagotovljena. Pri tem je še posebej »zanimiv« primer homonacionalizma (Puar, 2007), ki ga lahko razumemo kot hrbtno stran modularne narave politične homofobije. Koncept se namreč – med drugim – navezuje na instrumentalizacijo človekovih pravic LGBT-oseb, ki so zloračljene v protiimigracijskih in protimultikulturnih politikah: na Nizozemskem so, na primer, migrantom prikazovali film, v katerem se poljubljata dva moška, in jim sporočali, da če ne morejo sprejeti te podobe (zaradi njihove »izvirne homofobične kulture«), potem naj raje ne imigrirajo v njihovo državo. Tako je bilo varstvo pravic ene manjšine uporabljano za družbeno in politično izključitev druge manjšine, kar je pravzaprav čedalje pogostejše značilnost sodobnega desnega (zahodnega) populizma, ki, kot pojasnjuje Pajnik (2014), deluje iz demokratične perspektive: z zagovarjanjem liberalnih vrednot zahodne demokracije – predvsem človekovih pravic – le-te priznava selektivno: človekove pravice gejev in lezbijk proti človekovim pravicam muslimanov, človekove pravice žensk proti človekovim pravicam migrantov in podobno.

Fassin (2007) ugotavlja, da sta s tem enakost med spoloma in seksualni liberalizem postala lakmusov papir za selekcijo in integracijo imigrantov. Podobno tudi Judith Butler razmišlja o tej novi poziciji, znotraj katere so se znašle LGBT-osebe v Evropi: »Je to liberalna zaščita moje svobode (...) ali pa je moja svoboda uporabljena kot instrument prisile, ki želi Evropo ohranjati belo, čisto in 'sekularno' na način, ki ne obravnava nasilja, ki je vpisan v natančno ta projekt?« (Butler, 2008: 5)

Če je homonacionalizem ena zadnjih modularnih oblik politične homofobije (čeprav na njeni hrbtni strani), pa vendarle ne more zasenčiti bistveno bolj razvejenega »heteronacionalizma«, ki je predvsem v vzhodni Evropi – a ne izključno – pomemben element graditve

nacionalnih držav in nacionalne identitete. Oba procesa sta namreč pomembno prežeta s heteroseksualno imaginacijo. V nekoliko črno-belo postavljeni podobi bi lahko rekli, da so v Zahodni Evropi pravice gejev in lezbijk zlorabljene za izključevanje *Drugih*, medtem ko so v Vzhodni Evropi *Drugi* pravzaprav geji in lezbijke sami, so tisti element, ki ga ni mogoče umestiti v postsocialistično družbo, ki je (občasno) ponosna na svojo homofobijo. A ta slika je res črno-bela; dejstvo je, da imajo LGBT-osebe v Zahodni Evropi več pravic in so v pravnem pogledu bolj zaščitene, a to še ne pomeni, da se politična homofobija ne pojavlja tudi v teh kontekstih: množični protesti proti homoseksualnim porokam in »ideologiji spola« v Franciji so hkrati original in kopija podobnih političnih gibanj na Hrvaškem, v Sloveniji, na Poljskem, Slovaškem in drugod.

Če povzamemo, politična homofobija je tesno prepletena s trdoživimi vzorci spolne, razredne in rasne neenakopravnosti (Murray, 2009) in pomeni strategijo države ali političnih akterjev bodisi za ohranjanje obstoječih razmerij moči ali za poseganje po pozicijah moči (Bosia in Weiss, 2013). To storijo tako, da ustvarijo »homoseksualno grožnjo«, proti kateri organizirajo svoje napore, skozi ta proces pa ohranjajo svoje lastne (pravne/simbolne/politične) privilegije. Konkretno se politična homofobija lahko manifestira v obliki epizode moralne panike, kakršni smo bili priča v času razprave o Družinskem zakoniku. Moralna panika je, pojasnjuje Robinson (2008), zavestno vzpostavljena v natančno določenem kritičnem trenutku kot strateški politični mehanizem – foucaultovsko bi temu lahko rekli tehnologija oblasti –, katerega vloga je ohranjanje statusa quo: v kontekstu Družinskega zakonika je to pomenilo ohranjanje hegemonije nuklearne heteroseksualne družine in heteronormativnega družbenega reda.

Kritična analiza okvirov diskurza CIDPO

Delovanje CIDPO smo analizirali v povezavi z njihovim angažmajem pri Družinskem zakoniku, ki je bil tudi povod za njihov nastanek. Čeprav CIDPO po referendumu o Družinskem zakoniku ni prenehala obstajati, temveč deluje naprej in svoje delovanje na točki homoseksualnosti kot grožnje pogloblja, hkrati pa se širi tudi na druga področja (njihova spletna stran je bila na primer aktivna v podpori Odboru 2014 pri zahtevi po izpustu Janeza Janše iz zapora), se je naša analiza okvirov omejila zgolj na 11 besedil (govori, izjave za javnost, članki na spletni strani ipd.), ki so nastala v času razprave o Družinskem zakoniku. Metodološko orodje, ki smo ga uporabili, je kritična analiza okvirov (Verloo, 2005).⁹ Ta omogoča proučevanje norm, prepričanj in percepcij, ki so – bolj ali manj eksplicitno – prisotne v slehernem besedilu. Kritična analiza okvirov temelji na ideji, da je v slehernem besedilu, ki se pojavlja v političnem prostoru, mogoče identificirati raven diagnoze (definicija problema) in prognoze (predlagana rešitev) (Dombos idr., 2012). Diagnoza in prognoza sta osnovna elementa okvira, ki je sicer sestavljen še iz drugih označevalcev (npr. norme, vrednote, akterji, vključeni v nastanek ali rešitev problema, žrtve problema ipd.).

Okviri so tako osnovne pojasnitvene sheme, ki razpršene informacije strukturirajo v smiselno definiran problem, ta pa hkrati implicitno vključuje tudi že rešitev problema. Povedo nam, kako je bilo določeno politično vprašanje naslovljeno (Verloo, 2005). Pri tem nas je posebej zanimalo t. i. strateško uokvirjanje, kar pomeni »zavestna in namerna izbira jezika in konceptov z namenom vplivanja na politične odločitve« (Bacchi, 2009: 39).

Ker smo analizirali besedila, ki so se zgostila okrog nekaj členov enega samega zakona, ni presenetljivo dejstvo, da je v besedilih CIDPO mogoče zaznati visoko stopnjo konsistentnosti med diagnozo in prognozo in enodimenzionalnost diskurza, usmerjenega proti eni sami skupini: grožnja so geji in lezbijke. Osnovna struktura vseh analiziranih besedil je namreč vedno

⁹ Zahvaljujem se Ani Frank, ki je kodirala dokumente.

enaka: Družinski zakonik s svojimi »novostmi« (pravno normiranje istospolnih partnerskih zvez in družin) pomeni grožnjo (tradicionalni) družini, očetovstvu in materinstvu ter otrokom, posledično pa tudi prihodnosti slovenskega naroda.

Diagnoza

Na ravni diagnoze smo identificirali štiri okvire, pri čemer se prvi okvir (homoseksualnost/ istospolne poroke kot grožnja) pojavlja v 75 odstotkih vseh analiziranih besedil. Pojavlja se v dveh osnovnih oblikah: kot grožnja otrokom in kot grožnja heteroseksualnim družinam.

Homoseksualnost kot grožnja otrokom

Najpogosteje je homoseksualnost uokvirjena kot grožnja otrokom. Uradni moto CIDPO je bil »hvaležen za mamo in očeta«, pri čemer sta bila mama in oče razumljena kot ekskluzivna biološka kategorija, moralno in drugače superiorna vsem drugim oblikam skrbi za otroke, še zlasti socialnemu starševstvu. Biološko starševstvo je bilo skozi njihovo interpretacijo razumljeno kot najboljša oblika starševstva, socialno starševstvo pa le kot njen približek, rešitev v sili, ki je v nekaterih primerih, kot so istospolne družine, za otroke celo nevaren. CIDPO je to pojasnjevala s posebnim, domnevno hedonističnim življenjskim slogom homoseksualcev, ki ni skladen

Slika 1: Shod koalicije Za otroke gre! marca 2015.
(Foto: Ana Kovač)

z »nedolžnostjo otrok«, in z uporabo implicitnega razumevanja, da je homoseksualno razmerje primarno seksualno razmerje. Seksualnost v povezavi z otroki pa je nekaj, kar v populističnem smislu učinkovito vzpostavlja moralno paniko. Robinson (2008) pojasnjuje, da je otroštvo kot družbeni in moralni koncept zasnovan na razliki med odraslo osebo in otrokom, pri čemer je ena ključnih razlik, ki loči odraslega od »nedolžnega« otroka, prav seksualnost. Otrok je namreč razumljen kot nekdo, ki bodisi nima seksualnosti ali ta – v najboljšem primeru – še ni razvita. V besedilih CIDPO je tako mogoče zaznati jasne, čeprav ne nujno (ali praviloma sploh ne) eksplicitno izre-

čene namige, da bo otrok v istospolni družini (ali ob homoseksualcu kot takem) tako ali drugače (fizično, verbalno, simbolno) spolno zlorabljen, otrokova nedolžnost pa bo onečaščena zaradi prisotnosti nenaravnega/pokvarjenega/deviantnega homoseksualca. Sozvočno s tovrstnim razumevanjem je bila ena od konstrukcij homoseksualnosti kot grožnje v odnosu do nedolžnih otrok interpretacija, da »radikalni homoseksualni aktivisti« poskušajo propagirati homoseksualnost med mladimi, še posebno v šolah, kot nekaj normalnega. Zato je CIDPO pogosto opozarjala starše, da bodo, če bo sprejet Družinski zakonik, njihove otroke v šolah učili, da je homoseksualnost nekaj normalnega, kar po njihovem mnenju posledično pripomore k razvrednotenju družine. Po logiki ničelne vsote, značilne za populistični diskurz, je tradicionalna družina napadena in ogrožena toliko bolj, kolikor bolj je homoseksualnost predstavljena kot normalna. CIDPO je namigovala tudi, da bo sprejetje Družinskega zakonika prvi korak k prodajanju otrok istospolnim parom (glej 24kul.si, 2012c). Čeprav je s tem odprla pomembno moralno in etično vprašanje (ki pa ga Družinski zakonik sploh ni naslavljal), se zdi, da ni imela namena resno pretehtati teh vprašanj, pač pa sta surogatstvo in prodaja »bele-

ga blaga« služila zgolj kot še ena od strategij za vzpostavitev podobe otrok kot žrtev sebičnih želja gejev in lezbijk. Trdili so, da so tisti, ki podpirajo Družinski zakonik in so polni besed o ljubezni in strpnosti, pravzaprav dvolični, saj »govorijo o ljubezni, strpnosti, svobodi, hkrati pa se zavzemajo za tiganje otrok z materinimi prsi!« (24kul.si, 2012c).

Opisana konstrukcija otroštva seveda ne pomeni, da kot družba nismo zavezani zaščititi otrok pred zlorabami odraslih, a ironija, pravi Robinson (2008), se skriva prav v dejstvu, da v imenu zaščite otrok le-te delamo še bolj ranljive. Onemogočamo jim dostop do informacij o seksualnosti, kar jim onemogoča odraščanje v kompetentne osebe, njihovo nedolžnost komodificiramo in fetišiziramo, kar otroke vzpostavlja kot erotične objekte, in ustvarjamo nevarne Druge, v prvi vrsti homoseksualce, kot domnevne seksualne napadalce. »Diskurzivna konstrukcija seksualnega napadalca kot 'homoseksualnega Drugega' vzpostavlja kritično osnovo, na kateri je mogoče zasnovati moralno paniko, ki tako kot nevidne vzpostavlja prakse pravih seksualnih napadalcev, to je 'običajnih' moških in žensk, živečih v nedotakljivih heteroseksualnih nuklearnih družinah.« (Robinson, 2008: 116–117)

CIDPO v svojih besedilih nikoli eksplicitno ne omenja seksualnih zlorab otrok. Njihov populizem se skriva prav v dejstvu, da so ti namigi vedno zakriti v navidezno racionalne, celo domnevno znanstveno utemeljene argumente, strateško oblikovane tako, da so usmerjeni na čustva in moč črpajo iz obstoječih predsodkov. Pomemben del argumentacije CIDPO je tako temeljil na ideji o obstoju posebnega homoseksualnega življenjskega sloga – tj. na ideji, da obstaja jasna ločnica med »nami« in »njimi«, ki od nas niso drugačni zgolj zaradi spolne usmerjenosti, temveč je ta ločnica bistveno globlja in posega tudi v način posameznikovega življenja – ustvarja torej specifičen življenjski slog.

Idejo o homoseksualnem življenjskem slogu so v svojih besedilih podprli s kopico selektivno izbranih podatkov iz različnih raziskav o homoseksualnosti. Trdili so, na primer, da so gejevske partnerske zveze za 50 odstotkov, lezbične pa za 167 odstotkov (sic!) manj stabilne kot heteroseksualne zveze. Homoseksualci naj bi bili promiskuitetni, saj je 43 odstotkov homoseksualcev imelo spolne odnose s 500 ali več partnerji, 28 odstotkov pa z več kot tisoč. V istospolnih partnerskih zvezah naj bi bilo tudi še enkrat več nasilja kot v heteroseksualnih partnerskih zvezah. Na podlagi raziskav so trdili, da imajo homoseksualci večjo verjetnost za razvoj duševnih bolezni, depresije, anksioznosti, samomorilskih misli in podobno. Pogosteje naj bi tudi uporabljali toksične substance in bili bolj izpostavljeni spolno prenosljivim okužbam (npr. HIV), kar pomeni, da ima otrok, ki živi ob homoseksualnem staršu, večjo možnost, da postane sirota (24kul.si, 2011). Populistična strategija tovrstne »medikalizacije« in »seksualizacije« homoseksualnosti po eni strani poskuša obuditi stare podobe o aidsu kot bolezni gejev, hkrati pa temelji na podobi, da je istospolno partnerstvo primarno seksualno razmerje in da je seksualnost tisto, kar homoseksualca, kot bi rekel Foucault (2010), določa v njegovi popolnosti, je v izhodišču vseh njegovih dejanj. Kot tak, seksualiziran, je kakopak ogrožajoč za (naše) otroke.

Z nizanjem empiričnih podatkov – glavnina med njimi je bila pozneje razkrita kot netočna ali zavajajoče interpretirana (Kuhar, 2009) – so poskušali ustvariti vtis racionalnega argumenta, utemeljenega v znanstvenih raziskavah, a enodimenzionalna slika, ki so jo na tak način komunicirali, je imela eno samo sporočilo: homoseksualci so nevarni za otroke.

Homoseksualnost kot grožnja družinam heteroseksualcev

Drugo najpogostejše uokvirjanje, skozi katero je bila homoseksualnost konstruirana kot grožnja, je povezano s trditvijo, da so istospolne poroke grožnja naravnim heteroseksualnim družinam in v posledici narodu kot takemu. Argument naravnosti za opis družbenih institucij, kot je družina, je bil povezan z interpretacijo, da v resnici obstaja le ena oblika prave družine – mama, oče in otrok –, kar pa naj bi nov Družinski zakonik radikalno spreminjal, saj definicijo družine spreminja tako, da v ospredje postavlja etiko skrbi, tj. skrbstveno razmerje med otrokom in odraslo osebo, ne pa biološkega razmerja med otrokom in staršem. CIDPO je zato svojo argumentacijo utemeljevala na binarni distinkciji med heteroseksualnostjo in homoseksualno-

stjo kot distinkciji, ki ločuje naravno in normalno od nenaravnega in nenormalnega. Pri tem je pomembno poudariti, da CIDPO pragmatično in strateško nikoli ni eksplicitno trdila, da so homoseksualci duševni bolniki, saj bi s tovrstno zaostritvijo diskurza lahko izgubili bolj ali manj indiferentno sredino potencialnih podpornikov. Njihove izjave so na ravni forme delovale kot domnevno strpne in zdravorazumske. Osredinjali so se na naravno heteroseksualnost in na naravno vlogo očeta in matere ter pri tem strateško zanemarili družbeno konstrukcijo teh fenomenov. Osredinili so se torej na nekaj, kar je videti kot preprosto biološko dejstvo, kar je v »logični« posledici, utemeljeni v binarnih opozicijah, privedlo do diskvalifikacije homoseksualnosti (ne da bi bilo to kdaj eksplicitno izrečeno).

Biologija kot argument ni bila uporabljena zgolj kot nekaj, kar omogoča reprodukcijo moškega in ženske, temveč tudi naroda kot takega. Tu je politična homofobija najtesneje povezana z vprašanji domnevne ogroženosti »našega naroda«. Zato ni presenetljivo, da je bil začetek zbiranja podpisov za referendum o Družinskem zakoniku pospremljen z ljudmi, oblečenimi v slovenske narodne noše, medtem ko je vodja CIDPO s somišljeniki za kamere, ki so vse to snemale, zapel še slovensko himno (Srđič, 2011).

CIDPO je trdila, da je Slovenija soočena z »demografsko zimo«, saj se na leto rodi 12.000 otrok premalo, da bi se narod ohranjal. V besedilo nato vpletejo še druge socialne probleme – od brezposelnosti do revščine in podobno –, kar so, kot pojasnjujejo, problemi, ki se jih ne obravnava, med drugim tudi zato, ker se je treba ukvarjati z »nepomembnim« vprašanjem pravic gejev in lezbijk (24kul.si, 2009). Čeprav je logika tovrstne argumentacije na trhlih temeljih – omogočanje umetne oploditve za lezbijke bi, na primer, pripomoglo k rojstvu več otrok, ne manj –, konsistentnost argumentacije v populističnem diskurzu pravzaprav ni pomembna. To, kar se navzven kaže kot racionalen, znanstveno utemeljen argument, je pravzaprav igranje na čustva in nacionalistična občutja, kar homoseksualce konstituira ne zgolj kot Drugega *znotraj* naroda, ampak tudi Drugega, ki je *proti* narodu. Prav zato je CIDPO pogosto poudarjala, da je treba zaščititi družino in otroke, če »želimo preživeti kot nacija, družba, kultura in civilizacija« (Magnetogram, 2009: 19).

Podporni okviri diagnoze

Preostali trije okviri, ki se na ravni diagnoze pojavljajo v 25 odstotkih analiziranih besedil, so podporni okviri, ki dodatno krepijo idejo o homoseksualnosti kot grožnji. CIDPO je obtožila medije (okvir »množični mediji«), da promovirajo radikalno homoseksualno agendo, da popačeno predstavljajo ideje in cilje CIDPO ali pa jim namenjajo premalo prostora (okvir »viktimizacija stranke/gibanja«), kar posledično pripomore k izginjanju krščanskih vrednot (okvir »grožnja krščanskim vrednotam«).

Na ravni diagnoze torej zaznavamo visoko konsistentnost v sporočilih, ki jih CIDPO posreduje v svojih besedilih. To je povezano tudi z dejstvom, da je bilo njihovo delovanje v času analize usmerjeno proti enemu samemu cilju: zavrnitvi Družinskega zakonika. Čeprav so njihova sporočila različnih oblik, je notranja struktura vedno enaka: homoseksualnost je grožnja in mi, predvsem pa naši otroci, smo njihove žrtve.

Prognoza

Na ravni prognoze je bilo v besedilih mogoče zaznati tri okvire. Tako kot pri diagnozi tudi tu eden od okvirov izstopa in se pojavlja v večini (82 odstotkov) analiziranih besedil: »proti homoseksualnosti« oziroma »proti pravicam homoseksualcev«.

Odstranitev homoseksualcev

Ta okvir kaže na preprosto strukturo populističnega diskurza, ki rešitev problema vidi v preprosti »odstranitvi problema«: ker je homoseksualnost konstruirana kot problem, je rešitev problema v (fizični, simbolni, pravni in/ali družbeni) odstranitvi homoseksualcev. Ta okvir je mogoče ilustrirati z naslednjimi tremi zahtevami (tj. rešitvami), ki se pojavljajo v besedilih CIDPO:

1. Treba je zaščititi tiste, ki so ogroženi: naši otroci, heteroseksualne zakonske zveze in družine.
2. Zaščito je treba vzpostaviti s preprečitvijo zakonskih sprememb, ki so vir ogroženosti. To pomeni, da je treba preprečiti legalizacijo istospolnih porok in posvojitvev.
3. Treba je odvzeti glas tistim, ki promovirajo homoseksualnost. To je mogoče doseči s prepovedjo »homoseksualne propagande«.

V nekaterih primerih je zadnja zahteva oziroma rešitev »zdrsela« v eksplicitno interpretacijo, da je homoseksualnost bolezen ali vsaj nezaželeno stanje, ki ga je mogoče zdraviti oziroma spremeniti. Posledično to tudi pomeni, da homoseksualnost ni neka esencialna identiteta, na podlagi katere bi bilo upravičeno zahtevati politično oziroma družbeno enakost.

Čeprav je CIDPO kot ponujeno rešitev v takšni ali drugačni obliki predlagala »odstranitev homoseksualcev«, to ne pomeni, da so vedno trdili, da zakonodaja ne sme pravno zaščititi gejev in lezbijk. V nekaterih besedilih so celo poudarili, da je trenutna zakonodaja diskriminatorska do istospolnih parov. Vendar pa so tovrstne »tolerančne pozicije« znotraj populističnega diskurza namenjene predvsem vzpostavljanju konteksta, v katerem akter lahko bije svoj boj in konstituira sebe kot nekoga, ki je racionalen in tolerant. Delno priznanje diskriminacije hkrati vzpostavlja predstavo, da so zahteve manjšine, ki zahteva več pravic, kot jih populistični akter prizna, pravzaprav pretirane in ne težijo k izenačenju pravic, temveč k dodatnim pravicam. Vodja CIDPO je na primer v enem od intervjujev zatrdil, da »naj istospolno usmerjeni živijo, kakor hočejo, tako kot vsi drugi, ko pa pridemo do vprašanja pravic, koristi in potreb otrok, pa je treba upoštevati izjemen pomen mame in očeta za otroka« (24kul.si, 2012a). Tako je CIDPO simbolično odstranil homoseksualce iz konteksta družinskega življenja, čeprav tudi geji in lezbijke vzgajajo otroke.

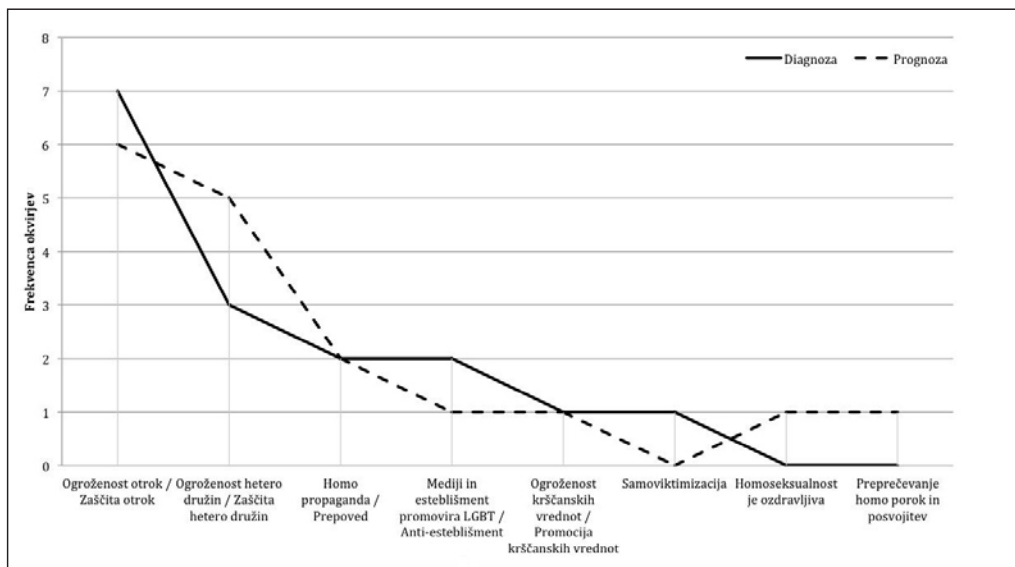
Podporni okviri prognoze

Preostala dva identificirana okvira (»protielitizem/establishment« in »ponovna vzpostavitev katoliških vrednot«) se v analiziranih besedilih pojavita zgolj enkrat in sta, podobno kot pri diagnozi, zgolj podporna okvira osnovnemu okviru, saj med njimi obstaja visoka stopnja konsistentnosti: istospolnim partnerskim zvezam in družinam ne pripadajo enake pravice. Zato se je treba, pravijo v CIDPO, boriti proti elitam, ki podpirajo tovrstne spremembe zakonodaje (in posledično družbene realnosti), in si prizadevati za ponovno vzpostavitev katoliških vrednot.

(Ne)konsistentnost med diagnozo in prognozo

Analiza identificiranih okvirov na ravni diagnoze in prognoze kaže na visoko konsistentnost med obema ravnema besedila v analiziranih besedilih CIDPO. Ker smo v besedilih identificirali malo okvirov, smo na graf aplicirali podokvire, in sicer tako, da smo združili smiselno pripadajoče podokvire na ravni diagnoze in prognoze (npr. podokvir »ogroženost otrok« na ravni diagnoze smo na ravni prognoze združili z ustreznim podokvirom »zaščita otrok«). Grafični prikaz potrjuje ugotovitev o visoki konsistentnosti besedil, saj enaka ali podobna frekvenca na ravni identificiranih problemov in podanih rešitev govori o visoko »discipliniranih« besedilih.

To pomeni, da je CIDPO v svojih sporočilih uporabljala jasno strukturiran pristop, saj so skorajda vsak identificiran problem podali tudi jasno opredeljeno rešitev. Analizirana besedila vsebujejo jasne in preproste dvojice problem-rešitev: če je problem homoseksualna poroka, je rešitev prepoved homoseksualnih porok, če je problem posvojitve otrok, je rešitev prepoved posvojitve otrok itd. Čeprav analizirana besedila kažejo na nekoliko večje število identificiranih

Graf 1: Diagnoza in prognoza v diskurzu CIDPO

problemov kot podanih rešitev, je za našo razpravo pomembno dejstvo, da je vse rešitve tako rekoč mogoče spraviti na en imenovalec: problem je rešljiv z odstranitvijo (pravno, simbolno, fizično) tistih, ki so konstituirani kot problem.

Kljub temu je v besedilih nekaj vsaj navideznih nekonsistentnosti, saj analizirana besedila za identificirane probleme ponujajo rešitve, ki na prvi pogled nimajo povezave s problemom: na primer, v enem od besedil je kot problem identificirana ogroženost družine in otrok, ena od rešitev, ki jo predlagajo, pa je zdravljenje homoseksualnosti. Čeprav takih nekonsistentnosti v besedilih CIDPO ni veliko, imajo tovrstni »navidezni zdrsi« vendarle svoj populistični *raison d'être* v kontekstu večjega cilja: zavrnitve Družinskega zakonika.

Začarani krog populizma in teorije spola

Pričujočo analizo smo postavili v kontekst politične homofobije kot teoretskega koncepta, s pomočjo katerega lahko razumemo delovanje CIDPO kot satelitske organizacije Rimskokatoliške cerkve: CIDPO je – mimo religioznih interpretacij, ki nimajo več zadostnega učinka in ponekod lahko povzročajo celo nasprotno reakcije od zaželenih – nagovarjal svoje podpornike z navidezno racionalnimi, neovrgljivimi večnimi resnicami o družbenem življenju, utemeljenimi v naravi in biologiji (in iz tega izpeljani »normalnosti«), pogosto podprtimi s podatki iz raziskav, ki so dajali vtis znanstvenosti. Njihova govorica je, kar je tipično za populistično delovanje, temeljila na nekaj ponavljajočih se sloganih, ki so delovali kot zdravorazumski in všečni večini. Pred referendumom so svoja sporočila najpogosteje zgostili v trditev, ki je šolski primer sodobnega populizma: mešanica tolerance in hkratnega izključevanja. Nenehno so

namreč ponavljali trditev, da sta dva geja lahko dobra očeta, ne moreta pa nadomestiti matere. V prvem, »tolerančnem« delu, trditev priznava zmožnost dobre vzgoje otrok tudi gejem, vendar je to »priznanje« v naslednjem koraku že poteptano, saj gejevskemu paru za dobro starševstvo manjka prav to, kar ga dela gejevski par: odsotnost ženske kot matere. Za otroka pa je, tako kažejo raziskave, so trdili v CIDPO, najboljša prav kombinacija očeta in matere. Raziskave o družinah (Biblarz in Stacey, 2010) v resnici kažejo prav nasprotno – pomembna je kakovost skrbstvenega odnosa med otrokom in osebami, ki zanj skrbijo, ne pa kombinacija spola teh oseb –, a populizem, pojasnjuje Pajnik, »ne računa na informirane državljane, ki presojuje javne zadeve, ampak stavi na množice, ki ne mislijo, na ljudstvo, na neukost ljudstva in na (nacionalna/nacionalistična) čustva« (Pajnik, 2014: 118).

Kakšna je torej struktura populističnega diskurza CIDPO, v katerem je mogoče prepoznati sistematično politično homofobijo? Eden pomembnih elementov je, kot je bilo že omenjeno, uporaba navidezno racionalnega diskurza, pogosto »podprtega« s podatki iz empiričnih raziskav, katerega cilj pa je vendarle igranje na čustva naslovnikov. Opis »homoseksualnega življenjskega sloga« skozi zlorabo podatkov ni namreč nič drugega kot »statistična kvantifikacija« stereotipnih podob gejev in lezbijk v družbi. Tovrstna »racionalna sporočila« so bila namenjena zgolj krepitvi obstoječih predsodkov in stereotipov – na njih so tudi utemeljena –, ki zbujejo vtis, da tisto, kar se zdi stereotipno, v resnici drži, da je dejstvo. To je eden ključnih diskurzivnih mehanizmov populizma, ki ga je mogoče zaznati v delovanju in besedilih CIDPO.

Naslednji vidik populizma, ki smo ga identificirali v analiziranih besedilih, je »zrcalno obtoževanje«: gre za strategijo striktnega zanikanja vseh obtožb in negativnih vidikov delovanja, ki so pripisana populističnemu subjektu, in hkrati preslikave vsega, kar se mu očita, v svojo političnega oponenta. Populistični subjekt se tako konstituira kot prava, resnična žrtev. CIDPO je na primer vztrajno zavračala vse obtožbe o zlorabah podatkov, o uporabi populističnega in nestrpnega govora in podobno. Trdili so, da so vse to značilnosti njihovih političnih nasprotnikov (tj. LGBT-aktivistov in drugih podpornikov Družinskega zakonika) in da bodo prav oni končno razkrili resnico v ozadju tega procesa, ki je ogrožajoč za »naše« družine in posledično za prihodnost »našega« naroda. Populistični subjekt tako z obljubo o razkritju prave resnice obljublja razkritje tistega, kar njegovi podporniki instinktivno vedno že vedo oziroma verjamejo: da nas, običajne, normalne in poštene ljudi ogroža agresivna manjšina – v tem primeru radikalni homoseksualni aktivisti s svojo homoseksualno agendo. Resnična »perverzija« populizma je torej skrita v dejstvu, da je prav populizem tisti, ki ustvarja popačeno podobo družbene realnosti, medtem ko populistični subjekt svojo (proti)politično delovanje hkrati utemeljuje na »razkrinkavanju« te iste popačene podobe. Začarani krog populizma je tako ustvarjen v točki, ko je populistični subjekt obtožen populizma. Ta ga namreč, tako kot je bilo pri CIDPO, vedno zanika in projicira v svojo nasprotnika. In prav tovrstno zanikanje populizma se zdi njegov konstitutivni element.

Na koncu je treba opozoriti, da epizoda moralne panike – ogroženi so naši otroci!, ogroženo je materinstvo in očetovstvo!, ogrožene so naše družine!, ogrožen je naš narod in naša prihodnost! –, ki smo ji bili priča med razpravo o Družinskem zakoniku, ni bila specifično slovenska. Večino elementov populističnega delovanja kot homofobične politične strategije izključevanja Drugega so raziskovalke in raziskovalci zasledili tudi pri sorodnih razpravah v nekaterih evropskih državah, pa tudi v ZDA in drugod (prim. Patternotte, 2014; Hodžič in Bijelić, 2014). Skupni imenovalec tega delovanja je boj proti tako imenovani »teoriji spola« oziroma »ideologiji spola«, ki je, kot poudarja Cass (2011), usmerjeno proti enakosti spolov in človekovim pravicam LGBT-oseb, svojo teoretsko podstat pa išče v pogosto poenostavljenih interpretacijah queerovske dekonstrukcije spola in seksualnosti kot nečesa izključno esencialističnega (Marschütz, 2014). To predstavljajo kot »znanstveno pretvezo«, s pomočjo katere radikalni homoseksualni aktivisti in radikalne feministke agitirajo za enakost spolov, istospolne proke, možnost posvojitve in tako naprej, s tem pa se po njihovem mnenju izvaja skrita kulturna revolucija, ki je uničujoča za človeštvo kot tako.

Tudi CIDPO se v svojih besedilih referira na uničujočo teorijo spola. Nikoli sicer niso natančno pojasnili, kaj mislijo s teorijo spola. Najpogosteje so jo opredelili zgolj s trditvijo, da gre za teorijo, ki pravi, da naj si vsak izbere svoj spol:

Vse teoretske akrobacije, v katere so se spustili, da so naredili celo znanost iz tega, da naj po naravi ne bi bilo dveh spolov, ampak da je spol samo družbeni privid, jim pri tem ne bodo nič pomagale. (...) Dokler njihovi znanstveni aktivisti kujejo neke svoje teorije in jim sami sčasoma morda celo začnejo verjeti, ni problem. Včasih sem glede absurdnosti tovrstnih njihovih »znanstvenih socioloških in psiholoških dosežkov« slišal že dobre šale. Ko pa začnejo s to ideologijo v šolah obremenjevati otroke, se pa šala neha. Če otroke v puberteti, ko iščejo svojo identiteto, aktivisti prepričujejo v šoli, da ženskega in moškega spola pravzaprav ni, da si morajo svoj spol sami izbrati, da naj eksperimentirajo s spolno orientiranostjo itn., pa so lahko posledice zelo boleče, najprej seveda za otroke, pa tudi za cele družine. (24kul.si, 2012a)

Iz tovrstnih zapisov je sicer mogoče prepoznati popačene in poenostavljene interpretacije razumevanja distinkcije med biološkim (*sex*) in družbenim spolom (*gender*) in predvsem teorijo Judith Butler o performativnosti spola (več o tem v Marschütz, 2014), a sklep, da gre le za napačno branje neke določene teorije, bi bil preveč preprost. Te ideje je treba razumeti v kontekstu politične homofobije: ne gre za to, da vodilni akterji teh gibanj ne bi bili sposobni razumeti queerovskih analiz spola in seksualnosti, temveč gre za jasno in premišljeno sistemsko strategijo ohranjanja patriarhalnih kulturnih vzorcev v njihovem najširšem pomenu, cepljenih z navidezno enakopravnostjo moških in žensk; široke množice, ki jim jih je uspelo angažirati proti »gendru« (ljudje na ulicah Pariza, Varšave, Madrida, Bratislave itd. na množičnih protestih držijo transparente z napisi: »Proti teoriji gender«, »Ne gender« itd., kot da bi bil »gender« neka fantazmatska teoretska kategorija, ki je niti ni mogoče prevesti v jezike teh držav, zato je vedno zapisana v angleškem jeziku), navidezno seveda ne zagovarjajo idej o »ženskah za štedilnikom«, so pa proti družbeni enakosti moških in žensk, heteroseksualcev in homoseksualcev itd., ker te kategorije razumejo skozi stroge esencialistične interpretacije. Z drugimi besedami: biologija je zanje ideološka maska, skozi katero razmerja med spoloma in seksualnostjo na »zdravorazumski« ravni interpretirajo kot posledico naravnega (in moralnega) reda, pri čemer so družbena razmerja in prakse, ki kreirajo te identitete, njihovo umeščanje v družbi in razmerja moči, onkraj mišljenja.

Konstrukcija ideologije spola, kakršno ustvarjajo RKC in njegove številne satelitske organizacije ter se manifestira v množičnih protestih po Evropi in širše, je novo poglavje v boju konservativnih sil proti človekovim pravicam LGBT-oseb in enakosti spolov. A ob tem ne smemo spregledati, da se je njihov diskurz bistveno spremenil: začeli so uporabljati koncepte in jezike tistih, ki se za te pravice borijo, s tem pa ti koncepti – predvsem človekove pravice – postajajo prazni označevalci in neuporaben instrument političnega boja za enakost. Zdi se, da imajo nasprotniki Družinskega zakonika prav: konec je sveta, kakršnega poznamo.

Literatura

- BACCHI, LEE CAROL (2009): The Issue of Intentionality in Frame Theory: The Need for Reflexive Framing. V *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, Bending and Policymaking*, E. Lombardo, P. Meier in M. Verloo (ur.), 19–35. New York, London: Routledge.
- BIBLARZ, THIMOTHY in JUDITH STACEY (2010): How Does the Gender of Parents Matter? *Journal of Marriage and Family* 72: 3–22.

- BLAŽIČ, MITJA (2010): Božja beseda. *Narobe* 4(13): 16.
- BOSIA, MICHAEL J. in MEREDITH L. WEISS (2013): Political Homophobia in Comparative Perspective. V *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*, M. Bosia in M. L. Weiss (ur.), 1–29. Urbana: University of Illinois Press.
- BUTLER, JUDITH (2008): Sexual Politics, Torture, and Secular Time. *British Journal of Sociology* 59: 1–23.
- CASS, MARY ANNE (2011): After Gender the Deconstruction of Man? The Vatican's Nightmare Vision of the 'Gender Agenda' for Law. *Pace Law Review* 31(3): 802–817.
- DOMBOS, TAMAS, ANDREA KRIZSAN, MIEKE VERLOO in VIOLETE ZENTAI (2012): *Critical Frame Analysis: A Comparative Methodology for the 'Quality in Gender + Equality Policies' (Quing) project*. Budapest: CEU.
- FASSIN, ERIC (2007): *Our Heterosexual Culture and Their Homophobic Cultures: Two Versions of European Sexual Democracy*. Paper presented at the American Anthropological Association annual meeting, Washington, D. C., November 28 – December 2.
- FOUCAULT, MICHEL (2010): *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: Škuc-Lambda.
- GREIF, TATJANA (2004): Odrešitelji nacije. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 4(1): 94–105.
- GREIF, TATJANA (2005): »Kaprice ljubljanske gospode«: ob sprejemu registriranega partnerstva. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 5(1): 120–135.
- HODŽIČ, AMIR in NATAŠA BIJELIĆ (2014): *Neo-conservative Threats to Sexual and Reproductive Health e^o Rights in the European Union*. Zagreb: CESI.
- HRŽENJAK, MAJDA (2001): Legitimiziranje neenakosti. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 1(1): 104–113.
- KITZINGER, CELIA (1996): Speaking of Oppression: Psychology, Politics and the Language of Power. V *Preventing Heterosexism and Homophobia (Primary Prevention of Psychopathology)*, E. D. Rothblum in L. A. Bond (ur.), 3–19. Thousand Oaks: Sage.
- KOGOVSĚK, NEŽA (2010): Iskanje pravnih razlogov za priznanje enakih pravic istospolnim partnerjem in njihovim družinam. *Socialno delo* 49(5/6): 319–330.
- KUHAR, ROMAN (2004): Pravična in nepravična diskriminacija. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 3(1): 28–55.
- KUHAR, ROMAN (2006): Hočva ohcet : o nezadostnosti registriranega partnerstva. V *Prava poroka: 12 razmišljanj o zakonski zvezi*, Z. Kobe in I. Pribac (ur.), 107–134. Ljubljana: Krtina.
- KUHAR, ROMAN (2009): V imenu družine potvarjajo podatke. *Medijska preža* 36: 42–43.
- LEŠNIK, BOGDAN (2010): Sovražni govor v psihoanalitični perspektivi. *Socialno delo* 49(5/6): 299–304.
- MARSCHÜTZ, GERHARD (2014): Rod – trojanski konj? Teološke napomene uz nedavnu raspravu o rodu na katoličkom području. *Nova prisutnost* 12(2): 181–203.
- MENCIN ČEPLAK, METKA in ROMAN KUHAR (2010): Boji za enakost: Od diskriminacije homoseksualnosti do redefinicije družine. *Socialno delo* 49(5/6): 283–298.
- MURRAY, DAVID A. (2009): *Homophobias: Lust and Loathing Across Time and Space*. Durham, NC: Duke University Press.
- PAJNIK, MOJCA (2003): Polarizacija prostitucije: biznis ali javna morala? *Medijska preža* 17/18: 7–8.
- PAJNIK, MOJCA (2014): Populizem: med demagoško retoriko in etnoekskluzivizmom. V *Osnovni pojmi in dileme državljanske vzgoje*, I. Bijuklič in M. Sardoč (ur.), 117–122. Ljubljana: i2.
- PATERNOTTE, DAVID (2014): *Christian Trouble: The Catholic Church and the Subversion of Gender*. Dostopno na: <http://councilforeuropeanstudies.org/critcom/christian-trouble-the-catholic-church-and-the-subversion-of-gender/> (3. januar 2015).
- PUAR, JASBIR (2007): *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- RAJGELJ, BARBARA (2010): Razmerja v istospolnih družinah – kje smo in kam lahko gremo? *Socialno delo* 49(5/6): 305–318.
- ROBINSON, KERRY H. (2008): In the Name of 'Childhood Innocence': A Discursive Exploration of the Moral Panic Associated with Childhood and Sexuality. *Cultural Studies Review* 14(2): 113–129.
- ROTHBLUM, ESTHER D. in LYNNE A. BOND (1996): Introduction. V *Preventing Heterosexism and*

- Homophobia (Primary Prevention of Psychopathology)*, E. D. Rothblum in L. A. Bond (ur.), 1–2. Thousand Oaks: Sage.
- SRDIČ, URŠA (2011): V iniciativi pohiteli z zbiranjem podpisov. *TV Slovenija, TV Dnevnik*, 1. september. Dostopno na: <http://www.rtvsllo.si/slovenija/prvi-dan-zbranih-vec-kot-10-000-podpisov-za-referendum-odruzinskem-zakoniku/265276> (20. januar 2015).
- ŠTAMCAR, MIHA (2011): 10 držav, kjer se istospolni lahko poročajo. *Dnevnik*. Dostopno na: <http://www.dnevnik.si/magazin/lestvica/1042480479> (20. januar 2015).
- VELIKONJA, NATAŠA (2011): *Zgodovina aktivizma za legalizacijo gejevskih in lezbičnih partnerskih zvez v Sloveniji*. Dostopno na: <http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/ZgodovinaAktivizma.pdf> (5. januar 2015).
- VERLOO, MIEKE (2005): Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Critical Frame Analysis. *The Greek Review of Social Research* 117(B): 11–35.

Analizirana besedila

- PRIMC, ALEŠ (2011): *Odgovor na zahtevo Državnega zbora Republike Slovenije za presojo ustavnosti posledic, ki bi nastale z odložitvijo uveljavitve ali zavrnitve Družinskega zakonika (DZ, EPA 817-V) na referendumu*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MAGNETOGRAM (2009): *Jauna predstavitev mnenj o predlogu družinskega zakonika. Odbor Državnega zbora Republike Slovenije za delo, družino, socialne zadeve in invalide, 12. oktober*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2009): *Odgovorni za življenje in prihodnost Slovenije, 17. oktober*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2011): *Članki in raziskave o materinstvu in očetovstvu, 3. avgust*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2012a): *Aleš Primc: Politiki bodo razumeli sporočilo referenduma, 22. januar*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2012b): *Revija Ciciban spodbuja homoseksualno vzgojo za otroke v vrtcih in šolah, 6. marec*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2012c): *Aleš Primc: Groza me je že ob misli, da se otroke kupuje!, 9. marec*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2012č): *Zakaj sporni družinski zakonik uvaja »družinsko policijo«?!, 12. marec*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2012d): *Družinski zakonik pisali homoseksualni aktivisti, 13. marec*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2012e): *Akademiki: Družinski zakon koristi otrok podreja biseksualnim skupnostim, 13. marec*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 24kul.si (2015): *Analiza: Taktika homoseksualnih aktivistov za sprevečanje družbenih vrednot*. Arhiv projekta RAGE. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Dogodkovni čas: Analiza medijskega diskurza v razpravah o Družinskem zakoniku

Abstract

Evential Time: The Analysis of Media Discourse in Public Debate on Family Code

The article explores the question how different perceptions of time are reflected in media discourse on family, in the context of the Family Code campaign, which took place in March 2012. The author notes that a part of proponents and opponents of the Family Code formed their beliefs on "real family" on a dualistic structure of cyclical and linear temporal perception. On one side, there is the traditional (or nuclear) family concept, and on the other, there are all other forms of family (same-sex, single parent, etc.). Both groups are placed in a hierarchical relationship, named the *value dualism of cyclical and linear time perception*. Such a dualism in practice justifies the distinction between real and quasi (true, false) family forms and allows the implementation of a different legal and social status for different family forms. In conclusion, the author presents the concept of *evential time perception*, which breaks with the idea of identity as a fixed entity and sees it more as fluid and variable identification, specifically – in current terminology – as events (family, human, culture). The elaborated theoretical idea of evential time is presented as a new time paradigm, overcoming the value dualism.

Keywords: time, cyclical and linear time, evential time, value dualism, family

Nina Meh holds a Master's degree in cultural studies. Since 2010, she has been active as journalist, screenwriter and redactor, and since recently, she's worked at the Biotechnical Educational Centre Ljubljana. (ninameh7@gmail.com)

Povzetek

Avtorica svoje raziskovanje v članku začne z vprašanjem, kako se različne percepcije časa odražajo v sodobnem medijskem diskurzu o družini med kampanjo o družinskem zakoniku, ki je marca 2012 potekala v Sloveniji. Ugotavlja, da del zagovornikov in vsi nasprotniki zakonika svoja prepričanja o tem, kdo je prava družina, oblikujejo skozi dualistično časovno strukturo ciklične in linearne percepcije. Tradicionalna oz. nuklearna na eni strani in preostale oblike družin na drugi (istospolna, enostarševska itd.) so postavljene v hierarhično razmerje, ki ga poimenuje *vrednostni dualizem ciklične in linearne časovne percepcije*. Tak dualizem v praksi opravičuje delitev na prave in neprave (resnične, neresnične) oblike družin in s tem argumentom teži k uveljavitvi njihovega različnega pravnega in družbenega položaja. V zadnjem delu prispevka avtorica utemelji koncept *dogodkovne percepcije časa*, ki je vezana na razbitje identitete kot fiksne in ponuja vpogled na identitetne skupine skozi fluidne in spremenljive identifikacije, natančneje – v časovni terminologiji – dogodke (družine, ljudi, kulture). V razdelani teoretični ideji dogodkovnega časa avtorica vidi novo časovno paradigmo, ki presega vrednostni dualizem in tako odpravlja podlago za dejansko diskriminacijo določenih oblik družin, kultur in drugih identitetnih skupin.

Ključne besede: čas, ciklični in linearni čas, dogodkovni čas, vrednostni dualizem, družina

Nina Meh je mag. kulturologije. Od leta 2010 sodeluje z RTV SLO kot novinarka, scenaristka in redaktorica, od nedavnega je zaposlena na Biotehničnem izobraževalnem centru Ljubljana. (ninameh7@gmail.com)

Uvod: Kdo naj bo družina?

Hierarhije med različnimi poli binarnih opozicij po mnenju Jacquesa Derridaja tvorijo temeljno usmerjevalno matrico v ozadju celotne zahodne misli vse od Platona naprej. Odražajo razločevanje na večvredne in manjvredne, boljše in slabše, napredne in zaostale ipd. kulture, etnične in nacionalne entitete ter identitete glede na spol in spolno usmerjenost. Zato je t. i. vrednostni dualizem zajet v samo jedro hierarhičnega vrednotenja kultur in v teorije rasnega in spolnega razlikovanja na podlagi negativne razlike. Dualizem v praksi vzpostavlja pogoje za diskriminacijo tiste identitetne skupine, ki je označena za 'Drugo', 'prvi' skupini pa s tem vzajemno omogoča samopotrđitev njene superiornosti. Od klasifikacije, ki obvelja kot splošno sprejeta v družbi (in potrjena v pravnem sistemu), pa so velikokrat odvisne usode in pravice različnih ljudi. Binarno delitev je opaziti tudi v slovenskem medijskem diskurzu o družini (poleg nedavne razprave, ki je potekala spomladi 2015, se je najburnejša razprava v Sloveniji razvila med javno razpravo o Družinskem zakoniku marca 2012; glej Predlog družinskega zakona (MDDSZ, 2009)), saj analiza medijskega diskurza pokaže, da so različne identitetne družinske prakse (ki so bile poimenovane npr. kot nuklearna, raznospolna, enostarševska, 'istospolna') pogosto razvrščene v dualistično razmerje, kjer si vrednostno stojijo nasproti. V prispevku bomo te opozicije utemeljili s pomočjo konceptov ciklične in linearne časovne percepcije, ki sta podobno postavljeni v dualistično strukturo, na koncu pa bomo z utemeljitvijo koncepta dogodkovnega časa poskušali podati tudi teoretično rešitev iz zagat vrednostnega dualizma oz. hierarhičnega vrednotenja identitetnih praks.

Osvetlimo najprej spor o definiciji družine. Javnost se je med kampanjo¹ o definiciji družine v grobem razdelila na vsaj dva pola, ki sta konstruirala različno diskurzivno klasifikacijo oblik družin. V grobem se je razdelila na zagovornike in nasprotnike Družinskega zakonika; nasprotniki zakonika so zagovarjali t. i. nuklearno tradicionalno družino² kot univerzalno družbeno obliko, medtem ko so se zagovorniki zakonika razdelili še v dve skupni; prva je zagovarjala obstoj pluralnih oblik družin, medtem ko je druga zagovarjala le obstoj t. i. modernih oblik družin (in komunicirala vrednostno manjvrednost tradicionalne družine), oboji pa so se strinjali, da so oblike družin zgodovinsko spremenljive. Prvi, nasprotniki Družinskega zakonika, so nasprotovali predvsem tistemu delu zakonika, ki izenačuje heteroseksualno zvezo s homoseksualno ter jima pripisuje enake pravice in obveznosti. Definicija družine je namreč po ZZDR tesno povezana tudi z zakonsko zvezo, ki je »z zakonom urejena življenjska skupnost moža in žene« (ZZZDR, 3. člen), katere pomen je »... v zasnovanju družine.« Predlagani Družinski zakonik pa je zakonsko zvezo opredelil kot življenjsko skupnost dveh oseb istega ali različnega spola, kar je tudi istospolnim parom omogočalo posvojitev otrok in s tem ustvarjanje družine. Drugi, zagovorniki novega zakonika, so razširitev definicije družine, ki bi jo prinesel spremenjeni člen o zakonski zvezi, podpirali in jo upoštevali kot uradno pravno priznanje temeljnih človekovih pravic, po katerih je diskriminacija glede na spol prepovedana.

Na splošno bi lahko rekli, da v diskurzu o družini opažamo na eni strani esencialistično³ razumevanje družine, na drugi strani pa pojmovanje družine, ki izhaja iz družbenega konstruk-

¹ Referendumska kampanja o Družinskem zakoniku je uradno potekala od konca februarja do referenduma, ki je bil 25. marca 2012, neuradno pa so bila mnenja o definiciji družine v medijih prisotna že veliko let prej, saj je javna razprava potekala od leta 2009, ko je bil Predlog družinskega zakonika tudi predstavljen.

² S pojmom *tradicionalna nuklearna družina* pojmuemo skupnost očeta in matere, ki sta biološko moškega in ženskega spola, ter njune biološke otroke.

³ Esencializem prvotno predvideva, da so določeni družbeni pojavi naravni, neizogibni, univerzalni in biološko determinirani. Vztraja pri tem, da je prava bit, prava resničnost tisto, kar je idealno dano, enkrat za vselej. Vse izkustveno dejansko, spremenljivo in giblivo pripisuje nebiti; to je domena manjvrednega, pojavnega, relativnega (Sruk, 1995: 105). Esencializem identiteto razume kot esenco.

tivizma.⁴ Zagovorniki tradicionalne družine razumejo družino esencialistično, tj. kot univerzalno in naravno dano, vse druge oblike družin (ki se jih po njihovem mnenju sploh ne bi smelo tako poimenovati) pa razumejo kot spremenljive. Zagovorniki »novih/sodobnih« oblik družin in zagovorniki pluralnih oblik družin na drugi strani vse obstoječe oblike družin razumejo kot družbeno konstrukcijo. Nasprotniki zakona glede na našo analizo medijskih izjav – ki jo bomo podali in postavili v razmerje s teorijo v nadaljevanju – največkrat uporabljajo argument, da je le tradicionalna, nuklearna družina naravna, samoumevna, resnična, logična in večna. Zagovorniki zakonika pa nasprotno menijo, da so vse skupnosti, kjer je otrok, ne glede na spol staršev ali sorodstvene povezave, upravičeno imenovane in priznane kot družina, saj se oblike družine zgodovinsko gledano nenehno spreminjajo in prilagajajo času (skratka, spreminja se diskurz in z njim klasifikacije in definicije družin), zato moramo definicijo družine prilagoditi družbenim dejstvom.

Splošno gledano ta prispevek odgovarja na raziskovalno vprašanje, kako se različne percepcije časa odražajo v sodobnem slovenskem medijskem diskurzu o družini. Poglavitna teza prispevka pa je, da se v teh dveh nasprotujočih si pogledih na družbene pojave (v tem primeru oblike družine) odsevajo tri percepcije časa. Prvi dve sta ciklična in linearna časovna percepcija, ki sta hkrati postavljeni v vrednostno hierarhično razmerje. Ciklična percepcija časa namreč odraža ideje univerzalnosti, večnosti, svetosti, stacionarnosti, istosti, ponavljanja in stalnosti, medtem ko linearna percepcija odraža ideje relativnosti, spremenljivosti, posvetnega, minevanja, različnosti, postajanja in zgodovinskosti. Tretja, ideja t. i. dogodkovnega časa, ki bo predstavljena proti koncu prispevka, pa je na prvi pogled podobna ideji linearne časovne percepcije, vendar se od nje – kot bomo videli v nadaljevanju – razlikuje predvsem v tem, da preseže hierarhično vrednotenje.

V prispevku smo poleg kvalitativne analize primarnih (uradni pravni in politični dokumenti) in sekundarnih (znanstvene monografije) virov uporabili še analizo diskurza. Analiza diskurza je osredinjena na sodobni medijski diskurz in razpravo o definiciji družine v Sloveniji, pri čemer največ medijskega gradiva izhaja iz časa pred referendumom o Družinskem zakoniku, torej pred 25. marcem 2012. Medijske izjave smo pridobili iz najbolj uveljavljenih in uporabljenih spletnih portalov in forumov v Sloveniji, osredinili smo se predvsem na komentarje bralcev, ki so bili objavljeni večinoma pod takrat aktualnimi prispevki v različnih spletnih medijih (MMC, 24ur, Siol.net, Večer, Dnevnik, 24.kul.si, Med.over.net, Iskreni.net, Slo-Tech, Časnik, Forum RKC, Forum Mladi.net),⁵ pri tem pa smo izluščiti tiste izjave, iz katerih je mogoče razbrati časovno percepcijo o različnih oblikah družin. Preden z diskurzivno analizo pogledamo, kako se časovne percepcije odražajo v sodobnem slovenskem medijskem diskurzu o družini, opredelimo naše razumevanje časa in ciklične ter linearne časovne percepcije.

Utemeljitev ciklične in linearne časovne percepcije

Čas kot predmet raziskave v prispevku razumemo v antropološkem pomenu. Antropološki čas je namreč relacijski, vezan na delovanje različnih družb in posledica njihovega ekonomskega, socialnega in religioznega sistema (Gell, 2001). Ko govorimo o cikličnem in linearnem času, govorimo predvsem o družbenem času. Émile Durkheim je čas postavil kot kategorijo

⁴ Poglavitna ideja družbenega konstruktivizma je, da je tisto, kar imamo za zunanji svet, v resnici konstrukcija naše zavesti in družbena konstrukcija zavestno delujočih subjektov v interakciji. Identiteta je le produkt družbenih kategorij in konstrukcij, ki obstajajo znotraj določenega diskurza.

⁵ V prispevku so izbrane le reprezentativne izjave medijskega diskurza, saj je podrobnejša analiza, ki je celostno dostopna in predstavljena v delu *Slovenski medijski diskurz o družini skozi percepcijo časa* (Meh, 2013) zajemala obširnejšo analizo, konkretno 56 izjav.

razumevanja, kot kategorijo, ki ima družbeni izvor. Meni, da so »kolektivne predstave časa izpeljane iz družbe, obenem pa družbi tudi diktirajo [...]. Čas obstaja za nas zato, ker smo družbena bitja.« (Durkheim, 1982: 11) Barbara Adam, avtorica dela *Čas*, o pomenu družbenega časa pravi: »Kulturne prakse ustvarjajo družbeni čas in nasprotno: v navezavi s časom ljudje ustvarjajo kulturo in strukturirajo svoja družbena življenja.« (Adam, 2010: 64) Kulturna praksa je v našem primeru pojem družine (oz. prakticanje določene oblike družine), ki ga bomo analizirali skozi različne percepcije časa – predvsem ciklično in linearno – ter skozi odnos med tema percepcijama.

Najpogostejša modaliteta časa, ki so jo omenjale antropološke študije predindustrijskih družb, je bil ciklični čas, kar ni presenetljivo, saj je ciklično ponavljanje poleg linearnega ireverzibilnega napredovanja eden temeljnih pojmov, ki se je pojavljal skozi vso zgodovino razmišljanja o času.⁶ Če domnevamo, da je čas cikličen ali nihajoč, bo prihodnost bolj ali manj natančna ponovitev preteklosti (Pomian, 2010: 54). Ideja, da je čas krožen, je svoj vrhunec doživela s kozmičnim kroženjem v grški filozofiji, po nekaterih mnenjih pa izhaja iz izkustva človeka, ko pride v stik z različnimi ritmi Zemlje. Alfred Gell, avtor dela *Antropologija časa*, temu pritrjuje, ko pravi, »da so izviri družbeno pomembnih periodičnosti prilagoditve na fizično okolje, v katerem se mora umestiti družbeno življenje« (Gell, 2001: 19). Pri cikličnem času gre za realnost, ki je ponavljajoča se ali celo negibna, in zato, da bi preživela, golta svojo lastno zgodovino. Ker se dogodki v cikličnem času le ponavljajo, med preteklimi, sedanjimi in prihodnjimi dogodki ni temeljnih (ontoloških) razlik, tak čas pa odraža splošno idejo »biti« (McTaggart, 1908). Če domnevamo, piše Krzysztof Pomian (2010: 45), da je čas stacionaren,⁷ se preteklost, sedanost in prihodnost ne razlikujejo; zaporedje torej ni pomembno in zgodovina je odstranjena. Ciklično oz. statično razumevanje časa družbam omogoča sistem mitov o nastanku, ki obstoječi svet povezuje s stvariteljskim, in sistem obredov, ki obdobje stvariteljstva periodično obnavljajo v trenutno obstoječem. Ciklični čas je globoko povezan z večnostjo mitološkega in religioznega, saj omogoča izkustvo svetega. Takšen čas simbolizira krog. Čas kroga pa po Barbari Adam (2010: 71) ne označuje večnega kroga letnih časov, temveč aktivno ustvarjanje večnosti v sedanosti. Tudi po zgodovinarju religije Mirceu Eliadeju (1992) človek, ki živi v ciklični percepciji časa (*homo religiosus*), večnost v sedanosti ustvarja tako, da ponavlja izvorne arhetipe, ki jih dojema kot večne. Ciklični, sveti čas, je tako čas izvorov, kozmičnih začetkov, rojstev in njihovih obnavljanj v trenutni dejanskosti, ta pa v uveljavljenih teoretskih dihotomijah pogosto stoji nasproti profanemu času, ki je čas logike napredka, linearnosti in toka zgodovine.

Linearni čas ima v 19. stoletju v Evropi primat in velja za absolutnega. Od tod je znana teza, da naj bi bili s prestopom iz skupnosti (*Gemeinschaft*) v družbo (*Gesellschaft*) ljudje izvzeti iz cikličnega, tj. mitološkega časa, in potisnjeni v drugačno pojmovanje časa, v katerem se čas razume kot neponovljivo napredovanje, minevanje vedno novih trenutkov.⁸ Čas dobi lastnost Newtonovega homogenega kontinuuma, ki ga je mogoče razdeliti na enake dele, hkrati pa postane usmerjen. Geometrijsko ga ponazorimo vektorsko, s premico, ki ima svojo smer. To

⁶ Že stari Grki so razlikovali Kronos (linearni, merljivi čas) in Kairos (sveti čas). V filozofski antropologiji Helmuth Plessner (1983) se denimo razlikuje ciklični in eshatološki čas, Henri-Charles Puech pa ciklični, linearni in gnostični čas. Mircea Eliade (1986) piše o razliki med svetim in profanim časom, čas pa na uveljavljeni dihotomiji prav tako razlikuje Edmund Leach (1961). V filozofiji John McTaggart (1908) loči A in B nizni čas, v strukturalni antropologiji pa Lévi-Strauss (2004) oblikuje idejo mehničnega in statičnega časa, iz česar izpelje idejo o hladnih in vročih družbah. O dveh vrstah časa pa je pisal tudi Gilles Deleuze (1998), ki časovne dimenzije opiše kot dve branji časa, Kronosovo in Aiōnovo.

⁷ V tem prispevku ciklični in stacionarni čas razumemo kot sopomenko, čeprav nekateri avtorji stacionarnemu času odrekajo oznako časa in mu pripisujejo oznako trenutka.

⁸ Barbara Adam svojem članku *Perceptions of time* (2003) jasno zavrne razlikovanje med arhaičnimi in modernimi družbami glede na njihovo časovno percepcijo in pokaže, da vse družbe poznajo obe časovni percepciji.

je zgodovinski čas, ki med preteklimi, sedanjimi in prihodnjimi dogodki postavi temeljne (ontološke) razlike ter odraža idejo minevanja in postajanja (McTaggart, 1908). Krščanstvo naj bi bilo eden glavnih izvorov, iz katerih je črpal moderen, linearno-progresiven pogled na čas, saj je bila za krščanstvo bistvena misel o napredovanju sveta od stvarjenja k poslednji dobi.⁹ S prevladujočo percepcijo linearnega časa so poleg krščanstva povezani tudi logika razsvetljenjskega evolucionizma¹⁰ s procesom napredujoče profanizacije in antropološke ideje kulturnega in socialnega evolucionizma.¹¹ Koncept linearnega časa ima izhodišča v različnih miselnih tokovih. Poleg razločevanja enega časovnega intervala od drugega je zanj značilno tudi, da »obstaja enkratni dogodek, ki se je zgodil enkrat za vselej, da bi določil nepogrešljivo točko in [...] omogočil, da začrta samo eno ireverzibilno smer poteku zgodovine.« (Puech v Uršič, 1986: 922) Linearni čas je usmerjen in ima praviloma svoj konec (v krščanstvu je to npr. apokalipsa, v marksizmu komunizem). Dogodki se pojavljajo zaporedno na napredujoči premici. Vse 19. stoletje filozofi zgodovine in poklicni zgodovinarji linearni, kumulativni in ireverzibilni čas enačijo s časom same zgodovine, do te mere, da veljajo ljudstva, pri katerih ga ni bilo mogoče najti, kratko malo za ljudstva brez zgodovine. Enačenje časa zgodovine z linearnim, kumulativnim in ireverzibilnim časom tako opravičuje evropocentrizem in hierarhično vrednotenje kultur.¹² Takšen čas, meni Pomian (2010: 86), opravičuje tudi občutek superiornosti ob primerjavi preteklosti s sedanostjo.

Po mnenju Edmunda Leacha (1961: 125), ki razlikuje med sekularnim ali »profanim« časom, ko gre čas naprej, ter »svetim« časom, časom obredov obnavljanja sveta, ko gre čas nazaj, da bi nas vrnil v prvega, je ta heterogenost posledica tega, da obstajata dve logično povsem različni »osnovni izkustvi« časa: 1. nekateri naravni pojavi se ponavljajo; 2. za posamezni organizem so življenjske spremembe ireverzibilne in smrt neizogibna. Meni tudi, da je stalna strategija religiozne misli prepričevanje, da je tista vrsta »časa«, v kateri živimo, bliže izkustvu iz prve točke kot tistemu iz druge.¹³ Nesmrtni smo, ker se čas ponavlja.

Sele v zadnjih letih 19. stoletja in na začetku 20. stoletja so se dejansko množile kronozofije,¹⁴ ki so znova vpeljale ciklični čas (Pomian, 2010: 88). Prepričanje, da je struktura časa striktno linearna, se je tudi s pomočjo odkritja neevklidskih geometrij in »nelinearnosti« časa v Einsteinovi relativnostni teoriji pokazalo za zmotno. Ponovno vpeljavajo cikličnosti pa

---

⁹ Avguštin v nasprotju s poganskim cikličnim časom uvede »ravno pot« ali linearni čas, ki dušo enkrat za vselej vodi v odrešenje ali pogubo. Življenje postane neponovljivo (Uršič, 2008: 54).

¹⁰ Ideja evolucionizma odraža misel, da zgodovina poteka po logiki evolucije in je zato univerzalna, predvidljiva in stvar objektivnih naravnih zakonov.

¹¹ Primer je Louis Henry Morgan, ki v svoji socialno-evolucionistični maniri razvije univerzalno shemo razvoja kultur, ki vsebuje faze divjaštva, barbarstva in civilizacije, te pa potekajo linearno in so univerzalne. Kakšne posledice je imela (in še ima) ta paradigma v smislu diskriminacije in rasizma, je znano.

¹² Evropocentrizem je predpostavka, ki temelji na dojemanju linearnosti zgodovinskega razvoja in na hierarhičnem vrednotenju kultur. Na vrh zgodovinske lestvice in najbolj razvitih (in zato večvrednih) civilizacij postavlja Evropo in zahodni svet.

¹³ Dober primer tega, kako nosilci religiozne misli delujejo v službi tega prepričevanja, nam daje prav javna razprava o družinskem zakoniku: v njej so se tri največje verske skupnosti v Sloveniji (katoliška, islamska in pravoslavna, ne pa tudi evangeličanska) zavzele za definicijo družine, ki odraža ciklično percepcijo časa.

¹⁴ Kronozofijo (modrost o času) v prispevku razumemo tako, kot jo razume Pomian, in sicer kot vednost, ki si lasti privilegij, da vnaprej ve vse o predmetu, s katerim se ukvarja in s čimer definira topologijo globalnega časa posameznikovega življenja, zgodovine človeka ali živih bitij in odnose med sedanostjo, preteklostjo in prihodnostjo. S tem kronozofija dopušča, da si kot resnične predstavljamo vsaj glavne smernice prihodnosti. Kronozofije lahko prevzamejo tudi obliko ekonomskih ali socioloških teorij (Pomian, 2010: 13–14), v tem smislu koncepta cikličnega in linearnega časa razumemo kot dve različni kronozofiji.

opazimo tudi v filozofiji, kjer je mit o večnem vračanju znova oživel z Nietzschejem (1844–1900), ki se je uprl krščanskemu – in v osnovi tudi heglovskega – linearnemu času z obuditvijo dionizičnega »večnega vračanja«.

Vloga družine v vrednostnem dualizmu ciklične in linearne percepcije časa

Poglejmo zdaj natančneje, kako sta zgornji percepciji časa povezani s pojmovanjem družine v medijskem diskurzu v javni razpravi o Družinskem zakonu, ki je potekala spomladi 2012 v Sloveniji. Najprej razložimo povezavo tradicionalne družine in cikličnega časa. Zagovorniki nuklearne in tradicionalne družine le-to razumejo kot edino pravo¹⁵ obliko družine. Nuklearno družino razumejo kot statično, večno, naravno in esencialno obliko družine, kar po našem mnenju odraža ciklično percepcijo časa. Navedimo izbrane reprezentativne primere medijskega diskurza: »Zveza, ki jo tvorita en mož in ena žena, je po njeni naravi edina skupnost, ki omogoča preživetje. S tem je tudi najbolj naravna oblika skupnega življenja.« (Uporabnik 1, 24kul, 2012)¹⁶ Nato: »Zakonik spreminja temeljne koncepte, ki so zakoreninjeni v nas.« (Uporabnik 2, 24ur, 2010) In še: »To je vpisano v naravo človeka in človeštva. Oče, mama in otroci. Vse alternative so lahko le zasilni nepopolni nadomestki.« (Uporabnik 3, Med.over.net, 2011) Nasprotno pa zagovorniki (le) sodobnih oblik družin odražajo linearno percepcijo časa, saj so prave (resnične) družine za njih tiste, ki so nove in sodobne. Torej oblike družin (ali širše vsi drugi družbeni pojavi in identitetne skupine), ki so spreminjajoče se v zgodovinskem toku, minljive in nastajajoče, predvsem pa nove, oziroma sodobne. Če pogledamo diskurzivne izjave zagovornikov sodobnih oblik družin, ugotovimo, da tradicionalno družino prikazujejo kot nekaj zastarelega, pozabljenega in konservativnega: »Pri nas je tradicionalna družina že dolgo passe, začela je izumirati z indus. revolucijo, ko so se ljudje selili v mesta.« (Uporabnik 4, Med.over.net, 2011) Pogosto se sklicujejo na »srednji vek« kot sinonim za zaostalost, časovno neustreznost ali nekompetentnost, saj je le skozi pot linearnega časa mogoč napredek: »Grem na referendum in SEM ZA ZAKONIK!!!! Konec je Srednjega veka!!« (Uporabnik 5, RTVSLO, 2012) Pozorni bodimo na termine »vedno«, »od nekdaj«, »edini«, »naravni«,¹⁷ »večni«, »temeljni« in »resnični«, ki jih lahko pripišemo diskurzu ciklične percepcije časa; ter na drugi strani na termine, kot so »spreminjanje«, »novosti«, »drugi časi«, »zgodovinskost«, »revolucija«, »srednji vek«, in sklicevanje na linearnost (kar je že mimo), ki jih lahko pripišemo diskurzu linearne percepcije časa. V omenjeno klasifikacijo cikličnega in linearnega časa pa ni mogoče umestiti zagovornikov pluralnih oblik družin, ki zagovarjajo vse oblike družin in presežejo dualizem cikličnega in linearnega časa. V nadaljevanju bomo videli, da odražajo t. i. dogodkovno percepcijo časa, še prej pa razložimo, da sta obe zgoraj analizirani časovni percepciji sporni zato, ker odražata shemo vrednostnega dualizma.

¹⁵ Izraz 'prava' družina v prispevku uporabljamo kot sinonim za 'resnično' družino, saj je mesto resnice – kot bomo videli v nadaljevanju – v kontekstu časovne percepcije ključno za razvrstitev različnih identitetnih skupin v hierarhično razmerja.

¹⁶ Izjave iz medijskega diskurza so citirane dobesedno, vključno z vsemi morebitnimi slovničnimi in tipkarskimi napakami ter drugimi nepravilnostmi.

¹⁷ Ideja *naravnosti* je pri zagovornikih tradicionalne družine zelo močna in prisotna. Pojem »naravno« moramo tukaj razumeti v okviru pojma naturalizma in odnosa do časovnosti od 14. stoletja dalje, ki v naravi vidi vir, ki omogoča trajanje, statičnost in večnost. Pomian v delu *Red časa* (2010: 62) tako omenja, da renesančna tipologija naravo enači z vidno obliko resnice, lepote in dobrega, hkrati pa je narava izraz božjega. Narava v tem pomenu odraža ciklično percepcijo časa in vsak družbeni pojav, ki je označen za naravnega, je avtomatično večni.

Naš prvi del analize torej kaže, da zagovorniki tradicionalne nuklearne družine komunicirajo v diskurzu, ki odraža ciklično percepcijo časa, zagovorniki le novih/sodobnih oblik družin pa v diskurzu, ki odraža linearno časovno percepcijo. Poglobitev analize, ki odstira natančnejši vpogled v problematiko, pa pokaže, da gre pri obeh skupinah za dualistično pojmovanje.

Z vidika zagovornikov tradicionalne družine lahko namreč prepoznamo naturalizirano hierarhijo, ki uteleša vrednostni dualizem.¹⁸ Tradicionalna družina je večvredna, ker je razumljena kot prava, večna in izvorna oblika, vse druge oblike družin pa so manjvredne in neprave, saj so minljive in spremenljive v zgodovini. Tudi Eliade (1992: 91) je podoben mehanizem prepoznal pri t. i. tradicionalnih družbah, ki tiste stvari, ki jim pripisujejo večnost, vrednotijo više. Takole piše: »[G]ovorimo seveda o nepripravljenosti arhaičnega človeka, da bi se dojel kot zgodovinsko bitje; spominu in tako tudi nenavadnim dogodkom (tj. dogodkom brez arhetipskega vzorca), ki pravzaprav edini tvorijo trajanje, odreka vsakršno vrednost.« Pripisovanje večvrednosti tradicionalnim družinam lahko razberemo tudi iz medijskih izjav, podobnih naslednji: »Nobena istospolna zveza ni in ne bo nikoli enakovredna zvezi moža in žene, usmerjene v nadaljevanje življenja. To so naravni zakoni, nobeni zmedeni filozofi jih ne morejo spremeniti. Tudi človek je del narave.« (Uporabnik 6, RTVSLO, 2012) In še v tejle: »Zdi se pa zmotno, da bi istospolni pari imeli v zvezi z otroki enake možnosti kot heteroseksualni pari ...« (Uporabnik 7, Domžale SDS, 2012) Zagovorniki nuklearne družine preostalim oblikam družin sicer priznavajo obstoj, vendar so v njihovih očeh tiste, ki niso prave, so manj resnične, zgodovinske (sledijo načelu linearnega časa), minljive in zato tudi manjvredne. Ker so se oddaljile od večnega ideala, so tudi zgrešene in razumljene kot »napake časa«. Nuklearna in vse druge oblike družin so tukaj postavljene v vrednostni dualizem sočasno, zato lahko takšno časovno percepcijo poimenujemo sinhroni vrednostni dualizem cikličnega in linearnega časa.

Tudi zagovorniki novih oblik družin odražajo vrednostni dualizem, le da sta v tem primeru pola obrnjena. Vrednostno prednost dajejo novim/sodobnim oblikam družin (reorganizirani, gejevski in lezbični, enostarševski, takšni z zunajzakonskimi partnerji), v ihti po izenačenju oblik družin pa vrednostno manjvrednost pripisujejo tradicionalni družini, saj jo razumejo kot »nazadnjaško«, »iz srednjega veka« in »zastarelo«: »Tragično je, kako mnogi slepo vrjamejo v preživete ideale.« (Uporabnik 8, SLO-TECH, 2003) »Nove« oblike družin so iz njihove perspektive boljše in večvredne zato, ker obstajajo v sedanjosti, ki je večvredna glede na preteklost, če ju opazujemo na linearni osi. Podobno je ugotovil tudi Pomian, ko je zapisal, da linearni čas opravičuje občutek superiornosti ob primerjavi preteklosti s sedanjostjo (Pomian, 2010: 86). Gre za vrednotenje na podlagi časovne, linearne osi, zato smo ta dualizem poimenovali diahroni vrednostni dualizem cikličnega in linearnega časa. Ključni segmenti te percepcije so sprememba, razlika in napredovanje.

Mesto »resnice« in »prave družine« v ciklični in linearni časovni percepciji

Od tega, skozi katero časovno percepcijo razumemo družbene pojave, je odvisno tudi, katere oblike družine bomo priznali kot »prave« oz. resnične (in jih zato tudi pravno priznali). Poglejmo na kratko, kakšno povezavo imajo omenjene časovne percepcije s pojmom resnice. Eliade meni, da ponavljanje prvobitnega dejanja (oziroma nečesa, kar ima oznako le-tega), ki je značilno za ciklični čas, pomeni »deleženje« na večnosti in potemtakem tudi

---

¹⁸ Iz lat. *dualis*, »dvojen«. O dualizmu govorimo vedno, kadar je na kateremkoli področju izpeljana redukcija na dva temeljna principa, dve pglavitni kategoriji (Sruk, 1995: 84). Vrednostni dualizem ti dve kategoriji postavi v hierarhični odnos, kjer ena dominira drugi. Zelo znan primer takšnega dualizma je Descartesov duh/telo.

na resnici: »Objekt ali dejanje postane realno samo, če imitira ali ponavlja arhetip. Realnost je tako dosežena samo skozi ponovitve in udeležbo; vse, kar ne ustreza vzorčnemu modelu, je brezpomensko, torej nerealno.« (Eliade, 1992) Filozof Carl Friedrich von Weizsäcker pa o tej povezavi pravi: »Edino tisto, kar se ponavlja, ima za človeka arhaičnih (cikličnih) religij smisel in resničnost; enkratno in neponovljivo je zgolj naključno, ki se je iztrgalo iz središča in izletelo iz večnega krogotoka stvari.« (C. F. Weizsäcker v Ošljaj, 2004: 78) Ključni segment ciklične percepcije, ki utemeljuje »resnico«, je torej ponavljanje (istosti). V tem pomenu je »prava družina« tista, ki ponavlja vzorno, idealno obliko (oz. tisto, ki je postavljena kot prva, naravna ipd.): »Prepričan sem, da se moramo boriti za tradicionalno družino, to je družino iz očeta, matere in otrok. Ministru Ivanu Svetliku, ki je napovedal modernejšo družino iz istospolnih partnerjev, se moramo upreti z resnico.« (Uporabnik 9, RKC forum, 2009)

Tudi John McTaggart, ki razlikuje A- in B-nizni čas (pri tem pa A-niznega lahko primerjamo z linearno, B-niznega pa s ciklično percepcijo), ugotavlja, da je v A-niznem času resnica odvisna od časa, medtem ko je v B-niznem resnica od časa neodvisna (McTaggart, 108: 141–155; Gell, 2001). Če je resnica odvisna od časa, potem so resnične tudi sodobne družbene spremembe, težnje in dejstva, da so na tem svetu številne oblike družin. Z vidika linearne percepcije so namreč resnični vsi posamezni dogodki, ki se zvrstijo na linearni premici (ali daljici), ki odraža družbena dejstva, še bolj resnični pa so povsem sodobni dogodki: »Slediti moramo *družbeni realnosti, v kateri različne oblike družin že obstajajo*.« (Uporabnik 10, 24ur, 2009) Resnica je, da različne oblike družin že obstajajo; resnica je torej zgodovinsko dejstvo. Vsak naključni posamezni dogodek, ki je za linearno percepcijo časa resničen, je za ciklično percepcijo časa neresničen, ker je minljiv in neponovljiv.

Ko imamo enkrat uveljavljen vrednostni dualizem, ki opravičuje delitev na prave in neprave (resnične, neresnične) oblike družin, ni daleč od tega, da s tem argumentom težimo k uveljavitvi različnega pravnega in družbenega obravnavanja zakonskih parov (in pozneje njihovih družin) in priznavanja njihovih pravic. Poglejmo primer medijske izjave, ki zahteva ločeno pravno obravnavo homoseksualnih in heteroseksualnih parov in tako potrjuje zgornjo trditev: »Trebaj jim je dopovedati, da nekatere pravice prevladajo nad nekaterimi drugimi pravicami in da s tem ni nič narobe. In tu gre za pravice otrok, da živijo v naravnih družinskih skupnostih. /.../« (Uporabnik 11, 24KUL, 2012)

Dogodkovni čas: kritika hierarhičnega vrednotenja identitetnih skupin

Kako razvozlati zanko vrednostnega dualizma? Uveljaviti bi morali novo časovno percepcijo, ki hierarhično vrednotenje (in oba dualizma) kritizira. Zanimivo je, da takšno percepcijo že najdemo v medijskih izjavah med kampanjo o Družinskem zakoniku pri tistih, ki zagovarjajo pluralne oblike družin. In ne le to: odraža jo sam koncept predloga zakonika, saj tradicionalno družino vključuje kot priznano obliko družine, vendar poziva tudi k priznanju vseh drugih družin.

Osrednje sporočilo zakonika je torej, da moramo pri tem, ko ohranjamo tradicionalno družino in olajšujemo njeno delovanje in vzpostavljanje, hkrati skozi novo družinsko zakonodajo ustvarjati možnosti za vse državljane, ki so se odločili za netipične družinske skupnosti. (Uporabnik 12, 24ur, 2009)

Namesto hierarhije t. i. zagovorniki pluralnosti oblik družin zagovarjajo egalitarizem: »Dandanes lahko tudi v Sloveniji govorimo o družinah različnih slogov in oblik, ki pa so vse

med seboj enakovredne.« (Uporabnik 13, Forumi Siol.net, 2007) Zagovorniki pluralnih oblik družin v tem primeru popolnoma drugače dojemajo čas od tistih, ki ga percipirajo ciklično in linearno. Tak čas lahko razumemo kot čas naključnega pojavljanja in predvsem postajanja minljivih in posvetnih dogodkov – družbenih pojavov, ki niso usmerjeni linearno, ampak so razširjeni po mreži dogodkov, ki so med seboj v različnih, nenehno spreminjajočih se razmerjih. Ker je v tem času dogodek bistvenega pomena in – kot bomo videli v nadaljevanju – edina mogoča klasifikacija, smo ga poimenovali dogodkovni čas.

Poskusimo dogodkovni čas še teoretično definirati. Dogodkovni čas lahko razumemo kot čas, ki deluje po principu postmoderne. Postmoderna je zasnovana na rušenju avtoritet, negiranju velikih zgodb in esencialnih identitet, relativiziranju, pluralnosti, nešteto mogočih izbirah itd. Je »umetnostna in duhovno zgodovinska oznaka dobe, ki je sledila moderni in jo označujejo brezsrediščnost, večpomenskost, mešanje različnih ravni, zgodovinskih perspektiv in razlag« (Tavzes, 2002: 911). Da bomo razumeli dogodkovni čas, moramo bolje razumeti postmoderno.

Postmoderna je več kot le zavračanje absolutnega spoznanja, je zavračanje možnosti enega in privilegiranega gledišča [...]. V filozofiji ni več prostora za privilegirane pozicije (*nous*¹⁹, ideja, subjektiviteta, absolutni duh, transcendentni jaz ...), za pozicije, iz katerih bi se dalo univerzalno razložiti celoto bivajočega. Ne le odrekanje absolutnega spoznanja, tudi vsak pluralizem še ne pomeni postmodernizma: pluralizem je bil navzoč v filozofiji že v tradiciji, toda zdaj je dominanten in obligatoren. (Welsch v Svetlič, 2001: 197)

Za postmoderno so koncepti realnosti, ki so dojeti kot dani, napačni. To pomeni, da ni in ne more biti absolutne resnice o svetu in da je naše znanje o svetu vedno že konstrukt, ki je pogojen s številnimi dejavniki (kultura, spol, družbeni položaj, razred itd.). V tem smislu je »resnica« o tem, kaj je pravično, lepo, moralno, kaj pomeni napredek in kaj pomeni določen dogodek, relativna. Ne obstaja nikakršen esencialni pomen teh pojmov, prav tako pa ni transcendentalne resnice in objektivne zgodovine (Lemon, 2003: 360).

Takšen je tudi naš pogled na dogodkovni čas. Je čas, ki ne priznava delitve na objektivne esencialne identitete in posvetne minljive, pa vendar vsaki partikularni identiteti dopušča biti takšna. V tem smislu so vsi dogodki enakovredni, kar je mogoče le tako, da so zgodovinski in profani, vendar niso nanizani na linearno os, kjer so eni sodobni in večvredni, drugi pa zastareli in manjvredni. Vse, kar v dogodkovnem času je, postaja, in ničesar ni zares takšnega, kar bi mogli poimenoovati identiteta, saj je sama narava koncepta identitete esencialna. Dogodkovni čas namesto skozi identitete govori z jezikom identifikacij. Dogodkovni čas se odpove transcendentnemu, kjer obstajajo univerzalni koncepti (Bog, pravičnost, dobro, Resnica, tradicionalna družina, »bela rasa« ...). Ta čas se izmuzne tradicionalni delitvi na ciklični in linearni čas. Delitev na večne in absolutne ter minljive dogodke (identitete) odpravi, prav tako kakor zanika kakršnokoli smer časa. Klasifikacija v dualistične sisteme ni več mogoča – klasificiramo le na podlagi pozitivne razlike. Ko enkrat razumemo dogodkovni čas, dualizmi sveto–profano, večno–končno, stanje–sprememba ter ciklični–linearni čas, izgubijo na uporabni vrednosti. Ali kot se je o postmoderni izrazil M. C. Lemon: »Tedaj je razlike nemogoče homogenizirati skozi univerzalne ideale.« (Lemon, 2003: 360) Dodaja še, »da je tradicionalna dihonomija med subjektom in objektom nevzdržna« (Lemon, 2003: 370).

Za to vrsto časa smo izbrali pojem dogodkovni čas tudi zato, ker družino (ali druge družbene pojave) v tem smislu pojmuje kot dogodek oz. filozofski pojem (koncept), kot si ga je zamislil Gilles Deleuze. Pojem je zadeva artikulacije, zareze in ponovnega rezanja. Za vsak pojem trdimo, da ima neko zgodovino, četudi je cikcakasta in gre čez različne ravnine. V

¹⁹ Gr. »um«, »duh« (Sruk, 1995: 229).

nekem pojmu so najpogosteje drobci ali sestavine, ki so prišli iz drugih pojmov; to je nujno, kajti vsak pojem opravi novo zarezo, privzame nove obrise, mora biti oživiljen ali na novo ukrojen. Tako imajo pojmi neko postajanje, ki zadeva razmerje med pojmi, umeščenimi na isti ravnini. Tod se pojmi vežejo drug z drugimi, drugi druge ponovno režejo, usklajujejo svoje obrise, sestavljajo svoje vzajemne probleme. Vsaka sestavina je v tem pomenu neka intenzivna poteza, ki je ni mogoče razumeti niti kot splošno niti kot posebno, temveč kot čisto in navadno singularnost, ki se partikularizira ali generalizira glede na to, ali ji dodelimo spremenljive vrednosti ali pripišemo konstantno funkcijo. Pojem izreče dogodek, ne pa bistvo ali reč. Je čisti dogodek, *haecceitas*, entiteta (Deleuze, 1999: 21–39). To velja tudi za družino. Pojem družine v svoji definiciji postaja, se reže, znova ustvarja razmerja in konstruira nove pomene. In končno, pojem družine je dogodek in ni bistvo. Vedno znova se pojavlja »postajajoča« definicija družine, ki je v tistem trenutku »en« mogoči svet in »en« pomen, pa vendar je v nenehnem spreminjanju in postajanju novih dogodkov.

Sklep

Ob koncu prispevka ostaja še vprašanje strategij praktičnega uveljavljanja dogodkovnega časa. Ob tem se odpira novo poglavje raziskovanja, na tem mestu je jasno le, da se dogodkovna percepcija časa zaveda nujnosti političnega boja, saj razume, da so pomenska razmerja v diskurzu konstruirana. Dopušča svobodno voljo posameznika, da s svojim aktivizmom na pomenska razmerja tudi vpliva. Deluje nasprotno od linearne časovne percepcije, ki emancipacijo (konkretno izenačitev pravic homoseksualnim parom) razume kot stvar nečesa, kar bo šele prišlo, ko bo za to »pravi čas« (saj zgodovina poteka v zaporednih univerzalnih fazah). Zato mora javno opozarjanje o diskriminaciji glede na spolno usmerjenost, »raso« ali kulturo venomer ostati v pogonu. Nemara pa je – upošteva ugotovitve Pomiana, ko pravi, da sodobna kronozofija ni več ena linearna globalna kronozofija, ampak prej skupek različnih, lokalnih in kontekstualnih, kronozofij – dogodkovni čas že tukaj. Nemara pa to potrjuje tudi na novo sprejeta novela Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki izenačuje istospolne in raznospolne skupnosti, ki je bila v Sloveniji potrjena 3. marca 2015.

Literatura

- ADAM, BARBARA (2003): Perceptions of time. V *Companion Encyclopedia of anthropology*, T. Ingold (ur.), 503–526. London, New York: Routledge.
- ADAM, BARBARA (2010): *Čas*. Maribor: Subkulturni azil.
- DELEUZE, GILLES (1998): *Logika smisla*. Ljubljana: Krtina.
- DELEUZE, GILLES in FÉLIX GUATTARI (1999): *Kaj je filozofija?* Ljubljana: Študentska založba.
- DURKHEIM, ÉMILE (1982): *Elementarni oblici religijskega života: totemistički sistem u Australiji*. Beograd: Prosveta.
- ELIADE, MIRCEA (1986): Sveto in profano v modernem svetu. *Nova revija* (50/51): 904–908.
- ELIADE, MIRCEA (1992): *Kozmos in zgodovina: mit o večnem vračanju*. Ljubljana: Nova revija.
- GELL, ALFRED (2001): *Antropologija časa. Kulturne konstrukcije časovnih zemljevidov in podob*. Ljubljana: Študentska založba.
- KEAMPFER, WOLFGANG (1996): *Zeit des Menschen*. Frankfurt: Insel Verlag.
- LEACH, EDMUND (1961): *Rethinking Anthropology*. London: Athlone press.
- LEMON, M. C. (2003): *Philosophy of History*. New York: Routledge.
- LÉVI-STRAUSS, CLAUDE (2004): *Divja misel*. Ljubljana: Krtina.
- MCTAGGART, JOHN ELLIS (1908): The Unreality of Time. *Mind: A Quarterly Review of Psychology and Philosophy* (17): 456–473. Dostopno na: <http://www.ditext.com/mctaggart/time.html> (4. maj 2013).

- MEH, NINA (2013): *Slovenski medijski diskurz o družini skozi percepcijo časa*. Magistrska naloga. Ljubljana: FDV.
- MINISTRSTVO ZA DELO, DRUŽINO IN SOCIALNE ZADEVE (2009): *Predlog družinskega zakonika*. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/DZak_22.12.2009_.pdf. (12. marec 2010).
- OŠLAJ, BORUT (2004): *Homo diaphoricus, uvod v filozofsko antropologijo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- PLESSNER, HELMUTH (1983): On the Relation of Time to Death. V *Man and Time. Papers from the Eranos Yearbooks*, J. Campbell (ur.), 233–263. New Jersey: Princeton University Press.
- POMIAN, KRZYSZTOF (2010): *Red časa*. Ljubljana: Krtina.
- SRUK, VLADO (1995): *Leksikon Filozofija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVETLIČ, ROK (2001): Wolfgang Welsch – filozof postmoderne. *Nova revija* 20 (234/235): 195–206.
- TAVZES, MILOŠ (2002): *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- URŠIČ, MARKO (1986): Sveto in čas v zahodni in vzhodni filozofsko-mitični tradiciji. *Nova revija* (50/51): 916–927.
- URŠIČ, MARKO. (2008): Ali čas biva? *Emzin* 18(3/4): 53–55.
- ZAKON O ZAKONSKI ZVEZI IN DRUŽINSKIH RAZMERNOSTI (ZZZDR). Uradni list RS 69/2004. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/zzzdr_upb.pdf (12. april 2012).

Komentarji s spletnih forumov

- UPORABNIK 1 (2012): *24KUL*. Dostopno na: <http://www.24kul.si/?id=8&fmod=0> (15. januar 2013).
- UPORABNIK 2 (2010): *24UR*. Dostopno na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/svoboda-ravnanja-ima-svoje-meje.html> (15. januar 2013).
- UPORABNIK 3 (2011): *Med.over.net*. Dostopno na: <http://med.over.net/forum5/read.php?151,7064548> (15. januar 2013).
- UPORABNIK 4 (2011): *Med.over.net*. Dostopno na: <http://med.over.net/forum5/read.php?151,7064548> (15. januar 2013).
- UPORABNIK 5 (2012): *RTVSLO*. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/slovenija/tudi-ce-pade-je-cas-na-strani-zakonika/278069#comments> (16. januar 2013).
- UPORABNIK 6 (2012): *RTVSLO*. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/slovenija/tudi-ce-pade-je-cas-na-strani-zakonika/278069#comments> (15. januar 2013).
- UPORABNIK 7 (2012): *Domžale SDS*. Dostopno na: <http://www.domzale.sds.si/news/37039> (18. januar 2013).
- UPORABNIK 8 (2003): *SLO-TECH*. Dostopno na: <https://slo-tech.com/forum/t61877> (16. januar 2013).
- UPORABNIK 9 (2009): *RKC forum*. Dostopno na: <http://forumi.rkc.si/viewtopic.php?f=36&t=9631> (22. januar 2013).
- UPORABNIK 10 (2009): *24UR*. Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/15-000-podpisov-proti-druzinskemu-zakoniku.html> (16. januar 2013).
- UPORABNIK 11 (2012): *24KUL*. Dostopno na: <http://www.24kul.net/j/publikacije/prispevkibralcev> (15. januar 2013).
- UPORABNIK 12 (2009): *24UR*. Dostopno na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/vlada-potrdila-druzinski-zakonik.html> (16. januar 2013).
- UPORABNIK 13 (2007): *Forum Siol.net*. Dostopno na: <http://forumi.siol.net/showthread.php?t=26083> (18. januar 2013).

Fašizem brez obraza: Avtonomni nacionalisti Slovenije

Abstract

Faceless Fascism: Autonomous Nationalists of Slovenia

The article deals with generic fascism and simultaneously devotes attention to fascist ideology. The author claims that the concept of generic fascism can be used as an umbrella term, and that various neofascist, national-socialist and far-right movements can be classified under this term. The author also focuses on fascist ideology, which he finds a fluid and continuous process, which, through time, assumes various forms and permutations. The aim of this article is, firstly, to introduce both typologically multidimensional and minimalist definitions through the concept of generic fascism based on national-socialist movement, and secondly, to upgrade the current theory of generic fascism. In the first part, the author introduces the concept of generic fascism, its main features and advantages, and then links them with the mimicry of fascist ideology. In the second part, the author deals with the case of Autonomous Nationalists, and afterwards with the local fraction called the Autonomous Nationalists of Slovenia. In the final segment, the author presents pros and cons of using the concept of generic fascism.

Keywords: generic fascism, fascist ideology, mimicry of fascism, Autonomous Nationalists

Adin Crnkic is a political scientist and PhD candidate at the Balkan Studies doctoral program at the Faculty of Social Sciences in Ljubljana. (adin.crnkic@gmail.com)

Povzetek

Prispevek obravnava generični fašizem in hkrati namenja pozornost fašistični ideologiji. Avtor prispevka trdi, da koncept generični fašizem lahko uporabimo kot krovni pojem, v katerega uvrščamo različna neofašistična, nacionalsocialistična in skrajnodesničarska gibanja. Avtor se prav tako osredinja na fašistično ideologijo, za katero ugotavlja, da je fluiden in kontinuiran proces, ki skozi čas prevzema različne oblike in permutacije. Namen prispevka je prek koncepta generičnega fašizma in na podlagi sodobnega nacionalsocialističnega gibanja podati tako tipološko večdimenzionalno definicijo kot minimalistično definicijo fašizma ter s tem nadgraditi dosedanje teorijo generičnega fašizma. V prvem delu avtor predstavi koncept generičnega fašizma, njegove značilnosti in prednosti, nato to poveže z mimikretičnostjo fašistične ideologije, kjer tudi zapiše različne interpretacije fašizma. V drugem delu se avtor posveti primeru Avtonomnih nacionalistov, nato pa še lokalni frakciji imenovani Avtonomni nacionalisti Slovenije, pri tem pa poudari nekatere razlike med njima. V zadnjem delu zapiše ugotovitve, prednosti in slabosti uporabe koncepta generičnega fašizma in sklepne misli.

Ključne besede: generični fašizem, fašistična ideologija, mimikretičnost fašizma, Avtonomni nacionalisti

Adin Crnkic je politolog in študent doktorskega programa Balkanski študiji na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. (adin.crnkic@gmail.com)

Uvod

Vprašanje fašizma je ena najbolj kočljivih tematik v družboslovju. Roger Griffin (1998: iii–ix) je zapisal, da razen termina »ideologija«, »noben drug pojem v političnem besedišču ni sprožil toliko tekmujočih se definicij in vzročnih teorij ali sprožil toliko burnih razprav, kot jih je prav fašizem.« V pričujočem prispevku se bomo ukvarjali z obema pojmom, tj. s fašistično ideologijo, ki jo skušamo umestiti v koncept, imenovan generični fašizem. Generični fašizem se je uporabljal predvsem v zgodovinopisju, torej je skušal zgodovinsko uvrščati, razvrščati in interpretirati različne fašizme. Naš namen pa je ravno nasproten, namreč koncept bomo poskušali prenesti v sedanjost in na primeru Avtonomnih nacionalistov prikazati, kako se je fašistična ideologija sposobna prilagoditi, transformirati ter mutirati glede na prostor in čas. Zato bomo, metodološko gledano, uporabili primerjalno analizo teorij generičnega fašizma, ki jih bomo prek diskurzivne analize spletne strani aplicirali na primer Avtonomnih nacionalistov. Ti se zavzemajo za avtonomno in neodvisno delovanje od sorodnih skupin; zagovarjajo radikalni antikapitalizem; prevzemajo retoriko radikalne levice itd., kljub temu pa njihova osrednja doktrina ostaja nacionalsocializem oziroma nacionalizem. Prav na podlagi te različnosti in deviantnosti Avtonomnih nacionalistov od drugih sorodnih gibanj bomo poskušali podati lastno tipološko večdimenzionalno definicijo generičnega fašizma, hkrati pa bomo poskušali preformulirati in obenem podati lastno minimalistično definicijo fašizma. Cilja prispevka sta zato: prvič, približati teorije o fašizmu širši akademski skupnosti in drugič, da bi dodatno motivirali, aktivirali in spodbudili posameznike, ki vidijo nevarnost v porajajočem se fašizmu.

Generični fašizem

V 70. letih 20. stoletja so znova vzniknile nove študije in analize fašizma (Nolte, 1965; Mosse, 1979; Payne, 1995; Laqueur, 1976; 1996; Griffin, 1991; 1995; 1998), ki so se skušale odmakniti od dotedanjih prevladujočih interpretacij fašizma¹ in mu dale novo analitično ogrodje za proučevanje.² Ne glede na to pa se v akademskem svetu še vedno razpravlja, kakšna je definicija fašizma, kaj fašizem pomeni, kdaj in kje se pojavi in kako ga izmeriti. Po našem mnenju je predvsem zadnji dejavnik tisti, ki določa vsa preostala vprašanja. Za nas je vprašanje o merilu (oziroma boljše rečeno merilih) fašizma najpomembnejše in je ne glede na – čeprav jim je skupna antifašistična platforma – ideološke razlike prisotno v vseh klasičnih teorijah o fašizmu.

Zaradi heterogenosti in vsestranskosti fašizma (kar je navsezadnje razvidno tudi pri različnih interpretacijah) ga je po mnenju nekaterih avtorjev pri definiranju treba omejiti na t. i. fašistični minimum (Griffin, 1998; Laqueur, 1996; Eatwell, 1992). Fašistični minimum pomeni minimalne pogoje, ki jih mora politično gibanje, skupina ali politična stranka izpolniti, da bi jo lahko ocenili kot fašistično. Z drugimi besedami, fašistični minimum pomeni kriterije, brez katerih fašizem ne bi obstajal; takšen princip zagovarjajo predvsem avtorji, ki se osredinjajo na

---

¹ Fašizem se je razumel kot moralna bolezen družbe; kot reakcija spolno zatrtih množic; kot posledica podreditve avtoritarne osebnosti; razumel se je tudi v okvirih psihologije množic, če jih naštejemo le nekaj (za pregled različnih interpretacij glej Gregor, 1974).

² Za preostale definicije in o t. i. »novem konsenzu« pri proučevanju fašizma glej predvsem Griffin, 1998.

ideološki vidik. Na drugi strani pa imamo avtorje, ki se posvečajo bolj tipološki večdimenzionalni definiciji, s katero skušajo vključiti tudi organizacijske in institucionalne vidike (Linz, 1976; Payne, 1995). V tem prispevku razlikujemo med Fašizmom z velikim »F« in fašizmom z malim »f« in medtem ko prvega uvrščamo v okvir italijanskega fašizma, ki je vzniknil po prvi svetovni vojni, pa zadnjega analiziramo v okvirih t. i. generičnega fašizma. Stanley Payne piše, da je generični fašizem »podobno kot vsi splošni koncepti³ v politični analizi abstrakcija, ki ni nikoli obstajala v čisti empirični obliki, ampak sestavlja konceptualno metodo, ki pojasnjuje analizo posameznih političnih fenomenov.« (Payne, 1995: 4) Medtem, ko je za Rogerja Griffina Mussolinijev Fašizem partikularno politično gibanje in režim – tako so ga razumeli tudi njegovi člani in nasprotniki, pa je fašizem lahko internacionalen oziroma prevzema širšo, generično obliko in z njim lahko označujemo gibanja, ki nastajajo tudi v drugih državah, ne glede na to, kako sama sebe poimenujejo (Griffin, 1998: xii). Fašizem (z velikim »F«) je »historična singularnost«, medtem ko je fašizem (z malim »f«) »genus« pojava, ki lahko prevzame različne oblike (Griffin, 1998: 16). Emilio Gentile poudarja dve glavni smeri proučevanja fašističnega fenomena, ki se ju držimo tudi sami: »Cilj prve je izluščiti in določiti sestavne konceptualne prvine tako imenovanega splošnega fašizma, ki ga v smislu Maxa Webra razumemo kot idealnega; druga, dobessedno zgodovinopisna, pa poskuša poglobiti vedenje o posameznih gibanjih in režimih, ki so navadno vključeni v kategorijo splošni fašizem, ter poudarja njihove nacionalne, ideološke, socialne in kulturne posebnosti ter hkrati še različne metode, cilje in rezultate, ki so jih dosegli ti različni fašizmi.« (Gentile, 2010: 51) V tem pogledu je pojem generični fašizem pripomoček, ki pomaga uvrščati in proučevati fašizem/fašizme glede na prostor, poleg tega pripomore k smiselnemu vključevanju zgodovinskih, družbenih, političnih in kulturnih dejavnikov pri vsakem primeru posebej. Povedano drugače: za proučevanje fašizma ni dovolj vključevati določeno obdobje (denimo zgolj medvojnata leta), temveč se je treba poglobiti tudi v različne dejavnike, ki so sploh pripeljali – če sploh so – do vzpona (neo)fašističnih gibanj. Ko se osredinjamo na generični fašizem, se ne osredinjamo na institucionalne, organizacijske in kulturne vidike in vlogo fašizma v zgodovini –, čeprav večina povezuje termin generični fašizem prav z obdobjem med svetovnima vojnama –, temveč je to predvsem ideološka podlaga današnjim gibanjem, pri katerih lahko zasledimo vpliv fašizma. Gentile (2010: 68) je zapisal, da bi morale biti organizacijska, institucionalna in kulturna dimenzija enako pomembne kot ideološka, vendar se zdi, da je Gentile zgrešil bistvo. Prav ideologija je predispozicija preostalih dimenzijam in čeprav Gentile trdi nasprotno, teoretiki generičnega fašizma niso zanikali pomembnosti tudi drugih dejavnikov. To poudarja George L. Mosse, ki je zapisal, da razlogov za podporo fašizmu ne moremo videti zgolj v eliti in hlastanju po egoističnih, lastnih interesih, temveč so bili pomembni tudi drugi dejavniki, kot na primer družbena in ekonomska praznina, ki je zevala takoj po 1. svetovni vojni in tudi za časa t. i. velike depresije v zgodnjih 30. letih 20. stoletja. Vendar Mosse daje pomen tudi političnim odločitvam, ki so določene na podlagi dejanskih ljudskih dojemanj razmer, v katerih se nahajajo, njihovih upanj, hrepenenj in utopiji, h kateri težijo (Mosse v Griffin, 1998: 145–146). Mosse je prav tako raziskoval kulturne dejavnike, predvsem mitološko »izročilo« fašizma, zato je fašizem obravnaval tudi kot politično-kulturno revolucijo. Vidimo, da so torej očitki o omejevanju fašizma zgolj na ideologijo odveč. Koncept generičnega fašizma je torej po našem mnenju treba prenesti tudi v sedanjost: razumemo ga kot ideologijo; kot krovni pojem, s katerim lahko analiziramo današnje fašizme, ki se implementirajo v obliki neofašističnih, neonacističnih, nacionalsocialističnih in do neke mere skrajno desničarskih gibanj. Pri tem se zavedamo tanke ideološke črte med vsemi temi gibanji in ravno zato se temu vprašanju podrobneje posvečamo v nadaljevanju, kjer bomo sprva pokazali »kameleonsko« naravo fašizma, nato pa to prikazali na študiji primera.

³ Proučevalci fašizma večkrat uporabljajo tudi pojem *splošen* fašizem, ki je v tem kontekstu sinonim za generični fašizem.

Mimikrija fašistične ideologije

Ideologija je, kot smo videli, osrednji koncept teoretikov generičnega fašizma. Fašistična ideologija je fluiden in kontinuiran proces, ki skozi čas prevzema različne oblike in permutacije. Prav ta protejska značilnost fašistične ideologije pripomore k raziskovanju, kako zunanje oblike (slog in organizacija) in osrednje strategije mutirajo ter kako se prilagajajo spreminjajočim se zgodovinskim okoliščinam (Griffin, 2008: 189). Roger Eatwell je v tem pogledu razvil t. i. spektralno-sinkretični model, s katerim je skušal pokazati, kako je zgodovinski fašizem, torej fašizem z velikim »F«, združeval komponente in ideje tako podobnih kot nasprotujočih si misli (npr. iz ideologij, filozofije, družbenih teorij, verskih principov, predsodkov itd.), ki so nastale pred fašizmom. Skušal je torej prikazati, kako se je ta sinkretizem odražal v »spektru mogočih teoretičnih pozicij, ki bi lahko ustrezal istemu osnovnemu prepričanju« (Griffin, 1998: 163). Stanley Payne se, kot sam pravi, bolj posveti tipološki deskripciji fašizma, ki jo razdeli na tri dele: ideologijo in cilje, fašistično negacijo ter na slog in organizacijo. Na drugem mestu se Payne posveti *retrodiktivni teoriji fašizma*, s katero je skušal pokazati, kako so različni kulturni, politični, družbeni, gospodarski, mednarodni dejavniki pripomogli k vzponu medvojnega fašizma. Vsi ti vidiki so pomembni, saj nam navržejo analitično ogrodje za proučevanje fašizma. V sklopu generičnega fašizma ima nacionalizem poglavitno vlogo, vendar po našem mnenju ni in ne more biti edini dejavnik. Tako Griffin zapiše, da je »fašizem vrsta politične ideologije, katere mitično jedro v vseh različnih mutacijah je palingenetska oblika populističnega ultranacionalizma« (Griffin v Gentile, 2010: 59);⁴ Eatwell podobno zapiše, da je fašizem »ideologija, ki je poskušala določiti socialni preporod na podlagi radikalne tretje poti holistično-nacionalnega tipa«, in nadaljuje, da je v praksi »raje poudarjala slog – zlasti akcijo in karizmatičnega vodjo – kot pa podrobne programe in se lotila manihejskega demoniziranja svojih sovražnikov (Eatwell v Gentile, 2010: 59–60; glej tudi Eatwell, 1992); s tem se – kljub širši tipološki definiciji – strinja tudi Payne, ko trdi, da je »fašizem oblika revolucionarnega ultranacionalizma za nacionalno preroditev« in v skladu s svojo tipološko deskripcijo nadaljuje, da ta oblika »temelji na vitalistični filozofiji in je strukturiran na skrajnem elitizmu, mobilizaciji množic in principu firerja; ima pozitiven odnos do nasilja kot namena in sredstva, vojni in/ali vojaškim vrlinam pa rad pripisuje normativno naravo« (Payne v Gentile, 2010: 61). Avtorji so se v svojih temeljnih delih osredinjali predvsem na zgodovinski, medvojni fašizem, čeprav so se pozneje posvetili tudi povojnemu obdobju (Griffin, 2008). Njihove definicije so bile torej minimalistične, na podlagi njih so skušali glede na lastne analize določiti skupni imenovalec fašističnih režimov in gibanj. Ernst Nolte (1965) je tako podal minimalno definicijo v obliki šestih točk, ki so skupne fašizmu: antimarksizem, antiliberalizem, princip firerja, militarizirana stranka, nagnjenje k antikonservatizmu in totalitarizem kot cilj. Juan L. Linz pa zapiše, da je fašizem

skrajno nacionalistično, pogosto pannacionalistično, antiparlamentarno, antiliberalno, antikomunistično, populistično in zato protiproletarsko gibanje, delno antikapitalistično in antiburžoazno, antiklerikalno oziroma vsaj ne klerikalno, ki ima za cilj socialno in nacionalno povezovanje prek ene in edine stranke in korporativnih predstaviških teles (ne vedno poudarjenih); z značilnim slogom in retoriko se opira na aktivistične kadre, pripravljene na nasilne akcije, pomešane s sodelovanjem na volitvah⁵; oblast si prilašča zdaj z zakonito taktiko, zdaj s taktiko nasilja in totalitarnimi nameni. (Linz v Gentile, 2010: 60)

⁴ Palingeneza pomeni ponovno rojstvo oz. preporod, v tem primeru naroda.

⁵ Linz s tem namiguje na vojaške, po večini nasilne organizirane skupine, imenovane *squadrisimo* (skvadristi), ki so na začetku sestavljale enega ključnih dejavnikov za vzpon fašizma. Gentile zapiše, da je bil skvadrizem »maksimalizem« srednjih slojev in kot takšen pravi vir fašizma kot prevladujoče organizacijske sile v političnem boju, zavestno usmerjene v osvajanje oblasti (Gentile, 2010: 25).

Kot vidimo, so si te definicije, kljub temu, da nekateri poudarjajo ideološko razsežnost, drugi pa tipološko in večdimenzionalno definicijo, precej podobne. Avtorji torej fašizem proučujejo retrospektivno in omenjene ideološke prvine fašizma lahko v različnih gibanjih prepoznamo še danes.

Fenomen Avtonomnih nacionalistov

Avtonomni nacionalisti (AN) so nastali na začetku 21. stoletja v Berlinu kot posledica razdora znotraj neonacističnega/nacionalsocialističnega gibanja.⁶ Raphael Schlembach piše, da moramo v tem primeru razumeti termin avtonomija/avtonomni kot oznako neodvisnosti ne samo od države in strankarsko usmerjene politike, temveč tudi od preostalih sekcij organiziranega fašističnega gibanja (Schlembach, 2013: 303). Trdimo, da na primeru AN lahko govorimo o »metapolitizaciji« fašizma, saj je zanj značilna ideološka fleksibilnost, kar pomeni, da v praksi kroji fašizem po svoji meri. V nadaljevanju se bomo podrobneje posvetili delovanju AN in v štirih točkah (retorika, ideje, organiziranje, estetika) analizirali, v čem se razlikuje od podobnih gibanj. Prvič, *metamorfoza retorike*: AN večinoma prikrito in z omiljeno retoriko zagovarja ksenofobične (so proti multikulturalnosti in migrantom), šovinistične, rasistične⁷ in homofobične ideje, poleg tega pa odkrito prezira kapitalizem, komunizem, antifašizem, sionizem in čedalje bolj islam, hkrati pa zagovarja t. i. nacionalni odpor; drugič, *metamorfoza idej*: za avtonomne nacionaliste velja, da so prav tako prevzeli nekatere ideje, ki so tipične za radikalno levo, te so npr. lastna vizija alterglobalizacije, pacifizem (primer ANSi), ekologija in boj za živalske pravice; tretjič, *reorganizacija delovanja*: a) največja inovacija je sinergija mednarodnega fašizma, saj avtonomni nacionalisti sicer zagovarjajo boj za nacionalni preporod, vendar v mednarodnem in nadnacionalnem kontekstu; b) sodobna gibanja so v nasprotju s preteklostjo bolj heterogena, hkrati pa so po večini opustila boj v politični strankarski areni; c) prav tako so opustili princip avtoritarnega vodje (tj. »upor brez vodje«) in začeli promovirati nehierarhično delovanje – od tod prilastek 'avtonomni';⁸ d) AN so od radikalnih levičarskih (anarhističnih) gibanj prevzeli tako simbolno, ideološko kot organizacijsko komponento.⁹ To v praksi pomeni,

⁶ Ideološki predhodnik AN je gibanje *Freie Kameradschaften*, ki je nastalo znotraj Nacionaldemokratske stranke Nemčije (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands* - NPD). Več glej v Schlembach, 2013.

⁷ Večina podobnih gibanj je sicer opustila biološki rasizem in začela promovirati ksenofobični kulturni rasizem. Takšen rasizem ni usmerjen proti vsem tujcem ali migrantom na splošno, temveč je govor o t. i. *izoblikovanem rasizmu*, torej rasizmu, ki je usmerjen proti posameznikom različnih barv kože ali drugačnega oblačenja, navad in religij (Prowe, 1994: 311).

⁸ Griffin je – sledeč poststrukturalistom – za delovanje skrajnodesničarskih gibanj uporabil izraz *groupuscules*, ki jih definira kot »številčno zanemarljive politične subjekte, oblikovane, da bi sledili palingenetskim ideološkim, organizacijskim ali aktivističnim sredstvom, s končnim ciljem preseganja dekadence obstoječega liberalno-demokratskega sistema« (Griffin, 2008: 198). Avtor za spreminjajočo se organizacijsko in ideološko delovanje sodobnih gibanj uporabi tudi prispodobo *rizoma*.

⁹ Opažamo, da v želji, da bi se izognili pejorativnim konotacijam, Avtonomni nacionalisti prevzemajo drugačne strategije boja. Hrvaška avtonomaška skupina Nacionalni otpor svojo ideologijo prikazuje takole: »0 % rasizma – 100 % identitete; 0 % antisemitizma – 100 % antisionizma; 0 % fašizma – 100 % nacionalizma; 0 % komunizma – 100 % socializma; 0 % liberalne demokracije – 100 % svobode; 0 % kapitalizma – 100 % pravice; 0 % 'multikulturalnosti' – 100 % raznolikosti v svetu; 0 % političnih igrig – 100 % delovanja; 0 % sovražnosti – 100 % ponosa.« (Nacionalni Otpor, 2011) To lahko razumemo kot perverzijo fašizma, saj se diametralna pozicija radikalna leвица-skrajna desnica v tem primeru briše, prav tako pa je njihova meja med 0 odstotki in 100 odstotki v praksi dvoumna. Treba je opozoriti na večno diskusijo med enačenjem (in označevanjem) skrajnodesničarskih gibanj s fašizmom in nacizmom, saj večina takšnih organizacij to zanika ne glede na to, da je v praksi – in to tudi dokazujemo – povsem drugače.

da so prevzeli enak način oblačenja, simboliko in semiotiko radikalnega levičarstva. Boj proti kapitalizmu je za AN postal primaren politični cilj – boj se je iz parlamenta preselil na ulice, kar dejansko pomeni, da so prevzeli strategijo t. i. *Black bloc*, tj. strategijo direktne akcije, anonimnosti in neposrednega boja na ulici. Ta militantnost je še ena od značilnosti, ki loči AN od drugih neonacističnih frakcij.¹⁰ Raznorazne mikroprakse radikalne levece – od javnih kuhinj do skvotiranja – so prav tako postale politična agenda fašistov; e) poleg aktivnega delovanja na ulici velja omeniti tudi medmrežje, predvsem v obliki spletnih blogov, ki so postali zelo dostopno sredstvo za širjenje propagande (članki, avdio in video vsebine) in aktivizma; f) nazadnje pa velja omeniti rizomatično strukturo teh novih gibanj, kar pomeni, da je fašizem v okviru gibanj sposoben preživeti in v predružačeni obliki deluje naprej; četrtič, *aestetika*: člani AN se od drugih frakcij razlikujejo tudi po tem, da so prevzeli drugačen, *casual* slog oblačenja in način življenja, skratka *alternative lifestyle* – ne poslušajo nacionalsocialističnega punka, imajo daljše lase in ne nosijo bomberk, vojaških hlač in bulerjev z belimi vezalkami; *street-art* oziroma grafitiranje je postalo eden od načinov političnega komuniciranja z javnostjo; za izdelovanje šablon, nalepk in plakatov se uporablja etika *Do it yourself* (D. I. Y.). Skratka, v vseh teh pogledih je razvidno, da AN pomeni revolt proti stereotipu tipičnega neonacista in se skuša od tega oddaljiti.

Generični fašizem na Slovenskem: primer Avtonomnih nacionalistov Slovenije

V prejšnjem poglavju smo opisali splošno gibanje Avtonomnih nacionalistov, ki je prisotno po vsej Evropi, tudi v Sloveniji. Slovenska frakcija, Avtonomni nacionalisti Slovenije, torej ni nova iznajdba, temveč del mednarodne mreže. V nadaljevanju se bomo podrobno posvetili sicer kratkemu programu, ki ga gibanje promovira v štiriindvajsetih točkah na svojem spletnem blogu (<http://anslovenije.blogspot.com/p/tocke-ansi.html>). V točkah – kjer opisujejo svoje poslanstvo, cilje in vizijo in jih v nadaljevanju povzemamo z zgornjega spletnega naslova –, je razvidna radikalnost, vendar hkrati tudi kontradiktornost, saj denimo v 17. točki zapišejo: »Vzpostaviti se mora narodno zavedanje o naravnih pojmih, ki rasno mešanje ali zatiranje prepoveduje ter promovira dejavnosti za ohranjanje naše skupne dediščine brez sovraštva do drugih kultur ali ras.« Na tem mestu torej zagovarjajo »skupno dediščino«, vendar zgolj v oblikah »čistih« ras. Ne nazadnje naj bi se po njihovem mnenju, kot zapišejo v 19. točki, moralo prenehati »lažno poučevanje o sramoti slovenskega naroda in bele rase, nadaljevati pa bi se moralo širjenje resničnih temeljev o narodni in rasni identiteti skozi življenjsko dobo vseh generacij.« To sovпада s prvo točko, ki se glasi: »Zagotoviti se mora prihodnost za naše ljudi, za našo kulturo in za naše otroke pod katerim koli pogojem.« Da bi to dosegli, piše v 15. točki, mora država mladim družinam zagotavljati ustrezno stanovanjsko politiko, finančno podporo in ne nazadnje »aktivno poučevanje o otrocih ter njihovi pomembnosti za nadaljevanje družine in lastnega naroda«, vendar mora vsak državljan v zameno ostati zvest svoji državi in sodržavljanom. Tujcem (razen ilegalnih priseljencev) je tako sicer omogočen vstop v državo, vendar pod »določenimi pogoji« (7. točka). Čeprav v 11. točki zahtevajo državo, »ki bi promovirala prijateljstvo in ne bratomorstva znotraj Evrope«, so ostri do drugače mislečih, pod to kategorijo pa spada katerokoli »antislovensko vodeno mišljenje« (8. točka). V skladu s tem so proti nadzoru tujih, tako političnih kot vojaških sil in v primeru napada zadnjih bi se moral vsak državljan častno odzvati na klic domovine (točke 6, 22 in 23). ANSi prav tako zahtevajo

---

¹⁰ Čeprav na demonstracijah namerno izzivajo neredne, pa ti niso usmerjeni toliko proti migrantom kot proti »ideološki« sovražnikom, tj. levičarjem (glej Schlembach, 2013: 303–305).

»zagotovitev pravične socialne in pravne ureditve«, kjer bi se kakršnakoli hujša kršitev v škodo države sankcionirala (9. točka). Prav država naj bi torej s policijo in vojsko zagotavljala varnost državljanov ter spodbujala narodno solidarnost in ustvarjalnost na gospodarski ravni (10. točka), a tudi tu se od samih državljanov pričakuje vzajemno delovanje v obliki delavnosti in deprivilegiranosti (12. točka). Na koncu svojega programa poudarjajo skrb za okolje in pravice živali, kar je razvidno iz 24. točke in njihovega gradiva (Avtonomni nacionalisti Slovenije, b. d. (a)).

Roger Eatwell (1992: 190) v svoji analizi različnih fašističnih gibanj iz različnih držav opozarja, da gibanja niso bila zgolj kopije druga druge, temveč se je prikazovala potreba po prilagoditvi lokalnim razmeram in tradiciji. Če to prenesemo na današnje gibanje Avtonomnih

nacionalistov, ugotovimo, da v tem pogledu tudi ANSi niso nikakršna izjema, saj je njihov program prilagojen »lokalnemu« okolju. Če primerjamo delovanje ANSi z drugimi skupinami Avtonomnih nacionalistov, se zdi, da je njihova sposobnost mobilizacije množice omejena. Pri ANSi je v nasprotju z drugimi sorodnimi skupinami¹¹ še bolj razvidna intelektualna nesposobnost, ki se kaže v slovničnih napakah in medsebojno nelogično povezanih stavčnih povedi.¹² Navsezadnje je skupna lastnost takšnih gibanj, ki merijo predvsem na mlade, prav pomanjkanje splošnega intelektualnega zaledja. Slovenska frakcija je – vsaj teoretično – bolj nagnjena k pacifizmu, saj namreč zapišejo: »Revolucijo kot

pojem pogojen z nasiljem, ostro zavračamo saj verjamemo, da se lahko doseže naše cilje brez agresije! Naše orožje je pisalo, računalnik, splet ... kar koli legalnega in pravičnega, da se spravi informacije, ključne za reformo in svobodo, med zavedene in oslepljene ljudi.« (Avtonomni nacionalisti Slovenije) V praksi je njihov pacifizem dvoumen,¹³ tako kot je dvoumen njihov odnos do drugih ideološko podobnih skupin. V Nemčiji so denimo AN v nenehnem konfliktu z drugimi frakcijami, kar pa za naš prostor zaradi številčne omejenosti verjetno ne velja. Prav tako neonacistični shodi pri nas niso niti dobrodošli niti prisotni. V nasprotju z nekaterimi skupinami Avtonomnih nacionalistov (denimo hrvaške frakcije Nacionalni Otpor) ANSi svoje nacionalsocialistične drže javno ne poudarjajo oziroma je izrecno nikjer ne zapišejo. Prav tako, so – v nasprotju z drugimi – njihove točke skope, plehke in zelo abstraktne, z drugimi besedami: nimajo konkretno izdelanih ciljev.

Pri avtonomnih nacionalistih se kaže paradoks: medtem ko so na teoretski ravni fašisti – to tudi priznavajo, pa v praksi oziroma javnosti to ni tako očitno. Primer AN kaže, kako se je fašistična ideologija sposobna prilagajati in je unikaten primer »ideološke deviantnosti«. Nacionalizem je osrednja doktrina, okoli katere AN gradi svojo ideologijo, in trdimo, da lahko fašizem v okviru AN še vedno interpretiramo v okviru minimalističnih definicij, vendar moramo le-te preformulirati in prilagoditi sodobnim politikam. Sodobni fašizem je torej postmoderna oblika revolucionarnega ultranacionalizma, ki prevzema radikalnolevičarsko ideologijo in

¹¹ Tukaj je Slovenija, Zveza Hervardi, Blood&Honour, Rasna zavest itn.

¹² Zgolj za primer vzamemo 10. točko ANSi: »Zahtevamo državo, ki bi spodbujala narodno solidarnost in ustvarjalnost na vseh področjih še posebej na ekonomski in gospodarski ravni«; ali pa sporočilo enega od letakov: »ZAUSTAVIMO ISLAMIZACIJO EVROPE IN ŠIRJENJE ISLAMISTIČNEGA EKSTREMINIZMA« (Avtonomni nacionalisti slovenije, b. d. (a)).

¹³ Ta dvoumnost je razvidna iz sporočil šablon in letakov, kjer lahko zaznamo latentno napeljevanje k nasilju in nestrinjanje z drugačnostjo oz. kakršnokoli raznolikostjo: »Eurorabia? Ne hvala!«, »Evropa Evropejcem«, »Bojkotiraj tuje, ceni domače!«, »Naša edina rešitev je nacionalizem«, »Ohranimo naš rod«, »Smrt sistemu in njegovim slugam – svoboda narodu!« in »Evropejci, ohranimo našo raso živo!« (Avtonomni nacionalisti Slovenije, b. d. (b)).

retoriko.

Sklep: Fašizem v novi preobliki?

Avtonomni nacionalisti so fašisti, ki jim je s taktičnimi manevri (predvsem s populizmom), uspelo prevzeti radikalnolevičarsko ideologijo in retoriko, vse to pa – v popolni anonimnosti (taktika *Black bloc*) – izrabljajo tudi za nasilne akcije. Primer AN je dober dokaz, kako je šla fašistična ideologija še dlje: uspelo se ji je transformirati in prilagoditi sodobnim razmeram, pri tem pa ni izbirala sredstev (radikalne levice). Ravno zato smo to perverzno novodobno obliko primerno poimenovali »fašizem brez obraza«. Do tega spoznanja smo prišli s pomočjo generičnega fašizma, torej koncepta, ki po našem mnenju ustreza naši tematiki, saj odlično prikaže mimikretičnost fašizma ter da je njegovo jedro v vseh njegovih permutacijah še vedno nacionalizem. Zavedamo se razlik (in podobnosti) med pojmi fašizem, nacizem, nacionalsocializem, skrajna desnica itd., vendar je tako v praksi kot teoriji težko ločevati med temi koncepti. Kljub temu jih – poleg AN – uvrščamo pod krovni pojem generični fašizem, ki smo ga v prispevku tipološko razdelili (metapolitizacija fašizma), hkrati pa smo na podlagi analize ideologije podali lastno minimalistično definicijo. Toda, kakšne pasti in nevarnosti prinaša uporaba koncepta generični fašizem? Gentile je denimo kritičen do koncepta, saj »v to kategorijo namreč pogosto uvrščamo ne le gibanja, režime in osebe, ki so se med svetovnjima vojnama in tudi še pozneje razglašali za fašistične, temveč tudi vse tiste, ki jih imajo zgodovinarji po definicijah generičnega fašizma za fašiste, čeprav se niso razglašali za fašiste ali so to celo zanikali« (Gentile, 2010: 67). Hkrati kritizira generični fašizem in se sprašuje, čemu ne obstaja npr. generično Jakobinstvo, generični liberalizem, generični socializem, in trdi, da bi morali zaradi tega pretehtati zgodovinsko stvarnost. Po njegovem mnenju je »naloga definicije [v] prvotnem pomenu besede očrtati, razmejiti, določiti meje. V definicijah generičnega fašizma, ki se nam ponujajo, pa imamo pred seboj nekakšen elastičen fašizem, ki se nenehno širi in krči v času in prostoru ...« (ibid.) Gentile obravnava predvsem zgodovinsko perspektivo fašizma (tj. fašizem z velikim »F«), zato se verjetno zdi takšna kritika smiselna. Vendar je takšno omejevanje ideologije zgolj na medvojno obdobje rigidno, saj ne dopušča možnosti prilagajanja fašizma glede na čas in okolje. Res je, tudi drugi koncepti se spreminjajo in prevzemajo nekatere ideološke, praktične in teoretične vidike, vendar je fašistična ideologija tista, ki se je izkazala za najbolj nevarno in hkrati prilagodljivo. Zato velja upoštevati opozorilo Umberta Eca, ko trdi, se »fašizem lahko igramo v različnih oblikah in še zmerom bo fašizem« (Eco, 2013: 17). S tem je povedal, da je fašizem tako fluidna ideologija, da lahko koagulira zgolj okoli enega samega vidika (ibid.), v našem primeru nacionalizma. Ugotovili smo, da se slovenska frakcija Avtonomnih nacionalistov v nekaterih pogledih razlikuje od sicer številnejšega in močnejšega nemškega gibanja AN, predvsem po sposobnosti mobilizacije in načinu delovanja. Medtem ko sta pri drugih glavni sredstvi nasilje in medmrežje, pa je pri ANSi to predvsem medmrežje, čeprav lahko glede na neaktivnost spletnih blogov trdimo, da so Avtonomni nacionalisti na splošno očitno v zatonu. Vseeno pa to seveda ne pomeni, da se podoben fenomen, v še bolj dodelani obliki, ne bo ponovil, saj – kot trdi Walter Laqueur –, »novi fašizem lahko poveča svoj vpliv samo, če se prilagodi spremenjenim razmeram.« (Laqueur, 1996: 93). Zato lahko pričujoči prispevek razumemo tudi kot opozorilo, da fašizem nikoli ne miruje.

Literatura

AVTONOMNI NACIONALISTI SLOVENIJE. Dostopno na: <http://anslovenije.blogspot.com/> (15. november 2014).

AVTONOMNI NACIONALISTI SLOVENIJE (b. d. (a)): *Točke ANSi*. Dostopno na: <http://anslovenije.blogspot.com/p/tocke-ansi.html> (12. december 2014).

AVTONOMNI NACIONALISTI SLOVENIJE (b. d. (b)): *Letaki*. Dostopno na: <http://anslovenije.blogspot.com/p/>

- letaki.html (12. december 2014).
- EATWELL, ROGER (1992): Towards a New Model of Generic Fascism. *Journal of Theoretical Politics* 4(2): 161–194.
- ECO, UMBERTO (2013): Prafašizem. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 40(251): 13–21.
- FELDMAN, MATTHEW (ur.) (2008): *A fascist century: essays by Roger Griffin*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- GENTILE, EMILIO (2010): *Fašizem: zgodovina in interpretacije*. Ljubljana: Modrijan.
- GREGOR, A. JAMES (1974): *Interpretations of fascism*. New Jersey: General Learning Press.
- GRIFFIN, ROGER (1991): *The nature of fascism*. London: Routledge.
- GRIFFIN, ROGER (1995): *Fascism*. Oxford: Oxford University Press.
- GRIFFIN, ROGER (ur.) (1998): *International fascism: theories, causes and the new consensus*. London, Sydney, Auckland: Arnold.
- GRIFFIN, ROGER in MATTHEW FELDMAN (ur.) (2004): *Fascism: critical concepts in political science*. London, New York: Routledge.
- LAQUEUR, WALTER (1976): *Fascism, a reader's guide: analyses, interpretations, bibliography*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- LAQUEUR, WALTER (1996): *Fascism: past, present, future*. New York: Oxford University Press.
- MOSSE, GEORGE L. (1979): *International Fascism: New Thoughts and New Approaches*. New York: Howard Fertig.
- MOSSE, GEORGE L. (1998): A politico-cultural revolution. V *International fascism: theories, causes and the new consensus*, R. Griffin (ur.), 137–147. London, Sydney, Auckland: Arnold.
- NACIONALNI OTPOR. Dostopno na: <http://nacionalniotpor.wordpress.com/> (15. november 2014).
- NOLTE, ERNST (1965): *Three faces of fascism*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- PROWE, DIETHLEM (1994): 'Classic' fascism and the new radical right in Western Europe: comparisons and contrasts. *Contemporary European History* 3(3): 289–314.
- RENTON, DAVE (1999): *Fascism: theory and practice*. London, Sterling: Pluto Press.
- SCHEDLER, JAN (2014): The devil in disguise: action repertoire, visual performance and collective identity of the Autonomous Nationalists. *Nations and nationalism* 20(2): 239–258.
- SCHLEMBACH, RAPHAEL (2013): The 'Autonomous Nationalists': new developments and contradictions in the German neo-Nazi movement. *Interface: a journal for and about social movements* 5(2): 295–318.
- STERNHELL, ZEEV (1976). Fascist ideology. V *Fascism, a reader's guide: analyses, interpretations, bibliography*, W. Laqueur (ur.), 315–376. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- STERNHELL, ZEEV (1995a): *The birth of fascist ideology: from cultural rebellion to political revolution*. Princeton, Chichester: Princeton University Press.

Nacionalizem in rasizem v patriotizmu »Tukaj je Slovenija«

Abstract

Nationalism and Racism in the Patriotism of the Group "Here is Slovenia"

The article draws attention to the problem of self-proclaimed "patriotic" groups, which in Slovenia use patriotism to legitimize intolerant nationalist and racist as well as homophobic rhetoric and action. It is a case study of the "patriotic" groups entitled Here is Slovenia, which serves to highlight the connection between patriotism, nationalism and racism. This movement is characterized by its strong emphasis on young people, to whom Here is Slovenia speaks through a variety of programs, campaigns and socializing events. The article situates this case in discussions of nationalist and racist tendencies that enable the promotion of intolerant and hateful messages based on a primordial understanding of the nation as a homogeneous ethno-cultural community. Symbols, ideology, discourse and operation of the project Here is Slovenia are analyzed by examining the group's history and overview of its main activities, exposing the role of the Internet and social networks, in particular Facebook. The paper complements this with an analysis of interviews with (former) members and supporters, whose narratives allow a rare insight into the thinking that otherwise remains outside dominant discursive practices.

Keywords: nationalism, patriotism, racism, "Here is Slovenia"

Veronika Bajt is a sociologist with a PhD from the University of Bristol, UK. She works as a researcher and project leader at the Peace Institute. Her fields of interest include migration and integration, nationalism, racism, xenophobia, and hate speech. (veronika.bajt@mirovni-institut.si)

Povzetek

Članek opozarja na problem samooklicanih »domoljubnih« skupin v Sloveniji, ki uporabljajo domoljubje za legitimiranje nestrpne nacionalistične in rasistične, kot tudi homofobne retorike in delovanja. Je študija primera »domoljubnega« projekta z naslovom Tukaj je Slovenija, na katerem poudarja povezavo med patriotizmom, nacionalizmom in rasizmom.¹ Za to gibanje je značilen izrazit poudarek na mladih (tj. mlajših od 25 let), ki jih Tukaj je Slovenija nagovarja skozi različne programe, akcije in organizacijo dogodkov družabne narave. Obravnavani primer je kontekstualiziran z razpravami o nacionalističnih oziroma rasističnih težnjah določenega družbeno-političnega okolja v Sloveniji, ki omogoča in celo krepi promocijo nestrpnih in sovražnih sporočil, temelječih na primordialnem razumevanju naroda kot homogene etno-kulturne skupnosti. Skozi pregled zgodovine in glavnih dejavnosti so analizirani simboli, ideologija, diskurz in delovanje projekta Tukaj je Slovenija, kjer je še posebej poudarjena vloga spleta in družbenih omrežij, kot je Facebook. Članek analizo dopolnjuje z intervjuji z (nekdanjimi) člani in simpatizerji, katerih naracije omogočajo redek vpogled v razmišljanja, ki sicer ostajajo zunaj prevladujočih diskurzivnih praks.

Ključne besede: nacionalizem, domoljubje/patriotizem, rasizem, Tukaj je Slovenija

Veronika Bajt je sociologinja z doktoratom znanosti z britanske Univerze v Bristolu. Je raziskovalka in vodja projektov na Mirovnem inštitutu. Teme njenega zanimanja vključujejo migracije in integracijo, nacionalizem, rasizem, ksenofobijo in sovražni govor. (veronika.bajt@mirovni-institut.si)

---

¹ Izraz »patriotizem« v članku le mestoma slovenimo v »domoljubje«, saj konceptualno pokriva širši razpon pomena, ki ga beseda *domoljubje* v slovenščini zaradi specifične zgodovinskih in družbenih okoliščin nima. Patriotizem bi namešč v prevodu lahko izražal tudi »domovino ljube« ali »državo ljube«, da bi odražal kompleksnost koncepta. Poleg tega sta v pričujočem tekstu *nacionalizem* in *patriotizem* obravnavana v razmerju soodvisnosti. S to opombo želimo opozoriti na vsakokratno vpetost jezika v specifične družbenozgodovinske okoliščine, ki vplivajo na to, kako izražamo in opisujemo družbeno realnost (v slovenščini tako na primer imamo izraz *domoljubje*, medtem ko smo *nacionalizem* in *rasizem* »uvozili«).

Uvod

V zadnjih dveh desetletjih – tudi v povezavi z nastopom finančne in gospodarske krize – se je v Sloveniji povečala prisotnost samooklicanih »domoljubnih« gibanj, ki uporabljajo in spodbujajo izključevalen in diskriminatoren diskurz. Skupine, kot so Blood & Honour (Kri in čast), Avtonomni nacionalisti Slovenije, Headhunters Domžale, Tukaj je Slovenija idr., imajo sicer na prvi pogled različne vrednote in cilje, vendar je kljub razlikam med njimi razvidno, da gre za primere, kjer je domoljubje izrabljeno za legitimiranje nestrpne in diskriminatorne ksenofobne in rasistične retorike in prakse. Skupno jim je tudi to, da so pomemben del članstva teh skupin in gibanj mladi, še zlasti fantje. Med različnimi »domoljubnimi« skupinami je projekt Tukaj je Slovenija (v nadaljevanju TjS) izbran kot študija primera, ker daje poseben poudarek mobilizaciji mladih in ker se zdi, da ima najmlajše članstvo (najstniki). Podrobnejša analiza gibanja TjS je pomembna, saj se nakazuje, da je tudi platforma za rekrutiranje izbranih mladih – prek začetnih idej slovenstva, spoznavanja zgodovine naroda, naravnih lepote države in načelnega domoljubja – v specifično kanalizirane podtalne (ekstremistične) grupacije, ki temeljijo na načelu nacionalizma in rasizma (glej npr. Delić, 2015).

Sodobne raziskave nacionalizma vključujejo nove interdisciplinarne pristope, ki koncept analizirajo kot sestavni del države (Billig, 1995; Hearn, 2006), saj tudi utrjene demokracije rutinirajo nacionalizem prek vključenosti v politične strukture. Nacionalizem je inherentni element državnih politik in zato nujno povezan s konceptom patriotizma, hkrati pa sodobne oblike rasizma ostajajo vgrajene v družbene procese in strukture. Novejša teoretična literatura se ukvarja z neorasizmom (Balibar, 1991) kot temelječim na ideji kulturnih razlik. Okrepljene z nacionalističnimi predsodki so se tako ideje o rasni večvrednosti preoblikovale v kulturne/civilizacijske razlike. Rasizem povzroča neenakost v procesih družbene kategorizacije in analize skupinske dinamike kažejo, da je lahko kdorkoli »rasiziran« v kompleksnosti medsebojnih povezav med nacionalističnimi in rasističnimi predsodki.

Raziskave potrjujejo moč rasističnih in nacionalističnih predsodkov, ki omogočajo nastanjanje skrajnih gibanj in političnih strank s potencialno smrtonosnimi posledicami. Zakoni o priseljevanju, državljanstvu, manjšinah in integraciji, kot tudi delovanje nacionalnih institucij in politik, razkrivajo kompleksnost odnosa med konstrukcijo »avtohtonega naroda« in deprivilegiranimi manjšinami, ki jih izključuje rasistična logika nepripadnosti. Zlasti v času krize, vsiljenih politik »zategovanja pasu«, naraščajoče revščine in brezposelnosti, postane nacionalistično iskanje »grešnih kozlov« nevarna populistična taktika za mobilizacijo razočaranih množic. V Sloveniji raziskave nakazujejo dvig t. i. narodnjaškega (Kuzmanić, 2005) nacionalizma, ni pa poglobljenih analiz, ki bi se ukvarjale z medsebojnim odnosom med patriotizmom, nacionalizmom in rasizmom ter skrajnimi gibanji.

»Pomanjkanje domoljubja« med mladimi je tako na primer prepoznano kot »problem«, povsem pa je prezrta povezava med patriotizmom in nacionalizmom, ki ostaja nereflektirana. Domoljubje je razumljeno kot pozitivna vrednota, h kateri naj bi težile demokracije – v absolutnem nasprotju z rasizmom, ki je obravnavan kot nevaren družbeni problem, vendar pogosto analiziran ločeno od strukturnih vprašanj in nacionalizma. S kritično distanco na eni strani do teoretskih poskusov »rehabilitacije« koncepta kozmopolitskega patriotizma in na drugi prevladujočega razlikovanja med »dobrim« domoljubjem in »slabim« nacionalizmom, članek navaja kot ključno prav prezrto povezavo med patriotizmom, nacionalizmom in rasizmom. Tako poskuša opozoriti na problem samooklicanih domoljubnih skupin v Sloveniji, ki uporabljajo domoljubje za legitimiranje nestrpne nacionalistične in rasistične, kot tudi homofobne retorike in delovanja ter spodbujajo izključevalne in diskriminatorne politike.

Nacionalizem in rasizem

Zgodovinska kontekstualizacija konceptov nacionalizma in rasizma kaže na njuno ločeno obravnavo. Rasizem je prevladujoče definiran kot ideologija rasne dominacije, ki temelji na prepričanju o biološki ali kulturni inferiornosti določene skupine in omogoča opravičevanje ali določitev ravnanja z njo v družbi, hkrati pa tudi razlaga njen družbeni položaj in dosežke (prim. Wilson, 1973). Bistvo rasizma je torej sistem socialne stratifikacije, ki razlikuje med skupinami ljudi kot inherentno neenakimi. A dejansko obstajajo multipli diskurzi rasizma (Fenton, 1999: 219), ki segajo od eksplicitnih opravičevanj segregacije, rasistične antiimigrantske retorike in rasizma kot vsake politično-kulturne konstrukcije, ki ji »zmanjka« univervalizma (npr. Balibar, 1991).

Tudi nacionalizma ni mogoče zajeti v eno samo definicijo, saj izraža tako doktrino (nacionalizem kot politična ideologija), čustva (nacionalna zavest) kot tudi politiko (nacional(istič) no gibanje). Zato je potrebno koncept nacionalizma razumeti kot vsebujoč tri medsebojno povezane procese: 1. razvoj naroda in nacionalne identitete, 2. potek nacionalnega gibanja in (ne nujno posledična) ustanovitev samostojne države, 3. »nacionalizirajoče« prakse države in nacionalistična stališča. Tako o patriotizmu v današnjem kontekstu ni mogoče razmišljati zunaj okvira moderne nacionalne države in njenih nacionalizirajočih politik (npr. izobraževanja). V idealnotipskem pogledu gre seveda za ljubezen, ponos oziroma zvestobo do »domovine« – toda kako je ta domovina definirana, kdo jo definira in kdo so njeni »pripadniki«? Ali res lahko patriotizem zvedemo na »dobri« nacionalizem in benigno obliko na ta način mislimo ločeno od nacionalizma? Odgovor je nikalen, saj »gre« pri nacionalizmu tako za »kulturalizacijo« politike kot za »politizacijo« kulture (Özkırımlı, 2005: 21–22), čeprav patriotizem radi za »narcistično nenatančnostjo« (Ignatieff, 1999: 142) rezerviramo za ponos na »naše« in prepustimo nacionalizem v smislu šovinizma do Drugih »njim«.

V 90. letih 20. stoletja so teoretiki začeli opozarjati na različne socioekonomske in geopolitične premike in spremembe (npr. globalizacijski procesi, transnacionalne migracije, neoliberalizem in izkoriščanje globalnega juga), zaradi katerih jih čedalje več govori o nacionalizmih in rasizmih v množini oziroma uporablja predpone »novi«, »neo« ali »kulturni« rasizem/nacionalizem (gl. npr. Balibar, 1991; Hobsbawm, 1990; Lutz idr., 1995). S tem opozarjajo na premik od klasične konstrukcije rasne hierarhije, značilne za rasizem 19. stoletja, k diskurzu medkulturnih oziroma medcivilizacijskih razlik. Oziroma – na primeru teoretizacije nacionalizma – gre za premik od sporne delitve na »liberalne«, »državljske«, »politične« nacionalizme Zahodne Evrope na eni strani in na drugi na »etno-kulturne« (»iliberalne«, »kulturno ekskluzivistične«, glej npr. Hechter, 2000) »zgodovinske zamudnike«. Šele z odpravo binarizmov je mogoča teoretizacija etno-kulturnega v političnem in nasprotno – česar klasična teorija nacionalizma ni ne prepoznala ne dopuščala. Zato sta si t. i. novi rasizem in novi nacionalizem pogosto tako blizu, da je smiselna in potrebna njuna skupna obravnavo.

Ceprav nacionalizem ni nujno povezan z rasizmom, je z njegovo pomočjo rasizmu uspelo preoblikovanje teorije v prakso (Mosse, 1995). Treba je (re)definirati odnos med nacionalizmom in rasizmom, analizirajoč oba tudi kot uspoljena (*gendered*) in v osnovi prepletena pojava. Vprašanja narodne pripadnosti so namreč neizogibno povezana z vzpostavitvijo Pomembnih Drugih (Triandafyllidou, 1998) – tj. (pogosto rasiziranih) »njih«, proti katerim se ljudje lahko združijo s poistovetenjem s skupnostjo »nas«. Potrebna je torej sinteza znanja, ki je razpršeno po različnih področjih, pri čemer je treba nujno izhajati iz intersekcionalnega pristopa do Drugosti (npr. na podlagi etničnosti, vere, spola, seksualnosti) v nacionalističnem/rasističnem diskurzu.

Dobro je raziskan neorasizem v povezavi s sodobnimi migracijskimi politikami in pred sodki »domačega« prebivalstva do priseljencev. Pojem »rase« (v klasični rasistični misli tesno povezan z biologijo, »naravo« in vsakršnim pozitivističnim merjenjem in klasificiranjem) je nadomestil pojem »kulture«, ki na prvi pogled tako ni dojet kot etniziran in uspoljen. Novi oziroma neorasizem, imenovan tudi kulturni rasizem, namesto hierarhizacije domnevno različnih

»rasnih skupin« namreč govori o (nepremostljivih) »kulturnih razlikah«, »trku civilizacij« ipd. razločevanjih med »našo« in »tuj« kulturo, religijo, »tradicijo«, etničnostjo, »življenjskimi slogi« itn. Diskurzi o kulturi, politikah in ozemlju pa se hitro združijo z diskurzi nacionalizma, pomembna postaneta »dom« in »drug(ačn)ost«. Tako se novi »rasistični nacionalizem« ukvarja z obrambo »našega« doma, ozemlja (Lutz idr., 1995: 8). Na študiji primera TjS bomo skušali prikazati prepletanje konceptov patriotizma, nacionalizma in rasizma, ki je potrebno, če želimo razumeti nevaren potencial maskiranja rasizma z domoljubjem.

Vzorec in metodologija

Članek se opira na: 1. intervjuje s simpatizerji in (nekdanjimi) člani gibanja TjS; 2. metodološke in etične zaznamke raziskovalk in raziskovalcev na mednarodnem projektu e-EAV,² npr. v okviru pridobivanja intervjuvancev in v procesu organizacije intervjujev; in 3. gradiva, ki so na voljo na spletu. Le-ta vključujejo podatke o projektu TjS, kot tudi povezave na druge »domoljubne« skupine, ki so prisotne v spletnem okolju. Pričujoča analiza tako združuje analizo polstrukturiranih (narrativnih) intervjujev³ in tekstualno analizo spletnih strani. Vsi intervjuvanci so moškega spola, kar odraža splošno značilnost podobnih nacionalističnih skupin v drugih državah, kjer je med članstvom ponavadi manjši delež deklet. Analiza tudi v primeru Slovenije potrjuje moškocentričnost in dominantnost moškega spola, čeprav je nekaj članic in podpornic gibanja.

Tabela 1: Izbor opravljenih intervjujev

Intervjuvanec	Profil	Datum	Izvedba	Trajanje	Starost
Brane	Član TjS (v začetku gibanja zelo aktiven)	29. 4. 2013	V živo	1 ura	30
Tomaž	Dolgoletni član in aktiven podpornik več različnih »domoljubnih« gibanj	21. 5. 2013	V živo	2 uri in pol	37
Gonzales	Simpatizer in občudovalec TjS; ustanovni član majhnega regionalnega združenja »domoljubov«	31. 5. 2013	Online	5 ur	17

V celoti je bilo med 29. aprilom in 7. junijem 2013 opravljenih enajst intervjujev, od katerih se v tem članku osredinjamo zgolj na izbrane tri intervjuje z (nekdanjimi) člani in simpatizerji gibanja TjS (glej tabelo 1). Intervjuji so temeljili na skupnem sklopu vprašanj in bili zasnovani z namenom obravnave enakih tem v različnih kontekstih (npr. *offline* in *online*). Analiza zajema celotno zbrano terensko gradivo (tj. terenske dnevničke in prepise intervjujev) in študijo ustreznih podpornih virov, kot so spletne strani in profili Facebook (tj. javno dostopni podatki).

² Projekt e-EAV – E-delovanje proti nasilju (DAPHNE, 2013-2015), glej <http://www.engagementproject.eu/>.

³ Da bi vsem sodelujočim lahko zagotovili neprepoznavnost, uporabljamo psevdonime, vse intervju transkripcije oziroma zapisi spletnih klepetov so anonimizirani.

Nujna je opomba o terenskem delu. Raziskovanje skrajnih nacionalističnih oziroma rasiističnih skupin in posameznikov je namreč povezano z vprašanjem dostopa; vzpostavljana stika s potencialnimi intervjuvanci. Tuje raziskave ponavadi omenjajo zgolj način identifikacije potencialnih intervjuvancev, vzpostavitvi stika pa se ne posvečajo, saj je le-ta (zaradi večjega števila) lažja – čeravno ne preprosta (glej npr. Bartlett idr., 2010). Redke analize v Sloveniji so še iz časa, ko je vstop na teren omogočalo neposredno sodelovanje v forumu, ki je obstajal na spletni strani TjS in je bil za raziskovalce ključna vstopna točka za komunikacijo s člani in simpatizerji gibanja (Šabić, 2012). Ta oblika izmenjave že nekaj časa ne obstaja več, večina aktivnosti pa se je preselila s spletne strani na profil(e) Facebook.⁴ Na spletni strani TjS je kot edini stik na voljo e-poštni naslov, s katerega na prošnjo za sodelovanje nismo prejeli odgovora. Na voljo ni nobenih drugih informacij, hkrati pa spletni profil tudi ne vsebuje nikakršnih kontaktnih imen, telefonskih števil ali drugih podatkov, ki bi omogočali vzpostavitev stika. Tudi metoda neformalnega mreženja v raziskovanju ni prinesla otipljivih rezultatov, uspešno je bilo zgolj posredovanje informatorjev, ki so lahko vzpostavili neposreden stik z dvema intervjuvancema.

Kot uspešna alternativna strategija se je izkazal pristop ustvarjanja projektnega profila Facebook za iskanje stika s potencialnimi intervjuvanci. Čeprav nam Facebook profil(i) TjS ni(so) odobril(i) dostopa, se je spletno okolje tega družbenega omrežja izkazalo kot dragoceno sredstvo za sklepanje novih stikov z mladimi podporniki različnih »domoljubnih« skupin. Sprejeta je bila odločitev, da pošljemo prošnjo za prijateljstvo tistim uporabnikom Facebooka, katerih profili izkazujejo domoljubje oziroma »pripadnost slovenskemu narodu« – npr. z zastavo, grbom, karantanskim panterjem ipd. Namenoma smo se izogibali profilom z neonacističnimi in rasističnimi manifestacijami, da ne bi prejudicirali poteka oziroma rezultatov raziskave. Tako smo hitro pridobili več spletnih prijateljev in začeli komunikacijo s pogostimi javnimi objavami o projektu v smislu vabil za mlade k sodelovanju v raziskavi. Ta pristop je omogočil izvedbo še enega online intervjuja.

Domoljubni projekt Tukaj je Slovenija

TjS uradno nima vodstva in trdi, da deluje na nehierarhičen način, kot združenje podobno mislečih posameznikov. Vendar je kljub formalni dikciji jasno, da imajo nekateri posamezniki v gibanju pomembnejšo vlogo, kar dokazujejo načrtovana in organizirana srečanja in dejavnosti. Projekt TjS ima tudi svojo spletno stran in (več) profil(ov) Facebook.⁵ Prav tako na Youtubu objavlja prispevke, ki kažejo na logično povezanost in ne na stihijsko objavljanje. Poleg posnetkov preteklih dogodkov je v nekaterih videih jasno razvidno delovanje proti islamu, kakor tudi označevanje vsakršne opozicije za »nezrelo« in »ujeto v komunistično preteklost«, nezmožno prepoznavanja »pravega domoljubja«.

Slika 1: Letak/nalepka TjS (Foto: Matej Leskovšek)

Gibanje TjS je zanimanje javnosti pred desetletjem zbudilo z vrsto nalepk

⁴ Dostop do profilov Facebook omejuje nastavitev po sprejetju v skupino prek odobritve »prošnje za prijateljstvo«.

⁵ Spletna stran se nahaja na naslovu <http://www.tu-je.si/>; glej tudi različne spletne profile na družbenem omrežju Facebook, predvsem: <https://www.facebook.com/tukaj.jeslovenija>; <https://www.facebook.com/tukaj.je.si> in <https://www.facebook.com/TUJESI>.

in letakov, na katerih je bilo navedeno zgolj »Tukaj je Slovenija« in slika karantanskega panterja (glej sliko 1). Ta gradiva so se začela pojavljati na različnih javnih mestih in vabila k iskanju več informacij, zato je spletna stran, postavljena oktobra 2005, kmalu pridobila svoje občinstvo. Uporabo izključevalne in proti manjšinam uperjene retorike projekt TjS obrazloži takole: »Z grafiti in nalepkami smo hoteli predvsem prekriti simbole in napise priseljencev in njihovih potomcev.« (Tukaj je Slovenija, 2014a) Prva leta je zelo aktivno deloval spletni forum. Gibanje je tudi vabilo mlade na srečanja in izlete po Sloveniji, da bi si ogledali »za slovensko zgodovino pomembne kraje in spomenike«. Internetna stran in predvsem forum sta bila sredstvo za usklajevanje nadaljnjih ukrepov in pritegnitev širše podpore. S pridružitvijo novih članov in članic je bilo organiziranih več javnih shodov. Čeprav na spletni strani TjS tega ni zaslediti, je znano, da je bil vsaj eden teh shodov povezan s protiromskimi »vaškimi stražami«. Poleg tega kot svoje cilje TjS navaja spodbujanje slovenskega domoljubja s pomočjo zabavnih dejavnosti, kot so nagradne igre o Karantaniji, fotografski natečaj, pa tudi organizirane fizične aktivnosti, »saj zdrav duh sodi v zdravo telo«. Pri tem gre za klasično nacionalistično idejo naroda kot naravnega organizma, ki ga je treba krepiti z zdravimi fizičnimi aktivnostmi in tako skrbeti za njegovo simbolno in biološko reprodukcijo (prim. Yuval-Davis, 2000).

Po samoocenah je tako članstvo TjS v začetku leta 2009 obsegalo 2000–3000 ljudi (RTV SLO, 2009). Dodatno je to število potrdil eden naših sogovornikov, ki pravi, da je bilo v tem času registriranih uporabnikov na forumu okoli 3000. Te številke še zdaleč niso nepomembne in če jih postavimo v širši kontekst, pomenijo kar pet odstotkov vseh srednješolcev v Sloveniji.⁶ TjS je dejansko zbudila precejšnje zanimanje zlasti pri osebah, mlajših od 25 let. Prav poudarjanje vizualnih podob in kratkih, jedrnatih zapisov v novih digitalnih medijih ima večji vpliv na mlajše generacije t. i. digitalnih domorodcev (Bennett idr., 2008) kot bolj »tradicionalne« oblike komuniciranja (Fuchs, 2008). »Spletna generacija« mladih, ki so razumljeni kot drugačni prav zaradi svoje že vse življenje trajajoče navezave na nove tehnologije, je opremljena s sofisticiranimi tehničnimi veščinami in hkrati tudi drugačnimi učnimi preferencami, zato teoretiki že poudarjajo neprilagojenost in neustreznost tradicionalnega izobraževanja (Bennett idr., 2008). Tudi ta dognanja govorijo v prid potencialu, ki ga imajo med mladimi skupine, kot je Tukaj je Slovenija, še posebno pri komunikaciji, ki se razlikuje od tradicionalnih medijev, ki interesov mladih pogosto ne naslavlja, pa tudi omogočanja pozitivne samoopredelitve in skupinske pripadnosti ne, kar postane poudarjen problem v razmerah vsesplošne družbene krize in ekonomske negotovosti mladih.

Čeprav je težko ugotoviti, kako se TjS in podobne skupine financirajo, saj izrecno poudarjajo, da nimajo članarine, je vidna uporaba novih medijev in tehnologije, tudi kot platforme za nabiranje finančne podpore. Projekt TjS namreč prodaja več izdelkov prek svoje spletne strani (majice, kape, šali, priponke itd.), nekateri intervjuvanci pa so tudi potrdili, da se TjS samofinancira od dohodka, ki ga pridobi s prodajo izdelkov. Hkrati spletna stran TjS vsebuje tudi povezave do drugih vidnejših skupin in gibanj, ki si delijo isto ali podobno ideologijo, kar je kazalec dejanske medsebojne povezanosti teh akterjev v Sloveniji in širše.

Hierarhizacija domoljubnega delovanja

Čeprav površen pregled spletne strani TjS nakazuje, da je projekt zamrl, je po desetletju delovanja TjS očitno postala člana v ožjih krogih mladih »domoljubov«, ki si prizadevajo, da bi svoje lokalno in regionalno zamejeno delovanje čim bolj približali vzoru TjS, Blood

---

⁶ Leta 2009 je bilo v Sloveniji 58.533 otrok do 18. leta starosti vpisanih v srednješolsko izobraževanje (glej SI.STAT, 2009).

& Honour in podobnim skupinam, da bi se jim nekega dne pridružili kot polnopravni člani. To nakazuje, da obstajajo hierarhična načela in potreba po dokazovanju »zaslužnosti« za vstop oziroma sprejetje v skupino. Gonzales, ki se deklarira za zgolj občudovalca in simpatizerja TjS, ni pa še polnopraven član, na primer opisuje svojo željo po vključitvi v skupino takoj, ko bo dopolnil 18 let. Njegove besede kažejo na dojemanje teh skupin kot bolj resnih in uveljavljenih; kot korak navzgor od njihove trenutne lokalne »patriotske« skupine:

Sodeluješ še v kakšnih drugih organizacijah?

Ne, zaenkrat ne. Bom pa šel v eno malo večjo skupino, malo starejšo. Ker so pri nas samo od 15.–20. leta starosti. Večina je stara okoli 17 let, kar je sama mladina. Jaz bi rad prišel v malo starejšo kategorijo, kot je TjS ali Blood & Honour. Še posebej s TjS se dobro razumem, s kar nekaj člani, in tudi že sodelujemo skupaj. Ponujajo mi tudi možnost za [vstop] v skupino. Samo bom počakal, da bom prej polnoleten. (Gonzales)

Zgornje besede lahko razumemo tudi kot opis idealnotipskega prehoda iz skupinice srednješolcev – ki jih združuje delovanje v lokalnem okolju, pogosto povezano z neposrednimi odzivi na etnizirane konflikte, ki so jim priča – k ciljno usmerjeni težnji k priključitvi eni od »domoljubnih« skupin na nacionalni ravni. Ko opisujejo lokalne »probleme« v smislu »medkulturnih« oziroma »medetničnih« srečevanj, gre za jasno preslikavo rasistične javne retorike medijev in politike, ki s(m)o jim priča in ki jih ponotranjijo kot priročno razlago za ekonomsko, razredno, zaposlitveno itn. razslojeno realnost družbe, kjer se govori o »romski problematiki« in težavah »nas« (tj. Slovencev) s »prišleki«.

Zato ni presenetljivo, da skupine, kot je TjS, uživajo tudi podporo nekaterih politikov, ki

Slika 2: Uradne zastave RS, EU in zastave s simbolom karantanskega panterja na shodu ob Dragonji v podporo Jošku Jorasu, ki ga je pomladi 2008 organiziral Zavod 25. junij (Foto: Borut Kranjc /Arhiv: Mladina)

in večje (politično) udejstvovanje mladih. Dejansko delovanje, retorika in podpora določenih političnih akterjev pa jasno kažejo, da izvorna osnova temelji na izključevalnem odnosu do Drugega, ki ga (simbolno) podreja, in nedvomni prednostni obravnavi »jedrnega« slovenskega naroda. Patriotizem teh skupin je zato dejansko nacionalizem, ki udejanja tudi rasizem.

radi uporabljajo populistično retoriko, da bi ostali v središču zanimanja javnosti in si tako zagotovili politični obstoj. Kar nekaj politikov je namreč uživalo v spremstvu teh »mladih domoljubov«, katerih mahanje z zastavami vedno znova prinaša odlično priložnost za medijsko pozornost. Prek medijev namreč lahko brez odvečnih besed zelo jasno in hitro vizualno komunicirajo idejo »nas, domoljubov, ki (edini zares) skrbimo za domovino« (glej sliko 2). Tako populistična nestrpnost in diskriminacija izstopita iz obskurnosti ekstremističnih organizacij in postaneta problematični spremljevalki navidezno benignega projekta, ki trdi, da si zgolj prizadeva za več domoljubja

Nacionalistična mitologija in rasistični simbolizem »domoljubnih« skupin

Pri TjS je »zbujanje pozornosti in zanimanja med slovensko mladino za domoljubje« postavljeno v ospredje. Kot vse samooklicane domoljubne skupine je tudi TjS posvojila domnevno starodavne slovenske insignije, predvsem črnega panterja iz časa Karantanije, pa tudi druge, npr. lipov list, knežji kamen. Karantanija je bila zgodnjeredneveška politična tvorba, ki pa je v nacionalistični mitologiji, v nekaterih medijih, občasno pa tudi v politično motiviranih reinterpretacijah preteklosti predstavljena kot starodavno izvorno slovensko ozemlje in prva slovenska država, ter tako lahko postane simbol udejanjanja slovenskega naroda v njegovi najboljši obliki.⁷ Predstavlja spoj dveh klasičnih nacionalističnih mitov: mit etnogeneze in starodavnosti (Schöpflin, 1997) in mit »zlate dobe«, ko naj bi bila narodna bit izražena v najpristnejši obliki. Kljub pozivom zgodovinarjev k opuščanju mitov v slovenskem zgodovinopisju so ideje o obstoju slovenskega naroda vsaj v zgodnjem srednjem veku s Karantanijo zelo močno prisotne in se na novo koncipirajo z vsakokratnimi retrospektivnimi apropiacijami nacionalizma (Bajt, 2011).

Zato je med nacionalistično mladino zelo priljubljen simbol karantanski panter, ki so ga za svojega vzele skupine, katerih delovanje in retorika skušata nacionalistične predsodke in rasizem zamaskirati v domoljubje. Njegova sedanja različica izhaja iz 80. let 20. stoletja, ko je skupina amaterskih zgodovinarjev obudila podporo t. i. venetski teoriji slovenske etnogeneze, ki trdi, da je bil simbol črnega panterja odkrit v starem dinastičnem grbu več fevdalnih karantanskih družin (Šavli, 1990). Panter se je v zadnjih desetletjih dodobra uveljavil kot starodavni simbol Karantanije ter občasno prehaja v *mainstream* nabor simbolov »slovenstva«, predvsem zaradi popularizacije tiska na majice, pa tudi kot priponka na suknjičih nekaterih politikov (predvsem iz vrst SDS). Črni panter je kot zastava ali kot potisk na majici postal simbol starodavnosti slovenstva in tako pomeni utelešenje domnevne veličastne in bojovite preteklosti slovenskega naroda; prav to pa je privlačno, saj je popolno nasprotje od sicer uveljavljenih in dolgo prevladujočih stališč o zgodovini tlačanstva in hlapčevstva slovenskega naroda pod tujimi oblastniki.

Hkrati karantanski panter in venetska teorija starodavnega izvora Slovencev pomembno ločujeta slovensko etnogenezo od slovanskih narodov, saj poudarjata izvornost slovenskega naroda, njegovo starodavnost in prvobitnost, s tem pa pomembno tudi »evropskost« namesto »balkanskosti«. Izključevanje Drugega, poudarjanje »izbranosti« lastnega naroda in zavračanje skupnih korenin in povezav z drugimi južnoslovanskimi oziroma balkanskimi narodi pa so ključne značilnosti sodobnega izključevalnega slovenskega nacionalizma, ki postaja vidno rasističen. Ker je to značilnost več različnih samooklicanih domoljubnih skupin, lahko sklenemo, da gre za nacionalistično prisvojitve, ki skozi mitologijo »zlate dobe« oziroma konstrukcije veličastne zgodovine naroda vzpostavlja pomembno vez med preteklostjo, sodobnostjo in prihodnostjo. Prav to je namreč ključno za idejo naroda kot resnične skupnosti, ki jo s predniki in zanamci povezujejo predstave o »pristno naši« kulturi, ozemlju, narodni biti, jeziku itn. Gre torej za paradigmatičen primer retrospektivnega nacionalizma, ki se deklarira za domoljubje, a deluje po rasistični logiki podrejanja Drugih. Uporaba karantanskega panterja torej ne pomeni zgolj izraza nacionalizma, temveč pogosto tudi rasizma »domoljubnih« skupin.⁸

⁷ Glej npr. razdelek »Zgodovina« na uradni vladni spletni strani, kjer je kneževina Karantanija iz 7. stoletja predstavljena kot »prva slovenska država« (Vlada RS, b. d.).

⁸ Primer Avtonomnih nacionalistov Slovenije jasno kaže uporabo tega »simbola slovenstva« v kontekstu rasističnega izključevanja. Še pred dvema leti je bilo na primer na njihovi spletni strani (anslovenije.blogspot.com) najti sliko, ki je poleg napisa »Ustavimo imigracijo dokler še ni prepozno« prikazovala prebivalce afriške celine kot opice, medtem ko je bil karantanski panter prisoten kot simbol slovenskega domoljubja. Teh skrajno rasističnih podob na prosto dostopnih

Vsakdanji rasizmi pod masko domoljubja

Obstoječe medijske analize povezujejo TjP projekt z drugimi samooklicanimi domoljubnimi skupinami in kot take jih opredeljujejo za desničarske in ksenofobne, celo kot radikalne rasistične skrajneže (glej Valenčič, 2010). To izhaja iz splošne naravnosti in stališč TjS, ki tudi na spletni strani – kljub poskusom uporabe navidezno umirjenega in politično korektnega jezika – vendarle kažejo na očitno ksenofobijo. Uradna retorika prepleta gospodarske in kulturne tematike v populistično mešanico domnevne grožnje, ki je povezana s procesi globalizacije, večkulturnosti in pluralnosti. Pričakovano odraža podobne premike v Evropi in tako umešča projekt TjS v širšo razpravo o učinkih globalizacije na domnevno monolitne nacionalne kulture. Za te se nenehno trdi, da so ogrožene, zato se strah pred izgubo kulturne in jezikovne nacionalne (tj. slovenske) identitete povezuje z drugo prevladujočo populistično argumentacijo, ki svari pred neoliberalnimi kapitalističnimi apetiti ekonomskih elit. Populistična logika potrebe po varovanju pridnega in poštenega slehernika proti vseprisotni pokvarjeni bogataški eliti je še posebno priročna in uspešna prav v razmerah družbene anomalije in ekonomske krize. Prav tako pa naleti na plodna tla z navidezno jasnimi rešitvami za marginaliziran položaj mladih, ki se počutijo izključeni iz procesov odločanja in se soočajo s slabimi napovedmi za prihodnost.

Poleg klasično populističnih napadov na finančno in politično privilegirane elite pa je konstrukcija Drugega tesno povezana z iskanjem grešnih kozlov v marginaliziranih skupinah, kot so npr. Romi, muslimani, izbrisani, migranti, LGBT itn., ki omogočajo priročno prevalitev krivde. Intervjuji so pokazali to osnovno logiko kategoriziranja na »nas« in »njih« po sistemu rasističnega degradiranja, izključevanja in razčlovečenja. Medtem ko obilno poudarjajo svoje domoljubje, tudi »dobri nacionalizem«, naši sogovorniki obenem izrazito zavračajo kakršnekoli rasistične ali neonacistične povezave. Analiza pa poudarja prav nasprotno: izključevalen odnos do večetnične, večverskega in sploh večkulturnega oziroma pluralnega sodelovanja in obstoj rasističnega diskurza. Gonzales tako denimo pravi: »Tukaj je krščanska vera zmeraj bila in hočemo, da zmeraj bo ... Smo proti temu, da se postavlja za njih svetišča in podobno, kot je džamija, kar pripelje do islamizacije!«

Spletna stran TjS že takoj jasno postavlja v ospredje predvsem »čefurje«, vsekakor uporabljeno kot žaljiv in sovražen izraz za ljudi »neslovenskega porekla«. Ta prevladujoči rasistični vzorec podrejanja na podlagi etničnosti, vere ali kulture se povezuje tudi s homofobnim odnosom do populacije LGBT in drugih manjšin, ki so obravnavane kot grožnja domnevni homogenosti slovenskega naroda (oziroma »belcev«). Poleg nacionalističnih, islamofobnih in rasističnih stališč do Drugih, ki jih krivijo za »neintegritetnost« zaradi ohranjanja lastnega jezika, kulture ali vere, TjS izkazuje tudi seksistične in homofobne predsodke ter patriarhalna in mizogina stališča, ki jih skuša legitimirati z demografskimi argumenti:

Ko gre za homoseksualnost, tega nihče ne podpira. Ne ... Tudi normalno so vsi za višjo nataliteto, že z vidika domoljubja. (Tomaž)

Družino sestavljata ženski in moški spol, kar je normalno. Nobena prava domoljubna organizacija ne podpira istospolnih partnerjev, ker istospolni partnerji ne morejo imeti otrok, kar pripelje do še manj rojstev v Sloveniji. (Gonzales)

Na spletni strani TjS svoje poslanstvo opisuje kot »naravni obrambni odziv avtohtonega prebivalstva«, ki se sooča z globalizacijo (Tukaj je Slovenija, 2012a). V teh stališjih je jasno razviden populizem, saj spretno združujejo različne aktualne teme, da bi pridobili javno pod-

---

spletnih straneh ni več najti, celo karantanski panter je izginil iz slikovnega gradiva. Lahko bi npr. ugibali, da so odkrito rasistične manifestacije Avtonomnih nacionalistov zmotile druge »domoljubne« skupine, ali pa gre za premišljeno taktiko izogibanja preganjanju in torej ukrep »samocenzure«. Brez uvida v njihovo delovanje so to zgolj ugibanja.

poro in čim več članov in simpatizerjev (zlasti med mladimi). V argumentih je tako najti vse; od trenutno popularnih antikapitalističnih in antielitističnih sloganov pa do etnocentričnega in ksenofobnega hujskanja, ki je polno negativnih projekcij domnevno ogroženega naroda, ki potrebuje zaščito pred vsakršnimi Drugimi. Skratka, kar združuje, je pač najbolj priročna definicija skupnega sovražnika.

Studija primera projekta Tukaj je Slovenija kaže, kako populizem omogoča reprodukcijo nacionalistične ideologije skozi narativ »slovenske zgodovine«. Pri tem je nujno poudariti, da se je ksenofobna in rasistična retorika vendarle preselila v ozadje javno dostopnega delovanja in diskurza tovrstnih skupin, ki jim je očitno v interesu, da se javnosti predstavljajo kot nosilci pozitivnih vrednot domovinske ljubezni, skrbi za državo Slovenijo, slovenski narod, ohranjanje slovenske kulture itn. Površen pregled spletne strani TjS tako kaj hitro lahko spregleda retoriko projekta, ki dejansko kot prevladujoče poudarja predvsem nacionalistične in rasistične populistične tematske okvire, ki jih je mogoče strniti v naslednje sklope: 1. grožnja priseljevanja; 2. pomanjkanje domoljubja; 3. pristranskost medijev; 4. grožnja levičarske ideologije; 5. ogroženost s strani Romov; in v občutno manjšem obsegu tematiki 6. kritiziranja EU; ter 7. grožnje kapitalizma in globalizacije (Pajnik, 2014).

Umeščanje »domoljubov« na spektru skrajnih gibanj v Sloveniji

Medtem ko je vsakršno izpostavljanje ksenofobije, nacionalizma in rasizma samooklicanih domoljubov takoj sprevrženo v »sovrašstvo do lastnega naroda in domovine«, uporabljajo se npr. oznake »domestofobi, sistemski privilegiranci in multikulti fetišisti« in »protislovenstvo« (Tukaj je Slovenija, 2009), je zanimivo raziskati vprašanje razumevanja pozicije TjS med njenimi podporniki. Intervjuji namreč kažejo razhajanje v razumevanju ideologije gibanja. V primerjavi z drugimi podobnimi organizacijami se enemu od intervjuvancev zdi, da je TjS bolj umirjena različica nacionalistične drže, ki je poudarjeno prisotna pri drugih »patriotskih« organizacijah, izpostavljajoč razliko med TjS in bolj »ekstremističnimi posamezniki«:

Spomnim se, ko so nas kakšni drugi prišli pogledat, recimo skinheadi, ne vem, iz Radikalov, iz Blood & Honour pa tako. Da smo se pogovarjali, to je bilo to.

Niste se pa bolj aktivno [vključevali], vas niso prepričali?

Ne, ne, sem se raje bolj nazaj držal, ker je bolj tako tako, bolj v skrajnost, a ne. (Brane)

Nasprotno pa Tomaž jasno razkrije tesno povezavo med vrsto formalno ločenih in samostojnih »domoljubnih« skupin v Sloveniji. Prav njegova dolgoletna pripadnost in angažirano delovanje v različnih skupinah in akcijah pričajo o dobrih in tesnih odnosih med njimi. Hkrati tudi govori o dejstvu, da navidezno povsem ločene skupine zagovarjajo enake vrednote in prepričanja, ki temeljijo na izrazito nestrpnih stališčih, nacionalističnih predsodkih in rasističnem podrejanju:

Enoten cilj je proti priseljevanju, multikulturalnosti. White power, primat bele rase. V praksi bi si jaz predstavljal gotovo opustitev Zakona o državljanstvu; možnost, da se ljudi, ki so dobili državljanstvo, vrže ven iz Slovenije. To je enotno. Potem, da bi slovensko oblast vodili po narodnosti Slovenci. Tukaj smo sigurno enotni. Seveda bi bilo enotno tudi to, da imamo večjo nataliteto. (Tomaž)

To, kar ste zdaj našteli; ste imeli v mislih Tukaj je Slovenija ali ste imeli v mislih širše? Katera organizacija?

Točno Tukaj je Slovenija, Headhunterji, to vse ...

Torej tudi Tukaj je Slovenija, je ne bi izvzeli, recimo iz te *white power*?

Karkoli. Karkoli. Ker tukaj so vse enotne. (Tomaž)

Za Gonzalesa, ki je star šele 17 let, so očitno najpomembnejše njegova lokalna okolica in razmere na njegovi šoli. Tako položaj v svojem rojstnem mestu opisuje kot obremenjen s težavami, ki jih povzročajo »Čefurji in Romi«, ki češ da so »proti domoljubom in proti naši državi«. Ta logika priča o prevladujočem »samoobrambnem argumentu«, ki je pomemben in zelo pogosto prisoten element nacionalistične argumentacije o domnevni potrebi po samozaščiti pred Drugim. Zanimiva je tudi skladnost v poudarkih naših sogovornikov, da niso »skrajno desno«, da je neonacistična ideologija preveč ekstremna, da bi se ji pridružili – hkrati pa vsi svoj položaj razlagajo z očitno vsem razumljivim, benignim in na splošno sprejemljivim poimenovanjem kot zgolj »navaden domoljub«. Ob tem je iz delovanja TjS in odgovorov intervjuvancev hkrati očitno, da so procesi podrejanja in rasiziranega nacionalističnega izključevanja tipičen del njihovih »domoljubnih« stališč.

Za populistično ideologijo je značilen soobstoj očitno neskladnih stališč, hkratio sobivanje nasprotujočih si nazorov. Očitane »levičarstva«⁹, ki ga bo skoraj zagotovo deležen tudi pričujoči članek, je tako v samem nasprotju z deklariranim preseganjem vsakršnih delitev, ki ga poudarja projekt Tukaj je Slovenija: »Jasno nam je, da se nikoli ne bomo vsi Slovenci strinjali glede določenih vprašanj, kot so ... delitev na »levico« in »desnico«, in podobnih tem, ki nas delijo. Tega niti ne poskušamo, saj bi bili enoumni, če bi imeli enak pogled na vse, to pa že meji na brezumje.« (Tukaj je Slovenija, 2012b)

Kljub poudarjanju pluralnosti vrednot in mišljenj ter formalnemu preseganju delitev na »leve« in »desne«, spletne objave TjS in opravljene intervjuji potrjujejo pripadnost desni politični opciji. Intervjuvanci sicer uporabljajo različne kontekstualizacije za pojasnitev svojih osebnih političnih biografij in nekateri celo izražajo zadržke do delitve na levo in desno politično opcijo, še zlasti v povezavi z nedoslednostjo pri političnih strankah v Sloveniji. Ta dvoumnost pa se dejansko zelo dobro ujema s populistično privlačnostjo takšnih gibanj in skupin, ki lahko prav zaradi ambivalentnosti privabljajo večjo množico različnih ljudi.

Odzivi sogovornikov so si podobni tudi glede prepoznavanja potrebe po ukrepanju in delovanju za »skupno dobro«, kar zoperstavlja zgolj pasivnemu opazovanju dogajanja v družbi. Zanimivo je pogosto omenjanje »prevzemanja odgovornosti« za »slovenski narod«; čutijo se poklicane, da delujejo v »narodovem interesu«. Diskurzivna analiza prinaša tudi sorodne rezultate glede na razloge za aktivno politično participacijo, naj bo to aktivno udejstvovanje, želja po »spreminjanju stvari« ali želja, da bi vplivali na družbene in/ali politične spremembe. Ne glede na to, ali gre za delovanje v okviru majhne skupine, mreženje z različnimi akterji s specifičnim razlogom delovanja na področju osebne ideologije, ali pa za formalno politično udejstvovanje v politični stranki – njihove naracije segajo od splošnih pozicioniranj v prizadevanju, da bi prispevali svoj delež k urejeni družbi v obliki osebnega aktivnega angažmaja, pa vse do togo etnocentričnih mnenj, ki so pričakovana pri članih ksenofobnih skupin, kjer aktiviranje in družbena participacija pomenita delovanje proti nekemu ali nečemu.

Vsak si misli, bodo že drugi nekaj naredili v dobro naroda, noben pa ne bi sam nič naredil.

Jaz se pa zavedam, da mora vsak sam pri sebi razmisliti – kako bi bilo, če bi se vsak na

⁹ Kot npr. nekdo, skrit pod psevdonimom Volk Samotnjak, kritizira dokumentarec Erika Valenčiča *Koalicija souvažtva* na spletni strani TjS, glej Tukaj je Slovenija, 2014b.

druge zanašal? Pri sebi moraš razmisliti in narediti neko črto, ki te postavi v to, kar si in da delaš v dobro celotnega naroda. Zato sem se odločil, da postanem domoljub. (Gonzales)

Tomaž, na primer, poudari, da dejstvo, da so njegove vrednote in svetovni nazor konservativne in je zatorej desničarsko usmerjen, pomeni, da čuti nekakšno »naravno« povezanost z desničarskimi gibanji in političnimi skupinami. Čeprav študije slovenske nacionalne identitete kažejo, da je povezava s katoliško vero manj pomembna kot vloga slovenskega jezika (Bajt, 2005), se aktualni globalni kontekst zoperstavljanja evropskih krščanskih vrednot proti islamu pričakovano odraža tudi v islamofobnih pogledih. Tudi intervjuvanci omenjajo svoje pozicioniranje v krščanstvu, še zlasti poudarjeno pa se vrača k vprašanju tradicionalnih konservativnih pričrnanj Tomaž:

Obstajajo tri vrste nacionalizmov: eno je »nacionalsocializem«, ki je že blizu nacizma, poznamo tudi »čisti nacionalizem«, ki daje narod na prvo mesto, in obstaja tudi tretja oblika domoljubja, kateri jaz pripadam, »nacionalni konservativizem«. Da sem jaz narodno zaveden, domoljuben, to je – lahko, da pri meni ni vzrok, ampak posledica. Vzrok je to, da sem pač bil vedno desno, konservativnih pogledov – tradicionalno ... Jaz sem te nacionalne interese vedno dajal v en sklop konservativizma in tradicionalizma. (Tomaž)

Sklep

»Domoljubne« skupine po vsej Evropi svirijo pred »poplavo« tujcev in pozivajo k varovanju lastne identitete, kulture, naroda. Njihov jezik je bogat z naturalističnimi in biološkimi prispeodobami: govorijo o »kontaminaciji (naše) čistosti«, »zaščiti naših žensk in otrok«, »penetraciji« ali »poplavi tujcev«, »vdoru migracij« itd. Islamofobija je še posebno izstopajoč in tipičen primer konstruiranja »črnih scenarijev« prihodnosti, kjer so poudarjeni demografski momenti svarjenja pred »biološko bombo«, reduciranje na stereotip vsega islama kot fundamentalistične militantne sekte in projekcije rodnosti »tujcev«, ki naj bi v nekaj letih povsem »preplavili« starajoče se evropsko prebivalstvo in uničili »našo« kulturo. Pogosto se tako prikazuje tudi romsko prebivalstvo. Hkrati so priseljenci oziroma manjšine prikazani kot pijavke socialnega sistema, zato je retorika prežeta z jadikovanjem nad ogroženostjo, prikrajšanostjo »domačinov«. Vse naštetost se izraža ne glede na posamezne geografsko-zgodovinsko specifične kontekste in kaže na še kako živo in živahno prisotnost rasističnih elementov v sodobnih evropskih družbah. Tesna povezava med rasizmom in nacionalizmom je očitna povsod, kjer se v ospredje postavlja »nacionalni interes« in zahteva »patriotsko« prizadevanje za »domovino«, pogosto v maniri populističnega sovražnega govora, ki ga preči seksistični, homofobni, rasistični in na splošno izključevalni diskurz. Poleg lokaliziranih in v vsakem regionalnem okolju specifično izpostavljenih grešnih kozlov je v Evropi rasizem še vedno usmerjen predvsem na migrante, Rome, muslimane in jude, ki so najpogosteje skonstruirani, diskriminirani in preganjani kot nezaželeni »tujci«.

V Sloveniji deluje vrsta samooklicanih »domoljubnih« skupin, ki spodbujajo diskriminatorne politike. Domoljubje izrabljajo za legitimiranje nestrpne nacionalistične in rasistične, kot tudi homofobne retorike in delovanja. A raziskovanje njihovega diskurza in delovanja se je dolgo zanemarjalo, prisoten je tudi argument, da jim kot obstranskim in maloštevilnim skupinam ne kaže namenjati pretirane pozornosti. Vsekakor lahko pritrdimo pomisleku, da povečana pozornost, ki jo npr. z izpostavljanjem v javnosti namenimo neki sicer obstranski rasistični ali sovražni vsebini, poleg namena osveščanja o razdiralnosti, diskriminaciji in nestrpnosti morda hkrati omogoči tudi širjenje ravno tistega sporočila, ki ga želimo zatreti. Vendar primer

gibanja Pegida, ki je zraslo iz zgolj dvesto protestnikov, ki so se oktobra 2014 odpravili na ulice Dresdna, da bi nasprotovali nemškimi politikam sprejema prosilcev za azil iz Sirije, govori v prid preventivnemu opozarjanju in delovanju. V zgolj nekaj tednih je namreč po ulicah nemških mest korakalo že na desetisoče protestnikov. Primer Pegide jasno kaže, da je potrebnih zgolj nekaj skrajnežev, da osmislijo širše prisotna čustva potlačenih zamer, občutka prikrajšanosti, strahu in negotovosti. Na ulice pritegnejo prav populistična sporočila, ki zamaskirajo sistemski nacionalizem in rasizem v bolj »politično korektno« slogane o »varovanju svojega«, »obrambi demokracije« in »naših vrednot«. S skrajnimi izključevalno nacionalističnimi praksami in rasističnimi predsodki se identificira zgolj peščica. Vendar njihova spretna uporaba pojma domoljubja dejansko vodi v širši družbeni konflikt, ki ga je treba ozavestiti.

Namen članka je opozoriti, da povezave med patriotizmom, nacionalizmom in rasizmom niso nekaj naključnega, marveč pomenijo logiko delovanja sistemskih izključevalnih politik. In kot takšno je treba navezo teh ideologij, gibanj in diskurzov nujno tudi naslavljati. Nacionalizem je treba razumeti kot inherentni element državnih politik, neizogibno povezan s konceptom patriotizma, hkrati pa sodobne oblike rasizma prepoznavati kot vgrajene v družbene procese in strukture. Poleg sistemskega vsidranja teh pojavov pa ne smemo zapostavljati niti izjemnega potenciala za mobilizacijo, ki ga vsebujejo nacionalistični in rasistični predsodki. Podporniki gibanj, ki se definirajo za domoljube, so sledeč zgornji konceptualizaciji glede na njihova stališča in prepričanja tudi nacionalisti in rasisti. Naloga zrele družbe je, da poskrbi za razumevanje vseh prebivalcev in prebivalk o tem, kaj ti pojmi dejansko pomenijo in kakšne so posledice izključevalnih politik. Postaviti se v vlogo žrtve, kot tako radi počnejo »domoljubi«, in za vsakršne težave iskati grešnega kozla v Drugih, je zgolj kratkovidna taktika, ki ne zadeva dejanskih strukturnih neenakosti. Prav tako populistično zavračanje globalizacije in multikulturalizma dejansko ne išče izhoda iz krča krize in neperspektivnosti mladih – marveč zgolj napada manjšine in uperja prst v »drugačnost« Drugega.

Literatura

- BAJT, VERONIKA (2005): Contemporary Slovenia and the 'Other'. V *Nation-States and Xenophobias: In the Ruins of Former Yugoslavia*, M. Pajnik in T. Kuzmanić (ur.), 43–59. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- BAJT, VERONIKA (2011): Myths of Nationhood: Slovenians, Carantheria and the Venetic theory. *Annales* 21(2): 249–260.
- BALIBAR, ETIENNE (1991): Is There a 'Neo-Racism'? V *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. E. Balibar in I. Wallerstein (ur.), 17–28. London: Verso.
- BARTLETT, JAMIE, JONATHAN BIRDWELL in MICHAEL KING (2010): *The Edge of Violence: A Radical Approach to Extremism*. London: DEMOS.
- BENNETT, SUE, KARL MATON in LISA KERVIN (2008): The 'Digital Natives' Debate: A Critical Review of the Evidence. *British Journal of Educational Technology* 39(5): 775–786.
- BILLIG, MICHAEL (1995): *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications.
- DELIČ, ANUŠKA (2015): [Brez naslova], *Delo*. Dostopno na: <http://www.delo.si/assets/media/other/20150105/zagovor.pdf> (20. marec 2015).
- FENTON, STEVE (1999): *Ethnicity, Racism, Class and Culture*. London: Macmillan.
- FUCHS, CHRISTIAN (2008): *Internet and Society: Social Theory in the Information Age*. London: Routledge.
- HEARN, JONATHAN (2006): *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- HECHTER, MICHAEL (2000): *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HOBBSBAWM, ERIC J. (1990): *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IGNATIEFF, MICHAEL (1999): Benign Nationalism? The Possibilities of the Civic Ideal. V *People, Nation and State: The Meaning of Ethnicity and Nationalism*, E. Mortimer in R. Fine (ur.), 141–148. London: I.B. Tauris.

- KUZMANIČ, TONČI (2005): An Attempt to Distinguish Nationalism from Volkish Populist Movement, Practices and Ideologies – The Yugoslav case. V *Nation-states and Xenophobias: In the Ruins of Former Yugoslavia*, M. Pajnik in T. Kuzmanič (ur.), 9–21. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LUTZ, HELMA, ANN PHOENIX in NIRA YUVAL-DAVIS (ur.) (1995): *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe*. London: Pluto Press.
- MOSSE, GEORGE L. (1995): Racism and Nationalism. *Nations and Nationalism* 1(2): 163–173.
- ÖZKIRIMLI, UMUT (2005): *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- PAJNIK, MOJCA (2014): *WS2, Here is Slovenia Frame Analysis*. Projektno poročilo, e-EAV projekt. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- SCHÖPFLIN, GYÖRGY (1997): The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths. V *Myths and Nationhood*, G. Hosking in G. Schöpflin (ur.), 19–35. London, Hurst & Company.
- SI.STAT (2009). Dostopno na: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp> (12. april 2013).
- ŠABIČ, SIMONA (2012): *Tukaj je Slovenija: pomen nacionalne identitete in pripadnosti za mlade*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- ŠAVLI, JOŽKO (1990): *Slovenska država Karantanija*. Ljubljana: Institutio Sclavenica, Karantanija.
- TRIANDAFYLIDOU, ANNA (1998): National Identity and the 'Other'. *Ethnic and Racial Studies* 21(4): 593–612.
- VALENCIČ, ERIK (2010): Kdo so neonacisti v Sloveniji? *Mladina*, 30. november. Dostopno na: <http://www.mladina.si/118338/kdo-so-neonacisti-v-sloveniji/> (20. januar 2015).
- VLADA REPUBLIKE SLOVENIJE (b. d.): *Zgodovina: Pomembnejši vidiki*. Dostopno na: http://www.vlada.si/o_sloveniji/zgodovina/ (26. maj 2015).
- WILSON, WILLIAM J. (1973): *Power, Racism and Privilege: Race Relations in Theoretical and Sociohistorical Perspectives*. New York: Macmillan.
- YUVAL-DAVIS, NIRA. (2000). *Gender and Nation*. London: SAGE Publications.

Viri

- RTVSLO (2009): *Tranzistor*, 24. 1. 2009. Dostopno na: <http://tvslo.si/predvajaj/tranzistor-1-oddaja/ava2.26981699/> (12. april 2013).
- TUKAJ JE SLOVENIJA. Dostopno na: <http://www.tu-je.si> (20. marec 2015).
- TUKAJ JE SLOVENIJA (2009): *Shod za »suobodo« sveta – Tukaj je Slovenija*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=XrzMPsvoGsk> (13. oktober 2014).
- TUKAJ JE SLOVENIJA (2012a): *Idejna zasnova*. Dostopno na: <http://www.tu-je.si/o-nas/idejna-zasnova> (13. oktober 2014).
- TUKAJ JE SLOVENIJA (2012b): *Način delovanja in cilji*. Dostopno na: <http://www.tu-je.si/o-nas/nacin-delovanja-in-cilji> (13. oktober 2014).
- TUKAJ JE SLOVENIJA (2014a): *Dosedanje delovanje*. Dostopno na: <http://www.tu-je.si/o-nas/dosedanje-delovanje> (13. oktober 2014).
- TUKAJ JE SLOVENIJA (2014b): *»Koalicija souraštvu«*. Dostopno na: <http://www.tu-je.si/8-novice/98-ks> (13. oktober 2014).
- PROFILI FACEBOOK:
- Dostopno na: <https://www.facebook.com/tukaj.jeslovenija> (15. oktober 2014).
- Dostopno na: <https://www.facebook.com/tukaj.je.si> (15. oktober 2014).
- Dostopno na: <https://www.facebook.com/TUJESI> (15. oktober 2014).

Hervardi, Valenčič in vprašanje rasizma

Ali je o nekaterih ekstremnih nacionalističnih in desničarskih organizacijah utemeljeno reči, da so rasistične, ne da bi vas te lahko kazensko preganjale? Dve sodbi v primeru organizacije Hervardi, ki se je odločila preganjati novinarja Mladine in pozneje RTV Slovenija, Erika Valenčiča, nazorno nakazujeta, da je to mogoče.

Valenčič je bil v začetku leta 2015 zaslišan na državnem tožilstvu zaradi suma izdaje tajnih podatkov v dokumentarnem filmu *Koalicija sovraštva*. Branil se je z molkom, na vprašanja ni odgovarjal. Že vrsto let pa se, tako kot v navedenem filmu, ukvarja z obstojem domačih ekstremističnih organizacij – tako je za *Mladino* 22. aprila 2010 napisal članek z enakim naslovom (*Koalicija sovraštva*), v katerem je ugotavljal, da je v Sloveniji zaznati širjenje neonacističnih in podobnih rasističnih skupin. Po njegovem večino družij organiziranje pod pretvezo ali krinko domoljubja. Še več, te skupine dobro sodelujejo med seboj in tudi z neonacisti iz tujine. V *Mladininem* članku je naštel naslednje: Blood&Honour, Headhunters Domžale, Slovenski radikali, Tu je Slovenija in Hervardi. Pri zadnjih dveh je dodal pridevnik »rasističen«. Valenčič je zanje zelo decidirano zapisal: »A v osnovi so rasisti in nestrpneži.«

Pripadnike društva Hervardi je zmotilo, da jih je označil za rasiste, ki širijo sovraštvo do priseljencev, muslimanov, Romov, gejev, Afričanov, Hrvatov in »radikalnih levičarjev«. Zato je Andrej Šiško, predsednik Zveze domoljubnih društev Hervardi, v njihovem imenu vložil ovadbo. Potem ko je novomeško okrožno sodišče Valenčiča oprostilo, se je podobno zgodilo tudi na višjem sodišču, ki je potrdilo začetno sodbo prvostopenjskega sodišča. Zdi se, da je pri tem sledilo načelu, da v novinarjevem zapisu ni zaslediti namena zaničevanja, da temelji na novinarskem in s tem raziskovalnem delu. Ker je odpadel razlog, po katerem bi lahko bil obdolžen kaznivega dejanja žaljive obdolžitve, ker takšnega namena obtoženec ni mogel imeti, je njegov zapis o društvu Hervardi lahko kvečjemu nežaljiva vrednostna ocena.

Ne glede na sodbi, za kateri je izrecno rečeno, da se ne ukvarjata z resničnostjo podanih opisov, tj. dejstvom, ali so Hervardi dejansko rasisti in nestrpneži, pa si velja ogledati, ali je takšna trditev resnična in utemeljena. Povedano drugače: da bi nekomu smeli reči, da je rasist, bi morali znati tudi utemeljiti, ali je takšna opredelitev resnična. Danes za rasizem ne velja preprosto le klasično sklicevanje na večvrednost ene rase nad drugo, nov neorasistični diskurz zaznamuje t. i. rasizem brez ras. V tem tiči eden temeljnih nesporazumov v vsakdanji govorici,

kjer je kvalifikacija rasizma velikokrat zožena na »nestrpnost do drugih ras« – takih situacij v ožjem pomenu pa je bistveno manj v manj »heterogenih« okoljih.

Prostor t. i. rase je v sodobnih družbah zasedla kultura. Vzemimo domač primer: Romi imajo status priseljencev, nekoga, čigar kultura je radikalno drugačna. V Nemčiji in Avstriji se zaradi denacifikacije po vojni tako rekoč ni smelo omenjati ras. Medtem ko so se drugod, npr. v državah zmagovalkah (in tudi v Sloveniji), dijaki in učenci učili o obstoju treh ali štirih človeških ras, nemški in avstrijski kurikulumi niso dopuščali takšnega poučevanja. Kaj nam pove ta zgodba? Da je lahko neki element, npr. denacifikacije, odločilen za to, koga smemo ali ne smemo označiti za rasista, in da je to v nekaterih okoljih lahko obravnavano z večjo mero strogosti kot v drugih, saj bi to pomenilo, da nekoga laže označimo za privrženca nacizma. O dveh temeljnih načelih učinkovanja rasizma izrecno govori Michel Wieviorka (1995: 42–45), ko opisuje dve logiki: prva je razlika/čiščenje/očiščenje/eksterminacija; druga je neenakost/dominacija/izkoriščanje.

Prva logika je diferencialistična in s tem opisljiva kot neorasistična: pri njej gre za domnevo, da obstaja ireduktibilna kulturna razlika, ki tako rekoč nujno implicira ukrepe, s katerimi bi ustrezno zaščitili kulturno skupnost in njeno identiteto pred vdorom drugih, »nečistih« kultur. Temu bi lahko sledilo mešanje, ki je prava domnevna nevarnost za obstoječo kulturo – če se mešanje ne ustavi in je preveč obsežno, so reprezentanti drugih kultur dojeti kot tujek, ki je potreben očiščenja, in končno zaradi ogrožajočnosti tudi eksterminacije.

Tej nasprotna pa je logika neenakosti, ne razlikovanosti. S poudarkom na različnih izhodiščih se odvije hierarhično razmerje, ki je lahko le razmerje hegemonije in gospodovanja enega nad drugim, višje rase nad drugimi, kakršno je bilo npr. zgodovinsko obdobje suženjstva v Združenih državah Amerike. Poudarek na tej logiki torej ni v izločitvi, očiščenju, temveč v dominaciji, podreditvi in ustreznem izkoriščanju. Tudi Etienne Balibar (1991: 39) ponuja podobno delitev, ko govori o ekskluzivnem in inkluzivnem rasizmu: lahko bi rekli, da je prvi rasizem eksterminacije, medtem ko je drugi rasizem zatiranja ter eksploatacije. Zato v dihotomiji klasični rasizem vs. neorasizem največkrat zadnji nastopa v vlogi ekskluzivnega in s tem eksterminacijskega rasizma.

Za društvo Harvardi je značilno, da je njegova produkcija objav in izjav v največji meri vezana na njihovo spletno stran: ko gre za rasistična, nacionalistična in nestrpna stališča, so ta največkrat stvar objavljenih besedil. Zaznati je močno željo po obširnem, včasih celo kvaziznanstvenem argumentiranju, česar velikokrat pri sorodnih organizacijah ne najdemo. Vendar želja ali poskus argumentiranja še ničesar ne pove o uspešnosti argumentov. Prav tako velja poudariti, da Harvardi skrbno spremljajo sleherne medijske in druge zapise o samem sebi in se nanje že skoraj sistematično odzivajo. Zato ovadba proti Valenčiču in drugim avtorjem ni bila presenečenje.

Znano je, da je leta 2005, v času mandata Janeza Janše, državni Urad vlade za informiranje za njihovo delovanje celo namenil 500.000 tolarjev, ker so v njem prepoznali »društvo za ohranjanje domoljubnih tradicij«. Njihova stališča do drugih narodnosti, multikulturalnosti in še zlasti Romov, o katerih so se silovito veliko izrekli, bi lahko na kratko predstavili na naslednji način.

Prvič, Harvardi so proti multikulturalnosti, dojemajo jo kot grožnjo. Najlaže jih je citirati: »Multikulturalnosti pri nas ne podpiramo, ker se zavedamo, da ogroža obstoj slovenskega naroda in kulture. Zanj je dovolj prostora drugod na našem planetu, mi Slovenci pa lahko človeštvu damo več, če ostanemo to, kar smo, in ne multikulturalni kozmopoliti.« (harvardi.com, b. d. a) Vidimo lahko, da Harvardi s tem zagovarjajo ekskluzivno monokulturalnost, kar je očitno ena od potez neorasističnega diskurza.

Drugič, Harvardi generalizirajo s tem, da govorijo o privilegijih drugih narodnosti ali etničnih skupin. Naj citiram: »Kaj bi naredile socialne službe, če bi šlo za slovenske otroke, ki bi živeli v enakih razmerah, kot so v tem primeru ciganski? Preprosto odvzele bi jih njihovim staršem! Zato, ker so kršili zakonodajo in seveda s tem tudi pravice otrok! V primeru Ciganov

tega te iste socialne službe niso storile! Čemu ne?» (hervardi.com, b. d. b) Za tak diskurz je značilno apeliranje na čustva neenakopravne obravnave, ogroženosti »domače«, slovenske kulture (pred Romi, ki jih Hervardi striktno imenujejo Cigani), domnevno prevelika toleranca do njih in posledično manjvredni status Slovencev. Gre za standardno potezo nacionalističnih zaklinjanj, v skladu s katerimi je »domači« narod zatiran, potlačen, manjvreden, trpeč in bi se moral upreti tuji »rasi«, kulturi, etnični skupnosti ali »tujcu«.

Tretjič, Hervardi vnašajo t. i. reverzno diskriminacijo, češ diskriminirani smo mi, ne oni. Postopek reverznosti je zanimiv, ker implicira, da je žrtev rasne diskriminacije slovenski narod, ne kdo drug, s tem pa tisti, ki diskriminacijo izvaja. Tako so med drugim zapisali: »Ali ne gre ravno v tem primeru za diskriminacijo na etnični oziroma rasni podlagi? Slovincem otroke ultimativno odvzamejo, Ciganom ne! Kdo je torej diskriminiran?» (ibid.) Temu se nato pridruži apeliranje na čustva sovraštva skozi občutke neposredne ogroženosti: »Očitno je tudi, da je bolje biti Cigan kot pa Slovenec! Slovenca bodo za lažjo obliko kaznivega dejanja zaprli, Cigana za hujšo pač ne. Kdo je torej diskriminiran?» (ibid.)

Četrto, Hervardi uvajajo distinkcijo med »integriranimi« in »neintegriranimi« Romi. Ob tem šteje za integracijo izključno sprejetje slovenske kulture. Kot pozitiven primer je podan primer Ota Pestnerja, ker poje pesem *Slovenec sem*. Citat spet pokaže, da imamo na delu neorasistični inkluzivni oziroma asimilacijski govor: »Na eni strani imamo integrirane 'neprave Cigane', ki se obnašajo povsem enako kot drugi državljani Slovenije.« (hervardi.com, b. d. c) Na drugi strani so »'pravi Cigani', tisti ki se ne želijo oziroma se nočejo integrirati v družbeno okolje, ker so prepričani, da z integracijo prenehajo biti Cigani.« (ibid.) S tem se jim zapiše stališče, po katerem so pravzaprav pravi Romi (po njihovem Cigani) vedno neintegrirani. Kakorkoli se že trudijo, če bodo integrirani, kar je eksplicitna zahteva, s tem torej ne bodo več Romi. Ni presenetljivo, da na spletni strani Hervardov mrgoli negativnih opisov. Romi da so skrajno necivilizirani, njihova naselja so pravo zbirališče kriminala, kjer lahko najdemo vse, od drog do orožja, obstajajo neregistrirana ciganska vozila, za volanom so dvanajstletni otroci, Romi so krivi, da je Bela krajina po številu odvisnikov, preprodajalcev in razširjenosti mamil v samem slovenskem vrhu.

Po Valenčičevem TV-dokumentarcu *Koalicija sovraštva* so Hervardi znova ovadili avtorja. Njihov predsednik Andrej Šiško je ob tem zapisal: »Po mojem mnenju je film *Koalicija sovraštva* tipičen primer manipulacije v stilu nacističnih filmov. Le da ima ta malo boljše tehnologijo, kot so jo imeli v Tretjem rajhu. Verjetno bi minister za propagando dr. Goebbels Erika Valenčiča takoj zaposlil v svoji službi, če bi takrat že živel.« (hervardi.com, 2014)

Naključij ob taki reakcijski hiperaktivnosti verjetno ni: razpravljati in pisati o rasizmu v Sloveniji zahteva pogum človeka, ki ga bodo preganjali na vse mogoče načine. Društvo novinarjev Slovenije je aprila 2015 objavilo podatke o postopkih proti novinarjem, urednikom in medijskim družbam. Te je povprašalo in ugotovilo, da je bilo proti medijem v zadnjih letih sproženih 127 civilno- in kazensko pravnih postopkov. Šestdeset odstotkov zadev je bilo sproženih na podlagi določb Obligacijskega zakonika, le za dobro tretjino pa je bilo zadev s področja Kazenskega zakonika. Na področju domnevno povzročene škode oziroma kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime najdemo razmerje 76 primerov proti 32 v korist Obligacijskega zakonika. V zadevah po Kazenskem zakoniku so zastopana naslednja očitana kazniva dejanja: žaljiva obdolžitev (tudi v sotorilstvu), razžalitev, obrekovanje in javna objava kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime.

Na področju očitkov o storitvi kaznivih dejanj so bili postopki pretežno začeti na podlagi določb o kaznivih dejanjih zoper čast in dobro ime in pri tem opazno vodijo obtožbe kaznivega dejanja žaljive obdolžitve (160. člen KZ-1), ki je bila novinarjem očitana v 44 odstotkih vseh primerov – takšen je tudi opisani primer zoper novinarja Valenčiča.

Društvo novinarjev Slovenije je sicer podalo pobudo za spremembo Kazenskega zakonika v delu, ki zadeva popravke določb o kaznivih dejanjih zoper čast in dobro ime. Ne glede na njegovo uspešnost pa je sodba v zadevi Hervardi vs. Valenčič po svoje precedenčna za svobodo

novinarskega dela pri nas, ker legitimira raziskovalno podprto pisanje o fenomenih rasizma, ksenofobije, neonacizma, antisemitizma in nacionalizma na odkrit in neposreden način – brez strahu, da bi rasizma ne smeli poimenovati z njegovim imenom, če spoznanja kažejo v to smer. Omenjena sodba ima toliko večjo težo, ker se v sodobnem svetu velik del fenomenov nestrpnosti, ksenofobije in rasizma premišljeno maskira v številne podobe nacionalizma in poskuša načrtno ubežati očitkom pod krinko zagovarjanja domoljubja in »slovenstva«. Iz javno dostopnih zapisov Hervardov pa je razvidno, da je »nacionalizem« edina označba, ki jo sicer sprejemamo kot ustrezno. Okrožno in pozneje Višje sodišče sta s tem pomembno razbremenili ne samo delo novinarjev pred pritiski Hervardov in sorodnih skupin, ki rade grozijo medijem, temveč tudi prispevali pomemben delež k prihodnji odločnejši in odkritejši javni razpravi brez nepotrebne (samo)cenzure in stigmatizacije, s tem pa tudi k družbenemu boju proti rasizmu in nestrpnosti.

Literatura

BALIBAR, ETIENNE in IMMANUEL WALLERSTEIN (1991): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London, New York: Verso.

WIEVIORKA, MICHEL (1995): *The Arena of Racism*. London: Sage Publications.

Spletni viri

HERVARDI.COM (2014): *Odgovor predsednika ZDDH na laži v učerajšnji oddaji Dosje – Koalicija souvažva na TV Slovenija 1*, 22. januar. Dostopno na: http://www.hervardi.com/prikaz_novice.php?id=403 (27. maj 2015).

HERVARDI.COM (b. d. a): *Kdo smo?* Dostopno na: http://www.hervardi.com/kdo_smo.php (27. maj 2015).

HERVARDI.COM (b. d. b): *V kakšni državi živimo?* Dostopno na: http://www.hervardi.com/kolumne/v_kakсни_drzavi_zivimo.php (27. maj 2015).

HERVARDI.COM (b. d. c): *Ciganska problematika*. Dostopno na: http://www.hervardi.com/ciganska_problematika.php (27. maj 2015).

Faksimile sodbe v primeru Valenčič

ODVETNIŠKA PISARNA
ZAKONJŠEK

- 5 -05- 2014

P R E J E T O

REPUBLIKA SLOVENIJA
VIŠJE SODIŠČE V LJUBLJANI

II Kp 39652/2010

OKROŽNO SODIŠČE V NOVEM MESTU

26 -03- 2014

P R E J E T O

SODBA

V IMENU LJUDSTVA

Višje sodišče v Ljubljani je v senatu, ki so ga sestavljali višja sodnica Marjeta Švab Širok kot predsednica ter višja sodnika Milena Jazbec Lamut in Mitja Šinkovec kot člana,

ob sodelovanju zapisnikarice Brigita Kralj,

v kazenski zadevi zoper obtoženega: **ERIK VALENČIČ**, ki ga zagovarja odv. Emil Zakonjšek iz odv. pisarne Zakonjšek in Zakonjšek, d.o.o. iz Ljubljane,

zaradi **dveh kaznivih dejanj žaljive obdolžitve po 2. odst. 160. čl. Kazenskega zakonika (KZ-1) in dveh kaznivih dejanj razžalitve po 2. odst. 158. čl. KZ-1,**

o pritožbi zasebnega tožilca Zveze domoljubnih društev Hervardi iz Maribora, ki jo je vložil zakoniti zastopnik Andrej Šiško, zoper sodbo Okrožnega sodišča v Novem mestu opr. št. II K 39652/2010-13 z dne 17.6.2013,

po dne 12. marca 2014 opravljeni seji

RAZSODILO:

Pritožba zakonitega zastopnika zasebnega tožilca Zveze domoljubnih društev Hervardi se zavrne kot neutemeljena in se sodba sodišča prve stopnje potrdi.

Zasebni tožilec je dolžan plačati sodno takso kot strošek pritožbenega postopka.

OBRAZLOŽITEV:

1. Z v uvodu navedeno sodbo je sodišče prve stopnje obtoženega Erika Valenčiča oprostilo obtožbe, da je storil dve kaznivi dejanji žaljive obdolžitve po 2. odst. 160. čl. KZ-1 ter dve kaznivi dejanji razžalitve po 2. odst. 158. čl. KZ-1. Na podlagi 2. odst. 96. čl. ZKP je odločilo, da mora zasebni tožilec povrniti stroške kazenskega postopka iz 1. do 6. tč. 2. odst. 92. čl. ZKP, potrebne izdatke obtoženca in potrebne izdatke ter nagrado njegovega zagovornika.
2. Zoper sodbo se je po zakonitem zastopniku pritožil zasebni tožilec zaradi bistvene kršitve določb postopka ter zmotne in nepopolne ugotovitve dejanskega stanja in višjemu sodišču smiselno predlagal spremembo oz. razveljavitev izpodbijane sodbe.
3. Pritožba zasebnega tožilca ni utemeljena.
4. V zvezi z zatrjevanimi kršitvami določb postopka pritožbeno sodišče ugotavlja, da je sodišče prve stopnje pri odločitvi o zavrnitvi dokaznih predlogov zasebnega tožilca ravnalo pravilno. Ugotoviti je namreč mogoče, da zavrnjeni dokazi v zvezi z ugotavljanjem načina delovanja Zveze domoljubnih društev Hervardi (zasebnega tožilca) niso potrebni, saj z ničemer ne bi prispevali k dodatni razjasnitvi dejanskega stanja; v tem smislu se je mogoče strinjati z odločitvijo predsednika senata prvostopenjskega sodišča o omejitvi postavljanja vprašanj zaslišani priči Žigi Vodovniku v zvezi z dokazovanjem

njene „sovražne nastrojenosti“ ter njenih „sovražnih stališč do slovenskega naroda“, ki v zadevi niso pomembna. Prav tako pavšalni in očitno neutemeljeni so tudi očitki prvostopenjskemu sodišču glede pravilne rabe slovenskega jezika in pravilnega poimenovanja zasebnega tožilca.

5. Pritožbeno sodišče se strinja z oceno prvostopenjskega sodišča, da namen in program delovanja Harvardov za ugotovitev očitanih kaznivih dejanj v zadevi ni relevanten. K temu pritožbeno sodišče, ki ni vezano na pravno opredelitev očitanege dejanja (2. odst. 354. čl. ZKP) dodaja še, da je v zadevi mogoče vsa opisana dejanja pravilno kvalificirati zgolj kot kazniva dejanja razžalitve po 2. odst. 158. čl. KZ-1, tudi dejanji pod tč. a in c izreka izpodbijane sodbe, ne pa kot žaljivi obdolžitvi po 2. odst. 160. čl. KZ-1. Označbi zasebnega tožilca kot „rasista“ ter „nestrpneža“ namreč ne predstavljata raznašanja ali zatrjevanja žaljivih dejstev, pač pa gre za (negativno) vrednostno sodbo (brez navedb dejstev) o zasebnem tožilcu. Ob tem je potrebno poudariti, da je po kazenskem zakonu dopusten dokaz resničnosti zatrjevanega žaljivega dejstva, ne pa tudi vrednostne sodbe; saj bi se v nasprotnem primeru lahko ugotovilo celo vrsto dogodkov in dejstev v zvezi z oškodovancem, čemur pa kazenski postopek ni namenjen. Vrednostna sodba je tako lahko predmet dokaza resničnosti le izjemoma – kadar je objektivizirana s konkretnim dejstvom, ki se da dokazati. Takšnemu stališču pritrjuje tudi sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice (ESČP) s področja kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime, storjenih s tiskom. Iz sodne prakse ESČP tako izhaja (glej npr. sodbe *Lingens proti Avstriji* z dne 8.7.1986, *Oberschlick proti Avstriji* z dne 23.5.1991, *Schwabe proti Avstriji* z dne 28.8.1992, potrjene tudi v novejših primerih *Novaya Gazeta v Voronezhe proti Rusiji* z dne 21.12.2010 ter *Tușalp proti Turčiji* z dne 21.2.2012), da od obtoženca ni mogoče zahtevati, da bi dokazoval resničnost vrednostnih sodb, pač pa zgolj resničnost dejstev. Zahteve po dokazovanju resničnosti vrednostnih sodb po stališču ESČP tako ni mogoče izpolniti, poleg tega pa bi takšna zahteva sama po sebi predstavljala kršitev svobode izražanja mnenj, ki predstavlja temelj pravice, zagotovljene v 10. čl. Evropske konvencije o človekovih pravicah (glej npr. prej navedeno sodbo v zadevi *Novaya Gazeta v Voronezhe proti Rusiji*, točka 37).
6. Pritožbeno sodišče se seveda strinja s pritožbenimi stališči zasebnega tožilca, da so izrazi „rasisti“ oz. „nestrpneži“, ter druge izjave obtoženega v članku „Koalicija sovraštva“, ki so predmet obtožbe in so opisane v izreku izpodbijane sodbe, objektivno žaljive (pri čemer ob v predhodni točki pojasnjenem stališču podrobnejša akademska opredelitev vsebine rasizma in njegovih pojavnih oblik v zadevi niti ni relevantna). Prav tako se višje sodišče strinja z zasebnim tožilcem, da takšna označba zasebnega tožilca lahko

prispeva k okrnitvi njegove podobe v javnosti, in v zvezi s tem povzroči neugodne posledice, ki jih zasebni tožilec v pritožbi tudi podrobneje opisuje. Vendar pa je ob ugotovljeni objektivni žaljivosti zapisov glede na obtoženčev zagovor, da se je pri svojem novinarskem delu želel raziskovalno posvetiti tematiki nacionalističnih skupin in na to opozoriti javnost, potrebno preveriti, ali ni protipravnost takšnega dejanja izključena po 3. odst. 158. čl. KZ-1. Ta namreč določa, da se ne kaznuje, kdor se o kom žaljivo izrazi v znanstvenem, književnem ali umetniškem delu, v resni kritiki, pri izvrševanju uradne dolžnosti, časnikarskega poklica, politične ali druge družbene dejavnosti, obrambi kakšne pravice ali varstvu upravičenih koristi, če se iz načina izražanja ali iz drugih okoliščin vidi, da tega ni storil z namenom zaničevanja.

7. Z navedeno določbo je urejena kolizija med dvema pravnima vrednotama: med častjo in dobrim imenom na eni strani ter svobodo izražanja na drugi strani, ki je temelj demokracije, saj mislečemu človeku omogoča, da rezultat svojih razmišljanj posreduje drugim.¹ Navedena določba postavlja tudi mejo grobim vrednostnim ocenam. Ta je prekoračena, kadar je storilec naklep obarvan s posebnim zaničevalnim namenom oz. kadar storilcu ne gre za uveljavljanje interesov, navedenih v 3. odst., pač pa s svojimi grobimi izjavami predvsem žali drugega. Zakonski pogoj iz 3. odst. je treba presojeti restriktivno, po najstrožjih kriterijih in posege v dostojanstvo sankcionirati le, če je to nujno zaradi zlorabe ustavne pravice do svobode izražanja (39. čl. Ustave RS). Namen zaničevanja se ugotavlja v vsakem posameznem primeru posebej glede na (objektivne in subjektivne) okoliščine, ki jih ni mogoče vnaprej opredeliti. Podlaga ugotavljanja takšnega namena je lahko na primer način izražanja (ta kriterij je določen že v zakonu), osebnost storilca (izobrazba, prizadetost, razburjenost, itd.), odnos med zasebnim tožilcem in obdolžencem in druge okoliščine. V vsakem primeru je treba zaničevalni namen ugotavljati in v odločbi tudi obrazložiti.²
8. Ob navedenem višje sodišče ugotavlja, da v obravnavani zadevi ni mogoče zaslediti nikakršnih okoliščin, ki bi kazale na zaničevalni namen obtoženca. Sodišče prve stopnje je po oceni pritožbenega sodišča namreč na podlagi izvedenih dokazov – zaslišanja obtoženega, strokovnega mnenja prof. Mitje Velikonje, priče Žige Vodovnika, ter v postopku pregledanih člankov povsem pravilno ugotovilo, da je bil obravnavani članek plod raziskovalnega dela obtoženega, da je imel obtoženi s člankom namen obveščati javnost in jo obvestiti h kritični refleksiji, da je dogajanja spremljal tudi na terenu, kot na

1. Sodba Vrhovnega sodišča RS I Ips 334/2005. Glej tudi odločbo Ustavnega sodišča RS U-I-226/95.

2. Sodba Vrhovnega sodišča RS I Ips 334/2005.

primer na protestu ob reki Dragonji, ki so se ga udeležili tudi člani Hervardov, ter da je spremljal objave Hervardov na njihovih spletnih straneh. Na podlagi navedenega je mogoče zaključiti, da je obtoženi obravnavani članek napisal pri opravljanju časnikarskega poklica v smislu določbe 3. odst. 158. KZ-1, pri čemer tega ni storil z namenom zaničevanja, zato je protipravnost njegovega ravnanja izključena.

9. Navedbe pritožnika, da naj bi urednik časnika Mladine Hervarde vnaprej označil kot neonacistično in rasistično skupino in tako vplival na obtoženca, so pavšalne, zlasti pa za presojo, ali je obtoženi storil očitana kazniva dejanja, niso relevantne, zato jih je potrebno zavrniti kot neutemeljene. Prav tako za presojo v obravnavanem članku zapisanih vrednostnih sodb o zasebnem tožilcu ne morejo biti relevantne sicer obširne pritožbene navedbe glede pravilnega razumevanja pojma rasizma ter načina in programa delovanja Hervardov, zato se pritožbeno sodišče do teh navedb ni opredelilo.
10. Na podlagi navedenega pritožbeno sodišče ugotavlja, da je odločitev sodišča prve stopnje, ki je obtoženca oprostilo obtožbe, čeprav iz drugih razlogov, pravilna, zato je pritožbo zasebnega tožilca v celoti zavrnilo kot neutemeljeno. Ker ni ugotovilo kršitev, na katere mora paziti po uradni dolžnosti (1. odst. 383. čl. ZKP), je sodbo sodišča prve stopnje potrdilo (391. čl. ZKP).
11. Izrek o stroških temelji na določbi 1. odst. 98. čl. ZKP in jih je zasebni tožilec dolžan plačati, obsegajo pa sodno takso.

Ljubljana, 12. marec 2014

Zapisnikarica:
Brigita Kralj l.r.

Predsednica senata:
Marjeta Švab Širok l.r.

Ta prepis je soglasen z ...

ESTONIJA

Želim si Estonije, državo belcev. Nedopustno je, da nam govorijo, da (migranti in muslimani, op. ur.) ne prihajajo k nam, ker jim ne plačujemo tako kot na Švedskem. Res ne prihajajo, ampak jih sem pošljejo, Bruselj jih pošilja sem. (...) Začeli bodo krasti, pleniti in posiljevati po lokalnih vaseh – prav to počnejo in nič drugega, nam pa govorijo, kakšni rasisti smo. *Martin Helme, Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (Estonska konservativna ljudska stranka), maj 2013*

Res so obstajala koncentracijska taborišča, taborišča za prisilno delo, igralo se je igre s plinskimi celicami; stroga pravila pa so v nekaj letih naredila Nemčijo za eno bolj sposobnih držav v Evropi. (...) Idealne oblike vladanja ni in zagotovo to ni demokracija; v mojih očeh je fašizem ideologija s pretežno pozitivnimi in potrebnimi niansami za vzdrževanje nacionalne države.

Jaak Madison, Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (Estonska konservativna ljudska stranka), januar 2012

V zgodovini se je evropska pot oblikovala na podlagi rimskega prava, grške, helenske kulture in krščanstva, medtem ko so danes ikone evropskih vrednot ženske z bradami in podobno. To je napačna pot in ne bo se dobro končalo.

Martin Helme, Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (Estonska konservativna ljudska stranka), maj 2014

Institucionalizacija istospolnih porok v Estoniji je v radikalnem nasprotju z estonsko kulturo in duhovno tradicijo.

Igor Grāzin, Reformierakond (Stranka reform), maj 2014

LITVA

Homoseksualna izprijenost je zlo, proti kateremu se je treba boriti. Pred njim je treba še zlasti zaščititi mlade; pojasniti jim moramo, da gre za zlo. Kakšna prihodnost ima naša država, če zlo podpremo, namesto da se mu zoperstavimo? Prihodnosti ne bo ne za Litvo ne za Evropo. (...) Pred 30 leti nisem vedel, kaj je homoseksualec, ta stvar me ni zanimala. In kaj se je zgodilo? Tragedija! Prej je bilo moderno biti komunist, danes je moderno biti peder. Se huje je! Komunisti so se vsaj držali neke discipline, pedri pa danes lahko počnejo, kar hočejo. Slabši so od komunistov!

Petras Gražulis, Tuarka ir teisingumas (stranka Red in pravičnost), julij 2013

Ne v centru ne na obrobju Vilnusa, ki mu bo vladala stranka Združenje nacionalistov, ne bo prostora za parade pedrov, pedofilov, zoofilov, ekshibicionistov in drugih marginaliziranih skupin, ki bi promovirale svoje perverzije. Za odstranitev te sramote bomo uporabili vsa pravna, administrativna in druga sredstva. Potrebna je močna volja župana, da ustavi zastupljanje glav in duš naših otrok s strani teh perverznejšev *Julius Panka, Tautinink sąjunga (stranka Združenje nacionalistov), februar 2015*

Za Litvo brez pedrov, črncev, rdečkarjev in romskih taborov. *Ričardas Čekutis, Jaunoji Lietuva (stranka Mlada Litva), avgust 2011*

MADŽARSKA

Izraelski zavojevalci, ti investitorji, bi si morali izbrati kakšno drugo državo, kajti Madžarska ni na prodaj! *Gabor Vona, Jobbik Magyarorszáért Mozgalom, (Gibanje za boljše Madžarsko), maj 2013*

Zelo zadovoljna bi bila, če bi se vsi tisti, ki se imenujejo za ponosne madžarske Jude, v svojem prostem času raje igrali s svojimi malimi obrezanimi kurci, namesto da me napadate. Vaši ljudje ste navajeni, da so naši ljudje vsakič, ko prdnete, pozorni in se vzravnaajo. A lahko vljudno sprejmete, da je tega zdaj KONEC. Visoko smo vzdignili naše glave in ne bomo več prenašali vašega terorja. Vzeli bomo nazaj svojo deželo. *Krisztina Morvai, Jobbik Magyarorszáért Mozgalom (Gibanje za boljše Madžarsko), junij 2009*

Vsakogar, ki se je rodil kot Madžar in je škodoval Madžarom ali jih opravljal v tujini, se ne more več obravnavati kot Madžara. *Ádám Medveczky, Jobbik Magyarorszáért Mozgalom (Gibanje za boljše Madžarsko), januar 2013*

ŠVEDSKA

Vse občine bi morale imeti tolpe, ki bi nadlegovale begunce. *Sven-Erik Karlsson, Folkeparti (Švedski demokrati), avgust 2012*

Tisočletja let so se črnuhi lahko sproščali v vročini, jedli banane, posilili kakšno mimoidočo žensko ali otroka, se spopadali z drugimi črnskimi moškimi in jih pojedli, malo igrali bobne, tekali naokrog, ujeli antilopo, pojedli nekaj banan, malo fukali, se napili s fermentiranim sadjem ali zelišči, in tako naprej. To se dogaja tisočletja brez evolucijskega pritiska v obliki okolskih dejavnikov, ki bi črnuhe prisilili, da se razvijejo v drugo smer.

Per T. K. Wahlberg, Sverigedemokraterna (Švedski demokrati), september 2010

FINSKA

Sem katoliški kristjan, zato po definiciji ne morem biti rasist.
Timo Soini, Perussuomalaiset (Stranka Fincev), februar 2013

Savdijci lahko počnejo v svoji državi kar hočejo, to ni naša stvar. Če ubijejo muslimansko dekle, je to pozitivno, ker je tako ena ženska manj, ki bi lahko rodila še več muslimanov.

Freddy van Wonterghem, Perussuomalaiset (Stranka Fincev), junij 2011

Dejstvo je, da živijo črnici ali negroidi, podsaharski ljudje, v nečem, kar spominja na zahodno družbo samo v tistih krajih, kjer se red ohranja z belskim sistemom nasilne prevlade (policija, vojska in pravosodni sistem). Dejstvo je tudi, da začnejo t. i. zahodni strukture razpadati in se potapljati v tipično afriški način bivanja takoj, ko imajo črnici večino ali prevladujoč položaj. Primera tega sta neodvisni Haiti in postapartheidska Južna Afrika.

Jussi Halla-aho, Perussuomalaiset (Stranka Fincev), maj 2007

ČEŠKA

V naši deželi ne želimo neprilagodljivih migrantov, neprilagodljivih manjšin ali verskih fanatikov. Mi smo edina stranka na Češkem, ki opozarja na to in to glasno povemo. Želimo ohraniti češki, moravski in šlezjski značaj naše republike, ki so jo stoletja gradili naši predniki.

Tomio Okamura, gibanje Úsvit (Nova zora za direktno demokracijo), april 2014

Bojim se da bomo kmalu gradili mošeje namesto cerkva. Izgubili bomo identiteto, zgodovino, izginili bomo v evropskem morju.

Tomáš Vandas, Dělnické strany sociální spravedlnosti (Delavska stranka za socialno pravičnost), april 2014

RASIZEM V DROBOVJU EVROPE

DANSKA

Žal mi je, da moram to reči – nihče ne bi smel biti v dvomih glede mojega odnosa do nacistov – toda nemški vojaki so se na naših ulicah obnašali lepše od muslimanskih dečkov – veliko lepše – bili so dobro disciplinirani mladi nemški fantje.

Mogens Camre, Dansk Folkeparti (Danska ljudska stranka), julij 2009

BOLGARIJA

Če vlada ne bo ustrezno ukrepala, bomo v IMRO organizirali manjše skupine v brigade. (...) Začnite se oboroževati in organizirati in pokažite jim (vladi, op. ur.), da nismo živali, nismo prašiči, da nas bodo klali tujci.

IMRO (Bolgarsko nacionalno gibanje), intervju s predstavnikom gibanja, april 2013. Projekt E-delovanje proti nasilju (<http://www.engagementproject.eu/>)

Res je, v IMRO nastopamo proti Romom. Ne smemo si lagati, Romi so problem. Problem so zame, zate in za vso družbo. Niso problem, ker so Romi, ampak zaradi načina življenja, revščine, kriminalitete in razmnoževanja.

IMRO (Bolgarsko nacionalno gibanje), intervju s predstavnikom gibanja, april 2013. Projekt E-delovanje proti nasilju (<http://www.engagementproject.eu/>)

NIZOZEMSKA

Ne verjamem, da so kulture enakovredne. Naša kultura je veliko boljša od retardirane islamske kulture.

Geert Wilders, Partij voor de Vrijheid (Stranka za svobodo), januar 2008

Priseljevanje iz islamskih držav želimo popolnoma ustaviti. Spodbuditi želimo prostovoljno ponovno vračanje v islamske države. Izgnati želimo vse kriminalce z dvojnimi državljanstvom in jim odvzeti nizozemsko državljanstvo. Naš narod želimo deislamizirati.

Geert Wilders, Partij voor de Vrijheid (Stranka za svobodo), november 2014

Ali se strinjate z mano, da moramo celotni družini tistih otrok nezahodnih priseljencev, ki nenehno povzročajo težave, imajo izkušnje s policijo in pravosodjem, odvzeti državljanstvo in jo izgnati?

Fleur Agema, Partij voor de Vrijheid (Stranka za svobodo), marec 2008

VELIKA BRITANIJA

Vi, levičarski izmečki, ste vsi enaki, našo rojstno pravico želite predati romunskim ciganom, ki pretepajo svoje žene in otroke in jih silijo v prosjačenje in krajo denarja, ki ga nato zakockajo, muslimanskim norcem, ki nas hočejo ubiti in podrediti srednjeveškemu šeriatskemu pravu, istim Afričanom, ki so prodali svoje afrokaribske brate v suženjstvo, ki ga je Velika Britanija odpravila prva.

Paul Wiffen, United Kingdom Independent Party (Britanska stranka za neodvisnost), april 2010

ROMUNIJA

Nič nimam proti homoseksualcem, samo mislim, da so bolni ljudje. Homoseksualnost ni normalna, ni naravna zveza.

Puiu Hașotti, Partidul Național Liberal (Nacionalna liberalna stranka), april 2013

Nočemo ciganskih klanov v romunskih mestih!

Timisoara ne tolerira ciganskosti!

Cigani ne pozabite: Romunija ni vaša!

Cigani in mafija uničujejo naš ugled!

Noua Dreaptă (Nova desnica), oktober 2012

POLJSKA

Nesreče se zgodijo. Če nekdo prostovoljno plava v Sredozemskem morju, potem je njegov problem, če se utopi.

Jausz Korwin-Mikke, stranka KORWIN, april 2015

SLOVAŠKA

Ko v zahodnih državah predvajajo risanke o dveh princih ali princesah, kako da se imata rada/i, kako da sta zaljubljena/i – za otroke je to grozno. Zate bi bilo bolje (citira po bibliji, op. ur.), da bi si obesil kamen okrog vratu in se vrغل v vodo. To bi bilo bolje zate, če tako strašiš otroke.

Štefan Kuffa, Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (združenje Navadni ljudje in neodvisne osebnosti), september 2013

Beli človek mora delati, delati in delati. Če nima službe, mora garati, da vzdržuje družino. Če ne dela, mu država ne ponudi roke. Sam si kriv, če ne delaš – umri. Nasprotno pa država skrbi za ciganske asocialne parazite. Velikodušno skrbi zanje, dobesedno kakor mati.

Marian Kotleba, Ľudová strana – Naše Slovensko (Ljudska stranka – Naša Slovaška), april 2014

Priče smo dvomljivim praksam, ko imajo zadeve manjšin namenoma prednost na račun slovaškega naroda. Kot da na Slovaškem ne bi živeli Slovakinke in Slovaki. Želim, da se preneha izsiljevati z zadevami manjšin, naj gre za Rome, ljudi drugačne orientacije, mnenja ali etničnosti. (...) Svoje neodvisne države nismo ustvarili primarno za manjšine, pa naj jih še tako spoštujemo. Ustanovili smo jo za slovaški narod, kajti Slovaki v nekdanji Češkoslovaški nismo mogli udejanjiti vseh zmožnosti in talentov. Vsak dan vidimo, kako manjšine postavljajo zahteve, brez kakršnihkoli obveznosti do države. Vidimo njihove roke, ki prosjačijo, in vidimo zelo malo kulturacije državljanских vrlin. To se mora spremeniti.

Robert Fico, SMER – sociálna demokracia (stranka SMER – socialna demokracija), februar 2013

BELGIJA

Zavedati se moramo, da se kulture razlikujejo in da niso vse kulture enakovredne. Ko gledam muslimansko kulturo, mislim, da je naša kultura superiorna. Naše vrednote, naš način življenja so boljši in moramo reči, da je tako. Ne verjamem, da je način življenja muslimanov ni združljiv z našim načinom življenja.

Filip Dewinter, Vlaams Belang (Flamski interes), november 2004

V Evropi se organizirajo radikalni muslimani. Druge politične stranke so zelo zaskrbljene zaradi muslimanskih glasov in pravijo, da bodimo strpni, medtem ko mi pravimo – nove politične sile v Evropi pravijo – ne, braniti moramo našo identiteto.

Filip Dewinter, Vlaams Belang (Flamski interes), februar 2005

FRANCIJA

Strpnost? Kaj pomeni strpnost? Jaz sem zelo strpna in gostoljubna oseba, kot vi. Ali bi vi sprejeli dvanajst nezakonitih priseljencev v vaše stanovanje? Ne bi! Po vrhu vsega začnejo odstranjevati še tapete! Nekateri bi vam ukradli denarnico in brutalno napadli vašo ženo. Vi ne bi sprejeli tega! Torej smo gostoljubni, vendar se mi odločamo, s kom želimo biti.

Marine Le Pen, Front national, (Nacionalna fronta), maj 2012

Jasno je, da lahko umiranje, ki se povečuje, ustavimo samo tako, da pošljemo jasno in odločno sporočilo, da je tveganje te nore pustolovščine jalovo početje, saj bomo nanjo trdo reagirali in poslali nezakonite priseljence nazaj domov.

Marine Le Pen, Front national (Nacionalna fronta), oktober 2013

NEMČIJA

Trdimo, da je Evropa celina belih ljudi in taka bi morala ostati.

Udo Voight, Nationaldemokratische Partei Deutschlands (Nacionaldemokratska stranka Nemčije), maj 2014

Za nas to ni spomenik holokavstvu, vseeno se vam zahvaljujemo, da ste nam postavili temelje za nov sedež kanclerja nemškega rajha.

Udo Voight, Nationaldemokratische Partei Deutschlands (Nacionaldemokratska stranka Nemčije), april 2004

Nemčija je »judovska republika«, »orodje USraela« (ZDA in Izraela, op. ur.). Turki pa so »topovi spermek«, ki preplavljajo državo s svojimi potomci.

Udo Pastörs, Nationaldemokratische Partei Deutschlands (Nacionaldemokratska stranka Nemčije), 27. julij 2009

**

Zahvala za zbrane citate: Lubica Kobová, Denitza Kamenova, Michaela Svatošová, Martin Jajgma, Marek Čaněk, Iulia Ma-laescu, Arturas Tereskinas, Erik Valenčič in Jarja Protner.

Populistične skrajno desne stranke v evropskem parlamentu – pohod na Evropo

Abstract

Populist Extreme-Right Parties in the European Parliament – A March on Europe?

Populist extreme right parties (PERPs) have become an important part of politics, not only at the national level but also in the European Union. With the 2014 elections, the number of PERPs MEPs increased, extreme parties have won the elections in France and Denmark, and for the first time there will be openly neo-Nazi parties in the parliament. The overview of election results, formation of alliances, and data on the activity of PERPs in the previous EP mandate enables us to recognize the influence of these parties on European politics. The analysis shows that, as in the previous EP mandate, the PERPs in the new one are not going to have a strong influence on the policies of the EP due to the variety of ideologies and consequent inability to form strong alliances and act cohesively as parliamentary groups. The PERPs are going to have representatives mostly in the group of non-attached MEPs, which means they are entitled to less public funds and have smaller influence. However, their increase in number could enable them to delay decision-making processes and express their extreme worldviews even more effectively. Their populism based on the exclusion of the Other is the reason these parties focus on immigration and ethnic minority issues and express anti-Islamic views. Racist discourses, which are not condemned or are even reproduced by mainstream parties, represent a threat to the European democracy.

Keywords: extreme-right, political parties, populism, European parliament, European elections 2014

Zarja Protner holds a BA in journalism and is MA student of communication science at the Faculty of Social Sciences, University in Ljubljana. (zarja.protner@gmail.com)

Povzetek

Populistične skrajno desne stranke (PSDS) so postale pomemben del politike, ne le na državni ravni, temveč tudi v Evropski uniji. Z volitvami 2014 se je povečalo število poslancev PSDS v evropskem parlamentu (EP), v Franciji in na Danskem sta skrajno desni stranki dobili največ glasov, v EP sta prvič vstopili odkrito neonacistični stranki. Pregled lanskih volilnih rezultatov, sklepanja zavezništev in podatkov o aktivnosti PSDS v prejšnjem mandatu EP omogoča prepoznavanje vpliva teh strank na evropsko politiko. Iz analize sklepamo, da PSDS tako kot doslej tudi v tem mandatu ne bodo imele močnega vpliva na politiko EP, in sicer zaradi raznolikosti njihovih ideologij ter posledično nezmožnosti sklepanja trdnih zavezništev in koherentnega delovanja političnih skupin. Tudi v prihodnosti bodo člani PSDS v EP večinoma delovali kot samostojni poslanci, kar zanje pomeni manj sredstev in vpliva. Vendar pa jim bo številnost omogočila zaviranje odločevalnih procesov in še glasnejše izražanje radikalnih stališč. Zaradi populizma, temelječega na izključevanju Drugega, se te stranke osredinjajo na probleme imigracij in etničnih manjšin, čedalje bolj slišna pa postajajo njihova protiislamistična stališča. Rasistični diskurzi, ki jih zmerne stranke ne obsodijo ali jih celo reproducirajo, so grožnja evropski demokraciji.

Ključne besede: skrajna desnica, politične stranke, populizem, evropski parlament, evropske volitve 2014

Zarja Protner je diplomirana novinarka in podiplomska študentka komunikologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. (zarja.protner@gmail.com)

Evropa enakosti in solidarnosti ali evropski apartheid?

Kaj se bo zgodilo Evropi, konglomerat črnuhov, popoln kaos.
Andreas Mölzer, nekdanji kandidat za evropskega poslanca na listi avstrijske FPÖ

Si v vašem mestu in na Nizozemskem želite več ali manj Maročanov? To bomo uredili.
Geert Wilders, predsednik nizozemske Stranke za svobodo (PVV)

Zgornji izjavi nakazujeta nezavidljiv položaj, v katerem se je znašla sodobna evropska demokracija. Popularnim diskurzom o multikulturalizmu, evropski integraciji in evropskem državljanstvu navkljub volilni trendi nakazujejo oživljanje populistične retorike, ekstremističnih diskurzov in skrajnih ideologij, ne le na državni ravni, temveč tudi na evropski. Skrb zbujajoči so bili že rezultati volitev v evropski parlament (EP) 2009, ko so na državni ravni Britanska nacionalna stranka, avstrijska FPÖ, nizozemska Stranka za svobodo, madžarski Jobbik in Danska narodna stranka dobile več kot deset odstotkov glasov. Leta 2014 so te stranke ne le izboljšale ali ohranile rezultat, podpora volivcev se je na primer francoski Nacionalni fronti dvignila na kar 25 odstotkov. Da bi ta uspeh ekstremizma v Evropi lahko bolje razumeli, bomo v članku proučili populistične skrajno desne stranke (PSDS), pri identifikaciji in analizi katerih uporabljamo klasifikacijo Casa Muddeja (2007). Pregled zadnjih volilnih rezultatov, sklepanja zavrnitev in podatkov o aktivnosti PSDS v prejšnjem mandatu EP nam omogoča prepoznavanje vpliva teh strank na evropsko politiko. Odločilni razlog za obračanje volivcev k tem strankam vidimo v izgubi zaupanja v Evropsko unijo (EU), ki ji desne stranke (ne nujno neupravičeno) očitajo premalo demokratičnosti. A populizem skrajno desnih strank nikakor ne more pomeniti demokratičnega momenta v družbi, saj gradi svojo politiko moči ljudstva na etnonacionalističnem jedru in skozi izključevanje Drugega. Ti definirajoči Drugi so dojeti kot tuji na podlagi rojstva, državljanstva, religije, kulture ali »rase« (Pelinka, 2013: 7). Tako razumevanje »ljudstva« vodi v redukcionistično razumevanje demokracije oziroma v njeno preobrazbo. Kot ugotavlja Kuzmanić (2003: 28), demokracija zaradi vključenosti nove desnice, ki je njen neločljiv sestavni del, ni več to, kar je bila, ta novi položaj pa imenuje »postdemokracija«. Te razmere napaja populizem, ki ga Albertazzi in McDonnell (2008: 3) definirata kot »ideologijo, ki zagovarja čisto in homogeno ljudstvo nasproti elitam in nevarnim »Drugim«, ki jih dojema kot tiste, ki prikrašujejo suvereno ljudstvo za njegove pravice, vrednote, blaginjo, identiteto in glas«. Desni populizem lahko od drugih tipov populizma ločimo po njegovi implicitni ali eksplicitni ostri dihotomizaciji družbenega v »mi« identiteto, konstruirano po nacionalnih, regionalnih, religijskih in etničnih linijah, nasproti »njim« (Wodak in KhosraviNik, 2013: xx). Tako ločevanje v populistični definiciji »ljudstva« temelji na preprosti dogmi z ignoriranjem družbene fragmentacije oziroma zanikanjem družbene kompleksnosti, nacionalne identitete pa so konstruirane, da ustvarijo iluzijo »naravnih« mej med »nami« in »njimi«, medtem ko so razlike v samem »ljudstvu« spregledane (Pelinka, 2013: 6–7; Wodak, 2013: 29). Populizem konstruira neobstoječo etnonacionalno čistost, ki jo brani pred tistimi, ki to fiktivno homogenost domnevno ogrožajo (Pelinka, 2013: 8).

Zavzemanje za demokracijo se je pri PSDS torej sprevrglo v diskurze izključevanja, ki so prej manifestacija evropskega neorasizma oziroma »evropskega apartheida« (Balibar, 2007) kot pa znak evropske demokratizacije. Ključni značilnosti PSDS sta izključevanje na podlagi razlikovanja med dominantno etnično ali religijsko skupino in Drugimi ter ksenofobija, torej strah in sovraštvo, uperjeno proti tujcem, migrantom, muslimanom in drugim (Gündü, 2010: 37). Agenda skrajnih desnih populističnih strank sledi ozkim etnonacionalističnim in potencialno rasističnim ciljem, ko trdi, da govori v imenu »ljudstva«, ki je definirano z izključevanjem Drugih (Pelinka, 2013: 7). Volilne kampanje PSDS značilno vsebujejo posredno ali pogosto povsem eksplicitno ksenofobno, rasistično in antisemitsko propagando (Wodak in KhosraviNik, 2013: xviii). Res je, da je evropska skrajna desnica skrbno prečistila svoje volilne programe in zavzela bolj subtilne oblike izključevanja in rasizma, se odmaknila od jasnega neofašističnega

diskurza in z osredinjanjem na zaščito domnevno homogenih nacionalnih identitet in mitske domovine razširila svojo volilno podporo (Wodak, 2013: 25). A kot ugotavlja Ruth Wodak (ibid.), je to dejansko vodilo v intenzivnejšo rabo diskriminatornega in izključujočega jezika, le da rasizem zdaj zavzema bolj splošno razširjene oblike (razen v državah, kjer ohranja eksplicitnost, kot na primer na Madžarskem in v Grčiji). Kot bomo pokazali v članku, so številne PRDS omilile svojo ekstremistično retoriko, da bi pritegnile širši krog volivcev in se v nekaterih primerih distancirale od fašističnih korenin strank.

Namen članka je z analizo političnih trendov v času volitev v EP pripomoči k razumevanju povezovanja in delovanja PSDS v EP in s tem ovrednotiti njihovo vlogo v evropski politiki. Povezovanje strank v poslanske skupine v EP je ključno za njihovo odločevalno moč, vendar pa bomo v članku pokazali, da je neuspešnost sklepanja zavezništav PSDS in tudi nekoherentnost v skupinah, ki že obstajajo, ključni razlog za relativno majhno moč, ki so jo imele v preteklosti in tudi v sedanjosti sestavi parlamenta. Kljub temu ne smemo podcenjevati vpliva rasističnih diskurzov, ki jih reproducirajo v EP, prav tako tudi ne legitimnosti, ki jo sodelovanje v razpravah in celo povzemanje njihovih diskurzov s strani zmernejših strank daje obstoju in delovanju PSDS. Skrajno desne stranke, ki cvetijo v Evropi in prestopajo vrata EP, majo tisti model evropske demokracije, ki temelji na enakosti, človekovih pravicah, solidarnosti in socialni pravičnosti. Kot je dejal Michaël Privot iz Evropske mreže za bolj proti rasizmu (ENAR) (v Crisp in Corulus, 2014), političnim skupinam s poslanci, ki v svojih diskurzih spodbujajo rasizem in sovraštvo, ne bi smeli dopustiti, da postanejo legitimen politični glas. In nikakor ne v imenu demokracije.

0 zavzemanju parlamenta – analiza rezultatov volitev 2014

Medije so po volitvah v EP polnili prispevki o vzponu populistične skrajne desnice v Evropi, ki so uspeh skrajnih strank opisovali kot pravo zavzetje, parlamentu so napovedovali potrese, nevihte in druge naravne katastrofe (glej Fontanella-Khan in Carnegy, 2014; Shoichet in Boulden, 2014; *Al Jazeera*, 2014). Razen instantnega in precej hitro pozabljenega senzacionalističnega zastraševanja pa v resnici kakšne prav poglobljene analize volilnih rezultatov in morebitnih posledic uspeha skrajne desnice (še?) niso ponudili niti mediji niti politični analitiki. Edina analiza, na katero se lahko opremo, je ta, ki jo na več mestih ponuja Cas Mudde. Če sledimo njegovi klasifikaciji PSDS, ugotovimo, da te stranke dejansko niso dosegle tako velike zmage. V primerjavi z volitvami leta 2009 so sicer pridobile 15 sedežev in imajo v EP zdaj rekordno število poslancev – kar 52. Res je tudi, da sta dve PSDS – francoska Nacionalna fronta (FN) in Danska narodna stranka (DF) v svojih državah dobili največ glasov. Prav tako sta v parlament prvič vstopili bolj ali manj odkrito neonacistični stranki – grška Zlata zora je dobila skoraj 10 odstotkov glasov in s tem tri sedeže v EP; Nacionalna demokratska stranka (NPD) pa je v Nemčiji sicer dobila »le«^o odstotek glasov, a si je vseeno zagotovila en sedež (Mudde, 2014b). Muddejeva analiza nakazuje, da kljub temu ne moremo govoriti o vseevropskem uspehu PSDS. Pokaže namreč, da je le 10 od 28 evropskih držav dejansko izvolilo skrajno desne poslance in da so PSDS dodatne sedeže dobile le v šestih državah: (Avstrija (+2), Danska (+2), Francija (+21), Nemčija (+1), Grčija (+1) in Švedska (+2); izgubile pa v sedmih drugih (Belgija (-1), Bolgarija (-2), Italija (-4), Romunija (-3), Slovaška (-1), Nizozemska (-1) in Velika Britanija (-2) (Mudde 2014a; 2014b). A ta podoba se precej spremeni, če k PSDS prištejemo še britansko zmagovalno stranko Ukip, ki jo Mudde sicer izvzema iz svoje klasifikacije PSDS. Ukip je dobila na volitvah 2014 kar 24 sedežev v EP. Ekstremistična Britanska nacionalna stranka (BNP), ki jo Meddejeva klasifikacija vključuje med PSDS, je po drugi strani v prejšnjem EP imela dva predstavnika, zdaj pa se ji v parlament ni uspelo prebiti. Vendar je na mestu vprašanje, ali ni morda razlog za neuspeh BNP prav zaostrovanje izključevalne retorike Ukupa (predvsem ko gre za teme imigracij in evroskepticizem), ki je tako pritegnila volivce z bolj skrajnimi stališči. Tudi

glede klasifikacije Stranke Fincev lahko imamo pomisleke, saj je Mudde sicer (še) ne uvršča med PSDS, vendar se ta stranka kljub večji zmernosti pri izražanju skrajnih stališč v nekaterih analizah pojavlja ob drugih skrajno desnih strankah (glej npr. Fryklund, 2013). Če torej številu poslancev PSDS v EP prištejemo še člane te stranke in Ukipa, dobimo skupaj kar 78 poslancev, kar pomeni 10 odstotkov celotnega EP, v katerem je 751 poslancev.

V EP sta z volitvami 2014 prvič vstopili dve novi stranki – Zlata zora in Švedski demokrati (SD), pet skrajnih desnih strank pa je izgubilo svoje predstavništvo na ravni EU (Mudde, 2014a; 2014b). Na splošno so PSDS pridobile le v zahodnih evropskih državah, edina močna vzhodna skrajno desna stranka ostaja madžarski Jobbik, medtem ko so PSDS v Bolgariji, Romuniji in na Slovaškem izgubile predstavnike v EP (Mudde, 2014b). Vendar ostaja pomembno vprašanje, ali to resnično pomeni, da se druge evropske države odmikajo od skrajnih političnih nazorov. Razlog za neuspeh PSDS drugih evropskih držav na volitvah bi lahko bilo zaostrovanje diskurza tradicionalnih desnih strank pri temah, na katere se sicer PSDS najbolj opirajo, s čimer vključujejo nazore volilnega telesa, ki bi se sicer obrnilo k ekstremističnim strankam. Te v nekaterih državah (kot na primer v Estoniji in Latviji) niso dosegle velikega volilnega uspeha prav zato, ker stranke političnega *mainstreama* do neke mere prevzemajo retoriko ekstremističnih strank in gibanj (Wodak in KhosraviNik, 2013: xix). Zaradi privlačnosti ekstremističnih zahtev in obljub ter volilnega uspeha PSDS načeloma desnosredinske stranke posvojijo skrajne in rasiistične pozicije, s čimer legitimirajo njihove nevarne ideje, z uporabljanjem istega diskurza pa se skrajna in zmerna desnica zblížujeta (Gündü, 2010: 43). Tako v vseh evropskih državah poteka normalizacija celo eksplicitnih ekstremističnih političnih diskurzov v javni sferi in na vseh ravneh družbe, od medijev, političnih strank in institucij do vsakodnevnih interakcij (Wodak, 2013: 26). To pa pomeni, da posledice uspeha PSDS na evropskih volitvah segajo onkraj števila njihovih poslancev, ki so bili izvoljeni v EP.

0 fašizmu po meri – PSDS v nacionalnih okvirih

Stranke lahko klasificiramo v skupino strank, pri čemer stranke iz različnih držav povezuje mo na podlagi njihove ideologije (Mudde, 2000: 2). Jedro te ideologije pri PSDS zajema kombinacijo nativizma, avtoritarnosti in populizma (Mudde, 2012: 3), skupne ideološke značilnosti PSDS pa so nacionalizem, izključevanje, ksenofobija, močna država, šovinizem blaginje, tradicionalna etika in revizionizem (Mudde, 2000: 169–176). PSDS definira konstrukcija skupnih sovražnikov – političnih elit (ne le na državni, temveč tudi na evropski in svetovni ravni) in nevarnih »Drugih«, določenih z »raso«, religijo ali jezikom (Wodak, 2013: 29). To ideološko jedro je skupno vsem PSDS, ki so si zagotovile prostor v sedanjem EP in bodo predstavljene v nadaljevanju.

Svobodnjaška stranka Avstrije (FPÖ) je stranka z dolgo tradicijo, vendar je v zadnjem desetletju doživela pomembne spremembe – od specifično avstrijskih argumentov antisemitizma in revizionizma ter protiimigrantske, nacionalistične in antiinstitucionalne retorike v času karizmatičnega populističnega voditelja Jörga Haiderja se je preusmerila k bolj »internacionalnim« argumentom. Ključni diskurzivni in politični okvir sta postala islamofobija in evroskepticizem (Krzyzanowski, 2013). S tem FPÖ po eni strani »modernizira« svojo podobo po vzoru drugih PRDS, po drugi pa premik k islamofobiji omogoča vzpostavljanje novega okvira za diskurze, ki ohranjajo staro retoriko in protiimigrantsko pozicijo (ibid.: 146).

Francoska Nacionalna fronta (FN) ima s FPÖ veliko skupnega – tudi za to stranko je pomembna sprememba vodstva, ko je zaradi ekstremizma obsojenega Jean-Marie Le Pena leta 2011 nasledila hči Marine Le Pen. Ta se z ideološkim odmikanjem od antisemitizma in načelnim sprejemanjem homoseksualnosti sicer kaže kot bolj liberalna voditeljica, a tradicijo stranke po drugi strani nadaljuje z močnim zavračanjem islama in evropske integracije ter reafirmacijo nacionalistične pozicije, pri čemer je narod definiran v etnonacionalističnem

smislu (Beauzamy, 2013: 183–186). Protiimigrantska pozicija je v Franciji v primerjavi z drugimi evropskimi državami še bolj poudarjena, kar nakazuje na to, da so javne razprave o temah, povezanih z imigracijami in/ali nacionalno identiteto, oblikovane na način, ki sprejema skrajno desna mnenja kot kvazi normalna ali legitimna (ibid.: 185). Marine Le Pen najučinkoviteje nagovarja volivce prav v kampanjah pred evropskimi volitvami – FN je na volitvah 2014 zmagala s 25 odstotki glasov.

Tudi za nizozemsko in belgijsko skrajno desnico je značilno oživljanje nacionalističnih in protiimigrantskih sentimentov. Na Nizozemskem je spektakularni vzpon skrajne desnice vrhunec doživel s populistično in protiislamistično Stranko za svobodo (PVV) Geerta Wildersa, ki je leta 2010 na nacionalnih volitvah dobila 16 odstotkov glasov in s tem postala tretja največja stranka v državi. Njena politika temelji na konstrukciji dvojne bojne črte med »ljudstvom« na eni strani ter nazadnjaškim islamom in multikulturalističnimi elitami na drugi (Oudenampsen, 2013). Tudi stranka Flamski interes (VB) nasprotuje multikulturalizmu, saj se zavzema za neodvisno flamsko državo in zahteva strogo zaščito svojih meja, imigrante oziroma druge kulture in narode pa dojema kot grožnjo pri ohranjanju lastne identitete (de Cleen, 2013: 212).

PSDS so v zadnjih desetletjih postale politična stalnica v skandinavskih državah – Danska narodna stranka (DF) in Švedski demokrati (SD) vztrajno pridobivajo podporo, prav tako tudi Stranka Fincev (prej imenovana Pravi Finci), ki je Mudde zaradi primerjalne »zmernosti« sicer ne uvršča med PSDS, vendar analiza (Fryklund, 2013) nakazuje skupne značilnosti s to skupino strank. Tudi bolj skrajna SD se je v zadnjih letih distancirala od zgodovinske zapuščine rasizma in nacizma, a ksenofobija ostaja ključni del njenega političnega diskurza (Oja in Mral, 2013: 277). Vsem skandinavskim strankam je skupna osrednja vloga nacionalizma na podlagi etničnosti ter izkušnja danskosti, švedskosti ali finskosti, pri čemer so problemi beguncev in imigrantov jedro družbene kritike teh strank (Fryklund, 2013: 273).

Od opisanih strank se nekoliko razlikuje italijanska Severna liga, ki je znana po oživljanju etnonacionalističnih ritualov. Karizmatični vodja stranke Umberto Bossi uteleša kulturne vrednote in politični slog z antimodernim etosom in lokalnim značajem, za njegovo politiko pa so značilni ekskluzivistični etnonacionalizem, ksenofobnimi podtoni in naraščajoč družbeni konservativizem (Ruzza in Balbo, 2013: 168–169). V italijanskem populizmu imata poseben pomen personalizacija oziroma vloga osrednje karizmatične figure (Pelinka, 2013: 10), ter komodifikacija politike v povezavi s popularno kulturo zvezdnitva (Wodak, 2013: 27–28), kar je vplivalo na uspeh tako Silvia Berlusconija kot njegovega dolgoletnega zaveznika Umberta Bossija.

Za najbolj skrajne stranke v EP trenutno veljajo Jobbik, NPD in Zlata zora. Diskurz stranke Jobbik – Gibanje za boljšo Madžarsko je strukturno zelo podoben protiimigrantskim diskurzom zahodnih evropskih PSDS, le da za Drugega identificira predvsem Rome, ki jih postavlja v središče svojega političnega boja, poleg tega pa je Jobbik tudi antisemitski (Kovács, 2013). Nemška Nacionalna demokratska stranka (NPD) ima močno ekstremistično jedro, številni člani in funkcionarji so nekdanji nacisti. Stranka se predvsem v odgovor na diskreditacije s strani drugih strank sicer nekoliko distancira od nacizma, a propagira »nacionalno in socialno« politiko, ki skrbi le za etnično-nacionalne državljane. Čeprav antisemitizem ostaja osrednji element nemške skrajne desnice, pa je danes očitno, da je muslimanska kultura in religija tista, ki jo dojemajo kot »drugo« (Schellenberg, 2013: 158). V Grčiji se je v EP prebila ekstremistična Zlata zora, ki je zasenčila LAOS, sicer tudi PSDS, ki je imela v prejšnjem mandatu EP dva poslanca. Rasistična ideologija in nasilje¹ stranko ločita od drugih evropskih PSDS, ki jim je sicer skupen nativistični in nacionalistični svetovni nazor, ne pa tudi biološki razumevanje nacionalne pripadnosti, ki odslikava nacistično ideologijo, ter uporaba fizičnega nasilja za

---

¹ Organizacija Human Rights Watch je junija 2012 v svojem poročilu porast protiimigrantskih zločinov v Grčiji povezala z Zlato zoro (Ellinas, 2013: 554).

doseganje ciljev (Ellinas, 2013: 554). Zlata zora uživa visoko podporo volivcev, čeprav jo zaradi političnega nasilja nad imigranti, homoseksualci in etničnimi manjšinami preiskuje policija, nekateri njeni voditelji pa celo prestajajo zaporno kazen zaradi vodenja kriminalne organizacije. Grčija je edina država s predstavniki PSDS v EP, v kateri lahko vzpon skrajne desnice neposredno povežemo z recesijo, pomembno pa je na razcvet ekstremizma vplivala tudi neuspešna migracijska in azilna politika (Ellinas, 2013).

O imigrantih, manjšinah in pokvarjenih elitah – značilnosti strank skupine PSDS

Opisane stranke svoja politična stališča povezujejo v skupino strank. Zavračanje evropske integracije je postala ključna značilnost PSDS, nekatere stranke so članice skupine izključno zaradi njihovega odnosa do EU (Mudde, 2007: 7). Unijo vidijo kot neučinkovito organizacijo, ki je odgovorna za gospodarski zaton držav članic, pri čemer ima pomembno vlogo tudi evro (Balent in Deloy, 2014). Medtem ko se zmerne leve in desne stranke konsenzualno zavzemajo za večjo integracijo, je skrajna desnica opozicijski glas proti spodkopavanju nacionalne suverenosti in proti evropskim elitam (Hainsworth, 2000: 13). Negativni pogledi na EU, nasprotovanje krepitvi političnih elit v Bruslju in evroskepticizem so postale ključne skupne točke evropskih skrajno desnih strank, zato je njihovo delovanje v EP dekonstruktivno za številne evropske politike. Celotna skupina teh strank se strinja, da bi se morala EU bodisi temeljno reformirati bodisi razpustiti, prav tako nima nobenega skupnega ideala Evrope; zavzema se za bolj omejeno evropsko sodelovanje le na določenih področjih politik, ki ne pomenijo izgube suverenosti (Mudde, 2007: 165–166). Analiza PSDS v prejšnjem mandatu EP (2009–2014) na spletni strani Vote Watch, ki zbira in objavlja podatke o prisotnosti poslancev EP, glasovanjih in aktivnostih, je pokazala, da so te stranke soočene s temeljnim konfliktom – po eni strani so zelo kritične do EU ali se zavzemajo za takojšnji izstop iz nje, po drugi pa imajo od EU korist in obliki finančnih sredstev, reprezentacije in vpliva ter demokratične legitimnosti (Morris, 2013).

Zaradi osrednjega pomena, ki ga pripisujejo naciji, nacionalni identiteti in etnocentrizmu pomenijo za sistem vrednot skrajne desnice multinacionalne in transnacionalne tvorbe grožnjo identiteti in kulturni integriteti naroda, še zlasti, ko gre za imigracije, islam, komunizem, multikulturalizem in globalizacijo (Hainsworth, 2000: 12). Cilj PSDS je obramba nacionalne identitete, definirane po etnokulturnih merilih, in ohranitev zgodovinske, kulturne in etnične zapuščine (Balent in Deloy, 2014). Od tod izvirajo tudi njihove strogo restriktivne politike glede vprašanja migracij. Analiza njihovega delovanja v prejšnjem sklicu EP kaže, da so se PSDS borile proti političnemu konsenzu v parlamentu še zlasti pri vprašanjih imigracije in pravic etničnih manjšin (Morris, 2013: 21–23). Pri glasovanjih o teh tematikah so predlogom največkrat nasprotovale PVV, FPÖ, FN, Severna liga, visoko na seznamu pa sta tudi VB in DF. Njihovo nasprotovanje imigracijam je (bilo) zasnovano na etnocentričnih, ksenofobnih, izključevalnih in pogosto rasističnih reprezentacijah (Hainsworth, 2000: 10). Tradicionalna nacionalistična nasprotja so sodobne stranke skrajne desnice preuredile v vseevropsko agendo in jo usmerile proti globalizaciji in imigraciji, s čimer so se evropeizirale in preoblikovale v evropsko skupino post-etno-nacionalističnih strank, ki etnonacionalistične cilje prevajajo v agendo izključevanja s pomočjo soočanja z »definirajočimi Drugimi« (Pelinka, 2013: 16). Imigranti so v diskurzih skrajne desnice tisti, ki so krivi za brezposelnost in druge socialne probleme, zato se zavzemajo za zapiranje meja in s tem za zaščito pred »nevarnimi Drugimi«. Še zlasti so izpostavljeni imigranti iz muslimanskih držav – obsedenost z »muslimansko grožnjo« je značilna za severne države, pa tudi za zahodne, kot sta Nizozemska in Francija. Z oblikovanjem skupnih sovražnikov različni nacionalizmi stopijo v ozadje in s tem odprejo možnost za združeno evropsko skrajno desnico. Trenutno protievropsko agendo skrajne desnice bi lahko nadomestil boj za

postnacionalistično, a strogo ekskluzivno Evropo – za »trdnjavo Evropo« (Pelinka, 2013: 16). A vsaj za zdaj se zdi, da se kljub konstruiranju skupnega sovražnika evropske skrajno desne stranke niso pripravljene odpovedati nacionalizmu, ki je ključna sestavina njihovega populizma.

Glavni razlogi za neenotnost skupin oziroma sploh nepovezanost poslancev so ideološka heterogenost, strah pred stigmatizacijo zaradi povezovanja z bolj skrajnimi strankami in konfliktnost različnih nacionalizmov (Morris, 2013: 36–40). Nekatere PSDS izhajajo iz zapuščine tradicionalne, bolj skrajne desnice z ideološko in zgodovinsko kontinuiteto s fašizmom in rasizmom (SD, FN in Jobbik), druge se osredinjajo na moderne probleme obdavčevanja in imigracij (VB), tretje pa sploh ne izvirajo iz skrajne, temveč iz konservativne ali liberalne desnice (DF, PVV) (Balent in Deloy, 2014). Razlike med strankami se kažejo tudi v njihovih programih, širših političnih vizijah in odnosu do EU in drugih držav. Nekatere skrajno desne stranke želijo, da njihova država izstopi iz EU (FN, PVV, Ukip), druge želijo EU reformirati v bolj medvladno organizacijo (FPÖ, VB); nekatere zagovarjajo utrjevanje vezi z ZDA (PVV, Ukip), druge pa vzpostavljajo evropske fronte proti ameriški dominaciji (FN, Severna liga) (Mudde, 2014c). V programih se nekatere osredinjajo na nacionalno identiteto oziroma grožnjo njeni homogenosti, ki je povezana z imigracijami (predvsem v skandinavskih državah in na Nizozemskem), druge pa imigraciji nasprotujejo zaradi ekonomskih problemov (v državah južne in srednje Evrope – FN, FPÖ, Severna liga) (Balent in Deloy, 2014). Medtem ko je izključevanje zahodnoevropskih strank skrajne desnice omejeno predvsem na antiislamizem, pa nekatere vzhodnoevropske enako pozicijo zavzemajo do etničnih manjšin, še zlasti Judov in Romov (kot je značilno za Jobbik). A četudi stranke prepoznavajo drugega glavnega »sovražnika«, ki naj bi pomenil nevarnost za domnevno homogeno nacijo, so si njihovi diskurzi izključevanja podobni ne glede na to, ali gre za imigrante ali za etnične manjšine (Balent in Deloy, 2014). In četudi se stranke ne strinjajo glede socioekonomskih vprašanj, bodo vse postavile nacionalni interes pred evropsko solidarnost (Mudde, 2014c). V tej raznolikosti je evropskim PSDS vedno skupno zastopanje izrazito nativističnega stališča v nasprotju z evropskim idealom kozmopolitske identitete in državljanstva.

O tem, kdo je preveč ekstremističen – povezovanje PSDS

Številne raziskave so se osredinjale na študije skrajno desnih strank in gibanj v posameznih državah (glej Hainsworth, 2000; Mudde, 2000; Mazzoleni idr., 2003; Klandermans in Mayer, 2006; Albertazzi in McDonnell, 2008; Wodak idr., 2013). Toda pri proučevanju skrajne desnice v Evropi zaznavamo manko komparativne panevropske perspektive (Mudde, 2007: 3). Le malo pozornosti je bilo namenjeno mednarodnemu sodelovanju med PSDS (ibid.: 158). Transnacionalno povezovanje ekstremističnih desnih strank sicer ostaja omejeno prav zaradi njihove ideološke raznolikosti (ibid.: 23).

Skrajna desnica ima dolgo in doslej neuspešno zgodovino poskusov sodelovanja v EP (glej Balent in Deloy, 2014; De Lange idr., 2014; Mudde, 2014c). V preteklosti je bilo v EP le malo primerov populističnih skrajnih desnih frakcij, večina pripadnikov skrajne desnice pa je bila v skupini nepovezanih (Mudde, 2007: 35). V prejšnjem sklicu EP se je politična skupina, ki je združevala največ PSDS, imenovala Evropa svobode in demokracije (EFD), v aktualnem sklicu pa so te stranke združene v skupini Evropa svobode in neposredne demokracije (EFDD). V EFD so sodelovale Severna liga, DF, Stranka Fincev, grška LAOS in Slovaška nacionalna stranka (SNS); v zdajšnjem sklicu je članica EFDD skupine iz PSDS le SD (Švedski demokrati), medtem ko se večina poslancev skupine iz vrst britanske evroskeptične stranke Ukip ne prišteva med PSDS. Oba poslanca SD sta se morala v pismu predsedniku Ukupa Nigelu Farageu, ki vodi skupino, distancirati od strankine neonacistične zapuščine (glej Watt, 2014). Tudi v tem mandatu je torej skupina primarno evroskeptična in ima le elemente skrajne desnice (Morris, 2013: 14). Vendar po drugi strani prav povezovanje Ukupa in SD nakazuje na kompatibilnost

ekstremističnih nazorov obeh strank. Druga skrajno desna poslanska skupina v EP je Skupina evropskih konservativcev in reformistov, v kateri sodelujejo tudi poslanci DF (Danska narodna stranka) in Stranke Fincev. Čeprav večina poslancev skupine prihaja iz zmernejših desnih strank, so le-ti soglašali s sodelovanjem z ekstremističnimi strankami. Vsi drugi poslanci iz vrst PSDS pa so še vedno v skupini nepovezanih poslancev in torej v EP še ni skupine, ki bi močnejše povezovala večji del strank iz evropskih PSDS.

To pa ne pomeni, da težnje po združevanju ni. Če bi strankam uspelo ustanoviti svojo skupino (za katero je pogoj vsaj 25 poslancev iz sedmih držav članic EU), bi jim to omogočilo prejetje javnih evropskih sredstev, imele bi večji vpliv na odločanje, saj bi lahko predsedovale odborom, imele pa bi tudi več časa za govore v parlamentu (Isal, 2014; Balent in Deloy, 2014). Pred volitvami maja 2014 je kazalo, da bo PSDS le uspelo začrtati enotnejšo politiko in se tesneje povezati med seboj.

Odločitev več populističnih strank, da skupaj kandidirajo na evropskih volitvah, je še pomembnejša od rasti posameznih strank, saj kaže na pomembne transformacije na skrajni desnici (De Lange idr., 2014). Veliko željo po ustanovitvi svoje poslanske skupine v EP je imela predvsem Marine Le Pen, ki se ji je že dolgo pred volitvami napovedoval dober rezultat. Z Geertom Wildersom iz PVV sta napovedala sodelovanje, ki je zbudilo precej zanimanja medijev in javnosti. Interes za zaveznitvo s tema strankama so kazale še FPÖ, VB, SD, Severna liga in SNS, predstavniki strank pa so se decembra 2013 na povabilo FPÖ na Dunaju srečali pod sloganom »Svobodna Evropa« (glej Balent in Deloy, 2014). Vendar se je po volitvah SD pridružila poslanski skupini EFDD, SNS pa se ni uspelo prebiti v EP. V zaveznitvu so ostale FN, PVV, FPÖ, Severna liga in VB, voditelji teh strank pa so javno napovedali sodelovanje v poslanski skupini Evropska zveza za svobodo (EAF) (glej Bolongaro, 2014; Cerulus, 2014; Crisp in Cerulus, 2014; Willsher in Davies, 2014; EurActiv, 2014). Marine Le Pen je sodelovanje ponudila tudi voditelju Ukupa Nigelu Farageu, a jo je ta zavrnil zaradi prevelikega ekstremizma oziroma antisemitizma njene stranke (glej Bolongaro, 2014; Cerulus, 2014; Crisp in Cerulus, 2014; Willsher in Davies, 2014), možnost zaveznitva s FN pa sta zavrnili tudi bolj liberalni DF in Stranka Fincev (glej Balent in Deloy, 2014; Willsher in Davies, 2014). Nigel Farage prav tako noče imeti opravka z nizozemsko protiislamistično PVV (glej The Economist, 2013), Le Pen pa je izključila vsako povezovanje z grško Zlato zoro, madžarskim Jobbikom in nemško NPD, kar nakazuje, da ne želi združiti moči z odkrito neonacističnimi strankami (glej Crisp in Cerulus, 2014; Willsher in Davies, 2014). Jobbik je po drugi strani stranki Marine Le Pen in Geerta Wildersa označil za sionistični ter ju obtožil, da ima njuna protiimigrantska pozicija »sionistično podporo Izraela« (glej AFP, 2014). Navsezadnje se je torej izkazalo, da se PSDS nikakor ne morejo zediniti glede svojih skrajnih pogledov in druga drugi očitajo ekstremizem, pri čemer ne najdejo dovolj močne skupne ideologije. Razpadlo je tudi zaveznitvo med Le Pen in Wildersom, saj naj bi ta preklical sodelovanje zaradi pogovora Marine Le Pen s poljsko stranko Kongres nove desnice (KNP), ki se je sicer ne uvršča med PSDS, vendar so ji očitali antisemitizem in mizoginijo, kar je bilo tudi za Wildersa preveč (glej Reuters, 2014; BBC, 2014). Zato predstavniki PSDS tudi v tokratnem mandatu EP večinoma delujejo kot samostojni poslanci, kar pa pomeni, da sta njihov vpliv in moč v EP manjša.

Čeprav je analiza (Morris, 2013) pokazala šibko kohezivnost poslancev iz PSDS zaradi težav s poenotenjem stališč in poslanci PSDS manj aktivno sodelujejo v odločevalnih procesih (redkeje glasujejo, pišejo manj poročil, so manj uspešni pri predlaganju dopolnil), bi lahko povečanje števila sedežev v EP stranke spodbudilo, da bi se bolj vključile v delo parlamenta, ki ga pogosteje uporabijo za oder kot za izražanje svojega mnenja (Balent in Deloy, 2014). Poslanci PSDS so po številu govorov in zastavljenih vprašanj celo aktivnejši kot drugi, s kontroverznimi govori si zagotovijo pozornost medijev in širijo sporočilo stranke, hkrati pa motijo normalen parlamentarni proces (Morris, 2013: 62–64). To pa tudi pomeni, da EP skrajnim strankam kljub temu, da nimajo prave odločevalne moči, omogoča izražanje njihovih stališč in s tem širjenje ekstremističnih diskurzov. In čeprav PSDS v EP nimajo moči, da bi blokirale odločitve,

večje število poslancev iz njihovih vrst pomeni večjo vidnost in slišnost v odločevalnih procesih (Faure, 2014: 16). Predvidevamo lahko, da bo prisotnost PSDS v zdajšnjem sklicu EP opazna, čeprav ne tvorijo samostojne poslanske skupine, saj bodo še naprej izkoriščale čas za govore in zastavljale vprašanja (Frantescu in Pari, 2014). S tem pa ostaja nevarnost reproduciranja njihovih rasističnih diskurzov.

Še enkrat o zavzemanju – kdo pa brani parlament?

»Evropski poslanci morajo evropsko politiko utemeljevati na vrednotah solidarnosti, enakosti in blaginje za vse; politične skupine v EP bi se morale ostro odzivati na manifestacije rasizma in sovraštva,« opozarja Sarah Isal (2014), predsednica Evropske mreže za boj proti rasizmu (ENAR). A rasistične in ksenofobne ideje v Evropi, ki je očitno pozabila vse grozote fašizmov prejšnjega stoletja, uspevajo veliko bolje kot omenjene vrednote. Namreč, populistična skrajna desnica je edina uspešna nova skupina strank v Evropi (Mudde, 2007: 1). Na evropskih volitvah te stranke navadno dosegajo celo boljše rezultate kot na državnih (De Lange idr., 2014; Faure, 2014: 9), zato bi lahko v prihodnosti doživeli še večji vzpon PSDS na evropski ravni. Čeprav se zdi, da PSDS v EP za zdaj nimajo velikega vpliva na odločevalne procese in oblikovanje politike, pa odpirajo prostor diskurzom izključevanja. Ti so jasno in glasno izraženi na najvišji instanci evropskega povezovanja, pa tega nihče niti ne poskusi preprečiti, čeprav organizacije, kot je ENAR, opozarjajo na grožnjo ekstremizma. Največjo skrb pa zbuja dejstvo, da so PSDS čedalje manj marginalizirane na državnih in nadnacionalni ravni ter da se njihova retorika in politika dejansko legitimirata. Če EU že ni sposobna odpraviti razmer, ki so konstitutivni za rasizem in populizem, potem bi se morale tradicionalne politične stranke v EP jasno distancirati od ekstremizma in ga potisniti na rob demokratičnega prostora, ne pa da v skrajnih politikah iščejo zaveznike glede na lastne politične interese in ambicije. Pogosto se od populizma skrajnih strank ne distancirajo, ga ne obsodijo, temveč se nekatere po njem celo zgledujejo. Tako kot smo po eni strani soočeni z vztrajnim vzpenjanjem skrajne desnice, se po drugi soočamo z grožnjo, ki prihaja tudi iz tradicionalnih, domnevno zmernejših strank. Ne glede na to, ali prihaja populizem z rasističnimi diskurzi s skrajnega roba ali iz političnega *mainstreama*, bi se mu morala evropska demokratična institucija, zasnovana na temeljih družbene enakosti in solidarnosti, brezkompromisno zoperstaviti.

Literatura in viri

- AFP (2014): *French, Austrian far-right parties 'Zionist': Hungary's Jobbik*, 26. junij. Dostopno na: <http://www.eubusiness.com/news-eu/hungary-politics.wue> (18. november 2014).
- ALBERAZZI, DANIELE in DUNCAN MCDONNELL (2008): *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- AL JAZEERA (2014): *Far-right parties sweep EU polls*, 26. maj. Dostopno na: <http://www.aljazeera.com/news/europe/2014/05/far-right-parties-sweep-eu-polls-20145261436233584.html> (20. november 2014).
- BALENT, MAGALI in CORRINE DELOY (2014): *European Elections 2014: towards "a" European far right?* Dostopno na: <http://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0309-european-elections-2014-towards-a-european-far-right> (18. november 2014).
- BALIBAR, ÉTIENNE (2007): *Mi, državljani Evrope?: Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- BBC (2014): *Le Pen and Wilders fail to form anti-EU bloc*, 24. junij. Dostopno na: <http://www.bbc.com/news/world-europe-27993210> (18. november 2014).
- BEAUZAMY, BRIGITTE (2013): *Explaining the Rise of the Front National to Electoral Prominence: Multi-Faceted or Contradictory Models? V Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 177–190. London: Bloomsbury.

- BOLONGARO, KAIT (2014): Coronation of the far-right in Europe. *Al Jazeera*, 27. maj. Dostopno na: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/05/eu-elections-far-right-immigrati-20145276133185581.html> (18. november 2014).
- CERULUS, LAURENS (2014): Le Pen and Farage battle for partners to form group. *EurActiv*, 29. maj. Dostopno na: <http://www.euractiv.com/sections/eu-elections-2014/le-pen-and-farage-battle-partners-form-group-302474> (18. november 2014).
- CRISP, JAMES in LAURENS CERULUS (2014): After election success, far right parties line up for EU money in Parliament. *EurActiv*, 5. junij. Dostopno na: <http://www.euractiv.com/sections/eu-elections-2014/after-election-success-far-right-parties-line-eu-money-parliament-302610> (18. november 2014).
- DE CLEEN, BENJAMIN (2013): The Stage as an Arena of Political Struggle: The Struggle between the Vlaams Blok/Belang and the Flemish City Theatres. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 209–219. London: Bloomsbury.
- DE LANGE, SARAH, MATTHIJS ROODUIJN in JOOST SPANJE (2014): The 'Le Pen-Wilders' alliance will change European politics. *Policy Network*, 4. februar. Dostopno na: http://www.policy-network.net/pno_detail.aspx?ID=4572 (18. november 2014).
- ELLINAS, ANTONIS A. (2013): The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. *South European Society and Politics* 18(4): 543–565. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2013.782838> (18. november 2014).
- EURACTIV (2014): *Future of Le Pen-Wilders alliance still uncertain*, 28. maj. Dostopno na: <http://www.euractiv.com/sections/eu-elections-2014/future-le-pen-wilders-alliance-still-uncertain-302496> (18. november 2014).
- FAURE, RAPHAËLLE (2014): *The radical right in the European Parliament. Impact on development policy*. Dostopno na: <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/8896.pdf> (18. november 2014).
- FONTANELLA-KHAN, JAMES in HUGH CARNEGIE (2014): Eurosceptics storm Brussels. *The Financial Times*, 26. maj. Dostopno na: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/fd3975ce-e424-11e3-8565-00144feabdc0.html#axzz3IndP74Du> (20. november 2014).
- FRANDESCU, DORU in JOAN MANUEL LANFRANCO PARI (2014): 2014 Election results. What impact for EU policy-making? *Queries: The European Progressive Magazine* 4: 49. Dostopno na: <http://www.queries-feps.eu/PDFQueries4.pdf> (18. november 2014).
- FRYKLUND, BJÖRN (2013): Populism - Changes Over Time and Space: A Comparative and Retrospective Analysis of Populist Parties in the Nordic Countries from 1965 to 2012. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 267–276. London: Bloomsbury.
- GÜNDÜZ, ZUHAL YESILYURT (2010): The European Union at 50 – Xenophobia, Islamophobia and the Rise of the Radical Right. *Journal of Muslim Minority Affairs* 30(1): 35–47.
- HAINSWORTH, PAUL (2000): *The Politics of the Extreme Right: From margins to the mainstream*. London, New York: Pinter.
- ISAL, SARAH (2014): 'Alarming' rise in support for far-right European parties. *The Parliament Magazine*, 10. junij. Dostopno na: <https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/news/alarming-rise-support-far-right-european-parties> (18. november 2014).
- KLANDERMANS, BERT in NONNA MAYER (ur.) (2006): *Extreme Right Activists in Europe. Through the magnifying glass*. London, New York: Routledge.
- KOVÁCS, ANDRÁS (2013): The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik Party in Hungary. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 223–234. London: Bloomsbury.
- KRZYŻANOWSKI, MICHAŁ (2013): From Anti-Immigration and Nationalist Revisionism to Islamophobia: Continuities and Shifts in Recent Discourses and Patterns of Political Communication of the Freedom Party of Austria (FPÖ). V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 135–148. London: Bloomsbury.
- KUZMANIČ, TONČI (2003): Razumevanje desnic: Nove in drugih vrst. V *Nova desnica: Zbornik predavanj 3. letnika Delavske-punkerske univerze*, C. Oberstar in T. Kuzmanič (ur.), 7–31. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MAZZOLENI, GIANPIETRO, JULIANNE STEWART in BRUCE HORSFIELD (ur.) (2003): *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*. Westport, Connecticut: Praeger.

- MORRIS, MARLEY (2013): *Conflicted Politicians. The populist radical right in the European Parliament. Counterpoint*. Dostopno na: <http://counterpoint.uk.com/wp-content/uploads/2013/06/Conflicted-politicians-the-populist-radical-right-in-the-European-Parliament.pdf> (18. november 2014).
- MUDDE, CAS (2000): *The ideology of the extreme right*. Manchester, New York: Manchester University Press.
- MUDDE, CAS (2007): *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- MUDDE, CAS (2012): The 2012 Stein Rokkan Lecture. Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what? *European Journal of Political Research* 52: 1–19. Dostopno na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-6765.2012.02065.x/pdf> (18. november 2014).
- MUDDE, CAS (2014a): The far right in the 2014 European elections: Of earthquakes, cartels and designer fascists. *The Washington Post*, 30. maj. Dostopno na: <http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/05/30/the-far-right-in-the-2014-european-elections-of-earthquakes-cartels-and-designer-fascists/> (18. november 2014).
- MUDDE, CAS (2014b): *The Far Right and the 2014 European Elections in 7 Points*. Dostopno na: <http://proigual.org/the-far-right-and-the-2014-european-elections-in-7-points/> (18. november 2014).
- MUDDE, CAS (2014c): *The Le Pen-Wilders alliance and the European Parliament: Plus ça change, plus c'est la même chose*. Dostopno na: <http://www.hopenothate.org.uk/campaigns/euro-elections-2014/le-pen-wilders-alliance/> (18. november 2014).
- OJA, SIMON in BRIGITTE MRAL (2013): The Sweden Democrats Came In from the Cold: How the Debate about Allowing the SD into Media Arenas Shifted between 2002 and 2010. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 227–292. London: Bloomsbury.
- UDENAMPSEN, MERIJN (2013): Explaining the Swing to the Right: The Dutch Debate on the Rise of Right-Wing Populism. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 191–208. London: Bloomsbury.
- PELINKA, ANTON (2013): Right-Wing Populism: Concept and Typology. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 3–22. London: Bloomsbury.
- REUTERS (2014): *Le Pen 'Anti-Semitic' Family Feud Deepens*, 24. junij. Dostopno na: <http://forward.com/articles/200673/le-pen-anti-semitic-family-feud-deepens/> (18. november 2014).
- RUZZA, CARLO in LAURA BALBO (2013): Italian populism and the Trajectories of Two Leaders: Silvio Berlusconi and Umberto Bossi. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 163–176. London: Bloomsbury.
- SHELLENBERG, BRITTA (2013): Developments within the Radical Right in Germany: Discourses, Attitudes and Actors. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 149–162. London: Bloomsbury.
- SHOICHET, CATHERINE E. in JIM BOULDEN (2014): That 'earthquake' in Europe? It's far-right gains in Parliament elections. *CNN*, 26. maj. Dostopno na: <http://edition.cnn.com/2014/05/25/world/europe/eu-elections/> (20. november 2014).
- THE ECONOMIST (2013): *This monster called Europe*, 16. november. Dostopno na: <http://www.economist.com/news/europe/21589894-marine-le-pen-and-geert-wilders-form-eurosceptic-alliance-monster-called-europe> (18. november 2014).
- WILLSHER, KIM in LIZZY DAVIES (2014): Buoyant Le Pen seeks more allies for Eurosceptic group in Brussels. *The Guardian*, 28. maj. Dostopno na: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/28/marine-le-pen-eurosceptic-bloc-brussels> (18. november 2014).
- WODAK, RUTH (2013): 'Anything Goes!' – The Haiderization of Europe. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), 23–37. London: Bloomsbury.
- WODAK, RUTH in MAJID KHOSRAVINIK (2013): Dynamics of Discourse and Politics in Right-wing Populism in Europe and Beyond: An Introduction. V *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, R. Wodak, M. KhosraviNik in B. Mral (ur.), xvii–xxviii. London: Bloomsbury.
- WODAK, RUTH, MAJID KHOSRAVINIK in BRIGITTE MRAL (ur.) (2013): *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury.
- WATT, NICHOLAS (2014): Nigel Farage joins forces with far-right Swedish and French MEPs. *The Guardian*, 18. junij. Dostopno na: <http://www.theguardian.com/politics/2014/jun/18/nigel-farage-far-right-european-parliament> (18. november 2014).

'Modern day blackshirts' in Greece and the UK: hate strategies and actions against the 'other'

Povzetek

'Sodobni črnosrajčniki' v Grčiji in Veliki Britaniji: strategije sovraštva in akcije proti 'drugemu'

Članek se osredinja na dejavnosti skrajnih političnih skupin in njihovo povezanost s primeri viktimizacije t. i. drugih. Glede na porast rasizma, nasilja in sovražnega govora do manjšinskih skupin, ki temeljijo na nacionalni, etnični, verski, spolni in politični identiteti, članek raziskuje vpletenost dveh političnih skupin v nasilje ali sovražno hujskanje: grške Zlate zarje in Angleške obrambne lige (*English Defence League*) iz Velike Britanije. Proučuje od 'nacionalnih demonstracij' EDL, uličnega gibanja, do 'Odbora nacionalnega spomina' Zlate zarje, torej političnih strank, ki so se kot t. i. tretja sila pojavili v parlamentu, in kako razumeti aktivizem takih skupin v institucionaliziranih demokracijah. Članek temelji na analizi teh dveh primerov in zagovarja tezo, da ideja nacije, ki je v središču njihovega konstrukta, fenomen takih skupin osvetljuje kot sodobno in popularizirano različico kaznivih dejanj iz sovraštva po Evropi.

Ključne besede: skrajna desnica, nasilje, EDL, Zlata zarja, rasizem, populizem

Gabriella Lazaridis je predavateljica na Univerzi Leicester, ki se ukvarja s področji etničnosti, migracij, socialne izključenosti, vključenosti in družbenega spola. (glazaridis@hotmail.co.uk)

Vasiliki Tsagkroni je znanstvena sodelavka na Univerzi Leicester. (vt60@leicester.ac.uk)

Abstract

The activities of extreme right political groups and their relationship with cases of victimisation of so-called 'others' are the main focus of this article. Following the rise of racism, violence, and hate speech towards minority groups based on people's national, ethnic, religious, sexual and political identities, the article examines the engagement in violence or incitement of violence in the case of two political groups: Golden Dawn from Greece and the English Defence League from the UK. From the 'national demonstrations' of EDL, a street movement, to the 'Committee of National Memory' of GD, a political party that emerged as a third force in the national parliament, the challenge of how to perceive the activism of such groups in institutionalised democracies is highlighted. Based on the analysis of the two cases it is argued that with the idea of the nation at the centre of their construction, the phenomenon of such groups sheds light on a contemporary and popularised version of hate crimes spreading across Europe.

Keywords: extreme right, violence, EDL, Golden Dawn, racism, populism

Gabriella Lazaridis is Senior Lecturer at the University of Leicester and has published extensively in the fields of ethnicity, migration, social exclusion, inclusion and gender. (glazaridis@hotmail.co.uk)

Vasiliki Tsagkroni is a Research Associate at the University of Leicester. (vt60@leicester.ac.uk)

Introduction

In October 2010, Shami Chakrabarti, the director of the National Council for Civil Liberties, characterised EDL, a street protest group, as ‘modern day blackshirts’ (BBC1, 2010). This was a direct reference to the Italian *Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale* (Voluntary Militia for National Security), an unauthorised paramilitary and street army group, loyal to Mussolini, called ‘Blackshirts’ (Milza, 2002), who undertook various violent actions against Mussolini’s opponents. Similarly, in Greece, members of Golden Dawn (GD), an extremist political group often referred to as neo-fascist or neo-Nazi, have also been described as ‘Blackshirts’. The primary underlying connection between these two groups is their violent action.

This article compares the cases of EDL and GD and aims at raising awareness on how such groups have managed to establish themselves through acts of fear. In doing so, the first section of this article explores the relevant literature on extremism, followed by a brief historical overview of the political groups under examination. It traces their activism and violent actions through the years.

In the current European political reality, with political actors trying to deal with the ongoing financial crisis, the potential of populist groups of the extreme right to attract large numbers of followers is of great significance. The European elections of 2014 functioned as a reminder of this potential since all across the EU such parties gained significant support of the popular vote; from the anti-Semitic and anti-immigrant National Front and the triumph of Marine Le Pen, to the Eurosceptic UKIP and the True Finns as representatives of the Scandinavian scene, among others at the political party level, Europe appears without a doubt to be faced with a dangerous and escalating phenomenon: the threat of the extreme right. As mentioned above, this article examines two different cases of groups originating from two countries, the UK and Greece, both affected by the economic crisis though in dissimilar ways.

Golden Dawn launched a campaign in the 2012 national elections in Greece, focusing on concern about unemployment, austerity and the economy, as well as adopting an anti-immigration rhetoric (see GD, 2014). Following 9/11 and facing emerging issues due to the economic crisis, a securitisation of migration in Greece began to be developed. In Greece under crisis, GD took advantage of the framing of migration as a security issue and adopted a distinct xenophobic speech that encouraged hate crime against immigrants.¹ According to them, migrants represent a major problem for Greek society, and are to be blamed for, e.g., rising unemployment and crime; above all immigrants came to be identified as the ultimate threat to Greek cultural and national identity. Moreover, the party has not just engaged in hate speech. In May 2012, action squads organised by Golden Dawn terrorised for days immigrants detained in special facilities in the outskirts of the city of Patras by trying to enter immigrants’ residences, eventually being stopped by police forces. The level of public tolerance towards, or even support for, such action is difficult to measure with accuracy. However, recent opinion polls show that support for Golden Dawn is still strong since the last parliamentary elections: a percentage of 5.6 per cent ranks Golden Dawn in fourth place in terms of electoral support, behind New Democracy (30 per cent), SYRIZA (34.1 per cent) and Potami (8.5 per cent) (see Metron Analysis, 2015).

In the meantime, since March 2009, a new protest group has made its appearance in Britain, as an outcome of a growing sense of cultural alienation in relation to the ethnic minority groups in the country (Sheffield, 2011). The main focus of the new group has been strong anti-Islamic sentiments and attitudes against the various cultural divisions that exist in British

---

¹ In France, since the early 1970s, the Front National adopted an anti-immigration rhetoric and called for ‘assisted repatriation’ (see Hainsworth, 2008); comparable examples are found in the Belgian party Vlaams Blok, in Italy in the Lega Nord, in Switzerland in the Schweizerische Volkspartei and in Austria in the Freiheitliche Partei Österreichs, among others.

society. The group adopted street demonstrations as part of its main activity in order to come closer to their potential audience and managed to establish itself in British society, ignoring allegations of racism and extremism. The new group was named the English Defence League and since its first appearance in 2009, it has experienced growth in its support,² placing it as a successful populist movement at the edge of the extremes.

The most systematic attempts to explain the success of extreme right groups include explanatory factors such as institutional and political opportunities but also the type of electoral system, role of the media, cultural acceptance of populist parties and quality of leadership (see Mudde, 2007). In the case of GD and the EDL there are three factors that seem to be equally prominent for both cases: unemployment and economic discontent, immigration and asylum, and finally citizenship and national tradition. With both countries suffering high unemployment, as Mudde (2007) underscores, socioeconomic issues have greater salience in the political debate. Furthermore, with rising concern over immigration, the increasing numbers of immigrants and refugees are perceived not only as an economic threat, but also as an ethnic and cultural threat, fuelling the rhetoric of the importance of the 'national configuration of citizenship' (see Koopmans et al., 2005: 186).

While both GD and the EDL have been trying to present themselves as non-violent and non-racist, both groups seem to build their political agenda on 'signature issue mobilising support' and the threat of 'the other', driven by patterns of immigration, asylum seekers and multiculturalism' (Norris, 2005: 132). Both make xenophobic appeals, calling for the expulsion of illegal immigrants, and demand stricter measures to reduce immigration. For them, immigration is a threat to several major aspects of national life, such as national security and employment, and contributes rising crime rates. Both are self-characterised as nationalist and patriotic, with elements of populism being a prevailing element in their rhetoric. In addition, both use street marches in order to draw attention to their cause.

Despite the similarities between the two groups, there are also certain major structural and cultural differences, such as the political opportunity structure and socio-political environment they operate in. While Greece is characterised by corruption, clientelism, and a rudimentary welfare state, the UK has a more stable political system with a developed, well-structured welfare system. Nevertheless, the severe economic crisis that has extended across Europe has affected both countries and created ideal circumstances for both groups to draw the attention of the public and, in the case of Greece, to thrive.

Moreover, another major difference is that while GD, especially since 2005, has evolved as a political party, the EDL is a street protest movement. In comparative research the cases may be similar in some regards, but may differ in others. Kriesi's (1995: 1) point that political parties "enter the fray as part of the political environment of social movements" offers argumentation that validates the chosen comparative approach. Following the literature on social movements and the extreme right (see Goodwin, 2012; della Porta, Caiani and Wagemann, 2012), the observation that political parties are linked to social movements can be supported by the fact that Steven Yaxley-Lennon and Kevin Carroll, leading members of the EDL, have links with the British National Party (BNP). Nevertheless, the approach of this article is not to delve into the differences between a social movement versus a political party, but rather to examine the two cases as groups, based on their engagement in violence towards the 'other'. The goal is to discover the aspects, properties and attributes that characterise the groups. In order to do so, the article traces the extremist and racist forms of violence and activities of the groups, underlines the similarities and differences in their core ideology, and places emphasis on the discourses and 'othering' narratives that are used to mobilise support.

---

² Estimated active members 25,000–35,000 (see Bartlett and Littler, 2011).

Theoretical Context: Populism vs. Extremism

Problems of definition

There are many terms used to provide a conceptual umbrella for the groups, parties, organisations and movements of the extreme right. One of the main problems is the groups' diversity. Mudde (1996) has calculated that in the existing literature on the extreme right, there are 26 different approaches regarding a definition that contain at least 58 separate criteria. Among others, the following terms have been used to characterise the extreme right: radical right (Minkenberg, 1998; Kitschelt and McGann, 1995; Merkl and Weinberg, 1997), extreme right (Hainsworth, 2000; Ignazi, 1996), neo-fascist, mimetic or nostalgic fascism (Griffin, 1993), populist, common man protest, poujadist, ultra right, far right (Marcus, 2000), new populism (Taggart, 2000; Lloyd, 2006), ethno-nationalism (Rydgren, 2005), and anti-immigrant (Fennema, 1997). This leads to difficulty in terms of classification based on "organisational complexity and ideological heterogeneity" (Anastasakis, 2000: 5) and the fact that it evolves from the mobilising nature of the groups (Mudde, 2000) since the parties change along with the demands of the electorate.

The nationalist card appears to be a common argument among the groups, while adopting the belief of superiority, authoritarianism, racism, and xenophobia (Hillard and Keith, 1999) alongside prominent concepts on ultra-nationalism, militarism and homophobia (Hutchinson and Smith, 1994). What needs to be highlighted at this point is the prominence in such parties of the view that there is a threat to national and cultural unity, thus they tend to blame social and economic problems on those constructed as the 'others'. In some cases, the 'others' are being targeted in violent activities, e.g. organised group attacks that can often lead to fatalities in the name of protecting the purity of the nation.

Following the collapse of communism, 'the eternal enemy' has been replaced in the extreme right rhetoric with a new 'national risk', the one of globalised and multicultural society. These changes have influenced the way these groups build up their arguments by creating new approaches based on, for example, xenophobia, by adjusting appropriation of slogans and concepts that were previously identified within a left ideology, e.g. the welfare state, and transforming them into new ones, e.g. welfare chauvinism. The new groups emphasise the importance of 'external threats' (e.g. the U.S., the world market) and 'old' and 'new' enemies of the state/nation (e.g. Muslims, immigrants, refugees) that threaten national sovereignty and disturb the national-cultural homogeneity of the nation state (Georgiadou, 2008: 89–90). For Hainsworth (2000), however, the success of the groups is determined according to their ability to re-form and reinvent themselves.

Extremism

The concept of extremism is difficult to define. The common use of the word alternates between two meanings: a) generalised extremism as a deviation from political or social norms and b) extremism as a definite trend towards the violation of democratic processes. The term itself is rarely used for self-determination or self-identification, but mainly for the association and stigmatisation of ideological opponents.

Along with despotism, tyranny and dictatorship, extremism belongs to negatively charged concepts. It carries a latent pejorative connotation and is a defensive attitude fuelled by historical experience, which in turn influences and to some extent shapes political thought. As a negatively charged term, it contrasts with political concepts expressing positive situations with which one defines itself, e.g. democracy. Any refusal presupposes choice based on specific criteria. According to Backes (2003), extremism, similar to the concept of dictatorship, may be seen as contrary to the rule of law. It is therefore a denial of minimum requirements, i.e. the

necessary and sufficient conditions for the existence of the rule of law.

“Extremism is anti-pluralism or – to use a less inappropriate term – monism. And the functional core of extremism is the suppression of difference and disagreement ... precisely the functional essence of extremism is the tendency to treat divisive sections and doubt as unfair.” (Lipset and Raab, 1971: 6) The term gradually entered the political vocabulary in the mid-1960s to describe the emerging groups of the right and left, replacing the previously used term of radicalism.

When referring to specific topics, extremism simply means the tendency towards the ends of the ideological scale. In the most negative sense, when coupled with authoritarianism and totalitarianism as the absolute evil, the problem is not in subjects but in the processes. In this sense extremism means “pushing the limits of regulatory processes defining democratic political practice” (Lipset and Raab, 1971: 4). And while Lipset and Raab refer to extremism as a rejection of pluralism, which represents liberal democracy, for March and Mudde (2005) extremism as opposed to radicalism argues against the values and practices of democracy; as such extremists are seen as undemocratic in comparison to radicals who accept forms of liberal democracy. A further dimension concerns the populist approach. The central concept of populism is that we should place our trust in the common sense of the ordinary people to find solutions to complicated problems. Having said that, it becomes clear that the term populism has a wider range than being used just for the extremes of the political scale. And while populism is defined by its highlighting the people and the elite (see Mudde, 2004), the populism of the extreme right stresses the threat of the ‘other’, or following Zaslove’s (2008: 323) clarification, a second ‘enemy within’ who pressures the people as a ‘special interest group’.

Extremism is not about loyalty to the state or the political system, the belief in democracy. A single extremist ideology of course does not exist. Lipset (1960) proposes that some movements be classified as fascist, because these sought to maintain certain privileges or conditions with authoritarian means, divided into left, centrist and right fascist. They differ as to the objective pursued, but tend to use similar means, and their ideologies, although different, are usually simplistic. This in no way means that the rhetoric and their actions are matched.

Populism

Mudde (2004: 543) explains populism as “an ideology that considers society to be ultimately separated into two homogeneous and antagonistic groups, the pure people versus the corrupt elite, and which argues that politics should be an expression of the *volente generale* (general will) of the people”; for Betz (1998) and Eatwell (2000) the main belief behind populism is the idea of measuring social value in relation to individual social contribution. Populism rejects the established system and supports the idea of the many (people). The term populism underlines more of a political attitude where the mobilisation of the electorate’s popular dissatisfaction is the aim of the parties.

On the other hand, Pfahl-Traughber (1993) takes a somewhat different approach, adopting populism to describe those “modernising right wing parties, which appeal to resentments, prejudices and traditional values and offer simplistic and unrealistic solutions to socio-political problems” (in Ignazi, 2003: 29). Finally, Kitschelt (1995: 21) defines populism as a subcategory of the ‘new radical right’ in those “populist anti-statist appeals which are primarily directed against big government and the political class that dominates a country’s politics through the conventional parties”.

For Mudde (2000) most of these definitions of populism barely contrast in content from definitions of the radical right. Nonetheless, many scholars have chosen to adopt numerous terms in order to describe these political parties (Hainsworth, 2008). However, as Eatwell (2000: 410) emphasises, in an environment where other political families can be identified by their name, e.g. Communists or Greens, the parties which have originated in the radical right

family appear to be “extensive and cannot be summed up in a single identity”. For Georgiadou (2008) the distinction between radical and extreme right contains an understanding that radicalism cannot be extreme. In addition Ignazi (2003) finds the term of new right equivalently vague, since it doesn't reflect the radical context of the parties, and furthermore populism is not an explicit characteristic of the right.

Following the argument above, right-wing extremism is often associated with among other things violent activities, hate crime racism and fascism. Hainsworth (2000), for instance, suggests that violence is a method of disseminating their message while Mudde (2000) suggests that due to the difficulty of defining the extreme right, there are three elements of extremism that can be related to the majority of these groups: authoritarianism (belief in the rule of law), ethnic nationalism (ethnic and cultural origins) and xenophobia (‘fear of the foreign’) (see Eatwell and Goodwin, 2010). In order to address the challenge of the popularity of groups of the extreme right in modern democratic states, Eatwell and Goodwin (2010) focus on the perceptions that cultural heritage is under threat due to the rise of immigration and multiculturalism, which appears to be a key factor in the success of such groups.

In addition, hate crime is often associated with several groups of the extremes. Although difficult to define, hate crime is perceived by Wolfe and Copeland (1994: 201) as a violent act targeting groups which are not valued by the majority of the society, may suffer discrimination in several areas and may also not have access to social, political and economic justice. Though this definition sheds light on the concept of hate crime, the term seems to be rather vague and is open to many criticisms. Nevertheless, it needs to be stressed that hate crime is not always singularly violent but it can be threatening and overwhelming on several levels.

What can be considered as major differences between populism and extremism would be their approach to democracy and the tolerance of violence. Nevertheless, in both populism and extremism notions, the idea of conflict appears to be necessary and unavoidable. Due to the emphasis on the ‘other’, for the groups under examination, for the purpose of this article, populism is linked to extremism and is examined in similar terms.

The case studies

Golden Dawn

Often labelled as a neo-Nazi and neo-fascist party, the origins of Golden Dawn go back to the mid-1980s, when Nikolaos Michaloliakos founded The Popular Association Golden Dawn. GD is an extreme right party that claims in its manifesto to have “faith in the ideology of nationalism” (GD, 2012). The symbol of the party shows great resemblance to the Nazi swastika.

From 1980 until 1984, Michaloliakos, in addition to the newly launched group, published a magazine of the same name in which he, along with other like-minded people, found the opportunity to express ideas strongly resembling those of National Socialism. Michaloliakos found himself in the National Political Union in 1984 but in 1985 he decided to separate himself and create GD, which became a political party in the early 1990s. In the years that followed, GD tried to disregard any reference to National Socialism and focus on the nationalist agenda of the party (Psarras, 2012).

GD's flag closely resembles the Nazi swastika and many of its leaders proudly display the Nazi salute while they carry out pogrom type attacks on immigrants, homosexuals and political opponents. Moreover, the slogan used in public gatherings by GD's supporters is ‘Blood, Honour, Golden Dawn’, which rhymes in the Greek language (Αίμα Τιμή, Χρυσή Αυγή, in Greek).

The party did not have any significant electoral success for almost two decades, until the

local elections of 2010, when it managed to gain 5.3 per cent of the popular vote and elect a representative to the City Council of Athens. In the national elections of 2012, the party managed to increase its support and receive 7 per cent of the popular vote, enough to gain 21 seats in the parliament, but a month later, following the new elections, this was reduced to 6.92 per cent and its seats in the parliament dropped to 18. In 2013, Michaloliakos along with other GD MPs were arrested based on allegations of forming and participating in a criminal organisation. Although the strong leadership forces remain in jail, the party in the latest elections of 2015 managed to gain 6.3 per cent of the vote and maintain their presence in the national parliament.

The party of GD, as stated in its manifesto of 2012, opposes “the demographic alteration, through the influx of millions of illegal immigrants, and the dissolution of Greek society, which is systematically pursued by the parties of the establishment of the so-called left” (GD, 2012). According to the party, nationalism is the “third major ideology in history” (ibid.) and one needs to support the establishment of institutions originated from this ideology. The party “equates the state with the nation, citizenship with ethnicity and demos with ethnos” (Ellinas, 2013: 549). For GD, “nationalism is the only absolute and genuine revolution because it pursues the birth of new moral, spiritual, social values” (GD, 2012). Regarding its structure, the party follows similar patterns with other extreme right parties in Europe, where the authority is concentrated on the figure of the leader.

Several reasons help explain why Golden Dawn has emerged as a parliamentary political party: (1) popular disillusionment over the deep financial crisis; (2) rising poverty and unemployment; (3) the continuing popular disapproval of the traditional ruling parties New Democracy and PASOK, which are considered to be corrupt and culpable for the current financial situation in Greece; and (4) an anti-immigrant, racist campaign which has appealed to a rising nationalism in a Greece under crisis and has been further fuelled by the failure of the state to deal effectively with the huge problem of illegal immigration in Greece (Akrivopoulou, 2013).

English Defence League

The English Defence League (EDL) is an extreme right street protest movement focusing on anti-Islamic sentiments and stands against any idea or form of multiculturalism within the UK. The group's current leader is Tim Ablitt, after co-founders Tommy Robinson and Kevin Carroll left in 2013, implying dangers of ‘far right extremism’ (BBC, 2013). Going back to the identification of the group, EDL (and its offshoots) has a plethora of distinctive symbols and imagery deployed by the activists and others associated with them. The EDL logo, appears online and on pin badges and clothing, and is a Christian cross with the Latin *in hoc signo vinces* (by this sign you will conquer). Alongside this, their online presence often features images of medieval knights, referencing the Crusades.

The origins of EDL can be found in United Peoples of Luton (UPL), a group against Islam. In March 2009, UPL organised a demonstration as a response to the earliest demonstration of the organisation of Al-Muhajiroun against the war in Afghanistan, with the main argument concentrated on ‘Islamic extremism’ as a national problem that needs to be addressed. What finally emerged from the event was a group of organised activists that were to become, under the leadership of Stephen Yaxley Lennon, one of the most ardent anti-Islamic and anti-Muslim groups in the UK, relegating and parodying Muslim communities within the country. In an attempt to build on the ‘success’ of Luton, several similar demonstrations were organised during the following months, e.g. the one in Birmingham on 8th August of the same year by a number of different groups that EDL appeared to be in collaboration with.

Although both leadership and members of the group firmly insist that EDL opposes the mobilisation of Islamic extremists and not Islam in general, the group was almost from the

beginning linked to anti-Muslim and anti-Islamic rhetoric. Since 2011, the party has collaborated with the British National Party (BNP) and launched the British Freedom Party (BFP). The attendance at national events has been between a few hundred and 2000; these have been publicly advertised events, with publicity also coming from the mainstream media and police warnings. While the support base of EDL has been difficult to measure due to the lack of formal membership structure, the think tank Demos estimated that there were between 25000 and 35000 active members in 2011 (Demos, 2011). The group has enriched its base of supporters through the use of new media and social networking sites such as Facebook and Twitter, which offer a space to broadcast its propaganda and information on forthcoming activities to large audiences. The lack of formal membership structures and the engagement and organisation of marches and demonstrations through social media has allowed EDL to deny responsibility for violent activities.

Reacting in a similar way to such extreme right groups that are active in Europe, EDL, similarly to GD, denies the characterisations of its members as racist and xenophobic, and presents an alternative perspective on their identity. As Sheffield (2011) notes, by defining itself as a “human rights organisation, EDL aims to protect the right to free speech, so citizens can speak out against the threat of Islamic extremism” and stresses that according to its official rhetoric the group stands in favour of the promotion and protection of democratic ideals, which can be challenged and threatened by Sharia law. In addition, EDL emphasises the obligation of the people immigrating to the country to respect British culture, laws and traditions and not “expect their own cultures to be promoted by agencies of the state. [...] The onus should always be on foreign cultures to adapt and integrate” (EDL, 2011). In Copesey’s report (2010) on EDL and the challenges for the country and the values of social inclusion, fairness and equality, the author proposes that the EDL represents an “ugly type of English nationalism, which deploys native English identity as its principal weapon’ against the ‘other’”. Without following a traditional manifestation, EDL chooses to campaign on purely anti-Islam issues and in its effort to strengthen its argument the group often adopts the language of liberal democracy and human rights, an approach that can be found in similar extreme right groups in Europe.

Activism and violence

Although both groups stress that their aim is to demonstrate peacefully, activism in the form of violence appears to be engaged in by GD in particular. More specifically, several of its members have been involved in numerous incidents of both hate speech and crime against the ‘other’, based on people’s national, ethnic, religious, and sexual identities.

Violence as a form of activism has been linked with GD since the late 1990s and the party has often been officially accused by pro-migrant organisations and left-wing groups of this. From vandalism of Jewish cemeteries and memorials in the early 2000s, to football hooliganism related to acts of sports violence, GD appears to choose a provocative tactic that has often led to serious injuries against mainly foreign sport fans. In 1998, in the famous case of Perianthos, a well-known member of GD, Antonis Androutsopoulos was accused of the attempted murder of three leftish students; this drew the attention of the media to the group that challenged at the time the efficiency of the Greek police force and strengthened the claim of connections between the Greek police force and GD. Androutsopoulos was finally arrested in 2005 and sent to prison in 2006. Attacks against anarchists and leftists are a common and repeated tactic of GD members.

In the meantime, while seeing its support increasing, GD has been developing from the outset a social programme, including the delivery of free or minimal cost food among the most unfavoured strata of ethnic Greeks, under the slogan ‘Return Greek people’s money to the people’. In one of the public food donations in Athens, GD MP, Ilias Panagiotaras, refused to give

food to an elderly immigrant woman and urged her to go and ask for food from the left coalition party SYRIZA which, according to his opinion, is the protector of immigrants (Koronaïou and Sakellariou, 2013: 336). In order to ensure that food goes only to Greek citizens, they ask people queuing for food to present their identity cards. On May 2, 2013 a GD Member of Parliament, Giorgos Germenis, attempted to punch in the face the mayor of Athens, George Kaminis (a little girl was hit instead by mistake). The incident occurred one day after the police stopped Golden Dawn distributing food 'only to Greeks' on the occasion of the Greek Orthodox Easter celebrations in the most central square of Athens. The mayor of Athens had thanked the police in a public statement for stopping such hate actions during these holy days. He claimed that the GD MP who attacked him had a gun.

Another area of activism in which GD engages is that it allegedly offers protection for victims of crime, a service that has been appreciated by citizens and utilised by the police, which refers Athenians to the GD for help, especially when immigrant crime is involved. The party, however, demands allegiance in return for their service. The myth of the little 'boy scouts' of the GD has been widely reproduced by the media. A picture of a male GD member standing behind two elderly women in front of a bank ATM in order to protect them from thieves was reproduced by many Greek media and across the internet. It was eventually revealed that the man behind the elderly women was a party candidate in the 2010 local elections in Athens and later in the 2012 national elections and the son of one of the women (Koronaïou and Sakellariou, 2013: 333). Nevertheless, the impression was given that GD helps and protects Greek citizens (Psarras, 2012: 379–382).

One of the actions GD took after the 2012 elections was to create a blood bank. Announcements and slogans such as 'Donate blood – Save a Greek soul' were widely circulated, and it was clearly stated in the text accompanying this announcement that the blood is 'only for Greeks'. There were reactions by medical doctors who claimed that blood is for everyone and no one can control who gets blood except by clinical criteria and decisions on individual cases (Koronaïou and Sakellariou, 2013: 333–334).

Another health initiative of GD has been the formation in December 2012 of Medicines Avec Frontiers, in opposition to the international organisation Medicines Sans Frontiers. In their inaugural announcement they state that the service is only for Greeks and call on Greek doctors to participate. They also state that "almost 3 million illegal immigrants are treated by Greek hospitals for free and this is the basic reason why the health system is in this mess" (Koronaïou and Sakellariou, 2013: 334).

As far as unemployment is concerned, GD's anti-immigrant rhetoric is summarised in their repeatedly used slogan 'every foreign worker is a Greek unemployed'. Incidents like the one in a strawberry production farm in southern Greece in 2013, where migrant workers were shot at, but luckily only slightly injured, by their supervisors for demanding to get paid for six months of work, have allegedly been triggered by GD's virulent anti-immigrant rhetoric. Nevertheless, in this particular case, Golden Dawn publicly denied its involvement and condemned the shootings, stating, however, in an official announcement that these issues arise because jobs were stolen from Greeks and given to illegal immigrants, and that the only solution to the problem is the immediate expulsion of all illegal immigrants living and working in Greece.

Moreover, GD has formed a non-profit organisation, which they named OAED (in Greek after the acronym of the official state organisation for the unemployed, which literally means 'Manpower Employment Organisation', but in the case of the GD organisation the acronym means 'Group for the Unemployed Hard-Hit Greeks'). The purpose of this organisation, which according to the Greek Ministry of Labour operates illegally, is, in collaboration with local Golden Dawn offices, to find jobs only for Greeks. A Greek farmer in collaboration with the local GD Offices in a region two hours distant from Athens advertised in local newspapers asking for thirty Greek workers for casual work to pick oranges and tangerines. Fifteen of them according to the advertisement might also be employed on his olive plantations in the near

future (Koronaïou and Sakellariou, 2013: 335). These practices are illegal according to both Greek and EU law. Its supporters — in some instances with the alleged cooperation of police — stand accused of unleashing a rash of violence since the party rose to national office, including the stabbings and beatings of immigrants, ransacking an immigrant community centre, smashing market stalls and breaking the windows of immigrant-owned shops.

Moreover, GD has already demonstrated having ties with other neo-fascist and neo-Nazi political groups in Europe. In May 2005, for instance, it joined the German neo-Nazi party NPD in Berlin in a ceremony paying respect to Hitler, on the anniversary of the defeat of Nazism. And in 2010, Nikos Michaloliakos, the party's leader, addressed the audience in a gathering of the Italian neofascist party Forza Nuova (Zenakos, 2012).

On September 18, 2013, the violent murder of the anti-fascist musician Pavlos Fyssas by members of GD opened once again a debate over banning the party. This time, Greek judges moved forward without new legislation. The Greek High Court of Annulment on September 28 indicted the leader, deputies and members of Golden Dawn based on Art. 187 of the Greek Penal Code, which penalises the formation of and participation in a 'criminal organisation'. Thus, the Greek High Court not only considered GD to be an abettor of Pavlos Fyssas's murder but also initiated a broader investigation into other criminal activities connected with GD, including several reported racist and hate crimes, illegal possession of firearms, and money laundering. On November 1, 2013, two GD members were killed and a third wounded in a drive-by shooting outside the party's offices in an Athens suburb. A previously unknown urban guerrilla group calling itself Militant Popular Revolutionary Forces has claimed responsibility for the murders of the two GD members and the serious injuring of the third one. In an 18-page proclamation the group said that the shooting of the GD members was a 'political execution' in revenge for the murder of leftist rapper Pavlos Fyssas.

The case of EDL appears to have several similarities with that of GD. The group, although stating that its intention is to demonstrate in peace across the country, often appears to be involved in street violence with other opposing organisations and groups, incidents ending in severe injuries (e.g. January 2010 in Stoke-on-Trent where four police officers were injured). Since 2010 the demonstrations of EDL have involved damage to private property, damage to public property and several arrests. All the organised demonstrations and marches of the group have been closely observed by police since they are seen as harbouring a threat to public safety.

Having also strong links with hooliganism and right-wing extremist groups, the group's marches have descended into violent acts and racist and Islamophobic speeches. Additionally, in the riots of 2011, EDL members gathered in several places around the country arguing that their attendance would deter the rioting crowd, and claimed that in this way they were 'protecting' the locals and mobilising the hooligans (see Garland and Treadwell, 2012).

At demonstrations, the primary offline activity of the EDL, the most visible symbol is the English flag, which is the flag of St. George (red cross on a white background), and has connotations of the Crusades. This is combined with slogans and symbols which reference Islam ('No Sharia', 'No more mosques'), and the British military ('Support our troops') and sometimes slogans which aim to distance the group from racism and extremism ('patriotism does not equal Nazism'). The references to the military relate both to the fact that the British military are engaged in operations against Islamic groups overseas, and more importantly are a response to al-Muhajiroun and its successor organisations' protests against the military back in 2009. Thus, the use of the poppy image was in direct response to the radical Islamists' burning of a poppy on Remembrance Sunday.

A further common phrase is 'No Surrender', or NFSE (standing for 'No Fucking Surrender Ever'). This harks back to the use of the phrase in Northern Irish politics (Unionist Ian Paisley, and going back hundreds of years) and its appearance in football songs in 1980s England as 'No surrender to the IRA'. This football song has been adapted to 'No surrender to the Taliban', and is sung at EDL demos alongside other football related songs, including 'England 'til I die'.

Given the EDL's origins in football culture (casuals, hooligans, fans) these songs are no surprise, nor is the prevalence of fashions associated with the scene.

A further slogan, seen on the back of many EDL shirts is 'Not racist, not violent, no longer silent'. The final part of this slogan demonstrates how the EDL's populist anti-elitism is constructed. For the EDL, the people of Britain have been silent for too long on the question of the threat of Islam and/or Islamism, and the time has come to tell the government to do something: "Much of the EDL leaders' vitriol is not directed at the Muslim community, but at the government, which they perceive as pandering to Jihadis' demands, drowned in political correctness and marred by indefensible double standards." (Bartlett and Littler, 2011: 12–13)

Given that the EDL was formed in response to the radical Islamist group, al-Muhajiroun, and states its target as 'extremist Muslims' and 'radical Islam', individuals' orientations to other Muslims is of great interest here. The official EDL website warns against "the unjust assumption that all Muslims are complicit in or somehow responsible for these crimes" and describes Muslims themselves as the "victims of some Islamic traditions and practices" (English Defence League). Indeed, in the speech that EDL leader Tommy Robinson gave at the Newcastle-upon-Tyne demonstration, the week after an Islamist killed an off-duty soldier in South London, he asked the crowd to salute Muslim British soldiers. There were at least two Muslim EDL supporters at this same demonstration. Thus, for at least some EDL activists, some Muslims can be accepted as allies.

That said, the drawing in of other issues besides extremism – "denigration and oppression of women, the molestation of young children, the committing of so-called honour killings, homophobia, anti-Semitism" (English Defence League) – does lead to a focus on Islam more generally as these issues are not limited to radical Islamists, and of course not to Islam either. This reflects mainstream, including governmental, discourse, that places these issues firmly in the context of 'Muslim culture'. Again, a distinction can be made between criticising Islam or particular ethno-religious cultures and hating Muslims as people. Nevertheless, EDL members have been reported for physical assaults and hate speech against Muslims and have been themselves, as in the case of GD, targets, since in 2013 Islamists launched an attack on an EDL march in Dewsbury.

Concluding remarks

From 'modern day blackshirts' to anti-immigration groups, far right activists, racists, neo-Nazis, football hooligans, white nationalists and numerous others, GD and EDL are referred to as two groups of right extremism. With the politics of fear overhanging the immigration debate and the securitisation discourse surrounding immigrants, groups of the extreme right have experienced significant success in Europe.

Although the 'other' in the case of EDL is clearly identified as extremist Islam, in the case of GD, the 'other' is spread more widely in a variety of groups and ethnicities. Hate crime in the case of EDL and GD can take different forms. Although when it comes to street-level violence, discrimination and hate speech towards the 'other' the similarities between the selected cases are clear, the analysis shows that there are differences characterising different practices of mobilisation. Being a street protest group, EDL focuses mainly on street demonstrations and protests, whereas in GD's case the forms of mobilisations vary. From social programmes, to non-profit organisations, to street protests, violent attacks and even murder attempts, GD has managed to become one of the most active and aggressive groups in the European extreme right scene.

Whether it is a street protest group yet to be political party, or a successful political party, violence and hate crime have managed to explicitly interpret the rhetoric of the 'othering' in ordinary language and reduce the margins of tolerance in society to a worrying extent. Both EDL and GD are building their ideology on the glorification and mythologisation of a national

past by glorifying it through reinterpretation of meanings of various symbols, while in the name of nationalism anti 'other' acts are legitimised.

Acknowledgements: We would like to thank the RAGE team. For more information on the project: <http://www2.le.ac.uk/departments/politics/research/rage-project>

Bibliography

- AKRIVOPOULOU, CHRISTINA M. (2013): *Golden Dawn Party Faces Prosecution*. Retrieved from <http://www.icconnectblog.com/2013/10/golden-dawn-party-faces-prosecution> (December 15, 2014).
- ANASTASAKIS, OTHON (2000): Extreme right in Europe: a comparative study of recent trends. *The Hellenic Observatory, Discussion paper No. 3*. The European Institute: London School of Economics and Political Science. Retrieved from <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/DiscussionPapers/AnastasakisDiscussionPaper3.pdf> (December 15, 2014).
- BBC1 (2010): *Andrew Marr Show*. December 13.
- BACKES, UWE (2003): *Rechtsextreme Ideologien in Geschichte und Gegenwart*. Köln: Böhlau-Verlag GmbH.
- BARTLETT, JAMIE and MARK LITTLER (2011): *Inside the edl: populist politics in a digital age*. Retrieved from http://www.demos.co.uk/files/Inside_the_edl_WEB.pdf?1331035419 (December 15, 2014).
- BETZ, HANS-GEORG (1998): Introduction. In *The Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*, H. G. Betz and S. Immerfall (eds.), 1–8. London: MacMillan.
- CAIANI, MANUELA, DONATELLA DELLA PORTA and CLAUDIUS WAGEMANN (2012): *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy, and the United States*. Retrieved from <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199641260.001.0001/acprof-9780199641260-chapter-1> (March 12, 2015).
- COPSEY, NIGEL (2010): *The English defence league: Challenging our country and our values of social inclusion, fairness and equality*. London: Faith Matters. Retrieved from <http://tees.openrepository.com/tees/bitstream/10149/116066/4/116066.pdf> (May 15, 2015).
- EATWELL, ROGER (2000): The Rebirth of the Extreme Right in Western Europe? *Parliamentary Affairs* 53(3): 407–425.
- EATWELL, ROGER and MATTHEW J. GOODWIN (eds.) (2010): *The New Extremism in the 21st Century Britain (Extremism and Democracy)*. New York, London: Routledge.
- ENGLISH DEFENCE LEAGUE. *Mission Statement*. Retrieved from https://www.englishdefenceleague.org/?page_id=9 (May 10, 2015).
- ELLINAS, ANTONIS (2013): The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. *South European Society and Politics* 18(4): 543–565.
- FENNEMA, MEINDERT (1997): Some Conceptual Issues and Problems in the Comparison of Anti-immigrant Parties in Western Europe. *Party Politics* 3(4): 473–492.
- FRANTZIS, P. (2012): The Lower Middle-Class and the Rise of the Far-Right. *UNFOLLOW magazine* 11: 96.
- GARLAND, JON and JAMES TREADWELL (2012): The New Politics of Hate? An Assessment of the Appeal of the English Defence League Amongst Disadvantaged White Working-Class Communities in England. *Journal of Hate Studies* 10(1): 99–122.
- GEORGIADOU, VASILLIKI (2008). *The Far Right and the Consequences of Consensus*. Athens: Kastaniotis Publications [in Greek].
- GOLDEN DAWN (2012): *Manifesto*. Retrieved from <http://www.xryshaygh.com/kinima> (May 15, 2015).
- GOLDEN DAWN. Available on: <http://www.xryshaygh.com/home> (May 15, 2015).
- GOODWIN, MATTHEW, VIDHYA RAMALINGAM and RACHEL BRIGGS (2012): *The New Radical Right: Violent and Non-Violent Movements in Europe*. London: Institute for Strategic Dialogue. Retrieved from <http://www.strategicdialogue.org/ISD%20Far%20Right%20Feb2012.pdf> (March 12, 2015).
- GRIFFIN, ROGER (1993): *The Nature of Fascism*. London, New York: Routledge.
- HAINSWORTH, PAUL (2000): *The Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream*. London: Pinter.

- HAINSWORTH, PAUL (2008): *The Extreme Right in Western Europe*. New York: Routledge.
- HUTCHINSON, JOHN and ANTHONY SMITH (1994): *Nationalism: A reader*. Oxford: Oxford University Press.
- IGNAZI, PIERO (1996): *New challenges: Post-materialism and the extreme right*. Madrid: Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales.
- IGNAZI, PIERO (2003): *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- KITSCHELT, HERBERT and ANTHONY J. MCGANN (1995): *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- KOOPMANS, RUUD, PAUL STATHAM, MARCO GIUGNI and FLORENCE PASSY (2005): *Contested Citizenship Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- KORONAIYOU, ALEXANDRA and ALEXANDROS SAKELLARIOU (2013): Reflections on 'Golden Dawn', community organizing and nationalist solidarity: helping (only) Greeks. *Community Development Journal* 48(2): 332–338.
- KRIESI, HANSPETER (1995): *Party systems, electoral systems and social movements*. Retrieved from <http://www.eui.eu/Projects/POLCON/Documents/Kriesipartysystems.pdf> (March 15, 2015).
- LIPSET, SEYMOUR MARTIN and EARL RAAB (1971): *The Politics of Unreason. Right-Wing Extremism in America, 1790-1970*. London: Heinemann.
- LIPSET, SEYMOUR MARTIN (1960): *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Anchor Books.
- LLOYD JENNY (2006): The, 2005 General Election and the Emergence of the 'Negative Brand'. In *The Marketing of Political Parties*, D. G. Lilleker, N. A. Jackson and R. Scullion (eds.). Manchester: Manchester University Press.
- MARCUS, GEORGE E. (2000): Emotions in politics. *Review of Political Science* 3(1): 221–251.
- MERKL, PETER and LEONARD WEINBERG (1997): *The Revival of Right-Wing Extremism in the Nineties*. London: Frank Cass.
- METRON ANALYSIS. Available on: metronanalysis.gr. (January 12, 2015).
- MILZA, PIERRE (2002): *L'Europe en chemise noire: Les extrêmes droites en Europe de 1945 à aujourd'hui*. Paris: Fayard.
- MINKENBERG, MICHAEL (1998): Context and Consequence: The Impact of the New Radical Right on the Political Process in France and Germany. *German Politics and Society* 48: 1–23.
- MUDDE, CAS (1996): The war of words defining the extreme right party family. *West European Politics* 19(2): 225–248.
- MUDDE, CAS (2000): *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press.
- MUDDE, CAS (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39(3): 541–563.
- MUDDE, CAS (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARCH, LUKE and CAS MUDDE (2005): What's Left of the Radical Left? The European Radical Left Since 1989: Decline and Mutation. *Comparative European Politics* 3(1): 23–49.
- NORRIS, PIPPA (2005): *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral market*. New York: Cambridge University Press.
- OECD (2012): *Greece, International Migration Outlook 2012 Country Notes*. Retrieved from http://www.oecd.org/migration/mig/IMO%202012_Country%20note%20Greece.pdf (December 12, 2014).
- PSARRAS, DIMITRIS (2012): *The Black Book of Golden Dawn*. Athens: Polis [in Greek].
- RYDGREN, JENS (2005): Is Extreme Right-Wing Populism Contagious? Explaining the Emergence of a New Party Family. *European Journal of Political Research* 44: 413–437.
- SHEFFIELD, JOE (2011): Bye-Bye Fascists' A critical analysis of the English Defence League. *Internet Journal of Criminology*. Retrieved from www.internetjournalofcriminology.com (December 15, 2014).
- SYMONDS, TOM (2013): *EDL leader Tommy Robinson quits group*. Retrieved from <http://www.bbc.com/news/uk-politics-24442953> (December 16, 2014).
- TAGGART, PAUL A. (2000): *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- TAYLOR, MATTHEW (2010): English Defence League: Inside the violent world of Britain's new far right. *The Guardian*. Retrieved from <http://www.theguardian.com/uk/2010/may/28/english-defence-league-guardian-investigation> (December 12, 2014).
- ZASLOVE, ANDREJ (2008): Here to Stay? Populism as a New Party Type. *European Review* 16(3): 319–336.
- ZENAKOS, AUGUSTINE (2012): *Golden Dawn, 1980-2-12. The Neonazis' Road to Parliament*. Retrieved from <http://borderlinereports.net/2012/10/25/report-golden-dawn-1980-2012-the-neonazis-road-to-parliament/> (December 10, 2014).

Natural Enemies: Articulations of Racism in Right-Wing Populism in Austria

Povzetek

Naravni sovražniki: Artikulacije rasizma v desničarskem populizmu v Avstriji

Članek raziskuje različne artikulacije rasizma v desnih populističnih diskurzih v Avstriji. Temelji na štirih študijah primerov, ki se osredinjajo na Avstrijsko svobodnjaško stranko (FPÖ), njeno mladinska organizacija (RFJ), novo desničarsko Identitetno gibanje Avstrije (IBÖ) in številne nevladne organizacije, ki se borijo proti (gradnji) mošej in islamskih centrov. Uporabili smo kritično analizo okvirov besedil, ki so jih te organizacije objavile na spletu. Analiza je bila opravljena v okviru dveh projektov, ki jih je sofinancira EU. V prispevku smo se osredinili na argumentativne strategije in vzorce oblikovanja pomenov, povezanih z okviri, ki temeljijo na »drugačenju«, etnizaciji in rasizmu, ki sestavljajo približno polovico glavnih okvirov analiziranih desnih populističnih diskurzov. Natančno branje teh diskurzivnih strategij kaže na tri različne oblike rasističnega artikulacije: protimuslimanski rasizem, etnopluralizem in ksenorasizem. Te oblike rasističnih artikulacij se ne razlikujejo le glede na skupine, ki so stigmatizirane kot »drugi«, ampak tudi po rasistični logiki in glede na naloge, ki naj bi jih imele v desničarskih populističnih diskurzih. Medtem ko je protimuslimanski rasizem predvsem sredstvo ustvarjanja pozitivne samopodobe, je etnopluralizem koherentna ideologija. Na drugi strani deluje ksenorasizem predvsem kot sredstvo za naturaliziranje privilegijev domačinov in krepi desničarsko populistično diskurzivno hegemonijo. Te empirične ugotovitve lahko povežemo s teoretskimi razpravami o rasizmu in podpirajo zahteve, da v definicijo rasizma kot analitični koncept vključimo 'nove', 'diferencialistične' oblike rasizma.

Ključne besede: rasizem, desničarski populizem, Avstrija, analiza okvira

Edma Ajanovic je mlada raziskovalka na Oddelku za politologijo Univerze na Dunaju. Njeni osrednji raziskovalni interesi so migracije, nadnacionalne in translokalne prakse migrantov, desničarski ekstremizem/populizem in rasizem v Avstriji. (edma.ajanovic@univie.ac.at)

Stefanie Mayer je mlada raziskovalka na Oddelku za politologijo Univerze na Dunaju. Njeni osrednji raziskovalni interesi so feministične teorije in politike, kritične teorije rasizma in politika zgodovine. (stefanie.mayer@univie.ac.at)

Birgit Sauer je profesorica na Fakulteti za politične vede Univerze na Dunaju in vodja e-EAV ter projekta RAGE v Avstriji. Njeni osrednji raziskovalni interesi so kritične študije upravljanja in države, politike spola, desničarski populizem in politika čustev. (birgit.sauer@univie.ac.at)

Abstract

The article investigates different articulations of racism in right-wing populist discourses in Austria. The paper is based on four case studies focusing on the *Austrian Freedom Party* (FPÖ), its youth organisation (RFJ), the new-right *Identitarian Movement Austria* (IBÖ) and a number of NGOs campaigning against (the building of) mosques or Islamic centres. We employed critical frame analysis of texts published online by these four organisations, done in the framework of two projects co-funded by the EU. In this paper we focus on argumentative strategies and patterns of meaning-making relating to frames based on 'othering', ethnicisation, and racism, which account for about half of the main frames in the right-wing populist discourses analysed. A closer reading of these discursive strategies shows three distinct modes of racist articulation: forms of anti-Muslim racism, ethnopluralism and xeno-racism. These forms of racist articulations differ not only with regard to the groups that are stigmatised as 'others', but also with regard to the racist logic applied and to the functions they are meant to perform within right-wing populist discourses. While anti-Muslim racism is above all a means of creating a positive self-image, ethnopluralism presents a coherent ideology. Xeno-racism on the other hand

works mainly as a means of naturalising privileges of natives and strengthening right-wing populists' discursive hegemony. These empirical findings can be related to theoretical debates on racism and support claims for inclusion of 'new', 'differentialist' forms in its definition as an analytical concept.

Keywords: racism, right-wing populism, Austria, frame analysis

Edma Ajanovic is a junior researcher at the Department of Political Science, University of Vienna, Austria. Her main research interests are migration, transnational and translocal practices of migrants, and right-wing extremism/populism and racism in Austria. (edma.ajanovic@univie.ac.at)

Stefanie Mayer is a junior researcher at the Department of Political Science, University of Vienna, Austria. Her main research interests are feminist theories and politics, critical theories of racism, and politics of history. (stefanie.mayer@univie.ac.at)

Birgit Sauer is a professor at the Department of Political Science, University of Vienna and leader of the e-EAV and RAGE project in Austria. Her main research interests are critical studies of governance and the state, politics of gender, right-wing populism, and politics of emotion. (birgit.sauer@univie.ac.at)

Since the 1990s right-wing populism has become a buzzword in European politics as well as in political science as right-wing populist movements and parties have successfully changed the political landscape in many countries. Among them the *Austrian Freedom Party* (FPÖ) was one of the pioneers of the populist modernisation of right-wing extremism in Europe and its success makes Austria an interesting laboratory for the study of right-wing populist discourse. While right-wing populists' regular use of 'othering'-discourses and racism is often treated as self-evident in public discussion and academic research alike, the question of *how* populism and racism are interwoven in discursive practices is less frequently addressed. This article sets out to examine empirically articulations of racism in right-wing populists' public communication in Austria. Our aim is to build a typology of right-wing racism in order to demonstrate the varieties of racism in right-wing discourse.

We start our discussion by defining right-wing populism and its relation to racism – two notions that guide our analysis. After a short introduction of the material analysed and the method of 'critical frame analysis' we discuss the results of our empirical research, which is based on four case studies we researched in the framework of two EU-funded projects¹ in 2013 and 2014 in Austria.

Racism in right-wing populism

We chose the concept of right-wing *populism* as our starting point in order to develop our research perspective. This concept provides a focus on how the political actors studied construct their social and political reality through a double antagonism: against elites on the one hand and against groups constructed as 'others' on the other. These constructions fulfil a strategic function as they allow right-wing populists to identify themselves as representatives of the collective will of their addressees in the most direct and unmediated way (Canovan, 2004: 274; Mudde, 2010: 1175).

We follow Sebastian Reinfeldt, who defines right-wing populism as the organisation of "a political strategy and dynamic that links a political formation to parts of the population"² (Reinfeldt, 2000: 46). In his view right-wing populist discourses construct politics as a script of

---

¹ RAGE – Hate speech and populist othering in Europe (Fundamental Rights and Citizenship Programme, grant no. JUST/2012/FRAC/AG/2861) and e-Engagement Against Violence – e-EAV (Daphne Programme, grant no. JUST/2011/DAP/AG/3195).

² All quotes from German sources have been translated by the authors.

relations between friends and enemies, which can be dissected in four positions (ibid.: 132; Figure 1).

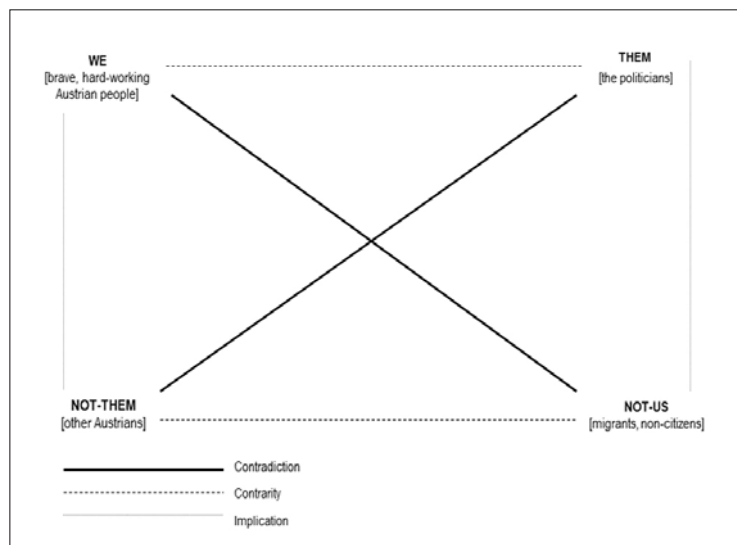

Figure 1: The ideological square of right-wing populism. (Source: Reinfeldt, 2000: 133)

The first position is the ‘us’-group, i.e. the populist in-group that is normally structured around a leader (‘us’). The second position is the group of addressees of right-wing populist discourse (‘not-them’), whom the populist leader and group claim to represent. An equally close connection is assumed to exist between the two distinct groups of enemies: the elites (‘them’/‘those up there’), who are deemed to be not only remote from the concerns of ordinary people, but to act against their interests in a vicious manner, and groups of ‘others’ (‘not-us’) that are excluded from the group of addressees of the populists’ discourse. Those that are ‘not-us’ are often portrayed as representing a danger, which has been deliberately created or is at least fostered by the elites.

While the assignment of the discursive positions to specific groups remains flexible and might change according to the actor analysed, the topic at stake, or the context of a specific utterance, the structure of this double antagonism remains stable and provides the rationale for right-wing populist discourse in every area of political debate. Most commonly (though not exclusively) the role of ‘not-us’ is ascribed to ethnicised and racialised ‘others’, who are depicted as ‘different’ in terms of ethnicity, nationality, religion or culture. Right-wing populist discursive strategies thereby ethnicise the political antagonism constructed between the right-wing populist ‘us’ and its addressees on the one hand and its alleged enemies on the other. As this logic is applied in all policy fields, right-wing populism fosters an ethnicisation of political discourse in general, i.e. a re-framing of all kinds of political and social problems in terms of ‘ethnic’ or ‘cultural’ conflicts.

Research on right-wing populism has tried to capture this logic of right-wing populist ‘othering’ by developing different analytical concepts. For example, the Austrian political scientist Anton Pelinka characterised right-wing populism as adding a “(xenophobic) horizontal affect” to the “(anti-elitarian) vertical affect of populism in general” (Pelinka, 2002: 284–285) and linguist Martin Reisigl focused on the “affirmative relation to the people represented and the

simultaneous attack of internal and external enemies” (Reisigl, 2012: 141). We propose to conceptualise these forms of ‘othering’ as articulations of racism instead. This analytical choice allows us to build on the extensive theoretical discussion on racism as a multi-layered analytical concept that bridges individual, institutional, and discursive areas.

Racism has long been theorised mainly in connection with a biologist exclusionary worldview. Although the understanding has been broadened considerably in recent debates, older definitions still provide an important starting point for a discussion of racism as an analytical concept. Robert Miles and Malcolm Brown (2003: 87) define racism as a “social process by which meanings are attributed to real or imagined human characteristics”. They point to the arbitrariness of phenotypical classifications linked to ‘race’, which only construct specific bodily features to be meaningful and significant for classification. These ‘meaningful’ bodily features then become associated with culture and provide the basis for separating humans into different groups. “(I)n the end it is arbitrary” as to which differences are constructed as meaningful, as Terkessidis (2004: 75) contends. Hence, if no visible differences exist they are invented. Therefore, racism – even in its biologist form – cannot be understood as “a natural division of the world’s population, but the application of historically and culturally specific meanings to the totality of human physiological variation” (Miles and Brown, 2003: 89). Hence ‘race’ cannot be used as an apolitical, ‘given’ category of analysis, but has to be reconceptualised to signify processes of ‘racialisation’ (Terkessidis, 2004: 37; Miles and Brown, 2003: 90, 99). Researchers such as Colette Guillaumin (1995) and Mark Terkessidis (2004) have further broadened this notion to include not only phenotypical but also sociological, symbolic, and imaginary characteristics and the processes in which these are naturalised. Historical research has also shown that racism has always been ‘cultural’ as well as ‘biological’ (Hund, 2001: 12).

Apart from processes that serve to divide humans into groups, Miles and Brown argue that in order to label a phenomenon ‘racist’ at least one group has to be ascribed with negative characteristics or has to be represented as a threat for other groups, which then creates a hierarchy between the constructed ‘races’ (Miles and Brown, 2003: 104). In their view the combination of both elements – racialisation and hierarchisation – defines racism as an ideology. However, new forms of racism do not just mandate a broadening of our understanding of processes of racialisation. Equally, we need to refine our understanding of ‘hierarchisation’ as an ‘element’ of racism. ‘Differentialist’ forms of racism no longer explicitly state a hierarchy of racialised groups, but make use of the anti-racist idea of a “right to be different” and turn it into a “duty to be different” (Schiedel, 2011: 34, see also Terkessidis, 2004: 82). Instead of propagating that groups are of different value, ‘differentialist’ racism focuses on the supposedly insurmountable differences between groups, which are mostly defined in ‘cultural’ rather than openly ‘racial’ terms. As these articulations also separate humans into distinct groups, imply a normative assessment, and define relations between them, we have to define them as a form of racism, too. Following this ‘differentialist’ logic racism itself becomes naturalised by being portrayed as a ‘natural’ longing for tradition and separation. From this point of view the sheer presence of ‘others’ appears to be problematic (Balibar, 1991: 21). Therefore constructions of racialised groups have to be understood as racist ideologies in their own right and have to be placed in the context of power relations that provide conditions for *and* at the same time are effects of racism.

Notwithstanding the importance of understanding racism as an ideology, it is equally important to take its functionality into account. To this end Stuart Hall (2000) and Mark Terkessidis (2004) conceptualise racism as a social practice that links constructions of meaning to the exclusion of specific groups from cultural and symbolic resources. Hence, Terkessidis suggests understanding racism “as a combination of social practice and the simultaneous production of knowledge” (2004: 92), i.e. he suggests understanding racism as an ongoing process in which practices of exclusion and discrimination produce powerful knowledge about ‘others’, which in turn legitimises and prompts further practice. In a nutshell, his definition of racism consists of three elements (*ibid.*: 98): First, processes of ‘racialisation’ construct groups as seemingly natu-

ral entities on the basis of assumed biological as well as cultural characteristics often bundled together. The second element is found in social practices that are based on and result in exclusion and discrimination. Third, the concept of a 'power of differentiation' serves to include the element of (epistemic) violence that links these components. Although racism is not necessarily defined by one dominant group ruling over another by means of force, racism always implies unequal power relations that allow one group to define 'others' and render them visible as 'others'. At the same time and within these relations of inequality the 'us'-group is constructed as the dominant group (ibid.: 96).

This rather broad analytical definition of racism provides our point of departure for the empirical analysis of different constructions of ethnicised groups of 'us' and 'others' within right-wing populist discourses in Austria. Such a theoretically grounded understanding of racism allows us to discuss the functionality of different articulations of racism for and in right-wing populist discourses. But before turning to the results of our case studies, we will introduce the analysed material and our method of *critical frame analysis*.

Case studies

This article is based on an analysis of texts and images published online by four Austrian right-wing populist organisations. We deliberately chose texts that were part of the respective organisation's publication strategy because we wanted to analyse arguments that these organisations meant to feed into public discourse rather than the – presumably more ideology-driven – discourse among functionaries or militants.

The Austrian Freedom Party (FPÖ) was chosen as our first case study due to its relevance in Austrian and European politics. The party is known to be one of the forerunners of populist modernisation among traditional right-wing parties in Europe. The Freedom Party's Youth Organisation, RFJ, was chosen in order to establish a specific focus on communication strategies targeting young people. In contrast to the RFJ, our third case study, the Identitarian Movement Austria (IBÖ) is an independent and relatively new right-wing movement of young people. The IBÖ follows ideas of the *New Right*, derived from its French role model. Our fourth case study also deals with a non-institutionalised actor: a number of NGOs against the building of mosques or Islamic centres, which in April 2011 united in the Movement Pro Austria (BPÖ), although this umbrella organisation has not shown much activity since. The importance of anti-Muslim agitation for right-wing populist parties and groups all over Europe makes these initiatives an interesting case for analysis.

Fifty texts, which have been published online from 2010 onwards³ and were still available in autumn 2013⁴, were chosen for the analysis. We selected texts in order to cover a broad range of different genres. In some cases images were analysed alongside the text in order to grasp visual communication strategies as well (see Table 1).

---

³ Not all texts feature an exact date of publication.

⁴ The IBÖ has since reorganised its website. Although most of the texts can still be found either on the website or on the Facebook page not all of them are as prominently featured as in autumn 2013.

Table 1: Right-wing populist organisations' textual and visual material

	FPÖ	RFJ	IBÖ	BPÖ	Total
Texts total	14	14	12	10	50
a) Programmatic texts	3	6	4	2	15
b) News	3	4	3	3	13
c) Public statements	2	2	2	3	9
d) Speeches, interviews	3	2	3	2	10
e) Social media	3				3
Images		9	3		12
Video			1		1

Critical Frame Analysis

Our method of *Critical Frame Analysis* (CFA) (Verloo, 2005; Verloo and Lombard, 2007: 35) focuses on the construction and representation of political problems and solutions which are either explicitly stated or implied in problem construction (for the theoretical background see Bacchi, 2010). This perspective allows an analysis of the similarities of populist argumentation strategies and of patterns of meaning-making across different texts, genres and political actors.

Our analysis shows that right-wing populism tends to reproduce specific patterns of meaning-making, which are used with regard to different issues. As CFA also allows analysing how blame, responsibility, and victimisation are discursively constructed and distributed among different actors it can be fruitfully combined with Reinfeldt's ideological square of right-wing populism described above. Furthermore, we investigated discursive references, e.g. to norms, values, and ideologies, that legitimised specific constructions of meaning. In many cases processes of framing are not a question of conscious selection, as actors rely on already existing frames that are widespread in society or in their respective group (van Hulst and Yanow, 2014). However, in the specific context of political discourse so-called 'strategic framing', i.e. a "conscious and intentional selection of language and concepts to influence political debate and decision-making" (Bacchi, 2009: 19) plays an important role. Even though processes of meaning-making are never fully controlled by their authors, they strive to create political realities in ways that match their ideological assumptions and construct problems that fit preconceived solutions.

First empirical results showed that nearly half of the problem-constructions analysed relied on a racist logic of ethnicisation and/or racialisation of parts of the population (most prominently Muslims) or on the problematisation of immigration, asylum and integration policies. Slightly more than half of the 'solutions' presented by the right-wing populist organisations studied either proposed restrictive immigration and asylum policies, were directed against Muslims, or presented the positive flip side of racist discourses in the form of a strengthening of Austrian and/or European identity, the privileging of natives or references to patriotism and nationalism. These first results provided the basis for a more nuanced look at the strategic use and intersections of different frames in meaning-making processes.

Articulations of racism

Our results show that right-wing populists use different strategies in the construction of ethnicised ‘others’, which can be systematically grouped, arriving at three main patterns of meaning-making. Drawing on existing literature these patterns can be conceptualised as anti-Muslim racism (Fekete, 2006), ethnopluralism (Bruns et al., 2014: 174) and xeno-racism (Fekete, 2001). Even where strands of political discourse intersect or converge, our analysis captures different logics and functions of these articulations.

Anti-Muslim racism

This form of racist articulation plays a tremendous role in right-wing populism. The logic underlying the construction of the populist ‘us’ and its addressees (‘not-them’) on the one hand and ‘not-us’/‘others’ on the other hand follows established patterns of cultural racism. ‘Others’, ‘their culture’ and ‘their religion’ are portrayed as being in complete contradiction to ‘our culture’ and ‘our values’, thereby rendering these ‘others’ a threat to the dominant society. Anti-Muslim racism treats the culture and the religion of ‘others’ as interchangeable terms. Firstly, religion – often pictured in its most restrictive forms – is seen as dominating and defining culture, while secondly the vague notion of culture serves to include all people with a (family or migration) background that might in any way be linked to Islam into this group irrespective of individual religious (or atheist) practices. All actors in our case studies voice anti-Muslim racism. In the case of the civic initiatives lobbying against mosques or Islamic centres it even represents the only relevant content. One telling example stems from an ‘open letter’ of one of these initiatives, that lobbied for the “closing and sale” of an Islamic cultural centre of the Turkish organisation ATIB/Turkish-Islamic Union in Vienna. In this open letter the NGO states the following:

If the organisation should go into operation, this means the acceptance of political-religious views and acts that in no way conform to our worldview and contradict the Geneva Convention on Human Rights⁵ or good morals such as the definitive discrimination of women, absence of religious freedom, dress codes, genital mutilation of minors in unsterile conditions, cruelty towards animals by halal slaughtering,⁶ etc. (Hubac, 2013)

This quote provides an interesting example for the use of categories of gender and age in right-wing populist discourse. Women and minors appear as victims of Islam, which is thereby rendered a ‘male’ – read: dominant, aggressive – religion. The use of the gender-neutral term “minors” enables at least two different readings of the sentence – a prominent strategy in right-wing populism that has been aptly termed ‘calculated ambivalence’ (Engel and Wodak, 2013). The term “genital mutilation” plays on the notion of ‘Female Genital Mutilation’ (FGM), which is a brutal and harmful practice that is not grounded in Islam, but in local traditions and hence cannot be linked to the organisation ATIB that represents the Turkish state-controlled Islam. While deliberately playing on this notion the term might of course also be taken to refer to male circumcision, which is a religious practice, albeit a much less harmful one. Calculated

---

⁵ It is not quite clear which convention the authors are referring to here as a *Geneva Convention on Human Rights* does not exist.

⁶ The German text uses the term “schächten” here, which mostly refers to Jewish kosher butchering although it can also be used for the Islamic practice. This criticism and the reference to “genital mutilation” (if understood to refer to male circumcision) could be further investigated in terms of connections and differences between anti-Muslim racism and anti-Semitism, but such an analysis is beyond the scope of this article.

ambivalence in this instance works as a strategy to capitalise on the moral outrage over FGM, while still being able to downplay the statement to one about male circumcision if a reference to facts should be required.

Arguments relying on a specific depiction of gender relations are a typical device of anti-Muslim racism, which creates an image of an 'Orient' characterised by the subordination of women, thereby rendering the 'West' – and in our example white Catholic Austria – a model of emancipation and equality between the sexes (Fekete, 2006: 13). It is also typical that the group the author is referring to as 'us' ("our worldview") is not named and only implicitly constructed as native Austrians without a migration history and either Catholic or agnostic/atheist. Through this discursive strategy Muslim men are pictured as potential perpetrators, Muslim women – if present at all – are victimised, native Austrian women appear to be threatened by Islam, while native men are called to defend 'our' good morals, which supposedly include gender equality. A specific paradox is the use of "religious freedom" as an argument against the building of a religious centre. The idea of human rights is thereby reduced to mere rhetoric in order to paint a more favourable picture of the right-wing populist 'us' and its addressees.

Ethnopluralism

Even though ethnopluralist racist articulations are often legitimised by anti-Muslim resentment, they follow a different and rather more complex logic. Proponents of the New Right, who since the 1970s have strived for a modernisation of right-wing extremist ideologies in order to distance themselves from National Socialism, have coined the term 'ethnopluralism'. The concept is based on the assumption that different peoples and cultures, which are defined in ethnic terms and presumed to be static entities, need to be kept separate from each other in order to ensure their inner homogeneity. These ahistorical "ethno-cultures" are perceived to be the basis of functioning societies, democracy, and peace. In their self-presentation ethnopluralists often explicitly distance themselves from racism, arguing that they perceive all cultures as being different but of equal value. As discussed above current theoretical approaches to racism counter that argument by pointing to the power relations implied in processes of racialisation. Ethnopluralism therefore has to be analysed as a type of differentialist racism.

Many aspects of ethnopluralism are in line with traditional right-wing extremist ideas on population policies. However, it also represents a conceptual modernisation by renouncing an explicit hierarchisation of peoples and by foregrounding 'culture' rather than 'biology'. Still, ethnopluralist ideologies are grounded in a biologist understanding that constructs ethnic groups in terms of kinship. The following paragraph was taken from a programmatic text of the Identitarian Movement Austria and shows that – in contrast to anti-Muslim racism described above – ethnopluralism often works with explicit depictions of what is deemed one's own:

Being identitarian for us means being fully committed to standing up for the preservation of our ethno-cultural identity. For us our identity is the interplay of our inherited culture, our awareness of being a homogeneous community related by kinship as well as the collective memory of its path through time. (IBÖ, n.d.)

Even though the "homogeneous community" that identitarian activists are committed to is explicitly grounded in biology, ethnopluralists avoid notions of 'nation' or 'race' in this respect and prefer the more flexible concept of 'ethno-cultural identity'. This allows for a gradual definition of closeness and distance of different groups. It is thereby possible to conceptualise European peoples as being in close relation to each other on the basis of biologically defined kinship, while a deep cleavage is constructed between Europeans and non-European and especially Muslim 'others'.

Regarding the inner logic and the function of this form of racism, two aspects appear to be most important: First, the human race is divided into separate groups by means of an essentially biologist reasoning, which is enriched by cultural and historical factors. This logic mirrors traditional right-wing extremist nationalism and racism, but uses different and less explicit categories. The preservation of these imagined homogeneous groups is the central political aim of ethnopluralism and allegedly is the cure to all ills of the modern world, including but not limited to multiculturalism, migration, egalitarianism, liberalism, and demographic decline. Second, this ideological worldview explicitly calls for the exclusion and discrimination of ‘others’ within today’s immigration societies.

Xeno-racism

A third type of racist articulation was found mainly in texts from the FPÖ and its youth organisation RFJ, i.e. from actors who are constantly trying to maximise their electorate. Xeno-racist articulations avoid an ideological grounding of their stance against ‘others’ and are instead based on a naturalising logic of ethnicised competition. Xeno-racism (Fekete, 2001) focuses on the antagonistic relation between the addressees of right-wing populism (‘not-them’) and ‘others’ (‘not-us’) without debating these groups as such in any detail.⁷ The antagonistic nature of this relationship is not explained, but appears as a given. Xeno-racist articulations mostly construct the ‘foreigner’ (*Ausländer*) as their object, without further defining or specifying this term. While ‘foreigner’ literally refers to people without Austrian citizenship, it has in its actual usage strong racialised overtones that link it to markers such as perceived phenotypical differences or an accent on the use of the German language rather than to nationality. Therefore, black Austrians or (grand)children of immigrants of Turkish origin, for example, who long ago obtained Austrian citizenship, might more often than not be perceived as ‘foreigners’ in this sense. The logic of xeno-racist articulations can be shown in the following quote from an FPÖ election campaign: “The FPÖ will turn Austria into the most family- and child-friendly country in Europe for her own citizens.” (FPÖ, 2013)

One of the preconditions for this endeavour is also stated: “Stop the export of family benefits to foreign countries.” (ibid.)

The latter demand, which the FPÖ has voiced repeatedly, has no basis in reality as Austria cancelled its bilateral agreements on social benefits with Turkey as well as with the countries of former Yugoslavia in 1996. Since then family benefits have only been paid to non-EU citizens working in the country if their children are living in Austria as well.⁸ But the FPÖ’s claim for a nationalisation of family benefits is not a question of facts, but of the creation of rather vague but nevertheless highly emotionalised constructions of ‘us’ versus ‘others’. Already in 2010 the Facebook profile of party leader Heinz-Christian Strache featured a posting entitled “Our families have to bleed – the money goes abroad!” (Strache, 2010). The entry starts with the (factually wrong) claim that “month after month we transfer full family benefits, which are enormous sums” to Turkey (ibid.). The whole posting then systematically mixes the possibility of a transfer of family benefits across borders within the EU and the nationality of people receiving family benefits in Austria. The main part of the text reads as follows:

---

⁷ Nevertheless recipients make sense of these messages and often add the openly racist descriptions (e.g. in comments on Facebook) that the right-wing populist actors in question do not (need to) provide.

⁸ However, EU regulations stipulate that EU citizens and Swiss citizens might under certain conditions be entitled to family benefits in the country they work in even if the children are living abroad.

[F]amily benefits – 200,486 Turks, Slovaks, etc. are entitled to it. Until now Austria has paid 312 million Euros per year to 200,486 foreign children whose fathers or mothers have worked in Austria for at least three months!!!

We need the money for OUR children, OUR families! (ibid.)

Hence, the whole posting is about the creation of an antagonism between ‘us’ and those that are ‘not-us’, who might be “Turks”, “Slovaks” or “foreign children”. The claim to nationalise family benefits might be understood as a concrete version of the omnipresent slogan “Austria first!”, which the FPÖ has been using since the 1990s and which structures their political discourse in many policy fields. In the context of family policies it bridges the populist claim to care for the needs of the ‘little man on the street’ (read: to legitimise privileges of natives) on the one hand and ideas of nativist population policies driven by right-wing ideology on the other hand. The success of this strategy is connected to images of naturalised differences that *inter alia* rest on the history of a so-called ‘foreigners’ question’ established in Austria in the early 1990s (Zuser, 1996). This ‘question’ became an established topos in political debates and was key to the construction of a ‘natural’ antagonism between Austrian natives and people perceived to be immigrants. The two most fundamental functions of xeno-racist articulations are therefore the naturalisation and thereby legitimisation of the privileged position of natives and the strengthening of right-wing populist discursive hegemony in a number of policy fields.

Conclusions

Our analysis shows that right-wing populist discourses include a range of different articulations of racism, which can be grouped according to the different logics underlying these articulations and to their different functions. Even though dichotomous and racist constructions are an important part of right-wing populism in all policy fields our analysis also shows that racist patterns of meaning-making and argumentation are especially important in some policy fields, including of course immigration policies, but also other fields that are connected to population policies, which have always been of central concern for right-wing extremism, including issues of gender equality and family policies. Therefore our analysis strengthens the claim to intersectionality as an analytical perspective (Siim, 2009: 2), i.e. a focus on how the simultaneous invocation of multiple differences is used in an ever-shifting manner in order to render right-wing populist discourse coherent and intelligible. Analysing “intersectionality from above” (Sauer, 2013) allows us to grasp the instrumental use of different categories of inequality and the effects these discursive strategies produce. Frame analysis as a method allows for such an intersectional perspective, if framing is understood to be a complex activity of meaning-making rather than the simple application of one specific frame to a given situation.

As we have shown, the three types of racist articulation fulfil different functions in right-wing populist discourses. The most important function of anti-Muslim racism is the creation of a positive self-image of the speakers, their in-group and addressees in terms of modernity, democracy, equality and emancipation. Ethnopluralism, while presenting itself as opposed to racism, in effect functions as a tool to legitimise exclusion and inequality in immigration societies. While ethnopluralist articulations openly discuss their ideological foundations, xeno-racism in contrast is based on the naturalisation of ethnicised antagonistic groups as part of a ‘common sense’. It not only legitimises native privilege, but also enables right-wing populism to establish some of its central ideological constructions as part of ‘common sense’, thereby defining not only the content but the basic premises of political debate. Our analysis focused on recent publications and therefore could not identify long(er) term developments. A comparison of our findings with literature on racist articulations in Austrian populism in the 1990s and

very early 2000s (Ottmeyer, 2000: 79–93; Ötsch, 2000: 39–41; Wodak, 2000), however, hints at some developments: First, anti-Muslim racism has clearly emerged as a new topic of utmost importance, while racism based on biological signifiers as well as anti-Semitism in relation to the National Socialist past (although both are still present) have become less dominant issues in right-wing populist articulations. Ethnopluralist articulations, which have been discussed among right-wing extremists for decades, only emerged as an issue in public communication with the formation of Identitarian groups. In contrast, xeno-racism builds on the discursive construction of an antagonism between natives and foreigners during the last 25 years, which has been articulated by different actors in all areas of political discourse until it has become ‘common sense’.

Drawing on the conception of racism by Terkessidis, these different articulations can also be defined as different configurations of the three essential components of racism: Anti-Muslim racism focuses mainly on processes of ‘racialisation’, i.e. the construction and – extremely negative – description of ‘others’, which in turn allows for the implicit creation of a positive self-image. Ethnopluralist patterns of meaning-making are the broadest and most clearly ideology-driven articulations we found in our analysis, as they combine the construction of homogeneous, allegedly ‘natural’, ‘ethno-cultural’ entities with the legitimisation of exclusion and discrimination. In contrast, xeno-racism avoids explicit ideological articulations as well as a clear definition of the antagonistic groups it constructs but focuses instead on the legitimisation of the unequal allocation of resources and of practices of exclusion. All three types of racist articulation rely on what Terkessidis calls the ‘power of differentiation’, i.e. the power to make ‘others’ mere objects of right-wing populist constructions of reality.

Literature

- BACCHI, CAROL (2009): The issue of intentionality in frame theory: the need for reflexive framing. In *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*, E. Lombardo, P. Meier and M. Verloo (eds.), 19–35. New York, London: Routledge.
- BACCHI, CAROL (2010): *Foucault, Policy and Rule: Challenging the Problem-Solving Paradigm. FREIA-Paper*. Retrieved from: http://vbn.aau.dk/files/33190050/FREIA_wp_74.pdf (October 9, 2014).
- BALIBAR, ÉTIENNE (1991): Is there a ‘Neo-Racism’? In *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, E. Balibar and I. Wallerstein (eds.), 17–28. London, New York: Verso.
- BRUNS, JULIAN, KATHRIN GLÖSEL and NATASCHA STROBL (2014): *Die Identitären. Handbuch zur Jugendbewegung der Neuen Rechten in Europa*. Münster: Unrast.
- CANOVAN, MARGARET (2004): Populism for Political Theorists? *Journal of Political Ideologies* 9(3): 241–52.
- ENGEL, JAKOB and RUTH WODAK (2013): ‘Calculated Ambivalence’ and Holocaust Denial in Austria. In *Analysing Fascist Discourse. European Fascism in Talk and Text*, R. Wodak and J. Richardson (eds.), 73–96. New York, NY [u.a.]: Routledge.
- FEKETE, LIZ (2001): The Emergence of Xeno-Racism. *Race & Class* 43(2): 23–40.
- FEKETE, LIZ (2006): Enlightened Fundamentalism? Immigration, Feminism and the Right. *Race & Class* 48(2): 1–22.
- FPÖ (2013): *“Liebe Deine Nächsten”*. Retrieved from: http://www.hcstrache.at/wpcontent/uploads/2013/08/Folder_Web.pdf (October 20, 2014).
- GUILLAUMIN, COLETTE (1995): *Racism, Sexism, Power and Ideology*. London, New York: Routledge.
- HALL, STUART (2000): Rassismus als ideologischer Diskurs. In *Theorien über Rassismus*, N. Rätzsch (ed.), 7–16. Hamburg: Argument Verlag.
- HUBAC, ROBERT (2013): *Offener Brief*. Retrieved from: <http://www.bi-rappgassekoloniestrasse.at/wp-content/uploads/2013/09/offener-Brief.pdf> (October 16, 2014).
- HUND, WULF D. (2007): *Rassismus*. Bielefeld: Transcript.
- IBÖ (n.d.): *100 % Identität - 0% Rassismus*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2877>

- 84951332840&set=a.287784731332862.63761.287774531333882&type=1&theater (October 15, 2014).
- MILES, ROBERT and MALCOLM BROWN (2003): *Racism*. New York: Routledge.
- MUDDE, CAS (2010): The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *West European Politics* 33(6): 1167–1186.
- OTTOMEYER, KLAUS (2000): *Die Haider-Show. Zur Psychopolitik der FPÖ*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- ÖTSCH, WALTER (2000): *Haider Light. Handbuch für Demagogie*. Wien: Czernin Verlag.
- PELINKA, ANTON (2002): Die FPÖ in der vergleichenden Parteienforschung. Zur typologischen Einordnung der Freiheitlichen Partei Österreichs. *ÖZP* 31(3): 281–290.
- REINFELDT, SEBASTIAN (2000): *Nicht-wir und Die-da. Studien zum rechten Populismus*. Wien: Braumüller.
- REISIGL, MARTIN (2012): Zur Kommunikativen Dimension des Rechtspopulismus. In *Populismus. Herausforderung oder Gefahr für die Demokratie?*, Sir Peter Ustinov Institut (eds.), 141–162. Wien: New Academic Press.
- SCHIEDEL, HERIBERT (2007): *Der rechte Rand. Extremistische Gesinnungen in unserer Gesellschaft*. Wien: Edition Steinbauer.
- SAUER, BIRGIT (2013): *Intersectionality from above – framing Muslim headscarves in European policy debates*. Paper presented at the ECPR General Conference, Bordeaux.
- SIIM, BIRTE (2009): *Gender, Intersectionality and the European Public Sphere*. Retrieved from: http://eurospheres.org/files/2010/07/Gender_Action_Plan.pdf (May 21, 2014).
- TERKESSIDIS, MARK (2004): *Die Banalität des Rassismus. Migranten zweiter Generation entwickeln eine neue Perspektive*. Bielefeld: Transcript.
- STRACHE, HANS-CHRISTAN (2010): Posting von HC Strache. *Facebook*, November 15. Retrieved from: <https://de.facebook.com/HCStrache> (October 20, 2014).
- VAN HULST, MERLIJN and DVORA YANOW (2014): From policy “frames” to “framing”: Theorizing a process-oriented, political approach. *The American Review of Public Administration*. Retrieved from: <http://arp.sagepub.com/content/early/2014/05/28/0275074014533142.full.pdf> (October 13, 2014).
- VERLOO, MIEKE (2005): Mainstreaming gender equality in Europe. A critical frame analysis. *The Greek Review of Social Research* 117(B): 11–35.
- VERLOO, MIEKE and EMMANUELA LOMBARDO (2007): Contested Gender Equality and Policy Variety in Europe: Introducing a Critical Frame Analysis Approach. In *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*, M. Verloo (ed.), 21–51. Budapest: Central European University Press.
- WODAK, RUTH (2000): “Wer echt, anständig und ordentlich ist, bestimme ich!” Wie Jörg Haider und die FPÖ Österreichs Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft beurteilen. *Multimedia* 00/03: 10/11.
- ZUSER, PETER (1996): *Die Konstruktion der Ausländerfrage in Österreich. Eine Analyse des öffentlichen Diskurses 1990*. Retrieved from: http://aei.pitt.edu/32436/1/1264592159_pw_35.pdf http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_35.pdf (October 18, 2014).

Prebujanje teme na Vzhodu

Krepitev skrajne desnice in neonacizma v srednji in vzhodni Evropi

Abstract

Awakening of Darkness in the East

The article summarizes the development and the growth of extreme-right and neo-Nazi groups and parties in Central and Eastern Europe following the fall of socialism. In spite of this, the general public is still indifferent, and the mass media do not pay enough attention to this problem. The media in Central and Eastern Europe deal with attacks of extreme-right groups individually or in individual countries, while the main problem is that various xenophobic and neo-Nazi groups make acquaintance, socialize, exchange experiences and coordinate actions and work at the international level. This can be seen in attacks on homosexuals, Roma and members of other minorities, joint participation in violent demonstrations, the same dress style and the same slogans, etc. The article draws particular attention to the situation in Hungary, the Czech Republic, Slovakia and Slovenia, where neo-Nazi or extreme right-wing groups are gaining more and more social impact.

Keywords: extreme-right, neo-Nazi groups, Hungary, the Czech Republic, Slovak Republic

Erik Valenčič is a journalist. (erik.valencic@gmail.com)

Povzetek

Članek povzema razvoj in razmah skrajno desničarskih in neonacističnih skupin in strank po padcu socializma v Srednji in Vzhodni Evropi. Kljub razširjenosti je do tega pojava širša javnost ravnodušna in tudi množični mediji se temu problemu ne posvečajo dovolj resno. Mediji primere napadov srednje- in vzhodnoevropskih skrajnih desničarjev obravnavajo posamično ali v posameznih državah, medtem ko je osrednji problem prav ta, da se različne ksenofobne in neonacistične skupine med seboj spoznavajo, družijo, izmenjujejo izkušnje in delujejo usklajeno na nadnacionalni ravni. To potrjujejo napadi na istospolne, Rome in pripadnike drugih manjšin, skupno sodelovanje na nasilnih demonstracijah, prevzemanje enakega sloga oblačenja ter istih sloganov itd. Članek opozarja predvsem na razmere na Madžarskem, Češkem, Slovaškem in v Sloveniji, kjer neonacistične oziroma skrajno desničarske skupine pridobivajo vse več družbenega vpliva.

Ključne besede: skrajna desnica, neonacistične skupine, Madžarska, Češka republika in Slovaška republika

Erik Valenčič je neodvisni novinar. (erik.valencic@gmail.com)

Ura je bila nekaj čez 21. v soboto, 29. oktobra 2011. Pred glavnim vhodom v nočni klub InBox na Rudniku se je zbrala velika množica obiskovalcev, med katerimi so močno prevladovali obritoglavci. Vseh skupaj jih je bilo na oko okrog 150, čeprav so organizatorji dogodka pozneje navajali, da se ga je udeležilo 700 ljudi. Oziroma natančneje: 700 neonacistov. Prizor je bil še toliko bolj nenavaden, ker je klub v enem od nakupovalnih predelov Ljubljane. Parkirišče, na katerem sva bila s prijateljem fotografom, je bilo še vedno razmeroma polno. Ljudje so se vračali do svojih avtov iz barov in restavracij s plastično hrano; nekateri so tovorili vreče nakupljene šare in za seboj vlekli še svoje otroke. Ni bilo videti, da kdo opaža neonaciste na drugi strani ceste. Roko na srce, neonacisti se niso trudili biti opazni. Moški v zelenih in črnih bomberjih – med njimi je bilo komaj za spoznanje žensk in deklet – so se gnetli pred vhodom in z rokami v žepih važno postopali le pred lastnimi sencami. Tudi čez dan ni nič govorilo o tem, kaj se ima zgoditi zvečer. Kičavosti nakupovalne četrti, obdane s šizofrenimi jumbo plakati, ni zmotil niti načekčan keltski križ s pripisom na pločevinasti ograji: Skins Ljubljana. Vse je delovalo skorajda normalno. Precej čudna in zavržna normalnost.

In kaj se je pravzaprav dogajalo? Neonacistična skupina *Blood&Honour Slovenia* je praznovala deseto obletnico svojega obstoja. V ta namen so njeni vodilni člani najeli klub InBox in v njem organizirali koncertno prireditev z bendi Frakass iz Francije, Rotte Charlotte in Division Germania iz Nemčije ter Brutal Attack in WhiteLaw iz Velike Britanije. Te glasbene skupine poveljujejo nacizem, njegove zgodovinske voditelje, antisemitizem, čistost »bele rase« in na splošno opevajo nasilje proti drugačnim in drugače mislečim. Poniglavo samozagledanost in kratek doseg njihovih besedil še najbolje ponazarja pesem *Deutsche Youth*, ki jo je nemški mladini posvetil sicer britanski WhiteLaw: »Pridete v velikem številu, vaš odpor je močan, s čimer dokazujete, da njegova (Hitlerjeva, op. a.) vizija živi naprej in ni pomembno, kaj vam delajo, vodite nas k resnici.« (Valenčič, 2011c) Je to njihova alternativa večkulturnosti – postanimo kar vsi Nemci? In to Nemci, kot jih je videla Leni Riefenstahl?¹

Glasbene skupine, ki so takrat nastopile v InBoxu, so prihajale iz zahodne Evrope, medtem ko je bilo občinstvo skoraj v celoti srednje- in vzhodnoevropsko. Avtomobili, parkirani ob klubu, so imeli registrske tablice iz Slovaške, Madžarske, Češke, Hrvaške in Srbije. To je bilo ob vsem skupaj še najbolj presenetljivo in nenavadno. Naslednje leto, ob 11. obletnici ustanovitve Blood&Honour Slovenia, se je ponovil prizor z registrskimi tablicami. Neonacisti so tokrat praznovali v svojem prostoru v nekdanji diskoteki Life na ulici Mačkovci 80 v Domžalah. Ime prostora? Klub 88, kar pomeni Klub HH, torej Klub Heil Hitler. Pred njim so bili spet parkirani avtomobili iz srednje in vzhodne Evrope. Prišli so tudi »kameradi«, kot jih imenujejo, iz Avstrije in Nemčije, slovenski neonacisti, toda spet so prevladovale tablice iz slovanskih, 'narijskih' dežel. Kaj je v ozadju vsega tega?

Untermenschen nacisti, manjvredni ljudje z večvrednostnimi kompleksi

Odgovor je bil do takrat v veliki meri že jasen, čeprav je tudi res, da ga širša, evropska javnost ni dobro poznala oziroma se ga še vedno ne zaveda dovolj dobro. V državah nekdanjega komunističnega bloka, ki jih je t. i. demokratična tranzicija opeharila vere v boljšo prihodnost, Evropska unija pa takisto razočarala, se v zadnjem desetletju močno krepijo smeri skrajne desnice, ki čedalje bolj odkrito promovirajo nacionalsocializem oziroma neonacizem.² Kljub

¹ Mimogrede, slovenska neonacistična skupina Slovenski radikali je pred časom na svoji spletni strani obelodanjala: »Zavzemamo se za nacistični rajh in nemški narod.« (Valenčič, 2010)

² Po avtorjevem mnenju je treba ločiti med skrajnimi desničarji in neonacisti. Neonacisti so skrajni desničarji, ni pa

razširjenosti ta pojav še vedno lebdi nekje pod radarjem kolektivne zavesti. In ne gre le za ravnodušnost širše javnosti. Tudi množični mediji se temu problemu ne posvečajo dovolj resno. Od časa do časa nas grozljivi primeri spomnijo, da se okoli nas znova prebujata tema, ki je pred sto leti svet zavila v črnino.

Judovsko gledališče Siraly v Budimpešti je bilo 28. septembra 2008 prizorišče sramotnega in skrb zbujajočega napada šestih zamaskiranih neonacistov. Ti so se pojavili kmalu po koncu predstave *Gecy* in režiserja Ferenc Sebe napadli s kislino in prašičjimi iztrebki. Kislina je zadela tudi ljudi v njegovi neposredni bližini. Nato so močno pretepli človeka, ki je Sebu pri priči stopil v bran, in pobegnili še pred prihodom policije (Margit, 2008). To je bil prvi organiziran (Ferencu Sebu so pred tem grozili) nasilen napad zoper Jude na Madžarskem od prehoda v demokracijo leta 1989. Toda skupnost, ki je v tej državi tarča največjega nasilja, je romska. Skupina madžarskih skrajnih desničarjev je v letih 2008 in 2009 izvedla devet strelskih in bombnih napadov zoper romske prebivalce na severovzhodu države. Njihova kampanja terorja je za seboj pustila šest mrtvih, med katerimi je bil tudi štiriletni otrok, in 55 ranjenih.

Podobno je ravnala skupina čeških neonacistov, ki je 19. aprila 2009 z molotovkami napadla hišo romske družine v kraju Vitkov. Med žrtvami požiga, s katerim so hoteli neonacisti vnaprej počastiti 120. obletnico Hitlerjevega rojstnega dne, je bila tudi dojenčica, ki je komaj preživela z 80-odstotnimi opeklinami po vsem telesu (Velinger, 2010). Desetega avgusta 2012 je češka policija v mestu Ostrava aretirala 29-letnega moškega, ki je pritegnil njihovo pozornost, ker je na spletu uporabljal psevdonim Breivik. Na njegovem domu so odkrili orožje, strelivo, plinske maske, doma izdelane eksplozivne naprave in policijske uniforme. Moški je nameraval izvesti teroristični napad po vzoru svojega idola, skrajno desničarskega terorista Andersa Breivika. Novice o tem primeru so kmalu poniknile oziroma zamenjale so jih druge. Oktobra 2013 (točen datum ni jasen) je policija aretirala neonacista, ki je poklical na telefonsko številko za nujne primere in zagrozil, da bo ubil župana Ostrave Petra Kajnarja in njegovo družino (Romea, 2013). Zahteval je izpustitev petnajstih neonacistov, aretiranih 27. septembra med poskusom organiziranega napada na romsko prebivalstvo s palicami in molotovkami; njihov poskus pogroma je preprečila policija. Zelo podobne zgodbe se odvijajo tudi v drugih državah nekdanjega komunističnega bloka.

Več sto hrvaškimi policistom je 11. junija 2011 komajda uspelo zadržati blizu 10.000-glavo množico huliganov in homofobov, ki so hoteli raztrgati na kose udeležence parade Gay Pride. Na splitski Rivi je bilo okoli 150 pripadnikov skupnosti LGBT in njihovih podpornikov podvrženih peklu. Na drugi strani policijskih kordonov jih je razjarjena množica ves čas obkladala s kletvicami, grožnjami s smrtjo, posmehom, pa tudi oblegala s kamenjem in različnimi predmeti. Ranjenih je bilo več ljudi, na drugi strani pa pridržanih 137 huliganov. Nazadnje je morala policija udeležence Gay Prida evakuirati v maricah in neoznačenih avtomobilih v druge dele mesta (Dnevnik.hr, 2011). Desetega oktobra 2010 je izredno stanje vladalo tudi v Beogradu. Kakih 6000 huliganov, med njimi tudi pripadniki skrajno desnega, četniškega gibanja Obraz, je v divjanju zaradi parade Gay Pride v mestu povzročilo za milijon evrov škode. Nekateri udeleženci spreveda LGBT so komajda rešili svoje življenje, napadeni pa so bili tudi novinarji.

---

hkrati nujno, da so vsi skrajni desničarji neonacisti. Obstajajo namreč skupine, ki ne prisegajo na nacionalsocializem in Adolfa Hitlerja oziroma ne uporabljajo neonacistične ikonografije. Takšne skupine so lahko rasistične, iredentistične, homofobne, skrajno verske, antisemitske, agresivno nacionalistične in podobno. Je pa hkrati spet res, da čeprav tovrstne skupine niso neonacistične, prevzemajo vzorce delovanja zgodnjih nacistov, kot so poveličevanje ene rase nad drugimi, propagiranje mitološke razlage narodne zgodovine, verbalno in fizično obračunavanje z 'drugačnimi' in drugače mislečimi, organiziranje vojaškega urjenja in gozdnih taborov itd. Prav tako v tovrstnih skupinah med drugim vladajo izrazita hierarhija, podrejenost vodji, indoktrinacija in stroga disciplina. Sklep: tudi če te skupine ne prisegajo na Hitlerja, se vedejo kot Hitlerjugend.

In, enako kot v Splitu, policija je nazadnje morala ljudi evakuirati v druge dele mesta (Metro portal, 2010).

Kljub naštetim in še številnim drugim tovrstnim napadom in izpadom se zdi, da evropska javnost še ni sposobna povezati teh črnih pik med seboj, kar bi ji omogočilo prepoznanje vzorca ideološkega sovraštva, ki se širi in vztrajno išče priložnost za svoj *Blitzkrieg* zoper večkulturno družbo. Mediji primere napadov srednje- in vzhodnoevropskih skrajnih desničarjev obravnavajo posamično ali v posameznih državah, medtem ko je osrednji problem prav ta, da se različne ksenofobne in neonacistične skupine med seboj spoznavajo, družijo, izmenjujejo izkušnje in delujejo usklajeno na nadnacionalni ravni. To potrjujejo napadi na istospolne, Rome in pripadnike drugih manjšin, skupno sodelovanje na nasilnih demonstracijah, prevzemanje enakega sloga oblačenja ter istih sloganov in tako naprej.

Namen pričujočega članka je opozoriti predvsem na primerih Madžarske, Češke in Slovaške republike na ambicioznost neonacističnih oziroma skrajno desničarskih skupin po pridobivanju politične moči in družbenega vpliva.

Prijatelji v sovraštvu

Eno pomembnih (in resnično redkih) del na tem področju je knjiga *Aufmarsch* (2010) odličnih avstrijskih novinarjev Gregorja Mayerja in Bernharda Odehnala. Obravnava parlamentarne in ulične skrajno desne skupine na Madžarskem, Češkem, Slovaškem, v Hrvaški, Srbiji in Bolgariji. Leta 2012 je bila prevedena v hrvaški jezik z naslovom *Postrojavanje: Nova desnica u istočnoj Evropi*. Knjiga podaja poglobljen opis skrajne desnice v srednji in vzhodni Evropi, tega frankensteinskega monstruma politik sovraštva. Mayer in Odehnal (2012: 13) pojasnjujeta:

Glede na to da v vzhodni Evropi skorajda ni priseljencev, je agresivnost usmerjena proti lastnim manjšinam, predvsem Romom (v vseh državah), Judom (predvsem na Madžarskem, v Srbiji in Slovaški), drugim narodnim manjšinam (Turkom v Bolgariji) in proti homoseksualcem (tako rekoč povsod). Dvajset let po padcu komunizma se lahko te skupine [skrajno desničarske, op. a.] odkrito izražajo proti kapitalizmu, proti globalizaciji – pojem, ki se v teh krogih pogosto uporablja kot sinonim za 'prevlado Judov' –, proti Natu in proti Evropski uniji.

Čeprav izvirajo iz različnih držav, se te skupine v marsičem razlikujejo le v odtenkih.

V državah, ki so se priključile Evropski uniji, kot tudi v državah kandidatkah, je novim skrajnim desničarjem skupno, da nastopajo samozavestno in da se zelo pogosto pojavljajo v javnosti; da želijo vladati ulici; da so voditelji stari okoli 30 let, njihovi privrženci pa so v glavnem najstniki. Odrasli so v demokratičnih družbah, o komunizmu, če sploh kaj, pa vedo samo iz pripovedi svojih staršev. Kljub temu se vedejo, kot da živijo v diktaturah, in se predstavljajo kot žrtve policijskega nasilja in države, ki nadzira vse in vsakogar. (ibid.: 13)

Mayer in Odehnal v uvodu opozorita še na to, da današnji skrajni desničarji, tudi neonacisti, prevzemajo stil levičarjev, še najbolj v črno zamaškiranih anarhistov. Ta trend se je razširil iz Nemčije, najbolj zvesto pa so ga posnemali na Češkem in Slovaškem. Na Madžarskem in v Bolgariji so medtem še vedno priljubljene tradicionalne uniforme tako imenovanih črnosrajčnikov in rjavosrajčnikov. Pri posnemanju levičarjev ne gre le za način oblačenja, temveč tudi

za prepisovanje sloganov, ki so ustrezno dopolnjeni z elementi neorasistične propagande. To je med drugim razvidno iz spletnega portala slovenske neonacistične grupacije Avtonomni nacionalisti, kjer se pojavljajo udarni slogani proti policijski državi, kapitalizmu, izkoriščanju in ameriškemu imperializmu. Kot rešitev teh problemov ali pač krivic Avtonomni nacionalisti zagovarjajo narodno solidarnost in boj za ohranitev evropske »bele rase«. V prepletanju vsečnih sloganov o boju za socialno pravičnost in neorasističnih idej vidijo skrajni desničarji določeno logiko.³

Do izmenjav idej med skrajnimi desničarji prihaja v glavnem po spletu, a tudi na skupnih srečanjih in druženjih. Slovenija je v tem pogledu pravi raj za neonacistični turizem. Pod pokroviteljstvom Blood&Honour Slovenia in HeadHunters Domžale k nam prihajajo neonacistične skupine iz širše srednje in vzhodnoevropske regije in se družijo na piknikih, koncertnih dogodkih in podobno. Pri tem jih nihče ne ovira. Slovenska zakonodaja njihova srečanja obravnava kot zabave zaprtega tipa, zato policija ne more posredovati, pa čeprav na teh srečanjih, še zlasti koncertnih dogodkih, prihaja do množičnih kršitev 297. člena Kazenskega zakonika, ki sankcionira javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti. Vse slovenske neonacistične skupine se udeležujejo podobnih prireditev in uličnih demonstracij v tujini. Obstajajo fotografije, ki kažejo slovenske neonaciste, kako se priklanjajo grobovom nacističnih vojakov v Nemčiji. Kako demonstrirajo na Jobbikovem shodu na Madžarskem. In kako se družijo s svojimi kameradi v Srbiji. Slovenski radikali so pred leti na svoji spletni strani zapisali, da se obiski v tujini učijo, »kako doma organizirati nacipohode« (Valenčič, 2010).

Na medsebojna druženja srednje in vzhodnoevropskih neonacističnih skupina sta opozorila tudi Mayer in Odehnal (2012: 13):

Obstaja nov, intenziven poskus, da se zunaj parlamenta ustvarijo zavezništva z drugimi nacionalističnimi skupinami. Tako se v taboru skrajne desnice zakopavajo stare zamere, ki v etabilirani politiki še vedno zastrupljajo odnose med sosednimi državami. Desničarske skupine na Češkem sodelujejo z nemškimi in avstrijskimi neonacisti ... Zbližujejo se tudi madžarski in slovaški desni skrajneži. Kako naj bi bila videti in kakšno vlogo naj bi imela neka 'Internacionala nacionalistov', resda ostaja nejasno, toda resno se dela na graditvi takšne krovne organizacije.

Že leta poteka tudi intenzivna gradnja mostov z zahodnoevropskimi skrajno desničarskimi skupinami. Mayer in Odehnal sta to pokazala na primeru Češke. Nemške in avstrijske oblasti so na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja prepovedale številne skupine in pozaprlje njihove vodilne člane zaradi obujanja nacionalsocializma in zanikanja holokavsta. Neonacistična scena je v teh dveh državah doživela hud udarec. »Toda nemški in avstrijski neonacisti so hitro odkrili prostore svobode, ki so jim jih zagotovili neizkušenost in luknje v zakonodaji. Koncerti radikalno desnih skupin z Bavarskega in iz Avstrije so bili premeščeni v majhna obmejna mesta na Češkem. Tu so lahko nastopale tudi skupine iz Velike Britanije in Skandinavije. Redkokdaj je prihajalo do problemov z občinskimi upravami ali policijo« (Mayer in Odehnal, 2012: 154), vsaj na začetku. Proti koncu devetdesetih let so se češka policija in pravosodni organi vendarle začeli zanimati za dogajanje na skrajno desni glasbeni sceni in sprejemati prve ukrepe. Leta

---

³ Člani slovenske neonacistične glasbene zasedbe *SkullCrusher* so v intervjuju za spletno stran britanske *Blood&Honour* sami še najbolj pojasnili: »Verjamemo, v kar verjamemo, vendar se med seboj strinjamo, da ne omenjamo stvari, kot je 'ubijte črnuhe', odkrito. Prepevanje provokativnih in prepovedanih besedil ni način, da se približamo mladim, pravzaprav bi bil učinek nasproten. Ker imamo nacionalsocialistične ideje zapisane 'med vrsticami', lahko nastopamo tudi na drugih festivalih in širimo svoje ideje tudi drugim ljudem.« (Valenčič, 2010)

1999, tik pred začetkom koncerta nekega švedskega benda, je policija aretirala vodilne predstavnike češke podružnice Blood&Honour. Še hujši udarec so neonacisti doživeli deset let pozneje, spomladi 2009, ko je češka policija v akciji *Power* zaprla glavne organizatorje koncertov (ibid.: 156). Število teh je nato resno upadlo. Neonacisti so se potem začeli zbirati v drugih državah, med drugim v Sloveniji.

Pri naštevanju praktičnih razlogov za sodelovanje pozabita Mayer in Odehnal opozoriti na ideološko lepilo, ki povezuje skrajne desničarje iz vzhodne in zahodne Evrope. Čeprav še vedno prisegajo na Adolfa Hitlerja in salutirajo z nacističnim pozdravom *Sieg heil*, izvorna nacistična ideologija ni več v ospredju oziroma ni prevladujoča. Prepričanje o večvrednosti »arijske rase«, ki bi usodno zaviralo sodelovanje med Nemci in Slovani oziroma Madžari, je zamenjala teorija o ogroženosti »bele rase«. Judom in Romom, ki jih tradicionalno prikazujejo kot parazite in neljudi, so se pridružili še migranti in muslimani. Med številčnimi kodami 18 (AH - Adolf Hitler), 28 (BH - Blood&Honour) in 88 (HH - Heil Hitler) je čedalje pomembnejša koda 14, ki pomeni število besed v paroli ameriškega neonacističnega terorista Davida Laneja: »We must secure the existence of our people and a future for white children.«⁴

Tako kot druge neonacistične skupine v okolici in drugod po Evropi se razglašajo predvsem za domoljube, za zaščitnika svojega naroda in skupaj še za branik »bele rase« pred vsem, kar jo po njihovem prepričanju ogroža – od migrantov in pripadnikov etničnih manjšin do homoseksualcev. Eni naj bi ogrožali gensko sestavo rase in v družbo vnašali razdor, drugi naj bi pohlepno načrtovali njeno uničenje oziroma zaslužnjenje, spet tretji naj bi ogrožali tradicionalne vrednote družbe in temelje krščanstva, na katerih ta domnevno stoji. Skrajni desničarji si jemljejo pravico do pridiganja, kaj je moralno in kaj ne, kdo je pravi član družbe in kdo ne, kdo je zaželen (in pod kakšnimi pogoji) in kdo ne; paranoja je zanje nadvse priročno sredstvo za razlaganje sveta, grožnje in nasilje pa legitimne metode političnega boja. Neonacisti kričijo v različnih jezikih, vendar govorijo isti jezik sovraštva.

Knjiga *Aufmarsch* (oziroma njen prevod *Postrojavanje: Nova desnica u istočnoj Evropi*) nam pokaže, kako želijo različna skrajno desničarska gibanja, ki preraščajo tudi v politične stranke, s skupnimi močmi v Evropi ustvariti atmosfero, ki bi jim omogočila prihode na oblast v matičnih državah. Neonacistične skupine niso samo razpršene tolpe uličnih huliganov, ampak čedalje bolj organizirane skupine z visokoletečimi političnimi ambicijami. Obstajajo že leta, njihov pravi vzpon pa se je začel z družbenim strmoglavljenjem v letih 2008 in 2009. Gospodarsko in socialno krizo, ki je posredno tudi politična in etična, vidijo kot odskočno desko zase. Knjiga *Postrojavanje: Nova desnica u istočnoj Evropi* ni pretirano zajetna, vendar vsebuje toliko informacij, da vseh ni nemogoče ustrezno predstaviti v članku razmeroma omejenega obsega. Zato sem se kot avtor odločil, da bom v nadaljevanju navedel samo njene ugotovitve iz Madžarske, Češke in Slovaške, ki nam zelo nazorno kažejo, kako skrajna desnica v naši neposredni soseščini pridobiva na moči.

Madžarska: Jobbik

Od vseh držav nekdanjega komunističnega bloka so skrajni desničarji dosegli največji preboj na Madžarskem. Skrajno desničarska in izrazito protiromska ter antisemitska stranka Jobbik je na parlamentarnih volitvah aprila 2014 zbrala 20,54 odstotka glasov in se utrdila kot tretja najmočnejša stranka. Podpora ji opazno raste. Leta 2010 jo je volilo 16,67 odstotka ljudi. O

---

⁴ V slovenskem prevodu ima parola (»Zagotoviti moramo obstoj naših ljudi in prihodnost za bele otroke.«) le deset besed, toda to ni nikakršna zadrega za slovenske neonaciste, ki si s ponosom tetovirajo število 14 na svojo bledo kožo. Slovenski neonacistov tudi ne moti, da ima slovenščina črko č in da bi morali potemtakem namesto številke 8 uporabljati številko 9.

tem, kakšno rast je doživela v zadnjih letih, priča predvsem podatek, da je bila pred vstopom v parlament precej obskurna stranka; na parlamentarnih volitvah leta 2006 je, denimo, dosegla le zanemarljiva 2,2 odstotka glasov. Prisotna je tudi v Evropskem parlamentu, kamor se ji je uspelo uvrstiti dvakrat (2009 in 2014) in v obeh primerih so stranko predstavljali oziroma jo predstavljajo trije evropsolanci. Obkrat jo je na volitvah v EU parlament podprlo dobrih 14 odstotkov volivk in volivcev.

Jobbik je okrajšava za *Jobbik Magyarországért Mozgalom*, Gibanje za boljšo Madžarsko. Boljšo med drugim pomeni brez »tujcev«. Jobbik gradi svojo propagando na boju proti dominaciji tujcev, »s čimer se ne misli prvenstveno na tujce glede na to, da na Madžarskem tako rekoč ni priseljevanja oziroma 'gasterbajterjev', temveč 'podrejanje' tujemu kapitalu. To zveni levičarsko, ampak v širšem kontekstu gre za antisemitizem.« (Mayer in Odehnal, 2012: 48) Po prepričanju stranke Jobbik je »mednarodni kapital v judovskih rokah« (ibid.: 49). Ko je Svetovni judovski kongres leta 2013 organiziral svoj kongres v Budimpešti, je predsednik Jobbika Gabor Vona na protestnem shodu v nagovoru privržencem izjavil: »Izraelski zavojevalci, ti investitorji bi si morali poiskati kakšno drugo državo na svetu, kajti Madžarska ni naprodaj!« (BBC, 2013)

Jobbik vodijo relativno mladi ljudje. Gabor Vona se je rodil leta 1978. Skupaj z drugimi visokimi predstavniki Jobbika se je začel ukvarjati s skrajno nacionalistično politiko že kot srednješolec v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Takrat je že obstajala skrajno desna *Magyar Igazság és Élet Pártja* (MIEP), Stranka madžarske pravice in življenja, ki jo je vodil zdaj že pokojni pisec in dramatik Istvan Csurka. Csurka je izdajal tednik *Magyar Forum*, Madžarski forum, ki so ga mladi nacionalisti brezplačno delili po svojih šolah. Nekateri bodoči 'jobbikovci' so se pridružili MIEP, drugi so ustanovili *Magyar Ifjúsági Nemzetébredtő Kör*, Madžarski mladinski krog za prebujenje naroda, tretji so bili neonacistični obritoglavci. Vona je bil aktiven v Zvezi krščanskih intelektualcev, leta 1999 pa je ustanovil še Desno mladinsko skupnost. O ustanovitvi politične stranke ni bilo govora do leta 2002, ko je desnica doživela poraz na parlamentarnih volitvah (Mayer in Odehnal, 2012: 50, 51). Stranka Viktorja Orbana FIDEZS je izgubila oblast, MIEP pa je celo izpadla iz parlamenta in začela doživljati osip članov, ki so, razočarani predvsem nad Csurko, iskali novo streho nad glavo. Državi so začeli vladati socialisti. Orban se ni mogel sprijazniti s porazom; svoje politične nasprotnike je obtožil volilne prevare in pozval k množičnim protestom. Takrat je izrekel slovito parolo: »Domovina ne more biti v opoziciji!« (ibid.: 39)

Oktobra 2003 je bil ustanovljen Jobbik, ki je začel hitro povezovati različne struje skrajne desnice. Na čelu stranke so bili večinoma mladi ljudje. Jobbik je takoj užival tudi simpatije FIDEZS. Mayer in Odehnal (2012: 52) sta navedla izjavo visokega predstavnika Orbanove stranke Istvana Stumpfaja: »Dobro so izobraženi, dobro komunicirajo in (...) sposobni so za prevzem radikalno desnega segmenta. MIEP je izgubil zalet in nima več nič novega povedati, medtem ko so Jobbikove ideje radikalne in so naletele na splošno pozitiven odziv ...« Stranki dobro sodelujeta. Orban se ni nikoli ogradil od Jobbikovega razvpitega rasizma in še posebej antisemitizma. Nasprotno. Čeprav je Jobbik danes formalno v opoziciji, v parlamentu sodeluje z vladajočim FIDEZS-om in po potrebi prispeva glasove svojih poslancev, v zameno pa njegove člane zaposlujejo v javnih službah.

Toda to sanjsko sodelovanje je bilo leta 2003 še zelo daleč. Socialisti so držali vajeti države v svojih rokah in jih niso izpustili niti leta 2006. Jobbik se z 2,2 odstotka glasov ni niti uvrstil v parlament. Nič ni kazalo, da bo država kmalu padla v objem (skrajne) desnice. Potem pa se je to iznenada spremenilo. Septembra 2006 je prišel v javnost govor premiera Ferenca Gyurcsanyja z internega sestanka s svojimi strankarskimi kolegi. Na njem je priznal, da se vlada zgolj pretvarja, da upravlja državo; namesto tega naj bi vsi skupaj, vključno z Gyurcsanyjem, že leto in pol »lagali zjutraj, podnevi in zvečer« (ibid.: 55). Izbruhnili so nasilni protesti, ki sicer niso zrušili njegove vlade, toda družbena atmosfera se je odločno obrnila v desno. Mnogi so v socialistu Gyurcsanyju, ki je takoj po zmagi napovedal programe varčevanja, tako ali tako že spregledali klasičnega neoliberalnega vampirja, in s priznanjem o laganju si je samo še zabil lesen kol v

srce. V neredih, zaradi katerih je v Budimpešti vladalo izredno stanje, so poleg nogometnih huliganov in neonacističnih obritoglavcev sodelovali tudi vidni člani Jobbika. Mnogi so bili zaradi tega pripti, med njimi poznejši Jobbikov organizacijski direktor Peter Szilvasi, ki se od tedaj propagira kot nekdanji politični zapornik. »Jobbik je trajno pridobil korist od jesenskih nemirov,« sta zapisala Mayer in Odehnal (2012: 59). »Jobbik je naprej gradil mrežo osnovnih organizacij in sprejel veliko novih članov.«

V mrežo je spadala tudi zloglasna paravojaška Madžarska garda, ki jo je stranka ustanovila avgusta 2007. Uniforme garde spominjajo na fašistične iz 2. svetovne vojne. »Pri nekaterih starejših občanih Budimpešte judovskega rodu zbujaajo spomine na udarne enote za interniranje, ki so leta 1944, v letu holokavsta, tolkle po vratih njihovih stanovanj. Verjetno tudi ni naključje, da zveni *Gardin marš* skrajno desne glasbene skupine Karpatia podobno kot nemška vojna pesem Lili Marlen.« (ibid.: 61) Tarče novodobnih madžarskih fašistov so predvsem Romi. Garda se predstavlja kot formacija domoljubov, ki varuje narod pred »ciganskim kriminalom«. Ni oborožena, ker bi jo to privedlo do navzkrižja s kazensko zakonodajo, je pa zelo zaželeno, da se pripadniki Garde vojno usposabljaajo in naučijo streljati. Garda pogosto maršira skozi romska naselja ali tik ob njih, če jim policija prepreči vstop vanje. Mayer in Odehnal (2012: 54) v svoji knjigi navajata tipičen primer iz mešane vasi Tatarszentgyorgy iz decembra 2007, ko se je postrojilo okoli 200 moških in nekaj deset ženskih pripadnikov Madžarske garde. Jozsef Biber je nagovoril zbrane gardiste in vaščane: »Mi smo tu, da bo narod, ki ga ogroža ciganski teror, občutil: Niste sami!« Biber je za medije nekaj dni prej pojasnil, kaj je zanj 'ciganski kriminal': »Zaradi incesta degenerirani sloj ciganov, ki živi v subkulturi na pragu praskupnosti« (ibid.: 65) in tako reproducira zločin sam iz sebe. Glavni cilj Garde je s provokacijami netiti sovraštvo do marginalizirane romske skupnosti. Štirinajst mesecev pozneje so skrajni desničarji v Tatarszentgyorgyju vrgli molotovke na hišo romske družine Csorba. Ko sta 27-letni oče in njegov petletni sin pritekla iz goreče hiše, so ju do smrti pokosili strelji. Štirje neonacisti, ki so zagrešili grozodejstvo, niso bili člani Garde, toda idejno so ji bili zelo blizu.

Pritožbeno sodišče v Budimpešti je julija 2009 pravnomočno razpustilo Gardo. Odločilo je, da so njena hujskaška in zastraševalna postrojenja v romskih oziroma mešanih naseljih »kršitev pravice do človeškega dostojanstva, enakosti in svobode«. V posmeh tej razsodbi je Jobbik takoj po njej ustanovil Novo madžarsko gardo. Njeni člani sanjajo, da bodo potem, ko bo Jobbik enkrat prevzel oblast, gardisti sestavljali hrbtenico nove madžarske policije, ki bo varovala javni red in mir z orožjem (ibid.: 63). Njen cilj ostaja, da vodi narodno prebujenje. Že v Gardini prvi ustavi je bilo zapisano, da je Garda nad mejami današnje Madžarske. Njene iredentistične težnje segajo tudi v Slovenijo.

Češka: Delavska stranka

Od hujskaštva Madžarske garde in protiromskega terorizma so se še največ naučili češki desničarski skrajneži, zbrani pod okriljem Dělnické strany, Delavske stranke. Stranko vodi 46-letni Tomáš Vandas, ki je ugotovil, da je mogoče z razpihovanjem sovraštva in nasilnimi spektakli pritegniti pozornost javnost in tako povečati doseg propagande. To zagotavlja nadaljnje rekrute, novi rekruti zagotavljajo nadaljnje nasilne spektakle in sproži se učinek navzdol obrnjene spirale.

Delavska stranka si je za tarčo izbrala mesto Litvinov na severu Češke republike z razpadajočim naseljem Janov, v katerem prebiva večinsko romsko prebivalstvo. Tam so do leta 2009 živeli tudi številni Romi slovaškega rodu, ki so po razpadu skupne države, Češkoslovaške, sprejeli češko državljanstvo. Naselje Janov je tipičen primer geta. Mestna uprava je v zadnjih dvajsetih letih dopuščala, da je Janov počasi propadal, na cestah so se širile luknje, razbitih oken ni nihče več zamenjeval, smeti so odvažali le na dva tedna, z brezposelnostjo je rasla tudi stopnja uličnega kriminala. Napovedi policije, da je Janov tempirana bomba, ki bo eksplodirala, so

mestne oblasti ignorirale. Napetosti med Romi in Neromi so medtem ves čas naraščale (Mayer in Odehnal, 2012: 124–126).

Delavska stranka trdi, da so se nanjo za pomoč obrnili prebivalci Litvinova. Glede na to, kako so se stvari odvijale, je o tem treba močno dvomiti. Vse skupaj je bilo namreč videti kot navadna provokacija. Oktobra 2008 se je skozi Janov v spremstvu policije in novinarjev sprehodila četica v črno oblečenih skrajnih desničarjev, ki so se predstavljali kot Obrambni zbor. Bilo jih je samo 12, deset fantov in dve dekleti. Nasproti njim so na vsakem koraku stali veliko številnejši Romi, organizirani v vaško stražo. V nekem trenutku je višji, pobrit Rom s palico v roki stopil do enega od deklet in začel kričati nanjo: »Koga se tukaj igraš – malo fašistko? Si prišla sem strašit otroke?« Kot sta opisala Mayer in Odehnal, je dekle, Lucie Šlegrova, na kričanje in kletvice odreagiralo tako, da je moškega porinilo od sebe. Njeni kolegi so incident posneli in ga objavili na spletu. »Zelo mlada Šlegrova je čez noč postala znana osebnost na skrajno desni sceni. Sama opisuje ta dogodek kot 'zelo nevaren, toda pritegnili smo pozornost in s tem dosegli svoj cilj.'« (Mayer in Odehnal, 2012: 126–127)

To je res. Oktobra je Delavska stranka pripeljala v Litvinov okoli 350 skrajnih desničarjev, v glavnem neonacistov, ki so se postrojili na glavnem mestnem trgu. Manifestacija ni bila uradno napovedana, toda kljub temu se je udeležilo več sto prebivalcev mesta. Prednje je najprej stopil Vandas, ki je govoril o nedelovanju države, za njim pa je drobna Šlegrova napadla »ciganški teror, pred katerim nas nihče ne brani«. Skrajneži so v spremstvu ljudi krenili proti Janovu. Iz množice se je slišalo skandiranje: »Odpor!« Prišlo je do spopada s policijo, ki je skrajneže razgnala z vodnimi topovi in salvami solzivca. Romi so bili tudi tokrat v pripravljenosti, a so samo ob strani opazovali razvoj dogodkov. Neonacisti so se čez čas umaknili in napovedali, da se bodo kmalu vrnili. Njihovi kolegi so na spletu razglašali: »Cigani so nam v lastni državi napovedali vojno!« (ibid.: 127–128)

Delavska stranka je za naslednje izgrede mobilizirala celotno skrajno desničarsko sceno in v Litvinov je prišlo na stotine razjarjenih neonacistov. To je bilo 17. novembra 2008, na dan boja za svobodo in demokracijo, ko se Čehi spominjajo odločilne demonstracije v Pragi leta 1989, ki je privedla do padca komunizma. Toda 17. november 2008 je pripadal skrajnim desničarjem. Podporo so jim prišli izkazati tudi neonacisti iz Nemčije in Slovaške. Tokrat policiji ni uspelo zaustaviti pohoda na Janov, kjer so v nadaljnjih urah potekali hudi spopadi, celo naselje pa je bilo zavito v gost dim solzivca. Številni Romi so pobegnili iz Janova, kjer je potekala prava ulična bitka. Neonacisti so blokiral ulice s smetnjaki in, razdeljeni v majhne mobilne skupine, uspešno naskakovali policijske barikade. Uporabljali so tudi vojaške, t. i. šok granate, zaradi česar se je pozneje pojavil upravičen sum, da so bili vojaško izurjeni in posebej pripravljeni na nemire. »Beli« prebivalci Janova so medtem psovali policiste, ko so ti varovali Rome, večkrat pa naj bi bilo tudi slišati parolo: »Rome v plinske celice!« (ibid.: 128–130)

Spomladi 2009 je prišlo do zamenjave župana Litvinova. Vodenje mesta je prevzel mladi Daniel Volak iz vladajoče Občanské demokratické strany, Demokratične državljanske stranke, ki je takoj napovedal politiko 'ničelne tolerance' do nasilja. Policija je dobila novo intervencijsko vozilo samo za Janov, kjer so med drugim popravili postaje mestnega prometa in začeli odvažati smeti vsak drugi dan. Prišlo pa je tudi do etničnega čiščenja. Romi slovaške narodnosti so bili izgnani nazaj na Slovaško. Delavska stranka je tudi v letu 2009 večkrat postrojila svoje pripadnike v Litvinovu, a izgredov ni bilo. Po navedbi Mayerja in Odehnala (2012: 132) se je ob neki priložnosti ob neonaciste postavil tudi Volak in se prisrčno rokoval z Vandasom.

Po nemirih v Janovu se je Delavski stranki po navajanju ministrstva za notranje zadeve in čeških medijev pridružilo veliko neonacistov, kar pa ni pripomoglo k političnemu preboju stranke. Leta 2010 jo je sodišče celo prepovedalo zaradi njene izrazito nacionalsocialistične ideologije, toda Vandas in ožji krog sodelavcev sta takoj zatem ustanovila Dêlnické strany sociální spravedlnosti, Stranko delavske socialne pravice. Ta sicer ostaja marginalna sila s približno enim odstotkom podpore. Toda madžarski scenarij nam kaže, da se lahko razmerja med političnimi strankami razmeroma hitro spremenijo. Neonacisti so vedno v pripravljenosti

in čakajo na prvo priložnost za zaostritev razmer v družbi, da bi s tem pridobili na prepoznavnosti in politični moči. Stranka delavske socialne pravice je pred parlamentarnimi volitvami leta 2013 organizirala kakih 40 protiromskih pohodov po vsej državi. Septembra 2013 so tako izbruhnili tudi nemiri v mestu Ostrava in spopadi s policijo so trajali dolgo v noč. Razpihovanje protiromskega sovraštva zastruplja češko družbo in temu ni videti konca. V čedalje več mestih po ulicah odmevajo parole: »Rome v plinske celice!«

Slovaška: Slovaška skupnost

Kot so se češki skrajni desničarji dobro poučili od madžarskih, tako so slovaški s pridom prevzeli lekcije od svojih čeških kolegov. Poleti in jeseni 2009 so mladi neonacisti ob vikendih delili letake na nogometnih tribunah in pred trgovskimi središči v mestu Banská Bystrica v osrednji Slovaški. Letaki so pozivali k nacionalni mobilizaciji proti »ciganskemu terorju«. Banská Bystrica je postala prizorišče postrojov skrajnih desničarjev, ki jih je organizirala Slovenská pospolitost, Slovaška skupnost, pod vodstvom 37-letnega Mariana Kotlebe. Ta je proteste označil kot boj za preživetje: »Ali bomo zmagali ali pa bomo propadli.« (Mayer in Odehnal, 2012: 197) Slovaška skupnost je bila ustanovljena leta 1995 kot »tovarištvo ljudi iste krvi«. Sebe ima za naslednico Slovenská národný front, Slovaške narodne fronte, ki so jo samo leto prej ustanovili neonacistični obritoglavci (ibid.: 222). Kotleba je prevzel vodenje grupacije leta 2003 (ibid.: 224).

Enega prvih postrojov pripadnikov Slovaške skupnosti je organiziral v kraju Šarišské Michal'any v avgustu 2009, potem ko je na neki lokalni nogometni tekmi prišlo do pretepa med Romi in Neromi. Češki neonacisti so v živo spremljali rojstvo slovaške protiromske gonje. V ta kraj so poslali delegacijo Delavske stranke vključno z Lucie Šlagrovo, ki jo je Kotleba poveljeval kot »nacionalno junakinjo«, ona pa je dvesto zbranim skrajnim desničarjem predstavila uspehe protiromskih pogromov v svoji državi. Med slovaškimi neonacisti je završala parola: »Ustvariti moramo svoj Janov!« Ideja je bila razširiti nemire po vsej vzhodni Slovaški (ibid.: 219)

Dvaindvajsetega avgusta 2009 je okoli 200 pripadnikov Slovaške skupnosti prispelo v manjši, zanemarjen in pozabljen kraj Krompachy, 400 kilometrov vzhodno od Bratislave. Kraj ima okoli 9000 prebivalcev, od katerih jih je 1800 Romov.

Demonstracija je bila napovedovana na spletu in z letaki; nad sliko Romov mračnih pogledov in debelih trebuhov je pisalo: 'Za naše ljudi!' Spodaj pa: 'Protest proti ciganskemu kriminalu. Spet je čas, da ljudem pokažemo, da smo na njihovi strani in odločni v premagovanju njihovih problemov.' (...) Provokacija je uspela. Policija je udeležence neprijavljene manifestacije razgnala s pendreki in vodnimi topovi. Sedem oseb je bilo ranjenih, trideset pa pridržanih, med njimi tudi Kotleba. (ibid.: 219, 220)

Toda zanj je bil pomemben le medijski spektakel. Novinarji so poročali, da je protestnike bodrilo tudi okoli 500 krajanov, ki so zmerjali policiste in odkrito razlagali, da bi »raje živeli z neonacisti kot pa s cigani« (ibid.: 221). Številni Romi so zapustili svoje domove in odšli na varno k svojim sorodnikom v okoliških vaseh ali pa so se skrivali v bližnjem gozdu.

Slovaška skupnost je v nadaljnjih tednih organizirala še več postrojov v drugih krajih na vzhodu države. Ponovljena je bila tudi manifestacija v Krompachy, ki jo je Kotleba pospremil z besedami: »Nacionalna mobilizacija se nadaljuje!« Mayer in Odehnal sta zapisala, da so postroji spodbudili nekatere lokalne oblasti k sprejetju ukrepov, ki si jih sicer ne bi upale. »Močno so vplivali na atmosfero v regiji. V Ostrvanyju, občini poleg Šarišške Michal'anyja, je lokalna uprava oktobra 2009 med hišami 'belih' Slovakov in Romov postavila dva metra visok

in 150 metrov dolg zid.« (ibid.: 221) Vsega skupaj je na Slovaškem zraslo že več kot ducat tovrstnih segregacijskih zidov. Konec oktobra 2009 se je na omrežju Facebook pojavila skupina Nikakršne prednosti ciganom! V nekaj tednih je dobila 71.000 podpornikov. Eden od njih je zapisal: »Cigane v plinske celice!« Na zahtevo protirasistične organizacije Ljudje proti rasizmu je podjetje Facebook skupino umaknilo z omrežja (ibid.: 231).

Tudi Kotleba je protiromsko hujskaštvo pretopil v politični kapital. Že leta 2003 je ustanovil politično stranko Slovaška skupnost – Narodna stranka, ki pa je bila že po dobrem letu dni prepovedana, ker je bil njen program v nasprotju z ustavo. Ni problema. Kotleba je leta 2009 ustanovil novo stranko Ljudska stranka – Naša Slovaška. Že novembra 2009 se je potegoval za položaj guvernerja regije Banská Bystrica. Ni imel veliko denarja za kampanjo. Njegovi podporniki so bili aktivni na spletu oziroma so delili letake po mestu. Na enem od njih je bila fotografija polgolega, nasmejanega Roma, pod njo pa je pisalo: »In lahko se mu je smejati. Z našimi davki. Hočeš to spremeniti? Potem pridi in voli. Kotlebo!« (ibid.: 230, 231) Dobil je deset odstotkov glasov. Štiri leta pozneje pa je zmagal z dobrimi 55 odstotki glasov v drugem krogu. In tako je učenec postal zgled.

»Za šale in igro ni več prostora.«

Na prvi pogled si je težko predstavljati tovrstne pogrome nad romskim prebivalstvom v Sloveniji. Toda ali res? Spomnimo na nekaj dogodkov. Spomnimo na bombna napada v naselju Brezje in Dobruška vas maja in junija 2005. V prvem je bila huje ranjena Romkinja, v drugem pa ubiti dve, mati in hči. Državnim organom pregona in sodstvu tudi po desetih letih še ni uspelo najti naročnikov ali razčistiti ozadja omenjenih dveh terorističnih napadov oziroma dvojnega umora in poskusa umora. Res je, da je policija oktobra 2006 prišla tri osumljence, ki so bili nato obsojeni na dolge zaporne kazni. Janez Schuller in Leon Podlogar sta bila obsojena na 30 let zavora, Branko Žižmond pa na slabih 11 let. A to je bil zgolj uvod v pravno kalvarijo, ki ji ni videti konca. Tednik Mladina je konec februarja 2015 poročal: »Danes, desetletje in nešteto sodb pozneje, sojenje še ni končano. Vrhovno sodišče je pred dnevi spet razveljavilo sodbo in jo vrnilo v presojo višjemu sodišču. (...) Razlog za razveljavitev je bistvena kršitev kazenskega postopka oziroma vrhovni sodniki menijo, da višji sodniki za svoje odločitve na sedmem zaporednem sojenju niso navedli dovolj jasnih dokazov. Že zgolj višje sodišče bo v tem primeru zdaj odločalo petič.« (Petrovčič, 2015)

Spomnimo na odkriti rasizem, ki ga je 31. marca 2006 širila nacionalna televizija prek svoje narodnozabavne oddaje Pri Jožovcu z Natalijo, ki jo je vodila pevka Natalija Verboten. V enem od pogovornih vložkov z naslovom Modra kronika sta nastopila 'Dolenjec' in 'Rom'. Medtem ko je Dolenjec razložil, da ga v življenju najbolj veselijo »fejst deklina, salame in liter dobrega cvička«, je Rom' v splošno zabavo navzočega občinstva potrdil vse rasistične stereotipe, ki letijo na račun romskega prebivalstva. Na vprašanje, ali slovenska država kaj skrbi za nataliteto, je odgovoril: »Veš kaj, oni za nas nič ne skrbijo. Jaz moram revež za čisto vse sam poskrbeti ... Naredil sem 12 otrok!« Sledilo je vprašanje, ali imajo njegovi otroci probleme v šoli. Odgovor: »Moji nimajo ... V šolo jih nisem dal!« Ob smehu in aplavzu je še razložil, da je kot Rom kleptomani: »Me ne zanima ... Jaz primem, odnesem, pa grem ven iz trgovine!« Na koncu vložka je občinstvu zaupal še to, da je Rom srečen, ko ga policija pusti na miru in ko mu ni treba k sodniku za prekrške (Valenčič, 2006). Tovrstni stereotipi pomagajo širiti sovraštvo in smeh, ki se lahko kaj kmalu sprevržeta v kričanje. To se je tudi zgodilo pol leta po predvajanju te oddaje.

Spomnimo se tako imenovanih vaških straž v okolici krajev Ambrus, Zagradec, Ivančna Gorica in še marsikje jeseni in pozimi 2006. Takrat je morala romska družina Strojan zaradi groženj lokalnih prebivalcev zapustiti svoj dom v Dečji vasi, kjer je živel 40 let. Neverjetno, toda gonja proti njej se je začela potem, ko je 'čistokrvni' Slovenec drugega udaril s kolom po glavi, sama družina pa s tem ni imela nič. Medtem ko so bili Strojjanovi nastanjeni v

postojnskem nastanitvenem centru, je država porušila njihovo domovanje, ker objekti niso bili legalizirani. Janševa vlada je z rušenjem doma Strojanovih bržkone želela ustreči prebivalcem okoliških krajev, ki so zahtevali, da se družina nikoli več ne vrne. Župan Ivančne Gorice Jernej Lampret je prek medijev sporočil zahteve krajanov: »Trebaja najti novo lokacijo in zagotoviti mir. Položaj je zelo napet. *Za šale in igro ni več prostora.*« (24ur.com, 2006) Družina se je decembra vendarle vrnila v bližino svojega nekdanjega doma in si postavila šotore v gozdu. Ko ji je tedanji predsednik države Janez Drnovšek želel dostaviti dva bivalna kontejnerja na predbožični večer, so njegovo namero preprečili razjarjeni prebivalci, organizirani v vaško stražo.

K histeriji, ki je že na samem začetku prerasla v odkrit rasizem, so veliko pripomogli tudi mediji, ki so o vsakem premiku družine poročali s takšno vnemo kot svetovni mediji o širjenju ebole lani. Takratni župan Kočevja Janko Veber je s telefonskim klicem v eter ene od lokalnih radijskih postaj pozval krajanje Kočevske Reke k protestu proti preselitvi družine Strojan v njihovo bližino. Tam živeči Romi so Vebera opozorili, da se med njegovim županovanjem že tako počutijo odrinjene na rob. Okrajno sodišče v Kočevju je aprila 2009 zavrnilo obtožni predlog tožilstva zoper Vebera zaradi hujskanja, s čimer ga je rehabilitiralo v očeh t. i. pravne države in je lahko nemoteno nadaljeval svojo politično kariero. Postal je predsednik državnega zbora in nato še obrambni minister.

Dvaindvajsetega julija 2011, na dan, ko je norveški desničarski terorist Anders Breivik moril po Oslu in Utøyi, da bi Evropo očistil muslimanov in migrantov, so bili v Lendavi na delu lokalni privrženci ideje o etničnem čiščenju. Ulico, v kateri ima prostore Društvo za trajnostni razvoj Pomurja Misija *S, ki se ukvarja z Romi, so oblepili z nalepkami »*Cigani ravs!*«. Za boljše razumevanje svojega sporočila so poleg še načečkali svastike. Konec maja 2014 se je skupina novomeških dijakov zbrala pred tamkajšnjo policijsko postajo na neprijavljenem protestu (s tem je zadeva dobila pridih spontanosti) zaradi nasilja, ki naj bi ga nad njimi dnevno izvajali Romi. Na fotografiji, ki jo je objavila *Mladina* (Petrovič, 2014), se vidi, da sta shod vodila dva obritoglava mladeniča z našitki slovenske zastave in mitološkega karantanskega panterja na črnih bomberjih in belimi vezalkami na čevljih. In ne nazadnje, spomnimo še na izjavo poslanca stranke SDS Zvonka Laha, ki se je 21. januarja 2015 na seji parlamentarnega odbora za notranje zadeve zavzel za to, da bi morali načrtovati romska naselja »*vsaj zunaj puškega dosega*« stran od drugih naselij. Lah je Slovenski tiskovni agenciji zagotovil, da je dal izjavo glede na poznavanje razmer (STA, 2015). Razmer, za katere očitno vidi rešitev v segregaciji, vsiljeni prek grožnje s smrtjo.

Slovenija ni imuna na takšne ali drugačne izbruhe oziroma izpade rasizma, predvsem ko govorimo o romski skupnosti. Navedeni primeri dokazujejo, da do tovrstnih – milo rečeno – incidentov lahko vedno pride, torej bo do njih prihajalo tudi v prihodnje. Primeri z Madžarske, Češke in Slovaške dokazujejo, da je te incidente mogoče tudi zrežirati. Neonacisti in drugi skrajni desničarji nemoteno prihajajo v Slovenijo in tu na organiziranih srečanjih širijo ne le sovraštvo, ampak zagotovo tudi lekcije, kako to sovraštvo udejanjiti na ulicah.

Ob vsem skupaj zbuja največjo skrb ravnodušnost države. Kot novinar razpolagam z internimi dokumenti ministrstva za notranje zadeve, iz katerih je razvidno, da si policija že leta prizadeva za spremembo zakonodaje, s katero bi imela več nadzora nad neonacističnimi dogodkih pri nas. Zaman. SOVA, Slovenska varnostno-obveščevalna agencija, je leta 2012 cenzurirala poročilo o delovanju skrajnih skupin v Sloveniji tako, da ga je politično priredila. Medtem ko je pri obravnavi levičarskih skrajnežev navajala celo mirni protest aktivistov proti srečanju Bush-Putin v Sloveniji junija 2001, je iz poročila izključila vse informacije o delovanju, organiziranosti, strukturiranosti in mednarodnih povezavah skrajnih desničarjev. Janševa vlada je leta 2012 šest mesecev zavlačevala s predajo poročila parlamentarni komisiji za nadzor nad obveščevalno-varnostnimi službami (KNVOS). Poznejše poročanje časnika *Dnevnik* (Petkovič in Roglič, 2014) je razkrilo, da je imelo prvotno poročilo Sove enajst strani, KNOVS pa je na koncu prejela le štiri strani spisa, ki je bolj kot na analitično delo spominjal na suhoparen, srednješolski esej. Organi pregona niso nikoli ugotavljali odgovornosti za politično prirejanje

poročila pri ljudeh iz takratnega Janševega kabineta ali vodstva Sove, ki jo je v tistem času vodil Damir Črnčec. Namesto tega so se spravili nad novinarje, ki smo preiskovali cenzuro Sovinega poročila in povezave med neonacisti ter stranko SDS.

Časnik *Delo* (Delič, 2011) in tednik *Mladina* (Valenčič, 2011b) sta že novembra 2011 prva odkrila pripadnike Blood&Honour Slovenia v Slovenski demokratični mladini, podmladku SDS, v Žireh. Najbolj izpostavljena sta bila Kristjan Podobnik in Dejan Prosen – zadnji je takrat spadal med glavne slovenske neonaciste –, ki sta se udeleževala različnih dogodkov pod okriljem stranke SDS, od političnih do športnih. SDS se ni javno distancirala oziroma ni komentirala medijskega razkritja, niti ni razčistila s tem vprašanjem v strankarskih organih. Medijske objave niso spremenile ničesar in neonacisti, kot je Dejan Prosen, so ostali vključeni v organiziranost stranke SDS. To potrjuje zapisnik druge redne seje izvršilnega odbora SDS Žiri 11. aprila 2012, v katerem je navedeno: »Pripravljene so tiskovine: dopisi, kuverte, voščilnice. Stroške krije SDM Žiri. IO se zahvaljuje Dejanu Prosenu in Nacetu Prosenu za pomoč.«

Jeseni in pozimi leta 2012 so slovensko politično prizorišče pretresle množične demonstracije, znane pod skupnim imenom »slovenska vstaja«, ki so se odvijale v tako rekoč vseh večjih slovenskih mestih. Tridesetega novembra se je na ljubljanskih ulicah zopet zbralo na tisoče ljudi, nezadovoljnih zaradi političnih in siceršnjih razmer v državi. Med množico v središču mesta so se pomešali tudi neonacisti, zbrani za belim transparentom »Sami proti vsem«, ki ga je krasil tudi keltski križ, mednarodno uveljavljen simbol skrajnih desničarjev. Zanetili so najhujše neredne, kar jih je Ljubljana doživela v samostojni Sloveniji. V medijih so se pojavile informacije, da so bili izgredniki plačani, da razbijejo sicer mirne državljanske proteste, ki so resno majali legitimnost Janševe vlade. Januarja 2014 je RTV objavila dokumentarno oddajo *Koalicija sovražstva*, katere avtor sem tudi pisec pričujočega članka. V oddaji (Valenčič, 2014a) so bili med drugim prikazani posnetki demonstracij pred parlamentom 30. novembra 2012, iz katerih je razvidno, da je bila skupina neonacistov organizirano postrojena. Povedano drugače, bila je vodena, lahko bi tudi rekli usposobljena. Takoj po predvajanju *Koalicije sovražstva* se je oglasil poslanec SDS Vinko Gorenak, pred tem minister za notranje zadeve v drugi Janševi vladi. V javnem pismu, naslovljenem na generalnega tožilca Zvonka Fišerja, se je zavzel za moj kazenski pregon in za hišno preiskavo na mojem domu (Slovenske novice, 2014). Nisem mu ostal dolžan in v javnem pismu, razposlanem medijem, Gorenaku zastavil devet vprašanj, med njimi:

1. Ali drži, da so bili neonacisti, zbrani za belim transparentom z napisom 'Sami proti vsem', plačani za to, da zanetijo izgrede na vstaji?
2. Ali drži, da ste bili seznanjeni s tem, kdo jih je plačal?
3. Ali drži, da je bila v skupini neonacistov tudi oseba, povezana s stranko SDS?
4. Ali drži, da sta začetnici te osebe KP?⁵

Vinko Gorenak ni odgovoril na zastavljena vprašanja, niti se v zvezi s to zadevo ni več javno oglašal.

Na širši družbeni ravni si takšne ignorance ne moremo privoščiti. Računati na to, da bodo skrajno desničarske skupine v Sloveniji večno marginalne, je glede na izkušnje iz neposredne sosesčine naivno pričakovanje. V Sloveniji te skupine obstajajo, delujejo bolj ali manj nemoteno, imajo dobre povezave s tujimi grupacijami, te vezi redno vzdržujejo in krepijo, se hkrati učijo, javno provocirajo, uživajo ravnodušnost državnih organov pregona in imajo oporo v stranki SDS, ki po avtorjevem prepričanju postaja skrajno desničarska stranka. To med drugim

---

⁵ Pismo je bilo objavljeno v nekaterih slovenskih medijih v pismih bralcev, po spletnih omrežjih pa so ga širili tudi številni njihovi uporabniki. Med drugim je dostopno tudi na spletni strani Društva za razvoj filozofije Zofijini ljubimci, glej Valenčič, 2014b.

dokazujejo tudi javna sporočila nekaterih njenih najvidnejših predstavnikov, ki prek družbenih omrežij širijo sovražni govor o opankarskem žurnalizmu,⁶ o trenirkarjih,⁷ o levih fašistih,⁸ o tem, da naj izbrisani denar od odškodnin namenijo za učenje slovenščine⁹ in podobno. Ni mogoče izključiti pritlehnega scenarija, da se SDS s tem dobrika mladim skrajnim desničarjem in jih tako posredno vabi v svoje vrste. Posredno? Prej dobresedno. Poslanec SDS Branko Grims je bil v parlamentu fotografiran skupaj z Dejanom Prosenom (Delo, 2011).

Zelo malo novinarjev in predstavnikov civilne družbe, kaj šele države, problematizira te stvari. Toda prav iz družbene pasivnosti oziroma nemoči raste moč neonacističnih in drugih skrajno desničarskih gibanj, ki se prej ali slej, tako ali drugače prelevi tudi v relevantno politično moč. In takrat nastopi čas, če naj si sposodimo besede župana Ivančne Gorice Lampreta, ko »za šale in igro ni več prostora«.

Literatura

- BBS NEWS (2013a): *Hungarian gang jailed for racist Roma killings*, 6. avgust. Dostopno na: <http://www.bbc.com/news/world-europe-23586440> (10. marec 2015).
- BBC NEWS (2013b): *Jobbik rally against World Jewish Congress in Budapest*, 4. maj. Dostopno na: <http://www.bbc.com/news/world-europe-22413301> (13. marec 2015).
- DELIČ, ANUŠKA (2011): Neonacisti: slepi potniki parlamentarnih volitev. *Delo*, 30. november. Dostopno na: <http://www.delo.si/novice/volitve/neonacisti-slepi-potniki-parlamentarnih-volitve.html> (10. marec 2015).
- DNEVNIK (2009): *Sodišče zavrnilo obtožni predlog zoper župana Vebra*, 8. april. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042258050/lokalno/1042258050> (10. marec 2015).
- DNEVNIK.HR (2011): *Gay Pride prekinut zbog krvavog napada, policija evakuirala sudionike. Osam ozlijedenih!*, 11. junij. Dostopno na: <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/gay-pride-prekinut-zbog-divljanja-policija-evakuirala-sudionike.html> (12. marec 2015).
- ECONOMIST (2013): *A Neo-nazi wins*, 28. november. Dostopno na: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/11/slovakia> (18. marec 2015).
- FELC, MITJA (2013): Obramba po več letih našla novo pričo. *Delo*, 12. maj. Dostopno na: <http://www.delo.si/novice/kronika/obramba-po-vec-letih-nasla-novo-prico.html> (15. marec 2015).
- GWEN, ALBERT in GERGELY DEZIDERU (2013): Neo-nazis mobilise against minorities in Czech republic. *EU Observer*, 23. oktober. Dostopno na: <https://euobserver.com/opinion/121856> (20. marec 2015).
- HAHONINA, KSENIJA (2006): S kolom po glavi. *Mladina*, 31. oktober. Dostopno na: <http://www.mladina>.

---

⁶ Prvak stranke SDS Janez Janša je 16. januarja 2014 javno obračunal z novinarko medijskega portala Planet Siol Gordano Stojiljković, potem ko je napisala kritičen članek, v katerem je poudarila, da se Janša udeležuje sodnih obravnava le takrat, ko koga toži, medtem ko ga na sodišče ni, če je on tožena stranka. Janša je njeno delo v zapisu na socialnem omrežju Twitter označil za »opankarski žurnalizem«, s čimer je nedvomno meril na njen priimek oziroma poreklo (Vežjak, 2014).

⁷ Potem ko je na predčasnih parlamentarnih volitvah 4. decembra 2011 zmagala stranka Pozitivna Slovenija Zorana Jankovića, se je na spletni strani SDS pojavil zapis neznanega avtorja pod psevdonimom Tomaž Majer, ki je volivke in volivce označil za »trenirkarje« in jih obtožil prevare na volitvah. Z besedo »trenirkarji« je avtor zapisa namigoval na pripadnike nekdanjih jugoslovanskih republik (Karba idr., 2011).

⁸ Janez Janša je v nagovoru na shodu Zbora za republiko 8. februarja 2013 ljudske vstaje označil za »levi fašizem« (Žužek, 2013).

⁹ Potem ko je Evropsko sodišče za človekove pravice 26. junija 2012 šestim izbrisanim dosodilo odškodnine v višini po 20.000 evrov za nepremoženjsko škodo, ki so jo utrpeli zaradi izbrisa, je generalni sekretar v Janševi vladi in član stranke SDS Božo Predalič zapisal na Twitterju 7. julija 2012: »Kdo ve? Morda pa bo kdo od izbrisanih odškodnino porabil za tečaj slovenščine.« (Žurnal24, 2012)

- si/95143/s-kolom-po-glavi/ (20. marec 2015).
- JOHNSON, ALEX (2012): Czech police accuse man of plotting Norway-like copycat terrorist act. *NBC News*, 19. avgust. Dostopno na: http://worldnews.nbcnews.com/_news/2012/08/19/13363543-czech-police-accuse-man-of-plotting-norway-like-copycat-terrorist-attack (15. marec 2015).
- KARBA, DEJAN, ZORAN POTIČ in MATEJA CELIN (2011): Po sledi skrivnostnega pisca Tomaža Majerja. *Delo*, 13. december. Dostopno na: <http://www.delo.si/novice/volitve/po-sledi-skrivnostnega-pisca-tomaza-majerja.html> (10. marec 2015).
- KAZENSKI ZAKONIK (KZ-1-UPB2): 197. člen: Javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti. *Uradni list RS 50/2012*. Dostopno na: <https://zakonodaja.com/zakon/kz-1/297-clen-javno-spodbujanje-sovrastva-nasilja-ali-nestrpnosti> (20. februar 2015).
- MARGIT, ESZTER (2008): Neo-nazis attack Hungary Jewish theater. *Jewish Telegraphic Agency*, 7. oktober. Dostopno na: <http://www.jta.org/2008/10/07/arts-entertainment/neo-nazis-attack-hungary-jewish-theater> (10. marec 2015).
- MAYER, GREGOR in BERNHARD ODEHNAL (2012): *Postrojavanje: Nova desnica u istočnoj Europi*. Zagreb: Durieux.
- METRO PORTAL (2010): *Beograd uništen, Tadić osudio nasilje na gay paradi*, 10. oktober. Dostopno na: <http://metro-portal.hr/beograd-unisten-tadic-osudio-nasilje-na-gay-paradi/49525> (18. marec 2015).
- MMC RTV SLO (2006): *Država bo porušila objekte Strojanovih*, 2. december. Dostopno na: <http://www.rtvsl.si/slovenija/drzava-bo-porusila-objekte-strojanovih/63762> (10. marec 2015).
- MMC RTV SLO in STA (2006): *Strojanovi u Ambrusu pod šotori*, 22. december. Dostopno na: <http://www.rtvsl.si/slovenija/strojanovi-v-ambrusu-pod-sotori/64685> (10. marec 2015).
- MMC RTV SLO in STA (2012): *Gorenak: Lahko bi govorili o vodenih skupinah izgrednikov*, 5. december 2012. Dostopno na: <http://www.rtvsl.si/slovenija/gorenak-lahko-bi-govorili-o-vodenih-skupinah-izgrednikov/297337> (15. marec 2015).
- PETKOVIČ, BLAŽ in META ROGLIČ (2014): Po sledi 'zamrznjenega' poročila Sove. *Dnevnik*, 13. Februar. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042632818/slovenija/-po-sledi-zamrznjenega-porocila-sove-> (10. marec 2015).
- PETROVIČ, PETER (2014): Kriva je država. *Mladina*, 30. maj. Dostopno na: <http://www.mladina.si/157045/kriva-je-drzava/> (10. marec 2015).
- PETROVIČ, PETER (2015): Smrt pride takoj, sojenje domnevnim morilcem pa traja dolga leta. *Mladina*, 27. februar. Dostopno na: <http://www.mladina.si/164533/smrt-pride-takoj/> (10. marec 2015).
- ROMEA (2013): *Czech republic: Right-wing extremist threatens to kill the mayor of Ostrava*, 23. oktober. Dostopno na: <http://www.romea.cz/en/news/czech/czech-republic-right-wing-extremist-threatens-to-kill-mayor-of-ostava> (15. marec 2015).
- STA (2015): *Svet za odziv na sovražni govor kritičen do izjav poslanca SDS Laha*, 17. marec. Dostopno na: <https://www.sta.si/2115160/svet-za-odziv-na-sovrazni-govor-kriticen-do-izjav-poslanca-sds-laha> (18. marec 2015).
- ŠTEFANČIČ, MARCEL JR. (2011): Breivikovo ogledalo. *Mladina*, 29. julij. Dostopno na: <http://www.mladina.si/86787/breivikovo-ogledalo/> (10. marec 2015).
- TETIČKOVIČ, LUKA, Kdo je minister Veber? *Svet24*, 2. september. Dostopno na: <http://svet24.si/clanek/novice/slovenija/54057356275ba/kdo-je-minister-veber> (20. marec 2015).
- VALENCIČ, ERIK (2006): Pri Jožovcu z nacizmom. *Mladina*, 14. april. Dostopno na: http://www.mladina.si/90239/uvo-manipulator--erik_valencic/?utm_source=tednik%2F200615%2Fclanek%2Fuvo-manipulator--erik_valencic%2F&utm_medium=web&utm_campaign=oldLink (15. marec 2015).
- VALENCIČ, ERIK (2010): Koalicija sovraštva. *Mladina*, 22. april. Dostopno na: <http://www.mladina.si/50370/koalicija-sovrastva/> (10. marec 2015).
- VALENCIČ, ERIK (2011a): Neonacisti v Lendavi. *Mladina*, 29. julij. Dostopno na: <http://www.mladina.si/86771/neonacisti-v-lendavi/> (10. marec 2015).
- VALENCIČ, ERIK (2011b): Neonacizem v Sloveniji: Povej mi, s kom se družiš. *Mladina*, 25. november. Dostopno na: <http://www.mladina.si/106959/povej-mi-s-kom-se-druzis/> (10. marec 2015).
- VALENCIČ, ERIK (2011c): V čakanju na ničelno toleranco. *Mladina*, 11. november. Dostopno na: <http://www.mladina.si/106959/povej-mi-s-kom-se-druzis/> (10. marec 2015).

- mladina.si/106804/v-cakanju-na-nicelno-toleranco/ (10. marec 2015).
- VALENCIČ, ERIK (2014a): Koalicija sovraštva. *Oddaja Dosje, RTV SLO 1*, 28. januar. Dostopno na: <http://4d.rtvlo.si/arhiv/dosje/174263197> (15. marec 2015).
- VALENCIČ, ERIK (2014b): *Javna vprašanja poslancu Vinku Gorenaku*. Dostopno na: <http://zofijini.net/javna-vprasanja-poslancu-vinku-gorenaku/> (18. marec 2015).
- VATOVEC, JADRAN (2014): Gorenak z (ž)ledom nad Zvonka Fišerja. *Slovenske novice*, 6. februar. Dostopno na: <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/gorenak-z-zledom-nad-zvonka-fiserja> (15. marec 2015).
- VELINGER, JAN (2010): Court hands tough sentences to Vitkov arsonists. *Radio Praha*, 20. oktober 2010. Dostopno na: <http://www.radio.cz/en/section/curraffrs/court-hands-tough-sentences-to-vitkov-arsonists> (18. marec 2015).
- VEZJAK, BORIS (2014): Opankarski žurnalizem: kakšen priimek mora imeti novinar? Blog: *In media res*, 17. januar. Dostopno na: <https://vezjak.wordpress.com/2014/01/17/opankarski-zurnalizem-kaksen-priimek-mora-imeti-novinar/> (12. marec 2015).
- ŽURNAL24 (2012): *Predalič pošilja izbrisane na tečaj slovenščine*, 9. julij. Dostopno na: <http://www.zurnal24.si/predalic-posilja-izbrisane-na-tecaj-slovenscine-clanek-161747> (15. marec 2015).
- ŽUŽEK, ALEŠ (2013): So med nami levi fašisti? *Planet Siol*, 24. februar. Dostopno na: http://www.siol.net/novice/slovenija/2013/02/so_med_nami_levi_fasisti.aspx (10. marec 2015).
- 24UR.COM (2006): *Zver: 'Izbrali so najslabšo možnost'*, 26. november. Dostopno na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/zver-izbrali-so-najslabso-moznost.html> (15. marec 2015).

Dayton kot legalizacija etničnega čiščenja

Abstract

Dayton Agreement as Legalization of Ethnic Cleansing

The article analyzes neo-racism in Bosnia and Herzegovina, which is a direct result of the political structure of the country. The constitution of Bosnia and Herzegovina, drafted under the Dayton Agreement, does not define BiH as a country of its citizens, but as a country of ethnically pure groups, mainly Serbs, Croats, Bosnians, and members of minority groups. The country continually reproduces neo-racism and the marginalization of its citizens, because the primary purpose of ethno-nationalist policies is to ensure the unity of a particular ethnic group. In this society, human rights are limited to collective rights, and the individual becomes entirely irrelevant. By analyzing policies and discourses of political parties, and analyzing the educational system and media freedom, the author focuses on the tools used for ideological control, which produces neo-racism. The article also analyzes neo-racist discrimination in state symbols and state holidays. In the end, the author discusses the possibility of the abolition of the Dayton Agreement. Examples of respect and solidarity between people, in the author's opinion, are the most suitable basis for the fight against neo-racism. The article concludes that the ethno-nationalist political divide remains strong, and that it is not likely that, in the near future, Bosnia and Herzegovina will abolish the Dayton Agreement, and with it the neo-racist discrimination against its citizens.

Keywords: neo-racism, nationalism, Bosnia and Herzegovina, Dayton Agreement, discrimination

Irina Vinčić Manojlović holds a MA in political science and works as a journalist and as a volunteer at various non-governmental organizations. (irinavincic83@yahoo.com)

Povzetek

Članek analizira neorasizem v Bosni in Hercegovini, ki je neposredna posledica politične sestave te države. Ustava BiH, nastala je na podlagi daytonskega sporazuma, ne definira BiH kot državo njenih državljanov, ampak kot državo etnično čistih skupin, predvsem Srbov, Hrvatov, Bošnjakov in pripadnikov manjšinskih skupin. Država nenehno spodbuja neorasizem in marginalizacijo svojih državljanov, osnovni cilj etnonacionalističnih politik pa je zagotavljanje enovitosti določene etnične skupine. V takšni družbi so človekove pravice omejene na kolektivne pravice. Avtorica analizira politike in diskurze političnih strank ter šolskega sistema in svobode medijev kot osnovnih ideoloških aparatov države BiH, ki v največji meri proizvajajo neorasizem. V članku so obravnavani tudi problemi neorasistične diskriminacije pri državnih simbolih in praznikih v BiH. V sklepnem delu avtorica razpravlja o možnosti za odpravo daytonskega sporazuma. Po njenem mnenju so primeri solidarnosti in spoštovanja med ljudmi temelj za boj proti neorasizmu. Hkrati v članku ugotavlja, da so etnonacionalistične politike razdelitve države še vedno močne in da je nemogoče pričakovati, da bi BiH v bližnji prihodnosti lahko odpravila daytonski sporazum in neorasistično diskriminacijo svojih državljanov.

Ključne besede: neorasizem, nacionalizem, Bosna in Hercegovina, daytonski sporazum, diskriminacija

Irina Vinčić Manojlović je magistrica politologije. Dela kot novinarka in prostovoljka v različnih nevladnih organizacijah. (irinavincic83@yahoo.com)

Daytonski sporazum, podpisan leta 1995, je državo Bosno in Hercegovino (BiH) razdelil na dva dela, bosansko-hercegovske državljane pa umestil predvsem kot pripadnike in pripadnice enega od treh konstitutivnih narodov ali pa jih je uvrstil v skupino »preostali«. ¹ V sedanji državi BiH ne živijo posamezniki, državljani in državljanke BiH, ampak predvsem Bošnjaki, Srbi, Hrvati in pripadniki manjšinskih skupin. Država BiH, konstruirana na podlagi daytonskega sporazuma, namreč nenehno reproducira etnonacionalizem in ustvarja družbo, v kateri so človekove pravice omejene na kolektivne pravice etničnih skupin, medtem ko individuum postaja popolnoma nepomemben.

V daytonskem sporazumu je zapisano, da BiH ostaja enotna država, da se begunci lahko vrnejo domov, da je nujno spoštovanje človekovih pravic, da osebe, ki so obsojene za vojne zločine, ne smejo opravljati dela uradnikov v državnih službah, kako bo organizirana človekoljubna pomoč v BiH, da je nujen umik orožja in da IFOR (The Implementation Force) ² nadzoruje izvajanje daytonskega sporazuma. Sestavni del daytonskega sporazuma je tudi ustava BiH, v kateri je zapisano, da je BiH razdeljena na dva dela: Republiko Srbsko in Federacijo BiH in da so državljani BiH razdeljeni na tri etnične skupine: Srbe, Hrvate in Bošnjake, ki so definirani kot konstitutivni narodi. Tako se je zacementirala etnična razdelitev države.

Dvajset let po podpisu v Daytonu je enotnost države BiH še vedno krhka. Etnične skupine so še vedno razdeljene, politiki (predvsem predstavniki Srbov in Hrvatov) si želijo nadaljnjo delitev države in tudi njen razpad. Nacionalistična retorika političnih predstavnikov na oblasti povzroča nezaupanje med bosansko-hercegovskimi državljani in nestrpnost.

V ustavi BiH ni definirana kot država vseh njenih državljanov, ampak kot država pripadnikov treh etničnih skupin. Neorasizem ali »rasizem brez ras« (Balibar, 2014) tako najdemo v sami ustavi BiH, ki temelji na stigmatizaciji verske in narodne drugačnosti (Balibar in Wallerstein, 1991), deli državljane na podlagi etnične pripadnosti, nasprotuje združevanju in mešanju različnih nacionalnih in verskih skupin in določa, da mora vsaka etnična skupina ostati znotraj svojih kulturnih, etničnih in religijskih meja. Ustava se kaže kot konstrukt postdaytonske politike etnoelit, kot »notranje dopolnilo« nacionalizma, neorasizem pa se predstavlja kot določena »identiteta« ali določena (biološka, kulturna ali verska) »čistost«, ki je pomembna podlaga ohranjanja narodne enotnosti. Politične etnoelite v BiH spodbujajo neorasizem, ko vztrajajo pri superiornosti ene skupine nad preostalima dvema in obenem napadajo katero od drugih dveh etničnih skupin (ali pa obe skupini), njeno drugost in drugačnost.

Neorasistične izjave etnoelit, kot na primer, da »Srbi ne verjamejo v dobre namene muslimanov« (Dnevnik, 2011), ali da so nekateri Srbi med vojno požigali stanovanja muslimanov v Sarajevu (Index.hr, 2012), zbuja spomine na preteklo vojno in spodbujajo etnično napetost med bosansko-hercegovskimi državljani. Neorasistične zmagovalne politike niso izjema, temveč vzorec, ki se iz leta v leto ponavlja, s tem pa neorasizem postaja sprejemljiv.

Pričujoči članek analizira posledice daytonskega sporazuma in nacionalistične politike, ki so nastale na podlagi ustave BiH. V njem je obravnavana analiza politik in diskurzov političnih strank, analiza šolskega sistema in medijev kot osnovnih ideoloških aparatov države BiH, ki v največji meri proizvajajo neorasizem. Obravnavani so tudi problemi neorasistične diskriminacije pri državnih simbolih in praznikih v BiH.

---

¹ Državljanke, ki so narodne manjšine, ali tiste, ki se še niso ali se ne želijo opredeliti kot pripadniki konstitutivnih narodov, ustava definira kot »preostale«.

² The Implementation Force so bile mednarodne vojaške sile v Bosni in Hercegovini, ki so delovale pod poveljstvom Nata.

Etnonacionalistične politike ločevanja državljanov BiH

Daytonski sporazum je BiH deklarativno prinesel mir, a je hkrati razdelil bosansko-hercegovske državljane na podlagi etnokonfesionalnih identitet, ki so v sporazumu definirane kot konstitutivni narodi. Konstitutivni narodi so pridobili politično subjektivteto, s čimer so kolektivne pravice, definirane glede na etnično pripadnost, postale temelj delovanja države, medtem ko so individualne pravice omejene na najmanjšo mogočo mero. To je videti pri sistemu, po katerem se izbirajo kandidati za člane predsedstva BiH. Predsedstvo BiH sestavljajo trije člani, in sicer predstavniki bošnjaške, srbske in hrvaške etnične skupine. Kandidat (ali kandidatka) se mora pri kandidaturi za člana ali članico predsedstva obvezno izreči o svoji etnični pripadnosti. Bosansko-hercegovski državljan ali državljanica lahko kandidira edino za člana ali članico predsedstva svoje etnične skupine. Pripadnost etnični skupini določa, ali bo bosansko-hercegovski državljan ali državljanica sploh imel(a) pravico do kandidature in nato, za katerega člana, članico predsedstva bo smel(a) kandidirati. Obenem to pomeni, da tisti državljani in državljanke, ki ne spadajo med konstitutivne narode, nimajo pravice do kandidature za člane in članice predsedstva BiH.

Osnovni namen neorasističnih politik je ločevanje in nastanek etnično-religijskih meja in prav v tem smislu lahko izvajanje daytonskega sporazuma in ustave BiH kot njegovega sestavnega dela razumemo kot politiko neorasizma. Daytonski sporazum je BiH razdelil na dva dela: Republiko Srbsko in Federacijo BiH ter okrožje Brčko, ki je formalno del obeh delov. Meja med njimi je zacementirala skoraj etnično čiste entitete in tako opravičila sistematično in prisilno razseljevanje prebivalstva ter popolnoma uničila prejšnjo multietnično sliko prebivalstva.

Etnične manjšine oziroma tisti, ki ne spadajo med konstitutivne narode, nimajo enakih političnih pravic kot konstitutivni narodi v BiH. Določeni člani v ustavi BiH in v zakonu o volitvah BiH onemogočajo »preostalom«, da postanejo člani predsedstva BiH in državnega, entitetnega ali kantonskega parlamenta in če jih ne predlaga ena od vladajočih nacionalnih strank, prav tako ne morejo zasesti vodilnih položajev v okrožju Brčko in v občinskih svetih.

Jakov Finci, veleposlanik BiH v Švici, in Dervo Sejdić, aktivist romske skupnosti, sta tožila BiH na Evropskem sodišču za človekove pravice zaradi diskriminatorskih predpisov ustave BiH in volilnega zakona, ker jima ta ni omogočal enakopravnosti v volilnem procesu z drugimi državljani BiH, ker sta romskega in judovskega porekla. Evropsko sodišče za človekove pravice je leta 2009 odločilo, da mora bosansko-hercegovska oblast odpraviti diskriminacijo bosansko-hercegovskih državljanov, ki niso konstitutivni narodi. Do danes oziroma do konca pisanja tega članka sporni predpisi še vedno niso spremenjeni.

Nacionalistične politike v BiH proizvajajo zunanjega sovražnika. Potrebujejo ga, da bi čim bolj omejile in zaprle svojo etnično skupino. Politične volje za prenehanje diskriminacije narodnih manjšin ni, ker bi se tako lahko ustvarile možnosti za politični pluralizem in za začetek razbijanja homogenizacije etničnih skupnosti, česar si politične elite ne želijo. Obstoje daytonskega sporazuma je hkrati tudi pogoj za obstoj etnoelit na oblasti.

Za veliko večino srbskega prebivalstva Republike Srbije je politika uničevanja države BiH popolnoma sprejemljiva in zaželena. Iz ankete Inštituta za družbena raziskovanja Fakultete političnih znanosti Univerze v Banjaluki³ je razvidno, da si 62,4 odstotka prebivalstva Republike Srbije želi odcepitev (15,9 odstotka jih odcepitve ne podpira, 21,5 odstotka vprašanih pa je odgovorilo »ne vem«). Hkrati pa je raziskava pokazala, da večina podpira politiko predsednika Republike Srbije Milorada Dodika (ki negira obstoj države BiH). Milorad Dodik namreč ob vsaki priložnosti poudarja, da je v krepitve Republike Srbije »vložil ves svoj politični potencial« in da ga država BiH ne zanima (Internetni portal Republike Srbije, 2014).

Največja hrvaška politična stranka, HDZ BiH, bi sprejela spremembo ustave in daytonske-

³ Raziskava je bila narejena na podlagi vprašalnika, anketiranih je bilo 480 oseb na območju Republike Srbije (Vijesti.ba, 2014).

ga sporazuma zgolj, če bi se ustanovila nova, hrvaška entiteta. Za njene podpornike enotna, centralizirana država BiH ne pride v poštev. Poudarjajo, da Hrvati v BiH niso enakopravni z drugima dvema narodoma in da je centralizirana BiH zgolj v nacionalnem interesu Bošnjakov, ki imajo relativno večino v državi (Tanjug, 2011).

Bošnjaške stranke v BiH si želijo enotno, unitarno BiH, ki ne bi imela nacionalnih entitet. Želijo si, da se razpusti Republika Srbska, ki jo pogosto imenujejo za genocidno tvorbo.⁴ Predsednik bošnjaške stranke Haris Silajdžić je večkrat ponovil, da je njegov končni cilj razpustitev Republike Srbske, ki je nastala kot »posledica genocida, vojnih zločinov in zločinov proti človeštvu« (Glas Amerike. com, 2007). Bošnjaški politiki prav tako nasprotujejo formiranju hrvaškega dela BiH, zanje je oblikovanje hrvaške entitete politična »utopija« (Index.hr, 2010).

Bošnjaške politične stranke Srbom in Hrvatom odrekajo pravico do ustvarjanja srbskih in hrvaških avtonomij v BiH in si želijo enotno, centralizirano državo. Hkrati pa hrvaške in srbske nacionalistične politične stranke obtožujejo bošnjaške stranke zaradi preglasovanja, kar sproža vse močnejše zahteve po odcepitvi Republike Srbske in ustanovitvi hrvaške entitete.

Razdeljenost v državi dokazuje, da je v interesu bosansko-hercegovskih politikov, da se ne dogovorijo in da se ohrani *status quo*. Samo v tako razdeljeni državi se lahko sklicujejo na varovanje nacionalnih interesov in se kažejo kot branilci svojega naroda.

Ena država, trije različni sistemi praznikov

Bosansko-hercegovski politiki si ne želijo enotne funkcionalne BiH in njihov cilj je uničiti vse, kar izraža lojalnost do take države. Vsak pojem, ki bi označeval politično in družbeno združevanje BiH, mora biti izbrisan ali spremenjen. Proces negiranja in uničevanja skupnega je nepopravljivo spremenil tudi državne simbole BiH. Predvojni državni simboli, ki so izražali obstoj in celovitost države, so morali biti odstranjeni. Na novo postavljeni etnično-nacionalistični simboli imajo predvsem razdiralno funkcijo, njihov osnovni namen sta poudarjanje različnosti kultur državljanov in delitev države.

Država BiH po končani vojni leta 1995 ni imela zastave, ki bi bila sprejemljiva za vse tri narode. Bosansko-hercegovski politiki so za novo zastavo predlagali različne rešitve, vendar o njej nikoli niso dosegli soglasja. Sedanja zastavo je oblikoval visoki predstavnik⁵ Carlos Westendorp in jo razglasil za zastavo BiH. Hkrati imata obe entiteti v BiH tudi svoji zastavi. Na območju Republike Srbske se pogosteje uporablja zastava Republike Srbske kot zastava BiH.

BiH je med redkimi državami, katerih himna nima besedila. Leta 2012 so ta problem poskusili razrešiti, porabilo se je več kot 50.000 evrov, toda za besedilo (do konca pisanja članka) ni bilo soglasja in ni bilo izglasovano. Namreč, z izglasovanjem besedila himne bi politiki potrdili državotvornost BiH, kar ni cilj nekaterih poslancev v parlamentu BiH: »Vemo, da himna, ki ne more zbuditi čustev nacionalne homogenosti in patriotizma, ni himna. Ključno vprašanje je, ali sploh potrebujemo himno, ki bo prazna lupina, s katero bomo dokazovali majavo državnost BiH.« (Filipović, 2009)

Za državljane BiH so ustvarjene tri spolitizirane različice preteklosti. Na podlagi razdeljene

⁴ Lavić trdi, da se je na podlagi različnih mitov v srbski zgodovini ustvarila ideologija »velike Srbije«, po kateri naj bi vsi Srbi živeli v eni državi. Ideja velike Srbije se je v zadnjih treh desetletjih okrepila. Po njegovem mnenju je Republika Srbska nastala na podlagi genocida kot posledica srbskega hegemonizma, zaradi zgodovinske želje Srbom, da bi ustvarili narodno čisto območje (Lavić, 20014)

⁵ Visoki predstavnik je mednarodni civilni nadzornik uveljavljanja miru, ki ima vse pristojnosti, da razpusti izvoljene uradnike in razglasi zakonodajo.

zgodovine so nastali trije različni etnični sistemi praznikov, ki so posledica nacionalistične mrzlice v vsej državi. Zgodovinski dogodki iz bližnje preteklosti so še vedno vir nesoglasij med bosansko-hercegovski državljani, ki jih politične elite pogosto uporabljajo za spodbujanje medetničnih napetosti.

BiH nima niti enega zakona o državnih praznikih, ki jih določajo entitetni zakoni. Po zakonu o praznikih v Republiki Srbski praznujejo 9. januar⁶ kot dan Republike Srbske. Bošnjaški politiki tega praznika ne priznavajo in trdijo, da jih ta datum spominja na začetek politike etničnega čiščenja in vojnih zločinov (Katana, 2014). Ne glede na neodobravanje Bošnjakov srbski politiki menijo, da je ta datum zelo pomemben za srbski narod, ker je bila takrat ustanovljena Republika Srbska, ki (po mnenju srbskih politikov) ni »nastala v vojni, ampak preden se je vojna začela, kot nacionalna in zgodovinska refleksija želje srbskega naroda, da obrani pravico do obstoja svoje kolektivitete in identitete« (Internetni portal Republike Srpske, 2012).

Dan sprejetja Splošnega okvirnega sporazuma za mir v BiH, 21. november, je državni praznik na ozemlju Republike Srbske. Na ta dan se je s podpisom daytonskega sporazuma končala vojna v BiH. Oblast Republike Srbske proslavlja ta dan, ker so se takrat definirale meje Republike Srbske kot entitete v okviru države BiH. Datum podpisa daytonskega sporazuma v Federaciji BiH ni praznik in se ne praznuje.

Na ozemlju Federacije BiH se 24. november praznuje kot dan državnosti BiH. Leta 1943, ko so se postavili temelji državnosti BiH in potrdile njene zgodovinske meje, je BiH postala ena od šestih enakopravnih republik nekdanje Jugoslavije. Tega praznika oblast Republike Srbske ne priznava.

Federacija BiH praznuje 1. marec kot dan neodvisnosti BiH. Takrat je bil razpisan referendum, na katerem se je 98 odstotkov od 65 odstotkov državljanov in državljanek BiH, ki so prišli na volišča, odločilo za odcepitev od tedanje Jugoslavije. Srbski poslanci v skupščini BiH se niso strinjali z razpisom referenduma in so zahtevali, da republika BiH ostane v Jugoslaviji. Ko je bil referendum razpisan, so pozvali bosanske Srbe, naj se ga ne udeležijo. Večina Srbov⁷ tudi danes meni, da sta jih druga dva naroda preglasovala in da je neodvisnost BiH nelegalna. V Mostarju, razdeljenem mestu med Bošnjake in Hrvate, se 1. marec proslavlja samo v bošnjaškem delu mesta: zastave BiH krasijo lokalne stavbe političnih institucij, organizirajo se proslave, slovesnost v spomin na vojake Armade Republike BiH. Prebivalci v hrvaškem delu mesta pa proslav ne organizirajo in zanje je 1. marec navaden delovni dan.

Velika večina bosanskih Hrvatov ne proslavlja niti praznikov Republike Srbske niti Federacije BiH. Hrvaški politiki menijo, da Hrvati v BiH nimajo razloga za proslavljanje nobelega od datumov, ki zaznamuje državnost sodobne BiH (Bljesak.info, 2013).

Bosansko-hercegovski politiki izkoriščajo simbole države in praznike, da državljanse še dodatno razdvajajo. Nacionalni simboli in prazniki so nenehen vir napetosti in se zaradi etnonacionalističnih političnih ciljev nenehno spreminjajo.

Mediji v službi nacionalistične propagande

Bosansko-hercegovske elite uporabljajo medije za propagiranje etnonacionalističnih idej in programov. V medijskem diskurzu je določena etnična skupina vedno žrtev, ki jo lahko reši samo določena nacionalistična politična stranka. Širjenje sovraštva in strahu so samo nekatere metode, ki jih bosansko-hercegovski politiki uporabljajo za pridobitev volilnega telesa.

⁶ Bosanski Srbi so 9. januarja 1992 sprejeli deklaracijo o ustanovitvi Republike Srbske.

⁷ Novinarska anketa v Banjaluki je vključevala tudi vprašanje: »Ali naj se 1. marec praznuje po vsej državi?« Za večino Banjalučanov praznovanje 1. marca ni bilo sprejemljivo: »Kolikor vem, pri nas takrat sploh ni praznik, temveč tam v Federaciji«, ali pa »Mi imamo svoje, oni tam svoje [praznike]«. (Huseinović, 2008)

Tudi bosansko-hercegovski mediji so razdeljeni po nareku daytonskega sporazuma. Obstaja ena državna televizija BiH ter dve entitetni televiziji, Federalna televizija BiH in Radio-televizija Republike Srbije. »Medijev v BiH ne moremo imeti za svobodne, vse dokler delujejo v enem nacionalnem, prostorskem in v vseh drugih pogledih ločenem medijskem prostoru. Zasebni mediji kažejo še mračnejšo sliko in niso obremenjeni samo s političnim, ampak tudi z ekonomskim pritiskom, kar še bolj omejuje njihovo svobodo.« (Alić, 2011)

Osnovni namen javnega medijskega programa v BiH je širjenje propagande političnih elit. Mediji večinoma nimajo kritičnega stališča do političnih dogodkov in samo posredujejo izjave politikov ter tako podpirajo delitve v družbi. O človekovih pravicah se veliko govori, toda izključno na deklarativni ravni in zaradi želje politikov, da se v medijih prikažejo kot demokratični, moderni politiki. V resnici pa je edini pravi in nikoli izgovorjeni cilj domačih in tujih politični akterjev ohranjanje političnega *statusa quo* ne glede na ceno (Seferović, 2013).

Napadi na novinarje so v BiH pogosti. Predsednik Republike Srbije Milorad Dodik je znan po vulgarnih izpadih in neprimernem obnašanju. Ne prenese kritike. Večkrat je žalil novinarje, vsi njegovi nasprotniki so tuji plačanci (Žurnal.ba, 2012), katerih cilj je uničenje RS. Ko je zasebna Televizija BN (Bijeljina) leta 2013 objavila prispevek o finančnem stanju Milorada Dodika, je ta direktorja te televizije klevetal in mu grozil, da ga bo popolnoma uničil (ibid.).

V BiH ni svobode izražanja misli, govora in javnega nastopanja. Mediji so pod gromozanskim vplivom politikov, njihov osnovni cilj je posredovanje nacionalističnih sporočil političnih elit, ki državljanke BiH zastrupljajo s sovraštvom in nenehnim vračanjem v preteklost. Vse to proizvaja shizofreno resničnost nekončane vojne, njeno nenehno obnavljanje ter omogoča obstoj nacionalističnih politikov na oblasti.

Apartheid v šolskem sistemu BiH

BiH nima enotnega izobraževalnega sistema, saj obstajajo trije različni izobraževalni programi. Kateri se bo izvajal, je odvisno od tega, katera etnična skupina je najštevilnejša na določenem območju (Katana, 2008). Različni izobraževalni sistemi so neposredna posledica zadnje vojne, ki je BiH razdelila na etnično čista območja. Sedanji izobraževalni sistemi v BiH podpirajo vse oblike nestrpnosti in diskriminacije. Mladi so sistematično segregirani in zaprti v posamezno etnično skupino, v šolah je dovoljeno ločevati otroke na podlagi verske in etničnih pripadnosti. Indoktrinacija se izvaja s pomočjo učbenikov družbenih ved, ki povzdigujejo kulturo samo enega naroda.

Eden od primerov indoktrinacije otrok v bosansko-hercegovskem izobraževalnem sistemu je prvi bošnjaški učbenik zgodovine za osmi razred osnovne šole. Otroci lahko v tem učbeniku preberejo, da so Srbi uničevali mesta in vasi, povzročili »množično ubijanje, ropanje in izgon prebivalstva« ter da so poskušali uničiti »vse, kar ni srbsko« (Dakić in Palić, 2011). Otrok ne učijo analitičnega in kritičnega razmišljanja, ampak slepega poslušanja tistih, ki še vedno zagovarjajo uničevalno politiko iz obdobja vojne. Zaradi odraščanja v takšnem okolju večina mladih nima želje po spoznavanju otrok drugih etničnih skupin.

Na območju Republike Srbije se program izvaja večinoma v cirilici,⁸ učijo se o srbskih pisateljih v srbskem jeziku, pri zgodovini se vztraja pri dogodkih, ki so pomembni predvsem za Srbe. Enako velja za šole, ki jih obiskujejo večinoma otroci hrvaške narodnosti: program se izvaja večinoma v hrvaščini, učijo se o hrvaških pisateljih, pri zgodovini se učijo o dogodkih, ki so pomembni predvsem za Hrvate. Pri skoraj vseh družboslovnih predmetih se podrobno poučuje o Hrvaški državi, medtem ko se BiH komaj omeni. V bošnjaških šolah se poučuje o bošnjaških

---

⁸ Srbski politik Igor Radojčić meni, da je pogostejša uporaba cirilice v Republiki Srbski normalna, ker je to srbska pisava in je prisotna na tem območju od razglasitve entitete do danes (Katana, 2008).

pisateljih in bošnjaška zgodovina. Na hrvaških in bošnjaških območjih se več uporablja latinica kot cirilica, ki se v časopisih in na lokalnih televizijah skorajda ne uporablja, učbeniki so večinoma napisani v latinici (Filipović, 2014).

V Federaciji BiH sta etnična segregacija in diskriminacija v določenih šolah še vedno resen problem. V mestih, kot sta Mostar in Stolac, kjer živijo večinoma Hrvati in Bošnjaki, otroci ne hodijo skupaj v šolo, ker so šole ločene po etnični skupini (ali pa obe skupini otrok obiskujeta isto šolo v različnih izmenah ali pa pouk poteka v različnih nadstropjih).

V Republiki Srbski fizičnega ločevanja otrok na podlagi etnične pripadnosti ni. Vsi obiskujejo eno šolo, učijo se izključno po srbskem programu. Od samega začetka ustanovitve treh nacionalnih izobraževalnih sistemov je bilo jasno, da so etnonacionalistični in da ne morejo ustrezati potrebam vseh državljanov v BiH. Zaradi želje po ohranjanju sistema ločevanja na podlagi etnične pripadnosti so se uvedli nacionalni predmeti.⁹ To je skupina predmetov, namenjena etnični skupini, ki je na določenem območju v manjšini. Otroci, ki obiskujejo nacionalne predmete, so zaznamovani kot drugačni in jih družba socialno izolira. Namesto da bi mladi, ne glede na nacionalnost, skupaj hodili v šolo, se skupaj učili in družili, so politiki z izgovorom etnične enakopravnosti našli še en način, da jih ločijo in med njimi ustvarijo različnosti, ki v resnici ne obstajajo ali pa so zelo majhne.

Nacionalistični šolski sistemi v BiH so otroke razdelili in ustvarili bodoče konservativne volivce neorasističnih ideologij. Takšni mladi niso sposobni razvijati kritičnosti do družbeno pomembnih vprašanj in zaradi indoktrinacije slepo verjamejo političnim elitam. Tako se institucionalizirani etnonacionalizem prenaša z generacije v generacijo.

Proces pomiritve kot nasprotovanje daytonskemu sporazumu

Med državljani BiH prevladujeta medsebojno nezaupanje in želja po etnično čistih območjih. Etnečne skupine, predvsem Hrvati in Srbi, si ne želijo skupne države. Izidi ankete agencije Ipsos (2013) so pokazali, da si Srbi v BiH želijo neodvisnost Republike Srbske (67 odstotkov v letu 2013), Bošnjaki si želijo unitarno BiH brez entitet (78 odstotkov v letu 2013), Hrvati pa si želijo tri entitete (61 odstotkov v letu 2013).

Hkrati sta skrb zbujujoča konservatizem in nesprejemanje drugih etničnih skupin pri mladih. To se kaže na primeru mladih v Republiki Srbski, ki si želijo odcepitev entitete od države BiH (72 odstotkov). To je pokazala tudi raziskava med študenti četrtega letnika Fakultete političnih znanosti v Banjaluki, opravljene leta 2012, vprašanih je bilo 500 študentov (Istraživanje studenata fakulteta političkih nauka u Banjaluci, 2013).

Hkrati pa v državi BiH obstajajo procesi, ki dokazujejo, da ljudje lahko živijo skupaj in spoštujejo drug drugega. Ovira popolni razdelitvi bosansko-hercegovske družbe so poroke med pripadniki različnih etnij. Avtorica Nada Perišić (2012) navaja novinarja Aira Telibečevića, da je bilo deset let pred začetkom vojne v BiH 40 odstotkov zakonskih zvez sklenjenih med osebami različne etnične pripadnosti. Perišić poudarja, da se ta podatek ne nanaša na celotno državo BiH, ampak na določene dele (mesta ali kraje). Po zadnji vojni se je ta številka drastično spremenila. Nada Perišić navaja podatke Federalnega zavoda za statistiko, da v letu 2006, 2007, 2008 ni bilo sklenjenih več kot pet odstotkov etnično mešanih zakonskih zvez. Avtorica je v anketi tudi spraševala: »Ali podpirate sklenitev mešanih zakonskih zvez med konstitutivnimi narodi v BiH (Bošnjaki, Srbi, Hrvati)?« Pritrdilno je odgovorilo 412 anketirancev oz. 41,4 odstotka, 482 oz. 48,4 odstotka jih je bilo proti etnično mešanim zakonskim zvezam; 101 anketiranec/ka je odgovoril/a da »ne ve« ali pa ni hotel/a odgovoriti (Perišić, 2012: 27).

V današnji bosansko-hercegovski družbi so mešane zakonske zveze nezaželene, ker velja,

⁹ Nacionalni predmeti so: književnost, zgodovina, geografija, verska vzgoja in v osnovni šoli še narava in družba.

da uničujejo etnično identiteto skupine in ogrožajo njeno enovitost. Pari v etnično mešanih zakonih so v medijih zaznamovani kot »titoistični projekt« (Duhaček, 2012), njihovi otroci pa kot »genetsko deformiran material«, kot jih je leta 2012 poimenovala Biljana Plavšić (ibid.), nekdanja predsednica Republike Srbije.

Ne glede na diskriminacijo takšne družine še vedno živijo na območju BiH. Obtožbe, da takšne zveze niso normalne in sprejemljive, popolnoma zavračajo. O takšnem poročnem paru, Almiru in Dušici iz Srebrenice, so poročali tudi mediji.¹⁰ Na vprašanje, ali podpirajo mešane zakonske zveze, je večina prebivalcev Srebrenice odgovorila pozitivno: »Ni pomembna religija, pomembna je ljubezen«, »Ljubezen med tema dvema Srebreničanoma je samo še en dokaz, da obstaja upanje za vse nas« (Sutra.ba, 2012).

Daytonski sporazum zavira boljšo prihodnost BiH

Bosansko-hercegovski državljani si želijo predvsem trajen mir v BiH in zgraditev ponovnega zaupanja med ljudmi. To je pokazala anketa Univerze v Edinburgu in Centra za empirijska raziskovanja religije BiH, v kateri je 88,2 odstotka anketirancev potrdilo, da bo proces, ki gradi zaupanje in iskrene odnose, zelo pomemben za prihodnost BiH. Trajen mir je zelo pomemben za 79,2 odstotka vprašanih, za 12,1 odstotka vprašanih je pomemben. Državljanom BiH se tudi zdi pomembno razumevanje med etničnimi skupinami v BiH: 72,9 odstotka vprašanih je odgovorilo, da je to vprašanje zelo pomembno, 18,5 odstotka jih je odgovorilo, da je to vprašanje pomembno. Anketo so izvedli v Banjaluki, Bugojnu, Mostarju in Sarajevu, anketiranih je bilo 616 oseb. (Wilkes idr., 2012: 10–11).

Ena večjih ovir pri spreminjanju razmer BiH je daytonski sporazum, ki ohranja *status quo*. Njegova transformacija oz. odprava bi lahko premagala neorasistične etnične delitve ter zagotovila državljanske in človekove pravice. Za zdaj politične volje za spremembe oz. odpravo daytonskega sporazuma ni. Še vedno ni soglasja, ali naj bi BiH v prihodnosti delovala kot konfederacija, unitarna država ali federacija. Za bosansko-hercegovske politike je to najpomembnejše vprašanje, o katerem se pogajajo že več kot dvajset let. Veliko manj časa namenjajo temam, ki so pomembne za eksistencialni položaj prebivalcev v BiH. Pri tem pa bosansko-hercegovski državljani iz leta v leto slabše živijo, brezposelnega je 44 odstotkov prebivalstva, od tega je 66 odstotkov mladih, ki ne vidijo nikakršne prihodnosti.¹¹ Ljudje so depresivni in ne verjamejo v boljši jutri.¹² Ne glede na to, da daytonski sporazum povzroča nezaupanje med ljudmi, nezadovoljstvo in brezupnost, politične elite še naprej vztrajajo pri njem.

Kdaj in kako se bo daytonski sporazum spremenil, je zelo težko napovedati. Etnični nacionalizmi so dvajset let po koncu vojne še vedno zelo močni: »Napetosti v BiH so takšne, kot so bile med vojno. Zdaj je edina uteha, da so granate in naboji izstreljeni. In tujci so tukaj. Sicer pa BiH ni danes nič manj nora država, kot je bila med vojno leta 1992.« (Horvat, 2009)

---

¹⁰ Različni elektronski mediji so objavili zgodbo o Almiru in Dušici kot prvi mešani poročni zvezi v Srebrenici. Gre za zakon med Srbkinjo in Bošnjakom, ki sta odraščala v Srebrenici, mestu, v katerem se žalost in bolečina še vedno čutita zaradi poboja več kot 8000 muslimanov leta 1995. Zakonca trdo verjmeta, da državljani BiH lahko živijo skupaj, ne glede na narodnost: »Najino poročno zvezo imajo lahko politiki za vzor ... Seveda lahko Srbi in muslimani živijo skupaj, naj se poročajo in rojevajo otroke.« (Sutra.ba, 2012)

¹¹ Psiholog Jusuf Žiga poudarja, da si 80 odstotkov mladih želi emigrirati v tujino (Tulić, 2013).

¹² Vsak osmi državljan BiH boleha za depresijo. Razlogov je več: brezposelnost, številne negativne posledice vojne, veliko število ljudi, ki boleha za posttraumatsko stresno motnjo (PTSM) in občutijo nevarnost (Društvo psihologa BiH, 2014).

Literatura

- ALIĆ, AIDA (2011): *Odgovornost i sloboda medija u BiH – Zašto je neophodno skinuti 'ružičaste' naočale?*, 12. oktober. Dostopno na: <http://www.media.ba/bs/etikaregulativa-novinarstvo-etika/odgovornost-i-sloboda-medija-u-bih-zasto-je-neophodno-skinuti> (7. december 2014).
- BALIBAR, ÉTIENNE in IMMANUEL WALLERSTEIN (1991): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London, New York: Verso.
- BALIBAR, ÉTIENNE (2014): *'A racism without races': An interview with Étienne Balibar*. Dostopno na: <http://www.versobooks.com/blogs/1559-a-racism-without-races-an-interview-with-etienne-balibar> (11. januar 2015).
- BRUBAKER, ROGERS (2014): *Nationalism reframed*. Cambridge: University Press.
- BH VIJESTNIK (2014): *Zavidovići - Za jedinstvenu SDA nema dileme - ravno u Evropu*. Dostopno na: <http://bh-vjesnik.blogspot.com/2014/10/za-jedinstvenu-sda-nema-dileme-ravno-u.html> (7. december 2014).
- BLJESAK.INFO (2011): *Čović: Hrvatski entitet bit će realnost*, 12. november. Dostopno na: <http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/covic-hrvatski-entitet-bit-ce-realnost/55064/ispis> (8. december 2014).
- BLJESAK.INFO (2013): *Ljubić: Hrvati ne trebaju slaviti niti jedan praznik u BiH*, 27. februar. Dostopno na: <http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/ljubic-hrvati-ne-trebaju-slaviti-niti-jedan-praznik-u-bih/19955/ispis> (8. december 2014).
- BOŠNJACI.NET (2013): *Roditelji i učenici u novoj borbi za nacionalne grupe predmeta*. Dostopno na: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=53371> (10. december 2014).
- B92 (2013): *Hrvati žele svoj entitet u BiH*. Dostopno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=12&dd=18&nav_id=790551 (11. december 2014).
- DAKIĆ, GORAN in SVETLANA PALIĆ (2011): *Udžbenici istorije u Srbiji, BiH i Hrvatskoj vaspitaju decu za nova neprijateljstva*, 20. november. Dostopno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/290652/Udzbenici-istorije-u-Srbiji-BiH-i-Hrvatskoj-vaspitaju-decu-za-nova-neprijateljstva> (10. marec 2015).
- DNEVNIK (2011): *Milorad Dodik: Mi ne verjamemo u dobre namere muslimanov*, 11. julij. Dostopno na: <http://www.dnevnik.si/svet/1042458212#> (11. december 2014).
- DRUŠTVO PSIHologa BIH (2014): *Svaki osmi stanovnik BiH pati od depresije*. Dostopno na: <http://radiosarajevo.ba/novost/164354/svaki-osmi-stanovnik-bih-pati-od-depresije> (9. december 2014).
- FEJZIĆ, ELVIS (2011): *Nova Evropa v diskurzu protislovnih razmišljanj. Časopis za kritiko znanosti XXXIX(243): 11–19*.
- FILIPOVIĆ, MIROSLAV (2009): *Nepromišljeno pokretanje pitanja himne*, 28. december. Dostopno na: http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Nepromisljeno-pokretanje-pitanja-himne/lat/33085.html (9. december 2014).
- FILIPOVIĆ, M. (2014): *Kroatizme pisali ćirilicom*, 23. avgust. Dostopno na: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:506808-Kroatizme-pisali-cirilicom (10. december 2014).
- HAVERIĆ, TARIK (2006): *Ethnos i demokratija*. Sarajevo: Rabic.
- HORVAT, MARJAN (2009): *Politika »prisilnega jopiča«*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/48629/politika-prisilnega-jopica/> (11. december 2014).
- HUSEINOVIĆ, SAMIR (2008): *1. mart - Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine*, 1. marec. Dostopno na: <http://www.dw.de/1-mart-dan-nezavisnosti-bosne-i-hercegovine/a-3160421> (10. december 2014).
- GLAS AMERIKE (2007): *Silajdžić: Želim da ukinem Republiku Srpsku*, 16. marec. Dostopno na: <http://www.novinar.de/2007/03/16/silajdzic-zelim-da-ukinem-republiku-srpsku.html> (8. december 2014).
- INFORMPEDIA (2014): *Ogromna državna administracija BiH*. Dostopno na: <http://informpedia.info/?p=854> (11. december 2014).
- INTERNETNI PORTAL REPUBLIKE SRPSKE (2012): *Milorad Dodik: Republika Srpska najbolji je dar srpskom narodu*. Dostopno na: <http://www.republikasrpska.net/2012/01/06/milorad-dodik-republika-srpska-najbolji-je-dar-srpskom-narodu/> (11. december 2014).
- INDEX (2010): *Bakir Izetbegović: Hrvatski entitet je utopija*, 18. oktober. Dostopno na: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/bakir-izetbegovic-hrvatski-entitet-je-utopija/518464.aspx> (8. december 2014).
- IPSOS (2013): *Istraživanje: Stanovnici BiH žele miran život, nezavisnost RS -a i treći entitet*. Dostopno na: <http://www.6yka.com/novost/46669/istrazivanje-stanovnici-bih-zele-miran-zivot-nezavisnost-rs-a-i-treci>

- entitet (10. marec 2015).
- KATANA, ERDUAN (2008): *Neraunopravnost ćirilice i latinice*, 1. oktober. Dostopno na: <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1293120.html> (11. december 2014).
- KATANA, ERDUAN (2014): *Dan Republike Srpske: Ćestitke i osude*, 9. januar. Dostopno na: <http://www.slobodnaevropa.org/content/obiljezavanje-dana-rs-uz-osude/25224658.html> (11. december 2014).
- KOMEL, MIRT (2011): Nacionalizem in drŹavljanstvo v postdaytonski Bosni in Hercegovini. *Ćasopis za kritiko znanosti* XXXIX(243): 57–68.
- KURIR (2014): *Dodik: Do kraja Źivota boriću se za nezavisnost Republike Srpske*, 17. junij. Dostopno na: <http://www.kurir.rs/dodik-do-kraja-zivota-boricu-se-za-nezavisnot-republike-srpske-clanak-1424449> (11. december 2014).
- LAVIĆ, SENADIN (2014): *Velikosrpska Ideologija i Hegemonizam: Izvori Genocida nad Bošnjacima*. Dostopno na: <http://diwan-magazine.com/velikosrpska-ideologija-hegemonizam-izvori-genocida-nad-bosnjacima/> (8. december 2014).
- MEDIACENTAR SARAJEVO (2013): *Dvodnevni skup o govoru mrŹnje*. Dostopno na: <http://www.media.ba/en/project/regional-conference-media-accountability-south-east-europe> (8. december 2014).
- NEZAVISNE NOVINE (2014): *IstraŹivanje: Najveća podrška SNSD-u*, 14. februar. Dostopno na: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/IstraŹivanje-Najveca-podrška-SNSD-u-231206.html> (11. december 2014).
- NUMANOVIĆ, AMAR (2013): Dvije škole pod jednim krovom: podijeljeno školstvo – jedinstvena segregacija. V *(Ne) budi oca: o etničkoj diskriminaciji u BiH*, 41–44. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- OBRADOVIĆ, NIKOLINA (2010): *Zaštita prava u Bosni i Hercegovini*. Dostopno na: http://www.solidar.org/IMG/pdf/mpdl_protection_of_rights_in_bosnia_herzegovina-2.pdf (9. december 2014).
- DUHAĆEK, MIRNA (2012): *Šta će tebi ovo ime kad ti je otac Jovan*, 5. november. Dostopno na: <https://depo.ba/clanak/81845/sta-ce-tebi-ovo-ime-kad-ti-je-otac-jovan> (10. december 2014).
- PERIŠIĆ, NADA (2012): *Mješoviti brakovi u BiH*. Sarajvo: Friedrich Ebert Stiftung.
- OPĆI IZBORI 2014 (2014): *Potvrđeni rezultati općih izbora 2014 godine*. Dostopno na: <http://www.izbori.ba/Potvrđeni2014/Finalni/PredsjedništvoBiH/Default.aspx> (7. december 2014).
- PEJANOVIĆ, MIRKO (2011): Razvoj in protislova političnega pluralizma v Bosni in Hercegovini. *Ćasopis za kritiko znanosti* XXXIX(243): 105–117.
- SEFEROVIĆ, OSVIT (2013): *Zašto je pomirenje u BiH zabranjeno*. Dostopno na: <http://tacno.net/slideshow/zasto-je-pomirenje-u-bih-zabranjeno/> (8. december 2014).
- SUTRA.BA (2012): *Mješoviti brak u Srebrenici*, 23. februar. Dostopno na: http://www.sutra.ba/novost/55095/Amir-i-Dušica-iz-Srebrenice-Ljubav_pobjeduje-predrasude (12. december 2014).
- TANJUG (2011): *Ćović za hrvatski entitet u BiH*, 12. november. Dostopno na: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:353101-Covic-za-hrvatski-entitet-u-BiH> (7. december 2014).
- TULIĆ, ZLATKO (2013): *BiH postaje drŹava staraca, mladi odlaze*. Dostopno na: <http://www.vecernji.ba/bih-postaje-drzava-staraca-mladi-odlaze-620255> (8. december 2014).
- VIJESTI.BA (2014): *Fakultet političkih nauka objavio: Najveće povjerenje u Dodika, 62 % za samostalnost RS*, 16. februar. Dostopno na: <http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/197330-Fakultet-politickih-nauka-objavio-Najvece-povjerenje-Dodika-samostalnost.html> (10. november 2014).
- WILKES, GEORGE, ANA KUBURIĆ, GORAZD ANDREJĆ, ZORICA KUBURIĆ, MARKO ANTONIO BRKIĆ, MUHAMED JUSIĆ POPOV in ZLATIBORKA MOMĆILOVIĆ (2012): *Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini: ispitivanje jaunih stavova u četiri grada i regiona*. Sarajevo: Centar za empirijska istraŹivanja Sarajevo.
- ZGODIĆ, ESAD (2011): Bosanska partitokracija. *Ćasopis za kritiko znanosti* XXXIX(243): 91–105.
- ŹURNAL.BA (2012): *Kada psuje glavni baja: Sve uverde Milorada Dodika*, 27. marec. Dostopno na: <http://zurnal.ba/novost/16717/kada-psuje-glavni-baja-sve-uverde-milorada-dodika-> (11. december 2014).

ANTIFA

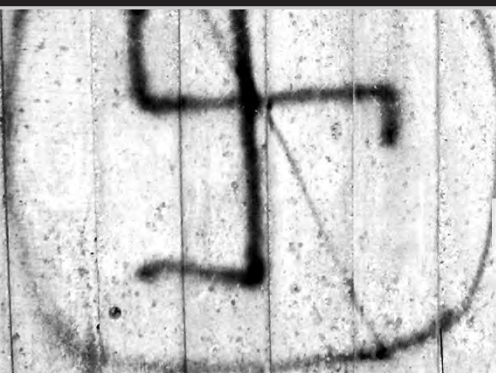

**TUKAJ NI
PROSTORA ZA
NACIONALIZME**

smrt fašizmu!

ŠOLA, RASIZEM IN ANTIRASIZEM

ANTIFA

**100% PONUSEN
100% SLOVENEK
100% ANTIFAŠIST**

161
CREW

ANTIFA
★

Negacionizem med slovenskimi srednješolci

Abstract

Holocaust Denial among Slovenian Secondary School Pupils

The article presents tendencies of Holocaust denial among secondary school pupils in Slovenia. It focuses on research implemented in January 2012, in which 400 Slovenian secondary school pupils were included. In spite of the assumption that Holocaust denial amongst the youth in Slovenia already exists, we also assumed that a degree of Holocaust denial amongst Slovenian pupils is lower than amongst their peers in other EU countries. Research also inquired about the level of anti-Semitism in conjunction with Holocaust denial. The research project confirmed that students on lower levels of high school education and with less history and sociology lessons in curriculum are more receptive for the Holocaust denial and anti-Semitism is more present in this demographic. The level of Holocaust denial amongst secondary school pupils is not negligible; it suggests that this topic should be more thoroughly discussed in secondary schools.

Keywords: Holocaust denial, anti-Semitism, soah, Holocaust, high school students, history

Maša Pavlič is a secondary school teacher of sociology and history. (masa.pavlic@gmail.com)

Povzetek

Članek se osredinja na raziskavo, ki je bila izvedena januarja 2012 med 400 srednješolci v Sloveniji in je preverjala, kolikšen je negacionistični vpliv med mladimi v Sloveniji. Takrat je že bilo mogoče zaznati negacionizem med mladimi, vendar se je predvidevalo, da njegova stopnja med slovenskimi srednješolci v primerjavi z drugimi zahodnoevropskimi državami in ZDA nižja. Raziskava je preverjala tudi stopnjo antisemitizma med mladimi, ki je, kot je potrdila raziskava, tesno povezana z negacionističnim vplivom. Raziskava je pokazala, da so za negacionistične vplive bolj dovzetni dijaki srednjih tehniških šol, ki imajo v predmetniku manj ur zgodovine in sociologije, kot gimnazij, in da je med njimi prav tako mogoče zaznati višjo stopnjo antisemitizma. Ugotovitve raziskave kažejo, da stopnja antisemitizma in negacionizma med srednješolci v Sloveniji ni zanemarljiva, zato bi bilo treba v prihodnje to temo v šoli obravnavati bolj poglobljeno.

Ključne besede: negacionizem, antisemitizem, zanikanje šoa, holokavst, srednješolci, zgodovina

Maša Pavlič, profesorica sociologije in zgodovine. (masa.pavlic@gmail.com)

Uvod

Primo Levi je zapisal, da so se esesovci zabavali tako, da so cinično opozarjali taboriščnike:

Kakorkoli se bo že končala ta vojna, smo v vojni proti vam zmagali mi; nihče od vas ne bo ostal, da bi pričal, in tudi če bi kdo pobegnil, mu svet ne bo verjel. Morda bo prišlo do dvomov, razprav in zgodovinskih raziskav, vendar nič ne bo gotovo, saj bomo skupaj z vami uničili tudi dokaze. Pa tudi če se kakšen dokaz ohrani in če kdo od vas preživi, bodo ljudje rekli, da so stvari, o katerih pripovedujete, preveč pošastne, da bi jim lahko verjeli. Dejali bodo, da je to pretiravanje zavezniške propagande in bodo verjeli nam, ki bomo vse zanimali, ne pa vam. Zgodovino koncentracijskih taborišč bomo narekovali mi. (Levi, 2003: 7)

Kdo bi si mislil, da se bodo besede esesovskih vojakov skorajda uresničile. Minilo je le dobrih sedemdeset let, odkar so nacisti in njihovi kolaboracionisti poskušali načrtno, namerno in sistematično z obličja Zemlje spraviti vse Jude: dojenčke, otroke, mladostnike, odrasle, starejše, moške in ženske. Prav vsem so namenili nepreklicno obsodbo. Uspelo jim je usmrtiti šest milijonov Judov.¹

Gre za čas, o katerem še vedno živo pričajo preživeli, o katerem se je ohranila vrsta dokumentov, fotografij in drugih dokazov ter o katerem pričajo materialni dokazi. Kljub vsemu pa je danes čedalje več ljudi, t. i. negacionistov,² ki šoa,³ to neponovljivo katastrofo, ki se je zgodila nad Judi, zanika. Gre za posameznike, ki jih najdemo po vsem svetu, njihovo delovanje pa je še zlasti močno v ZDA, Franciji, Švici, Nemčiji, Avstriji, Italiji in arabskih državah (Lipstadt, 1993: 12–20). Povezujejo jih skupna prepričanja, ki jih lahko strnemo v tri stebre zanikanja, in sicer zanikajo namernost in načrtnost šoa, zanikajo oceno šest milijonov judovskih žrtev ter zanikajo uporabo plinskih celic za zaplinjanje ljudi (Shermer in Grobman, 2000: 99–101). Podobnih prepričanj je še veliko, vendar pa jih ne zagovarjajo vsi negacionisti. Nekateri trdijo, da je knjiga *Dnevnik Ane Frank* zgolj roman, da so zgodbe preživelih izmišljene in si preživeli z njimi prizadevajo postati junaki, da so bila pričanja nacistov izsiljena z mučenji in da je sploh celotna zgodba o šoa mit, ki ga Judi izrabljajo za izplačevanje reparacij in tako razvijajo svojo državo Izrael. Pri svojih izjavah se opirajo na okvir, ki so ga postavili prvi povojni negacionisti, kot so Bardèche, Rassinier, Barnes in App. Spremenili so le metode, ki jih uporabljajo, saj želijo dajati vtis, da so strokovnjaki in da njihove trditve stojijo trdno na zgodovinskih dokazih, ter se na prvi pogled distancirati od skrajno desnih skupin, ki izpodbijajo njihovo kredibilnost

---

¹ Nacisti so se lotili sistematičnega ubijanja tudi Romov, homoseksualcev, hendikepiranih in političnih nasprotnikov – zlasti komunistov. V članku se bom osredinila zgolj na Jude, saj je večina negacionističnih izjav naperjena proti Judom in gre predvsem za nepriznavanje zločinov, ki so se zgodili nad Judi.

² Sami sebe pogosto imenujejo »revizionisti«, toda namesto da bi na podlagi novih odkritij modificirali vedenje o šoa in ponudili novo interpretacijo že znanega, kot to zahteva zgodovinska revizionistična metoda, se zapletajo v psevdogodovino in prikazujejo preteklost v skladu s svojimi osebnimi in političnimi prepričanji. Zato menim, da je uporaba oznake negacionisti primernejša kot uporaba oznake »revizionisti« (Shermer in Grobman, 2000: 33–34).

³ Danes se izraz šoa uporablja namesto neustreznega izraza holokavst. Izraz holokavst izhaja iz grških besed holo (cel) in kautos (sežgati). Beseda holocaustos je sprva označevala prakso nomadskih ljudstev, ki so v zahvalo in spravo bogu prinašali darove za žgalno daritev. Ker izraz holokavst simbolno izenači predajanje svetemu s smrtjo v plinskih celicah, je danes uporaba tega izraza manj politično korektna. V članku bom tako uporabljala izraz šoa in se pri tem nanašala na množično, namerno in sistematično iztrebljanje Judov med 2. svetovno vojno s strani nacistične Nemčije in njenih kolaboracionistov (Verginella v Benz, 2000: 124, 125).

(Lipstadt, 1993: 103–104, 223–225). Čeprav so negacionisti druge generacije, kot so Zündel, Irving, Smith in drugi, še aktivni, postajajo čedalje močnejši tudi pripadniki tretje generacije, med katerimi so Graf, Küssel in še mlajši (Shermer in Grobman, 2000: 44–46). Najdemo jih v vseh poklicnih okoljih, vendar pa imajo tisti v političnem, kot sta nekdanji iranski predsednik Mahmud Ahmadinejad in sirski predsednik Bashar al-Assad, v akademskem, kot sta bila Butz in Faurisson, ali v cerkvenih krogih, kot je na primer britanski škof Robert Williamson, več vpliva in lažji dostop do medijev (Lipstadt, 1993; Satloff, 2006; Spiegel Online International, 2009; The Associated Press, 2000). Svoja prepričanja tako širijo na televiziji, v različnih radijskih in televizijskih pogovornih oddajah, v študentskih kampusih, na univerzah, v časopisih in na internetu, kjer so še zlasti zelo prisotni. Izdajajo številne publikacije, monografije, letake in snemajo videoposnetke, ki jih med drugim objavljajo na Youtubu. Aktivni so prav tako na Facebooku in Twitterju, ki sta spletna profila z največ aktivnimi člani (Lipstadt, 1993; Smith, 2011a; 2011b).

Negacionisti uporabljajo metode, ki so blizu predvsem mladim, kar se je potrdilo v nekaterih raziskavah v Evropi in ZDA (Lipstadt, 1993: 183–184; Smith, 1995). Zato sem se odločila raziskati, kolikšen je njihov vpliv med slovenskimi srednješolci. Predvidevala sem, da je, prvič, stopnja negacionizma med slovenskimi dijaki nižja kot v drugih zahodnoevropskih državah in ZDA; drugič, da so negacionističnim vplivom bolj naklonjeni dijaki s srednjo tehniško izobrazbo kot tisti z gimnazijsko; tretjič, da med posamezniki s srednjo tehniško izobrazbo prevladuje visoka stopnja antisemitizma.⁴

Negacionizem in antisemitizem med slovenskimi dijaki⁵

V okviru svojega diplomskega dela sem januarja 2012 izvedla anketo med 400 slovenskimi dijaki, da bi preverila, kakšen je vpliv negacionizma nanje v primerjavi z drugimi zahodnoevropskimi državami in ZDA, kakšna je stopnja antisemitizma ter stopnja znanja zgodovine, s poudarkom na področju šoa. Pri anketi sem izhajala iz domneve, da srednješolska izobrazba vpliva na dovzetnost za negacionistične izjave in da je tesno povezana s številom ur predmeta zgodovina in drugih družboslovnih ter humanističnih predmetov, kot so sociologija, kulturologija, religiologija itd. Manj ko imajo dijaki ur teh predmetov, bolj so vplivom naklonjeni. Predvidevala sem tudi, da izobrazba vpliva na stopnjo antisemitizma, ki je prav tako tesno povezan z negacionizmom, in da je tudi v tem primeru stopnja antisemitizma višja pri posameznikih s tehniško srednješolsko izobrazbo. Anketo sem izvedla na šolah s štiriletnim programom, vendar z različnim učnim načrtom – sodelovalo je sto dijakov z različnih slovenskih splošnih gimnazij s štiriletnim programom zgodovine, sto dijakov z različnih slovenskih poklicno-tehniških gimnazij s triletnim programom zgodovine, sto dijakov z različnih slovenskih tehniških šol z dveletnim programom zgodovine in sto dijakov s tehniške šole z enoletnim programom zgodovine. Glavna razlika med učnimi načrti na teh šolah je, da je zgodovinska snov na gimnazijah zaradi dvojnega števila ur v primerjavi s tehniškimi šolami veliko bolj poglobljena. Na

---

⁴ Antisemitizem je sovraštvo oziroma zavračanje Judov, ki je pri nas prisotno skozi celotno zgodovino in rezultat katerega je, da danes živi v Sloveniji zgolj še okrog sto Judov. V Sloveniji lahko tako govorimo samo o imaginarnem antisemitizmu, na katerega se moja raziskava tudi nanaša. Gre torej za kolektivne predsodke o Judih, ki veljajo v družbi in jih poglobljata neznanje in nepoznavanje Judov, kažejo pa se v tem primeru predvsem v obliki sovražnega govora. Glej tudi članek Egon Pelikana *Teorije zarote po slovensko: antisemitizem brez Judov* na 54. strani pričujoče številke ČKZ.

⁵ Negacionizem pomeni zanikanje zgodovinskih dejstev proti človeštvu, med katere uvrščamo tudi šoa. Termin se je uveljavil kot ime za gibanje, ki zanika nacistični genocid nad Judi v letih 1941–1945 (Finkelkraut idr., 1998). Vendar pa sta termina antisemitizem in negacionizem tesno povezana, saj je antisemitizem pogosto ozadje negacionizma in neonacističnih izgrediv.

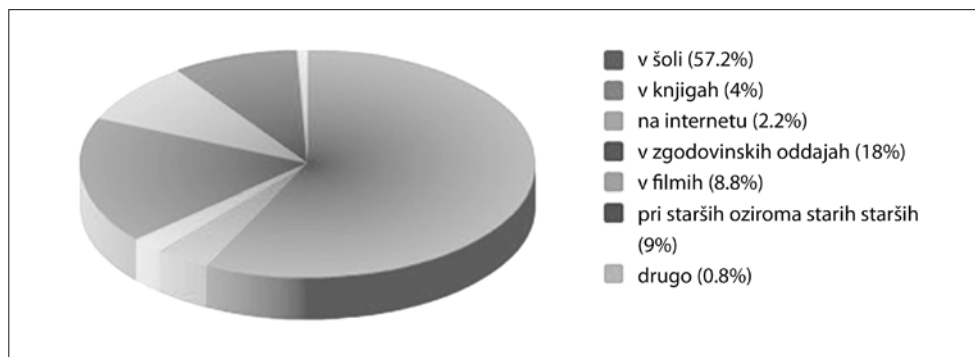
podlagi tega sem izhajala iz domneve, da bi morale biti znanje gimnazijcev bolj poglobljeno od znanja dijakov tehniških šol, s tem pa dovzetnost gimnazijcev za negacionistične vplive manjša. Število let učenja zgodovine sem povezala tudi s stopnjo antisemitizma med srednješolci, saj je v okviru zgodovine čas namenjen tudi vzgoji vrednot strpnosti in spoznavanju različnih kultur in verstev. V tem primeru sem sklepala, da se z leti učenja zgodovine zmanjšuje možnost antisemitizma.

V raziskavi so sodelovali dijaki z dolenskih, belokranjskih, ljubljanskih in štajerskih srednjih šol, stari od 15 do 19 let, vsi že z zaključenim letnikom, v katerem so imeli predmet zgodovina oziroma so bili v letniku, v katerem imajo v predmetniku zadnje leto zgodovino. S tem sem zagotovila, da so vsi sodelujoči že predelali večino snovi, predpisane v učnem načrtu, vključno z 2. svetovno vojno, šoa in drugimi nacističnimi zločini med vojno. Kako podrobno so omenjeno temo obravnavali, je bilo odvisno od časa in učnega načrta.

Večina dijakov je anketo reševala v šoli v prisotnosti učiteljev. Celotna anketa je vsebovala 56 vprašanj,⁶ ki so se nanašala na tri različne sklope – splošno poznavanje zgodovine in zgodovine šoa, (ne)strinjanje z negacionističnimi izjavami in stopnja antisemitizma – v članku pa bom omenila le najpomembnejša, ki so nujna za dobro razumevanje pomena in rezultatov raziskave.

Splošno znanje zgodovine in zgodovine šoa

Na vprašanje, kje ste dobili večino informacij o zgodovini 2. svetovne vojne, je nekaj več kot polovica dijakov odgovorila, da je večino teh informacij dobila v šoli, druga polovica pa v zgodovinskih oddajah, filmih, pri starših oziroma starih starših, knjigah, na spletu ali drugje (glej graf 1). Zanimivo je, da se delež tistih, ki so večino informacij dobili v šoli kljub različnemu učnemu programu ne razlikuje med gimnazijskimi dijaki in dijaki tehniških šol. Razmeroma visok odstotek je tistih, ki so znanje dobili v zgodovinskih oddajah in filmih ali v pogovorih s starši in starimi starši. Čeprav je šola še vedno institucija, ki prispeva večino informacij, pa mora dijake tudi učiti, kako biti kritični do informacij, ki jih pridobijo drugod. Oddaje in filmi pogostokrat niso povsem objektivni in dijaki neselektivno zbirajo informacije.

Graf 1: Vir informacij o 2. svetovni vojni

V nadaljevanju sem dijake vprašala, ali poznajo oziroma so poznali koga, ki je živel v času

⁶ V članku so predstavljena le nekatera vprašanja, celotna anketa pa je na voljo v Pavlič, 2012.

2. svetovne vojne ter v kakšnem odnosu so s to osebo. Prav tako me je zanimalo, ali je ta oseba z njimi delila kakšno izkušnjo iz tega časa. Več kot 80 odstotkom dijakov so o 2. svetovni vojni pripovedovali dedki in babice. Kar nekaj jih je zgodbe slišalo od znancev, nekateri pa imajo še pradedke in prababice, ki se tega obdobja gotovo spomnijo še bolj, saj so bili v času vojne že mladostniki. Osebna izkušnja in tesna vez med dijaki in osebami, ki so z njimi delile izkušnje, je izjemno pomembna ter gotovo povečuje zanimanje in znanje o omenjenem obdobju. Stari starši s svojimi pričevanji najverjetneje vplivajo tudi na poglobitev zavesti o nacističnih in fašističnih zločinih med 2. svetovno vojno, ki so jim bili priča, saj so bili Slovani, tako kot Judi, označeni kot podrasa in zato tarča številnih grozodejstev okupatorjev. Vse to morda vpliva tudi na manjšo dovzetnost za negacionistične vplive.

Dijake sem prosila, naj opredelijo pojem holokavst.⁷ Tu so se srečali s tipom odprtega vprašanja in pokazalo se je, da znajo le redki posamezniki opredeliti holokavst skladno z definicijo zgodovinarjev – da je holokavst sistematično, birokratsko vodeno uničenje (po ocenah) šest milijonov Judov na podlagi rasne ideologije, ki so ga nacisti in njihovi kolaboracionisti izvajali med 2. svetovno vojno (Shermer in Grobman, 2000: 101).

Pri tem vprašanju so se tudi jasno pokazale razlike med skupinami dijakov. Najslabše je bilo poznavanje omenjenega pojma med dijaki, ki so v šolskem programu imeli zgolj eno leto zgodovine. Med njimi je bilo kar 20 odstotkov takih, ki so na vprašanje odgovorili z »ne vem«. Pri tistih z dveletnim programom zgodovine je bilo takih 18 odstotkov, med dijaki poklicno-tehniških gimnazij pa samo še pet odstotkov. Daleč najboljše poznavanje pojma holokavst se je pokazalo med dijaki splošnih gimnazij, kjer pojma ni poznala zgolj ena dijakinja.

Dijakov, ki so pojem dobro opredelili, je bilo v vseh skupinah približno pet odstotkov. Med njimi je bila najboljša opredelitev: »Holokavst je zgodovinsko edinstveni, načrtni in sistematični genocid, ki so ga pred drugo svetovno vojno in med njo izvedli evropski nacistični in fašistični režimi nad evropskimi Judi s ciljem totalnega uničenja vseh Judov.«

Opredelitve pa niso bile zgolj pomanjkljive, temveč je bilo tudi kar precej napačnih. Pri splošnih gimnazijah okoli deset odstotkov, medtem ko pri drugih kar med petnajst in dvajset odstotkov.

Kar nekaj dijakov je opredelitev holokavsta enačilo s koncentracijskimi taborišči. Vendar pa ta opredelitev ni tako problematična, saj so jo pogosto povezali s pobijanjem Judov ali vsaj interniranjem. Bolj zbuja skrb izjave, da je holokavst zgolj preselitev Judov, saj je to ena od trditev, ki jo zagovarjajo negacionisti. Pojavljale so se torej naslednje izjave: načrtno izseljevanje Židov; je izgnanstvo in zaprtje; cilj holokavsta je bil pregnati vse Jude v Evropi; ko so Nemci izgnali Zide; izgnanstvo Židov iz nemških dežel v času 2. svetovne vojne; to je desetletje, ko so Nemci preseljevali Jude. Teh je bilo približno šest milijonov, pomrlo pa jih je približno 60.000 ...

Takih in podobnih izjav je bilo približno štiri odstotke med vsemi dijaki, prevladovale pa so med tistimi iz poklicno-tehniških gimnazij in tehniških šol. Glede na to da je takih šol v Sloveniji veliko več kot splošnih gimnazij, kjer se takšne izjave niso pojavile, je podatek skrb zbujajoč, saj bi bil delež takšnih in podobnih izjav, če bi izvedli raziskavo med vsemi slovenskimi dijaki, verjetno še večji.

Poznavanje termina holokavst so preverjali tudi med ameriškimi dijaki.⁸ Tam so prišli do podobnih rezultatov, in sicer da je od 62 do 74 odstotkov vprašanih poznalo bistvo tega pojma, od 8 odstotkov do 13 odstotkov jih je odgovorilo napačno, od 18 do 28 odstotkov pa jih ni vedelo, na kaj se pojem holokavst nanaša (Smith, 1995).

⁷ V tem primeru sem kljub politično manj ustreznemu izrazu uporabila besedo holokavst, saj je dijakom bolj poznana in nisem želela, da bi nepoznavanje besede vplivalo na rezultate raziskave.

⁸ Leta 1992 je bila v ZDA izvedena neodvisna raziskava, ki jo je opravil American Jewish Committee (AJC), da bi preveril znanje Američanov o šoa. Raziskava je posredno pokazala vpliv negacionizma med Američani (Smith, 1995). Na podlagi te raziskave sem oblikovala nekatera vprašanja v svoji raziskavi in tako zagotovila primerljivost rezultatov.

V nadaljevanju sem preverila, ali anketiranci menijo, da se je šoa zgodila. Med slovenskimi dijaki jih nekaj manj kot 80 odstotkov meni, da se je šoa zagotovo zgodila. Med različnimi skupinami je bil ta odgovor najpogostejši pri splošnih gimnazijah. Odgovor »verjetno zgodil« se je pojavil pri 11,5 odstotka vseh anketirancev. Odgovor »se ni zgodil«, ki se najbolj sklada z negacionističnimi izjavami, je obkrožilo le pol odstotka dijakov, vsi so bili dijaki tehniških šol. Čeprav delež teh ni skrb zbujujoč, kaže na začetek vplivov negacionističnih izjav.

Podatek, ki je bolj skrb zbujujoč, je, da je kar osem odstotkov dijakov obkrožilo odgovor »ne vem«. Tu gre namreč za posameznike, ki nimajo dovolj znanja, da bi presodili, kaj je res in kaj ne, in so posledično bolj dovzetni za negacionistične vplive. Tudi v tem primeru je bila večina teh posameznikov s tehniških šol z eno- ali dveletnim zgodovinskim programom.

Raziskava v ZDA je pokazala, da je 83 odstotkov vprašanih prepričanih, da se je šoa zgodila, 13 odstotkov jih meni, da se je verjetno zgodila, 4 odstotke vprašanih pa ni imelo menja ali so trdili, da se šoa ni zgodila (Smith, 1995).

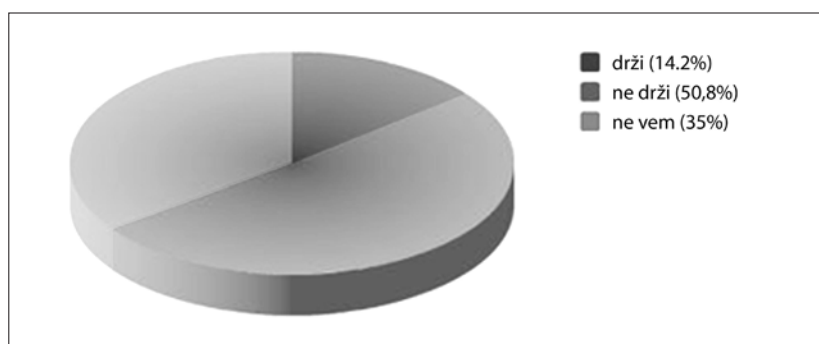
(Ne)strinjanje z negacionističnimi izjavami

Del raziskave med srednješolci v Sloveniji je bil namenjen preverjanju (ne)strinjanja z negacionističnimi izjavami:

»Judi so želeli prikazati čim večje število lastnih žrtev, da bi dobili čim višjo nemško reparacijo (denarna odškodnina, ki jo plačuje nemška država Izraelu za domnevne vojne zločine).«

Tu gre gotovo za eno najbolj zavajajočih negacionističnih izjav, saj je blizu antisemitskim prepričanjem, da so Judi oderuhi in da radi kopičijo denar, prav tako pa gre za aktualno tezo, ki dviguje prah na Bližnjem vzhodu in jo zagovarjajo številni arabski politiki. Gre torej za tezo, ki so jo dijaki lahko zasledili tudi že v televizijskih in tiskanih medijih, ne zgolj na spletu. Tako ni nenavadno, da je vedelo, da je trditev napačna, zgolj pol anketirancev (glej graf 2). Ti po večini prihajajo s splošnih gimnazij, in sicer je med njimi kar 73 odstotkov dijakov odgovorilo pravilno, medtem ko je med predstavniki tehniških šol pravilno odgovorilo zgolj 38 odstotkov dijakov.

Tudi trditev »drži« se je pogosteje pojavila pri dijakih poklicnih šol kot pri dijakih splošnih gimnazij, in sicer pri kar dvakrat večjem številu dijakov. Podobno pa je bilo pri odgovoru »ne vem«.

Graf 2: Strinjanje z negacionistično trditvijo, da so Judi prikazali čim višje število lastnih žrtev, da bi dobili čim višjo nemško reparacijo

Prav tako sem preverjala (ne)strinjanje z negacionistično izjavo: »Nekateri menijo, da je Hitler s svojimi zločini med vojno povzročil, da je bil Izrael sploh ustanovljen. Trdijo, da bi morali biti Judi Hitlerju hvaležni za vse, kar je storil.« To je eno tistih vprašanj, pri katerih so

rezultati močno odstopali od mojih pričakovanj. Gre za trditev, ki je res tako absurdna, da si ne bi mogla predstavljati, da se z njo strinja kar 11 odstotkov anketiranih dijakov (glej tabelo 1).

Preseneča podatek, da se je med vsemi anketiranimi dijaki iz tehniških šol (200 dijakov) kar 17 odstotkov dijakov strinjalo z omenjeno trditvijo, medtem ko med dijaki s splošnih in poklicno-tehniških gimnazij (200 dijakov) s trditvijo soglaša zgolj 0,07 odstotka vseh dijakov.

Menim, da rezultati kažejo, da je med mladimi v Sloveniji stopnja antisemitizma izjemno visoka, kar je zanimivo, saj naj bi v Sloveniji danes po podatkih statističnega urada živelo le sto Judov (Popis, 2002). Sklepamo lahko, da se večina boji tistega, kar ne pozna, a tudi, da je nenaklonjenost do Judov tradicionalno zakoreninjena v družbi. Antisemitizem je očitno višji med dijaki poklicnih šol. Predvidevam, da je to povezano s šolskim programom, saj imajo poklicne šole manj ur zgodovine, poleg tega pa prav tako nimajo predmetov, kot sta sociologija ali religijologija, kjer bi se dodatno učili o drugačnosti, strpnosti in različnih religijah in s tem nadgrajevali znanje zgodovine, medtem ko dijaki poklicnih in splošnih gimnazij take predmete imajo.

Tabela 1: Strinjanje z negacionistično izjavo: »Nekateri menijo, da je Hitler s svojimi zločini med vojno povzročil, da je bil Izrael sploh ustanovljen. Trdijo, da bi morali biti Judi Hitlerju hvaležni za vse, kar je storil.«

Da	44		11%
Ne	356		89%
Vsi rezultati	400		

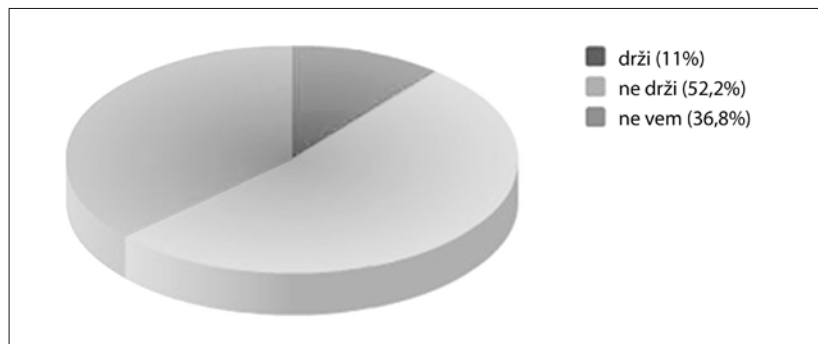
Pri negacionistični trditvi, da če bi nacisti res načrtno iztrebljali Jude, potem jih ne bi toliko preživelo, se vidi, kako premišljeno so oblikovane izjave negacionistov, da jim posamezniki nasedejo. Z omenjeno izjavo se strinja kar dobrih 21 odstotkov dijakov, med njimi je kar 40 odstotkov dijakov z dveletnim programom zgodovine (od 100 dijakov), medtem ko je med dijaki splošnih gimnazij takih le 8 odstotkov (od 100 dijakov) (glej tabelo 2). Pri tem vprašanju se je znova pokazalo, kako zelo pomembna je izobrazba, ki jo dijaki pridobijo v šoli.

Tabela 2: Strinjanje z negacionistično izjavo: »Če bi nacisti res načrtno iztrebljali Jude, potem jih ne bi toliko preživelo.«

Da	85		21,2%
Ne	315		78,8%
Vsi rezultati	400		

O resničnosti in pristnosti pričevanj preživelih Judov je prepričana le dobra polovica vseh anketiranih dijakov. Kar 37 odstotkov dijakov ni vedelo, kako naj se odzovejo na negacionistično trditev, da preživeli Judi širijo neresnične zgodbe o dogodkih med vojno zato, da bi jih ljudje imeli za heroje, 11 odstotkov pa je bilo takih, ki so se s to trditvijo strinjali (glej graf 3).

Kar 8,6 odstotka vseh tistih, ki so se s trditvijo strinjali, od skupnih 11 odstotkov, prihaja s tehniških šol (skupaj 200 dijakov). Med njimi je zgolj pol odstotka takih, ki imajo poznanstva med posamezniki, ki so preživeli 2. svetovno vojno in so bili na kakršenkoli način priče šoa, poleg tega pa niso vsem dijakom pripovedovali o svoji izkušnji. Vsi drugi ne poznajo nobene takšne osebe, kar gotovo vpliva na prepričanje, povezano s to trditvijo.

Graf 3: Strinjanje z negacionistično izjavo, da preživeli Judi širijo neresnične zgodbe o dogodkih med vojno, da bi jih ljudje imeli za heroje

Stopnja antisemitizma

V nadaljevanju predstavljam rezultate analize na podlagi sklopa vprašanj, s katerimi sem poskušala preveriti stopnjo antisemitizma med dijaki, saj je ta v tesni povezanosti z dovtetnostjo za negacionistične vplive. V skladu s hipotezo menim, da se z negacionističnimi trditvami strinjajo predvsem tisti z antisemitskim prepričanjem.

Dijaki so odgovarjali na vprašanje, kakšne so prve asociacije, ki jim pridejo na misel ob besedi Jud. Asociacije dijakov sem glede na vsebinske poudarke razdelila v skupine.

- *Denar*: Jude so dijaki velikokrat povezali z denarjem. Pri asociacijah v tej kategoriji so se pojavile besede *denar, cekin, zlato, banka, bančništvo, bankirji, bogat, premožen, »šparoven«, »škrt«, skopuh, pohlepen, skop, trgovec, zlatar in posojevalec*. Jude z denarjem in bogastvom povezuje 30 odstotkov vseh dijakov.
- *Slabšalna imena, nestrpne izjave*: Dijaki, ki so ob besedi Jud uporabili slabšalna imena ali napisali celo nestrpne izjave, sestavljajo visokih 20 odstotkov vseh anketiranih. V tem deležu je najmanjše število tistih, ki prihajajo s splošnih gimnazij. Njihovo število je bilo namreč za pol manjše kot pri drugih skupinah šol. Pomembno je tudi, da se je pri splošnih in poklicno-tehniških gimnazijah pojavilo zgolj slabšalno ime Žid ter pri poklicno-tehniških gimnazijah ena nestrpna izjava, medtem ko teh pri splošnih gimnazijah ni bilo. Torej, skoraj vse navedene nestrpne izjave v analizi so napisali dijaki tehniških šol in po primerjavi tega vprašanja z odgovori iz drugega sklopa vprašanj, ki se nanašajo na negacionistične izjave, sem ugotovila, da so ti dijaki bolj dojemljivi za negacionistične izjave. Asociacije, ki so se pojavile med odgovori, so *Žid, golazen, gnoj, gnida, nizkotni ljudje, nečlovek, hinavci, izdajalec, egoist* in kletvice. Poleg asociacij je kar nekaj dijakov zapisalo nestrpne izjave: *preveč jih je v Sloveniji; sem proti njim; nič dobrega; človek, ki mora umreti; še bolj smrdijo, ko gorijo ... Heil Hitler 88; manj vreden narod požrešnih in šibkih podgan*. Gre torej za izrazito nestrpne izjave, ki kažejo na antisemitizem in nestrpnost dijakov proti osebam judovskega rodu.

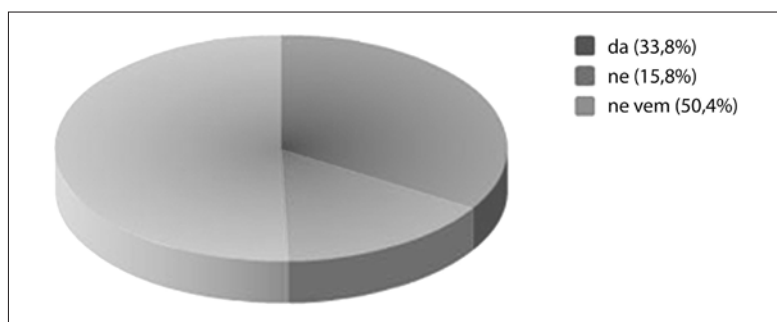
- *Videz:* V tej kategoriji so dijaki navajali asociacije, ki jih lahko povežemo z zunanjim videzom Judov. Asociacije so bile *velik nos, brada, kodrasti lasje, zaliski, kapa, klobuk in (Davidova) zvezda*. Gre za asociacije, ki se navezujejo na stereotipno predstavo o Judih in so nekatere značilne predvsem za ortodoksne Jude.
- *Izrael:* Le pol odstotka dijakov ob besedi Jud najprej pomisli na državo Izrael. Ti dijaki v večini prihajajo s splošnih ali poklicno-tehniških gimnazij. Med dijaki s tehniških šol, ki imajo eno leto zgodovine, ni bilo nobenega, ki bi sprva pomislil na judovsko državo.
- *Pozitivne asociacije:* Pozitivnih asociacij so imeli dijaki malo, manj kot pol odstotka. Pri tem se nanašam predvsem na besede, ki jih nisem že kako drugače umestila v zgornje kategorije. Poleg zgoraj omenjenih so se pojavljale še asociacije, ki namigujejo na enakopravnost, enakost in izobraženost Judov. Pojavili pa so se tudi termini, kot so *ubog; nekdo, ki se mi smili; žrtev*, ki kažejo na sočustvovanje z njimi.

Pri interpretaciji teh rezultatov moram opozoriti tudi na možnost, da so dijaki asociacije povezovali s splošnimi stereotipi, ki pa se jih zavedajo. Vendar gre tu predvsem za asociacije, povezane z denarjem in videzom, kar za skrajno nestrpne izjave ne moremo trditi.

Pri vprašanju: »Ali bi želeli imeti prijatelja judovskega porekla?« je izjemno velik odstotek tistih, ki se niso želeli jasno opredeliti in so obkrožili odgovor »ne vem«. Gre kar za polovico vseh anketiranih dijakov (glej graf 4). Čeprav ti dijaki niso neposredno izrazili, da ne bi želeli imeti judovskega prijatelja, lahko vseeno sklepamo, da gojijo nek strah oziroma predsodke do Judov, saj v nasprotnem primeru prijateljev ne bi ocenjevali po njihovem poreklu. Pri dijakih, ki se niso opredelili, izstopa razmeroma manjši delež (34 odstotkov) tistih, ki prihajajo s splošnih gimnazij. V vseh drugih treh skupinah je delež teh dijakov nihal med 49 in 53 odstotki.

Svojih stereotipov in nestrpnosti se bolj jasno zaveda 16 odstotkov dijakov, ki so zatrdili, da ne bi želeli imeti judovskega prijatelja. To so posamezniki, ki jih očitno prežemata ksenofobija in antisemitizem in so gotovo med najbolj dovzetnimi za negacionistične vplive. Število teh je bilo med dijaki tehniških šol za več kot dvakrat višje kot med dijaki z gimnazij. Tako delež slednjih med dijaki s tehniških šol niha med 20 in 24 odstotki, medtem ko pri dijakih iz gimnazij med 7 in 11 odstotki.

Med posameznike, ki si želijo imeti prijatelja judovskega rodu, se je uvrstilo 34 odstotkov vseh dijakov. Med njimi je kar 21 odstotkov takih, ki judovskega prijatelja že imajo.⁹ V tej kategoriji je bila razlika med splošnimi gimnazijci in dijaki drugih šol največja. Dijaki s splošnih gimnazij tako pomenijo kar 60 odstotkov tistih, ki bi želeli imeti judovskega prijatelja, pri drugih šolah pa je ta delež nihal med 22 in 27 odstotki.

Graf 4: Prijatelj judovskega rodu

⁹ Visok odstotek dijakov, ki imajo judovskega prijatelja, je povezan z dejstvom, da eno izmed šol, kjer so reševali anketo, obiskuje tudi dijak judovskega rodu (Pavlič, 2012).

Če naprej interpretiramo zgornje rezultate, bi lahko rekli, da podpirajo mojo tezo, da so dijaki, ki gojijo antisemitistična nagnjenja, bolj dovzetni za negacionistične izjave. V večini primerov namreč, kjer sem preverjala vpliv negacionistov, se je ta najbolj kazal med dijaki tehniških šol. Iz rezultatov tega vprašanja pa lahko razberemo, da so ravno ti dijaki tisti, pri katerih prevladujejo predsodki in ksenofobija oziroma antisemitizem.

Dijake sem vprašala, ali verjamejo trditvi, da Judi nadzorujejo številne vlade, mednarodno trgovino, svetovne medije in finančni svet. Presenetljivih 30 odstotkov dijakov verjame negacionistični trditvi (glej tabelo 3). Trditev zopet namiguje na judovsko zaroto. Pri primerjanju odgovorov sem ugotovila, da skoraj vsi, ki verjamejo, da so si zgodbo o šoa izmislili judovski voditelji, da bi lažje upravljali svetovne finance in tako povečali njihov dotok v Izrael, verjamejo tudi zgornji trditvi. Vendar pa ima le nekaj dijakov med temi 30 odstotki prvo asociacijo ob besedi Jud povezano z denarjem, kar potrjuje domnevo, da so pri asociacijah ob besedi Jud dijaki pomislili tudi na splošne stereotipe, ki se jih zavedajo. Pri tem vprašanju ni bilo statistično pomembnih razlik med gimnazijskimi dijaki in dijaki poklicnih šol.

Tabela 3: Strinjanje z negacionistično izjavo, da Judi nadzorujejo številne vlade, mednarodno trgovino, svetovne medije in finančni svet

Da	120		30%
Ne	280		70%
Vsi rezultati	400		

V rezultatih vprašanja, »ali bi zaupali upravljanje s svojimi financami osebi judovskega porekla«, se kaže naravnost slovenskih dijakov proti osebam judovskega rodu. Kar 41 odstotkov dijakov namreč ne bi zaupalo upravljanja s svojimi financami Judom (glej tabelo 4). Med njimi je zopet najmanj dijakov s splošnih gimnazij. Med vsemi splošnimi gimnazijci je upravljanju financ nasprotovalo 13 odstotkov dijakov, medtem ko je med dijaki tehniških šol z dveletnim zgodovinskim programom temu nasprotovalo kar 56 odstotkov vseh dijakov. Velik delež nasprotujočih je bil tudi med dijaki tehniških šol z enoletnim zgodovinskim programom in poklicno-tehniškimi gimnazijci.

Menim, da je do tako visokega nasprotovanja prišlo predvsem zaradi besede »zaupali«, saj nepoznano osebo, do katere gojimo predsodke in strah, težko povezujemo z omenjenim pojmom. Skleпам, da če bi bilo vprašanje zastavljeno na drugačen, bolj posreden način, bi bil ta odstotek nižji. Vendar pa rezultati kljub temu dokazujejo, da dijaki do Judov gojijo ksenofobijo in nezaupanje.

Tabela 4: Zaupanje upravljanja financ osebi judovskega porekla

Da	237		59,2%
Ne	163		40,8%
Vsi rezultati	400		

V nadaljevanju sem dijake vprašala, ali menijo, da so si Judi sami krivi, da se je holokavst zgodil ravno nad njimi, kot to trdijo negacionisti. Večina dijakov meni, da Judi niso krivi sami, da se je šoa zgodila ravno nad njimi (glej tabelo 5). Med 62 odstotki teh dijakov jih več kot pol prihaja iz splošnih in poklicno-tehniških gimnazij. Dijaki, ki se niso znali opredeliti, pomenijo 26 odstotkov. Njihovo število je najmanjše med dijaki splošnih gimnazij, medtem ko se med preostalimi tremi skupinami šol ne razlikuje pomembneje.

Največja razlika se je pokazala pri tistih dijakih, ki menijo, da so si Judi za holokavst krivi sami. Tako se jih med vsemi dijaki s splošnih in poklicno-tehniških gimnazij (200 dijakov) s trditvijo strinja štiri odstotke, medtem ko se med dijaki z vseh tehniških šol (200 dijakov) s trditvijo strinja kar 21 odstotkov vseh dijakov.

Razlika med šolami potrjuje mojo hipotezo, da tisti z manj poznavanja zgodovine hitreje podležejo negacionističnim vplivom.

Tabela 5: Strinjanje z negacionistično izjavo, da so Judi sami krivi, da se je holokavst zgodil ravno nad njimi

Da	49		12,3%
Ne	149		62,2%
Ne vem	102		25,5%
Vsi rezultati	400		

Zanimalo me je tudi, ali so dijaki že kdaj obiskali kak nacističen spletni portal, in če so ga, katerega oziroma katere so. Vsaj enega od nacističnih spletnih portalov je obiskalo deset odstotkov vseh anketiranih dijakov. Dve tretjini teh dijakov prihaja s tehniških šol. Četrtnina vseh dijakov, ki so že obiskali nacistični portal, se točnega spletnega naslova ne spomni, desetina naslova ni želela izdati, redki pa so zapisali, da je omenjenih portalov preveč, da bi jih navedli.

Dijaki so navedli naslednje portale: www.americannaziparty.com, <http://www.skinheads.net/>, <http://www.tu-je.si/>, <http://www.stormfront.org/>, <http://whitehonor.com/> in www.nazi.org. Na nacistične profile so naleteli tudi na Facebooku, kar je še zlasti skrb zbujajoč podatek.

Večina spletnih portalov, ki so jih obiskali dijaki, je prežeta s sovražnim govorom, poveličevanjem »bele rase« in zaničevanjem vseh drugih. To so spletne strani, ki podpihujejo nestrpnost, ksenofobijo in tudi antisemitizem.

Sklep

Na podlagi analize sklepam, da je splošno poznavanje zgodovinskih dejstev o šoa izjemno slabo, in sicer premosorazmerno pada z leti pouka zgodovine, ki ga imajo dijaki v šoli. Šoa daleč najbolje poznajo splošni gimnazijci, nato pa znanje pada in je najslabše med dijaki tehniških šol, ki imajo pouk zgodovine v šoli le eno leto. Z rezultati analize mi je uspelo potrditi drugo hipotezo, da so za negacionistične vplive najbolj dovzetni dijaki s krajšim programom pouka zgodovine, predvsem dijaki tehniških šol.

Zaradi svoje prve hipoteze, da je stopnja negacionizma v Sloveniji nižja kot v drugih, zlasti zahodnoevropskih državah in ZDA, sem želela preveriti tudi raziskave v tujini. Vendar pa sem našla primerljive podatke zgolj iz ZDA, saj me je pri drugih državah poleg nepoznavanja

jezika oviralo tudi dejstvo, da institucije, ki izvajajo takšne raziskave, rezultatov ne objavijo javno, temveč je dostop do teh informacij plačljiv. Zaradi omejenega števila podatkov tako omenjene hipoteze nisem mogla potrditi oziroma ovreči.

Dijakov, ki so konsistentno odgovarjali v skladu z negacionističnimi izjavami, je nekaj manj kot dva odstotka. Čeprav ta odstotek ni zelo visok, nakazuje začetek negacionističnih vplivov, ki pa bodo po vsej verjetnosti z leti naraščali. Delež tistih, ki so nihali med negacionističnimi izjavami in neopredeljenostjo, se je namreč gibal okrog petih odstotkov, nekaterim negacionističnim izjavam pa je pritrnilo tudi več kot deset odstotkov vseh dijakov. Eden najbolj šokantnih rezultatov je, da kar 21 odstotkov dijakov s tehniških šol meni, da so si Judi sami krivi za šoa. Še eden takih je bil, da 11 odstotkov vseh dijakov, od tega 17 odstotkov dijakov tehniških šol, meni, da bi morali biti Judi hvaležni Hitlerju za to, kar je storil.

Poleg nagnjenosti k negacionističnim izjavam, ki se je izkazala za precej večjo, kot sem sprva domnevala, sem ugotovila, da je delež tistih, ki jih prežema visoka stopnja antisemitizma, večji od treh odstotkov. V ta podatek so zajeti dijaki, ki so pri vseh izjavah, ki so napeljevale na antisemitizem, pokazali takšno prepričanje. Pri posameznih vprašanjih pa je bila ta stopnja še višja. Tako so se nestrpne izjave in slabšalna imena pri asociacijah z besedo Jud pojavili kar pri 20 odstotkih vseh dijakov, prijatelja judovskega rodu pa ne bi želelo imeti 16 odstotkov dijakov, med dijaki tehniških šol kar od 20 do 24 odstotkov. Pri interpretaciji teh vprašanj se je potrdila tudi moja tretja hipoteza, da soantisemitska prepričanja pogostejša pri dijakih z nižjo izobrazbo.

Analiza ankete je torej pokazala, da je vpliv negacionistov med slovenskimi dijaki še razmeroma majhen, vendar pa bo verjetno z leti naraščal, saj je poznavanje teme med dijaki slabo, časa za to tematiko predvsem na tehniških šolah očitno premalo, mladi pa čedalje več časa preživljajo na spletu, kjer je zavajajočih podatkov čedalje več. Med dijaki so pogosta tudi antisemitistična prepričanja, ki lahko vplivajo na povečanje dovzetnosti za negacionistične vplive. Rezultati torej kažejo, da bo tako v šoli kot drugod tej temi treba nameniti več pozornosti in časa ter mlade učiti kritičnosti do sprejemanja informacij, ki jih dobijo zunaj šolskih zidov, še zlasti na spletu, ter jih ozaveščati o izjavah in metodah negacionistov, da jih bodo lažje prepoznali.

Literatura

- LEVI, PRIMO (2003): *Potopljeni in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- LIPSTADT, DEBORAH (1993): *Denying the Holocaust. The Growing Assault on Truth and Memory*. New York: Free Press.
- PAVLIČ, MAŠA (2012): *Korenine in domet nacističnega negacionizma*. Diplomsko naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- SHERMER, MICHAEL in ALEX GROBMAN (2000): *Denying history. Who says the holocaust never happened and why do they say it?* London: University of California Press.
- VERGINELLA, MARTA (2000): Zgodovina žrtev in krvnikov. V *Holokaust*, W. Benz (avtor), 119–133. Ljubljana: ICK.

Spletni viri

- AMERICAN NAZI PARTY. Dostopno na: www.americannaziparty.com (12. marec 2012).
- CODOH. Dostopno na: <http://www.codoh.com/> (3. junij 2011).
- FINKIELKRAUT, ALAIN (1998): *The future of a negation. Reflections on the question of genocide*. Dostopno na: http://books.google.com/books?id=bmB1PW7ySPQC&pg=PA125&vq=rousso&dq=the+future+of+a+negation+reflections+on+the+question+of+genocide&psp=1&source=gbs_search_s&sig=qlr0powY5DAKYJWWc_xFbL5akpY#v=onepage&q=rousso&f=false (13. april 2011).
- POPIS (2002): Dostopno na: http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=8 (2).

januar 2015).

NAZI PARTY. Dostopno na: www.nazi.org (12. marec 2012).

SATLOFF, ROBERT (2006). *The Holocaust's Arab Heroes*. Dostopno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/10/06/AR2006100601417.html> (9. oktober 2011).

SKINHEADS.NET. Dostopno na: <http://www.skinheads.net/> (12. marec 2012).

SMITH, BRADLEY (2011a). Dostopno na: <http://www.facebook.com/Bradley1930?sk=wall> (3. junij 2011).

SMITH, BRADLEY (2011b): *David Cole in Auschwitz*. Dostopno na: http://www.youtube.com/results?search_query=david+cole+auschwitz+&aq=cole+aus&aq=2m&aqi=g2g-m5&aqi=8gs_sm=c&gs_upl=458139971016595112111210101012911184210.4.51910 (8. oktober 2011).

SMITH, W. TOM (1995): *The Polls-a Review. The holocaust denial controversy*. Dostopno na: <http://www.learningace.com/doc/613930/c8cd40c1b6877057e959a6864f02cc90/smithholocaustdenialpupopinionquarterly1995> (1. december 2014).

SPIEGEL INTERNATIONAL ONLINE. *Response from the Pope, Vatican Calls on Bishop to Recant Holocaust Denial*. Dostopno na: <http://www.spiegel.de/international/germany/0,1518,605530,00.html> (13. marec 2012).

STORMFRONT.ORG. Dostopno na: <http://www.stormfront.org/> (12. marec 2012).

TUKAJ JE SLOVENIJA. Dostopno na: <http://www.tu-je.si/> (12. marec 2012).

WHITE HONOR. Dostopno na: <http://whitehonor.com/> (12. marec 2012).

Performativna pedagogika v poučevanju antirasizma

Abstract

Performative Pedagogy in Teaching Anti-Racism

The paper deals with the issue of effective anti-racism teaching in everyday contexts, where the traditional forms of racism are replaced by more sophisticated, subtle practices of exclusion, hatred and violence. Historical connotations of terms such as racism, xenophobia, homophobia, etc. specifically characterize certain groups of people and somehow further deepen divisions between the hegemonic majority and the oppressed minority; therefore, several indicators of inefficiency in teaching anti-racism have appeared, particularly in applying theories into practices. Teaching anti-racism is presented through new attitudes towards performative pedagogy, for a long time understood in the context of the teacher as the actor who engage his/her students as spectators through variety of acting techniques and performative practices. Along with the theoretical and applied development of the field, more and more the performative pedagogy is recognized as a critical teaching approach, based on artistic expression, improvisation, continuous dialogue, and the body as an ideologically inscribed product.

Keywords: (anti-)racism, performative pedagogy, dialogue

Nena Močnik is Junior Researcher at the Faculty of Social Sciences. As a performative pedagogue she collaborates in different projects, mostly tackling the topics of multiculturalism and antidiscrimination. (nena.mocnik@gmail.com)

Povzetek

Članek se ukvarja z vprašanji učinkovitega poučevanja antirasizem v vsakdanjih kontekstih, kjer so tradicionalni rasizem zamenjale subtilnejše prakse izključevanja, sovraštva in nasilja. Zgodovinske konotacije terminov, kot so rasizem, ksenofobija, homofobija ipd., so specifično zaznamovale določene skupine ljudi in po svoje še poglobile razslojevanje med hegemonsko večino in zatirano manjšino, s tem pa so se pojavili tudi kazalci neučinkovitosti poučevanja o antirasizmu, ki se kažejo predvsem pri prehajanju znanja iz teorije v prakso. Poučevanje o ideologijah izključevanja je predstavljeno skozi nove pristope t. i. performativne pedagogike, ki se je na začetku proučevala predvsem v kontekstu vzporednic med učiteljem kot nekakšnim igralcem, ki svoje učence kot občinstvo angažira prek različnih igralskih tehnik in performativnih praks, s teoretičnim in aplikativnim razvojem pa postaja čedalje bolj razumljen kot kritičen pedagoški pristop, ki temelji na umetniški izraznosti, improvizaciji in kontinuiranem dialogu ter predvsem na telesu kot ideološko inkskribiranem produktu.

Ključne besede: (anti)rasizem, performativna pedagogika, dialog

Nena Močnik je mlada raziskovalka na Fakulteti za družbene vede. Kot performativna pedagoginja sodeluje v številnih projektih na področju multikulturalizma in antidiskriminacije. (nena.mocnik@gmail.com)

Uvod

Še preden se je po vseh Združenih državah Amerike in po vsem svetu začelo govoriti o primeru »Ferguson«,¹ in se je s tem znova prebudila potreba po nenehnem obravnavanju rasne neenakosti in človekovih pravic, se je osnovnošolska učiteljica v zvezni državi Alabama odločila z učenci 'uprizoriti' natančen konflikt med belskim policistom in temnopoltnim najstnikom, s streljanjem in ubojem vred. V poročilih o tem dogodku nikoli ni bilo jasno, kakšen je bil pravzaprav učiteljičin namen in ali je bilo raziskovanje učencev in analiziranje poročanj o uboju Mika Browna namenjeno obravnavanju in problematiziranju rasne nestrpnosti, razslojenosti in moralnih vrednot, ali pa je v resnici šlo (tako so namigovali starši) za učiteljičin subtilni poskus reafirmacije obstoječih rasističnih ideologij.

Nekaj podobnega je okrog leta 1970, kmalu po napadu na Martina Luthra Kinga, večkrat preizkušala Jane Elliott s t. i. eksperimentom »modrooki-rjavooki«. Dan po Luthrovi smrti so jo učenci iz večinsko belskega, katoliškega mesteca spraševali, zakaj je bil »sploh ubit, ta King (op. p. Martin Luther King)« (v Bloom, 2005), zato jim je skušala razložiti, kaj pomeni biti 'Negro' v sodobni Ameriki. Predlagala je vajo, v kateri je učence – da bi jim lahko najbolj razložila medrasno segregacijo – razdelila v dve skupini, modrooke in rjavooke. Po začetnem upiranju učencev je kmalu dosegla njihovo popolno zlitje z na novo vzpostavljenim sistemom: modrooki učenci, ki so imeli boljši položaj, so kmalu izboljšali ocene in delovne naloge. Obenem so postali osorni in arogantni, ukazovalni ali kako drugače nespoštljivi do 'drugih' (ibid.). Poznejše raziskave, predvsem na področju socialne psihologije (Byrnes in Kiger, 1990; Williams in Giles, 1992), so pokazale, da je bila Jane Elliot, tako v prvem poskusu kot v ponovitvah, tako z otroki kot z odraslimi, uspešna pri dokazovanju oz. simulaciji družbenega izključevanja kot univerzalnega socialnega/sociološkega problema. Jane Elliot, ki je pozneje postala *diversity trainer*, inštruktorica na področju (multi)kulture zavesti, kršenja človekovih pravic in družbene vključenosti, se je ukvarjala z možnostjo učinkovitih praks poučevanja antirasizma, kjer bi temeljno teoretično razumevanje prešlo tudi v praktično rutino.

V Sloveniji se je v zadnjem času začela raziskovati in akademsko analizirati predvsem *interkulturalna pedagogika* oz. *antirasistična pedagogika* (Cushner, 1998; Skubic Ermenc, 2003), ki naj bi poudarjala pomembnost vključenosti vseh učencev in njihovih raznolikih kulturnih (etničnih, religijskih, razrednih, spolnih) ozadij. Žal antirasistična pedagogika v Sloveniji učenec usposablja (samo) za »življenje v Evropski skupnosti« in za »evropski multikulturalizem« (v Skubic Ermenc, 2003).

V članku se bom ukvarjala z *antirasizmom* v *antirasistični pedagogiki* – torej z vprašanjem, kako sploh učinkovito poučevati antirasizem predvsem v okoljih, kjer so tradicionalni rasizem zamenjale subtilnejše prakse izključevanja, sovraštva in nasilja. Zgodovinske konotacije terminov, kot so rasizem, ksenofobija, homofobija ipd., so specifično zaznamovale določene skupine ljudi in po svoje še poglobile razslojevanje med hegemonsko večino in zatirano manjšino, s tem pa so nastali tudi kazalci neučinkovitosti poučevanja o antirasizmu, ki se kažejo predvsem pri prehajanju znanja iz teorije v prakso. Eno je *učiti o antirasizmu* in drugo *učiti antirasizem*. V prvem delu skušam definirati in opredeliti kompleksnost in prepletnost teoretičnih razumevanj antirasizma in multikulturalizma kot sprejemanje partikularnih, morda celo adaptiranih kulturnih vzorcev in 'Drugosti' ter distancirano toleranco. Antirasizem v antirasistični pedagogiki razumem kot preventivni edukativni proces, zato se bolj osredinjam na nevidna, 'normalizirana' razumevanja vsakdanjega rasizma kot pa eksplicitne diskriminatorne in nasilne oz. celo radikalne prakse.

---

¹ Devetega avgusta 2014 je v Fergusonu, ameriški zvezni državi Missouri, belski policist Darren Wilson na cesti ustrelil neoboroženega temnopoltega najstnika, 18-letnega Michaela Browna, in bil za umor štiri mesece pozneje oproščen vsakršne kazni. Z njegovo oprostitvijo so se začeli množični protesti po vseh Združenih državah, kar je sprožilo obravnave in kritične refleksije o rasni razslojenosti, rasizmu in diskriminaciji v ZDA.

V drugem delu povzemam uporabo nekaterih pedagoških praks,² ki izhajajo iz performativnih umetnosti in ki so na določen način podobne eksperimentalnim prijemom Jane Elliot, saj prav tako poudarjajo pomembnost *utelešanja* diskriminacije in izključevanja pri učenju o zmanjševanju teh praks. Specifične performativne prakse, ki sem jih uporabljala in analizirala v tej raziskavi, izhajajo iz idej *pedagogike* (Freire) in *gledališča zatiranih* (Boal), praks, ki sta se v šestdesetih letih uveljavili v Južni Ameriki, da bi spodbujali dialog skupaj s skupinami, ki so zatirane, in ne v obliki (akademskega, aktivističnega ipd.) zastopstva. Namen takšne transformativne pedagogike je torej v opolnomočenosti in graditvi medsebojnega zaveznitva ter predvsem pri prevajanju antirasistične teorije v učinkovito prakso.

Antirasizem v antirasistični pedagogiki

Monokulturni razred, kot na ameriškem Srednjem zahodu, tudi v slovenskem prostoru ni redkost. V najboljšem primeru, predvsem v urbanih središčih, monokulturnost razbijejo t. i. Neslovenci oz. pripadniki največjih slovenskih manjšin, ki prihajajo iz držav nekdanje Jugoslavije. Kako torej kot pedagog priti v takšen enorasni razred in učiti o antirasizmu in nasilju, ki izhaja iz njega? Med procesom sem se večkrat soočala z vprašanji, zakaj je poučevanje o antirasizmu sploh potrebno, predvsem med *njimi*, 'antirasisti'. Ker je pojem 'rasizma' (teoretično) postal vseprisoten in vsakdanji, je izgubil težo resne zaskrbljenosti: »S tem, ko pojem rasizma banaliziramo,« je zapisal Claude Lévi Strauss (1989: 166), »in ga uporabljamo vsepovsod, ga vsebinsko praznimo in tvegamo, da dosežemo nasproten rezultat od tistega, ki si ga želimo.« Poučevanje o medkulturni strpnosti in komunikaciji še danes ni del obveznega kurikuluuma, zato so empirična razumevanja posledica nekakšnega vsakdanjega zdravega razuma in mimobežne refleksije, ki postanejo gojišče stereotipov in predsodkov. V pedagoškem procesu se po navadi ne srečujem z radikalizmom, temveč z malimi, 'nevidnimi' rasizmi in navideznimi 'antirasizmi'. Zato bom v nadaljevanju najprej omenila nekatere ključne ideje o rasizmu, antirasizmu, multikulturalizmu in izključevalnih praksah ter njihove odmike ali zagate v empiričnih oblikah v kontekstu pedagogike.

Kot piše Mirjana Ule (2005), tradicionalne predsodke, ki so bistveni za rasizem, postopoma nadomeščajo 'moderni' predsodki, za katere je značilno, da se

antipatija do določenih družbenih skupin ne izraža več neposredno, kot je to veljalo za tradicionalne predsodke, temveč prikrito, simbolno. Tako se namesto tradicionalnega nasilnega rasizma uveljavlja simbolni rasizem, odklonilni rasizem; namesto klasičnih patriarhalnih predsodkov se uveljavlja ambivalentni seksizem. (Ule, 2005: 21–22)

Medtem ko se je tradicionalni rasizem manifestiral kot izrecno sovraštvo ali celo nasilje, je novi rasizem bolj prefinjen – v smislu politične korektnosti, prikritosti, simbolike, humorja. Ne gre torej za aktivno sovraštvo, čeprav so številne diskriminatorne prakse popolnoma legalne bodisi implicitno bodisi eksplicitno (recimo diskriminacija na podlagi spola na delovnem mestu; glej tudi Jogan, 2001; Kanjuo Mrčela, 2007). 'Odklonilni rasizem,' ki se kaže npr. v zavračanju, pasivnem odklanjanju ali izogibanju (Kovel, 1970; Dovidio in Gaertner, 1986), je

---

² Od leta 2008 kot pedagoginja sodelujem v neformalnem izobraževanju v nevladnem sektorju; samostojno sem oblikovala in vodila več deset treningov, delavnic in dogodkov v Sloveniji in mednarodnem prostoru, namenjenih večinoma mladim med 19. in 25. letom; pogosto so bile to skupine z migrantskim ozadjem. Leta 2011 sem kot prostovoljka delala v potsdamski nevladni organizaciji Mostar Friedensprojekt, kjer smo organizirali izobraževanje s področja rasizma, diskriminacije in multikulturnega dialoga med mladimi iz različnih delov Evrope.

tih in neviden, zato se zdi, kot da ne obstaja oz. da se njegov obstoj hitro normalizira. Pettigrew in Meertens (1995) mu zato pravita tudi 'hladni' rasizem, ki v nasprotju s 'kričavim' ni odkrito negativen, temveč se vzdržuje pozitivnih ali kooperativnih odnosov z 'Drugimi'. Tudi Rastko Močnik (1994: 151) izključujočo strpnost razlaga kot 'kulturalistični rasizem'. V prvi fazi, ko se je gradila nacionalna država, je bil rasizem oz. bolje rečeno nestrpnost obrnjena navzven. Imela je obliko klasičnega šovinizma, orientalizma in biološkega rasizma. Sedanji 'kulturalistični' rasizem pa je, pravi Močnik, obrnjen pretežno navznoter. Za nasprotnika si jemlje zlasti alternativne kulture, manjšinske kulture in subkulture itn. Sodobni antirasizem, pravi Močnik (1994: 158), nam skozi »tolerančne kampanje govori, da so ljudje različni, do tega imajo 'pravico', različnost morate spoštovati; a hkrati nam pravijo tudi: toda delati se morate, kakor da razlike ne vidite, še več, ravnati morate, kakor da razlike ni«.

Ker je navidezno tako neškodljiv, se odklonilni rasizem danes pogosto razume in na splošno sprejema kot antirasizem. Primer takšnega 'neškodljivega' antirasizma je tudi koncept kozmopolitskega multikulturalizma. Ta na zelo partikularističen način zagovarja idejo o globalni zavesti in kulturi, pa vendar ne po načelih konservativnih teorij.³ Poudarja raznolikost kultur in možnosti, ki se s tem ponujajo, namreč, da se vsaka kultura lahko marsičesa nauči od druge, prav tako pa tudi posamezniki sami znotraj njih. Spodbuja kulturno izmenjavo in mešanje posameznih kulturnih dobrin, znanj, idej, vrednot, materialov ipd. (*pick and mix*); v kozmopolitski multikulturalizem v Evropi štejemo denimo afriške restavracije, poslušanje latino glasbe, vadba joge ipd. Kultura je, prej kot fiksna in zgodovinsko predisponirana skupinska identiteta, fluidna in spreminjajoča se instanca, zato je multikulturalnost talilni lonec (*melting pot*) različnih idej, vrednot, tradicij in ne kulturni mozaik različnih in ločenih etničnih ter religijskih skupin. Usmerjen je k oblikovanju enega skupnega sveta (Heywood, 2007: 322–326). V resnici je tovrsten kozmopolitizem pogosto le zahodnjaška kreacija tistega, kar se prodaja kot svetovna kulturna raznovrstnost: Benettonove *Azije* nosijo idealnotipski evropski kroj oblačil, indijske restavracije pa ponujajo nepekočo *indijsko hrano*. Kulturna pestrost in medsebojno sprejemanje se skušata uveljavljati skozi »subjektivna evropocentrična očala« (Lukšič Hacin, 1999: 75).

V večini primerov se antirasizem torej razumeva skozi delno toleranco in sprejemanje partikularnih, morda celo adaptiranih kulturnih vzorcev in 'Drugosti'. V multikulturalnih idejah, ki se vzpostavljajo kot antipod rasizmu in drugim diskriminatornim praksam in ki si prizadevajo »zaščititi in zagotoviti kontinuiteto drugačnosti, raznovrstnosti, heterogenosti« (Lukšič Hacin, 1999: 70), je tako cel kup hipokrizije; pomembno je namreč prepoznavati shizofreno oboževanje sočasnega obstoja nekakšne kulturne raznolikosti in obenem globalne univerzalnosti, po Friedmanu (2008) izravnave sveta.⁴ Po modelu zahodne potrošniške družbe prihaja do globalnega preurejanja kulturnih izročil, tradicij in specifičnosti v poenoteno, standardizirano, homogenizirano in osiromašeno svetovno kulturo (Vidmar-Horvat, 2006: 36). In prav ta standardizacija ustvarja lažen občutek sprejemanja, tolerance in – antirasizma.

Za pedagoga, ki vstopi v razred novih 'antirasistov', multikulturalistov, je torej največji izziv, kako (anti)rasizem predstaviti kot univerzalni, vseprisoten fenomen in izključevalni družbeni sistem, v katerem vsi, implicitno ali eksplicitno, zavestno ali ne, sodelujemo. Kako torej namesto ignorance poučevati zdravo radovednost, politično nekorektnost in odnose moči? Da bi se izognila vsem dogmatičnim prepričanjem o tem, da so rasizmu podvrženi samo določeni ljudje, drugi pa so – ker prakticirajo takšne in drugačne multikulturalizme – nekakšni rasistični imunski, skušam skozi pedagogiko poudarjati in obravnavati neuravnotežene pozicije moči, do

³ Več o konservativnih, liberalnih in kritičnih multikulturalizmih glej v Lukšič-Hacin, 1999; Heywood, 2007.

⁴ *Izravnavanje sveta* je naslov najnovejšega dela Thomasa L. Friedmana, ameriškega pisatelja, kolumnista in sodelavca časopisne hiše New York Times. Avtor populistično predstavlja izravnavanje kot posledico globalizacije, ki se kaže v izvažanju indijskih strokovnjakov za specializirana dela po vsem svetu, kitajskem ekonomskem bumu na svetovnem trgu in posameznikov boj za preživetje – ne na državni, temveč na globalni ravni.

katerih pride v kakršni koli hierarhični, diskriminatorški, zatiralski praksi, med *izključevalcem* in *izključencem*. Paulo Freire (avtor *Pedagogike zatiranih*) in Augusto Boal (utemeljitelj Gledališča zatiranih) sta večinoma uporabljala termine *zatiranje*, za akterje pa *zatiralec* oz. *zatirani*. Zatiranje je konkreten odnos med posamezniki, ki pripadajo različnim družbenim skupinam, pri čemer se ena skupina okorišča na račun druge. Zatiranje po navadi ne izvira zgolj iz realnosti, temveč se ideološko veže na različne ravni posameznikove identitete (npr. spol, religijska pripadnost, starost ipd.). Freire in Boal sta s svojimi pedagoškimi in aktivističnimi pristopi razvila metode, skozi katere so deprivilegirani posamezniki in skupine dobili glas in s tem tudi politično moč. Z vpeljavo dialoga sta pripomogla h ključnemu preobratu v paradigmi enosmernega reševanja družbenih neravnovesij. »Kdo, če ne tisti, ki so zatirani, lahko najbolj razume grozljiv pomen represivne družbe? Kdo občuti posledice represije še bolj kot tisti, ki je zatiran? Kdo, potemtakem, lahko bolje razume potrebo po osvoboditvi?« (Freire, 2010: 45)

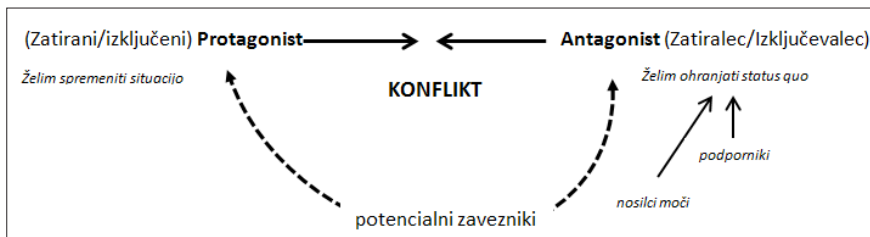
Z besedami Hanne Arendt je torej osnovna premisa, ki ji sledim v pedagogiki, 'banalnost zla', kjer večine zla na tem svetu ne povzročijo ljudje, ki bi izbirali zlo, temveč mali ljudje (Arendt, 1969). Gre za »normalizacijo nepredstavljivega« (Peattie v Herman, 2008), kjer lahko vsak posameznik pripomore k eskalaciji sovraštva in je tako soodgovoren za premike v družbeni dinamiki. Performativna pedagogika se v takšnem kontekstu vključi kot kritičen pedagoški pristop, ki temelji na umetniški izraznosti, improvizaciji in kontinuiranem dialogu ter predvsem na telesu kot ideološko inškririranem produktu (Warren, 1999). Warren (1999: 258–259) našteva tri ključne dimenzije performativne pedagogike; najprej, 1. tovrstni dialog med učencem in učiteljem omogoča obravnavanje in razumevanje družbene konstrukcije skozi nenehne utelešene in performativne prakse tako, kot jih razume Erwing Goffman;⁵ 2. performativni način komunikacije med učenci in učiteljem v razredu omogoča raziskovanje utelešenih družbeno-historičnih normativov in moralne etike; 3. performativni način prav tako obravnava utelešenost učiteljeve vloge in njegovega/njenega odziva na učenčevo/učenkinino delo. Konkretnije v kontekstu poučevanja antirasizma in antidiskriminatornih praks pa bi to pomenilo tudi:

1. da se morajo posamezniki in skupine v izobraževanje o izključevalnih praksah vključiti pred eskalacijo kakršnega koli nasilja in da je proces treba začeti na dnu piramide sovraštva;⁶
2. da je izključevalne prakse, kot je rasizem, treba razumeti (in ne ignorirati) kot univerzalen (med)človeški pojav in ne kot domeno določenih posameznikov v družbi, fanatikov ali celo sociopatov (Arendt, 1969);
3. da je izključevalne prakse treba razumeti kot upravljanje družbene moči;
4. da v izključevalne prakse nista vključena zgolj protagonist in antagonist, temveč širše družbeno okolje;
5. da obstajajo načini in potencialne rešitve, oblikovane v manjših družbenih krogih, ki lahko pripomorejo k zmanjševanju izključevanja ali ga celo zaustavijo.

Boal je za razlago represivne situacije uporabil strukturo klasične dramaturgije (glej sliko 1). Osrednji lik, protagonist (zatirani, izključeni) želi nekaj, kar je v popolnem konfliktu z antagonistom (zatiralcem, izključevalcem). To neskladje je glavni konflikt.

⁵ Definicija in opazovanje kulture kot performansa sta se uveljavila v petdesetih letih z Goffmanovo aplikacijo »drame« v kontekstu simbolnega interakcionizma in družbenih relacij. Dramaturški model družbene interakcije raziskuje, analizira in razume kot odrski dialog med igralci ter skozi koncepte vlog in družbenega statusa. Status je določen del igre, vloge pa določajo potek scenarija in dialoge med igralci/likmi. Kakor na odru ljudje tudi v vsakdanjem življenju ustvarijo določen kontekst, mizansceno svoje identitete, s katero »nastopajo« pred drugimi ljudmi, nanje vplivajo in se tako (re)definirajo (Goffman, 1959).

⁶ Več o piramidi sovraštva glej Anti-Defamation League, 2005.

Slika 1: Boalova shema odnosa med zatiralcem in zatiranim (v Spry 1994, 171–184)

V odnosu pa ne sodelujeta samo protagonist in antagonist, temveč tudi drugi, hierarhično različno vplivni akterji, ki igrajo bodisi zaveznike ali/in podpornike (enega ali drugega) oz. celo nosilce družbene moči. Potencialni zavezniki v tem odnosu so tisti akterji, ki dolgoročno sicer vidijo interes v odnosu s protagonistom, v trenutnem razmerju moči pa so zaradi različnih koristi, prednosti in ugodnosti vseeno na strani antagonistov (Spry, 1994: 176). Skozi kritično performativno pedagogiko torej obravnavamo vloge vseh teh akterjev kot kontinuiran dinamičen proces. Antagonist v enem izključevalnem odnosu lahko postane protagonist v drugem. Protagonist-izključenec je hkrati lahko podpornik antagonistu-izključevalcu v drugem kontekstu. Hkrati takšna analiza omogoča obravnavo od najbolj mikroodnosov, kot so recimo ustrahovanje (*bullying*) v razredu ali predsodki v družini, do legalne diskriminacije in izključenosti na ravni države, ali s strani neke hegemonne družbene skupine. Ko znanje o praksah izključevanja prenašamo v pedagogiko, je torej najpomembnejše, da v učenju o izključevanju sami ne postanemo izključevalni in da ohranjamo kompleksno, večdimenzionalno razumevanje izključevanja kot procesa.

Pri ustvarjanju, poustvarjanju in simulaciji teh družbenih vlog in razmerij je telo osrednjega pomena, saj je politični prostor, v katerem oz. skozi katerega poteka izobraževanje (Fuoss in Hill, 1992; Harrison-Pepper, 1999; Warren, 1999). Warrenu (1999: 264) telo ne pomeni zgolj »performativne in ideološko nasičene kulturne biti«, temveč konkretno, *meseno (enfleshed)* bit, ki se je sposobna učiti intuitivno. McLaren (1998: 150) pravi, da so naša, družbena telesa prežeta z ideologijo, kjer je »telo kot subjekt konkreten, meseni prostor, v katerega se vpisujejo pomeni, konstrukcije in rekonstrukcije. V tem smislu je telo vmesni člen med individuumom in družbo.«

Skozi telo, telesno govorico in označevanje sporočamo identitetne pripadnosti: rasne, religijske, geografske idr. Boal (2000: 103) uporabo telesa in kontrolo želja v odnosu do naših družbenih vlog razume skozi vedenjske maske; te maske in ne telesa sama po sebi so razlog, zakaj določeni posamezniki tvorijo točno določene skupine, npr. vojaki, duhovniki, učitelji ipd.:

Vsak trpi nekakšno »mišično odstopanje«, avtomatizacijo mišic, do katere pride zaradi narave dela, ki ga opravljamo. Naj za pojasnitev uporabim preprost primer: primerjajte mišično strukturo strojepisca ali nočnega čuvaja v neki tovarni. Prvi svoje delo opravlja na stolu: od pasu navzdol je v delovnem času telo nekakšen piedestal, medtem ko so rame in prsti aktivni. Čuvaj, na drugi strani, se mora med osemurnim delovnikom ves čas sprehajati, s čimer bo razvil mišično strukturo, ki bo olajšala njegovo hojo. Telesi obeh postaneta prilagojeni na posamezno delo. Enako velja za vsakega človeka, če se ozremo na njegov status ali družbeno vlogo. (Boal, 2000: 103)

Performativna pedagogika izhaja iz kritičnega mišljenja, ki nasprotuje učitelju kot nosilcu moči, avtoriteti, ki svojim učencem daje glas, vendar pa je ta glas pod pritiskom specifičnih, omejenih in družbeno reguliranih etičnih in moralnih konsenzov. Kritična pedagogika, v

nasprotju, ustvarja dialog, ki spodbuja razmišljanje in mišljenje drugih in drugačnih (Freire, 2010). Dialog je v osnovi rezultat kontinuirane interakcije med učiteljem in učenci, kjer se vloge 'vodje' nenehno izmenjujejo. Učitelj v procesu ni več tisti, ki poseduje znanje in ga predaja naprej, temveč postane mediator. Tako se vloga učitelja in učenca izenači, ker oba zunaj svoje cone udobja postaneta 'ranljiva', s padcem avtoritete pa se začne kritično učenje, ki je temelj performativne pedagogike. Performativni proces poteka s ponotranjenjem in zunanjim sprejemanjem in omogoča kreativnost in samoizražanje. Za večino učencev (pa tudi učiteljev) je oboje izziv in prav ta izziv, ta prestop iz cone udobja je nujen za transformacijo perspektiv, dojemanj, razumevanj oz. za sprejemanje in oblikovanje novih in alternativnih znanj. Učenje skozi utelešanje, čutno zaznavanje in spoznavanje, kritično mišljenje premika iz abstraktnega k bolj konkretnemu, praktičnemu, materialnemu načinu razmišljanja. Subjektivizacija percepcije postaja objektivnejša, dialog nadomesti monolog. V izhodišču gre vedno za posameznikovo individualno izkušnjo in proces transformacije, ki se dogaja v njem/njej. S tem, ko opazuje in sodeluje z drugimi udeleženci v skupini, posameznik postoma spreminja svoje percepcije in razumevanja: načine, kako vidi, dojema in razume sebe in svet okoli sebe, kako razmišlja, v kaj verjame. Sporočanje prek telesne izraznosti spodbuja zavračanje ideje o eni resnici in enodimenzionalnih reprezentacijah, ki pogosto zanemarjajo konotativni potencial vsakega družbenega fenomena. Namesto tega poudarja družbeno konstrukcijo realnosti in ideje: 1.) da je vsak konkretni družbeni fenomen, ki se dogaja, ustvarjen v nekem vzajemnem, kolektivnem okolju; 2.) da realnost dojemamo subjektivno, kar pomaga razumevati relativnost družbenih fenomenov, in ne nazadnje, 3.) uporaba telesne komunikacije pred verbalno pripomoče k obravnavanju vsakdanje mehanizacije naših aktivnosti in gibanja; uči nas videti, kar gledamo, slišati, kar poslušamo, občutiti, kar čutimo (v Boal, 2000).

Kako torej performativno pedagogiko uporabiti pri produkciji alternativnih znanj o anti-rasizmu/ih in še več, dosežati večjo učinkovitost v njihovi aplikaciji? Prvič, kot pedagoginja aktiviram udeležence, da v proces prinesejo svoje znanje in svoje izkušnje. Performativnih tehnik ne uporabljamo zato, da bi upodabljali ali fizično ilustrirali realnost drugih oz. abstraktno realnost; v kontekstu pedagogike »gledališče, ki govori o stvareh, ki so se zgodile nekemu drugemu, s komer udeleženec nima niti stika niti smiselne asociativne povezave, ni niti gledališče niti izobraževanje« (Campbell, 1994: 55). S tem ko udeleženci v proces prinesejo svoje zgodbe, se izognemo kolonialističnim težnjam reševanja nekih tujih in neznanih konfliktov in distanciranja od svojih lastnih implicitnih ali eksplicitnih, mikro ali makro izključevalnih praks. Razumevanje, da smo kot posamezniki vpeti v širši družbeni sistem in vsi posedujemo (več ali manj) družbene moči, omogoča kritično refleksijo o uporabi moči, namernega ali nenamernega vzdrževanja *statusa quo* in individualno odgovornost.

Proces učenja in uporaba performativne pedagogike pri poučevanju antirasizma

Aplikativni primeri, ki jih bom analizirala v nadaljevanju, potekajo po načelu osemstopenjkega programa LACE⁷, ki ga je razvil ameriški performativni pedagog in aktivist Brent Blair.⁸

⁷ LACE je okrajšava za *Liberation* (osvobajanje v kontekstu socialne pravičnosti, svobode in avtonomnosti posameznika), *Arts* (umetnost kot jezik, ki ga lokalna skupnost uporablja za komunikacijo v procesu), *Community* (skupnost kot edini 'ekspert' v procesu; kot edini posedovalec produkcije in kritičnega ovrednotenja znanja), *Engagement* (v smislu kolaborativnega odločanja in konsenza). O centru LACE v Los Angelesu glej Lace, (b. d.).

⁸ Brent Blair je pobudnik magistrskega programa iz aplikativne drame in redni profesor na University of southern California, School of Dramatic Arts. Povzetki v tem tekstu so del študijskega materiala in zapiskov njegovih predavanj

Blair program večinoma uporablja z nekdanjimi odvisniki in pri integraciji latino in afroameriške populacije. Program sestoji iz naslednjih korakov:

1. *CONVIVIO* je uvodni program, ki je namenjen spoznavanju med udeleženci, njihovih identitet, kulturnih ozadij, ogrevalnim vajam in gradnji zaupnega prostora.⁹ *Convivio* daje prostor, v katerega udeleženci prinesejo svoja znanja, percepcije, negotovosti, vprašanja, prepričanja ipd. Sestoji iz serije vaj, ki poudarjajo predvsem raziskovanje telesa in njegove izraznosti (skozi gib, glas, čutenje, vid), graditev skupinske zavesti in medsebojnega zaupanja.
2. *IMAGO* se ukvarja z reprezentacijami in naracijami, ki nas obkrožajo. Na kratko, *Imago* udeležence spodbuja h kritičnemu opazovanju in branju teh naracij, konteksta, vsebin in procesa konstrukcije družbene realnosti. V *Imagu* postanejo ključnega pomena tematike oz. obravnavani imaginariji – kako jih skonstruira družba, kako jih posamezniki sami pomagajo ustvarjati in ohranjati (oz. kako ne) ipd. V tem delu udeleženci lahko uporabljajo različne materiale (recimo časopisne članke, video/avdio gradivo), ki jih analizirajo in se nato prek različnih tehnik (npr. slikovno ali časopisno gledališče, glej Boal, 2005) nanje odzovejo. *Imago* večinoma poudarja neverbalno komunikacijo in uporabo telesa in mimike, da bi se tako skušal izogniti dolgim in včasih nesmiselnim razpravam in tako poskusil izluščiti bistvene paradigme problema, ki ga obravnavajo udeleženci.
3. *LOGOS*: Udeleženci slikam dodajo pomen; ker so slike ustvarjene pred diskurzom, omogočajo odmik od dominantne naracije in spodbujajo pluralistične percepcije in razumevanja ter neizogiben dialog in iskanje konsenza.
4. *REPREZENTACIJA*: V prejšnjih fazah udeleženci definirajo problem in ključne akterje, v fazi reprezentacije pa pripravijo svoje odgovore na problem in njegovo ideološko ozadje. V tem delu procesa pride do opolnomočenja udeležencev, kjer se zavejo, da za reševanje konfliktnih situacij niso nujni zunanji agenti (npr. akademija, nevladni sektor, politične institucije), temveč lahko na mikroravni spremembe povzročijo sami v sodelovanju z lokalno skupnostjo oz. drugimi člani skupine.
5. *DIALOG* včasih pomeni diseminacijo rezultatov učenja navzven, torej povezovanje s širšo družbo. Večinoma pa gre za strnitev na novo pridobljenih znanj in načrtovanja za konkretno akcijo oz. spremembe.
6. *AKCIJA*: Cilj performativne pedagogike je v samem začetku želja po spreminjanju konkretnih konfliktnih situacij. Zato so pomemben del procesa razmišljanje, načrtovanje in implementacija konkretne akcije na terenu, zunaj učilnice.
7. *REFLEKSIJA* je namenjena skupinski evalvaciji. Je eden najpomembnejših delov procesa, ki spodbuja obravnavanje obstoječih znanj, konstrukcij, vrednot in družbenih pogodb.
8. *CONTINUO* je zaključni del procesa, kjer se udeleženci razidejo in na novo usvojeno znanje poskušajo uporabiti zunaj 'učilnice', v svojih okoljih.

IMAGO je po Blairu (2014) najbolj specifičen in značilen del kritične performativne pedagogike, včasih tudi najzahtevnejši, saj udeležence prestavlja iz običajnega, intelektualno-verbalnega, kognitivnega principa razumevanja na razumevanje skozi utelešanje in telesno izražanje. Prav ta del procesa zajema različne umetniške prakse (ne samo performativne – igranje vlog, uprizarjanje, upodabljanje s telesom, ples, temveč tudi vizualne – slikanje in glasbene – petje, uporaba

pri predmetu Liberal Arts and Community Engagement, ki ga je avtorica obiskovala v spomladanskem semestru leta 2014.

glasov). Skozi IMAGO se udeleženci učijo brati in razumevati reprezentacije, kamor npr. spadajo tudi stereotipi. Primer vaje IMAGO je t. i. *Muzej stereotipov*, ki smo jo leta 2011 z mednarodno skupino udeležencev izvajali v Ljubljani v okviru izobraževanja *Invisible Actors for Visible Acts*. Udeleženci so prihajali iz desetih različnih držav in zelo raznolikih (manjšinskih) skupnosti. Na podlagi dveh prebranih člankov so s tehniko slikovnega gledališča¹⁰ pripravili dve 'razstavi': eno o gejevski in drugo o romski skupnosti, pri čemer nobena od skupin ni vedela, za kakšno 'razstavo' gre. Udeleženci so za vizualne predstavitve večinoma uporabljali stereotipe, kot npr. prosjačenje, veselje, brezzobost, številne družine za Rome; afektiranost, pokončna drža, skrivanje za geje, čeprav se je pozneje, v fazi refleksije, izkazalo, da so razmišljali, kako poseči zunaj stereotipov oz. kako jih zanikati. Takole so pojasnili:

S: Kako naj prikažem geja tako, da bodo vsi razumeli, kaj sem prikazala? Seveda sem uporabila stereotipe, čeprav sama ne poznam nobenega geja, ki bi bil podoben mojemu kipu.

M: Sem Rom in sem glasbenik. Ne vem, ali sem najprej Rom ali sem najprej glasbenik. V sliki glasbenika sem se prepoznal. Nisem pa se prepoznal v sliki nekoga, ki prosjači na ulici. Že vse življenje živim v isti hiši, mama in oče sta zaposlena, jaz sem v šoli. Nihče iz moje družine nikoli ni prosjačil.¹¹

Ko se udeleženci zberejo okoli specifičnih 'zamrznjenih slik', telesnih reprezentacij, se s tem odprejo možnosti za obravnavo (od kod in zakaj takšne reprezentacije), kritične pozicije do njih, razmišljanj o monologih ali dialogih, ki bi jih te zamrznjene slike govorile, ter sprejemanja in razumevanja percepcij drugih udeležencev. To je prvo, t. i. (1) *objektivno* branje, v katerem se udeleženci fokusirajo na prve asociacije, generalizacije, instinktivne in družbeno vseprisotne naracije, stereotipe. V drugem, (2) *subjektivnem* delu, udeleženci sliko skušajo preoblikovati: dodajo subjektivne komentarje (kot npr. M.-jev komentar zgoraj) in opazovanje, osredinijo se na detajle in sliko preoblikujejo po novih predlogih. V tretjem branju udeleženci oblikujejo (3) *zgodbo*; poskušajo razumeti npr. korelacijo med prosjačenjem in Romi oz. korelacijo med skrivanjem in geji. Vsak udeleženec ima možnost, da razvije svojo idejo o tem, »kaj se je zgodilo«. V četrtem branju slike se osredinijo na (4) *zaplet* zgodbe. Tako lahko izmenjajo znanja o okoliščinah družbene vloge posameznika oz. njegove specifične situacije, ideološka in politična ozadja in kontroverze oz. kritike. V zadnjem branju so udeleženci povabljeni v (5) *akcijo*; slike spremenijo v skladu z lastno vizijo o konkretni spremembi; s slike odstranijo ideje in reprezentacije, s katerimi se ne strinjajo, in ponudijo svoje alternative. Tako IMAGO ustvarja zavedanje, da posameznik ni zgolj družbeno skonstruirano bitje, brez kakršne koli možnosti aktivizacije, temveč lahko izstopi iz obstoječe realnosti in razišče, razvije alternativne načine delovanja v družbeni realnosti. Udeleženci prek IMAGA razumejo pomembnost družbenih reprezentacij in družbene moči v kontekstu »kdo ustvarja hegemonie naracije/reprezentacije?«, »so te reprezentacije/naracije tisto, kar želimo tudi sami in se z njimi identificiramo?«, »kdo in kako upravlja te reprezentacije/naracije in kako se uporabljajo v širšem družbenem sistemu (tudi za manipulacijo)?« Zato se IMAGO vedno konča z analizo, problematizacijo in ustvarjanjem alternativnih reprezentacij. Cilj IMAGA je spodbuditi avtonomno proaktivnost udeležencev ter premakniti in zagnati fizično aktivizacijo (ne zgolj intelektualno), stimulirati

¹⁰ Slikovno gledališče je Boalova tehnika (2005), kjer udeleženci v tišini in brez komuniciranja oblikujejo slike lastnih in/ali drugih teles posamično, v dialogu ali skupinsko. Telo postavijo, 'oblikujejo' v držo, ki sporoča določena čustva, spomine, dogodke ipd. Po navadi je za izvedbo na voljo omejen čas, tako da udeleženci res ustvarijo slike svojih prvih, intelektualno neobdelanih in nefiltriranih asociacij.

¹¹ Zaradi zagotavljanja anonimnosti udeležencev so uporabljene samo njihove začetnice.

njihovo kreativnost in »vizionarstvo, ki pasivne opazovalce spreminja v aktivne protagoniste – 'spektatorje'¹² (Boal, 2000: 245).

Nevidni akterji vidnih sprememb

Kot primer performativne pedagogike, ki je sledil osemstopenjskemu konceptu LACE, bom navedla devetdnevno delavnico *Nevidni akterji vidnih sprememb* (*Invisible actors of Visible Change*), ki jo je junija 2011 organiziral Zavod Voluntariat. Delavnica je potekala v Ljubljani, vodila pa sem jo skupaj z italijanskim performativnim pedagogom Matteom Testinom. Udeleženci programa so bili moški in ženske različnih starosti (od 18–32), različnih etničnih, religijskih in razrednih pripadnosti. Večina udeležencev ni nikoli prej sodelovala v kakšni performativni dejavnosti ali participatornem učnem procesu.

Sam proces je bil od začetka namenjen obravnavanju multikulturalnosti v evropskem prostoru, stereotipom in različnim izključevalnim praksam. Prva dva dneva (CONVIVIO) so udeleženci skozi različne ogrevalne vaje spoznali drug drugega, vpeljali smo jih v improvizacijsko gledališče, kjer so dopolnjevali določene prizore, tako s tehniko slikovnega gledališča kot tudi v širšem kontekstu improvizacije skupaj z ustvarjanjem dialogov. S pomočjo tehnike *world café* so sprejeli določene konsenze glede razumevanja družbenih izključevanj, izključevalcev/zatiralcev in izključenih/zatiranih. S somentorjem sva udeležence ves čas spodbujala k razmisleku o osebnih izkušnjah in ne o imaginarnih primerih ali primerih drugih. Aktivnost je bila največji izziv, ko so se morali udeleženci sami postaviti v vlogo tistega, ki zatira in diskriminira. Zanimiv preobrat, ki pojasnjuje razmerja moči, je nastal, ko so zase večinoma vsi trdili, da ne bi zlorabili razmerij moči. Da bi lažje zreflektirali ta prepričanja, smo izvedli še eno vajo, kjer posamezniki v parih dobijo možnost manipulacije s svojim partnerjem; udeleženci so večinoma uživali, ko so imeli možnost 'upravljati' telo svojega partnerja. V obeh vajah gre za posredno izkustvo posedovanja moči, ki je osnovno za razumevanje izključevanja.

V naslednjih dneh (IMAGO) so udeleženci večinoma uporabljali metode slikovnega gledališča, da bi »demehanizirali« svoja telesa, izstopili iz svojih družbenih vlog in začeli uporabljati neverbalno komunikacijo. V eni od vaj, t. i. vaji nalepka, so udeleženci z nalepko na hrbtu dobili naključne družbene vloge (duhovnik, gej, Rom, samohranilka, berač ...). S pomočjo slikovnega gledališča, torej mimetičnega prikazovanja brez govorjenja, so iz odnosa z drugimi morali ugotoviti, katero osebo predstavljajo. Za prikaz in jasnost so uporabljali predvsem stereotipe in ker so se nekateri udeleženci v družbenih vlogah prepoznali, je aktivnost sprožila zelo napeto razpravo in izmenjavo mnenj o (ne)primernosti predsodkov in vprašanj, kdo v družbi jih kreira, zakaj so pomembni ter ali so vsi stereotipi že avtomatično lahko nevarni in vodijo v izključevanje.

Na koncu aktivnosti so morali udeleženci družbene vloge razvrstiti od najpomembnejših (tistih z največ družbene moči) do najmanj vidnih, zatiranih, diskriminiranih. Ker so nekateri prihajali iz razvitih zahodnih držav, drugi pa iz jugovzhodne Evrope, je bila razporeditev vlog zelo različna: medtem ko so švicarski udeleženci invalidom in gejem pripisali mesto visoko na družbeni lestvici, so jih udeleženci s Kosova in Makedonije postavili daleč na dno. Tako so udeleženci kontekstualizirali izključevalne prakse in se izognili generalizaciji.

---

¹² Spektaktor (*spectator*) je izpeljanka iz angleščine, ki združuje angleški izraz za gledalca, tj. *spectator*, in igralca, tj. *actor*. Čeprav je Boal pri izpeljanki izhajal iz gledališkega jezika, se v terminologiji gledališča zatiranih spektaktor uporablja širše. V družbeno-aktivističnem kontekstu označuje nekoga, ki svet opazuje, vendar pa se v njem tudi aktivira in ga s konkretnimi akcijami spreminja (Boal, 2000).

S: Na Kosovu je biti gej smrtno nevarno. Ne predstavljam si, ali bomo sploh kdaj lahko organizirali parado ponosa. Mislim, da so geji niže na lestvici družbene moči kot brezposelni ali brezdomci.

K: Mislim, da v Švici geji niso izključeni. Ne bom rekla, da smo država, v kateri ni homofobije. Četudi se ta v javnem diskurzu pojavlja, poznam geje, ki spadajo v višji razred, kar pomeni, da imajo večjo dostopnost do materialnih dobrin, zdravstvenih in drugih storitev kot na primer migranti.

Za poglobljeno razumevanje kompleksnosti izključevanja in radikalizmov so udeleženci uporabljali tehniko časopisnega gledališča; najprej so pregledali izbrane članke, analizirali vizualno gradivo in diskurz; prebirali so članke o Breivikovem incidentu poleti 2011 in njegovem argumentu antimultikulturalnega manifesta, in poročanje o izjavi britanskega predsednika vlade Jamesa Camerona o neuspelem multikulturalizmu v Veliki Britaniji in 'problemu' islama. Udeleženci so izločili pet ključnih besed, ki so jih uporabili za pripravo kritičnega odziva, v obliki predloga oz. protiargumenta. Odgovor so zapisali v obliki pesmi; izbor tega formata je omogočil fokusiranje na temeljna sporočila oz. preprečevanje neskončnih razprav. Tako pripravljene odgovori in scene, ki so sledile, so lahko podlaga javnih prezentacijam oz. dialogu s širšim občinstvom, kampanjam, akcijam ipd.

V zadnjem delu so se udeleženci seznanili z gledališčem kot diskurzom, kjer so za potrebe razprave oblikovali realistične in preproste dialoge in gledališke prizore, skozi katere so razmišljali tudi o možnostih za uspešno razreševanje konkretnih konfliktnih situacij. V manjših skupinah so pripravili prizor za nevidno gledališče; to je oblika ulične akcije, ki je navidezno naključna; 'igralci' nimajo kostumov, dialogi in igra so vsakdanji. Ena od skupin, ki je bila deležna največ reakcij naključnega občinstva, je želela poudariti vprašanje homoseksualnosti in javnega izražanja naklonjenosti. Neškodljiv prizor dveh objetih lezbijk, ki sta se poljubljali na eni od ljubljanskih ulic, je povzročil večinoma negativne odzive. Vsakič so pri uprizarjanju scene sodelovali vsi udeleženci; akcijo so v povprečju izvajali štirje ali pet udeležencev, preostali so se razpršili po okolici in sodelovali kot opazovalci, komentatorji, »naključni« mimoidoči, ki smo se vpletali v razpravo in spodbujali zunanje opazovalce ipd. Mladi oz. najstniki so se nanju odzivali z radovednim opazovanjem, kazanjem s prstom, hihitanjem. Skupina mladih skavtov se je po prigovarjanju duhovnika obrnila stran. Starejša gospa se je ob paru ustavila, ju vlekla narazen in medtem razlagala, da se to počne ponoči. V skupini turistov sta dva snemala prizor s kamero in fotoaparatom. Nemalo stran sta stala druga dva igralca, ki sta počela popolnoma enako, s to razliko, da je to bil heteroseksualni par; igralca nista bila niti opažena. Preostali igralci, ki so spodbujali razprave med naključnimi mimoidočimi, so poročali o negativnem odzivanju; večinoma so se ljudje obračali stran, komentirali z antipatijo, zabeleženo je bilo celo preklinjanje.

Po trikratni ponovitvi te akcije smo z udeleženci izvajali evalvacijske aktivnosti, kjer smo analizirali ulično akcijo, vključevanje mimoidočih, sledila je tudi primerjava konkretne homofobične izkušnje s poročanjem v medijih. Igralki, ki sta v resnici lezbični par, nad reakcijami nista bili presenečeni, vseeno pa sta opisali nelagodje ob izvajanju akcije. Nelagodna občutja so opisovali tudi opazovalci, ki so imeli priložnost na zelo vsakdanji in vseprisoten način prisostvovati navidezno nenevarnemu družbenemu izključevanju.

Sklepne misli

Novembra 2014 sem v sklopu aktivnosti boja proti nasilju nad ženskami vodila delavnico na koprski gimnaziji, kjer smo v uvodu z dijaki razpravljali o dogodkih v Fergusonu. Za večino je bil dogodek zgolj mimobežen medijski šum, predvsem zaradi geografske in za večino tudi

kulturne distance (»dogodek se je zgodil daleč od nas«), ki ga niso kontekstualizirali dlje od policijskega nasilja oz. individualnega sociopatskega primera. Še več, niti približno niso videli povezave med spolnim/seksualnim nasiljem in primerom Ferguson. Prav v tem se kaže potreba po premiku od tradicionalnih, enosmernih učenj o antirasizmu, ki pogosto predvidevajo reprodukcijo obstoječega teoretičnega znanja in ponujajo malo možnosti za kontekstualizacijo in lokalizacijo problemov. Skozi obstoječi šolski sistem tradicionalna pedagogika učence nauči, da so nekatere najbolj očitne izključevalne prakse (denimo rasizem) moralno nesprejemljive, pri čemer drugih niti opazimo ne (npr. starizem). Banalizacija rasizma in njegova vseprisotnost v pedagoškem sistemu pa žal še ne prinašata kontinuirane kritične obravnave: prakse izključevanja se zgodovinsko spreminjajo, zato tudi učenje o njih ne more biti esencionalizirano in statično. V performativni pedagogiki, nasprotno, je možnost ohranjanja *statusa quo* minimalna: vsak družbeni fenomen postane vprašanje družbene konstrukcije in vzajemne validacije, ni ene same dokončne definicije in razumevanja družbe; dialog kot osnova performativne pedagogike pripomore k ustvarjanju, razumevanju in opazovanju družbene realnosti kot večplastnega, nedokončnega in kompleksnega pojava. Transformativnost, ki je poleg dialoga in kritičnega mišljenja še en vodilni etos v performativni pedagogiki, se najprej zgodi skozi celostno (torej tudi telesno) vključevanje posameznikov. Skozi izkustveno učenje ti razvijajo lastno razumevanje do sebe kot družbenega individuuma znotraj širše skupinske pripadnosti družbi. Skozi različne simulacijske vaje, upodabljanje, preigravanje scenarijev namesto apatičnega privzemanja družbenih norm, konsenzov, morale in vrednot te obravnavajo in personalizirajo. Kolektivno ustvarjajo nove ideje o družbeni pravičnosti in dojemanju svetovnih nazorov.

V kontekstu antirasizma performativno učenje nikoli ne poteka o »drugih«, temveč najprej o nas samih. Udeleženci procesa ne reproducirajo dehumanizacije izključevalcev z individualno distanco, temveč brez naučene korektnosti in avtomatizma pozicije moči tudi preigravajo: tako ne razmišljajo zgolj o poziciji izključenih in tistih, ki izključujejo, temveč tudi sami izključujejo. Tako razvijajo poglobljeno razumevanje delovanja izključevalnih sistemov in izključevalcev kot posameznikov – to pa še ne pomeni, da jih tudi sprejemajo. Že Freire je poudarjal pomembnost raziskovanja zatiralca, torej antagonist; le če razumemo (in ne sprejemamo ali podpiramo) akcije zatiralca, lahko popolnoma razumemo zatiranje in na podlagi tega razvijemo prakse, ki bi to zatiranje zmanjševale oz. se proti njemu uspešno borile. S tem ko udeleženci raziskujejo, ustvarjajo in preigravajo vlogo antagonist, se učijo o principih delovanja represivnih sistemov in posameznikov; IMAGO prav skozi neverbalni način izražanja spodbuja kreativno mišljenje in razmišljanje o alternativnih naracijah, o odmiku od ene, najpogosteje črno-bele hegemonne reprezentacije k bolj kompleksnemu precepiranju družbene realnosti.

V tem članku sem navedla zgolj en primer tovrstnega poučevanja, v katerem so osrednjega pomena proces, opazovanje in posameznikova transformacija. Vsi udeleženci so v skupino prinesli svoja specifična znanja in raznolike kapitale; vsem je bilo skupno zavedanje, da diskriminatorne, izključevalne prakse obstajajo – tam nekje zunaj njih. Diskriminirajo, sovražijo, izključujejo drugi ljudje. Med procesom, ko so skozi določene vaje tudi sami lahko upravljali moč in nekakšne mikrodružbene pogodbe, ki so veljale v njihovi skupini, pa so izključevanje lahko izkusili skozi svoje telo, čutenje, zaznavanje. Delo/izražanje s telesom je bilo za mnoge velik izziv, predvsem v smislu osebne tolerance in intimnega prostora. Simbolično ta odprtost oz. zaprtost odraža posameznikove meje in še bolj – njegovo sposobnost za premikanje teh meja. Tako Freire kot Boal, ki sta bila pravzaprav začetnika performativne pedagogike, sta zagovarjala idejo, da se mora posameznik najprej soočiti s svojimi lastnimi strahovi, da bi se lahko soočal s strahovi na ravni družbe. Da jih preidemo, pa po navadi ni dovolj le načelno kognitivno zavedanje. Potrebna je akcija, ta pa se najbolj očitno manifestira skozi telo.

Literatura

- ALTHUSSER, LOUIS (1980): *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- ANTI-DEFAMATION LEAGUE (2005): *Pyramide of Hate*. Dostopno na: <http://www.adl.org/assets/pdf/education-outreach/Pyramid-of-Hate.pdf> (2. december 2014).
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW (1962): *How to Do Things with Words*. Cambridge, MA: Harvard UP.
- ARENDR, HANNA (1969): *On Violence*. New York: Harvest Books.
- BLOOM, STEPHEN G. (2005): *Lesson of a lifetime*. *Smithsonian Magazine*. Dostopno na: <http://www.smithsonianmag.com/history/lesson-of-a-lifetime-72754306/?no-ist> (4. november 2014).
- BLAIR, BRENT (2014). *Zapiski s predavanj v spomladanskem semestru 2014 pri predmetu Liberal Arts and Community Engagement na University of southern California, School of Dramatic Arts*.
- BOAL, AUGUSTO (2000): *Theatre of the oppressed*. London: Pluto Press.
- BOAL, AUGUSTO (2005): *Games for Actors and Non-Actors*. New York: Routledge.
- BYRNES, DEBORAH A. in GERY KIGER (1990): The effect of a prejudice-justice reduction simulation on attitude change. *Journal of Applied Social Psychology* 20(4): 341–356.
- CAMPBELL, ALISTAR (1994): Re-Inventing the Wheel. V *Playing Boal: Theatre, Therapy, Activism*, M. Shutzman in J. Cohen-Cruz (ur.), 53–63. London: Routledge.
- CUSHNER, KENNETH (1998): *International Perspectives on Intercultural Education*. London: Routledge
- DOYLE, CLAR (1993): *Raising Curtains on Education: Drama as a Site for Critical Pedagogy*. Westport, CT: Bergin & Garvey.
- DOVIDIO, JOHN F. in SAMUEL L. GAERTNER (1986): *Prejudice, Discrimination and Racism*. New York: Academic Press
- EDWARDS, RICHARDS in ROBIN USHER (2000): *Globalisation and pedagogy: Space, place and Identity*. London: Routledge.
- FRIEDMAN, THOMAS L. (2008): *Izravnavanje sveta: kratka zgodovina 21.stoletja*. Tržič: Učila International.
- FUOSS, KIRK W. in RANDALL T. HILL (1992): A performance-centred approach for teaching a course in social movements. *Communication Education* 41: 77–88.
- FREIRE, PAOLO (2010): *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.
- GOFFMAN, IRVING (1959): *The Presentation of Self In Everyday Life*. New York: Doubleday.
- HARRISON-PEPPER, SALLY (1999): Dramas of Persuasion: Performance Studies and Interdisciplinary Education. *Theatre Topics* 9(2): 141–156.
- HERMAN, EDWARD S. (2008): *Banalnost zla*. Dostopno na: http://zofijini.net/modrost_banalnost/ (3. december 2014).
- HEYWOOD, ANDREW (2007): *Political ideologies: an introduction*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- JOGAN, MACA (2001): *Seksizem v usakdanjem življenju*. Ljubljana: FDV.
- KLEIN, REBECCA (2014): *Alabama Teacher Reportedly Asked Students To Re-Enact Michael Brown Shooting*. Dostopno na: http://www.huffingtonpost.com/2014/08/21/alabama-teacher-michael-brown_n_5698259.html (5. november 2014).
- KANJUO MRČELA, ALEKSANDRA (2007): *Zaposlovanje in delo žensk v Sloveniji*. Ljubljana: FDV.
- KOVEL, JOEL (1970): *White Racism: A psychohistory*. Lane: Allen Lane.
- KRAEMER, DON (1997): Don't Lecture Me: A Case Study of Performance Pedagogy. *English Education* 29: 173–182.
- LACE. Dostopno na: <http://lacecenter.tumblr.com> (19. november 2014).
- LESSINGER, LEON M. (1979): Teacher Education and the Pedagogy of the Arts. *Contemporary Education* 51(1): 4–6.
- LÉVI STRAUSS, CLAUDE in ERIBON DIDIER (1989): *Izbliza i izdaleka*. Sarajevo: Svjetlost.
- LUKŠIČ HACIN, MARINA (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- MOČNIK, RASTKO (1994): Strpnost, sebičnost in solidarnost. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXII(164/165): 143–163.
- PETTIGREW, THOMAS in ROEL MEERTENS (1995): Subtle and blatant prejudice in western Europe. *European Journal of Social Psychology* 25(1): 57–75.

- RIVES, F. CHARLES, Jr. (1979): The Teacher as a Performing Artist. *Contemporary Education* 51(1): 7–9.
- RUBIN, LOUIS, J. (1985): *Artistry in Teaching*. New York: Random House.
- SAITH, RUHI (2007): Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries. V *Defining Poverty in the Developing World*, F. Stewart, Frances, R. Saith in B. Harris-White (ur.), 75–90. New York: Palgrave MacMillian.
- SILVER, HILLARY (1994): Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review* 133(5/6): 531–578.
- SKUBIC ERMENC, KLARA (2003): Komu je namenjena interkulturalna pedagogika? *Sodobna pedagogika* 54(1): 44–59.
- SPRY, LIB (1994): Structures of Power. V *Playing Boal: Theatre, Therapy, Activism*, M. Shutzman in J. Cohen-Cruz (ur.), 53–63. London: Routledge.
- ULE, MIRJANA (2005): Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega življenja. V *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, V. Leskošek (ur.), 21–41. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- VETTRAINO, ELINOR, WARREN LINDS in LINDA GOULET (2013): Click, Clack, Move: Facilitation of the arts as transformative pedagogy. *Journal of Transformative Education* 11(3): 190–208.
- VIDMAR HORVAT, KSENIJA (2006): *Globalna kultura*. Ljubljana: Študentska založba.
- WARREN, JOHN (1999): The Body Politic: Performance, Pedagogy, and the Power of Enfleshment. *Text and Performance Quarterly* 19: 257–266.
- WILLIAMS, ANGIE in GILES HOWARD (1992): Prejudice-Reduction Simulations: Notes on their Use and Abuse. *Simulation and Gaming* 23: 485–489.

Teaching about and against Hate in a Challenging Environment in Hungary: A Case Study

Povzetek

Poučevanje o sovraštvu in proti njemu na Madžarskem: študija primera

V sodelovanju z *Action and Protection Foundation* sta pravnik Kristóf Bodó in avtorica besedila leta 2014 organizirala program predavanj z naslovom *Ozadje in družbene posledice zločinov iz sovraštva*, ki je potekal na Fakulteti za pravo, javno upravo in vojaške vede Univerze za javno upravo v Budimpešti. Priložnost je bila izjemna, saj je poučevanje o zločinih iz sovraštva na Madžarskem redko, še zlasti znotraj institucij. Tovrstna predavanja so pomembna predvsem za tiste univerzitetne programe, katerih študentje se bodo v svojih prihodnjih poklicih srečevali s predstavniki manjšin, vprašanji človekovih pravic in morebitnimi zločini iz sovraštva. Vsi študentje so prihajali iz takih programov. Osrednji namen članka je predstaviti ta pilotni program. Avtorica najprej predstavi pedagoški in družbeni kontekst, nato pa predsodke, ki so razširjeni v madžarski družbi. V prve delu postavi tečaj v kontekst izobraževanja o človekovih pravicah, pri čemer uporabi koncept in tipologijo čustvene pedagogike. Obenem predstavi tudi predsodke do najranljivejših manjšin in opiše zločine in incidente iz sovraštva, ki so se zgodili na Madžarskem. Po predstavitvi konteksta v članku opiše celoten proces od načrtovanja kurikuluma do realizacije programa, skupaj z izkušnjami in izzivi. Po evalvaciji projekta predstavi še nekatere izzive za prihodnost.

Ključne besede: izobraževanje za človekove pravice, čustvena pedagogika, participatorno učenje, interaktivna pedagogika, zločin iz sovraštva, Madžarska

Ildikó Barna je izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede in vodja Oddelka za metodologijo družboslovnega raziskovanja Univerze Eötvös Loránd (ELTE) v Budimpešti. (barnaidiko@tatk.elte.hu)

Abstract

In 2014, in cooperation with the *Action and Protection Foundation*, Kristóf Bodó, a practicing lawyer, and I had the opportunity to teach a course titled *The Background and Social Consequences of Hate Crimes* at the University of Public Service for students in the Faculty of Law Enforcement, Public Administration, and Military Sciences. The opportunity was exceptional indeed, since teaching about hate crimes in Hungary is rarely present, especially not in an institutional environment. However, this would be generally important, especially in university programmes where students are likely to encounter minority group members, human rights issues, and possible hate crimes in their future profession. All the students of the course belong to this group. The main aim of this article is to present this pilot course. To achieve this goal, I describe the pedagogical context first, then the social context and the prejudices present in Hungarian society. The aim of the first section is to place the course described within the context of human rights education using the concept and a typology of affective education. In talking about the latter, the trends of prejudice against the most vulnerable minorities are presented, and hate crimes and incidents committed in Hungary are also described. After introducing the context, the article presents the whole process from planning the curriculum to the realization of the course with all its experiences and challenges. After evaluating the experience some future prospects are presented.

Keywords: human rights education, affective education, participatory learning, interactive pedagogy, hate crime, Hungary

Ildikó Barna is an Associate Professor at Eötvös Loránd University (ELTE) Faculty of Social Sciences (Budapest, Hungary) where she also serves as the head of the Department for Social Research Methodology. She also works as a research director of the Action and Protection Foundation. (barnaidiko@tatk.elte.hu)

Introduction

Teaching against hate is very important in our society at all levels. In 2014, in cooperation with the Action and Protection Foundation, Kristóf Bodó, a practicing lawyer, and I had the opportunity to teach a course titled *The Background and Social Consequences of Hate Crimes* at the University of Public Service for students in the Faculty of Law Enforcement, Public Administration, and Military Sciences.

The Action and Protection Foundation is a registered civil organization founded in 2012. It seeks to provide a new alternative to the ineffectual legal steps taken against deteriorating standards of public discourse, exclusion, and the ignorance in which anti-Semitism is rooted. Furthermore, the organization fights against atrocities and hate crimes, taking up a strategy of positive Jewish identity building and community self-organization.

The opportunity was exceptional indeed, since teaching about hate crimes in Hungary is rarely present, especially not in an institutional environment. However, this would be generally important, especially in university programmes where students are likely to encounter minority group members, human rights issues, and possible hate crimes in their future profession.

Surveys on police and minority relations were done only in connection with the Roma, but they showed serious problems. Just to mention a few examples: while 15 percent of majority citizens living in the same area were stopped by police in the last twelve months, the percentage among the Roma was 41 percent. Moreover, Roma people in Hungary reported much more often that they were treated disrespectfully by police officers. These experiences also have severe consequences for the level of trust in the police. While 62 percent of majority Hungarians trust the police and 22 percent of them do not, the percentages for the Roma are 28 and 51 percent, respectively (FRA, 2010). This also has a great impact in relation to hate crimes. Low trust in the police forces results in the latency of hate-motivated crimes and incidents.

With these facts in mind, the Faculty of Law Enforcement identified the need to include such a course in the curriculum. The Faculty's commitment to the issue is also shown by the fact that they participated in the EU-financed COREPOL research project, which aimed at identifying ways to improve police and minority relations in the context of European democratic policing.¹ The COREPOL project also envisioned the inclusion of its findings into BA and MA curricula.

Based on this evidence the Faculty of Law Enforcement started to plan the introduction of an elective course on hate crimes into its BA program. The course presented in this article served as a pilot course for this purpose. They also believed that cooperation with an NGO that has the interdisciplinary expertise on this field would be fruitful. Our task was to plan an unprecedented course in Hungary, and to do it in a very challenging environment. In the process of developing the curriculum we aimed to deal with several issues. Why is this course needed? What are the planned learning outcomes of the course? What pedagogical approach should we use to attain them?

The aim of this article is to present the whole process from planning the curriculum to the realization of the course with all its experiences and challenges. However, in order to achieve this goal, it is first important to place the course into a social and pedagogical context.

Pedagogical context: human rights education

Article 26 of The Universal Declaration of Human Rights states: "Education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms." (UN, 1948) It is also important that by declaring

---

¹ The Hungarian research team was led by Andrea Kozáry.

in the very same article the universal right to education the UDHR created “a normative link” between the right to, and the goal of, education (Andreopoulos, 2002: 240). After the first UN World Conference on Human Rights, which took place in 1993 in Vienna, the General Assembly of the United Nations reaffirmed at the end of 1994 the article proclaiming the ten-year period starting in 1995 as a Decade of Human Rights Education.

Although it served as a great impetus, and educational programmes in this field have expanded, other factors have also played an important role. Ramírez and his colleagues argue that “the rise of human rights education is linked closely to the process of globalization” (Ramírez et al., 2007: 36). This process has many impacts. In this new globalized world the emphasis is less on citizens of nation states, but rather on human beings of the world, which resulted in the shift of interest from citizen rights to human rights. The expansion of education also played an important role. This is reflected by the diversity of social groups involved in general education, the wider range of topics covered in the curricula and also the inclusion of new educational goals. “Naturally as human rights become an important social domain in world and national society, we expect that education systems incorporate human rights in their curricula.” (ibid.: 39)

In recent decades many programmes concerning human rights education have emerged. Tibbitts (2002) introduces three different models of contemporary human rights education. The first, called the *values and awareness model*, is a philosophical approach targeted mostly at the general public and schools. In this model “the main focus of human rights education is to transmit basic knowledge of human rights issues and to foster its integration into public values” (Tibbitts, 2002: 163). There is a wide variety of programmes falling into this category, ranging from educational projects using creative means to attract the interest of the learners to more lecture-oriented programmes. This model emphasizes the acquisition of new knowledge rather than the development of skills. However, these programmes can be successful in enhancing critical thinking, which is essential for the promotion of human rights. (ibid.: 164).

The second is the *accountability model*, which is a legal-political approach targeted at professionals who are engaged in protecting individuals’ and groups’ human rights. This approach “focuses on the ways in which their professional responsibilities involve either (a) directly monitoring human rights violations and advocating with the necessary authorities; or (b) taking special care to protect the rights of people (especially vulnerable populations) [...]” (Tibbitts, 2002: 165). This model equally involves knowledge acquisition, as well as developing skills. Since the existing openness to human rights related issues is presupposed due to the profession of the learners, programmes falling into this category are not aiming especially at personal change. The focus is much more on the society level, including norms, practices, and legal means enhancing social change.

The third type is the *transformation model*, a psychological-sociological approach targeting both individuals and groups. The common audiences include vulnerable populations, victims of abuse and trauma, and post-conflict societies; therefore this model presupposes that the participants have personal experience concerning human rights violations. This approach aims mainly at empowering the participants to recognize their human rights, become capable of identifying the abuses and work for their prevention. (Tibbitts, 2002: 166–167)

Affective education and its connection to human rights education

Education can and should have functions beyond promoting academic knowledge. As Lang points out, “pupils can be people too” (Lang, 1998: 3), meaning that they also have attitudes, beliefs, emotions and feelings, and if these are also addressed, the academic side of the educational process can be more effective, too. This is the field of affective education, defined by Lang as “a significant dimension of the educational process which is concerned with the

feelings, beliefs, attitudes and emotions of students, with their interpersonal relationships and social skills.” (Lang, 1998: 4)

Lang identifies three levels of affective education: the individual, the group and the institutional level. On the first level attention is directed to individual students, working with their attitudes and emotions, but also focusing on their further plans in life. On the second level the nature and quality of interactions in the group in question are in the focus. The third level concerns the climate and the ethos of the institution where the education takes place. If these levels are combined, different goals become achievable both in shorter and longer terms.

Hung (2014) proposes the use of affective pedagogy in human rights education (Affective Pedagogy of Human Rights Education, APHRE), since “students’ feelings and understanding could be evoked not only through acquiring human rights related knowledge, but also through seeing the sorrowful faces of those whose rights have been violated” (Hung, 2014: 50). She argues that “[t]he development of APHRE aims to improve human rights education by linking learners’ bodily, affective, and perceptual experience with human rights events and stories.” (Hung, 2014: 62)

Lang (1998: 9) mentions Hungary as “an example of a well-developed philosophy corresponding to [the] notion of affective education”. At that time the statutory curriculum in effect (*Nemzeti Alapanyagterv, NAT*) defined only the frame of education, and broke with the previous central regulations which defined, down to class level, the syllabus and content of education and the specific educational and ideological targets of pedagogical activity in schools. The new regulations gave extensive freedom to schools to develop their own specific curriculum and also to implement educational innovations. The statutory curriculum put special emphasis on democratic values generally, and on European values specifically. In 2012 a new statutory curriculum came into force, which reintroduced centralized education and schooling. Although the development areas and educational targets continue to include, for instance, the instruction of citizenship and democracy, the development of self-knowledge and social culture, and taking responsibility for others and volunteering, the strict and overly detailed definition of the curricula heavily restricts the educational institutions in choosing their schooling methods, as well as the content and ideology of the education they provide.

Social context: prejudices in Hungarian society

Several sociological surveys and studies prove that Hungarian society is widely affected by prejudices, with the most exposed minority groups being the Roma, the Jews, migrants and the LGBTQ community. The Roma are the biggest minority group living in Hungary: their estimated number is around 550-600,000. Prejudice is strongest against the Roma, and its prevalence has been quite stable in the past two decades; Anti-Roma sentiments are also expressed openly. In 2011, 60 percent agreed with the statement that “the inclination to criminality is in the blood of Gypsies” and 42 percent considered that “it is only right that there are still pubs, clubs and discos where Gypsies are not let in” (Bernát et al., 2012). As is discussed later, this widely accepted anti-Roma attitude was one reason for the success of the Hungarian far-right movement.

There are an estimated 80–120,000 Jews living in Hungary, a number that makes it the biggest Jewish community in Central-Eastern Europe. In contrast to the Roma, they are viewed as assimilated and integrated into Hungarian society (Kovács, 2010). In 2013, a survey was conducted, commissioned by the Action and Protection Foundation, on the prevalence of anti-Semitism. According to this research 15–20 percent of the Hungarian adult population can be classified as extremely anti-Semitic, 15–18 percent as moderately anti-Semitic, and approximately two-thirds of the society is free of anti-Semitic prejudices (Brussels Institute, 2014). However, latent anti-Semitism is also quite high: the proportion of latent anti-Semites can reach up to 10 percent (Kovács, 2011: 91). A study in 2013 also measured the prevalence

of Holocaust denial and relativization. The survey revealed that 8 percent of respondents can be considered Holocaust deniers since they at least somewhat agree with the statement that there were no gas chambers in the concentration camps. Nineteen percent of respondents relativize the Holocaust by saying that the number of Jewish victims was far lower than is usually claimed (Brussels Institute, 2014).

The number of migrants is far less in Hungary than in countries in Western Europe. Foreign citizens make up only 2 percent of the total population living in Hungary. This is the reason why, in contrast to Western European countries, the far-right movement in Hungary focuses on the Jews and especially the Roma rather than migrants. Despite the low number of migrants, prejudices against them are strong. A survey carried out in 2012 found that 40 percent of the Hungarian population had strong prejudices against migrants, agreeing with the statement that “no asylum-seeker should ever set foot in here”. Most of those who would consider admitting an asylum seeker would accept only ethnic Hungarians from neighbouring countries. (Simonovits and Szalai, 2013).

Lastly, a representative survey, conducted in 2010, showed that 21 percent of the Hungarian population is extremely homophobic. Another survey, carried out in the same year, revealed that two-thirds of Hungarians would not accept a homosexual person as a close friend and almost half of them would reject them as a neighbour (Takács, 2011).

The “demand and supply” sides of prejudices

It is also important, however, to approach this problem on the level of the society. The existing demand of and supply for the extreme right make the situation even more compelling. The demand side of the extreme right wing can be well captured by the *Demand for Right-Wing Extremism* (DEREX) index developed by the Political Capital Institute. This index consists of twenty-nine items measuring people’s predisposition to far right-wing politics. Since it is based on data from the European Social Survey, it enables comparison both in time and in space. The proportion of right-wing extremists more than doubled from 10 percent in 2003 to 21 percent in 2009, but later decreased to a 12 percent level in 2013. In an international comparison it can be clearly seen that the Western and the Eastern part of the European Union are sharply separated, with the latter having a considerably higher proportion of people open to right-wing ideology. Among the post-socialist EU member states, Hungary took second place after Bulgaria (Political Capital, 2010).

A study by Krekó et al. (2011) suggests that a strong popular demand for the extreme right does not necessarily result in a strong far-right movement. Even so, this demand must be a necessary condition for the supply, since there needs to be a great number of people who would resonate with the main topics of such movements (e.g., prejudices, anti-establishment attitudes, ethnocentrism). They mention other important factors that can lead to the emergence of a far-right party, such as “political traditions, facing one’s past, institutional barriers, the efficiency of political strategies against the far right, the structure of the political force field, and the organizational force and political efficiency of the extreme right” (Krekó et al., 2011: 55–56).

Far-right movements appeared right after the fall of communism, but in the first few years remained on the very margin of the political spectrum. The first far-right party, the Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP, Party of Hungarian Justice and Life), was founded in 1993. While in 1994 it won only 1.6 percent of the vote, which was far below the 5 percent electoral threshold, in 1998 it got 5.5 percent and 14 seats in the Hungarian Parliament. In 2002 the party lost its parliamentary representation with a result of 4.4 percent.

The supply side of this prejudiced thinking was greatly influenced by the emergence and growth of the neo-Nazi Jobbik (the Movement for a Better Hungary) party that was founded in 2003. In the parliamentary elections of 2006, in alliance with MIÉP, the Movement for a

Better Hungary won only 2.2 percent of the vote. After this failure, Jobbik broke up the alliance and it started to find its own voice. The growing impact of the party became clear in the 2009 European parliamentary elections, where Jobbik won almost 15 percent of the vote and could send three members to the European Parliament. In the 2010 national parliamentary election the party got 17 percent of the votes. These results unequivocally indicated the enormous growth of the acceptance of radical right-wing thought in Hungarian society. By 2014, the support of Jobbik grew further and the party secured 20 percent of the vote in the recent national elections.

Hate crimes

According to the definition by the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), a hate crime is a crime defined by the criminal code, motivated by prejudice against a certain group of people. Hate-motivated incidents are also offences based on prejudice against a certain group of people, but not reaching the level of criminal conduct (OSCE/ODIHR, 2009b). To understand the very nature of hate crime we cannot settle for this institutional definition. A sociological definition of hate crime, however, yields a number of aspects to consider. First, hate crime is relative: it changes from time to time, from culture to culture. Second, these crimes are contextually defined; they do not occur in a “vacuum”. Third, their remnants stay within the society even when the crimes are over. Based on all these aspects, Barbara Perry states that “we must define hate crime [...] as a socially situated, dynamic process involving context and actors, structure and agency.” (Perry, 2001: 9) Perry, after analyzing many definitions of hate crimes, constructs her working definition as follows: “Hate crime is a mechanism of power intended to sustain somewhat precarious hierarchies, through violence and threats of violence (verbal or physical). It is generally directed toward those whom our society has traditionally stigmatized and marginalized.” (Perry, 2001: 9) This definition provides an explanation for many distinguishing aspects of hate crimes.

These crimes may be considered messages, thus their effects reach far beyond that of other crimes and can be captured on different levels, that of the individual, the group attacked, and of society as a whole. The victims may suffer greater psychological and emotional trauma. In the case of these crimes, not “only” the property or physical integrity of victims is endangered, but also their self-respect. These offences question the right of the individual to equality, even to belonging to society itself. It is important that in such crimes victims are targeted because of some unchangeable characteristic, and for this reason may well feel even more defenceless. Victims are often afraid that they may again become victims of further atrocities. Inappropriate handling of such incidents can easily lead to secondary victimization of the targeted person. This type of criminal act also has a strong effect on the group to which the victim belongs. Victims of such crimes are often interchangeable, because in most cases the attack does not target a certain individual, but rather anyone who is, or is perceived to be, a member of the group under attack. Therefore other members of the group also become emotionally involved, and are frightened of becoming the target of such prejudice-motivated crimes. This is especially true for groups that have been exposed to prejudice for a long time. These crimes violate the norm that holds the members of society equal. Inadequate handling of such incidents can have grave consequences for the whole society. It may, on the one hand, encourage the perpetrators or even others to commit further crimes. On the other hand, it significantly diminishes the cohesive power of society (Átol et al., 2013; Barna, 2014; Levin and McDevitt, 1999; OSCE/ODIHR, 2009a; 2009b; Perry, 2001; Utasi, 2011).

Hate crimes in Hungary

The Athena Institute registered 121 hate crimes between 2009 and 2012. The number of hate crimes has somewhat decreased in this period: while 36 such incidents were registered in 2009, 25 were recorded in 2012. In every year most of the crimes were motivated by racism, and overwhelmingly by anti-Roma prejudices; however, the proportion of these crimes is decreasing somewhat. Meanwhile, crimes motivated by anti-Semitism have increased (Athena Institute, 2012).

Since May 2013, anti-Semitic hate crimes, as well as hate-motivated incidents, have been monitored by the Action and Protection Foundation. As of April 2014, we have registered 57 such cases. In this period the number of anti-Semitic hate incidents decreased. Sixty-seven percent of all hate crimes and incidents involved hate speech, 18 percent were damage to property, 9 percent involved assault, and 7 percent involved threats. One-third of all registered hate crimes and incidents (eighteen cases) were organized: of these, seven were directly connected to Jobbik (Barna, 2014).

The case described

In 2014, as the research director and educator of the Action and Protection Foundation, I was commissioned to develop a curriculum for a course titled *The Background and Social Consequences of Hate Crimes* to be taught at the National University of Public Service. Since we knew that this is a pilot course in this institutional environment, it was important to map why this course was needed, and therefore what should be in the focus of our program. As in all courses we had to define the learning outcomes provided by the course and the means to achieve them. After answering these questions we could make decisions regarding the course material.

The need for the course

As previously discussed, a high proportion of Hungarian society is prejudiced. Therefore, we could hardly assume that all of the students in the class were devoid of those same prejudices. Research also reveals strong discrimination in the police force, especially against the Roma.² Police officers have another very important role in connection to hate crimes: it is their responsibility to classify crimes properly. Hate crimes reach beyond the crimes themselves, therefore “if the victim does not experience the same public service that is equally available for everybody, but the inappropriate treatment of the authorities, or in an even worse case must suffer discrimination, then the victim’s fears will further intensify, and he/she will feel betrayed by the entire democratic institutional system.” (Uszkiewicz, 2013: 39)

Those working in public administration are the representatives of the state; their attitudes, actions and the measures they take have a direct and long-lasting effect not only on individuals’ lives, but also on their trust in the system of institutions, and therefore indirectly on social cohesion and the fabric of the society. Many times members of certain minority groups have additional disadvantages, which make it even more difficult for them to stand up for their rights. In these instances the attitudes of those working in the police force or public administration

---

² For example in 2008 and 2009, a group of right-wing extremists committed a series of attacks against Roma people in different villages. They killed six people, including a five-year old boy, and seriously injured several others. Four men were accused by the state of committing the attacks with racist motivation. The trial, which took place in 2012–2013, shed light on the serious mistakes made by different actors at all levels, especially in the detection and investigation of the crime. It can be assumed that some of these errors occurred because the actors were biased by prejudices.

are of utmost importance. Taking into account all these aspects, the importance of this course was unquestionable.

Planned learning outcome

Planning learning outcomes were focused on two levels: cognitive and emotive. On the cognitive level we introduced students to the social-psychological and sociological background of prejudices. We wanted them to understand how they are likely to motivate hate crimes, why these crimes are different from any other and why they are especially dangerous for the society. We also wanted to familiarize them with the legal environment and possibilities in Hungary to fight against these crimes. It was also important to draw their attention to the place and importance of human rights and their protection in the students' future profession. Using Tibbitts's (2002) typology mentioned before, the course was an amalgam of the *values and awareness*, and the *accountability model*.

On the other hand we also aimed at emotive outcomes. It was very important that the main aim of the course was not just to enhance academic knowledge, to make the students not only understand where hate crimes come from and what their consequences are, but also to raise their awareness. To achieve this goal we had to work with their feelings and attitudes. Since we dealt with sensitive topics, there was more emphasis on "feeling", "experiencing", and "sympathizing" than on "knowing", however working on the level of emotions also enhances actual knowledge.

Participants and institutional setting

Participants were recruited from Colleges for Advanced Studies, whose members are traditionally more motivated and talented than the average. These colleges embraced all three faculties of the university,³ but participants of our course came mostly from the faculties of Law Enforcement and Public Administration.

Although general institutional support was provided by inviting us to develop and teach this course, the need for these "social" courses is not unanimously acknowledged by the educators at the university. It had two consequences. On the one hand, it happened that our course was neglected when extra compulsory activities were organized for students. It is also important that because of their fields of study many of our participants were already members of the armed forces, therefore in such cases they obeyed orders. On the other hand, the benefits of taking such a course were not so obvious for the students. Therefore, it was also very important to demonstrate to them why this course is relevant, and how the knowledge gained is useable. At the very beginning of the course we talked over their motivations for taking the course. This was mainly pure interest, but they could hardly connect it to their future profession. Therefore, we talked over different situations where they can meet issues involving minorities, prejudices, and crimes motivated by bias. We also discussed what effects their attitudes can have on the outcome.

It has already been noted that many of our students were used to very strong hierarchical relations at the university. In this environment it was very useful that we came from "outside". In this way it was easier for them to accept that we are dealing with topics they are not used to, and it enhanced open and honest discussions as well.

---

³ The university then consisted of three faculties. In 2015 the Faculty of International and European Studies came into existence.

Pedagogical approach

As mentioned earlier we wanted to address learning outcomes on two levels. The real challenge was not to attain the cognitive outcome, but the emotive one. For this purpose the use of affective pedagogy was essential, working with the participants' attitudes, emotions, feelings, experiences, even prejudices. Only with the use of this "bottom-up approach" could "top-down sermonizing" be avoided, as Andreopoulos identifies it as "a common mistake that has in the past plagued training exercises geared towards the law enforcement constituency" (Andreopoulos, 2002: 243). Based on my previous experience as an educator I found the use of personal testimonies of victims also necessary. In this way cognitive knowledge can be filled in with real emotions.

These students, similarly to many more in Hungary, are in an educational environment where this affective approach is rarely used. To make them feel comfortable with this new way of learning, two other interrelated pedagogical approaches were used: participatory learning and interactive pedagogy. "The participatory approach is viewed as motivating, humanizing and ultimately practical, since this form of learning is linked more strongly with attitudinal or behavioural change than with a pure lecturing approach." (Tibbitts, 2002: 162) Participation in the course could only be achieved through intense interactions. This was further reinforced by the spatial rearrangement, placing the chairs in a circle and avoiding frontal education.

The introductory lecture was very important for establishing a connection among the students and was also the best opportunity to incorporate us as educators into the group. Psychodrama techniques could be well applied for this purpose. Since the students came from various departments, many of them did not know each other. This was an advantage for us, as it was not only us who were unknown to the whole group. To assist the process of getting acquainted and to form the group, psychodrama techniques were applied. First we asked students to form groups according to very different aspects: for example, those who are tired and those who are not; those planning an MA and those applying for a job after finishing their BA studies. Students were also asked if they were interested in other types of partition. After this, students who had not known each other before formed pairs. They talked to one another about themselves, sharing all the information they felt important, and then stood behind each other one after another and introduced the other one. The first lesson had outstanding significance from another aspect as well: we had to create an "atmosphere of trust". I am convinced that courses dealing with similar topics should be committed to providing a forum for students to openly talk about their feelings, even if their feelings are tainted by prejudices. If students are humiliated in these situations the course can create a countereffect, and prejudices can deepen. Everyone who teaches knows that "losing students" can happen in a minute, and that to restore their interest and co-operation can take much more time. In the first lesson there were dangerous situations in the sense of group dynamics when we were on a knife's edge, but by the end of the lesson we felt that we had established an atmosphere of trust. This was strengthened by a virtual contract among participants, stating that they function as a closed group with the obligation of privacy.

Course material

The course was planned to be an interdisciplinary one, since not only I as a sociologist participated in its implementation, but also Kristóf Bodó, a practicing lawyer, expert in the legislation of hate crimes, and also well experienced in legal cases concerning these crimes.

In the first lesson the theory of social identity, stereotypes, and prejudices were introduced and different exercises were used to empirically demonstrate these constructions. First they were asked to give examples for their social identities. For the next exercise we wrote different attributes (e.g. pessimistic, loud, coffee-lover, romantic, passionate or religious) and different nationalities on small slips of paper. Participants were asked to pair them, which helped to comprehend the meaning of stereotypes. Later on, talking also about the stereotypes of their own

social groups, the difference between auto- and heterostereotypes was clarified. Then we collected the groups that face most prejudices in Hungary and differentiated between stereotypes and prejudices. Later, factors stimulating prejudice and motives behind hate crimes were addressed.

Starting in the second lesson, we combined an approach based on personal contacts with victims of prejudices with the introduction to the legal background of hate crimes. Hungarian criminal legislation identifies two forms of hate crime: violent offences committed against a member of a group and incitement to hatred of a community. Apart from these, the Criminal Code also describes the denial of crimes of the National Socialist and Communist regimes as an offence. Furthermore it bans the distribution and use or public display of the symbols of various autocratic regimes (among them the swastika, the arrow-cross, the five-pointed red star, and the hammer and sickle). In the first part of these lessons, students met young people from the Jewish and the Roma community who experienced hate speech or incitement against their communities, as well as victims of the Holocaust and those of Communism. Course participants had the opportunity to talk to these individuals and ask questions. It was interesting to see how much they were affected by the stories of the victims and in many cases they clearly gave voice to their surprise stating that they “did not think that this or that could happen.”

In the second part of these lessons, Kristóf Bodó introduced the legal background. In this section, emphasis was placed on the understanding of the laws’ main points and purposes, and not on the more abstract aspect of legal education. At the end of these lessons, interactive tests were filled out which helped students decide whether an act was against the law or not, and also to experience that sometimes there is a very fine line between the two. In doing so, students were effectively encouraged to thoughtfully engage with the binary judgement that these actions receive, whilst maintaining the complexity of the intellectual decision-making process.

Evaluation and future prospects

The course was a pilot one, full of new experiences. Because of the novelty of the course in this institutional environment we felt it was even more compelling to attract students in the first place. Looking back on the course, I think that it resulted in a certain unbalance in the attainment of the cognitive versus the emotive outcome. The academic knowledge was transmitted to the students more directly, while we worked together on attitudes and feelings. In a future course I would find it important to place greater emphasis on dealing with the literature together, and to ground their academic knowledge more.

The use of affective pedagogy, participatory learning and interactive pedagogy proved to be very successful. Even though these students were normally not used to these pedagogical methods, they seemed to be very comfortable in the new situation. However, there was a certain imbalance in how different students got involved in conversations. In the future, this could be enhanced with more small-group activities and discussions.

Since it was elective and only students of the College for Advanced Studies were invited, its effectiveness was not measured by formal means. There was, however, some very positive, informal feedback regarding the course. Some other lecturers at the university reported that participants of the course indicated their wish to talk about the course to their classmates, and there were students who chose hate crimes as the topic of their thesis after taking the course.

Conclusions

This article aimed at presenting the development and implementation of the course titled *The Background and Social Consequences of Hate Crimes* at the University of Public Service for students in the Faculty of Law Enforcement, Public Administration, and Military Sciences. The prevalence of prejudices in Hungary clearly shows the need for such a course, especially if

we take into account that students of these faculties will most probably be in situations during their future career when their attitudes toward minorities and their knowledge of hate crimes are of utmost importance.

According to the typology proposed by Tibbitts (2002), the course was a mixture of the *values and awareness* and the *accountability model*. It focused on transmitting basic knowledge of human right issues, while it also targeted professionals. Furthermore, the means of affective education were utilized during the course. It was important to focus not only on academic knowledge, but also to “work with” the feelings, attitudes, even prejudices of the participants. Two of the three levels of affective education identified by Lang (1998) were addressed. On the micro-level of the students, their emotions were activated by using personal testimonies of victims. Moreover, the atmosphere of trust created let them talk openly about their feelings even tainted by prejudices. On the meso-level of the group, strong emphasis was placed on creating a “real group” with the help of psycho-drama techniques mobilizing group dynamics. The macro level of the institution, however, fell beyond our reach, although the positive reception of the course may lead the university to offer this seminar as an elective course in their BA programmes in the coming academic years.

References

- ANDREOPOULOS, GEORGE J. (2002): Human Rights Education and Training for Professionals. *International Review of Education* (48): 239–249.
- ATHENA INSTITUTE (2012): *Hate Crime Record 2009–2012*. Retrieved from <http://www.athenaintezet.hu/en/hatecrimerecord> (March 17, 2015).
- ÁTOL, DOROTTYA, TAMÁS DOMBOS, ESZTER JOVÁNOVICS, BALÁZS M. TÓTH, ANDRÁS LÁSZLÓ PAP and MÁRTON UDVARI (2013): Közösség tagja elleni erőszak. Alternatív kommentár. [Violence against a Member of a Community. Alternative Commentary.] *Fundamentum* (17): 79–92.
- BARNA, ILDIKÓ (2014): *Anti-Semitic Hate Crimes and Incidents in Hungary During the May 2013–April 2014 Period*. Budapest: Brüsszel Intézet. Retrieved from <http://tev.hu/wp-content/uploads/2015/02/%C3%89ves-jelent%C3%A9s-2013.-m%C3%A1jus-2014.-%C3%A1prilis.pdf> (March 17, 2015).
- BERNÁT, ANIKÓ, ATTILA JUHÁSZ, PÉTER KREKÓ and CSABA MOLNÁR (2012): A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körben. [The Roots of Radicalism and Anti-Roma Attitudes on the Far Right] In *Társadalmi Riport 2012 [Social Report 2012]*, T. Kolosi and I. G. Tóth (eds.), 355–376. Budapest: Társki.
- BRÜSSZEL INTÉZET (2014): *Anti-Semitic Prejudices in the Contemporary Hungarian Society*. Budapest: Brussels Institute. Retrieved from http://tev.hu/wp-content/uploads/2014/04/median_report_2013_eng2.pdf (March 11, 2015).
- FRA (2010): *European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS). Data in Focus Report: Police Stops and Minorities*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- HUNG, RUYU (2014): Toward an affective pedagogy of human rights education. *Journal of Pedagogy* (5): 48–64.
- KOVÁCS, ANDRÁS (2010): Jews and Jewishness in Post War Hungary. *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC* (1): 34–57. Retrieved from <http://www.quest-cdecjournal.it/files/KOVACS.pdf> (March 19, 2015).
- KOVÁCS, ANDRÁS (2011): *The Stranger at Hand. Antisemitic Prejudices in Post-Communist Hungary*. Leiden, Boston: Brill.
- KREKÓ, PÉTER, ATTILA JUHÁSZ and CSABA MOLNÁR (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. [The Increase of Social Demand for the Far-Right in Hungary.] *Politikatudományi Szemle* (20): 53–79.
- LANG, PETER (1998): Towards an Understanding of Affective Education in a European Context. In *Affective*

- Education. A Comparative View*, P. Lang, Y. Katz and I. Menezes (eds.), 3–18. London, New York: Cassell.
- LEVIN, JACK and JACK MCDEVITT (1999): Hate Crimes. In *Encyclopaedia of Violence, Peace and Conflict*, L. Kurtz (eds.), 89–102. San Diego: Academic Press.
- OSCE/ODIHR (2009a): *Hate Crime Laws. A Practical Guide*. Warsaw: OSCE/ODIHR.
- OSCE/ODIHR (2009b): *Preventing and Responding to Hate Crimes. A Resource Guide for NGOs in the OSCE Region*. Warsaw: OSCE/ODIHR.
- PERRY, BARBARA (2001): *In the Name of Hate. Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge.
- POLITICAL CAPITAL (2010): *Back by Popular Demand. Demand for Right Wing Extremism (DEREX) Index*. Retrieved from <http://www.derexindex.hu> (March 11, 2015).
- RAMÍREZ, FRANCISCO O., DAVID SUÁREZ and JOHN W. MEYER (2007): The Worldwide Rise of Human Rights Education. In *School Knowledge in Comparative and Historical Perspective*, A. Benavot and C. Braslavsky (eds.), 35–52. Dordrecht: Springer.
- SIMONOVITS, BORI and BOGLÁRKA SZALAI (2013): Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. [Xenophobia and Discrimination in Contemporary Hungary.] *Magyar Tudomány* (174): 251–262.
- TAKÁCS, JUDIT (2011): Homofóbia Magyarországon és Európában. [Homophobia in Hungary and in Europe.] In *Homofóbia Magyarországon [Homophobia in Hungary]*, J. Takács (eds.), 15–34. Budapest: L'Harmattan.
- TIBBITTS, FELISA (2002): Understanding What We Do: Emerging Models for Human Rights Education. *International Review of Education* (48): 159–171.
- UNITED NATIONS (UN) (1948): *Universal Declaration of Human Rights*. Paris. Retrieved from <http://www.un.org/en/documents/udhr/> (March 9, 2015).
- USZKIEWICZ, ERIK (2013): Rendőri segítséggel? Hatással van-e a gyűlölet bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozati munkára a rendőrségi diszkrimináció? *Fundamentum* (17): 38–46.
- UTASI, JUDIT (2011): A gyűlöletbűnözés háttere. [Background of Hate Crimes.] In *Kriminológiai tanulmányok*, Vol. 38, G. Virág (eds.), 115–126. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet.

E-delovanje v šolah

Abstract

E-engagement in Schools

In recent decades, many studies confirm the growing phenomenon of populism, racism and discrimination in Europe as well as Slovenia. Digital media and social networks are also a means of disseminating populism and hatred towards "the others". It is therefore crucial to raise awareness among young people about media violence and at the same time to enable training for them regarding civic engagement. This was also one of the goals of international project "E-engagement against violence", which addressed young people by participatory approach to actively co-develop a more open society. In the article, the authors reflect on the experience gained with the implementation of an educational module "Online activism and networking", in which 111 pupils from three upper secondary schools took part. At the same time, there were 31 teachers involved in online testing of a digital platform, in which different materials are available, covering content tested in classrooms. The article confirms the need to promote cooperation between schools, national institutions related to the education system and non-governmental organizations in Slovenia, which deal with issues relevant to education. Experience from secondary schools confirmed the need for materials to reach young people more effectively, the need for training and critical thinking about populism, and encourage them to act against stereotypes.

Keywords: youth, media literacy, virtual learning environment, active citizenship

Živa Humer is a sociologist and researcher in national and international projects at the Peace Institute. Her research topics mainly cover gender and gender equality, issues related to peer violence and discrimination. (ziva.humer@mirovni-institut.si)

Mojca Frelih is a sociologist, involved in different roles in projects of the Peace Institute. She has been active in the non-governmental sector since 1996. (mojca.frelih@mirovni-institut.si)

Povzetek

O širjenju populizma, rasizma in diskriminacije v Evropi in Sloveniji je bilo v zadnjih desetletjih narejenih veliko študij. Digitalni mediji in družbena omrežja so tudi sredstva širjenja populizmov in sovraštva do 'drugih'. Ključnega pomena je ozaveščanje mladih o nasilnih medijskih vsebinah in hkrati usposabljanje mladih za državljansko delovanje. To je bil tudi eden od ciljev mednarodnega projekta *E-delovanje proti nasilju*, ki s participativnim pristopom nagovarja mlade k aktivnemu sooblikovanju družbe. V prispevku avtorici reflektirata pridobljene izkušnje z izvajanjem izobraževalnega modula »Spletni aktivizem in mreženje«, pri katerem je sodelovalo 111 dijakinj in dijakov s treh gimnazij. Sočasno je bilo 31 učiteljev in učiteljic vključenih v testiranje digitalne platforme, na kateri so dostopna različna gradiva, zajemajo pa vsebine, ki so bile testirane v razredih. Prispevek podpira hipotezo, da je v Sloveniji nujno spodbuditi sodelovanje med šolami in nacionalnimi institucijami, povezanimi z izobraževalnim sistemom in nevladnimi organizacijami, ki se ukvarjajo s temami, pomembnimi za izobraževanje. Na podlagi izkušenj gimnazij, ki so sodelovale pri projektu, se je pokazala potreba po gradivih, s katerimi bi določene kompleksne teme učinkoviteje približali mladim, jih usposobili za razsojanje o pojavih populizma, diskriminacije in rasizma ter jih spodbudili k delovanju proti stereotipom.

Ključne besede: mladi, medijsko opismenjevanje, virtualno učno okolje, aktivno državljanstvo

Živa Humer je sociologinja, raziskovalka pri nacionalnih in mednarodnih projektih na Mirovnem inštitutu. Raziskovalno se ukvarja predvsem s spolom in enakostjo spolov ter uprašnji medvrstniškega nasilja in diskriminacije. (ziva.humer@mirovni-institut.si)

Mojca Frelih je sociologinja, ki je v različnih vlogah vključena v projekte Mirovnega inštituta in je upeta v nevladni sektor od leta 1996. (mojca.frelih@mirovni-institut.si)

Uvod

Izhodišče prispevka je, da je v Sloveniji treba spodbuditi sodelovanje med šolami, institucijami, povezanimi z izobraževalnim sistemom, in nevladnimi organizacijami ter drugimi civilnimi pobudami na sistemski in izvedbeni ravni. Šolski sistem v Republiki Sloveniji je zelo kompleksen, pri čemer je izjemno velik poudarek na osebni angažmaju posameznih učiteljev in učiteljic. V Sloveniji je bila leta 1996 sprejeta šolska zakonodaja, ki je (prvič v novi državi in na podlagi konceptov, zapisanih v *Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* (1995)) prinesla ureditev na vseh ravneh šolskega sistema. Po štirinajstih letih je bila oblikovana nacionalna strokovna skupina, katere naloga je bila pripraviti strokovne podlage za sistematično in strokovno utemeljeno preoblikovanje in dograjevanje sistema vzgoje in izobraževanja v Sloveniji. Tako je leta 2011 nastala *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Kompleksnost šolskega sistema in vprašanje enakih možnosti (izobraževanja) glede na različne okoliščine sta zajeta tudi v prispevkih, objavljenih v reviji *Šolsko polje* (glej Sardoč, 2013). Prav tako Štrajn, Kolenc in Šimenc (1998: 17) poudarjajo medsebojne vplive, češ da »nikakršne spremembe v šolskem sistemu ne bodo uspešne, če ne bodo usklajene z družbenimi spremembami«. Ob širokem naboru tematik, vključenih v učne načrte posameznih predmetov, šolski sistem dopušča malo možnosti za fleksibilnost pri samem izvajanju. Prostor za teme, ki so v učnem načrtu zgolj bežno prisotne ali pa jih sploh ni, se najde v obveznih izbirnih vsebinah. Bolj angažirane šole so dovzetne za sodelovanje s strokovnjaki in strokovnjakinjami zunaj šolskega sistema, ki so po navadi bolj specializirani na določenem področju. Nekateri od njih delujejo v nevladnih organizacijah, ki sodelujejo s širšo, mednarodno in domačo skupnostjo, s posamezniki in posameznicami ter skupinami v realnih življenjskih situacijah. Sočasno pa raziskave s področja učinkovitosti učenja in poučevanja kažejo na izjemen pomen vloge učenca, ki je »v učnem procesu aktiven in sam konstruira svoje znanje« (Javornik Krečič idr., 2014: 31).

Prav zato je izjemno pomembno vzajemno sodelovanje vseh akterjev in nujno je iskati nove metode približevanja zahtevnih tematik, ki bistveno vplivajo na življenje mladih, čeprav se na prvi pogled mladim ne zdijo zanimive oziroma privlačne. S tovrstnimi informacijami, znanji in metodami lahko skupinam mladih približamo raznolike vsebine ter jih opolnomočimo za državljansko delovanje. Primerov sodelovanja med šolami in nevladnim sektorjem skorajda ni, pri čemer ne smemo spregledati tudi, da je nevladni sektor v Sloveniji izjemno širok in raznolik tako po dejavnostih, tipu delovanja kot tudi po ravni strokovnosti.¹ Zato bi bila potrebna tudi sistemska ureditev na podlagi meril, ki bi jih morali izpolnjevati zunanji strokovnjaki in strokovnjakinje za posamezna področja, vendar bi bil prispevek teoretskih znanj in primerov iz prakse zagotovo lahko dobrodošel za širšo skupnost, pa tudi za področje formalnega izobraževanja in mlade.

Mednarodni projekt *E-delovanje proti nasilju*² je v središče postavil proučevanje novih oblik populizma in rasizma ter njuno širjenje prek digitalnih medijev, s ciljem ozaveščanja mladih o nasilnih medijskih vsebinah in njihovem opolnomočenju za državljansko delovanje in medijsko pismenost. Ob izvajanju pilotnega izobraževalnega modula z mladimi se je potrdila predvidena potreba po opremljanju učiteljev in učiteljic ter neformalnih izobraževalk in izobraževalcev z orodji in gradivi za približevanje teh vsebin prek digitalne platforme in e-gradiv za mlade. Projekt je omogočil gradiva za usposabljanje za vodenje dejavnosti z

¹ Aktualna nevladniška statistika: 30. oktobra 2014 je bilo v Sloveniji registriranih 23.347 društev, 2810 (zasebnih) zavodov in 278 ustanov. Skupaj torej 26.435. V 11 slovenskih mestnih občinah je 10.578 nevladnih organizacij (40,6 % vseh), v 201 občini pa preostalih 15.677 (59,4 %) (CNVOS, 2014).

² Mednarodni projekt *E-engagement against violence* se izvaja v okviru programa DAPHNE 2013–2015, ki poteka v Italiji, Veliki Britaniji, Belgiji, Franciji, Bolgariji, Avstriji in Sloveniji. Koordinator je Univerza v Firencah, partner v Sloveniji je Mirovni inštitut. Več informacij o projektu glej <http://www.engagementproject.eu/>.

mladimi, starimi od 14 do 19 let, v okviru medijske vzgoje o diskriminaciji, s specifičnimi teoretičnimi in metodološkimi orodji za izvajanje dejavnosti, ki so vključene v e-knjigo z gradivi za izvajanje.

Primer prakse: sodelovanje med nevladno organizacijo in nekaterimi šolami

Na raznolikih področjih se že kaže potreba po interdisciplinarnem sodelovanju med različnimi organizacijami. Težnje po povezovanju in aktivnem sodelovanju se kažejo še zlasti pri otrocih in mladostnikih, pri katerih je vpliv celostnega izobraževanja bistveno večji. Tako Coelen (2005: 60–79) teoretsko utemljuje in konceptualno izoblikuje »celodnevno izobraževanje« – institucijo, ki bi šolsko življenje zajela skozi enotnost izobraževanja in oblikovanja posameznikove identitete, pri čemer gre za vzpostavitev produktivnega razmerja med šolsko in zunajšolsko pedagogiko.

Učitelji in učiteljice ter vsi neformalni izobraževalci in izobraževalke imajo ključno vlogo pri oblikovanju zavedanja med mladimi ljudmi glede tematik, ki zadevajo medijsko vzgojo. Prav zato je potekalo usposabljanje za vse, ki poučujejo mlade (stare od 14 do 19 let), o diskriminaciji, človekovih pravicah, spletnem aktivizmu, družbenih omrežjih ter primerih e-vključevanja. V okviru projekta sta Univerza v Firencah in Media Animation iz Belgije vzpostavila digitalno platformo, prek katere je potekalo usposabljanje izobraževalk in izobraževalcev o temah, povezanih z nasiljem, rasizmom in diskriminacijo. Cilj je bil pridobiti čim več povratnih informacij od čim večjega števila izvajalcev in izvajalk glede pripravljenih gradiv na digitalni platformi in njene uporabnosti, saj je vizija v prihodnosti, da se čim širše razširi možnosti za uporabo. V testiranje digitalne platforme je bilo skupaj vključenih 227 oseb, ki izobražujejo mlade v sedmih evropskih državah, sodelujočih pri projektu. Med njimi je bilo vključenih 31 učiteljev, učiteljic ter neformalnih izobraževalcev in izobraževalk iz Slovenije. Na digitalni platformi so gradiva dostopna v angleškem in francoskem jeziku ter strukturirana v pet izobraževalnih modulov, ki zajemajo vsebine, povezane s politikami in praksami izključevanja skozi medijsko perspektivo. Vsebinski poudarki izobraževalnih modulov so na produkciji informacij, na avdiovizualnih fikcijah, komunikacijskih kampanjah ter spletnem aktivizmu in mreženju. Vsak izobraževalni modul je sestavljen iz desetih enot, med katerimi je pet enot namenjenih spodbujanju analitičnih veščin, pet pa jih je usmerjenih v produkcijo, tj. v spodbujanje k samostojni pripravi izdelkov na določeno temo. Enote se med seboj smiselno nadgrajujejo, posameznik oz. posameznica lahko izbira v sklopu petih analitičnih ali petih produkcijskih enot. Vsaka enota je sestavljena iz teoretskega uvoda, vaj in vsebinskih zaključkov ter predlogov za uporabo dodatnih virov in literature. Digitalna platforma poleg številnih teoretskih gradiv zajema še e-knjigo, ki vključuje gradiva za praktično delo, ki so prilagojena delu z mladimi v razredih. Gradiva v e-knjigi so v različnih jezikih, v slovenskem jeziku je dostopen izobraževalni modul o spletnem aktivizmu in mreženju, gradiva so še v italijanskem, francoskem, nemškem, bolgarskem in angleškem jeziku.

Poleg usposabljanja izobraževalcev in izobraževalk prek digitalne platforme je potekalo tudi testiranje izobraževalnih modulov z mladimi v šolah v vseh sedmih državah, sodelujočih pri projektu. V Sloveniji so bila vabila za sodelovanje pri projektne poskusu poslana srednjim šolam, mladinskim nevladnim organizacijam in vsem učiteljem in učiteljicam sociologije. Za sodelovanje, ki ga je moralo odobriti tudi vodstvo šole, so se odločile učiteljici sociologije na dveh gimnazijah in neformalna izobraževalka iz nevladnega sektorja, ki dela z mladimi, in je izobraževalni modul izvedla v gimnaziji. Vse tri pedagoginje so izrazile visoko stopnjo osebnega zanimanja in motivacije za aktivno in strokovno sodelovanje, kar je vključevalo redno komunikacijo s projektno skupino, možnost vsebinskih in metodoloških dopolnil modula,

udeležbo na sestankih in izpolnjevanje vrste vprašalnikov, ki so predstavljali spremljajoče aktivnosti testiranja izobraževalnega modula v razredih. Projektna skupina Mirovnega inštituta je sodelovala pri testiranjih v razredih v vlogi opazovalcev oziroma opazovalk z udeležbo, pri čemer ni posegala v izbiro enot in izvajanje vsebine, temveč je zgolj spremljala samo testiranje.

Podpora učnim procesom s poudarkom na medijski vzgoji in diskriminaciji je zajemala različne učne dejavnosti, številne slovenske in angleške vire, gradiva, ki jih je mogoče le prenesti z digitalne platforme in izpolniti, slovar, ki ga lahko izpolnijo mladi, in številna druga besedila, ki jih izobraževalci in izobraževalke lahko prilagodijo za delo z mladimi. Tako kot pri izobraževalnih modulih na digitalni platformi so tudi moduli, ki so bili testirani v razredih, sestavljeni iz posameznih teoretskih, analitičnih in produkcijskih enot, ki zajemajo teoretska pojasnila, konceptualni okvir, prikažejo primer in naloge za sodelujoče.

Tematsko je bilo pripravljenih enakih pet izobraževalnih modulov kot za usposabljanje izobraževalk in izobraževalcev, vendar so se za testiranje gradiv v razredih v slovenski jezik prevedla gradiva za modul o spletnem aktivizmu in mreženju. Tema spletnega aktivizma in mreženja je pritegnila pozornost v letih 2012 in 2013, v času vstajniških gibanj, ki so povezala številne posameznice in posameznike. Tudi na spletu so aktivne protidiskriminacijske pobude, hkrati pa je delovanje skrajnih skupin, ki so dejavne na spletu (npr. Tu je Slovenija) precej razširjeno tudi v Sloveniji. Modul tako obravnava družbene probleme izključevanja, nasilja in diskriminacije ter medije, pri čemer poudarja vlogo mladih kot ključno. Metodološko modul vključuje uporabo e-orodij in medijev v učnem procesu. Cilj uporabe novih medijev je poskus preseganja zgolj instrumentalne rabe tehnologij in ponuditi možnost aktivne rabe za spodbujanje medijskega opismenjevanja in državljankega delovanja.

Vsebine modula o spletnem aktivizmu in mreženju so namenjene novim medijem, družbenim omrežjem, komunikacijskim orodjem v povezavi z državljanским delovanjem in človekovimi pravicami. Z analizo rabe družbenih omrežij v različnih kontekstih in primerih državljankega delovanja, z analizo vloge komunikacijskih orodij ter razprav o spletu z vidika svobodnega pretoka informacij ter s kritično analizo vsebin v novih medijih modul približa problematiko diskriminacije in nasilja mladim. Poleg ozaveščevalne dimenzije modul spodbuja sposobnosti sodelovanja mladih v delovanju proti rasizmu, populizmu in predsodkom.

Modul *Spletni aktivizem in mreženje* vključuje naslednje enote, med katerimi so učiteljici in neformalna izobraževalka izbrale štiri enote za testiranje v razredih: »Kaj je spletni aktivizem?«, »Digitalni/spletni aktivizem. Zgodovinski oris«, »*Détournement* kot gverilska taktika spletne komunikacije«, »Aktivizem na spletu. Julian Assange in primer Wikileaks«, »Aktivizem na spletu. Arabska pomlad«, »Človekove pravice v kratkih internetnih objavah in tvitih«, »Kako ustvariti podporno stran proti diskriminaciji LGBT oseb?«, »Pravice in drugačni. Igra vlog na temo pravic učenk in učencev«, »Skupna priprava Listine o pravicah učenk in učencev« in »Diskusija o Listini pravic učenk in učencev. Kdo je za, kdo proti, sprejeto!«.

Testiranja izobraževalnega modula so po izboru učiteljic in neformalne izobraževalke vključevala uvodni enoti o spletnem aktivizmu in njegovi zgodovini ter enoto o gverilski taktiki spletne komunikacije *détournement* in enoto o primeru aktivizma na spletu – Wikileaks. Med produkcijskimi enotami je prevladovala enota o človekovih pravicah, sledita enoti, ki se nanašata na igro vlog in pripravo Listine o pravicah učenk in učencev.

Pilotna izvedba izobraževalnega modula je potekala v drugi polovici maja in v juniju 2014 na treh gimnazijah: Gimnaziji Piran, Gimnaziji Slovenske Konjice in Gimnaziji Jožeta Plečnika v Ljubljani. Skupaj je sodelovalo 111 dijakinj in dijakov, starih od 15 do 18 let (1., 2. in 3. letnik) – v okviru obveznih izbirnih vsebin v Ljubljani in Slovenskih Konjicah, medtem ko je na Gimnaziji Piran izobraževalni modul potekal v okviru sociologije. Testiranja so potekala v razredih v sklopu osmih šolskih ur, ki so jih izvajalke poljubno razdelile na tri srečanja.

Izkušnje testiranja izobraževalnega modula na treh gimnazijah

Učiteljici in neformalna izobraževalka so ocenile izkušnjo testiranja modula kot pozitivno, tako v vidika obravnavane vsebine kot z vidika izvedbe. Ob tem sta učiteljici poudarili, da jima je sodelovanje pri projektu omogočilo dostop do tematik in gradiv, ki jih bosta v prihodnje vključili v predmet sociologije, zlasti teme, povezane s politično participacijo, v povezavi s protidiskriminacijo in novimi mediji. Sodelovanje pri projektu so vse tri izvajalke ocenile kot prispevek novih tem in metod v prakso poučevanja. Strinjale so se, da je izjemno pomembno sodelovanje šol z institucijami, ki se raziskovalno lotevajo tem s področja protidiskriminacije in državljanskega delovanja in imajo dostop do gradiv, literature, študij, pomembnih in uporabnih za delo z mladimi. Neformalna izobraževalka prav tako namerava uporabiti dele gradiv v nadaljnjih aktivnostih z mladimi in poudarja, da se je treba začeti ukvarjati s postopkom za vključitev tovrstnih vsebin v učne načrte.

Kot ključne so se pri testiranju izkazale natančne, jasne in razumljive informacije o posebnostih poučevanja z moduli, ki jih na začetku poda oseba, ki izvaja modul. Med mladimi zelo dobro sprejeti elementi učnega procesa so delo v manjših skupinah in predstavitve izdelkov, ki so nastali v razredu. Predstavitve pred razredom so bile zelo dobro sprejete, tudi zato, ker so se dijaki in dijakinje sami odločali o tem, kakšna bo njihova predstavitev ter katere tehnike in metode bodo pri tem uporabili, kot npr. predstavitev PowerPoint, Prezi, Word, predavanja, video in slikovno gradivo. Poleg tega se je angažiranost mladih pokazala tudi v tem, da so pri nekaterih aktivnostih ostali po pouku v šoli ali dodatno pripravili gradiva doma. Kot primer navajamo skupino dijakinj in dijakov, ki se je odločila, da bo človekove pravice predstavila z videom, posnetim po pouku, kar je pomenilo, da so video posneli zunaj testiranja modula.

Mladi so dnevni uporabniki in uporabnice spleta in kot se je izkazalo v razpravah po razredih, splet največkrat uporabljajo za poslušanje glasbe, gledanje filmov, igranje računalniških igrice in predvsem druženje na družbenih omrežjih. Testiranje izobraževalnega modula, kot je poudarila ena izmed učiteljic, odpira nove možnosti zlasti bolj aktivne uporabe spleta za državljansko delovanje. Kmalu po začetku testiranja modula so obravnavane teme postale predmet razprav dijakov in dijakinj tudi med odmori, npr. o spletnih peticijah, da lahko ne le podprejo kakšno pobudo, temveč oblikujejo svojo pobudo in iščejo širšo podporo zanjo.

Zelo pomemben del povratnih informacij, dobljenih od vključenih mladih, sta bila vprašalnik o znanju pred izvedbo modula (predtest) in po njej (posttest) ter vprašalnik o zadovoljstvu. S tem smo preverjali všečnost in zahtevnost posameznih aktivnosti, oceno lastnega angažmaja in delo v skupini, pomen doseganja končnega rezultata (produkta), razumevanje namena izvedenih aktivnosti, vprašali smo o predlogih za izboljšanje posameznih enot in preverjali pripravljenost za ponovno sodelovanje. Rezultati so pokazali, da so bile mladim najbolj všeč produkcijske, nekoliko manj teoretske/analitične enote. Več kot dve tretjini dijakov in dijakinj je ocenilo kot pozitivno izkušnjo delo v manjših skupinah, saj omogoča lažjo in bolj poglobljeno izmenjavo mnenj. Večina svojo vlogo v skupini ocenjuje kot pomembno oziroma aktivno, prav tako je za več kot polovico dijakinj in dijakov pomembno priti do uresničitve končnega izdelka. Namen modula vidijo v učenju in ozaveščanju o medijih, spletnem aktivizmu in nasilju. Med predlogi za izboljšanje samih gradiv je bilo največ predlogov o vključevanju manj teoretičnih enot in povečanju časa za razpravo ter vključevanje še večjega števila videogradiv in drugih vizualnih gradiv. Malo manj kot dve tretjini dijakinj in dijakov bi ponovilo izkušnjo testiranja modula z utemeljitvijo, da so tako dobili možnost, da se naučijo nečesa novega in da so se hkrati zabavali.

Sklep

Na Mirovni inštitut je bila s šol večkrat naslovljena prošnja, da raznolike vsebine, s katerimi se ukvarja raziskovalno kot akcijsko, pristope, metode in prakse predstavi študentom in študent-

kam različnih profilov, kajti nekatere vsebine in prakse, ki se morda zdijo samoumevne, očitno niso predstavljive niti na tej stopnji šolanja, kaj šele mladim v osnovnih in srednjih šolah. Prav zato sta povezovanje in aktivno sodelovanje med raznolikimi deležniki v šolstvu relevantna in smiselna.

Prav tako se je za smiselno v praksi izkazala uporaba raznolikih metod pri delu s skupinami mladih. Delo v manjših skupinah, uporaba računalnika in novih medijev kot del pouka, produkcijske enote in razprave ter aktivnosti, ki so bile metodološko in do določene mere tudi vsebinsko prilagojene lokalnemu okolju, znanju in interesu mladih, so bili najučinkovitejši in pozitivno reflektirani pri mladih. Poleg tega delo v manjših skupinah omogoča kakovostnejšo medsebojno izmenjavo različnih mnenj in argumentov. Tako so nekateri komentirali, da so sicer sošolci in sošolke že dlje časa, a da so se v resnici o stališčih do nekaterih vsebin pogovarjali šele med tem sodelovanjem. Učni proces oziroma deli učnega procesa, kjer so učiteljici in neformalna izobraževalka pokazale visoko stopnjo zaupanja v svoje znanje in visoko stopnjo osebne angažiranosti – zlasti pri predhodnih pripravah na enote modula –, so bili hkrati tisti deli, ki so bili pozitivno prepoznani pri mladih. Dejavnosti so prilagodile metodološko in nadgradile tudi s posameznimi primeri iz lokalnega okolja ter tudi tako približale obravnavane tematike dijakinjam in dijakom. Hkrati so poudarile pomembnost jasnih in natančnih navodil ter strokovno pripravljenih gradiv, ki jih je bilo mogoče prevzeti in pripravljene naloge izvesti v skupinah. S pomočjo povratnih informacij, kaj v praksi deluje, katera gradiva so ustrezno pripravljena, katera bi bilo treba bodisi dopolniti bodisi spremeniti ali preoblikovati, bodo gradiva v prihodnje dopolnjena in nato posredovana v čim širšo uporabnost vsem, ki delajo s skupinami mladih, starih od 14 do 19 let.

Izboljšave modula so mogoče zlasti v redukciji aktivnosti v posameznih enotah z namenom, da se zagotovi dovolj prostora za refleksijo mladih in razpravo o njihovih izkušnjah in pridobljenih znanjih. Prav tako bi dodatne prilagoditve lokalnim kontekstom s primeri iz vsakdanjega življenja mladih v lokalnih okoljih in z dodatnimi viri v slovenskem jeziku (članki, avdiovizualno gradivo in dostopni viri) še povečali učinkovitost izvajanja modula v razredih. Poleg tega bi bilo treba pozornost nameniti teoretskim enotam in razmisliti o integrativnem pristopu teorije in prakse. Pri tem sta nujni občutljivost in nenehna pozornost o uporabi spleta, vključno z aktivnostmi, ki se izvajajo v okviru modula, kot je npr. objavljanje ali podpisovanje peticije, da ne gre zgolj za smetenje virtualnega prostora zaradi aktivnosti same, temveč za premišljeno akcijo državljanskega delovanja. Prav tako izvajanje izobraževalnega modula zahteva nenehno preverjanje vsebine in njene izvedbe v razredih, saj se v produktih lahko tudi reproducirajo stereotipi in predsodki dijakin in dijakov. In nasprotno, tudi učiteljice in učitelji bi morali biti opremljeni z znanjem in kompetencami, da ne reproducirajo stereotipov in diskriminacije, kar lahko prepreči strokovno izobraževanje.

Testiranje modula je potrdilo predvidevanja o potrebah po poglobljenih analizah in novih gradivih, s pomočjo katerih bi določene izredno kompleksne in zahtevne tematike v šolah lažje približali mladim. Izkušnje nekaterih nevladnih organizacij so vir pomembnih informacij, kaj vse zajema delo – oziroma kot se je izrazila ena izmed učiteljic – poklic raziskovalca in raziskovalke, katera dela morajo biti opravljena, da se lahko delajo neke vrste zaključki, pripravljajo priporočila za morebitne spremembe tako na zakonodajnem področju kot tudi v družbi sploh. Šolski prostor je treba odpreti skozi sodelovanje z različnimi organizacijami, strokovnjaki in strokovnjakinjami, ki obravnavajo teme in področja, ki jih ni v učnih načrtih, a bi jih bilo treba obravnavati, ker mladim omogočajo pridobitev znanj, potrebnih za državljansko delovanje, da ne bomo vedno govorili le o politični apatiji mladih. Primer eksperimentalnega sodelovanja je pokazal, da so mladi lahko aktivni in inovativni, če jih motiviramo in vključimo v proces na zanimiv način tudi z uporabo spleta, saj gre navsezadnje za generacijo, ki odraščá z novimi mediji. Druga zgodba pa je, zakaj morajo biti kompleksne tematike mladim predstavljene kot nekaj zabavnega in zanimivega, da sploh pritegnejo njihovo pozornost.

Ko bo projekt končan, si bo Mirovni inštitut prizadeval za vzpostavitev medinstitucionalne-

ga sodelovanja z Zavodom RS za šolstvo in nadaljevanje aktivnosti. Za nadgradnjo sodelovanja in izvajanja aktivnosti po šolah so zainteresirani tudi akterji projekta Mladi ambasadorji medkulturnega dialoga, s katerimi se vsebinsko dopolnjujemo, in nekaj znanstvenikov z Univerze v Ljubljani, kar kaže na potrebo in težnjo po okrepljenih aktivnostih v prihodnje.

Literatura

- MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO IN ŠPORT (2011): *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v RS*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. Dostopno na: http://www.belaknjiga2011.si/pdf/bela_knjiga_2011.pdf (20. januar 2015).
- CNVOS (2014): *Aktualna nevladniška statistika*. Dostopno na: <http://www.cnvos.si/article/id/10919/cid/22> (15. januar 2015).
- COELEN, THOMAS (2005): »Celodnevno izobraževanje« – integracija izobraževanja in oblikovanja posameznikove identitete na podlagi sodelovanja med šolo in mladinskimi ustanovami. *Sodobna pedagogika* 3: 60–79. *E-EAV*. Dostopno na: <http://www.engagementproject.eu/> (7. januar 2015).
- JAVORNIK KREČIČ, MARIJA, TINA RUTAR LEBAN in POLONA KELAVA (2014): Značilnosti pouka v srednjih strokovnih in poklicnih šolah z vidika učiteljev in dijakov. *Šolsko polje* XXV(1/2): 31–54.
- KLEMENČIČ, EVA (2014): Pomembne teme v slovenskem in evropskem polju vzgoje in izobraževanja. *Šolsko polje* XXV(1/2): 7–8.
- SARDOČ, MITJA (ur.) (2013): Enake (izobraževalne) možnosti in družbena (ne)enakost. *Šolsko polje* XXIV(5/6).
- ŠTRAJN, DARKO, JANEZ KOLENC in MARJAN ŠIMEC (1998): *Družbene spremembe in izobraževanje*. Ljubljana: LaserPrint, d.o.o.

Danijela Tamše, avtorica znanstvenega članka z naslovom *Militantno raziskovanje: nov narativ za dekriminalizacijo vstajništva*, ki je bil decembra 2013 objavljen v 254. številki Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, na straneh 177–188, sem udeleženka Inovativne sheme za sofinanciranje doktorskega študija. Na tem mestu in v povezavi s financiranjem raziskovanja, na podlagi katerega je nastal dotični članek, izjavljam:

Doktorski študij je delno sofinancirala Evropska unija, in sicer iz Evropskega socialnega sklada. Sofinanciranje se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007-2013, 1. razvojne prioritete Spodbujanje podjetništva in prilagodljivosti; prednostne usmeritve_1. 3: Štipendijske sheme.